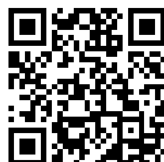
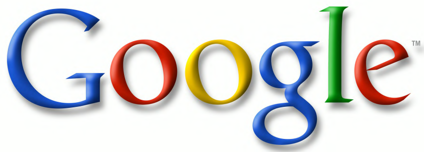

Google

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

SVEN TUNBERG

FYRTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN

1924

STOCKHOLM 1924
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
240652

INNEHÅLL.

Avhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Översikter och granskningar.

Bilagor.

I avdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter och uppsatser.

Använda förkortningar:

BSH	= Styffe, C. G., Bidrag till Skandinaviens historia.
DHT	= (Dansk) Historisk Tidsskrift.
DS	= Diplomatarium Suecanum.
GVR	= Gustav Vasas Registratur.
HH	= Historiska Handlingar.
HR	= Hanserecesse.
HSH	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT	= (Svensk) Historisk Tidskrift.
KFÅ	= Karolinska Förbundets Årsbok.
KÅ	= Kyrkohistorisk Årsskrift.
NHT	= (Norsk) Historisk Tidsskrift.
OPSS	= Olaus Petri samlade skrifter.
PHT	= Personhistorisk Tidskrift.
RPB	= Riksarkivets pergamentsbrev.
RR	= Riksregistraturet.
SRAP	= Svenska riddarskapets och adelns protokoll.
SRD	= Scriptores rerum Danicarum.
SRP	= Svenska riksrådets protokoll.
SRS	= Scriptores rerum Suecicarum.
VHAAH	= Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar.

K. A.	= Kammararkivet.
K. B.	= Kungl. Biblioteket.
L. U. B.	= Lunds universitetsbibliotek.
R. A.	= Riksarkivet.
U. U. B.	= Uppsala universitetsbibliotek.

Lars von Engeströms mission i Polen 1787—1791.

Ett bidrag till historien om Gustav III:s polska politik

AV

LADISLAUS KONÓPCZYNSKI.

Kort efter Maria Theresias frånfälle (1780) utvecklade sig en ny situation i Östeuropa. Den maktgruppering, som haft Polens sönderstyckande till syfte, föll sönder, och det uppstod en ny, som framför allt avsåg att lösa den orientaliska frågan, d. v. s. stycka Turkiet och göra ända på dess tillvaro som europeisk stat. Kejsar Josef II närmade sig Katarina II och slöt hemligt förbund med Ryssland. Preussen isolerades, dess ställning blev otrygg, och i händelse grannarna skulle komma att rikta sig, såg det ingen utsikt att göra något motsvarande kap. Fylld av dystra aningar och bitter grämelse över den brutna alliansen med Ryssland gick Fredrik den store bort från sin militärmonarki (1786). För kejsarhoven var hans frånfälle signalen till handling. Turkiet provocerades genom rustningar, på mötet i Cherson 1787 enades man om Katarinas »grekiska projekt» till Österrikes fulla tillfredsställande, och fientligheterna inleddes (i september).

Efter Turkiets motgångar i det förra kriget fanns ej mycket hopp om dess seger, men på ett envist motstånd från dess sida hoppades alla de grannar, som kände trycket av den ryska övermakten och önskade se tsardömets krafter tagna i anspråk på annat håll. Från den synpunkten betraktades 1787 års händelser av Fredrik Vilhelm II av Preussen, Gustav III av Sverige och de missnöjda elementen i Polen,

vilka voro fientliga mot Stanislaus August, ambassadör Stackelberg och Ryssland.

Denna senare opposition, sammansatt av mycket olikartade och olikvärdiga element, hade under åratal företett stor likhet med den forna magnatoppositionen och förefallit blott och bart bullersam och motspänstig mot allt vad konungen och ständiga rådet företogo, men den gömde dock inom sig fröet till en stor framtid. Från det ögonblick alliansen mellan Ryssland och Österrike ingicks upphörde den att oscillera mellan de tre delarmakterna och närmade sig definitivt Berlin. Berlinska hovet å sin sida lät sig påverkas av generalstabskretsarnas krigiska tendenser och började motarbeta kejsarhoven, där tillfälle erbjöd sig. I Europa inträdde en politisk konfiguration, som påminde om tiden för hannoveranska alliansen 1725, och samtidigt framträdde i Stockholm tendenser, som erinrade om Horns emancipationspolitik — endast långt klarare och djärvare. Gustav III fann, att nu eller aldrig var stunden inne att gå till strids emot Ryssland, om icke för de i Åbo och Nystad förlorade provinserna, så åtminstone, att börja med, för den nationella suveräniteten. Anledningar till brytning saknades ej: för att blott nämna några hade Ryssland och Danmark genom traktaten i Köpenhamn förbundit sig att söka återställa svenska regeringsformen från 1772,[1] kejsarinnans sändebud i Stockholm Markov arbetade sedan 1784 på att återuppliva ryska partiet och återinföra den gamla konstitutionen, och efter vad en polisundersökning bragte i dagen bedrevs verket med tillhjälp av den skamligaste korruption.[2] Det gick så långt, att Georg Magnus Sprengtporten, ledaren av de missnöjda finnarna, jämförd med en Washington men mera att förlikna vid en Radziwill eller en Patkul, 1786 underställde Markov en plan till Finlands befrielse, d. v. s. lösryckande från Sverige med kejsarinnans bistånd.[3]

Emellertid blev Gustavs ställning hemma i Sverige allt vanskligare. Hans gloria hade bleknat, skulderna växte

[1] N. R. Bain, Gustavus III and his contemporaries 1746—1792, II, s. 12.

[2] C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, II, s. 352 och 357.

[3] S. J. Boëthius, Om orsakerna till Gustaf III:s krig med Ryssland, s. 8.

dag från dag. Riksdagen knotade, och vännerna[1] förklarade, att om han icke ville förödmjuka sig och införa besparingar, så vore det bäst, att han dränkte alla skulderna i ett krigiskt äventyr. Till en början tänkte konungen på att anfalla Danmark och framkalla en statsvälvning där,[2] men händelserna 1786—87 riktade hans uppmärksamhet österut. Han började i stället arbeta för en allians med Danmark och knöt genom J. Alb. Ehrenström förbindelser med livländska adeln, som klagade över att Katarina inkräktat på dess privilegier.[3] Han återupptog sin gamla plan[4] att med tillhjälp av frimurarlogerna förvärva Kurland åt sin bror Karl,[5] och till sist erinrade han sig Turkiet och Polen.

I 17 år hade svenska ministerposten i Warschau varit vakant. Gustav nöjde sig med tidningarnas nyheter och rapporter i andra hand, från andra huvudstäder, om vad som hände och skedde i Polen; han ansåg dess framtid mer än tvivelaktig, ehuru han ej kunde annat än erkänna, att under gynnsammare betingelser republikens stympade kropp ännu skulle kunna visa sig livsduglig. Stundom förirrade sig någon svensk turist till polska huvudstaden. 1779 besöktes sålunda Warschau av två ovanliga gäster: den unge Gustav Mauritz Armfelt, som snart därefter skulle bli svenske konungens förtrogne vän, krigare, diplomat, slutligen konspiratör, förrädare och rysk dignitär, samt följeslagaren Sprengtporten, en av deltagarna i 1772 års statskupp. Armfelt nedskrev intressanta intryck från besöket och ägnade ett långt kapitel åt en intagande polska, naturligtvis gift, som ynnestfullt beviljade honom ett rendez-vous och till mötesplats bestämde — ett kloster; biljetten som underrättade honom härom stack hon till honom i kyrkan. Inte utan möda slet Sprengtporten sin Telemak ur de farliga kärleksgarnen.

---

[1] Framför allt Kristoffer Toll; även Armfelt eggade till krig.

[2] Boëthius, a. a., s. 2, Odhner, a. a., II, s. 360.

[3] Statsrådet J. Alb. Ehrenströms Efterlämnade historiska anteckningar.

[4] Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok.

[5] Odhner, a. a., II, s. 192: Stormästare för frimurarlogernas sjunde provins, omfattande Polen, Livland, Kurland och Nedersachsen, ville hertig Karl begagna sin ställning för att bemäktiga sig Kurland och kanske Livland. Svenske ministern Nolcken erhöll redan 1778 order att i Petersburg arbeta för att hertig Peter Biron kastades ur sadeln. Om de vidare förhållandena till livländska adeln se Odhner, a. a., II, s. 366—7.

Ett par år efter Armfelt kom en annan resenär till Warschau, än intressantare, ty han hade spelat en framträdande roll i statskuppen och invigts i många av Gustav III:s planer: översten Johan Kristofer Toll. Det var en egendomlig resa. Konungen tycks ej ha trivts med att ha framstående personer i sin närhet, och hans generaladjutant var otvivelaktigt en sådan. Han skickade honom därför ut på en färd genom Europa med uppdrag att studera de spörsmål konungen icke själv hunnit bli färdig med under sina resor. Första studieobjektet var — universums gåtor! Gustav hade fått smak för de kvasi-religiösa taskspelarkonster, i vilka den tidens voltairianiserade högre klasser sökte en ersättning för sin förlorade tro. Nu ville han genom Toll sätta sig i förbindelse med den överjordiska världen.

Generaladjutanten kom i beröring med beryktade undergörare och andeskådare, såsom Saint-Germain och Reuschenburg och naturligtvis även den store Cagliostro. I dessa kretsar träffade han också deltagaren i federationen i Bar, hetmanen Michael Oginski, som i utlandet sökte fördriva sin spleen och full av grämelse över de skingrade drömmarna om fäderneslandets räddning sökte tröst i än mera fantastiska drömmar. I Aachen föreställde Oginski honom för »biskopen av Krakau», d. v. s. Soltyk, som under det antagna namnet Albrotto resonerade politik, klokt men bekymrat. Detta var i juni 1782, d. v. s. vid samma tid som den verklige Soltyk satt under lås och bom i Krakau obotligt själssjuk och den märkvärdiga historien om hans arrestering blev omtalad över hela Europa. Vare sig nu Cagliostro bedrog hetmanen i egen person eller låtit honom vilseledas av en transformist eller, vilket är mindre sannolikt, Oginski själv medvetet deltagit i mystifikationen, nog av, båda intalade Toll, att det existerade en stor sammansvärjning med Soltyk och kronprins Fredrik Vilhelm som ledare och med syftet att framkalla en revolution i Polen. Den blivande preussiske konungen skulle förhjälpa Oginski till polska tronen och förklara delningen ogiltig, och i ersättning för det till Polen återlämnade Västpreussen skulle han såsom korsriddarnas stormästare erhålla det ryska Livland, möjligen med Sveriges bistånd. Det är ej omöjligt, att Fredrik Vilhelm, intalad som han var av

mystiker och clairvoyanter, verkligen umgåtts med dylika planer. Oginski skulle ha visat Toll autentiska bevis på sina förbindelser med Hohenzollern och oförbehållsamt yppat alla hemligheter under förklaring, att »Er konung är alltför stor för att vilja annat än understödja rättvisan och försvara oskulden, den hemlighet jag anförtror honom kan jag därför ej anse som förrådd».[1]

De mystiska fantasmagorierna avsatte inga spår i Tolls robusta hjärna, de politiska konversationerna ha däremot lämnat spår. Den 5 augusti skrev han till konungen från Spaa: »Jag tror, att en huvudsaklig förändring av regeringssätt i Polen är möjlig; jag tror, att densamma kan försätta det riket uti en betydlig situation; jag tror, att Ers Kgl. Majestät kan om icke alldeles befrämja, så åtminstone i hög grad bidraga till allt detta utan att exponera sig för någon uppmärksam grannes vindikativa demarche; jag tror, att en sådan plan exequerad i rätta stunden bör tillförsäkra Ers Kgl. Majestät predominansen i Polen.» Översten slutade med att anhålla om konungens tillstånd att få besöka Warschau under den stundande riksdagen. Han fick tillståndet och därjämte uppdraget att speciellt uppmärksamma frågan om tronföljden efter Poniatowski samt utförligt redogöra för resultatet av sina iakttagelser. Lyckan ville, att han kom för sent till riksdagen i fråga, minnesvärd förnämligast genom det stora grälet om Soltyks arrestering.

I Warschau umgicks han i hovkretsarna och fick överallt höra komplimanger om Gustav III, men någon »verkligt förnuftig människa» träffade han där icke. Till på köpet misslyckades han i det speciella uppdrag Gustav anförtrott honom, huruvida skriftligt eller redan tidigare muntligt, veta vi ej. Svenske konungen föreslog nämligen Poniatowski att äkta hans syster, Sofia Albertina. Planen strandade på det motstånd, som restes av Stanislaus systrar, »Pani krakowska» Branicka och grevinnan Zamoyska, av svartsjuka om inflytandet på brodern. Den nordiska prinsessan fick aldrig vetskap om sin kunglige broders giftermålsplan för hennes räkning.

Resultaten av sina iakttagelser rörande Polen framlade

[1] Toll till Gustav III 27 juni och 4 juli. 222—3, R. A.

Toll för konungen i ett långt memorial. Tämligen korrekt tecknade han där republikens ställning under permanenta rådets styrelse och framhävde i första planet de personligheter han som frimurare hade lättast att komma i beröring med (generalerna Mokronowski och Komarzewski, biskopen Massalski o. a.).

Nationalkaraktären avhöll han sig visligen att tala om, eftersom han lärt känna endast hovet, ej samhället i dess helhet. Men även inom denna begränsade sfär kunde han ej annat än lägga märke till Rysslands oerhörda inflytande, dess större som Katarina II alls icke antastade de ekonomiskt-sociala förhållandena inom sitt område, medan åter Preussen och Österrike lade en tungt tryckande hand på starostien och adelsgodsen.[1] På det hela väckte memorialet Gustav III:s intresse för den polska saken, men han ställde sig tvivlande till den slutsats Toll drog ur Oginskis redogörelser: att något lät sig göras av Polen. —

Fyra år hade förflutit. Under en vistelse på Uppsala slott hösten 1786 rådgjorde Gustav med sin sekreterare Nordin om medlen att betvinga Ryssland. Sekreteraren ansåg bästa sättet skulle vara att resa Polen ur dess förfall och införa ärftlig monarki samt en mera aktiv anda: »Varken turken eller svensken lyckas någonsin bryta Rysslands övermakt — det kan endast ett inre sönderfallande eller Polen.» Konungen blev förtjust att höra sin egen innerliga övertygelse uttalas av Nordin och sparade ej på lovord. Denne framhöll då vidare, att för jämvikten på Östersjön krävdes en fjärde makt, som jämte Sverige kunde hålla Ryssland och Danmark stången. I Preussen såg man på den tiden ännu ej en östersjömakt, och konungen och hans sekreterare syntes komma till den slutsatsen, att denna fjärde makt, som skulle stärka Sveriges ställning, icke blott skulle försvaga Ryssland utan också växa fram på Preussens bekostnad. Från den stunden, skriver Nordin i sina anteckningar, började konungen tänka på en ny mission till Warschau, och en för uppdraget lämpad person fann han i greve Lars von Engeström, som han gav några första fingervisningar i en instruktion, daterad Hälsingborg 11 november

[1] Lilliecrona, Fältmarskalken gr. J. Chr. Toll. Biografisk teckning, I, s. 186—7.

1787. Från Wien, där han då vistades, skulle Engeström avresa till Polen; han skulle företrädesvis uppehålla sig i Warschau som privat resande, studera polackernas offentliga liv, framför allt undersöka möjligheten av deras deltagande i rysk-turkiska kriget samt söka utvägar att underblåsa oroligheterna i Livland, Ukraina, ja, i Centralryssland. Som ledtråd för orienteringen skulle han använda »En uppmärksam resandes tvenne berättelser om Polen», d. v. s. just redogörelsen av Toll jämte ett senare tillägg.[1]

Innan vi stifta närmare bekantskap med ministerns karaktär och verksamhet, skola vi anteckna några data ur hans liv. Greve Lars von Engeström, av en skånsk adelssläkt, född 1751, studerade i Lund, där han förvärvade en solid humanistisk-juridisk bildning. Trots en viss böjelse för krigaryrket tjänstgjorde han under en följd av år i konungens kansli, 1782 gick han över till diplomatien och tillbragte fem år som chargé d'affaires i Wien. Hans sympatier hade tidigare varit på hattarnas sida.[2]

Då han förutsåg, att hans roll i Polen ej skulle inskränkas till vad instruktionen föreskrev, skaffade han sig i tid inblick i de mellaneuropeiska förhållandena och meddelade svenska hovet sin slutsats, att Sveriges intressen i Tyska riket gingo hand i hand med de preussiska. På vägen besökte han Krakau. Men första intrycket av polackerna var ej gynnsamt; redan innan han hunnit fram, bad han konungen om tillåtelse att få återvända till fäderneslandet.[3] Den 28 januari anlände han till Warschau. Vid Donau hade han hört mycket berättas om Stanislaus Augusts patriotiska sinnelag: endast undersåtarnas dumhet och ondska, sades det där, hindrade konungen att framträda som Polens räddare. Här åter påstods raka motsatsen. Också blev Engeström ytterst kritiskt stämd mot Tolls uppfattning, och i en följd av rapporter, särskilt i den summariska redogörelsen av 30 juli 1789, polemiserade han mot densamma med den överlägsenhet den grundlige kän-

[1] Instruktion för kunglig sekreteraren och chargé d'affaires vid kejserliga hovet L. v. Engeström. Kopia i R. A.

[2] I ett brev till major Cazal av 23 sept. 1790 skriver E.: »Dans l'époque vraiment honorable pour la Suède depuis l'année 1738 jusqu'à 1760.» R. A.

[3] Till kon. 24 jan. R. A.

naren måste känna gentemot dilettantens flyktiga iakttagelser.[1]

På det hela fann han långt sundare förhållanden på landsbygden än i Warschaus hovkretsar. För övrigt gjorde han sig skyldig till en svår överdrift, då han jämnställde Mokronowski med Poninski, nämligen som ledare av Warschaukonfederationen av 1776, enligt hans uppgift än förkastligare än den beryktade konfederationen av 1773. I själva verket var Mokronowski brottslig endast från hetmanerna-oligarkernas synpunkt, genom att han på hovets och Rysslands uppdrag sökte stävja deras självsvåld.[2] Engeström gjorde sig skyldig till ytterligare ett fel, då han uttalade en ovillkorlig förkastelsedom över polackerna, utan att använda någon jämförande måttstock. Han skulle ej ha varit svensk, om han inte givit oss det vanliga epitetet: ett »opålitligt folk».[3] Beskyllningen var lätt att framkasta, svårare var att påvisa, vilka detta »opålitliga folk» på senare tid hade bedragit eller förrått. Polackerna »låta sig ledas av den egna fördelen, ej av kärlek till fosterlandet.»[4] Deras patriotism är egoistisk, nationens ära ligger dem mindre om hjärtat än begäret att spela en framträdande roll. »De livas således av intriger och ej av det ädla manliga tänkesätt, som fordras för att avskudda ett ok.»[5] »Klok och vidsynt kallas i Polen den som, väl förtrogen med domstolarnas, administrationens och de offentliga ärendenas alla irrgångar, förstår att intrigera och processa, en frihetshjälte kallas den som talar illa om konungen.»[6] Deras sociala auktoriteter, deras åsikter? »La Pologne est le pays des comtes et des contes.»[7] Ungdomen »svärmar såsom bin, har ingen vise och ingen viss föresats. Lika uppbragt emot tre grannar talar den om återtagande och har inga penningar, ingen

[1] Till kon. 30 mars och passim. I ett svar på Engeströms första kritiska anmärkningar, 13 dec. 1788, erkänner Toll, att förhållandena i Polen kunnat i grund förändras sedan 1783. Lilliecrona, I, s. 291.

[2] Memorial av 30 juli 1789, tillsänt konungen genom Georg Potockis förmedling, fullt av intressanta iakttagelser. R. A.

[3] Till kon. 24 jan. R. A. Redan i denna relation förmäler emissarien, att efter upphävandet av »det fria nie pozwalam» (liberum veto) stod frågan om tronens ärftlighet på dagordningen.

[4] Till kon. 11 juni. R. A.

[5] Till konungen 21 febr.

[6] Till Oxenstierna 13 mars. R. A.

[7] Till presidentssekreteraren Asp 29 mars. R. A.

armé och ingen general, men väl generalsuniformer.»[1] Slutsatserna voro sorgliga: Polackerna skulle aldrig komma att självmant ena sig, skulle inte komma att resa sig av egen kraft, med sina förvrängda begrepp om sättet att styra ett land förtjänade de inga hänsyn, de ägde intet värde för Sverige.[2]

Men om åsikterna ändrade sig? Ofrivilligt lät den stränge iakttagaren framskymta en möjlighet till mera optimistiska framtidsspådomar. Det var framför allt fråga om åsikter. Men genom en Konarskis, Czartoryskis och Zamoyskis, en Staszics och Kollontajs förenade mödor höll det just på att utbilda sig en upplyst europeisk syn på medborgarens rättigheter och plikter, icke en västerländsk kontinental, förfäktande kungligheten av Guds nåde, utan en inhemsk polsk, konstitutionell uppfattning, befryndad med den engelska och på sätt och vis även med den svenska.

Engeström själv såg Staszics epokgörande »Reflexioner» i allmänhetens händer.[3] Från alla håll hörde han uttalanden om den fria elektionens fördärvlighet, platoniska uttalanden tyvärr, ty Poniatowskis anhängare ville ej veta av en ärftlig tron för Czartoryskiernas räkning och vice versa, och båda parterna motsatte sig en utländsk dynasti.[4] Efter ännu en tids iakttagelser och begrundan finner Engeström, att den tid är förbi, då mäktiga släkter avgjorde en nations öde, en annan tid är kommen — den adliga medelklassens emancipation och pånyttfödelse; samtidigt försvinner enligt svenskens uppfattning det enda hindret för att erkänna polackerna såsom en nation med framtid.

Tills vidare önskade Engeström lyckliggöra oss även emot vår vilja.[5] Polen kunde pånyttfödas, ansåg han, antingen genom en plötslig statskupp eller på de långsamma reformernas väg. Hade han varit mindre påverkad av förutfattade meningar, skulle han ha erkänt, att Stanislaus August för länge sedan hade valt den senare vägen. Han var dock ingen absolut motståndare till konungen, fast han

[1] Till kon. 21 maj. R. A.
[2] Till Asp 25 mars, till konungen 21 februari och 11 juni. R. A.
[3] Till kon. 13 mars.
[4] Samma brev.
[5] »Man måste göra deras lycka såsom barnens emot deras vilja.» Till Asp 25 mars. R. A.

betraktade honom som en svag, Katarina underdånig russofil; han tilltrodde honom hemliga revolutionsplaner[1] men även mycken god vilja och många förtjänster, som tyvärr neutraliserades av underdånigheten mot Ryssland, liksom Sobieskis ridderliga dygder i polackernas ögon fördunklades av att han så obetingat underordnade sig Wiens intressen.[2] Vid denna tid, efter mötet i Kaniow, gick emellertid Poniatowski helt upp i sina drömmar om en rysk allians mot Turkiet, medan åter Engeström sökte den frälsande och ledande handen för de polska »barnen» icke ens i Sverige längre utan i — Potsdam. Utan preussisk hjälp såg han intet hopp om befrielse.[3] Rapport efter rapport, memorial efter memorial sände han till konungen och ministern Oxenstierna, beständigt upprepande sitt »Ceterum censeo», att Polen kunde återupprättas blott genom ett förbund med Preussen och genom ärftlig tronföljd.

Blott sällan fick han svar, och svaren innehöllo i huvudsak uppmaningen, att han skulle sköta »intrigen» djärvare.

I vilket syfte och i vilken egenskap? Det visste han ej. Hans vetgirighet började väcka en viss uppmärksamhet, somliga vädrade en spion i honom, andra en blivande minister. Situationen blev pinsam. Engeström ville ej begära avsked, vilket skulle ha varit alltför likt en desertering, men han anhöll om tillstånd till ett besök i hemlandet, eftersom han nu fullständigt orienterat sig.[4] Utan officiell ställning hade han ingen prestige, och med sitt ömtåliga samvete kände han, att han genom ett enda ord lätt skulle kunna skada fäderneslandet. Han skulle föredraga, »att gå till storms i spetsen för ett grenadjärkompani» framför att figurera i den tvetydiga rollen av en bortglömd post.[5]

Emellertid nåddes även Engeström av det bud, som just

---

[1] P. M. till kon. av 24 maj kommenterar träffande Stanislaus' ord om hans fäderneärvda sympati för Sverige såsom »lieux communs», dock »utom konungens agtning för Eders Kgl. Majestät, ty revolutionen ligger honom ständigt uti hufvudet».

[2] Till kon. 11 nov. efter Stanislaus Augusts tal i riksdagen 6 nov. R. A.

[3] Till kon. 21 febr., 11 juni och passim. R. A. För övrigt klagar han ofta över preussiska regeringens annektionstendenser.

[4] Till kon. 22 mars, 12 april och 21 maj. R. A.

[5] Till Asp 11 juni: »je suis un sentinelle oublié». R. A.

gjorde sin rond genom alla de svenska beskickningarna i utlandet: krig! I en skrivelse av 27 maj frågade konungen honom uttryckligen, vilket intryck utbrottet av kriget med Moskva gjorde i Polen och vad som borde företagas i Warschau; han bebådade också Engeströms sannolika utnämning till minister.

Greven svarade, att han ej betvivlade en snabb verkan men att man måste se tiden an; först under riksdagen skulle man kunna göra något i förening med Preussen.

Från och med fientligheternas början kände han sig som i fiendeland: under Stackelbergs argusögon vågade ingen kasta en vänlig blick på den unge svensken.[1] Stanislaus August avsvor sin »fäderneärvda» sympati för Sverige, och hela det med hovet lierade Warschau liknade en »förstad till Petersburg», hade en viss svensk diplomat bitande förklarat.[2] Stackelberg underlät ej att fråga konungen, om han visste, varför en svensk minister åter skulle residera i Warschau efter så långt avbrott. Konungen svarade, att endast »par manière de conversation» hade han sagt E., att han önskade denne skulle kvarstanna i Warschau. Furstprimas Michael Poniatowski tillfogade: det är bättre han är minister här än en hemlig agent, som viglar upp riksdagen. Varpå Stackelberg svarade: »En ce cas on le mettrait tout uniment dans le chariot de poste et l'enverrait hors des frontières.»

Men lyckligtvis var icke slottet Lazienki detsamma som Warschau. Vida kretsar såväl i huvudstaden som i provinsen reagerade sympatiskt vid underrättelsen om krigsutbrottet. Greve Lars anmärkte, att adeln, med undantag av ämbetsjägarna, önskade de svenska vapnen framgång av allt hjärta, fastän den själv ingenting gjorde. Borgerskapet och andra element, som saknade säte och stämma i riksdagen, gåvo högljutt tillkänna sina svenska sympatier.[3] De missnöjda, som hittills kallat sig Turkiets vänner, anlade nu de svenska färgerna. Polska frivilliga anmälde sig för inträde i Gustav III:s tjänst.[4]

[1] Till Asp 19 juli. R. A.
[2] Memorial av 30 juli 1789. R. A. Jfr v. Engeström, Minnen och anteckningar. Bilagor.
[3] Till konungen 26 augusti. R. A.
[4] Till Düben 24 september. R. A.

I början av augusti erhöll Engeström sina kreditiv och fullmakt som svensk minister i Warschau. Varken pengar eller trupper väntade sig Gustav av den maktlösa republiken, men han uppdrog åt sin minister att i Polen söka framkalla allahanda »diversioner och resningar» i ryssarnas rygg. Härmed menade han att om möjligt med magnaternas bistånd i de östra vojvodskapen söka bilda smärre konfederationer, vilka skulle falla in i de ryska gränsguvernementen.[1] Dessa instruktioner, värdiga salig Karl Gyllenborg, åtföljdes av ett svassande upprop. Författarna, Nordin och Rosenstein, åberopade där den polsk-svenska vänskapen med anor från Erik XIII:s, Wladislaw Jagiellos och Alexanders tid. Krigen i 17:e seklet framställde de som en följd av de polska Vasarnas fantasterier, för övrigt hade republiken »som bekant» endast motvilligt bistått Johan Kasimir i striden mot Karl Gustav. Sobieski hade återknutit den gamla vänskapen med Sverige, och under August II hade polackerna avgjort ställt sig emot sin konung, som orättfärdigt överfallit Sverige. Besläktade skaplynnen, tapperhet, patriotism och frihetskärlek förena polacker och svenskar, och ett annat föreningsband är den gemensamma faran från Ryssland: icke ens efter statsvälvningen 1772 hade Katarina II upphört att intrigera mot Gustav, och för en självständig stat kan ju intet vara smärtsammare än medborgarnas förförelse och demoralisering till och med under fred. På grundvalen av det bestående förbundet med republiken — utkastet anger ej om Warschautraktaten av 1705 åsyftas — och i de gemensamma intressenas och de gemensamma, upphöjda åskådningarnas namn uppfordrar alltså Gustav III konungen att förena sig med honom mot Ryssland.[2]

Engeström gjorde sig ingen brådska att offentliggöra uppropet.[3] Onda tidender från Norden avkylde hans och vännernas entusiasm. Han hade i sina skrivelser ordat om vasallen Stanislaus August, som ej vågade närma sig Preussen utan kejsarinnans tillåtelse, han hade talat om po-

[1] Kreditiven daterade 19 juli. R. A.

[2] Deklarationsutkastet i R. A. Jfr Raphael, Bidrag till historien om Gustaf III:s planer på Polen och dermed sammanhängande underhandlingar under åren 1788—1791, s. 9.

[3] Till kon. 26 aug.: »Skulle en gnista yppas, så gjuter jag därmed olja på elden.» R. A.

lackernas oförmåga till en mannabragd. Och nu började detta nya ryska krig föga bättre än det olycksaliga revanschkriget i Finland (1741). Ännu värre än berättelser om det oavgjorda slaget vid Hogland och om danskarnas tåg mot Göteborg verkade jobsposten om Anjalaförbundet, det fullkomliga motstycket till den senare konfederationen i Targowica. Alla som trott på svenska arméns tapperhet och duglighet blevo pinsamt överraskade.[1]

Hänförelsen tog en snöplig ända. Konungen själv, förskräckt över sakernas olyckliga vändning, ville (11 aug.) låta bibringa Stackelberg den uppfattningen, att de svenska rustningarna, som framkallat kriget, endast varit en demonstration på redden och att svenska regeringen var villig till omedelbar fred, sedan den nu funnit, att ryktena om Rysslands rustningar likaledes varit överdrivna.

I skeptisk stämning, motseende idel tomma deklamationer, såg Engeström senatorer och deputerade samla sig. Han visste, att Poniatowski på denna riksdag skulle föreslå republikens anslutning till förbundet med Ryssland mot turkarna. Detta skulle ofelbart framkalla stormen, som skulle kunna leda till en katastrof för Polen.

Efter stormiga lantdagar[2] sammanträdde kamrarna. De mest stridiga intressen besjälade dem. Men så inträffade plötsligt ett sällsamt omkast. Riksdagen sammanslöt sig omedelbart till en konfederation, d. v. s. suspenderade liberum veto och förenade båda kamrarna till en. Slag i slag följde de avgörande händelserna. I den minnesvärda noten av 13 oktober avslöjade preussiske ministern Buchholtz det antipreussiska syftet i det tillärnade förbundet med Ryssland och erbjöd stånden en allians med Fredrik Vilhelm. Den 20 fattades beslutet om en armé på 100 000 man, 3 november indrogs permanenta krigsrådets departement och kommandot över hären övertogs av riksdagen, den 6 mottogs Stackelbergs hotfulla varning mot en förändring av statsskicket av stormande protester och man krävde, att de ryska trupperna skulle dragas tillbaka ur republiken. På

[1] Apostille till kon. 26 aug.: »Ryssarna triumphera öfver den skamfleck de vilja sätta uppå svenska militairen, och Polackerna undra, att ett folkslag, om hvilket de äga ett så högt begrep, vill underkasta sig ett ok, hvars nesliga tyngd de med smärta vidkännas.» R. A.

[2] Till konungen 6 augusti. R. A.

patrioternas begäran uppsade Buchholtz i sin suveräns namn garantien för anarkien och erkände blott den på traktaten av 1775 stödda gemensamma garantien för Polens integritet. Den 29 i samma månad förklarade sig riksdagen permanent, och från dagen för rådets upphävande (19 januari 1789) övertog den styrelsen i landet. Det patriotiska partiet fick övertaget, det emanciperade sig från magnatpolitiken, och i en rad djärva beslut stadfäste det nationens återvunna oavhängighet.

Alltjämt framträda de gamla felen: opraktiskhet, bristande organisationsförmåga, pratsjuka, frasmakeri, men det hade kommit vind i seglen och Polen styrde ut på öppna havet, framåtskridandets vida ban. Det hade ej kunnat detta, så länge det varit kuvat av tre hov, som disponerade en miljon bajonetter, men det sträckte sig efter friheten, så snart preussaren ställde sig emot Moskva och Österrike. Engeström insåg betydelsen av detta uppvaknande. Förut hade Warschaus angelägenheter avgjorts i Petersburg, hädanefter skulle man kunna tala eftertryckligt till Petersburg från Warschau.[1] Många saker tedde sig nu i ett annat ljus, mycket fann sin förklaring och ursäkt i ministerns ögon. Det fanns i riksdagen en verklig åstundan efter nationellt oberoende, folkets röst lät sig tydligt förnimmas, om än tills vidare icke representerad av synliga talesmän.[2] Efter ett år såg Engeström i Polen en eftersträvansvärd bundsförvant, pånyttfödd icke genom ett plötsligt under utan genom ihärdigt arbete. Och då han iakttog vad som tilldrog sig omkring honom, gjorde han sig bättre reda för beståndsdelarna i sin egen patriotism.

Warschau hade aldrig inom sina murar skådat en utländsk diplomat, som utan att ett hårsmån avvika från sina ministeriella plikter gjort sig mera helt solidarisk med Polen. Då Ryssland ej längre slog någon liten del av republiken utan nationens innersta i andlig och lekamlig träldom, måste all sund känsla, allt förnuft och all moral resa sig emot detta Ryssland. Engeström hade också från sina spädaste barnaår svurit Ryssland »samma hat som

---

[1] Till Asp 8 december. R. A.
[2] Till Asp 3 dec. R. A.

Hamilkar lät Hannibal svärja Rom». Han hyste ingen barbarisk, medfödd avsky mot någon nationalitet, men, bekände han för konungen, »skulle däribland givas folk, som igenom ränker eller uppenbart våld vilja undergräva andra för att på deras ruiner grunda sin lycka eller ett namn, så äro min arm och mitt huvud färdiga att emot dem upphäva sig, och vore mina krafter såsom mitt mod, så kunde jag till valspråk föra de märkeliga ord dem den Store Gustav Adolf antecknat uti Dresdenbibliotekets album: Gaudeant afflicti dextra fautrice. De sista hundra årens historia hava blott alltför tydligt visat vilken nation som gjort sig förtjänt av en dylik känsla. Peter I:s, August II:s och konungens av Dannemark sammansvärjning emot den unge konung Karl XII, den olyckliga dagen vid Poltava, Malkolm Sinclairs mord, min moders berättelser om de av finska flyktingar överklagade ryska grymheter — allt detta har uppå mig uti mina barnaår gjort obeskrivligt intryck.» Då han sedermera som vuxen lärde känna Rysslands ränker i de svenska riksdagarna, i Polen och Stambul, då han kände den giftiga andedräkten av odjuret, som sög sig fast vid hans fäderneslands kropp, då var det nära att han burit hand på sig själv. »Sådan är barbarers vana, humilissime serviunt, superbissime dominantur.»[1] Den vidriga förnimmelsen av det kvävande famntaget kom tillbaka på polsk mark, då Stackelberg ej blott förgrep sig på Polens statsskick utan till och med vågade förklara, att kejsarinnan icke kämpade med Gustav om länder utan om återställandet av det gamla statsskicket i Sverige. »Att Ryssland hos oss vill underhålla oro», skrev greven, »det är tydeligt... och just det bör förena oss. Vad kan kejsarinnans tanke vara vid förändrandet av vår regeringsform? Ej vår lycka! Vill hon lyckliggöra folk, så har hon ett vitt fält. Varför giver hon ej friheten åt sina undersåtar? Varför betager hon Livland dess privilegier? Varför har hon ödelagt det fordom lyckliga Georgien? Varför skickades Krims grekiska och armeniska invånare till Astrakans ödemarker, där de dogo som flugor, medan deras efterföljare på Krim, gamla soldater, ha förgåtts i det nya klima-

[1] Till konungen 15 sept. 1790. R. A.

tet? Hennes tanke är att göra Sverige lika olyckligt som Polen.»

Denna fientliga makt, enligt Engeströms mening för resten en halvt fiktiv makt, dristade Gustav III att utmana, och därför älskade den unge ministern sin jämnårige suverän med en öm, bekymrad kärlek, som en god soldat älskar den oerfarne, entusiastiske officern. Han slöt sig till honom i den djupa övertygelsen, att han på detta sätt tjänade samtidigt Sverige, Polen och — varje inkarnation av den hotade friheten. Redligt, utan biavsikter om befordran, utan fraser och stora åthävor, gjorde han sin plikt; arbetade från morgon till kväll utan sekreterare.[1] Han kommer helt till synes i sina sakliga, knappa, stundom lapidariska brev. Konungen klandrade deras brist på anekdotiskt innehåll.[2] Men Engeström kunde icke ändra sig, han ansåg, att det mänskliga ordet, särskilt i ett stort historiskt ögonblick, ej bör missbrukas till skvaller. Åt andra avstod han gärna stundens bifall, åt sig själv förbehöll han arbetet för framtiden.

Men icke endast beträffande rapporternas stilisering rådde meningsskiljaktigheter mellan sändebudet och hans suverän. Gustav drömde om någon sorts konfederationer, något slags sociala jäsningsämnen, som från Polen skulle sprida sig ända till det inre av Ryssland, någon sorts Pugatsjevuppror, som den lättsinniga sarmatiska handen skulle tända.[3] Engeström ville ej veta av intriger och fiske i grumligt vatten. Han önskade först och sist Polens återupprättelse, och just genom denna sin redliga önskan blev han en oersättlig kraft på sin post i Warschau. Varken Armfelt, Toll eller Sprengtporten med all deras drivenhet i intrigernas konst skulle ha gjort Sverige och Polen sådana tjänster som Engeström tack vare sin kristallklara hederlighet och det förtroende den förskaffade honom. Till de gemensamma politiska strävandenas föreningsband knöt sig snart också den personliga vänskapens. Ministern lierade sig med riksdagens intellektuelle ledare, Ignaz Potocki, med den »polske Aristides», talman Stanislaus Malachowski, med

[1] Till Asp 10 dec. R. A.
[2] Till Asp 3 dec. R. A.
[3] Raphael, a. a., s. 24.

Piattoli, Matuszewicz, Weysenhoff och — allra närmast — med skalden Julian Niemcewicz.[1]

Polska lärde han sig så pass, att han förstod »Ugglan, siskan och falken» och »Mullvadarna» samt kunde uppskatta »Riksdagsmannens hemkomst».[2] Intet under att det också hos den unga Rozalia Chlapowska vaknade varmare känslor för den ridderlige, ståtlige, förälskade svensken. De svårigheter besegrades, som restes av den skönas gamle farbror och förmyndare, marskalk Gurowski, inom parentes en russofil av värsta sort, och 3 oktober 1790 beseglade kyrklig vigsel förbundet mellan den svenske protestanten och den katolska polskan.[3]

Så intresserad för Polens väl som Engeström var, måste han komma att ansluta sig till Potockiernas preussenvänliga politik. Å ena sidan stodo Stackelbergs klienter, med primas, biskoparna Massalski och Kossakowski, Kasimir Raczynski, Joachim Chreptowicz som ledare och den danske agenten Rosencrantz som kunskapare,[4] å andra sidan bildades nu ett litet motparti av fyra diplomater: Buchholtz, engelske ministern Whitworth, den erfarne Essen, som i trettio år varit Sachsens agent i Polen, samt greve Lars.

Till en början tjänstgjorde Engeström som mellanhand mellan patrioterna och Buchholtz, men då denne visade sig vara alltför trög och klumpig, lyckades svensken och sachsaren genom engelsk förmedling få honom ersatt av Lucchesini.[5] Denne drivne diplomat, som hanterade både vers och prosa[6], denne den fyraåriga riksdagens »klockarfar», blev genast ledaren för den lilla antiryska gruppen och gjorde den hederlige Engeström till ett slags adjutant åt sig. Whitworth efterträddes av den smidige Hailes, och alla tillsam-

---

[1] Brev från dessa och andra polacker i Engeströmska samlingen. K. B.

[2] Till Asp 10 dec. 1788. R. A. Han bifogar en fransk översättning: »Le hibou, le fauvette et le faucon». Till »Riksdagsmannens hemkomst» ges intressanta kommentarer i brev till statssekreteraren Franc 19 januari och till konungen 17 sept. 1791. »Mullvadarna» omnämner han i brev till Franc av 20 febr. 1790.

[3] v. Engeström, a. a., s. 65—67.

[4] Till Asp 8 dec., till kon. 16 juli 1788. R. A.

[5] Memorial av 30 juli 1789. R. A.

[6] Till Asp 20 maj om Lucchesinis latinska hyllningsdikt till Malachowski; såväl Naruszewicz som Ignaz Potocki ha redan översatt den. Naruszewicz författade genast ett distikon: Carminibus celebrat gentem Lucchesinus amicam, Ut sit digna cani fecerat ille prius.

mans bearbetade riksdagen och lyckade få dess flertal över på sin sida. Stackelberg, som från fönstren i sitt ambassadhotell såg de fyra antagonisternas sammanträden i Essens våning, brukade ömkande säga: »On y fait de la vielle politique.»[1] Den »gamla» politik med rötter ända från 1733 fick emellertid under riksdagens första veckor fullständig övervikt över Poniatowskiernas »nya» kurs. Av de forna sachsiska partigängarna, de f. d. Barkonfederaterna,[2] och patrioter uppfostrade i »familjens», Czartoryskiernas, skola, uppstod ett amalgamat, under stora riksdagen kallat patriotiska partiet. Denna riksdagsmajoritet, erkänner Engeström själv, var hovpartiet underlägsen i fråga om övertygelsernas fasthet[3] men överträffade det i entusiasm och reformatorisk djärvhet. Den stolte ambassadören slog ned tonen, uppbjöd hela sin diplomatiska smidighet, men ledningen av Warschaus politik kunde han ej återvinna. Den som ej visste, att den avdankade prokonsuln inom sig redan anslutit sig till delningstanken och sina företrädares politik,[4] beklagade stundom, att den som här led ett nederlag icke var en furst Repnin, en Saldern utan den humanaste, den älskvärdaste av ryska diplomater i Polen — Stackelberg.[5]

Det erbjöd sig allahanda tillfällen till skärmytslingar och smärre segrar, som utmynnade i en enda stor triumf. Ryska partiet angrep och förlöjligade Gustav III:s person. Engeström svalde förtreten, men emellanåt gav han smädarna en ljungande tillrättavisning. På kejsarinnans egen tillskyndan publicerade den beryktade furst de Nassau-Siegen 1789 ett brev till Gustav III, där han i förolämpande ordalag gendrev den svenska relationen av det första slaget vid Svensksund. Engeström svarade ögonblickligt anonymt, men med sådan hetta, att alla igenkände honom, och alla tilljublade honom bifall.[6] Därjämte sökte han väcka förtroende

[1] Memorial av 30 juli 1789. R. A.

[2] I en depesch av 1 sept. 1790 skriver E.: »Egenteligen är ej här ett preussiskt parti, utan patrioter, afkomlingar af de Bariska konfedererade, hvilka nästan alla äro Sachsiska huset så tillgifna, att Churfurstens visade köld ej håller dem tillbaka.»

[3] I memorialet av 30 juli säger E. om Lucchesini: »Lié aux Potocki qui sont moins fermes mais certainement plus éclairés que les autres».

[4] Den danske residenten Rosencrantz vet det; obs. hans rapporter från hösten 1788 och 17 dec. 1789.

[5] E. till kon. 8 nov. R. A.

[6] Anteckningar och brev till statssekret. Franc 5 dec. 1789. R. A.

för Preussen, lugnade farhågorna beträffande Danzig, framdrog ur glömskan alla oförrätter den östra grannen hade begått mot republiken. Då riksdagen av Stackelberg fordrade, att de ryska trupperna skulle utrymma Ukraina, Volynien och Podolien, svarade ambassadören i övermodig ton, Preussen åter ställde sig på Polens sida. För att framhäva skillnaden mellan Rysslands och Preussens beteende tillställde man alla hoven de respektive noterna (17 nov. 1788). Svaret från Stockholm, avsänt i mars, lyckönskade Polen till det stöd det funnit i Berlin och uttryckte en livlig åstundan om ett förbund med Polen till gemensamt försvar. Engeström ombesörjde också, att den antiryska ströskriften »Le peril de la balance du Nord» blev översatt till polska.[1] Men allra ivrigast arbetade han på att åvägabringa reguljära diplomatiska förbindelser mellan Warschau och Stockholm.

Alltsedan Antoni Poninskis diplomatiska mission (1733) hade Polen ej ägt officiella representanter i Stockholm. Intill den fyraåriga riksdagen hade riket för övrigt knappast alls låtit representera sig vid främmande hov; först efter indragningen av departementet för utrikes angelägenheter, i december 1788, skickades sändebud till Frankrike, Ryssland, Österrike, Preussen och Turkiet.

Patrioterna fordrade enträget, att konungen även skulle besätta ministerposten i Stockholm.[2] Stanislaus August lovade visserligen (9 mars) att villfara denna begäran, men av fruktan för Katarina fann han på alla möjliga förevändningar för att ej infria löftet. Ena gången var befattningen obehövlig, andra gången var den för dyr. Helt oväntat kom Gustav själv till Poniatowskis hjälp. Republikanerna av gamla skolan erforo till sin fasa, att konungen av Sverige arresterat uppstudsiga medlemmar av riksdagen, slutit förbund mot adeln med borgerskap, präster och bönder och för andra gången ändrat konstitutionen. Dylika kraftiga medel måste naturligtvis tillgripas i kampen mot inre tvedräkt och främmande intriger. Men detta förbund med de »hedervärda» borgare och »arbetsamma» bönder mot den »välborna» adeln gjorde mer än en riksdagsman i Warschau avog mot

[1] v. Engeström, a. a., s. 66.
[2] Till Asp 17 febr. 1789. R. A.

det polska borgerskapets krav och höll på att omintetgöra beslutet om att (bönderna) skulle gå fria från gärden av var tionde groschen. Den ryktbare Suchorzewski förkunnade från sin höjd ovan partierna: »Jag är varken Rousse eller Prousse, men Sveriges kung är fyra bokstäver.»[1] Då värsta stimmet tystnat, begav sig Engeström, 4 april, till storkronmarskalken Mniszech och förklarade, att efter Stanislaus Augusts vänskapliga försäkringar till Sverige vid introduktionsaudiensen och efter hans uttryckliga löfte i mars ett fortsatt motstånd i denna sak skulle vara ett trotsande av ständernas vilja. Riksdagen applåderade och konungen gav vika. För att det emellertid ej skulle se ut, som om Polen närmade sig särskilt Sverige, designerades samtidigt ministrar till Danmark och Sachsen.[2] Kandidater till posten i Stockholm voro Jerzy (Georg) Potocki, starost av Tlumacz, och Adam Wawrzyniec Rzewuski, publicist. Potocki segrade, ty han var en Potocki. Det har träffande anmärkts (av Valerian Kalinka), att Stanislaustidens diplomater kunna återföras till två typer: ambassadören-magnaten och den anspråkslöse, knapadlige agenten. Diplomaterna av förra typen voro utan undantag dilettanter, till det mesta alldeles oförfarna i yrket: de varken kunde uträtta något själva eller skaffa sig någon inblick i vad som förehades vid hoven, där de voro ackrediterade. De andra utbildade sig vanligen till dugliga eller åtminstone arbetsamma tjänstemän. Skillnaden är lättförklarlig, då man betänker, att i viktiga diplomatiska värv Stanislaus ju omöjligt kunde använda magnaterna, av vilka var tredje gjorde sig förhoppningar att avancera — upp på den kungliga tronen. Vår nye representant vid Mälaren var ett lysande exemplar av förra typen. Liten till växten men med förnäm hållning, bror till patrioternas huvudman, den store Ignaz, med fläckfritt förflutet, visserligen icke rik men förmögen, 38 år gammal, gift med en furstinna Jablonowska, skulle han kunnat representera Polen vid det förnämligaste hov, varit en prydnad i varje salong, ifall det varit hoven och salongerna som avgjort statsärendena och icke kabinetten. Tyvärr förstod sig Potocki föga på att handskas med diplomatiska ting. Han saknade

[1] Apostille 18 mars; brev till kon. 1 april, till Asp samma dag. R. A.
[2] Raphael, a. a., s. 29.

diplomatisk begåvning, kunde icke ens tala diplomatfranska och saknade erfarenhet. Däremot var han utrustad med en mängd ärvda fördomar, som tillsammans med en viss oböjlighet gav honom ett sken av fasthet och självständighet. Såsom varande en Potocki hade han emellertid mera anledning till russofobi än till russofilism — han hade arresterats en gång av moskoviterna för trots på en lantdag — han gömde väl sin galiziska kammarherrnyckel, han trodde på Turkiet, var hederlig, modig, hade avböjt de erbjudna ministerposterna i Petersburg och Köpenhamn. Alltså hade han alla förutsättningar att bli en persona grata.[1] Han skaffade sig en svit på 18 personer, däribland två grevar: sekreteraren Josef Sierakowski och Boryslawski, samt en lärd, kaplanen Albertrandy, som skulle anställa historiska forskningar i Sverige.

I slutet av juli eller början av augusti bröt beskickningen upp. Jerzy medförde ett långt memorial från Engeström, som redogjorde för de polsk-svenska förhållandena i de patriotiska åskådningarnas anda. Östersjön tog ogästvänligt emot våra seglare: den stormdrivna legationen stötte på ett grund utanför Nyköping, måste rädda sig i land i båtar och lämnade bagaget kvar ombord på fartyget. Då lotsarna beträdde däcket, mötte dem en misstänkt syn: kontuszer, kort rundklippt hår utan puder och frisering, skägg som Gud skapat det och i stället för hattar klädesmössor utan brätten. »Ryssarna», tänkte lotsarna, och ingen ville hjälpa de skeppsbrutna, förrän man fick se ett intyg skrivet med alnshöga bokstäver av Engeström, att det var autentiska polacker. I Nyköping upprepades detsamma, där hade så när hela sällskapet arresterats. Slutligen fick man då skåda den underbara Mälaren. Potocki hyrde en våning, som innehafts av engelske ministern Wroughton, och köpte en magnifik säng efter Razumowski men försäkrade genast svenskarna, att han sovit i den endast en gång.

Inom kort kom Gustav hem från fälttåget, det följde audienser, mottagningar och de första diplomatiska stegen, vilka med den tålmodige läsarens tillåtelse pater Albertrandy bäst kan redogöra för:

---

[1] E. till Asp 23 april. R. A.

»Ministerns person är Ers nåd väl bekant», skriver den lärde kaniken till chefen för kansliet Pius Kicinski 12 dec. 1789.[1] »Jag inskränker mig därför till vad som bör vara mindre bekant. Herr starosten av Tlumacz har ett gott och redligt hjärta, han är älskvärd och tillgänglig, fjärran från högmod och uppblåsthet, tjänstvillig, gudfruktig och städse angelägen att ådagalägga sin tillgivenhet och sin livliga aktning för H. M. Konungen. Hans uppfostran har icke till fullo utvecklat de enligt min uppfattning utmärkta gåvor han äger, han talar franska dåligt, han är ej intresserad av läsning, är så rädd av sig, att minsta småsak kan bringa honom ur fattningen, hans konversation är särdeles torr, och han förstår ej att dölja sin brist på erfarenhet. Samtidigt vill han ej annat än negotiera, föra förhandlingar, inlåta sig i politiska resonemang om frågorna för dagen. Hans största fel är, att han ger de andra diplomaterna för stor makt över sig och alltför mycket kommunicerar med dem. Skälet härtill är visserligen, att han vill skaffa sig nödiga upplysningar, men han går alltför rakt på sak, vet ej av några sidovägar, förstår ej att ur en likgiltig diskurs utleta vad som för honom icke är likgiltigt. Förmaningen han fick av sin bror hovmarskalken att, då han skulle besöka framstående personer, hemma uppteckna vad han skulle säga var särdeles befogad, och man måste önska, att den följdes. Hans andra fel är att han varken på egen hand eller med sina landsmäns råd kan bestämma sig, utan vid svårigheter och i invecklade situationer vänder sig icke till en utan till många utländska sändebud för att få råd, varav lätt följer, att man icke alltigenom får den uppfattning om hans kapacitet, som man borde hava. Ett bevis härför är, att engelsmannen Liston, den illfundigaste bland människor, vågade uppmana honom att obetingat lyssna till sin mentor — detta är Listons ord; denne mentor är jag, och den som berättat mig saken är herr starosten själv, som ej begrep det elaka och otillbörliga i yttrandet, förrän Liston upprepade sin förmaning en andra gång i min närvaro, fast i andra ordalag, och jag gav ett passande, skarpt svar. Vid samma tid yttrade Liston även följande till honom: 'Il serait bien que

[1] Originalet i Krasinskibiblioteket i Warschau, Ms. 3927. Därsammastädes finnas också ett tiotal andra intressanta brev från Albertrandy.

tout fût chez vous aussi prudent que votre habit.' Vilket hade varit värt ett svar, det må nu ha syftat på personen eller på nationen.

Ett tredje, ehuru mindre allvarligt fel är det sällskap han valt sig för denna ambassad, d. v. s. å ena sidan idel ungdomar, delvis till på köpet utan uppfostran — längre fram skall jag nämna några undantag — samt å andra sidan mig, gamle man. Min ålder och en viss värdighet, åtminstone den titeln ger, gör det omöjligt för mig att övertyga någon om att jag icke är ett slags övervakare, vilket måste kännas förolämpande för den som ingen övervakar. Icke nog med att jag undviker att inblanda mig i ärendena, jag erbjuder ej mina råd ens rörande obetydliga ting, men jag kan icke gömma mig, och jag märker, att min blotta åsyn ger anledning till dessa tankar. Att jag undviker att giva råd hindrar ej, att jag livligt ombedd ställer mig till tjänst. Och jag vågar säga, att i denna omgivning av ungdomar ha mina råd visat sig högligen nyttiga. Så fort jag anlände — och detta är det fjärde felet —, märkte jag, att ministern lät sin personal taga en sådan ton emot sig, som om de alla varit jämlika; i Polen får väl dylikt stundom passera för egna intressens skull, men i utlandet kan det väcka ringaktning för nationen och ambassaden. Jag gjorde ministern föreställningar, jag talade även med den honom omgivande ungdomen och föregick med mitt exempel; ministern måste behandlas med en vördnad, som gjorde hans ställning och rang otvivelaktiga, annars skulle vår beskickning blivit lik en tatarisk, där ambassadör och kock och stallknekt — alla äro lika goda . . . Mitt råd erfordrades också i några andra fall, då ungdomens obetänksamhet kunnat kompromettera ministern eller nationen. Ministerns sista fel, som han delar med sin omgivning, är den polska klädseln. Ingen anar, hur talrika de tillfällen äro, då det är bäst att bevara sitt inkognito, vilket är omöjligt med polsk dräkt, polskt hår och polska mustascher. Alla se på den, som till klädsel och utseende skiljer sig från alla andra . . .

Om legationen över huvud måste jag säga, att ingen annan så tilltalat svenskarna som den polska. Detta betygas också öppet, och polackerna utmärkas särskilt. Såväl ministerns person som dräkten hava väckt konungens och folkets livliga

förtjusning. Konungen har till och med genom Armfelt uppmanat ministern att på ett theatrum hyra logen närmast den kungliga, detta för att dess lättare kunna inlåta sig i samtal med honom. Ministern är emellertid så enstavig i konversationen, att konungen redan beklagat sig över hans fåordighet. De andra ministrarna ävlas om denna ära att hålla logen närmast den kungliga. Liston har avgått med segern tack vare intriger, Potocki tack vare tur.»

Understundom måste Albertrandy i all tysthet söka förklara för svenskarna, varför just Potocki blivit minister och be dem att ej döma hela polska nationen efter honom.[1] Han behövde emellertid ej befara några katastrofala följder för republiken av valet.

Utom att han i viss mån satte ner polackerna i Gustav III:s och hans hovs ögon, gjorde greve Georg tills vidare ingen större politisk skada. Han gav tvärtom impulsen till ett fortsatt närmande mellan de två nationerna, han utverkade greve Lars' utnämning till utomordentligt sändebud, själv fick han tack vare honom Vita Örnen, och de politiska trådarna vilade alltjämt i Engeströms två fasta händer, med förbigående av de 36 polska händerna. De länkades naturligtvis i avsikten att sammanknyta Rysslands fiender till ett förbund. De hittillsvarande allianserna voro: den engelsk-holländsk-preussiska (i Loo i aug. 1788) och den lösliga, ganska oskyldiga preussisk-turkiska. Centralpunkten i Engeströms och Potockiernas system måste komma att utgöras av det polsk-preussiska förbundet. Hävdaforskningen tycks ha uttömt det faktiska material, som kan tjäna till att belysa detta ryktbara förbund. I sitt dåvarande läge, efter utbrottet av turkiska kriget, behövde Ryssland endast lugn i Polen, och det gick därför in på en modus vivendi med Stanislaus August, varvid det tillät honom en obetydlig ökning av hären men avvisade på förhand varje konstitutionell reform. Preussen vidhöll lika troget sina utvidgningsplaner men behövde Polens bistånd i sin isolering. I stort sett voro planerna enhetliga, men man följde skilda linjer. Medan ministern Hertzberg som trogen lärjunge av gamle Fredrik traktade efter att förvärva Danzig och Thorn eller ock en

[1] Sekr. Casström till Franc 18 sept. 1790. R. A.

del av Storpolen medelst byteshandel med grannarna på Polens bekostnad, så törstade krigspartiet, som för tillfället hade övervikten, efter ära och segrar över Österrike och ville motarbeta kejsarhovets politik även med risk av väpnad konflikt. Eftersom Polen ju hade åtskilligt att vinna av en dylik konflikt, lovade man sig en frikostig belöning av republiken för sitt ärliga arbete — nämligen just Danzig och Thorn. Redan en gång förut hade Rysslands motstånd mot reformer, dess omåttliga imperialism i förhållandet till Polen framkallat en slitning mellan Warschau och Petersburg, som gjort det möjligt för Preussen att få del i det polska bytet, fastän det redan varit så gott som helt i Rysslands våld. Man befarade, att även nu huset Hohenzollern hade planer på att åstadkomma en klyfta mellan republiken och tsardömet för att plötsligt sälja sig åt Katarina och ånyo rycka till sig ett stycke av Polen. Men på tronen i Berlin satt icke längre den demoniskt sluge Fritz utan hans svage brorson, som lät sig påverkas av skilda inflytanden och ibland visade ansatser till ett mera ädelmodigt sinnelag. Det gällde nu att få honom att hålla fast vid denna ädelmodiga, mera ridderliga politik.

Engeström, som ej var hemma i Berlinhovets alla irrgångar, sökte åvägabringa, att den preussiska politiken oåterkalleligen bröt med Moskva. Redan 10 maj 1788 överlämnade han till Buchholtz ett memorial, som säkert ej hade många motstycken bland den tidens berlinska arkivalier. »Det finns ej en ädlare roll i världen än den av folkets försvarare», förkunnade författaren, »och jag vågar påstå att, om konungen av Preussen ville, så skulle han utan att riskera något kunna spela den rollen i Polen.» Det »barmhärtighetsverk» Engeström anbefallde skulle bestå i att göra polska kronan ärftlig inom sachsiska huset samt mildra de tullbestämmelser som ruinerade lantbruket i Polen.[1]

Lucchesinis ankomst välkomnades av svensken som en återgång till en mänskligare och rättfärdigare politik, och han krävde av polackerna, att de nu skulle fatta förtroende till Berlin. Den 25 mars skrev han till sin kollega vid Spree (Carisien): »I detta land finns det tusen saker att göra för

[1] Texten till memorialet i v. Engeström, a. a.

mänsklighetens väl. För deras (polackernas) väl måste man arbeta på trots mot dem själva, ty de förstå ej sitt eget bästa och man måste gå till väga med övermänsklig försiktighet.» Minsta sak tolka de som bevis för att Preussen vill återvinna Rysslands vänskap, och nya misstankar växa upp i oändlighet likt hydror.

För övrigt insåg greven, att från Polens och Preussens sammanslutning till ett förbund var det ännu lång väg till preussarnas förvandling till pålitliga bundsförvanter. Potockiernas radikala reformplaner betraktade Berlin med sneda blickar, och själve Lucchesini var ej fri från benägenheten att vidmakthålla anarkien i Polen. I spetsen för sitt läger sökte han befordra odeciderade och mindre upplysta element, vilka ville strid för oavhängigheten men ej nationell pånyttfödelse.[1] Dessa patrioter, befryndade med de forna »republikanerna», förstodo till och med att göra framstegspartiet misstänkt för hemlig anslutning till Ryssland. Deras resonemang var, att den som arbetade för tronens ärftlighet och statsskickets demokratisering gick Stanislaus Augusts ärenden och den som höll med konungen höll med kejsarinnan. Engeström förebyggde i rättan tid en dylik misstolkning av sitt program. I augusti 1789 anordnade han en konferens mellan Lucchesini å ena sidan och Potocki, Malachowski och biskopen av Kujavien Rybinski å den andra. Dessa framstegspartiets huvudmän formulerade klart de trenne målen för sin strävan: ärftlig tronföljd, god styrelse i landet och förbund med Preussen.

Lucchesini uppmuntrade också till en inre omdaning, men framtiden skulle utvisa hur pass mycket verkligt erkännande av vår rätt till kulturell och politisk utveckling, som låg bakom, och i vad mån den sluge räven endast lämpade sig efter de oumbärliga vännernas önskningar. Engeström trodde emellertid fullt och fast, att den gamle Fredriks förgiftningspolitik ej lät sig förenas med det nya sakläget. Han skrev därför till Lucchesini i en ton av obetingat förtroende och som om han hade velat ingjuta all sin egen redbarhet i honom.[2] Om fabeldiktaren Niemcewicz genomskådat den diplomatiska korrespondensens hemligheter, skulle han säkert

[1] E. till Carisien 3 aug. 1789. R. A.
[2] E:s brev till Lucchesini 19, 22 och 26 aug. 1789.

här ha fått ämne till en liten fabel om falken, som moraliserar räven . . . Emellertid, våren 1790 förefunnos faktiskt inga meningsskiljaktigheter beträffande frågan om *reformerna* mellan Ignaz Potocki och berlinpolitiken.

Värre var det med de ekonomiska frågorna och frågan om Preussens lön för förbundet. Eftersom Berlin ej visade minsta håg att avstå från sin roffande tullpolitik, hade Polen svårt att tro på dess ärliga uppsåt och prisge Danzig och Thorn. Deputationen för de utländska angelägenheterna förklarade för Lucchesini, att om ej republiken fick underhandla med de europeiska makterna annat än på grundvalen av avträdelser, så måste den välja ettdera av de tu: avstå från alla underhandlingar eller halvt om halvt förinta sig (Kalinka). Och Jan Potocki, Ignaz' och Georgs bror, skrev i Journal Hebdomadaire, att på frågan: »Viljen I mot sänkt Weichseltull avstå Danzig och Thorn åt oss?» kunde blott ett svar ges: »Viljen I avstå Frankfurt och Breslau åt oss, om vi öka edra tullinkomster av dem?»[1]

Engeström bidrog på tvåfaldigt sätt att häva motsättningarna: genom att skapa en antirysk stämning och genom att tillråda att de politiska och ekonomiska frågorna höllos isär.

Året 1789 tillförde Ryssland segrarna vid Focsani och Rymnik, Gustav å sin sida lyckades få bukt med oroligheterna inom landet, men situationen vid fronten förbättrades ej. Den högmodiga Katarina stämde icke ned tonen det minsta. Genom Berlin lät hon Gustav veta de villkor, på vilka hon skulle vara sinnad att sluta en »rättvis» fred: återställandet av gränserna före kriget på grundval av fördraget i Åbo, ömsesidig amnesti för personer dömda för att ha burit vapen mot sitt eget fädernesland, d. v. s. faktiskt ensidig amnesti för Anjalamännen. Dessutom skulle konungen genom en särskild paragraf i konstitutionen berövas rätten att förklara krig, ja till och med att befästa landets gränser utan ständernas hörande. Den 5 mars 1789 delgav Engeström polska riksdagen dessa villkor. Man förstod och senterade meningen i var artikel. Vad Nystad och Åbo varit för Sverige, det hade traktaten av 1773 varit för Polen. Vad

[1] Till Franc 24 febr. och 6 mars 1790. R. A.

Anjala varit för Gustav, det var för riksdagen den alltmer misstänkta, förrädiskt konspirerande oppositionen. Intet under, att Engeströms not blev mottagen med det livligaste intresse. Niemcewicz utbredde sig vältaligt över Rysslands erövringstendenser. Lucchesini, som vid denna tid var full av krigisk iver, lovade, för att påskynda förbundets ingående, att en handelstraktat skulle upprättas, så snart polackerna i exakta siffror visat, vilka eftergifter som rättvisligen borde göras dem. De politiska förbundsakterna var han redo att underteckna utan att invänta denna redogörelse. Engeström proponerade då å sin sida, att i traktaten skulle införes en artikel om ett framtida upphävande av de orättvisor, som stadfästs i den föregående traktaten (1775). Deputationen antog denna lösning av svårigheterna, kammaren elektriserades genom en rapport om förberedelser till ett kosackuppror i Ukraina, och 29 mars undertecknades den ryktbara polsk-preussiska förbundsakten. Svenske ministern spelade rollen av moralisk garant. Mer än en som skrämdes av Mefisto-Lucchesinis ögon lugnade sig, då han mötte Engeströms rena, klara blick.

I sammanslutningen mot Ryssland fattades ännu ett preussiskt-svenskt och ett polskt-svenskt förbund. Det förra åstundade Gustav III livligt, då han hoppades att på den vägen åtminstone lyckas förstärka sin uttömda skattkammare. Det senare ansåg han mindre värdefullt, sedan Engeström påvisat, att villkoret därför endast kunde vara en grundlig pånyttfödelse av republiken, ingen lättsinnigt iscensatt diversion.

»Jag skulle svika sanningen», skrev ministern till Franc, »om jag smickrade konungen med ett hopp, som jag ej själv hyser. I början av riksdagen var den allmänna stämningen för krig, fast det ej fanns möjlighet att föra något. Men då hade jag order att ingenting företaga utan de engelska och preussiska ministrarna. Nu äro polackerna lugnare och säga till mig: Skaffen oss pengar, ammunition, proviant — ty allt detta fattas dem verkligen och, vad värre är, de sakna en övad här. Ifall preussiske konungen ger dem sitt stöd, så inleda de med sina lätta trupper ett för Ryssland ödesdigert guerillakrig, i motsatt fall blir deras land förhärjat

av fienden och av upprorsmakarna med Branicki i spetsen och Sverige blir utan säd.»[1] Under vintern 1789—90 vann den svenska diplomatien inga framgångar, stridskrafter och penningmedel började uttömmas, Gustav blev orolig. På Engeströms rapport antecknade han en resolution, som visar hur litet intryck greve Lars' argument gjort på honom. »Till Engeström bör skrivas, att då jag ej känner till förhållandena på ort och ställe, förlitar jag mig fullständigt på hans nit och skicklighet och lämnar honom handlingsfrihet, blott han till våren lyckas igångsätta en betydande diversion. Då man har att göra med polacker, anser jag, att man blott bör söka begagna ögonblickets impuls — må de riskera allt, det bekymrar mig föga, om de lyckas, blott de hålla Ryssland i schack.[2]

Den som så förstod solidariteten mellan naturliga bundsförvanter borde ej i sin tur ha harmats, ifall Hertzberg betraktade det svenska kriget som en för Preussen gynnsam diversion och alldeles avvisade tanken på att komma svenskarna till undsättning, under det svepskälet, att de börjat fientligheterna utan att fråga Berlin till råds,[3] ja i djupet av sitt sinne hade onda avsikter på svenska Pommern.[4] Preussiska kabinettet motarbetade vid denna tid Österrike av alla krafter och bagatelliserade Katarina II:s politiska åtgöranden; därför motsatte sig Preussen till och med offentliggörandet av den bekanta svenska deklarationen, som skulle kunnat rikta polackernas uppmärksamhet på Livland,[5] och något verkligt samgående med en stat, som stod i fiendskap till Ryssland, ville det ej veta av.

En ny impuls i den önskade riktningen utgick från ett högst oväntat håll, från den klenaste bland diplomater — Jerzy Potocki. Under ett samtal med Franc i februari uttryckte denne en önskan, att en polsk-svensk traktat skulle upprättas omedelbart efter den polsk-preussiska, liksom också

---

[1] Brev av 10 okt. 1789.

[2] Original. R. A.

[3] Gustavs randanmärkning på E:s brev av 20 mars: framhålla för Lucchesini, att om Preussen icke hjälper, sluter Sverige fred eller stillestånd och lämnar ryssarna fria händer beträffande den preussisk-österrikiska tvisten. Raphael, a. a., s. 43.

[4] E. till kon. 3 mars.

[5] Raphael, a. a., s. 35.

att den skulle framstå som ett verk av »svenska partiet» i Polen och ej som en preussisk succès.[1]

Förslaget var ganska obestämt och godtyckligt: ministern upplyste ej, om den åstundade alliansen med det i krig inbegripna Sverige skulle förplikta även Polen till krig — såsom naturligt borde vara — eller om det skulle ha en mera allmän, platonisk karaktär. Ja, då Engeström tillsporde marskalk Ignaz om broderns anbud, bekände denne: »Jag håller mycket av min bror, med då det är fråga om publika ärenden, har jag mindre förtroende till hans omdöme än till ert. Vad han föreslagit önska nästan alla polacker, såsom ni själv kan intyga, men ni ser också själv, att vi ej kunna handla så som vi önska.»[2] Då saken en gång bragts å bane, skred den emellertid framåt. Den svenske monarken förklarade förbundet mycket önskvärt, manade till rask handling[3] och frågade endast, vilka förpliktelser republiken var villig att påtaga sig. Samtidigt stack han ej under stol med att på grund av svårigheterna att erhålla pengar från England och Preussen han själv skulle bli tvungen att försona sig med kejsarinnan. Sedan han upptäckt, att det var än svårare att sluta en ärofull fred än att pressa ut pengar, delgav han Engeström, 5 mars, huvudvillkoren för en allians med Polen: Polen skulle angripa Livland eller någon annan rysk provins och lova att troget stå vid Sveriges sida, tills freden ingicks. Gustav var villig att utlova sådana militära aktioner, som skulle vara för polackerna fördelaktigast, men utfäste sig *ej* att icke sluta fred utan republikens hörande.[4] Fordringarna voro för stora för Polens dåvarande militära krafter, om dessa än långsamt ökades, men såväl Engeström som några engelska diplomater och många polacker erkände behovet av en stor polsk-preussisk-svensk-turkisk koalition även för framtiden, då endast en sådan liga skulle bilda en stadigvarande motvikt mot de kejserliga hovens förbund.[5]

[1] Redan före Potocki hade Borcke, preussisk minister i Stockholm, framkastat tanken på ett polskt-svenskt förbund. E. till kon. 30 sept. Greve Georg var illa sedd i Berlin såsom alltför självständig gentemot Lucchesini. Raphael, a. a., s. 41. Gust. III till E. 23 febr. R. A.

[2] E. till kon. 10 nov. 1790.

[3] Gustav till E. 26. III.

[4] Jfr Raphael, a. a., s. 43—4.

[5] E. till kon. 19 juni, till Lucchesini 12 juli, till kon. 28 aug. och 15 sept. R. A.

Warschautraktaten av 29 mars 1790 uppmuntrade dessa strävanden. Engeström sköt fram de kurländska frågorna för att ge ökad fart åt underhandlingarna om ett förbund. Redan tidigare, i oktober, hade han protesterat mot det förbud mot sädesexport till Sverige, som hertig Peter Biron hade utfärdat på grundvalen av § 8 i Ernst Birons traktat med Ryssland (1762), inom parentes sagt bekräftad varken av de polska ständerna eller av de kurländska. Likaså protesterade han mot ryssarnas förseende med kurländsk säd, i det han åberopade en gammal uppgörelse i denna fråga mellan Sverige och Kettler. Förbudet upphävdes, och ministern skred då genast till angrepp på övriga artiklar i Birons traktat, som gåvo ryska fartyg rätt att begagna sig av kurländska hamnar och för hären öppnade möjlighet att uppehålla sig i hertigdömet, till och med på hertigens bekostnad. Han påpekade, att detta var ett direkt ingrepp i republikens suveränitet över hertigdömet, och sökte genomdriva, att hela traktaten förklarades ogiltig.[1]

I anknytning till dessa kurländska frågor uppsattes ett projekt till ett fördrag. I händelse Ryssland med våld inblandade sig i någon av de förbundna staternas inre angelägenheter, skulle andra parten genast komma till hjälp. Även bjöd det gemensamma intresset de båda staterna att ingå en handelstraktat, och detta skulle ske, så snart en dylik traktat ingåtts mellan Polen och Preussen; tills vidare tillerkändes de respektive undersåtarna ömsesidig och lika rätt att idka handel i Polens och Sveriges städer. Det första avtalet skulle, såsom Engeström förklarade för konungen, skydda Polen icke blott för Rysslands påtvungna förmynderskap utan även för Preussens. Det senare skulle, i händelse man ej lyckades utverka en sänkning av de preussiska tullarna, för svenskarna öppna fri handel i Polangen, Windau och Libau.[2] Konungen uttryckte sitt gillande av hela projektet och lät skicka Engeström en obetingad fullmakt, han förbehöll sig blott, att man ej skulle inveckla honom i en alltför skarp konflikt med Preussen, och beträffande den ömsesidiga hjälpen mot främmande inblandning tillfogade han: för så vitt den förfördelade parten fordrar denna hjälp

[1] Raphael, a. a., s. 37.
[2] Raphael, a. a., s. 45—6.

— ett, som han förklarade, oundgängligt förbehåll gentemot en stat, »som en vacker dag åter oväntat kan råka under ryskt förmynderskap».

Kanske att även den preussiska diplomatien kände det tveeggade i den av Engeström skisserade konventionen. Faktum är, att, då Ignaz Potocki meddelade Lucchesini, att deputationen erhållit bemyndigande att underhandla med svensken, markisen gjorde en ovillig och misstänksam åtbörd.

Engeström sökte ge litet annan färg åt saken, och för att bevara skenet ville han framhäva Preussens inflytande på de pågående underhandlingarna. Emellertid manifesterade polackerna själva sitt oberoende, då ständerna 15 maj gåvo deputationen den begärda fullmakten. Vad Kurland beträffade, förklarade Stanislaus Malachowski i en särskild not, att riksdagen betraktade Birons traktat som olaglig och skulle förhindra inskränkningen i den fria sädeshandeln liksom alla bestämmelser skadliga för en stat, vars vänskap republiken visste att uppskatta. Den 13 juni förelade Engeström deputationen sina båda artiklar, där han i historisk belysning påvisade nödvändigheten av att Sverige och Polen ömsesidigt bistodo varandra efter de stora förluster Ryssland tillskyndat dem och sedan båda nu lyckats frigöra sig från ryskt protektorat.[1]

Emellertid fick saken ett oväntat kallsinnigt mottagande på riksdagens plenum (18 juni). Somliga av de deputerade voro uppretade över förbudet att exportera säd från de preussiska provinserna, utfärdat i samband med en väldig demonstration av Fredrik Vilhelm i Schlesien mot Österrike. Andra kommenterade med oro Herzbergs nyckfulla politik: på mötet i Reichenbach hade denne ivrigt sökt avvända krig och föreslagit olika sätt att undanröja konflikter, även sådana som skadade de polska intressena. Med ett ord, riksdagen var vacklande, stämningen ogunstig, och deputationens protokoll, dikterat av Engeström, skulle ha tillbakavisats, om ej Stanislaus August själv, sedan några månader försonad med riksdagsmajoriteten, hade stött det

[1] Ad protocollum under konferensen 13 juni 1790 med dep. för utl. ärenden. Tryckt i den polska upplagan av v. Engeströms Minnen (Pamigheiks), s. 107.

med sin auktoritet. Deputationen uppmanades att uttala sin mening om det projekterade förbundet. Farhågorna beträffande Danzig hade lagt sig, men en djup besvikelse hade efterträtt dem. Fredrik Vilhelm hade mobiliserat sina stridskrafter, hade givit ut tiotals miljoner, hade tillställt österrikarna ett ljungande ultimatum med fordran att alla de från turkarna erövrade länderna skulle evakueras, blott för att helt oväntat få höra, att det ej skulle bli något krig, ty den nye kejsaren, Leopold II, gick in på alla villkor. Den preussiske konungen återvände hem med en försäkran om Turkiets integritet åt ungerska sidan och med tom kassa. Hoppet att återvinna Galizien, som varit knutet till den preussiska krigsplanen, gick upp i rök.

Ledarna i riksdagen förstodo emellertid, att det nu var desto angelägnare att själv medverka i den mot Ryssland riktade politiska frontbildningen. Preussen ämnade sticka sin väpnade arm mellan Turkiet och Ryssland. I början av augusti beslöt riksdagen att erbjuda osmanerna en allians med alla dess militära konsekvenser. Därigenom ville Stora riksdagen i ett kritiskt ögonblick ställa sig vid Preussens sida och för första gången draga gagn av den nye bundsförvantens styrka.

Under dessa sommarmånader hade Engeström stunder av bittra tvivelsmål. Han såg den preussiska regeringens klenmod och inre splittring, han läste Mirabeaus obarmhärtiga karaktäristik av Berlin och fann den — förträfflig. Han kände till Gustav III:s fruktlösa bemödanden att få något slags understöd från Preussen. Men på frågan: »Är det värt att upprätthålla förbindelser med ett så vacklande hov?» svarade han sig lika fullt: »Här gäller det icke endast nuet, det gäller hela framtiden.» »Ödet har så fogat, att det i Europa ej finns något annat system än det preussiska, därför finns det heller icke trygghet Preussen förutan.»[1] Från Finska viken kommo alltmer oroande underrättelser om svenska flottans kritiska läge, inspärrad som den var av fursten av Nassaus överlägsna styrka. Men plötsligt skingrade sig molnen: segern vid Svensksund var vunnen! Glädjen blev stor i Warschau — man hörde ropet: »Mot Kiev!». Stanislaus August,

[1] Brev till Franc 24 juli. R. A.

förskräckt över dessa krigiska ansatser, tillrådde det svaret på Engeströms »dictamen», att det tilltänkta förbundet skulle komma till stånd först efter fredsslutet, och tills vidare skulle man införa fri handel medelst ett enkelt riksdagsbeslut. Ständerna accepterade icke en dylik begränsning. För att undvika schismer förklarade Engeström, att han tills vidare icke yrkade på ett formligt förbund, då han efter de senaste diskussionerna icke betvivlade polackernas växande villighet att taga aktiv del i kampen mot Ryssland.[1] Sedermera betonade han (24 aug.) med vilken finkänslighet Sverige undvek att utsätta Polen för risker, karaktäriserade den polsk-preussiska traktaten som inledningen till en i mänsklighetens intresse oundgänglig stor koalition mot Ryssland och överlämnade slutligen den färdiga texten till sina »preliminärartiklar», av vilka den första tillförsäkrade den av en främmande makt oroade parten allt slags bistånd av bundsförvanten.

Därvid stannade närmandet mellan Stockholm och Warschau. Då Gustav III ej fick understöd från något håll, slöt han, 14 augusti, freden i Värälä på grundvalen av status quo och utan några för Sverige förödmjukande villkor.

Första intrycket av denna händelse var i Warschau pinsamt, kanske pinsammare än intrycket av Reichenbach. På den officiella notifikationen svarade deputationen »med tacksamhet», att den skulle underrätta ständerna, som städse intresserade sig för allt, som rörde svenske konungen.[2] Privat karaktäriserades fredsslutet som en reträtt, och man besinnade ej, att ingen i Europa och särskilt icke polska republiken lämnat Gustav någon hjälp, vadan ingen heller hade rätt att klaga. Emellertid lugnade man sig småningom, och 4 oktober förklarade deputationen, att den med bifall hälsade fredsvillkoren, så väl överensstämmande med svenske konungens värdighet, och betraktade den som en frukt av denne monarks storslagna gärningar, förtjänta av allmän beundran i Europa och Polen.[3] Rätt betänkt överkorsade freden i Värälä ingenting av vad Engeström och

[1] E. till kon. 18 aug. R. A.
[2] Malachowskis not 20 sept. 1790.
[3] Not av densamme 4 okt.

hans vänner planlagt. Såväl den hittills gällande överenskommelsen som det tillärnade förbundet abstraherade ju från krigstillståndet mellan Sverige och Ryssland.

Allra minst kunde den nu ingångna freden inverka på de ekonomiska förbindelserna. Tanken på ett kommersiellt närmande mellan Polen och Sverige hade på 1700-talet länge grott, fast det aldrig kommit längre än till projekt. Innan parterna hunnit bilda sig en mogen uppfattning i frågan, inträffade första delningen, och därmed var Polen så gott som fullständigt avskuret från havet. Om förut det avundsjuka Danzig stått hindrande i vägen för direkta polsk-svenska handelsförbindelser, så var nu Danzigs eget välstånd undergrävt, och de båda grannarna, Sverige och Polen, kände tungt trycket av den brutala preussiska handen.[1] Tanken på ett närmande fortlevde, fast förverkligandet berodde av Hohenzollrarnas nåd. De svenska experterna togo utan vidare för givet, att av de polska produkterna skulle säd, honung, vax, lin, kött, hudar och talg alltjämt kunna påräkna avsättning. Till polackerna ville man som förr sälja järn, koppar, tran, sill o. s. v. Rätt anmärkningsvärt är, att det polska byggnadstimret, utmärkt behandlat, icke blott skattades högt i England utan även kunde räkna på avsättning i skogslandet Sverige. Enligt Engeströms informationer hade Polens järnhantering gjort ringa framsteg under 1700-talet, åtminstone infördes vapen och stålredskap länge från Sverige. Under några år före delningen uppgick denna import till 12,000 kvintaler årligen. Då Fredrik II:s tullsystem avbröt Polens förbindelse med havet och lamslog Danzigs transitohandel, började till Krakau införas billiga steiermarkska liar, andra redskap från Schlesien och Preussen, och den ungerska kopparn konkurrerade framgångsrikt med den svenska. Det fanns alltså mycket att göra till ömsesidig fördel. Den under Fyraåriga riksdagen eggade polska fantasien ville åter se republikens flagga vaja över Östersjön, vilket naturligtvis icke fullt harmonierade med de allra inflytelserikaste kretsarnas beslut att avstå Danzig och Thorn till Preussen. Man trodde på möjligheten av en förbindelse via Preussen

[1] Engeström till Oxenstierna 13 mars 1788. R. A.

och räknade ut vilka fördelar vid timmerforslingen Stettin, Memel och Königsberg skulle kunna erbjuda, likaså Libau och Windau, som just voro stadda i rätt kraftig utveckling, tack vare en trångt egoistisk preussisk politik och Rigaköpmännens ohederlighet. Meningarna voro delade om och i vad mån man skulle kunna betjäna sig av det av Karl XII grusade Polangen.

Första impulsen till ett handelsfördrag gav i mars 1790 Georg Potocki. Efter att ha inhämtat de svenska köpmännens mening antydde han i ett samtal med Franc, att Polen skulle kunna ge svenskarna monopol i Polangen mot att de öppnade ett nederlag för polackerna någonstädes på Gotland.[1] Kommerskollegiet uppgjorde genast ett utkast till ett handelsfördrag med republiken. Punkterna voro: 1) uteslutande rätt till segelfart på Polangen för svenskarna, 2) för polackerna rätt till en stapelstad på Gotland — vilket naturligtvis var till förmån för den blomstrande svenska skeppsfarten, ej för den polska, som ännu låg i sin linda — 3) andra nationer skulle där äga en frihamn mot en obetydlig avgift, 4) kommersiell jämnställdhet mellan polacker och svenskar i båda rikena, 5) fri religionsutövning i båda länderna reglerad av i landet gällande lag — liberalare i Polen än i Sverige, — 6) samma hamnavgifter i Polangen och på Gotland, 7) anställandet av edsvurna mäklare med obegränsad visitationsrätt, — antagligen nödvändig på grund av de polska köpmännens bristande samvetsgrannhet. Några av dessa punkter, såsom den fjärde, femte och sjunde, resumerade fördraget i Warschau av 1705 och till och med § 15 av fredsfördraget i Oliva, ehuru man gjorde sig reda för de förändrade förhållandena och ingalunda ville stödja sig på föråldrade procedurer.

Från polsk synpunkt kunde det vara åtskilligt att ändra i detta utkast. Engeström, den mest opartiske av medlare, såg på frågan från en högre ståndpunkt och spådde den en lycklig lösning. Han kände till Danzigs förfall och visste vem som var dess upphov — för övrigt beklagade han föga detta förfall, då han betraktade det som en förlust huvudsakligen för några rika mellanhänder. Att

[1] Franc till E. 9 mars 1790. R. A.

Elbing skulle komma att vinna på omslaget stämde förträffligt med svenskarnas gamla önskningar.[1] Han skrev om möjligheten att öppna handelsvägar ända till Akerman vid Svarta havet, förena Dnjestr med Weichsel och dymedelst frakta varor från Ungern och Mähren; han hade planer på att vid fredsslutet förvärva Nya Serbien åt Polen. Tanken på att skapa en polsk flotta i Östersjön entusiasmerade honom ej, men däremot förstod han mycket väl, att nyckeln till förverkligandet av alla dessa vackra planer var Danzig och att den preussiska handen förr eller senare skulle bemäktiga sig denna nyckel. Den som kom den handen att mjukna, den som övertygade Herzberg och vederlikar om att deras tullpolitik, som var Polens fördärv, likaledes skadade Västpreussens och Danzigs intressen, medelbart alltså också konungariket Preussens intressen, han befäste det för Europas lugn nödvändiga polsk-preussiska förbundet och hejdade Rysslands expansionssträvanden. Tillika med Hailes och holländske ministern Reede rådde därför Engeström polackerna att avstå från Danzig mot en billig transito genom alla pommersk-preussiska hamnar.[2] Han associerade med sig den sakkunnige postdirektören Sartorius samt Piattoli, ovärderlig medhjälpare i alla reformatoriska och politiska värv.[3] Han vann för sina åsikter general Kalckreuth, som under sommaren 1790 på Fredrik Vilhelms uppdrag studerade tillståndet i polska armén.[4] Preussarna påverkade han med argumentet, att Weichseltullen drev handeln över till Österrike, blev till det ryska Rigas fördel och dessutom tvang polackerna att ägna sig åt industri, att inkalla dugliga tyska hantverkare. Så länge schlesiern fritt fick handla med säd och timmer, slog denne sig ej på annan handel, men drevs han väl över till industrien, skulle polacken i republiken komma att visa sig vara en lika god arbetare som hans broder schlesiern. Preussiske konungen — påstod Engeström, åberopande sig på ströskriften »Patriotiskt Råd» — förlorar genom sin okloka egoism inemot hundra tusen taler om året. En sund politik skulle tvärt-

[1] E. till Oxenstierna. R. A.
[2] E:s memorial till polackerna av 14 aug. 1790.
[3] E. till Düben 4 aug. R. A.
[4] E. till kon. 13 juli om Kalckreuth: »Il a de très bons principes sur le commerce de Pologne.» R. A.

om bjuda honom att söka draga alla polska varor till Östersjön: Polen skulle då bli Europas magasin och Preussen återförsäljare (revendeur). »Europa erbjuder intet exempel på ett lika solitt grundat förbund.»[1]

Ingenting liknande en dylik harmoni kom emellertid till synes under de utdragna polsk-preussiska förhandlingarna, och detta ingalunda av den anledningen att polackerna funno det hårt att avstå från Danzig. Polackerna, konstaterar Engeström 16 februari 1791, skulle ej ha gjort några svårigheter beträffande Danzig, om blott Preussen velat upphöra att undertrycka den polska handeln. Engeströms rosenfärgade teorier till trots uppenbarade det sig tyvärr såväl på det ekonomiska som på alla andra områden en lika våldsam motsättning mellan de båda rikena som mellan Karl och Konradin, mellan bödeln och den livdömde. Handelsfördraget förvisades till en obestämd framtid, och under tiden riktade sig de ledande kretsarnas uppmärksamhet på den för Polens inre pånyttfödelse allra viktigaste frågan, nämligen den om den ärftliga monarkiens införande i princip och praktik.[2]

Stanislaus August närmade sig sextiotalet. Övertygelsen om nödvändigheten att reglera tronföljden och det genom valet av en ny dynasti rotfästes mer och mer i alla tänkande sinnen. Som stjärnorna efter solnedgången ökades antalet kandidaturer. Gamle konungen drömde om att få överlämna kronan åt en av sina brorsöner. Nationens övervägande flertal tänkte på Fredrik August, August III:s sonson och pretendent redan vid tiden för konfederationen i Bar. Det fördes långa underhandlingar i saken med Dresdenhovet, försvårade icke blott av grannhoven utan även därigenom att kandidaten fordrade verklig kunglighet, »icke en målad», alltså en vidsträckt befogenhet att besätta ämbeten, icke en ställning sådan som Stanislaus August haft under Permanenta rådet.

Efter Reichenbach hade patrioterna för att knyta Preussen vid de polska intressena förespeglat prins Ludvig av Hohenzollern tronen.[3] Prins Ludvig av Württemberg figu-

[1] E:s memorial om den polsk-preussiska handeln, överlämnat till Lucchesini 4 aug. 1790.
[2] Successionsfrågan dominerar i E:s depescher från 1 sept. 1790.
[3] E. till kon. 1 sep. och 10 nov. 1790. R. A.

rerade också såsom kandidat; från engelskt håll lancerades prins Ferdinand av Braunschweig, den berömde härföraren, vars val de äldre Czartoryskierna hade framhållit som möjligt redan 1762.[1] Hertigen av Leeds, den engelske utrikesministern, anbefallde uttryckligen denna kandidatur hos Bukaty, polske ministern, och Hailes fick i uppdrag att arbeta för den.[2]

Det talades också om prinsen av York, engelske konungens yngste son, om kejsar Leopolds söner,[3] om Maximilian och Anton, Fredrik Augusts av Sachsen bröder, vilka också betraktades som motkandidater från Österrikes sida. Xaver Branicki, som ännu ej vågade öppet bekämpa det härskande partiet och dess kandidater, hade antagligen planer på att förmäla Fredrik Augusts dotter, »polska infantinnan», med storfurst Konstantin,[4] och även Potemkin lär ha ansett sig för en värdig efterträdare åt Stanislaus August, icke endast i Petersburg vid Katarinas sida. Med ett ord, mot republikens ökade anseende svarade ånyo en sådan mängd aspiranter till dess tron, som man ej sett sedan Sobieskis död.

Gentemot dessa giljarskaror intog Engeström en ståndpunkt principiellt motsatt Hailes' och Lucchesinis. Han hade alltid önskat en stark ärftlig regering i Polen och alltså också en stadigvarande dynasti. Han hade därför från början av sin ministertid spanat efter den värdigaste kandidaten — stundom hade han trott sig ha funnit honom i Maximilian av Sachsen, men då han förstod, att denne såsom förmäld med en ärkehertiginna ej skulle bli populär, förklarade han för Lucchesini, Potocki och Malachowski (i sept. 1790), att för Sverige vore det likgiltigt vilken dynasti som intog Polens tron, blott tronens ärftlighet genomdreves. Förklaringen mottogs med tacksamhet av polackerna, syrligt av preussaren.[5] Men hur häpen måste ej ministern ha blivit, då han i mitten av oktober genomläste ett besyn-

---

[1] E:s apostille till kon. 4 sept. Tidigaste omnämnandet av denna kandidatur i en depesch av 1 aug. R. A.

[2] E. till kon., apostille av 17 nov.: »Polackerna frukta Ferdinands stora egenskaper... Då herr Morsky, en fin polack, för att utgrunda hertigens tänkesätt, smickrade dess egenskaper, kunde denne herre ej avhålla sig att låta märka sina avsikter.»

[3] E. till kon. 19 mars 1791. R. A.

[4] Engeström till kon. 1 sept. och 10 nov. 1790. R. A.

[5] E. till Franc 4 sept. 1790. R. A.

nerligt privatbrev från Franc, som uttryckligt desavouerade honom! Statssekreteraren började med några superlativa utgjutelser om konungens utomordentliga välvilja för Engeström. »Konungen är förälskad i Er!» Därpå följde en karaktäristik av polackerna, som tycktes modellerad på Georg Potocki, mycket ofördelaktig, men endast delvis rättvis, och säkert sårande för greve Lars' känslor: »Dessa polacker äro löjliga, exigeanta, utan känsla för rättvisan, högmodiga utan skäl, missnöjda med vår fred, fast de ej i minsta mån tagit del i kriget, lättrogna, låta sig skrämmas av de absurdaste lögner, ostadiga i sina tycken, rädda för sin egen skugga, misstrogna, opålitliga och under allt detta inbilska och ömtåliga i högsta grad.» Härpå följde en oväntad slutsats: »Om de ändå voro så förnuftiga, att de togo Gustav III till konung, så kunde kanske ännu något göras av dem. Han har förstånd både för sig och dem. Han är den ende kung i Europa som stått i spetsen för en armé på slagfält. Han har visat att han kan gå på à la Charles XII och ej är rädd för blåbären.»

Så skrev Gustav III:s statssekreterare och förtrogne om polackerna och deras tron.

Kort därefter tog konungen själv till orda i samma ämne. Han uttryckte sig med mindre nonchalans, framhöll, att han skulle vara mannen att trygga Polen mot alla onda grannar och utfäste sig att ej antasta någons frihet.[1] Detta var inledningen. I november anlände så sekreteraren Caström med ett vidlyftigt memorial, mönstergillt stiliserat av Franc under Gustavs eget överinseende.[2]

Det kan ju vara mödan värt att se hur den återupplivade tanken på en polsk-svensk personalunion tog sig ut mot slutet av republikens tillvaro.

Frågan vem som skulle bestiga polska tronen var enligt författarnas mening av den högsta allmänna europeiska vikt. Detta skulle bli den första fria elektionen sedan Sobieskis tid. Det gällde att välja en konung, som tillförsäkrade Polen oberoende av Ryssland, Österrike och Preussen: en

[1] Kon. till E. 19 okt. från Drottningholm.

[2] Redan i ett brev av 3 juli till Franc uttrycker E. sin glädje över Casströms utnämning till legationssekreterare. Sekreteraren medförde emellertid order, daterade 7 nov., alltså avreste han först i denna månad.

uppgift i och för sig lockande för varje kandidat och dubbelt lockande för den, vars fäderneslaud hade att vinna på en dylik union. Att icke eftersträva en så stor roll vore helt enkelt klandervärd liknöjdhet. Man borde alltså överväga de övriga kandidaternas svaga och starka sidor — samt Gustav III:s förtjänster. Vidare följde argument, som talade för Gustav III, och en vederläggning av fördomarna mot hans person och religion och till sist en resumé av hans utsikter att nå målet.

Kurfursten ansågs så gott som självskriven till tronen. Denna polackernas enhälliga uppfattning gjorde honom heder och var på samma gång en hyllning åt minnet av hans farfar, August III. Den härflöt ur ädla och upphöjda känslor, men därav följde ej, att polackernas val var välbetänkt. Det gällde ju att undvika inbördeskrig vid valet och förebygga framtida interregnum. Men Fredrik August saknade manlig avkomma och skulle ej grundlägga en dynasti. Hans bror, förmäld med en ärkehertiginna, lämpade sig ej heller — det var en kandidatur farlig för republikens lugn och frihet. Kurfurstens karaktär motsvarade fullkomligt Sachsens behov: klok, betänksam, försiktig, ryggande för varje överdådigt företag, förenar han med alla dessa förtjänster en allmänt känd njugghet, som till och med överskrider det gagneligas gränser. En dylik typ passade ej för Polen, där energi, okuvligt mod, stark vilja — men icke halsstarrighet! —, förmågan att anpassa sig, människokännedom, kärlek till äran, önskan att genom stora förtjänster rättfärdiga en stor nations val voro oundgängliga egenskaper, ty endast genom sådana egenskaper skulle man kunna bli en värdig polsk regent och understödja ädla patrioters bemödanden. Wettinaren var ehuru katolik uppfostrad i ett protestantiskt land, där de religiösa motsättningarna framkallade en viss intolerans och även bigotteri. En sådan konung skulle komma att styras av sin biktfader, måhända icke till riksintressenas fromma. Trettiotusen man sachsiska trupper vore nog för att hota den medborgerliga friheten, icke nog för att försvara republiken. Vem kunde för övrigt garantera, att Fredrik Augusts val av måg skulle bli lyckat, och man fick ej göra alltför stort våld på kurprinsessans känslor.

Helt annorlunda med Gustav III. Han hade rest Turkiet på fötter, hade återgivit Polen friheten. Han hade uppgjort den stora planen att befria Norden och Östern medelst detta förbund, vars kärna så att säga skulle vara Preussen, objekt Porten och Polen och motor (motrice) Sverige. Man kände till vilka grumliga intressen och baksluga beräkningar, som hade omintetgjort denna plan. Men Gustavs val skulle ställa allt tillrätta, skulle göra Polen till hela byggnadens grundval. Hand i hand skulle Polen och Sverige, helst med Turkiets hjälp, motstå både Preussen och Ryssland. På en gång förenade och skilda av havet skulle det ena landet ej undertrycka det andra, utan tvärtom ömsesidigt bistå varandra. Fri (vierge) från alla inhemska partisyften, skulle konungen ej till Polen medföra några fördomar, endast en känsla av tacksamhet mot nationen för dess val. Gustav ägde erfarenhet — han hade ju redan regerat i tjugu år. I »hemgift» hade han medverkan av dessa samma svenskar, vilkas förfäder skänkt Tyska riket lag och frihet och i Moskva till- och avsatt tsarer.

Avundsjuka hov framställde visserligen Gustav som en attentator mot friheten. Revolutionen av 1772 var emellertid riktad uteslutande mot utlandet. Gustav, förskräckt vid anblicken av vad som skedde i Polen och vad som hotade Sverige, blev av ett enhälligt folk beklädd med envåldsmakt, men efter tre dagar återgav han undersåtarna deras frihet och nöjde sig med en makt som i vissa avseenden var mera inskränkt än den polackerna tillerkände sina regenter. »Denna i världshistorien måhända enastående revolution, utförd av en ung, 26-årig monark, började och fullbordad utan blodsutgjutelse, lände uteslutande till Sveriges bästa, räddade nationen från en anarkisk demokrati, liknande den Frankrike nyligen fallit offer för.» Riksdagarna 1786 och 1789 vittnade även om att konungen icke ville utrota friheten, endast förräderiet och de utländska inflytandena. Och ånyo hade nationens hänförelse understött honom, och en mognare hänförelse, ty den gällde en mogen konung, icke en lovande yngling. Alla tre stånden hade ställt sig på konungens sida. Man jämföre med polska riksdagen 1767: där kastades prelater och senatorer i fängelser och fingo försmäkta i bojor, marterade av sina väk-

tare, vilka för övrigt varnade i den hotade frihetens namn för Gustav. Envåldshärskares ministrar! En dylik varning var snarast den största rekommendation för kandidaten.

Ögonblicket var gynnsamt: Katarina i tvist med Preussen, Österrike upptaget av inre oroligheter, Porten skulle bli belåten, om dess vän fick granntronen. Enda hindret utgjorde religionen. Gustav ville ej ändra trosbekännelse. Han och protestantismen hade alltför mycket att tacka varandra för. »Denne furste skulle giva ett alltför ogynnsamt föredöme, om han, 45 år gammal, i den levnadsålder, då grundsatserna och meningarna äro fastast grundade, och då människosjälen är i sin högsta mognad, är mest fjärran från att överlämna sig åt illusioner, dem ungdomens livlighet och ålderdomens bräcklighet medföra, skulle bedraga sitt samvete genom att låtsa en tro, som hans huvud och hans hjärta icke skulle mottaga.» Skulle för övrigt i denna upplysta tidsålder riksdagen fästa en sådan vikt vid olikheten i trosbekännelse, samma riksdag, som givit en ärkebiskop av den grekiska bekännelsen säte och stämma i senaten? Just olikheten i trosbekännelse var en garanti för det katolska kleresiet, ty den skulle bidraga att göra dissidenterna försiktiga. Var lede kyrkan nu förtryck? Hur hade ättlingen av de botgörande kejsarna behandlat den? Hur den allrakristligaste konungen, den katolske konungen, den neapolitanske konungen? Hur tedde sig vid sidan av dem den tolerante Fredrik, den toleranta Katarina, jesuiternas beskyddare, samt han själv, Gustav III, den förste, som tillåtit offentlig katolsk gudstjänst i Sverige? Det högre prästerskapet borde betänka, att just en protestantisk konung måste visa största hänsynen för dess privilegier och gods och att det var av vikt för Polen, att dissidenterna ägde en beskyddare inom landet, ej utomlands. I värsta fall skulle man kunna föreskriva honom att tilldela endast katoliker de viktigaste ämbetena. »Om de tankar man framkastat synas djärva, bör man betänka, att de blivit framställda för ädla medborgare, livade av kärlek till sitt fosterlands oberoende, och vilka åtminstone i dessa rader skola igenkänna den höga uppfattning, som deras mod och deras dygder förskaffat åt deras fädernesland: ty efterträdaren till den store Gustav Adolf och den

tappre Karl XII skulle anse som en ära att befinnas värdig att styra detsamma.[1]

Hade det blott varit litet mindre av konst och mera uppriktighet i detta effektfulla, ridderliga, stilistiskt lysande memorial! Sanningen om Gustavs bevekelsegrunder yppar hans instruktion till Engeström av 7 november. Där ha vi svart på vitt på att konungen behöver en bundsförvant, som fyller hålen i skattkammaren. England hade visat honom likgiltighet i hans tyngsta stunder. Frankrike hade efter revolutionens utbrott upphört att vara en hjälpkälla för fattigare stater, och Preussen var ej att räkna på: återstod endast utvägen, att polska kronans intäkter skulle hjälpa till att betala Sveriges krigsskulder. »Detta är verkliga skälet till att jag eftersträvar polska tronen. Om jag vinner den, så måste jag med mina vanor och min karaktär bereda mig på att få tömma tusen bittra bägare. Jag anser verkligen också, att jag gör ett offer för mitt land.[2] Vi för vår del äro benägna att tro, att vad Franc skrev om konungens bevekelsegrunder var mera sant än denne ville medge. Äregirighet med en nyans av fåfänga var ett förhärskande drag hos hjälten från Svensksund. Just denna sträng hade anslagits av upphovsmannen till det djärva hugskottet — återigen ingen annan än Georg Potocki.[3]

Av den vinkande ärokransen ville också Georg ha ett par blad. Han blev verkligt itänd för sitt projekt, och utan någons bemyndigande utbragte han offentligt skålar

---

[1] Jfr Raphael, a. a., s. 56—61.

[2] Gustav till E. — hela brevet av Francs hand — 7 nov. R. A. Nya instruktioner skickar han ej, »avec un ministre tel que vous elles sont superflues... Si vous croyez necessaire d'intérresser le pape, mandez le moi, je crois savoir le moyen de me le rendre favorable».

[3] Potockis initiativ bekräftar Gustav III i ett brev till E. av 19 okt. 1790. G. M. Armfelt till Gust. III 8 jan.: »J'ai vu Potocki, il m'a parlé fort longtemps de la Pologne, de l'élection, de l'Electeur de Saxe etc. etc., surtout des raisons de mécontentement que la Prusse les donne à chaque instant. A la fin voyant que mon homme était si circonspect je fis semblant de le plaisanter sur l'article de la Gazette Allemande qu'il avait — à ce que je pretendis — fait insérer. Tout ce qu'il m'avait dit il a trois mois m'autorisait à ce soupçon. Il se défendit bêtement, mais sans desavouer pourtant qu'il avait écrit à son frère que le Roy de Suède serait le souverain qu'il fallait à la Pologne. Cette phrase, accompagné de hi hi hi, qui est sa contenance ordinaire, n'était pas mal arrangée, ainsi j'ai cru bien faire en lui disant qu'il avait l'esprit, l'élevation et le discernement aussi parfaits et aussi élevés que sa naissance. Il me serra la main bien tendrement et s'en fut perdre au jeu comme à son ordinaire.» *HH* XII, s. 172.

för den blivande polske monarken. Gustav fick vetskap om det, och en afton på teatern i januari 1791 öppnade han för första gången sitt hjärta för Potocki angående sina planer.[1]

I början av sommaren avreste Polens minister — i halvnyktert tillstånd och följd av hovmännens ironiska blickar på permission till Warschau för att där vila ut en tid och kanske även agitera litet.[2]

Följden av det hela blev att på Engeströms skuldror vältes en börda tyngre än han hittills någonsin haft att bära.[3]

Konungen betygade sin fullkomliga enstämmighet med honom, skänkte honom sitt djupaste förtroende — och den förfärade ministern såg framför sig en avgrund av fruktlöst trassel. Ett ögonblick såg det ut, som om Gustav skulle komma för sent och hela bekymret avvältas: två dagar före de fatala ordernas ankomst utsågo de minnesvärda lantdagarna (15 nov.) enhälligt Fredrik August till Poniatowskis efterträdare på tronen. Men nej: Gustav trädde inom skrankorna just för den händelse att Wettinaren ej skulle mottaga kronan[4] och befallde, att man skulle sondera de ledande magnatpolitikerna, ja, genom Frankrike sökte han till och med avskräcka Dresden.[5] Så vördnadsfullt och så finkänsligt som möjligt började därför Engeström söka förmå konungen till reträtt. Han erinrade om de olyckliga följderna av Karl Gustavs äregirighet, Sveriges läge på andra sidan av havet och saknaden av geofysiskt samband med Polen efter Nystadfreden. Han varnade för hela Östeuropas avund, förutspådde, att en så plötslig frukt av det polsksvenska närmandet skulle söndra och olyckliggöra båda nationerna, att Stanislaus August ej, sina släktingar till

---

[1] Engeström till Franc 12 febr. söker förklara, att Georg P. i detta fall endast »rådfrågat sin hug att stå väl vid Svenska Hovet och sin underdåniga vördnad för Kgl. Majestäts person», och han till och med bebådade sin avsikt att lära sig svenska. (Georg Potocki till Ignaz 25 mars 1791, cit. hos Dembinski, Polska na przelomie, s. 463.)

[2] Armfelt till kon. 3 juni 1791: »On a vu ce cher Polonais hier au soir quitter Stockholm sur un postvagn à moitié ivre, il nous a consolé par l'espoir d'un prompt retour.» R. A.

[3] E:s apostille till Franc 17 nov. 1790. R. A.

[4] Franc till E. 28 jan.

[5] Baron Staël von Holsteins relation från Paris 23 och 30 jan., 6 febr. R. A. Jfr *HH* XII, s. 190—3.

förfång, skulle vilja bereda väg för en efterträdare, som skulle komma att fördunkla honom. Han förklarade, att polackerna fruktade upphovsmannen till statskupperna 1772 och 1789, att allmänheten önskade sachsaren till konung och att denna allmänhet ej längre lydde något magnatkommando utan följde sin egen övertygelse.[1]

Gustav gav sig ej. Om Karl X Gustav förlorat spelet, var det endast därför, att han brukat blodigt våld, men han, Gustav III, underställde sig den fria elektionen. Makterna voro avundsjuka men även oeniga sins emellan, därför skulle han efter kardinal Ganganellis mönster hemlighålla sin plan och sedan överrumpla alla som tertius gaudens. Då han väl bestigit tronen, skulle någon av koalitionerna söka få honom till bundsförvant.[2] Engeström framhöll avigsidorna: Polackerna behöva nu själva pengar, de låna utomlands, deras armé är ännu icke färdig, till den krävas ännu mera skatter, och polackerna älska ej att betala dem. De sachsiska konungarna depenserade sachsiskt guld i Polen. Varenda polack har pretentioner på sin konung. Hela nationen är för tillfället lik en lovande men ännu outvecklad yngling, och den kan förvillas.[3] Men konungen upptäckte nya lockelser: »Fruktan för faran kommer mig aldrig att vackla, så snart jag ser stor ära och fördel för mitt land. Vi äro skapade för att arbeta, spänna våra krafter, lida, kämpa med framgången, som skämmer bort oss, och motgången, som trycker ned oss: det är människans lott, så länge hon lever, och det är konungarnas plikt.»[4]

I historiens ljus kan det ej råda tvivel om vem som här hade rätt, konungen eller hans minister. Oavsett Engeströms fullkomligt grundade farhåga, att ifall Gustav bestege polska tronen, »Herodes skulle försona sig med Pilatus» (d. v. s. Preussen med Ryssland), så hade en personalunion mellan republiken och en annan statsorganism med ej fullt identiska intressen redan två gånger visat sig vara skadlig:

---

[1] Engeström till kon. 10 nov.; apostille 22 dec. till Franc; »Très humble mémoire» av 4 dec.; d:o av 31 dec.: »Quand il est question de la noblesse on déraisonne et les gens raisonnables n'osent pas contredire, car la multitude étant populace est fort à craindre.» Privatbrev till Franc 9 mars 1791. R. A.

[2] Kon. till E. från Haga 26 nov. 1790.

[3] E. 10 nov. och 7 dec. 1790. R. A.

[4] Kon. till E. 26 nov. 1790.

under Vasarna och under huset Wettin. Därför åsyftade också Fyraåriga riksdagens lagstiftare att förbjuda en gång för alla en dylik union i en särskild lag om polska kronans oförenlighet med annan härskarmakt.[1] Därför kunde man också ibland tala om hertig Karl av Södermanland eller hertigen av Östergötland, Gustav III:s bröder, men den svenske konungen själv förordade ingen utom den hederlige greve Georg och hans kusin Jan Potocki, stort original och fantast, som under sin akademiskt-politiska karriär hade hunnit orientera sig åt många håll.[2] Greve Lars hade rätt i varje ord, både sakligt och dialektiskt besegrade han konungen i grund, och just detta gjorde hans ställning så ytterst vansklig.[3]

För att visa sin hörsamhet talade Engeström slutligen med Ignaz Potocki. Denne skingrade ögonblickligt alla tvivel: »Ingen kan hysa större vördnad för konungen av Sverige än jag och min familj. Vi skulle vilja äga en sådan konung som han — men här gäller frågan vad som är möjligt, icke vad man vill. Ni ser själv, hur sakerna för närvarande stå. I Polen finns det icke längre magnater, som leda en klientel efter sitt gottfinnande. Nationen beslutar över sig själv, och som genom ett under ha alla nu enat sig om sachsiske kurfursten. Vi önska sakens framgång dess livligare, som vi verkligen måste betvivla, att en dylik enhällighet kan uppstå än en gång. Ni känner mina tänkesätt tillräckligt för att tro på de känslor av aktning, som vi hysa för Er konung och Er själv: vi ha ju betraktat honom som det starkaste stödet för det antiryska systemet. Vad som tilldrager sig inför era ögon bör övertyga Er om riktigheten av min åsikt om den närvarande situationen.»[4]

Gustav III:s kandidatur visade sig omöjlig att genomdriva. Men om det hade varit nog med det! Då polackerna tillåtit sig att klandra den förtidiga freden i Värälä, hade Franc frånkänt dem alla hjärtats och huvudets egenskaper. Engeström hade så när blivit förolämpad. Hur kunde man

[1] E:s apostille till Franc av 22 dec. R. A.
[2] *HH* XII, s. 191.
[3] E. till Franc 5 febr. 1791. Franc »har rätteligen anmärkt, att Kunglig Majestät är skarpsyntare än jag, men jag är uti Polen, och jag känner Polackarne icke sådane de varit, men sådane som de äro.»
[4] E. till Franc 16 febr. 1791. R. A.

kalla polackerna vankelmodiga, opålitliga? De arbetade ju konsekvent på reformer och tryggandet av sin oavhängighet.[1] Att de voro misstrogna, fruktade »sin egen skugga» — vad under efter första delningen?[2] Och ju längre det led, dess tydligare blev det för varje opartiskt öga, att förebråelsen för »opålitlighet» snarare borde riktas åt motsatt håll, samma håll som den kommit ifrån. Att Gustav slutit fred med Ryssland betydde mindre, polackerna insågo mycket snart, att han svårligen skulle kunna handla annorlunda.[3] Men freden borde ej i stort sett ha ändrat förhållandet till östern, så länge kejsarhovens förbund ägde bestånd, så länge Katarina ej ville avstå från att undertrycka andras frihet, utan tvärtom nu återvann sin rörelsefrihet i norr. Försäkringar av detta innehåll ingingo också i november från Jerzy Potocki, och Engeström och deputationen återupptogo sina underhandlingar. Texten ändrades så till vida, att först den definitiva förbundstraktaten upptog de konkreta förpliktelserna mot den anfallna parten.[4] Men icke ens denna allmänt hållna överenskommelse kunde undertecknas från svensk sida av brist på nya fullmakter i stället för de gamla, som blivit ogiltiga vid fredsslutet.[5] Då Georg Potocki manade till skyndsamhet, tillgrep Franc undanflykten, att han ännu ej fått redogörelsen för sista konferensen i Warschau, vilket var en ren osanning.[6] Man måste ljuga, ty det var alltför obehagligt att bekänna den nakna sanningen, att ett halvt år efter Svensksund Gustav III:s hela politik likt en väderflöjel vänt sig från öster mot väster. Konungen hade höjt sig på den fantastiska tronkandidaturens vingar för att falla ner för den stora Katarinas fötter och där drömma sin sista dröm om ett rojalistiskt korståg mot jakobinerna. Driven av sin törst efter ära och makt, eggad av den förvägne intrigmakaren Armfelt tog han initiativet till ett närmande till Ryssland, glömde de

[1] Det vältaliga försvaret av patrioternas åtgöranden i apostiller av 9 och 19 febr. 1791. R. A.

[2] E. till Franc 16 okt. och 3 nov. 1790. R. A.

[3] Nordin i sin dagbok, s. 86, söker rättfärdiga fredsslutet med att polackerna förlorat lusten att strida mot Ryssland.

[4] Raphael, a. a., s. 55; v. Engeström, a. a., s. 130; densammes apostille av 9 febr. R. A.

[5] E:s apostille av 19 jan. till kon. R. A.

[6] E. svslöjar den i ett brev till Franc av 12 mars 1791. R. A.

förlorade finska provinserna, smidde sitt svärd mot dansken eller preussaren, och det vid samma tid, våren 1791, som kejsarinnan som bäst behövde moraliskt och materiellt stöd. Han invigde tsarinnan i sina drömmar om polska tronen, fick hennes ironiska uppmuntran, utsatte sig för löje och smälek... Med ett ord, han beträdde en väg, som skulle leda honom till ett reaktionärt förbund med Ryssland, i armarna på den nye ryske ministern, den ryktbare Stackelberg, och från att ha haft Karl XII till sitt ideal blev han i flera avseenden en kopia av August den starke.

I Warschau svävade man ej i okunnighet om den nyaste vändningen i den svenska politiken. De polska tidningarna återgåvo efter de tyska och kanske även med en viss färgläggning allt som blivit bekant om den svensk-ryska vänskapen. Huvudstadsskvallret visste berätta, att den svenske konungen hade uppträtt på en bal iförd kontusz och att exemplet hade följts av åtskilliga dignitärer; därjämte hade polska legationen fått i uppdrag att skaffa honom två polska bälten.[1] Man visste ej vad man skulle tänka om detta, hur man skulle kunna förena russofilismen med koketteriet för polackerna. Franc skyndade sig att upplysa Engeström, att alltsammans endast var prat, konungen hade endast en gång på landet klätt sig i kontusz; Jerzy Potocki försäkrade också, att Gustav sedan två år på landet brukade använda »taratatka» som en bekväm negligé. Tydligen hade först ryktena om kandidaturen förvandlat »taratatkan» till polsk nationaldräkt. För resten, om Rousseau klädde sig som armenier, så vad angick det någon, frågade statssekreteraren, vad kung Gustav klädde sig i?[2] Detta var en ny och onödig osanning.[3] Rysslands anhängare gnuggade händerna av förtjusning: de visste bäst vad de besynnerliga nyheterna betydde och skrämde Fredrik Augusts anhängare med att Ryssland och Sverige i förening skulle påtvinga Polen Gustav.[4]

[1] E:s apostille till Franc av 22 dec. Depesch till densamme av 8 jan. R. A.

[2] Franc till E. 21 jan. 1791. E:s apostille till Franc av 12 febr. 1791. R. A.

[3] Maskeradbalen i fråga ägde rum 22 dec. Nordin, a. a., s. 129. Sedermera köpte Josef Sierakowski denna Gustavs kontusz för femtio dukater. A. a., s. 278.

[4] E:s apostille av 2 febr. 1791 om de ryssvänligas hån och hotelser. E:s »très humble mémoire» av 31 dec. 1790. R. A.

Bitter avsmak fyllde greve Lars' hjärta. Han, som avskydde de diplomatiska finterna och älskade moralisk renhet,[1] han tvangs nu till att uppträda som löftesbrytare. Efter så många varningar för Moskva, efter så många försäkringar om det oslitliga bandet mellan Polen och Sverige, skulle han nu förneka sig själv, korrumpera sina vänner med förespeglingar om belöningar,[2] ställa sig in hos ryssen Bulhakov och hos den älskade konungen rivalisera med smickrarna.[3] Vännerna vände sig ifrån honom och uteslöto honom från sina rådplägningar.[4] Det var tur, att konventionen hade ömkligen omkommit någonstans i Stockholm — annars skulle polackerna nu nödgats förkasta den.[5] Han påminde sig vishetsregeln han inhämtat vid universitetet: »Conscientia dubia nihil est agendum», han tänkte på Tarnowski, »qui rem populi contra populum agebat»,[6] som den moraliska innebörden i hela den omöjliga situationen föresvävade honom riksrådet Hamiltons ord: »Vi sitta i rådet ej för att behålla våra huvuden kvar».[7] Redan i januari anhöll han därför om tillåtelse att för någon tid få återvända till Sverige,[8] och i mars anhöll han privat om sitt avsked,[9] då han blivit beskylld för att ej vilja se sin monark hedrad med polska kronan. Han hade hört sägas, att en viss Lewenhaupt var utsedd till hans efterträdare.[10] Svenska regeringens bifall till hans ansökan kom i februari, polska riksdagens stadfästelse är förkommen. Under tiden hade Engeström upptagits till polsk medborgare och gick helt

---

[1] E. till Franc 30 mars: »Jag skryter intet av konst. Jag skryter av ärlighet.»

[2] »De promettre même des bienfaits et des recompenses en cas de reussite», befallde Gustav i en depesch av 26 nov.

[3] Jämte Armfelt och Franc hörde till dem också baron de Staël-Holstein, som i en depesch av 6 febr. 1791 tillönskade Gustav att »faire reussir Ses grands et brillants projets».

[4] Privatbrev till Franc av 9 mars. Polackerna säga nu: »Så länge Sverige hade krig, talade Ni om förbund med oss, men nu icke mera, således var tanken att compromettera oss.» Apostille till kon. av 19 jan.: Vännerna beklaga »de ne pouvoir faire hommage à Votre Majesté d'autres sentiments que de leur admiration».

[5] E. till Franc 30 mars 1791. R. A.

[6] E. till Franc 30 mars 1791. R. A.

[7] E:s privatbrev till Franc av 9 mars och 9 april. R. A.

[8] »Très humble mémoire» du 12 janvier 1791. R. A.

[9] Privatbrev till Franc 2 mars.

[10] Apostille till Franc 23 mars. R. A.

upp i tanken på Polens räddning.[1] Men full av onda aningar, vill han ej för allt i världen tillbringa den följande vintern i Warschau[2], och för sin efterträdare uppställer han alternativet: antingen skall han dela Engeströms egen uppfattning eller också skall han medföra hundra tusen dukater, ty på annat sätt kan han ej göra Gustav till polsk konung.[3]

Men så kom den stora dagen — den 3 maj. Regeringsformen var antagen. Furst Adam Czartoryski tackade ministern för hans privata lyckönskningar i en älskvärd biljett: »Vous avez eu la bonté de passer chez moi, je vous prie de recevoir mes plus sincères remerciements, je suis enchanté qu'on se soit mis à tala svenska.»[4] Fursten bedrog sig ej: man hade äntligen börjat »tala svenska». Vad 19 augusti 1772 varit för Sverige, det skulle 3 maj bli för Polen: räddningen. Inte heller bedrog sig den rasande oppositionsmannen Suchorzewski, då han ropade, att ständerna begingo ett attentat mot friheten på svenska maneret.[5] Den bättre delen av Europa skänkte reformatorerna sitt bifall. De utländska diplomaterna i Warschau, alla överrumplade utom Essen, framburo sina mer eller mindre hycklade lyckönskningar.[6] För Engeström, som sedan länge varit pars magna, kanske pars maxima, i det stora verket, hade man måst hemlighålla de förberedande rådplägningarna.[7] Han var alltför hederlig för att man skulle kunnat inviga honom, man var försiktig och med rätta. I sitt sinne triumferande över diplomatkollegerna, som dukat upp så många lögner om den polska dekadensen,[8] hade greve Lars icke ens den glädjen att i Sveriges namn få trycka Potockis och Malachovskis händer. Han sporde Franc om anledningen till

---

[1] »Den stora politiska bataillen är kanske förlorad, men därföre bör en kjäcker karl ej låta modet falla. Är Polen räddadt, så är mycket för en annan gång vunnet, och jag går nöjd till mitt lugn.» I relationen av 22 juni förklarar han, att indigenatet ej minskar hans tillgivenhet för sitt gamla fädernesland Sverige.

[2] Privatbrev till Franc 1 april 1791. R. A.

[3] E. till Franc 2 april. R. A.

[4] Originalet i K. B. E. till Franc 4 maj. R. A.

[5] E:s apostille till Franc av 7 maj. R. A.

[6] E:s apostille 11 maj. R. A.

[7] E. till konungen 4 maj, mycket blygsamt: »Jag är lycklig, att jag åtminstone i någon mån kunnat bidraga.»

[8] E. till Franc 7 maj. R. A.

tystnaden. Det befanns, att statssekreteraren ej hade haft tid att tänka på saken.[1]

Men även denna gång tummades det på sanningen. Vid nyheten om konstitutionen skrev Gustav III några oväntade och gåtfulla ord till Armfelt: »Voilà le trone de Pologne f...! Les Polonais le payeront, je l'espère, et nous partagerons.» I översättning: »Där gick polska tronen åt f... Polackerna skola få betala för det, hoppas jag, och vi skola dela.»[2]

För vad skulle polackerna få betala, vilka skulle dela och vad? Tydligtvis misstyckte konungen, att deras val av dynasti fallit på huset Wettin. Vad beträffar hänsyftningen på Sveriges vinst av den motsedda katastrofen, blir den förståeligare, om vi gå ett halvt år tillbaka i tiden och observera, vad Gustav skrev till sin minister i början av sin konflikt med honom (26 nov.): »Enligt min mening misstar ni er icke, då ni anser, att republiken hotas av en ny delning. Redan greve Hertzbergs snikna skaplynne är en säker borgen för det. Jag kan tillfoga — men det är en hemlighet, som ni ej på villkor får yppa för någon — att man erbjuder mig viktiga fördelar, ansenliga förvärv utan att en droppe svenskt blod behöver spillas, varvid samtidigt turkarna återfå allt vad de förlorat; men priset för detta skulle det olyckliga Polen få betala.» Detta skrev konungen några dagar efter en konferens med preussiske ministern Borcke om de dåvarande politiska frågorna och Sveriges politik i öster. Sakernas sammanhang synes klart: Turkiets integritet, redan försäkrad från Österrikes sida i Reichenbach och sedan målet för de kostsamma antiryska rustningarna, var en sak, som livligt sysselsatte Fredrik Vilhelms rådgivare. Det var också de, som ett halvt år efter Warschaufördraget, samtidigt som Warschau kallade en Hohenzollern till tronen, frestade Gustav att samman med Katarina deltaga i Polens sönderstyckning. Vad Sverige skulle ha fått vet man ej. Förmodligen Kurland eller

[1] E. privat till Franc 25 juni: »Med stor förundran finner jag om densamma aldrig ett ord uti Herr Statssekreterarens bref, utan det är såsom vore det en magistratförändring uti Gränna, hvilken ingen märker.» Franc svarade 12 juli: brist på tid att lovorda konstitutionen, »volymer kunde skrifvas därom, måtte den blott bestå evärdeligt».

[2] Gustav III till Armfelt natten mellan 17/18 maj. *HH* XII, s. 179.

något annat område, som annars var bestämt för Ryssland. Den gången motstod konungen frestelsen. »Jag bekänner», slöt han det anförda brevet till Engeström, »att fastän jag inser de stora fördelarna i dessa anbud, reser sig min karaktär mot dylikt. Fostrad som jag är i ridderlighetens gamla grundsatser, älskar jag ej förvärv vunna på bekostnad av en tredje part, som intet ont har gjort oss. Omständigheternas makt kan dock vara sådan, att man blir tvingad att deltaga (partager) och medverka i deras orättrådighet, särskilt då de taga hela odium på sig och vi få skörda frukten.»[1]

Ett halvt år hade förflutit. Konstitutionen kallade Gustav ej till tronen — och från den kungliga pennan föll likt en ful plump uttrycket: »nous partagerons». För att historikerna ej skulle råka i några tvivel om innebörden av dessa uttryck har Armfelt gjort en anteckning på ett av konungens brev, att om en ny delning ägde rum under konungens livstid, Sverige efter all sannolikhet skulle draga verkliga fördelar på det enda lämpliga området.[2]

Inför sådana metamorfoser i den stockholmska politiken kände Engeström, att han ej längre kunde stanna vid Weichseln. Med regeringens tillstånd lämnade ministern Warschau, och efter åtskilliga uppehåll hos gästfria polska släktingar fortsatte han över Berlin till fäderneslandet. Anade han, vem som skulle färdas samma väg, genom samma posenska byar, några månader senare? I vilket annat ljus

[1] Originalet i R. A. Borcke till Gustav 11 och 22 nov. I synnerhet det första brevet är avsett att väcka äregiriga förhoppningar och uppmuntrar till en svensk-preussisk allians. »Je désire vivement que nous puissions convenir des principes généraux pour servir de base à la negociation dont les details pourront s'arranger tous à la satisfaction et au plus grand avantage du roi.» I Gustavs berlinska och petersburgska korrespondens för dessa månader saknas förklaringar på dessa hemlighetsfulla samtal. Nyckeln till gåtan finns utan tvivel i Berlins Staatsarchiv.

[2] En senare anteckning av Armfelt på brevet till konungen 6 jan., *HH* XII, s. 175. »L'affaire de Pologne dont il est souvent question dans ces lettres, quoique d'une manière couverte, ne mérite pas quelque explication particulière: une chimère politique également impratiquable et dangereuse peut pour un moment se présenter à la meilleure tête sous des couleurs vives et attrayants. L'idée de ne jamais consentir au partage de la Pologne, tant qu'on pouvait l'empêcher, était constante et ferme chez Gustave III, mais, si ce partage se fut effectué du vivant du roi, il est non seulement probable, mais sûr, que la Suède aurait tiré des avantages solides dans une partie du seul arrondissement — qui lui convienne.» Karaktäristiskt är här det ogenerade sätt, varpå antecknaren under benämningen »l'affaire de Pologne» sammanfattar Gustavs kandidatur och hans annektionsplaner.

måste han icke se det polsk-preussiska fördraget, då han framdeles, i de förgångna årens perspektiv, på nytt läste igenom breven från en Buchholtz,[1] en Lucchesini, som uttryckte sina tvivel, om polackerna skulle komma att visa sig tacksamma för välgärningarna! Vad han ännu i december 1790 betraktade som en »fördom» av den preussiska byråkratien, nämligen dess fientlighet mot polskheten på varje område, politiskt som ekonomiskt,[2] visade sig i fågelperspektiv som själva kärnan i Preussens historiska mission, den röda tråden i de preussiska hävderna. Bakom det polsk-preussiska fördraget ställde Fredrik Vilhelm och hans ministrar ett stumt, fräckt förbehåll: att om det ej lyckades dem att plundra Österrike med det av alla tre hoven plundrade Polens tillhjälp, så skulle man alltid kunna fortsätta att plundra Polen med det provocerade Rysslands hjälp.

Engeströms avresa besparade honom många smärtsamma upplevelser. Han slapp lyssna till Ignaz Potockis berättelse om den berlinska missionen i maj 1792, sorglig i åminnelse, han slapp se fienderna intränga i Storpolen i januari 1792, slapp bevittna scenerna i Targowica, Warschau och Grodno. I augusti överlämnade han genom sin efterträdare sina rapellationsbrev till Stanislaus August och republiken.[3] En trofast vän till Polen förblev han till livets slut.

---

[1] Buchholtz till Engeström 14 jan. 1790 från Berlin: »Je félicite la Pologne de toucher au terme où elle pourra être heureuse. J'ajoute seulement le voeu qu'elle soit toujours reconnaissante de ce que la Prusse a fait et fera peut-être encore pour elle.» Lucchesini till E. 27 juli: »L'inconstance de la nation polonaise, son peu de reconnaissance et de ménagement pour son nouvel allié est fait un tort irréparable à la saine partie de la nation qui ne peut que gémir des fautes impardonnables de ses collègues. Il me reste encore à voir qu'on repousse à la Diète l'idée de l'alliance Turque». R. A.

[2] E. 10 nov. och 31 dec. till kon. säger sig övertygad om att en klok preussisk politik borde motsätta sig delningen, ty på den skola Österrike och Ryssland vinna mest. Den 30 mars: »Il est de l'interêt de la Suède de prévenir autant que possible l'agrandissement de la Prusse.» 1 juni: preussiska ministeriets politik »är grundad på hopp att kunna draga fördel av andras olyckor».

[3] E. till Casström 14 aug. 1792. R. A.

Strödda meddelanden och aktstycken.

En upplysningens förkämpe i Svenska Pommern.

Utom upplysningens stora, ännu den dag som är för alla bekanta heroer, en Voltaire, en Rousseau o. a., fanns det givetvis under den period, då denna rörelse behärskade Europas kulturella liv, en mängd personer, som i mera undanskymd ställning energiskt kämpade för samma idéer och som kanske inom sin trängre verkningskrets utövat ett synnerligen betydelsefullt arbete, men som aldrig nådde någon större ryktbarhet under sitt liv och som kanske nu äro glömda även i den vrå av världen, där de verkade. En sådan upplysningens förkämpe var det pommerska kammarrådet Johan David von Reichenbach, vars verksamhet nyligen gjorts till föremål för en framställning av en tysk författare.[1] Författaren, d:r B. Müller, förtjänar erkännande redan för valet av ämne, och obestridligen innehåller hans skrift mycket av intresse. Dock har han väl mycket begränsat sig till referat och analys av Reichenbachs visserligen rätt oförtjänt bortglömda arbete: »Patriotische Beiträge zur Kenntnis und Aufnahme des schwedischen Pommerns», som utkom under åren 1784—1788. De spår, som Reichenbachs verksamhet avsatt i form av i arkiv förvarade otryckta handlingar, tycks förf. ej i stor utsträckning ha eftersökt. Utom en del handlingar i arkiv och bibliotek i Stralsund och Greifswald uppger han sig även ha begagnat »handskrifter från riksarkivet i Stockholm», men någon specifikation finns ej, och i noterna finns ingenstädes någon hänvisning till riksarkivets handlingar. Detta är att beklaga, ty bland dessa finnas ej så få dokument rörande Reichenbach.[2]

I det följande skall jag, jämte ett kort referat av d:r Müllers arbete, meddela några notiser om Reichenbach, som jag antecknat ur akter rörande Pommern på hans tid, vilka jag, delvis i annat syfte, genomgått.

Reichenbach föddes i Greifswald 22 sept. 1727[3] som son till en

[1] B. Müller, J. D. von Reichenbach. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung in Schwed-Pommern, 1919. (Även i Pommersche Jahrbücher 1920.)

[2] Att så är fallet kunde f. ö. förf. ha konstaterat, om han tagit del av min avhandling om »Sverige och Pommern», vars tyska upplaga ju borde varit lätt tillgänglig.

[3] Allgemeine Deutsche Biographie uppger felaktigt 1732.

skatteuppbördsman därstädes. Sannolikt genomgick han fädernestadens gymnasium; 1744 inskrevs han i filosofiska fakulteten vid universitetet. I början på 1750-talet inträdde han i svensk statstjänst. Müllers uppgift, att detta skulle skett 1749, för vilken ingen källhänvisning ges, synes vara oriktig. R. anger själv 1753.[1] Förf. säger sig ej ha funnit några uppgifter om arten av hans tjänstgöring i Sverige. Alldeles utan dylika äro vi dock ej, även om den tjänsteförteckning, som medföljde hans avskedsansökan, tycks ha förkommit. Då han 1773 anhåller om kammarråds heder och värdighet, säger han sig ha »tjänat K. M:t och riket i 20 år, först såsom extraordinarie kanslist vid K. M:ts utrikesexpedition ifrån år 1753 till 1757 års början och därifrån såsom ordinarie kanslist med lön till år 1759». Detta år utnämndes han till överkamrerare vid regeringen i Stralsund. 1773 fick han på ansökan kammarråds namn, och 1792 blev han schlosshauptman och riddare av nordstjärneorden.[2] 1794 begärde han av hälsoskäl avsked, vilket han även erhöll.[3] Avskedet var förknippat med en liten historia, som må berättas, då den karakteriserar mannen. I sin ansökan hade R. begärt, att både han själv och hans hustru skulle få en pension på vardera 300 RD. pommersk courant. Detta bifölls ej, utan K. M:t bestämde i stället, att om R. dog före hustrun, skulle denna sedan få 300 RD i pension.[4] Då K. M:ts resolution föredrogs i pommerska kammaren,[5] ansåg sig R. orättvist behandlad och ställde till ett uppträde, varvid han enligt protokollets ord »retraderade den nådiga skrivelsen rörande hans avsked med den förklaring, att han måste protestera, då han gjort som villkor, att både han och hans hustru skulle få pension, vilket dock endast beviljats honom under hans livstid». Detta inberättades till Stockholm, och ehuru R. sökte förklara sig, medförde det den sorgliga följden, att beslutet om hans pension, i vad det rörde änkepension för hans hustru, upphävdes och han själv fick en skarp föreställning.[6] Efter sitt avsked levde R. till 1807, då han avled i Stralsund.

Ovanstående data beteckna konturerna av ett liv, som varit fyllt av en sällspord verksamhetsiver. I främsta rummet var Reichenbach den synnerligen nitiske ämbetsmannen, som på allt sätt sökte reformera och förbättra den gren av förvaltningen, där han var verksam. Åt denna sida av hans verksamhet ägnar emellertid Müller ingen uppmärksamhet. I sin ansökan att bli schlosshauptman säger R., att under hans ämbetsförvaltning den pommerska kammarens inkomster ökats med mer är 100 000 RD. P. C. årligen, och det är av allt att döma ej tomt skryt. Han var outtröttlig i att i vidlyftiga promemorior söka fästa de svenska veder-

[1] I ansökan att få kammarråds namn och heder. Biographica 8 a. R. A.
[2] Ansökan i Biographica 8 a. Se även Prot. 9 aug. 1792.
[3] Ansökan därom i Pommeranica: Enskildas skrivelser till K. M:t. RA.
[4] Prot. 16 okt. 1794.
[5] Kammarens prot. 22 okt. 1794.
[6] Prot. 14 nov. 1794 och 2 maj 1795.

börandes uppmärksamhet vid de brister, som funnos, och avhjälpa dem. Som exempel kan nämnas, att han år 1792 insände till Stockholm icke mindre än tre memorial rörande sättet att öka inkomsterna och genomföra förbättringar i landets styrelse.[1] Även för mera tillfälliga uppdrag togs han flitigt i anspråk. År 1766 var han kallad till Stockholm för att biträda vid rådslagen om Pommerns återupprättande efter kriget med Preussen. Under Gustav III:s ryska krig hade han biträtt vid utrustandet av en pommersk division av skärgårdsflottan och dessutom verkställt, delvis på egen kredit, en hel del lånetransaktioner.[2] Emellertid var R. en man, som hade mycket lätt att skaffa sig fiender. Som framgår av vad som berättats om hans avskedstagande, var han en synnerligen hetlevrad herre, som lätt förgick sig. Onekligen får man också av en del omständigheter den uppfattningen, att han varit mycket sen att glömma, om han trodde sig ha lidit orätt av någon. Rent personlig fiendskap har nog ofta legat bakom hans kritik av andra ämbetsmän och deras åtgärder. Det är därför mindre underligt, att man även finner yttranden om honom, som andas misstro till hans avsikter. I ett synnerligen intressant aktstycke, som av statssekreteraren vid utrikesexpeditionen Nils Bark tillställdes friherre Bror Cederström, som 1796 var ordf. i en kommission i och för undersökning av vissa förhållanden i Pommern och 1799 tjänstgjorde som tillförordnad generalguvernör, tecknas R. på följande sätt: »En av de kunnigaste män i landet, men farlig i högsta grad, ty man vet aldrig, vart han syftar.»[3]

Då detta omdöme nedskrevs, hade Reichenbach utgivit sitt stora arbete »Patriotische Beiträge» med dess i åtskilligt rätt avancerade åsikter, och det är möjligt, att misstron egentligen daterar sig från den tid, då han här framträdde som en upplysningens orädde förkämpe. Något senare inlät han sig även i förbindelser, som nog ej talade till hans förmån hos många av de ledande svenska statsmännen. År 1801 uppstod i Pommern en reformrörelse, som efter ledaren brukar benämnas »de Gemeinhardtska oroligheterna». Kommissionsrådet Johan Martin Gemeinhardt förde en lång och seg kamp för att få Stralsunds författning ändrad i demokratisk riktning. Stralsundsborgmästaren David Lucas Kühl uppger i sin levnadsbeskrivning, att R. därvid varit hans rådgivare.[4]

R:s begåvning och verksamhetslust tillfredsställdes emellertid ej av enbart hans uppgifter som ämbetsman. Han skall ha ägt stora konstnärliga intressen och hade en ganska betydande tavelsamling, vilken sedan hustrun 1811 följt honom i graven såldes på auktion. Mest bekant blev han genom sin skriftställarverksamhet, vars främsta alster är det redan nämnda verket »Patriotische

[1] Se Dalgren, Sverige och Pommern, s. 25.
[2] R:s ansökning om schlosshauptmansämbetet. Biographica 8 a. R. A.
[3] Cederströmska arkivet (brev till Cederström). Kr. A.
[4] Se Dalgren, a. a., s. 77.

Beiträge zur Kenntnis und Aufnahme des schwedischen Pommerns». Som framgår av titeln är det en skildring av förhållandena i hans fäderneprovins och ett program för att förbättra desamma. Att skriften skulle väcka anstöt, förutsåg förf.; han säger också i förordet, att han »dristats säga sanningar, som man ej vill höra». Han hade också stora svårigheter att finna någon förläggare. Första häftet utkom i Rostock (1783) och omtrycktes först året därpå i Stralsund. Längre fram flyttades tryckningen till Greifswald, vars universitetsboktryckeri stod något friare än regeringstryckeriet i Stralsund. Dessa erfarenheter göra det helt naturligt, att R:s första stora reformkrav är tryckfrihet. Redan i förordet sjunger han dess lov och frågar bl. a.: »Var var pressfriheten ej alltid såväl regentens som undersåtarnas värn?» Att man ej inser, att tunga, penna och press måste vara fria beror, menar förf., på brister i undervisningsväsendet.

Tolerans mot andra religioners anhängare är enligt upplysningens principer ett annat av Reichenbachs krav. Praktiskt tar det sig uttryck i fordran på ökade rättigheter för judarna. Genom bättre behandling skulle dessa själva förbättras. Han hänvisar till att de yngre judarna i allmänhet överträffade de äldre i fråga om rent yttre kultur och tillägger: »Vem vet, om ej inom tio eller tjugu år även deras andliga utveckling skall ha gjort betydande framsteg.» I fråga om landets egen kyrka yrkar R. på förbättring av prästernas ekonomiska ställning. Däremot vill han beröva dem all domsrätt i ej andliga saker och yrkar på upphävande av det s. k. andliga konsistoriet i Greifswald.

Särskilt intressanta äro R:s åsikter om uppfostringsväsendet. Han talar om införande av skoltvång för alla barn mellan 6 och 12 år och anser, att de fattigaste måste uppfostras på statens bekostnad. Alla skola åtminstone kunna läsa. Dessutom må, mer som kuriosum, anföras, att han vill göra även undervisning i musik obligatorisk för alla människor, »på det», som han säger, »ej sången i kyrkorna må likna tjut eller hundars skall». I fråga om den högre undervisningen är han emot, att grekiska språket skall ha en alltför dominerande plats, och uttalar sig för upprättandet av realskolor, f. ö. en älsklingstanke för upplysningen. Landets högsta undervisningsanstalt, universitetet i Greifswald, underkastas av R. en synnerligen bister kritik, som emellertid går till påtagliga överdrifter och f. ö. nog sammanhänger med en skarp kontrovers, som R. som ung haft med universitetets myndigheter.[1] Hans praktiska program för en universitetsreform kan sammanfattas så: Gamla odugliga professorer pensioneras, de som fortsätta att tjänstgöra förbjudas att syssla med sådant, som drar deras intresse från huvuduppgiften, undervisningen. Denna sistnämnda omlägges i praktisk riktning; lärostolarna i österländska språk, astronomi och moral

[1] Se Müller, a. a., s. 83 ff.

indragas. Studenterna underkastas viss kontroll i fråga om studiernas bedrivande.

R:s hätska utfall mot akademien föranledde svaromål från densamma, bl. a. av professor Möller i Neueste kritische Nachrichten för år 1787.

Det var emellertid ej endast frågor av det slag, som de för vilka nu redogjorts, som fångade R:s intresse. Även för sociala missförhållanden hade han öppen blick. Så underkastade han livegenskapen, som ännu på hans tid fanns i Pommern, en skarp kritik. Han uppröres i sitt inre, när han tänker på, huru »vi kallblodigt tåla, att en del av våra bröder äro bundna vid den torva, där de fötts; att de måste låta sig säljas, bytas och bortskänkas som boskap». »Hur går det ihop med vår så högt beprisade tolerans och människovänlighet», frågar han vidare, »att dagligen hos oss bedrives en riktig negerhandel?»[1] Han yrkar därför bestämt på att livegenskapen upphäves och anser, att de kungliga domänerna borde gå före med gott exempel; han anger t. o. m. i 12 punkter, hur enligt hans mening reformen borde ske. Visserligen komme den att stöta på motstånd. Han ser i andanom, »hur stad och land far upp, skriker, väpnar sig med privilegier, rättigheter och sedvänjor och protesterar mot alla nyheter, ja eventuellt t. o. m. appellerar». Men han svarar stolt med den latinska sentensen: Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.

R:s kritik av livegenskapen blev naturligtvis ett vapen i händerna på dem, som senare på allvar togo upp striden för dess avskaffande. Då 1804 i en inlaga från borgerskapet i Stralsund hemställdes om dess upphävande, karakteriserades denna skrivelse av en kunglig kommission som gjord efter mönstret av Reichenbachs och Arndts skrifter.

Överhuvudtaget kan det sägas, att åtskilliga av Reichenbachs idéer rönte ett ganska välvilligt mottagande av den man, som vid tiden för utgivandet av nu omskrivna verk var generalguvernör i Pommern, nämligen furst Friedrich Wilhelm von Hessenstein (generalguvernör 1776—1791). Förhållandet mellan Reichenbach och Hessenstein skulle kunna uttryckas så, att om den förre var upplysningsfilosofen, som uppkastade frågor till debatt, så var Hessenstein den praktiske politikern, som försökte i gärning omsätta de framkomna förslagen. De reformer, som under hans tid genomfördes, må i sinom tid få sitt eget kapitel. Den ojämförligt viktigaste var upphävandet på de kungliga domänerna visserligen ej av livegenskapen men av den svåra osed, som bestod i bondgårdarnas indragande och förvandlande till ängsmark.

[1] Ett annat belysande citat meddelas i min avh. Sverige och Pommern, s. 18.

Lars Dalgren.

Folkupploppet i Stockholm den 19 juli 1838.

De personer, som bodde eller vistades i Stockholm den 19 juli 1838, torde ha erinrat sig denna dag under hela sin återstående levnad. Det var en bullersam dag från morgon till kväll med eldsvådor och folkupplopp. Man kan säga, att de s. k. Crusenstolpska oroligheterna då kulminerade, i det att folkmassans hållning slutligen tog så hotfulla former, att de till ordningens upprätthållande utkommenderade trupperna funno sig nödgade att skjuta skarpt, en i vår historia — lyckligtvis — mycket sällsynt företeelse.

Tidningarna för året innehålla en ganska fullständig redogörelse för händelsernas förlopp, och man får där även en föreställning om hur desamma bedömdes av allmänna opinionen. Men vad som är mindre bekant är det rättsliga efterspel som följde; handlingarna i målet ha nämligen länge varit svåråtkomliga. Sedan någon tid tillbaka finnas emellertid Stockholms slottsrätts protokoll lätt tillgängliga och väl ordnade i riksarkivet, och därmed är möjlighet vunnen att taga kännedom om vilka påföljder saken medförde för de personer, som varit anstiftare av upploppet, och för de officerare, som förde befäl över trupperna.

Uppträdets förhistoria är i korthet följande: den bekante författaren, assessor M. J. Crusenstolpe hade i andra brevet av sin tidskrift »Ställningar och förhållanden» klandrat en officersbefordran inom armén, därvid en äldre, enligt författarens åsikt mera meriterad, officer blivit förbigången av en yngre. Den konselj, vari detta ärende behandlades, hade ägt rum på en söndag, vilket gav författaren anledning till uttalandet, att konseljen »brutit mot snart sagt både Guds och världslig och konstitutionell lag». För detta yttrande dömdes han av Svea hovrätt till tre års fästning på Vaxholm för majestätsbrott. När utslaget avkunnades den 19 juni, förekom i själva domsalen bullrande demonstrationer av de där församlade åhörarna, och följande afton, den 20, uppstod folksamling i Ålandsgränd, varvid fönsterrutor inslogos hos justitiekanslern Nerman, innan ordningsmakten hann ingripa och skingra orosstiftarna.

Konung Karl Johan, som ansåg, att dylika revolutionära tendenser borde genom kraftiga åtgärder kvävas i sin linda, lät inkalla trupper från landsorten till huvudstadens skydd, de ordinarie vakterna förstärktes, och kavalleriavdelningar patrullerade dagligen genom gatorna.

Överståthållaren, friherre J. W. Sprengtporten, gillade emellertid icke dessa åtgärder, vilket ådrog honom konungens misshag, varför han den 30 juni begärde sitt avsked. Till hans efterträdare utsågs generalmajoren och presidenten i krigskollegium A. J. A. Möllerhjelm. Trupperna fingo nu bemyndigande att möta våld

med våld och skjuta skarpt, ifall omständigheterna därtill gåve anledning.

Så stodo sakerna, då den 19 juli på morgonen tidningen Dagligt Allehanda lät sina läsare veta, att Crusenstolpe samma dag vid middagstiden skulle avföras från stadshuset, där han t. v. hållits i förvar, till Vaxholm. Följden härav blev, att en massa människor under förmiddagen samlades i närheten av stadshuset — beläget i hörnet av Götgatan och Peder Myndes backe — dels av nyfikenhet, dels för att genom demonstrationer ådagalägga sina sympatier för statsfången. Någon förflyttning ägde emellertid ej rum, folkmassan väntade i flera timmar, men allt förblev lugnt. Överståthållaren, kommendanten överste Dævel och t. f. polismästaren Hultberg infunno sig men funno ej anledning att ingripa annat än så till vida, att överståthållaren uppmanade folket att åtskiljas, vilken uppmaning dock icke åtlyddes. Vid 12-tiden utbröt eld i ett hus längre ned åt Götgatan, då folket strömmade dit, men sedan elden ganska hastigt blivit släckt, åtskildes mängden, och vid 1—2-tiden var allt lugnt.

Mellan kl. 12 och 1 ägde vaktombytet rum. På vakt vid stadshuset var beordrad underlöjtnant G. A. J. Gustafssköld med 1 underofficer och 20 man och å Södermalmstorg löjtnanten greve S. A. Sandels, en son till fältmarskalken J. A. Sandels, med 1 underofficer och 22 man, samtliga ur Svea livgarde. Folkmassan hade då ännu ej skingrat sig, och när löjtnant Gustafssköld med sin trupp kom fram till stadshuset, möttes han där av kommendanten, som gav honom order att tills vidare stanna ute på gatan och, »ifall folket skulle bliva för mycket närgånget, låta truppen ladda skarpt i dess åsyn», vilket även efter en stund verkställdes, varvid hurrarop hördes ur hopen. Sedan folket småningom åtskilts, marscherade Gustafssköld in i stadshuset, och allt blev lugnt till inemot kl. 9 e. m.

Vakten vid stadshuset var av tillfällig natur och utgick endast under den tid Crusenstolpe där satt i förvar. Södermalmstorgsvakten tillhörde den ordinarie vaktstyrkan. Denna vakt är nu indragen, men vaktstugan eller corps-de-gardet, som det då kallades, kvarstår ännu. I löjtnant Sandels' instruktion ingick att »giva akt på stadshuset», som är beläget knappt 100 meter från vakten. Sedan vid 2-tiden folkhopen åtskilts, var även vid denna vakt allt lugnt till omkr. kl. 9 e. m. Vid denna tid strömmade folket åter till trakten av stadshuset, skrän och hurrarop hördes, vilket föranledde Sandels att till kommendanten avsända rapport om förhållandet. Från löjtnant Gustafssköld fick han bud med anhållan om förstärkning. Med anledning härav fingo 6 man order att avmarschera till stadshuset, så att Sandels endast hade 16 man kvar. Inom kort blev skränet alltmer högljutt, man såg hur stenar kastades mot stadshuset och hörde fönsterrutorna krossas.

Den timme som nu följde, torde ha varit mycket pinsam för löjtnant Sandels. Å ena sidan bjöd honom plikten att framrycka

till stadshuset för att skingra folkhopen, å andra sidan manade honom klokheten att stanna och invänta förstärkning, då han med sin lilla styrka ej kunde uträtta mycket mot en folkhop, som han beräknade uppgå till 2—3,000 personer. Under tiden ansattes han oupphörligt av välklädda personer, som uttalade sin förundran över att vakten förhöll sig passiv. Situationen förbättrades ej av att en hysterisk kvinnsperson uppträdde på platsen och förde osammanhängande tal, vilket gjorde, att en mängd folk samlades kring vakten och trängde in på densamma. Tre rapporter sändes till kommendanten med anhållan om förstärkning, men sedan Sandels förgäves väntat över en timme, beslöt han göra ett försök och satte sig i marsch mot stadshuset. I början vek folkhopen undan, men sedan truppen kommit in på Götgatan mottogs den av stenkastning, vilken blev allt våldsammare ju längre den ryckte fram, och då den arbetat sig fram till hörnet av Peder Myndes backe, märkte Sandels, att han var för svag att gå anfallsvis till väga. Dessutom fruktade han att bliva avskuren från vaktstugan, varför han beslöt att retirera, och kommenderade »tillbaka marsch!» Manskapet, som nu träffades av den ena stenen efter den andra — alla utom 2 erhöllo mer eller mindre svåra kontusioner — anhöll ivrigt att få begagna sina vapen, varför Sandels gjorde halt mitt för huvudingången till stadshuset, sprang själv ett stycke framför truppen, och varnade folket i följande ordalag: »Mina herrar! Upphören att kasta sten på manskapet, eljest låter jag skjuta på Eder.» Detta tal besvarades med hurrarop och stenkastning, och sedan varningen ännu en gång upprepats, återtog Sandels sin plats bakom truppen och lät en man avskjuta ett skott i luften. Verkan härav blev, att folket tryckte sig längs husraderna och lämnade mitten av gatan fri. Dock fortsattes med stenkastning, och rop hördes: »Det är inte farligt, de ha inte laddat», o. d.

Nu steg en karl fram ur hopen mitt på gatan och rusade med en sten i handen fram mot truppen. Sandels ropade tvenne gånger: »stanna, annars skjuter jag!», men då varningen ej åtlyddes, befalldes gardisten vid kaptenen friherre Staël v. Holsteins kompani n:r 2 Österman att skjuta på mannen, vilket skedde, då han ännu befann sig 6 à 8 steg från truppen. Skottet träffade i bröstet, och karlen sjönk dödligt sårad till marken, varefter han omhändertogs och bortfördes av några bland de kringstående. Han identifierades sedermera som en förrådsdräng vid Livbeväringsregementet vid namn Eklund.

Sandels retirerade därefter, fortfarande utsatt för stenkastning, till vaktstugan. Flera personer kommo här fram och tilltalade honom, somliga i hövliga ordalag, andra åter med uttryck av förbittring över vad som förefallit. Kort därefter hördes skott från stadshuset.

Löjtnant Gustafsskö1d hade, då stenarna började flyga in genom stadshusets fönster, befarat, att försök vore å bane att befria Crusenstolpe ur häktet. Han posterade därför 14 man i förstugan

utanför dennes rum och lät med järnstänger tillbomma porten åt Götgatan. De övriga, jämte de 6, som kommit från Södermalmstorgsvakten, placerades på andra platser, där de kunde se ut genom fönstren. Stenkastningen pågick så intensivt, att under kvällens lopp nästan alla rutor i hela huset blevo inslagna, även några gardister blevo träffade av stenar. I stadshuset uppehöllo sig 4 polisuppsyningsmän, d. v. s. konstaplar — ingen högre tjänsteman. Dessa uppmanade gång på gång såväl Gustafssköld som manskapet att skjuta, men G. ansåg sig i det längsta böra undvika blodsutgjutelse. Sedan emellertid Sandels' trupp nödgats draga sig tillbaka, blev situationen högst allvarlig: porten åt Peder Myndes backe bearbetades med stenar och andra tillhyggen, så att den var nära att giva vika, och samtidigt försökte en karl, beväpnad med en sönderslagen fönsterlucka, att bana sig väg in genom ett fönster åt samma gata. Nu beordrades manskapet att skjuta: den karl, som försökte tränga in genom fönstret, träffades av ett skott i ansiktet och nedföll på gatan, men steg snart åter upp och avlägsnade sig springande. Omkring 10 skott lossades därefter, utan att någon blev träffad, varpå gatan hastigt utrymdes.

Kort efter det att Sandels med sin trupp återkommit till vaktstället å Södermalmstorg, anmälde sig hos honom den första förstärkningen, sergeant Alm och 18 man. Sandels befallde, att gevären skulle laddas, men folkträngseln var så stark, att laddning ej kunde verkställas! Sergeanten fick då order att framrycka till stadshuset och använda bajonetten, ifall han blev anfallen. Han lyckades också framtränga till hörnet av Mariagatan, där han kvarstod tills vidare.

Äntligen omkring kl. 10.45 anlände en kraftigare förstärkning, löjtnant Schürer von Waldheim med 1 underofficer och 40 man från högvakten. Schürer, såsom den till tjänsterangen främste, tog befäl över båda vakterna och framryckte utan vidare motstånd till södra hörnet av stadshuset. Här fördelades styrkan så, att Sandels med sin trupp fick order att bevaka Götgatan och sergeant Alm Peder Myndes backe, medan Schürer själv övertog Mariagatan. Här var nu större delen av demonstranterna församlad, och då Schürer framryckte i hopp att folket självmant skulle draga sig tillbaka, mottogs han av stenkastning och skällsord. Han beslöt sig då för att skjuta, och sedan han först varnat folket, lät han avgiva »eld rotvis». Som stenkastningen icke dess mindre fortfor, pågick eldgivningen, tills Schürer genom mörkret och krutröken upptäckte, att »de anfallande» hade dragit sig å ömse sidor in på Repslagaregatan, varifrån stenar kastades förbi hushörnen. Då således avsikten att avlägsna folket från stadshuset var vunnen, drog sig Schürer tillbaka till hörnet av Götgatan, där han, utom håll för stenkastningen, vid behov kunde bestryka hela Mariagatan.

Schürer omtalar ej i sin rapport, att någon verkan av hans eldgivning iakttagits. Emellertid blev en person, boktryckerilärlingen G. E. Norman, dödligt sårad och avled efter en stund å en fält-

skärstuga, och en annan blev så pass allvarligt sårad, att han nedföll på gatan och måste bäras bort. Norman, en tjugu års yngling med de bästa vitsord från sin arbetsgivare, hade med all sannolikhet ej deltagit i stenkastningen, ty han träffades av skottet alldeles i närheten av Maria kyrka.

Någon vidare skottlossning förekom icke, och fram mot kl. 11.30 torde lugnet varit återställt, ehuru större delen av folkhopen ännu kvarstod på platsen.

Men, kan man med skäl fråga, var befunno sig ordningens högsta väktare, överståthållare, kommendant och polismästare, medan några unga subalternofficerare under loppet av flera timmar lämnades att i en mycket ömtålig situation handla efter eget omdöme och påtaga sig ansvaret för så allvarliga åtgärder som att skjuta skarpt på egna, obeväpnade medborgare? Samtliga dessa personer hade ju, såsom ovan relaterats, under förmiddagens lopp besökt trakten av stadshuset och sökt förmå det där samlade folket att åtskiljas. Det är därför ägnat att väcka den största förvåning, att icke någon av dem vid första underrättelse om de på aftonen begynnande våldsamheterna skyndade till platsen. Måhända kan förklaringen sökas däri, att vederbörande befarade ett upprepande av oroligheterna i Ålandsgränd, där den impopuläre justitiekanslern Nerman hade sin bostad, och därför ej ville avlägsna sig för långt från denna del av staden. Av handlingarna framgår emellertid, att överståthållaren omkr. kl. 9 e. m. befann sig å kungl. slottet. Där mottog han av t. f. polismästaren rapport om händelserna vid stadshuset och gav order åt denne att genast begiva sig dit. Vad kommendanten beträffar, kvarstår oförklarat såväl dröjsmålet att avsända den av löjtnant Sandels begärda förstärkningen som hans egen underlåtenhet att personligen ingripa i händelserna. Han anlände slutligen något efter kl. 11, sedan skjutningen upphört och lugnet nästan var återställt — de sista stenar, som kastades, sågos rulla kring fötterna på hans häst.

T. f. polismästaren har två gånger lämnat redogörelse för sina åtgöranden denna dag, dels i en rapport till överståthållaren den 20 juli 1838, dels inför slottsrätten den 23 aug. 1839. Då dessa båda uttalanden i vissa delar strida mot varandra, torde vitsord böra lämnas åt det förstnämnda, som är skrivet, medan händelserna ännu voro i färskt minne. Enligt denna framställning fick polismästaren från underordnade tjänstemän rapport, att folksamlingen vid stadshuset åter ökades samt att flera försök förmärktes till »uppretande och missledande av den lägre folkklassens tänkesätt och sinnesstämning». Han anmälde förhållandet för överståthållaren, som redan fått kännedom om att fönsterrutor blivit inslagna å stadshuset, och begav sig på dennes befallning genast på väg till »tummelplatsen», civilklädd och antagligen gående till fots. På vägen hörde han skott lossas, och vid framkomsten fick han av militärbefälet kännedom om vad som inträffat, skjutningen hade emellertid då upphört. Han fann en folkhop om 7 à 800 personer samlad inom

området Stadsgårdshamnen, Götgatan, Hornsgatan och emottogs i början av stenkastning, dock utan att träffas, men sedan han från olika platser flera gånger i Konungens namn uppmanat hopen att åtskiljas, började röster höras, som förklarade sig härtill villiga. Hela folkhopen följde sedermera polismästaren genom Nygatan och Myntgatan utan något egentligt oväsen, endast hurrarop och leverop för Crusenstolpe hördes emellanåt. Vid framkomsten till Norrbro, befanns Gustav Adolfs torg besatt av militär, vilket framkallade yttringar av missnöje hos folket. Här mötte överståthållaren, och inom kort lyckades det hans och polismästarens förenade bemödanden att förmå folkmassan att skingra sig, och sedan blev allt lugnt.

Man måste giva sitt erkännande åt den hovsamhet, varmed militären använde sina vapen. Detta gäller om såväl befälhavarna som manskapet. Särskilt vid den av löjtnant Schürer von Waldheim kommenderade truppen är det ju tydligt, att gevären ej riktades mot de närmast stående, ty i så fall måste flera personer ha blivit träffade. Det visade sig också efteråt, att många av husen vid Mariagatan buro märken efter kulor i höjd med andra våningen. Vad underlöjtnant Gustafssköld beträffar, förvånas man över att han ej tidigare beslöt sig för eldgivning. Några skott från fönstren, riktade framför fötterna på våldsverkarna, hade sannolikt avkylt deras stridslust. När skjutningen sent omsider började, varvid endast en person blev träffad, utrymdes Peder Myndes backe så hastigt, att en av gardisterna inför slottsrätten kunde yttra sig på följande sätt: »När löjtnanten sade, att vi skulle skjuta, fanns det ingen att skjuta på!» Inalles blevo under hela uppträdet två personer dödade och fem sårade. Dessa senare fingo omedelbart vård å fältskärstugor. Om några flera ha erhållit lindriga blessyrer, är icke bekant.

Allmänna opinionen, sådan den tagit sig uttryck i de liberala tidningarna, klandrar skarpt myndigheternas åtgärder. Särskilt har Aftonbladet en lång artikel i ämnet. Häri anmärkes bland annat, att överståthållaren ej bort ingripa på förmiddagen, då folket förhöll sig fullkomligt lugnt, att man bort begagna tillfället och avföra Crusenstolpe samma dag vid 3-tiden, när folksamlingen upphört, att någon högre polistjänsteman hela dagen borde uppehållit sig vid stadshuset samt framför allt att överståthållaren och kommendanten genast borde infunnit sig, när oroligheterna på aftonen togo sin början. Tidningen beklagar den populäre friherre v. Sprengtportens avgång och övergår därefter till militärens ingripande, vilket bedömes mycket milt. Sålunda säges om Sandels' uppträdande följande:

»Angående Herr Löjtnanten Sandels måste det medgivas, att han var i en ytterst kritisk belägenhet, då han, oaktat flera avsända bud, fick vänta på förstärkning så länge, som nu var händelsen, och man hade ej kunnat handla annorlunda, om man verkligen velat blottställa honom. Det som förnämligast kan mot honom anmärkas var oförsiktigheten att rycka ut ur vakten endast med 17 man, enär

det likväl lätt bort kunna förutses, vad som ock inträffade, nämligen att han med en så ringa styrka måste draga sig tillbaka; och då hade likväl allt människoblod varit sparat. Att för övrigt den, som träffas av stenar, lätt förledes att begagna det medel han för tillfället har i sin hand till försvar, kan ej billigt väcka någons förundran, och det kan icke vara militären mer än någon annan förbjudet att nyttja våld mot våld, antingen det sker för eget nödvärn eller för att skydda andra, som äro blottställda.»

Dagligt Allehanda uttrycker sig på följande sätt: »Det stora och betydelsefulla ansvaret för och omdömet över när blod skall flyta var överlämnat till ett par unga löjtnanter, av vilka den ene var instängd i stadshuset och den andre endast ägde 17 man infanteri för att skingra en folkhop, som uppgives till 2 à 3,000 personer! Det var i sanning en kinkig belägenhet, och man kan lyckönska sig att, med så beskaffade arrangementer, den sista villan icke blev värre än den första, vilket utan tvivel gör heder både åt folket och den befälhavande och hans manskap, som då de måste lyda order och voro så personligen blottställda samt någon annan makt än vapnens icke fanns, tillvägagick med en säkert hos mången annan trupp sällspord försiktighet — en opinion den vi ock tro tämligen allmänt delas liksom den, att om civilmyndigheterna från början trätt emellan samt starkare och mera lämplig militärvakt funnits, den ifrågavarande folksamlingen icke varit svårare att åtskilja utan blodsutgjutelse än de föregående.»

Den regeringsvänliga pressen lämnar redogörelse för uppträdets förlopp men avhåller sig från att göra någon betraktelse däröver.

Vid 1840 års riksdag, där missnöjet med regeringen kom till kraftigare utbrott än någonsin tillförne, kom även den Crusenstolpeska affären på tal: förslag väcktes, att domen över Crusenstolpe skulle upphävas, att han i nådeväg skulle befrias från straffet, att upprorslagen skulle ändras, så att militären ej finge göra bruk av sina vapen, förrän varning av civil myndighet blivit meddelad o. d. Men något klander av truppernas uppträdande den 19 juli synes icke hava förekommit.

Det är ganska intressant att iakttaga det intryck, som händelserna den 19 juli gjorde på allmänna opinionen, och därmed jämföra, huru militärens uppträdande vid andra tillfällen bedömdes. Man måste erinra sig, att Stockholms garnison under hela sommaren och hösten 1838 förblev förstärkt med indelta trupper från landsorten och att patruller dagligen drogo genom gatorna för att hindra folksamlingar. Dessa patruller fingo ofta tillfälle att ingripa, varvid sabelhugg utdelades till höger och vänster, dock utan att någon person blev allvarligt skadad. Men dessa små gatustrider tyckas ha uppväckt en verklig förbittring bland huvudstadens invånare. Tidningarna formligen överflöda av notiser om hur fredliga medborgare blivit överfallna, talrika anmälningar ha ingått till polisen och justitie-ombudsmannen har flera gånger ingripit och anbefallt åtal. Vid alla dylika tillfällen har oppositionspressen utan

undantag tagit parti mot militären, klandrat eller sökt förlöjliga densamma. »I själva verket», säger en skildrare av konung Karl Johans tidevarv, »uppförde sig den svenska tidningspressen vid denna tidpunkt, som om den icke känt första villkoren för laglig ordning.» Att under sådana förhållanden händelserna den 19 juli blevo så milt bedömda, beror utan tvivel därpå, att varje människa vid lugn eftertanke måste erkänna, att trupperna vid detta tillfälle icke framkallat oroligheterna utan hela tiden gått försvarsvis tillväga, och att de kraftåtgärder, som slutligen vidtagits, skett till nödvärn. Och så resonerade sannolikt även den folkmassa, som, efter att först i raseri ha försökt att storma stadshuset och därunder flera gånger blivit beskjutna, ett par timmar efteråt helt beskedligt följde polismästaren genom halva Stockholm för att sedan lugnt åtskiljas.

Enligt då gällande krigsartiklar tillhörde det kungl. slottsrätten att rannsaka och döma i mål angående övervåld emot postkarl, vakt eller patrull. Slottsrätter inrättades under Karl XI:s regering på alla kungliga slott i riket, i Stockholm år 1681. Förbrytelser, som förövades inom slottens områden eller av där anställd personal, föllo under slottsrätternas domvärjo. Stockholms slottsrätt hade dessutom befogenhet att handlägga mål rörande excesser begångna i ämbetsverkens lokaler, våld mot främmande ministrar och deras tjänare m. m. Samtliga slottsrätter avskaffades 1844. Efter en förberedande rannsakning i poliskammaren överlämnades därför åt slottsrätten att verkställa utredning angående uppträdena den 19 juli. Vid polisförhöret synes man ha gått mycket slappt till väga; så t. ex. har ej fastställts, vilka personer som blevo dödade vid tillfället. Men mest anmärkningsvärt är förfarandet med skeppskocken Lars Olofsson. Den 18 sept. hölls förhör med de personer, som blivit så svårt sårade, att de efteråt åtnjutit vård å lasarett. Olofsson uppgav då, att han endast varit tillstädes som nyfiken åskådare och att han, då han på väg till sitt hem passerade Peder Myndes backe i *riktning mot Stadsgården*, blev träffad av en kula i *högra* käken. Och ingen synes ha lagt märke till det egendomliga i, att en person blir träffad i högra käken av ett skott, som kommer från vänster. Och han har ej blivit konfronterad med de i fönstren åt Peder Myndes backe posterade gardisterna, vilka då skulle ha igenkänt honom som den person, vilken blev träffad av ett skott i ansiktet, då han försökte intränga i stadshuset. Och såväl dessa gardister som flera civila åskådare skulle slutligen ha kunnat intyga, att endast en person blev träffad av de skott, som lossades i Peder Myndes backe. Men polisen godtog helt beskedligt hans uppgifter utan att kontrollera dem och lät honom löpa. Justitiekanslern har också funnit sig föranlåten att i en skrivelse till slottsrätten uttala sitt missnöje med det sätt, varpå polisförhöret bedrivits, och ålagt slottsrätten att till behandling upptaga några punkter, som polisen försummat att utreda.

Slottsrätten hade sitt första sammanträde den 21 januari 1839. Dess sammansättning var följande: ordförande överståthållaren

E. M. Kuylenstjerna, bisittare: kammarherren friherre F. Boye, kaptenen vid Svea lifgarde G. von Törne, majoren vid Svea artilleriregemente C. Callander, premierlöjtnanten vid flottan A. Hedborg samt rådmännen I. G. Zander och I. T. Eklund. Som särskild åklagare, aktor, var förordnad häradshövdingen C. G. Hoffstedt. I det följande kommer icke att redogöras för vart och ett av de 20 sammanträden, som av rätten höllos, utan endast att lämnas en sammanfattning av rannsakningens gång samt av de vittnesmål eller andra uttalanden av större intresse, som under densamma förekommo.

Samtliga officerare och underofficerare, några av manskapet och alla de polisuppsyningsmän, sju till antalet, som varit tjänstgörande vid tillfället, hördes upplysningsvis, och det är deras med varandra fullt överensstämmande uppgifter, som lagts till grund för här ovan lämnade skildring av uppträdet. Sedermera resolverade rätten, att poliserna samt de gardister, vilka ej blivit träffade av stenar, skulle få höras som *vittnen*. På åklagarens begäran togs till protokollet, att ingen högre polistjänsteman haft order att uppehålla sig i närheten av stadshuset. Vidare hölls förhör med de personer, som blivit sårade. Till denna kategori hörde ju skeppskocken Lars Olofsson, som dock försiktigtvis ej inställde sig. Genom de av militären lämnade upplysningarna hade nu rätten fått klart för sig, att Olofsson var identisk med den person, som blivit träffad av ett skott, då han försökte intränga i stadshuset. Han efterlystes, men det befanns, att han tagit hyra på ett fartyg och avseglat till utrikes ort. Mot övriga sårade förekom intet, som kunde giva anledning att betvivla deras uppgifter. Tvenne fältskärer, eller badaremästare som de då kallades, fingo redogöra för vilka personer, som av dem blivit behandlade, och av vederbörande prästerskap företeddes begravningsattester för dem, som avlidit av sina sår.

Rättens huvuduppgift var emellertid att utreda vem eller vilka som varit anstiftare av upploppet, att identifiera några av de ivrigaste våldsverkarna samt slutligen att ådöma de brottsliga ett lämpligt straff. Vid rannsakningens början var ingen person häktad för eller överbevisad om deltagande i uppträdet, men av polisen hade två orosstiftare utpekats, nämligen boktryckerikonstförvanten Blanxius och förre gardisten Fritsberg. Därtill kom snart kontorsskrivaren Ponthan.

Blanxius var inkallad till förhör ej mindre än 16 gånger, men han hade en ovanlig förmåga att, som det heter, svänga sig, och full bevisning mot honom kunde icke åvägabringas. Han förnekade bestämt att ha fört oljud, han hade endast ropat på sin hund, som kommit bort under trängseln. Han hade sett stenar kastas, men visste ej, mot vem de voro riktade o. d. Uppfordrad att nämna de personer, med vilka han varit i sällskap, vägrade han bestämt av det skäl, att han möjligen av misstag kunde råka nämna någon, som ej varit närvarande, och på så sätt ådraga honom obehag. Vid ett följande tillfälle sade han sig dock kunna säkert uppgiva två

av dem, med vilka han varit i sällskap, och det befanns då, att en av dessa under tiden avlidit och den andre hade återvänt till sitt fädernesland Norge!

Vad Fritsberg beträffar, hade flera vittnen sett en person, som liknade Fritsberg till utseende och klädedräkt, dels uppmuntrande till stenkastning, dels i färd med att traktera sjömän på källaren Pelikan. Ingen ville dock taga på sin ed, att denne person verkligen var identisk med F. Icke förr än den 23 augusti fick man full klarhet i saken, då nämligen polismästare Hultberg uppgav sig med bestämdhet hava igenkänt Fritsberg — som var en gammal poliskund — bland orosstiftarna. När F. på grund härav efterlystes, hade han redan fått tillfälle att avvika ur landet.

Kontorsskrivaren Ponthan hade sin bostad vid Peder Myndes backe, mitt emot stadshuset. En av de därstädes posterade militärerna, sergeant Häggström, hade tyckt sig förmärka, att några personer från ett fönster i denna lägenhet hade uppmuntrat folkmassan till våldsamheter samt att på väggen i samma rum hade hängt en mängd gevär och pistoler. Med anledning härav togs Ponthan i förhör. Han nekade till allt, och då ingen annan av militären biträdde sergeant Häggströms åsikt, blev Ponthan efter någon tid skild från målet. Sannolikt var han oskyldig, men att hans sympatier ej voro på militärens sida framgår därav, att han vid förhöret i sitt yttrande inblandade detaljer, som ej hade någon betydelse för själva saken utan endast voro avsedda att ställa några officerares uppträdande i en ofördelaktig dager.

En person, som under dessa händelser ådragit sig en viss uppmärksamhet, kopisten Teodor Sandström, hördes upplysningsvis, men anledningen varför han kallades inför rätten var sannolikt den, att man misstänkte honom vara en av dem, som »försökt uppreta och missleda den lägre folkhopens tänkesätt och sinnesstämning». Till sin åskådning utpräglat liberal och en tid medarbetare i Aftonbladet, var Sandström personlig vän med Crusenstolpe och en av hans jurymän under tryckfrihetsprocessen. Han blev ytterst upprörd över utgången av densamma och var en bland dem, som av polisen blevo anhållna för oljud i hovrättens sal den 19 juni. På grund av sin hållning i denna affär blev han, utan föregående varning samt utan dom och rannsakning, avskedad från sin plats i lotsdirektörsexpeditionen. På hösten 1838 uppsatte han en egen tidning, Stockholmsbladet, vilken dock måste upphöra redan i början av 1839. Han var nu — ej utan skäl — förbittrad på regeringen, och hans uttalande inför rätten bar en tydlig prägel därav. S. hade efter den första skottlossningen, d. v. s. den som avgivits av Sandels' och Gustafssközlds avdelningar, kommit till Götgatsbacken och där visserligen funnit en stor folkmängd församlad, men alla hade förhållit sig tyst och stilla, utom 8—10 pojkar, som då och då sprungit fram och kastat sten på stadshuset och vilka enligt S:s omdöme bort kunna bortjagas endast med en käpp. Sedermera hade S. bevittnat »blodbadet» i Mariagatan, vilket han fann onö-

digt, då han även nu var av den åsikten, att folkmassan förhöll sig lugn. På framställda frågor förklarade S., att han, som under dagens lopp vid flera tillfällen uppehållit sig i närheten av stadshuset, icke någon gång sett folket förfördela eller anfalla militären. Han tillät sig även klandra det »inkvisitoriska» sätt, varpå rannsakningen fördes.

Vad kungl. slottsrätten tänkte vid åhörande av detta yttrande framgår ej av protokollet. Löjtnant Sandels uppträdde emellertid och anmälde sig delvis kunna förklara den skenbara bristen på överensstämmelse mellan Sandströms och hans eget uttalande: då Sandels med sin trupp tvangs att draga sig tillbaka, hade större delen av folkmassan följt efter ned mot Södermalmstorg, och efter löjtnant Gustafsskölds strax därpå verkställda eldgivning hade alla för en stund dragit sig undan från stadshusets närmaste grannskap. Just vid denna tidpunkt hade tydligen Sandström ankommit dit.[1]

Ett märkligt vittnesmål avgavs av herrar krigsrådet Adam Roos, advokatfiskalen Abraham Roman och postmästaren Hans Gabriel Utterbäck, vilka vid tiden för uppträdet varit samlade i den förstnämndes bostad Götgatan n:r 3, hörnet av Peder Myndes backe.

Vittnena hade åsett löjtnant Sandels' frammarsch från Södermalmstorg till stadshuset och hört honom före eldgivningen varna folket, och deras berättelse överensstämmer fullkomligt med Sandels' egna uppgifter, ända tills följande passus i det skriftligen avfattade vittnesmålet förekommer: »Då truppen hunnit närmare norra ändan av stadshuset förföljd endast av några sjömän och pojkar, vilka, slingrande sig mest efter husväggarna, fortforo att kasta stenar åt soldaterna, och då således gatan framför truppen intill hörnet vid Peder Myndes backe var nära tom på folk, varseblevo vi en efter utseendet 'stupid' person ensam gående nästan mitt på gatan åt norr rakt mot den retirerande truppen; ett skott lossades från soldaterna, kanhända just mot honom, men han fortsatte obekymrad sin gång, och vi förundrade oss över hans framfusighet. Han gjorde ej några hotande rörelser, vi kunde ej förmärka, att han medförde någon sten, och vi tyckte oss icke förut hava sett någon sådan figur bland dem, som kastade stenar på stadshuset. Han hade hunnit fram ungefär mitt för stora porten till stadshuset, då ännu ett skott lossades, och han föll död till gatan. (De här anförda omständigheter bevittnas ej av mig, Utterbäck; jag såg honom blott, då han träffades av skottet och föll.)»

Detta vittnesmål ger anledning till åtskilliga reflexioner. Mera tillförlitliga vittnen än här stå väl sällan att finna: två högre ämbetsmän, vilka från en god observationspunkt i ostört lugn kunde iakttaga händelsernas gång. De kunna ej misstänkas att ha haft några

[1] I sanningens intresse bör emellertid tilläggas, att Sandström icke blott var en högt begåvad utan även en i grund och botten aktningsvärd person, fastän han av sina starkt utpräglade politiska sympatier och antipatier lät sig förledas till överilade ord och handlingar. Han inträdde år 1847 åter i statens tjänst men avled redan 1854 vid 45 års ålder.

sympatier för den skränande folkhopen. Den person som blev skjuten måste ha passerat alldeles förbi deras fönster med högra sidan vänd mot dem, så att de lätt bort kunna urskilja, om han höll en sten i handen eller icke. Härtill kommer, att rörande denna del av uppträdet inga andra civila åskådare blivit hörda som vittnen, utan man har endast militärens och polisens uppgifter att hålla sig till.

Men å andra sidan har man svårt att tänka sig, att dessa medvetet skulle ha lämnat falska uppgifter. Polisuppsyningsman Stolpe uppgav t. ex. den 15 febr., att den person, som blev skjuten, tre gånger kastat sten på truppen, men den 2 mars korrigerade han sin uppgift därhän, att endast två stenar blivit kastade, men detta ville han taga på sin ed. Skulle denna polisbetjänt varit nog raffinerad att uppkonstruera en dylik historia för att giva mera sken av trovärdighet åt sina uppgifter? Knappast tänkbart. Mera rimlig vore då den förklaringen, att militären befunnit sig i så upprörd sinnesstämning, att deras fantasi skenat i väg med dem. Dock tyder allt på att varken befälhavaren eller manskapet ens för ett ögonblick förlorat självbehärskningen. Den 17 man starka truppen avgav sammanlagt endast 6 skott, och intet skott synes ha lossats annat än på särskild tillsägelse av befälhavaren. Och de artiga ordalag, vari löjtnant Sandels varnade folket — orden återfinnas i herrar Roos' m. fl. vittnesmål — tyda just ej på någon upprörd sinnesstämning.

Närmast sanningen kommer man väl därför med det antagandet, att minnet i någon mån svikit herrar Roos och Roman — deras vittnesmål avgavs ej förr än den 25 mars 1839. Även i ett par andra fall strida nämligen deras uttalanden mot uppgifter från annat håll. Så säger herr Roos, att polismästare Hultberg vid tillfället varit iklädd uniform, men denne själv vidhåller bestämt, att han var civilklädd, och om den person, som blev skjuten, säges, att han bar lång rock, medan Sandels i sin dagen efter uppträdet avgivna rapport antager, att han varit sjöman. Anmärkningsvärt är emellertid, att icke åklagaren anställde korsförhör med vittnena i anledning av denna överraskande skiljaktighet i uppgifterna.

Den 13 december avgav åklagaren sitt slutpåstående. Lars Olofsson nämnes ej däri. Mot avvikne Fritsberg förbehålles talan och å Blanxius yrkas edgång. Angående militären yttrar han sig på följande sätt:

»I sammanhang härmed, och då på sätt ovanberört är varningar och bemödanden att återställa ordningen ingenting uträttat, utan våldsamheterna slutligen blivit vända mot militärmakten, som icke annorledes än genom begagnande av sina vapen förmått värja sig mot folkhopens angrepp, så att efter mitt omdöme dessa trupper, jäml. 6 kap. 12 § i Kongl. Krigsartiklarna, måste anses ansvarsfria för den skada till liv eller lem, som vid ifrågavarande upploppstillfälle blivit de angripande tillfogad, och i avseende varå någon klagan icke heller blivit förd, föranlåtes jag hemställa, att

Kongl. Slottsrätten behagade i denna del av målet meddela det yttrande, vartill omständigheterna sålunda föranleda.»

Nu dröjde det ända till den 6 mars 1840, innan rätten avkunnade sitt utslag. Med avseende på Fritsberg och Blanxius bitrades åklagarens yrkande. Beträffande militären har däremot slutklämmen följande lydelse:

»Enär Kongl. Slottsrätten, som det, jämlikt 14 kap., 12 §, 8 mom. av Kongl. Krigsartiklarna, tillhörer att rannsaka och döma i mål angående övervåld emot postkarl, vakt eller patrull, verkställt förevarande undersökning, anser Kongl. Slottsrätten aktors berörda hemställan icke till något särskilt utlåtande af Kongl. Slottsrätten föranleda.»

Endast 4 av rättens 7 ledamöter ha underskrivit detta utslag, ingen av de båda lagfarna ledamöterna ha satt sitt namn under detsamma. Någon reservation till protokollet förekommer dock icke.

Aftonbladet ironiserar över det formalistiska utslaget och lovar att upptaga saken till vidare behandling. Någon sådan hördes dock aldrig av. Antagligen har väl 1840 års bullersamma riksdag givit tidningen så många viktigare frågor att begrunda, att hela saken fallit i glömska.

Resultatet av denna långvariga rättegång blev i sanning magert. Ingen anstiftare av upploppet blev upptäckt, ingen av våldsverkarna blev gripen och bestraffad. Den ende, mot vilken fullt bindande bevisning kunnat åvägabringas, kom, sedan han någon tid åtnjutit vård på bekostnad av allmänna medel, i tillfälle att sätta sig i säkerhet. De officerare, som fört befäl över trupperna, blevo varken dömda eller frikända. Möjligen kan man i allt detta spåra en påtryckning från regeringen, som ej önskade, att denna affär skulle väcka för mycket uppseende, och om höga vederbörande verkligen önskat, att hela undersökningen skulle »rinna ut i sanden», så får man erkänna, att avsikten fullständigt uppnåddes.

Carl Hallenborg.

Några notiser om historieskrivningen i Ryssland efter revolutionen.

Det av bolsjevikerna i maj 1919 upprättade statsförlaget har trots pappersbrist och andra svårigheter kastat en försvarlig mängd tryckalster ut i marknaden och har — åtminstone att döma av de talrika gåvor, varmed svenska bibliotek hugnats — icke sparat på papperet, då det gällt att visa utlandet prov på sin verksamhet. Det är beklagligt, att de myndigheter, som ombesörjt distributionen till Sverige, icke bekymrat sig om att planmässigt tillställa något svenskt bibliotek en någorlunda fullständig samling av all veten-

skaplig litteratur eller ens sörjt för att periodiska publikationer överlämnats kompletta, under det att talrika skrifter och långt ifrån de viktigaste översänts i flera exemplar. För att få en föreställning om den vetenskapliga litteratur, som av det bolsjevikiska Rysslands litterära kritik tillmätes större betydelse, är man därför huvudsakligen hänvisad till recensioner i ryska tidskrifter. En recensionstidskrift, som synes framträda med vissa anspråk, är den av Lunačarskij, Meščerjakov, Pokrovskij m. fl. utgivna *Pečat' i revoljucija* (Tryckpress och revolution), ur vilkens två första volymer (tr. 1921) de flesta i det följande lämnade uppgifterna äro hämtade. En stor del av den i dessa häften recenserade historiska litteraturen bär såväl genom ämnesval som framlagda synpunkter i hög grad prägeln av det allt uppslukandet intresset för revolution och medborgarkrig. Av de jämförelsevis fåtaliga större arbetena i allmän historia må här endast nämnas V. Bystrjanskij, *Medborgarkriget i historien* (1. Gamla världen, tr. 1920); för övrigt bortses här alldeles från en mängd smärre helt populära skrifter rörande utländska och ryska revolutionshjältar samt från den vidlyftiga litteraturen om de aktuella världshändelserna. Nedanstående notiser gälla således endast med åtminstone i någon mån vetenskapliga anspråk framträdande arbeten rörande huvudsakligen rysk historia. Några av dessa äro givetvis helt eller delvis författade före revolutionen och flera av författarna äro eller ha varit lärare vid något ryskt universitet.

Den år 1920 i Petersburg tryckta första volymen (650 s.) av tidskriften *Dela i dni* (Verk och dagar) innehåller bl. a. ett par uppsatser rörande Rysslands äldsta historia, nämligen *Rusa* av S. F. Platonov, som här anför några nya argument till stöd för A. A. Šachmatovs hypotes om Rus' såsom ett varjagcentrum på södra stranden av Il'men, samt *Knjaznoje pravo* (Fursterätten) av A. E. Presnjakov, supplement till samme förf:s bok om fursterätten i det forna Ryssland. A. I. Antonov skriver om den ryska kolonisationen av västra Kolahalvön och N. A. Ročkov om folkhushållningen i det moskovitiska Ryssland under senare hälften av 1500-talet. I en grupp »Memoarer, dagböcker, brevväxlingar», vari lämnas bidrag huvudsakligen till 1800-talets ryska historia, förekommer bl. a. början av *Alexander II:s brevväxling med Konstantin Nikolaevič* under den senares polska ståthållaretid.

Den på hösten 1919 grundade »Ryska akademien för den materiella kulturens historia» (*Rossijskaja akademija istorii material'noj kul'tury*) utgav år 1921 den första volymen av sina »Underrättelser» (*Izvestija*), en volym på över 400 sidor och med 30 planscher. Den innehåller mer än 30 uppsatser i arkeologiska ämnen från skilda kulturområden, det egyptiska, persiska, klassiska, från Sydryssland och Krim etc. Bland uppsatser om ryska antikviteter må nämnas K. K. Romanovs om klocktornet i Zvenigorod och S. J. Trojnickijs om Smolensks vapen.

Rysslands äldre historia behandlas vidare i några specialarbe-

ten. Det gamla problemet om slavernas äldsta öden dryftas i en liten skrift (64 s.) av språkvetenskapsmannen A. A. Šachmatov (*Drevnejšie sud'by russkogo plemeni*, 1919), som med hjälp av språkliga utredningar och olika mer eller mindre starkt grundade hypoteser söker bringa klarhet i den äldre krönikelitteraturens förvirrade uppgifter om förhållandena i Östeuropa från 4:e fram till 11:e århundradet. Den stora »oredans» tid och tiden närmast före behandlas i två specialarbeten, båda tryckta år 1921. Det ena (*Smutnoe vremja*, 152 s.), som är författat av J. V. Gautier, kan närmast karaktäriseras som populärvetenskapligt, och förf. använder — synbarligen med hänsyn till sin nutida läsekrets — med förkärlek fraser sådana som »jord och frihet» för att påvisa analogier till de nuvarande förhållandena. Över bojarerna med undantag av Skopin-Šujskij och D. M. Požarskij uttalas här den strängaste förkastelsedom, och »det enkla folket» får äran av att slutligen ha räddat landet och genom bojarväldets försvagande ha bidragit till tsarmaktens stärkande, vilket enl. förf:s åsikt var en nödvändig förutsättning för Peter I:s reformer. Svenskarna, vilkas invasion beröres mer i förbigående, framställas nästan i sympatisk dager i motsats mot de hänsynslöst framträngande polackerna. — Det andra arbetet rörande denna tid är en monografi över Boris Gudunov, förf. av S. F. Platonov (*Obrazcy prošlogo*, 154 s.), som söker moraliskt rehabilitera B. G. Ett annat bidrag till 1600-talets ryska historia är den av Gautier redigerade urkundspublikationen »Handlingar rörande zemstvoförsamlingarnas historia» (*Akty otnosjaščiesja k istorii zemskich soborov*, 1920; 80 s.). Vidare kunna nämnas ett par specialarbeten om Sibirien, ett brett anlagt verk författat av Vl. I. Ogorodnikov, *Översikt av Sibiriens historia intill början av 1800-talet. 1. Inledning. Det förryska Sibiriens historia*, Irkutsk 1920 (289 s.), samt N. N. Firsovs mera översiktliga *Föreläsningar över Sibiriens historia*, H. 1—2 (Moskva 1915—1921), som på 138 sidor behandlar Sibiriens historia från äldsta tider in på 1800-talet.

Den rent bolsjevikiska historieskrivningen representeras av M. Pokrovskij, »Rysk historia i sammandrag» (*Russkaja historiju v samom sžatom očerke*), vars två första, år 1921 utkomna delar (335 s., 3 kartor) omfatta tiden fram till 1800-talet. I detta sammanhang förtjänar nämnas, att efter revolutionen två nya upplagor utkommit av samme förf:s, med bidrag (rörande de religionshistoriska partierna) av N. M. Nikolskij under tsarregimen tryckta »Rysk historia från äldsta tider» (*Russkaja istorija s drevnějšich vremen*), ett omfångsrikt verk i 4 delar med sammanlagt 1,544 sidor; den sista delen, som i första uppl. blev stympad av censuren, har här återställts i sitt ursprungliga skick. Författarna själva karaktäriserade detta arbete såsom populärt, helst som det uteslutande stödde sig på tryckt material, men de gjorde dock anspråk på att det skulle anses såsom självständigt, i det att de behandlade ämnet från helt nya synpunkter. Dessa synpunkter, som de kallade ma-

terialistiska i motsats mot de i t. ex. Solov'evs historia framträdande idealistiska, bestå förnämligast i ett starkt markerande av de sociala och ekonomiska faktorernas betydelse för utvecklingen, eller rättare sagt, utvecklingen är betraktad uteslutande under denna synvinkel. Samma ensidiga prägel vilar över den ovannämnda kortfattade handboken, och boken är, såsom förf. säger i företalet, disponerad efter »regeringar», icke efter vissa personliga härskare utan med hänsyn till »den verklige härskaren», kapitalet. Det stora nordiska kriget, vars förlopp f. ö. behandlas mycket lättvindigt, betecknar således det högsta utvecklingsskedet av handelskapitalet, vars herravälde efterträddes av industrikapitalets. Det personliga ingripandet av en kraftnatur såsom Peter I förbigås nästan med tystnad, och förf. synes ägna det ryska rikets monarker någon uppmärksamhet huvudsakligen, då han får tillfälle att meddela några närmare detaljer angående deras laster och brott eller upplysa läsaren om att vederbörande lidit av en skamlig sjukdom!

Även i egenskap av recensenter göra bolsjevikerna sina speciella synpunkter ensidigt gällande. Ett synnerligen typiskt exempel på obenägenheten att erkänna det personliga ingripandets betydelse ävensom på oviljan mot »kapitalisterna» är en recension av Firsovs arbete om Sibirien, där förf. skarpt klandras för sina vackra ord om Jermak, under det han får varmt erkännande för sin framställning av de rika köpmännens ohederlighet och utsvävningar.

A. Holmberg.

Underrättelser.

— *Karolinska Förbundets årsbok 1923* (Sthlm 1923, 268 s.) inledes med en av C. O. Nordensvan gjord sakrik och instruktiv redogörelse för *Svenska armén under senare hälften av 1600-talet* med hänsyn till rekrytering, regementen och deras befäl, numerär m. m. Även i övrigt är det krigshistoriska väl företrätt i denna årgång: så har H. E. Uddgren, med begagnande av sachsiskt, ryskt och svenskt arkivmaterial, skildrat *De rysk-sachsiska fälttågsplanerna för 1705—1706 års fälttåg i Polen*, och J. A. Lagermark har behandlat en hittills tämligen förbisedd detalj i tidens krigshändelser: *Försvaret av det egentliga Sveriges östersjökust 1709.* Volymens omfångsrikaste bidrag är Per Sörenssons om synnerligen omfattande studier vittnande avhandling om *De karolinska krigsfångarnas hemfärd från Ryssland.* Förf. har här med en rikedom av fakta och detaljer belyst de utomordentliga svårigheter, som voro förenade med denna transport: det stora antalet fångar, deras i allmänhet fullständigt utblottade tillstånd, de oerhörda avstånden inom Ryssland och de hinder, som från de ryska myndigheternas

och den ryska befolkningens sida restes mot fångarnas hemsändande. I betraktande av allt detta ävensom den långa fångenskapstiden blir helhetsintrycket av framställningen, att en förvånansvärt stor procent återvände hem; förf. kommer till en avsevärt högre siffra än tidigare beräkningar givit vid handen: snarare över än under 5,000 man. — En del aktstycken upptaga volymens återstående innehåll. Georg Wittrock publicerar den store kurfurstens instruktioner för de brandenburgska sändebud, som vid Karl X Gustavs övergång till Pommern sommaren 1655 avgingo för att underhandla med Bengt Oxenstierna i Stettin; i sin helhet utfylla dessa instruktioner på en del punkter Pufendorfs referat av akterna, varpå Wittrock baserade sin uppsats om »Fördraget i Königsberg och dess förhistoria» i 1921 års del av denna årsbok. Under titeln *Øjebliksbilleder fra Karl XII:s förste regeringsår* meddelar Georg Christensen några minnesanteckningar från baron Christian Güldencrones resa till Sverige 1697—98 i sällskap med sin styvfader, den bekante danske diplomaten Jens Juel. Utan att innehålla några fakta eller iakttagelser av större värde ge dessa skildringar en och annan fängslande bild av Karl XII:s liv och omgivning under dessa år. En tysk historiker H. Voges offentliggör under rubriken *Nya upplysningar från åren 1712 och 1713 om Karl XII:s vistelse i Turkiet* några originalskrivelser från kapten James Jefferyes, engelskt sändebud hos konungen 1711—15, till engelska regeringen, vilka på sin väg till London uppsnappats och hamnat i dresdenska statsarkivet. Breven komplettera på en viktig punkt de av Ernst Carlson i Historiska Handlingar 1897 publicerade. Slutligen har Erik Naumann avtryckt ett antal *Brev från Magnus Stenbock till generalkrigskommissarien Peter Malmberg 1712—1713*, d. v. s. tiden för den Stenbockska expeditionens förberedande ävensom tiden efter kapitulationen i Tönningen. Det meddelade brevmaterialet intygar Stenbocks kritiska uppfattning av rådets politik rörande det pommerska företaget, liksom det även ger upplysning om Stenbocks verksamhet för att få kapitulationsvillkoren uppfyllda.

G. J—n.

— Från *danska riksarkivet* föreligger en hel rad under de senaste åren utkomna publikationer, som tillsammans ge en klar och aktningsbjudande bild av det danska arkivväsendets utveckling under de båda senaste riksarkivariernas, V. A. Sechers (1903—15) och Kr. Erslevs (från 1916), funktionstid.

Av de periodiska berättelser, vilka med något skiftande rubriker och utgivningssätt redogjort för verksamheten sedan 1883, ha under titeln *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne* utkommit två häften, det ena för tiden 1906—15 (Köpenhamn 1920; 111 s.), det andra för 1916—20 (Köpenhamn 1922; 63 s.). Berättelserna erbjuda, även frånsett de faktiska detaljuppgifterna, åtskilligt av intresse till jämförelse med våra egna arkivförhållanden.

Medan den svenska arkivledningen fått sina organisatoriska önskemål i stor utsträckning genomförda, kan det danska riksarkivet glädja sig åt en lycklig lösning av sin byggnadsfråga; redogörelsen därför upptager också ett betydande parti av det tidigare av häftena. Ett energiskt arbete har nedlagts på genomförandet av de särskilt av Secher preciserade moderna ordningsprinciperna; en viktig förändring har ock skett genom det 1918 fastslagna upphävandet av skillnaden mellan de förutvarande två avdelningarna, den »historiska» och den »administrativa». Riksarkivarien Erslev är att lyckönska till att ha lyckats åstadkomma den systematiska generalöversikt över arkivbeståndet, som måste utgöra ett lika naturligt som svåruppnåeligt mål för varje arkivförvaltning. Den föreligger i hans arbete *Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse* (Köpenhamn 1923; 115 s.), säkerligen lika välkommet för tjänstemännen som för den forskande allmänheten. Efter en kortfattad redogörelse för de tillämpade ordningsprinciperna, förteckningar och andra hjälpmedel lämnas här, med hänvisningar till den tidigare utgivna arkivlitteraturen, en uppräkning av riksarkivets olika beståndsdelar med koncentrerade uppgifter om deras karaktär och innehåll.

Vad accessionerna beträffar, får man redan av de båda periodiska berättelserna det intrycket, att de danska statsarkiven i större utsträckning än våra användas som samlingsplats även för arkivalier utanför den egentliga förvaltningen. Det kungliga arkivet ingår i riksarkivet på sådant sätt, att efter ett inom konungahuset inträffat dödsfall den avlidnes papper överlämnas dit, t. v. som för viss tid sluten disposition och även i övrigt under särskilda villkor beträffande användningen. Bland landsarkivens förvärv märkas utom talrika gods- och skråarkiv åtskilliga privatpersoners handlingar och även enstaka handelshus' arkiv — de sistnämnda i avvaktan på att ett planerat särskilt »Erhvervsarkiv» skall taga gestalt.

Nyssnämnda intryck stärkes ytterligare av den — såsom n:r 4 i den sedan år 1900 vilande serien *Vejledende Arkivregistraturer* — likaledes av Erslev utgivna publikationen *Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede, beroende i Rigsarkivet* (Köpenhamn 1923; 95 s.). I ett kort förord angivas principerna ej blott för förtecknandet och utgivningen utan ock för de olika arkivens tillgänglighet: de med en asterisk betecknade äro, eventuellt med smärre inskränkningar, åtkomliga för forskningen, de med en nolla försedda äro det på sin höjd i fall av särskilt föreliggande grunder. Erslev vill hänvisa författares och vetenskapsmäns brev till de offentliga biblioteken, medan statsarkiven betecknas som den naturliga förvaringsplatsen för övriga personers papper. I förteckningen återfinner man också åtskilliga av de mest framträdande namnen i Danmarks statsliv under 1800-talet. Ett tillägg upptager privatinstitutioners arkiv, däribland en del politiska, vetenskapliga o. a. sammanslutningars.

H. B—n.

— Den serie av *Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet*, som Generalstabens krigshistoriska avdelning år 1884 påbörjade och som avstannade redan med andra numret (1887), har i dagarna fortsatts med ett tredje häfte (Stockholm 1923). Häftet inledes av en intressant och för den historiske forskaren högst instruktiv redogörelse för Generalstabens arkivforskningar i Estland och Lettland sommaren 1922. Härefter följer en resonerande förteckning över den i Krigsarkivet förvarade Döbelnska samlingen samt till sist ett avtryck av Erik Dahlbergs diarium för åren 1655—1660. Från vetenskaplig synpunkt har man all anledning att med glädje hälsa detta återupplivande av Krigsarkivets Meddelanden och Generalstabens krigshistoriska avdelning är att lyckönska till det nya häftets gedigna och värdefulla innehåll.

— Den på lektor Rudolf Halls initiativ stiftade Föreningen för svensk undervisningshistoria utsände 1921 och 1922 sina sju första publikationer: *Om Sveriges första läroverksstadga. Studier rörande reformationstidens skola och skolfrågor* av B. Rud. Hall. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom B. Rud. Hall. Vol. I, 1921). *Ur Fryksände, Lena, Snavlunda och Välinge skolhistoria. Anteckningar ur acta, sägner och minne* av S. A. Frykholm, Th. Lindblom, H. Berglind, A. V. Andersson och A. Lundgren. (Ovannämnda bokserie. Vol. II, 1921). *Självbiografier av lärare I—IV., Levnadsminnen av folkskollärarna J. Karlsson, Gällaryd, S. F. Lagerström, Järstorp (pr. Jönköping), B. Nyström, Kalmar och Göteborg och J. A. Sandgren, Västerrum och Ålem.* (Ovannämnda bokserie. Vol. III, 1921). *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905.* Under fleras medverkan utgivna av B. Rud. Hall. I—III. 1561, 1611 och 1649 års skolordningar i avtryck, och, de båda senare, i översättning. (Ovannämnda bokserie. Vol. IV, 1921). *Johannes Rudbeckii akademiska högtidstal* utgivna i översättning från latinet. (Ovannämnda bokserie. Vol. V, 1922). *Lankasterskolor. Interiörer från Dalarne, Gästrikland, Uppland, Småland, Västergötland, Halland och Skåne* av A. P. Andersson m. fl. (Ovannämnda bokserie. Vol. VI, 1922). *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905.* Under fleras medverkan utgivna av B. Rud. Hall. IV—VI. 1693, 1724 och 1807 års skolordningar. (Ovannämnda bokserie. Vol. VII, 1922.) Som av titlarna framgår, avse publikationerna att belysa både det svenska läroverket och den svenska folkskolan huvudsakligen under deras tidigare brytningsår.

Själv har Hall gjort till sin uppgift att söka klarlägga innebörden i kapitlet om skolor i 1571 års kyrkoordning, vilket kapitel han med en modern term kallar vår första läroverksstadga. Jämfört med den tidigare monografien över 1571 års skolordning, E. Löfstedts lilla skrift »1571 års skolordning», vilar Halls arbete på betydligt mera djupgående studier både av inhemskt källmaterial och

utländsk litteratur. Särskilt intressanta äro de delar av boken, i vilka de principiella undervisningsspörsmålen under reformationstiden tas upp till diskussion. Bl. a. behandlas utförligt sådana hittills jämförelsevis litet beaktade frågor som de om modersmålets användning inom skolan och slitningen mellan de kyrkliga myndigheterna, vilka i skolan närmast ville ha förberedande teologiska studier, och de världsliga, som önskade göra henne till en praktiskt lagd utbildningsanstalt för ämbetsmän. Tyvärr försvåras läsningen av arbetet genom en viss brist på disposition och koncentration samt genom de synnerligen opraktiska hänvisningarna till noterna. Det är för att ta ett exempel minst sagt besvärligt att begagna sig av hänvisningarna från sidan 102 till notorna 14, 153, 140 och 154 i nu nämnd ordning.

Aktpublikationerna rörande läroverken äro synnerligen välkomna, särskilt emedan de tidigare tryckta redaktionerna numera äro svårtillgängliga. Till 1611 och 1649 års läroverksstadgar ha fogats förtjänstfulla översättningar av rektor C. A. Brolén, vilken också översatt Rudbeckius' akademiska högtidstal. Helst skulle man naturligtvis ha velat ha med även talens latinska text, men förmodligen har utgivaren med tanke på kostnaden icke vågat sig på ett sådant försök.

Anteckningarna rörande Fryksändes m. fl. orters skolhistoria samt minnena från lankasterskolorna göra icke anspråk på att vara några fullständiga skildringar. De förra ge en i stort sett ganska tröstlös bild från en tid, då folkundervisningens mål var att preparera barnen så, att de skulle kunna läsa något så när innantill vid husförhören. De lärare, som arbetade för ett sådant mål, voro mestadels avskedade soldater, f. d. herrgårdsbetjänter eller giktbrutna hantverkare, vilka bokstavligen slogo in vetandet i sina elever. Lankasterskolorna och deras lärare satte naturligtvis målet något högre, men det stora barnantalet frambringade en hård, exercerande undervisningsmetod, som hos lärjungarna knappast kunde väcka något intresse för skolarbetet. — Icke heller lärarebiografierna framträda med några större anspråk. De äro författade av personer, vilka togo sitt kall på allvar, men som av bristfällig utbildning eller av oförstående sockenbor eller av bådadera hindrades i sitt arbete. Ingen av författarna tyckes ha varit någon verkligt betydande man. Kanske är det utgivarens mening att ägna någon eller några av de följande publikationerna åt de mera banbrytande krafterna från folkskolans tidigare skeden.

De skrifter, som Föreningen för svensk undervisningshistoria hittills utgivit, vittna om livligt intresse och flitiga studier. Inom skolhistoriskt och pedagogiskt intresserade kretsar förväntar man en snar fortsättning.

T. B.

— Norstedtska förlaget har startat en serie skildringar av händelser och epoker *Ur världshistorien* och gjort början med en väl-

skriven framställning av *De stora geografiska upptäckternas tidevarv,* författad av Arnold Norlind (Norstedt 1923, 164 s.). Boken torde med fördel kunna användas som handbok vid de akademiska studierna till omväxling med äldre arbeten på området.

G. J—n.

— I *Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté* har tills dato utkommit ett flertal från historisk synpunkt högst värdefulla volymer. Axel Ramm redogör för *Göteborgs donationer* (Gbg 1923). Valdemar Ljungberg och Evald E:son Uggla publicera en charmant samling *Göteborgsporträtt* (Gbg 1923). Till Göteborgs ekonomiska historia lämnas vägande bidrag av Ivan Lind i *Göteborgs handel och sjöfart 1637—1920, historisk-statistisk översikt* med god källdiskussion och upplysande sammanfattning av resultaten (Gbg 1923), av Ernst Fischer i *Göteborgs landerier* (Gbg 1923) med historisk inledning av Helge Almquist (Gbg 1923) samt av Gösta Bodman i det innehållsrika verket *Göteborgs äldre industri* (Gbg 1923). Utöver den speciella Göteborgsrayonen går Hanna Hegardts *Studier i västsvensk kyrklig konst, västsvenska kyrkotakmålningar från sextonhundratalets slut till omkring 1800* (Gbg 1923). En plats för sig intar slutligen Sven Grauers' omsorgsfulla edition av *Nya Lödöse tänkeböcker (1586—1621)* (Gbg 1923), en ovärderlig fyndgruva för kulturhistorisk och rättshistorisk forskning på skilda områden.

— *Bonaden från Skog. Undersökning av en nordisk bildvävnad från tidig medeltid* är titeln på en gradualavhandling, som våren 1923 ventilerades vid Stockholms Högskola. Författaren, Erik Salvén, har i densamma framlagt en allsidig undersökning av ett enastående textilfynd, som han 1912 gjorde i den hälsingländska kyrkan med ovanstående namn. Det är en bildvävnad, utförd i en konstrik, om både vävnad och broderi erinrande teknik, med en såväl konstnärligt betydande som historiskt värdefull figural framställning. Enligt förf:s tilltalande och väl grundade uppfattning illustrerar bonaden, som väl en gång smyckat kyrkans kor, kristendomens seger över hedendomen, eller koncisare uttryckt: den visar, hur de kristna församlade i en stavkyrka genom ivrigt ringande och mässande driva de onda makterna på flykten. Bland de sistnämnda märkes även ett från folktron icke obekant vidunder med tre människohuvuden. För dateringen bygger författaren dels på motivets art, som rimligtvis hänför sig till perioden 1050—1150, dels på ringklockornas och konungakronornas former, som ge en datering: *före 1200.* Närmare torde man f. n. icke kunna komma. Viktigt är emellertid, att bonaden säkert är inhemsk samt vidare att den genom sin stil direkt knyter fast vid de ej sällan episkt illustrativa, ytmässigt komponerade framställningarna å våra bildstenar.

Sagornas många berättelser om bonader med historiska scener ha här fått en intressant, levande analogi.

Arbetet är omsorgsfullt utarbetat och försett med ovanligt vackra och belysande illustrationer, omfattande, utom bonaden själv, ett flertal av våra hedniska och tidigt kristna bildframställningar. Den vackra och värdefulla boken (vars relativt låga pris är 15 kronor) förtjänar vidsträckt spridning bland kulturhistoriskt intresserade i vårt land.

A. L.

— *Genom seklernas Uppsala* är titeln på ett arbete, som nyligen utgivits av den framstående Uppsalakännaren Hjalmar Alving (Uppsala, J. A. Lindblad, 1923, 141 s.). Det är närmast av populärvetenskaplig art och sammanfaller i huvudsak med föreläsningar vid universitetets sommarkurser och andra tillfällen, som förf. hållit, men det grundar sig i rätt stor utsträckning på självständiga forskningar i källorna och visar alltigenom en djup förtrogenhet med den gamla stadens historia, som i livfulla skildringar framföres alltifrån vikingatidens Uppsala över katolska ärkebiskoparnas och Vasakungarnas Uppsala fram till »staden nedanför de Hårlemanska huvarna».

G. J—n.

— Bland de tyska Östersjöstädernas arkiv har Danzigs lämnat rikt utbyte för flera svenska forskare, såsom Styffe och Helge Almquist. I *Handlingar och brev i Danzigs arkiv till Sveriges medeltidshistoria* (Göteborg 1923, 82 s.) förtecknar Georg J. V. Ericsson ej mindre än 525 urkunder, från en skrivelse av rådet i Visby 1346 till skrivelser av Gustav Vasa 1522. Uppgifter lämnas om handlingarnas natur, förefintligheten av sigill och deras återgivande i tryck. Ett liknande inventeringsarbete i andra nordtyska arkiv skulle säkerligen framdraga värdefullt nytt material för svensk historia.

E. N.

— För den ekonomiskt intresserade allmänheten skall särskilt påpekas professor Heckschers uppsats i Ekonomisk Tidskrift 1923 över *Svensk natura- och penninghushållning i äldre tid belyst ur Gustav Vasas brev.* Efter en skarpsinnig analys av de ofta missförstådda begreppen »naturahushållning» och »penninghushållning» har förf. på grundval av det enastående källmaterial, som det nyligen av trycket utgivna Gustav Vasas registratur erbjuder, givit en fängslande och uppslagsrik skildring av den stora rikshushållarens ekonomiska politik. Såsom slutomdöme uttalar förf. den otvivelaktigt väl grundade satsen, att Gustav Vasa på det ekonomiska området ingalunda var någon nyskapare: hans hela strävan gick ut på »att sammanhålla och ordna det slags ekonomiska system, som han kände utan och innan», och hans ekonomiska skarpsynthet var

visserligen utomordentlig, men han saknade »ekonomisk fantasi» och var på ifrågavarande gebit endast »den rationaliserade medeltidsfursten», vilken »kände intet behov att bana väg för en ordning med större ekonomisk anpassningsförmåga».

— I *Historiska Handlingar* (26: 2, Stockholm 1923) har utkommit en av professor S. Tunberg funnen berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige 1523, vilken berättelse innehåller en förut okänd skildring av Gustav Vasas konungaval 1523.

— Av J. W. Ruuths förträffliga *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet* har nyligen ett fjärde och sista häfte utkommit (Bidrag till Åbo stads historia, utg. på föranstaltande av Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, andra serien, XIII, Helsingfors 1923, 224 s.). Häftet innehåller partierna om kyrka och skola, välgörenhet och hälsovård, kulturlivet, seder och bruk. Förf:s sakkunniga skildring ger oss en intresseväckande bild av icke blott Åbos utan hela den finländska riksdelens äldsta kulturella utveckling.

— Ett intressant ämne har av arkivarien Fredrik Scheel upptagits i hans nyligen utkomna arbete *Lagmann og Skriver* (Kristiania, Gyldendalske Bokhandel, 1923, 134 s.). Det är spridda sidor ur det norska rättslivet under 1500- och 1600-talen, som författaren sökt närmare belysa med speciell hänsyn till förhållandet mellan danskt och norskt. Ett rikt och tidigare tämligen obeaktat material har av förf. framdragits, till otvivelaktigt gagn för såväl den kulturhistoriska som den mer speciellt rättshistoriska forskningen. Jämförelser med svenska förhållanden ligga på flera punkter nära och skulle för visso med stort utbyte kunna i detaljer genomföras. Det är att hoppas, att det givna uppslaget skall bliva fullföljt genom ytterligare studier på det betydelsefulla området.

— I ett nyligen utkommet arbete har den bekante franske historikern Henri Sée ingående analyserat *Les Idées politiques en France au XVII:e Siècle* (Paris, Marcel Giard, 1923). Uppkomsten, utvecklingen och slutligen nedgången av det monarkiska enväldets statsåskådning i Frankrike har här på ett klart och belysande sätt skildrats i sitt sammanhang med statslivets faktiska växlingar. Arbetet torde bliva av stort intresse även för den internationella historiska forskningen, då det franska inflytandet på ifrågavarande område naturligtvis varit av synnerlig betydelse för det övriga Europa.

— Ungefär samtidigt hava utkommit två arbeten om striderna kring Stralsund år 1715. Det första är, med ekonomiskt bidrag av Karl X Gustavsfonden i Lund, utgivet av H. Voges, *Die Be-*

lagerung von Stralsund im Jahre 1715 (Stettin 1922)». Det utgör fortsättningen av Voges' år 1903—1905 utkomna avhandling, »Beiträge zur Geschichte des Feldzuges von 1715 gegen Karl XII von Schweden.» Det föreliggande arbetet, som är baserat på ett omfattande källmaterial och kännetecknas av författarens förtrogenhet med ämnet, skildrar dels blockaden av fästningen, dels själva belägringen. Blockaden tog sin början i mitten av juli 1715 och drog trots de förbundnas överlägsenhet ut på tiden. Först den 19 oktober samma år kunde belägringen igångsättas, vilket skedde med all kraft. Det svenska försvaret under Karl XII:s ledning ger författaren sitt fulla erkännande och framhåller, att de förbundnas snabba framgångar i närförsvaret hade sin huvudsakliga grund i deras överlägsna belägringsartilleri och de för dem gynnsamma klimatiska förhållandena. Karl XII:s beslut att lämna staden och bege sig till Sverige finner författaren fullt berättigat, då hans plats ej var i en prisgiven fästning utan i det egna landet, där hans närvaro var starkt av nöden och där åtgärder måste vidtagas för det fortsatta försvaret. Äran av fästningens fall tillskriver författaren i främsta rummet preussarna och den sachsiske generalen v. Wackerbarth.

Det sistnämnda omdömet delas ej fullt av danska generalstabens arbete *Bidrag til Den Store Nordiske Krigs Historie, bd. VII: Erobringen af Sverigs tyske Provinser 1715—1716* (Köpenhamn och Kristiania 1922). Dess författare, generallöjtnant A. P. Tuxen, hävdar, att utgången av fälttåget till stor del kan tillskrivas de danska marina och lantmilitära stridskrafternas verkningsfulla uppträdande under blockaden. Det danska verket har en vidare ram än det föregående och skildrar förutom kriget händelserna på denna front under första halvåret 1715 även Wismars erövring den 19 april 1716. Liksom de föregående banden utmärker sig det föreliggande för stor grundlighet och vederhäftighet.

För en svensk läsare av de här anmälda historiska verken är kanske mest i ögonen fallande den oenighet, som rådde mellan de förbundna rörande de militära operationernas politiska syfte.

B. S—n.

— Den gamle tyske forskare, som i viss mån kan anses som Rankes mest betydande lärjunge, Max Lenz, har under titeln *Wille, Macht und Schicksal* (förlag Oldenbourg, München och Berlin 1922; 272 s.) publicerat en rad uppsatser, ägnade Luther, Napoleon och i synnerhet Bismarck. Av särskilt intresse är en uppsats med titeln *Schweden und Deutschland im 17. Jahrhundert.* Lenz ser i Gustav II Adolf den tyska protestantismens räddare. Det tyska rikets enhet hade han icke kunnat bringa i fara, ty den hade kunnat realiseras endast genom kejsaren och katolska reaktionen, och det hade icke varit möjligt. »Aldrig förlorade han ur sikte sammanhanget med den omgivande världen, med de universala idéer, som delade hela Europa i två fientliga läger». Westfaliska freden, som gav de

tyska furstarna möjlighet att konsolidera sin makt och rikta den utåt, skapade en atmosfär av allmän riksbelåtenhet. Detta var för Sveriges ställning till riket av avgörande betydelse. På grund av enigheten mellan kejsaren och kurfurst Fredrik Vilhelm misslyckades Karl X. Ett förbund av Tysklands evangeliska furstar mot kejsaren var icke längre tänkbart. Ett annat för Sverige ödesdigert moment i utvecklingen var Rysslands makttillväxt under Peter den store. På denna fullständiga omvälvning av den politiska konstellationen föll Sveriges stormaktsställning. Att den icke försvann i stillhet utan värdigt gammalgermansk krigarära beror på Karl XII, som icke i något fall kunnat ändra Sveriges öde.

Hein.

— Av *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok* har utkommit en femte del, översatt och redigerad av Cecilia af Klercker, född Lewenhaupt (Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1923). Delen omfattar tiden från januari månad 1795 till december månad 1796, således den betydelsefulla period, då förmyndarstyrelsen nådde sitt slut och konungens eget regemente tog sin början. Med särskilt intresse tager man del av prinsessans uppteckningar rörande så genomgripande tilldragelser som det kungliga besöket i Ryssland år 1796 och konungens myndighetsförklaring i november månad samma år. Såsom bilagor meddelas en del anmärkningar och senare tillägg samt åtskilliga brev växlade mellan de förnämsta handlande personerna. Ett förträffligt personregister avslutar den värdefulla volymen.

— Under titeln *Min farfars journal 1809—1811* (Geber 1923, 149 s.) har greve Hugo Hamilton utgivit några »anmärkningar och anteckningar», baserade på en av honom nyligen funnen dagbok, som under de nämnda åren fördes av greve Hugo David Hamilton, vid den tiden en ung jurist, sedermera ägare av Blomberg i Västergötland och känd som en av ortens driftigaste godsägare. Bokens innehåll är övervägande personhistoriskt-genealogiskt, och den meddelar även en del ur kulturhistorisk synpunkt intressanta interiörer från svenskt herrgårdsliv vid denna tid. Däremot ger den så gott som inga bidrag till kännedomen om de politiska händelserna, vilket är mycket förklarligt, då dagboksförfattaren i motsats till brodern Gustaf Wathier (vilkens anteckningar utgåvos för ett par år sedan) stod dessa händelser tämligen fjärran. Ett antal vackra illustrationer pryda arbetet.

G. J—n.

— Ett länge motsett memoarverk har nyligen blivit allmänhetens egendom i och med publicerandet av den *Levernesbeskrivning*, som excellensen greve Carl Axel Löwenhielm på gamla dagar nedskrev till sina barnbarns tjänst (Lars Hökerberg, 1923, 150 s.). Förf. skildrar sina upplevelser med större bredd, ju längre tillbaka

i tiden de ligga; så t. ex. äro skildringarna från ungdomsårens vistelse i pension i Strassburg, händelserna under ryska kriget 1788—90 och de diplomatiska debutåren i Konstantinopel på 1790-talet betydligt mera givande än de tämligen magra notiserna från de perioder i hans liv, som ur politisk synpunkt ha det största intresset, särskilt den diplomatiska verksamheten i Ryssland (från 1812) och på Wienkongressen. Något gammalmansmässigt docerande och självbelåtet vilar ej sällan över framställningen. Sina höga utmärkelser och förtroendeuppdrag omtalar förf. gärna; om sitt förhållande till Karl Johan säger han, att han var »den ende i hela dennes omgivning, mot vilken han aldrig farit ut i ondska eller ovett».

G. J—n.

— I professor Ebersteins nyligen utkomna arbete, *Den svenska författarrätten* (Stockholm 1923, Norstedt & Söner) lämnas en klar och intressant översikt över författarrättens utveckling såväl i Sverige som i utlandet. Såsom bilagor äro avtryckta dels gällande svensk lagstiftning angående författares rätt, dels internationella överenskommelser rörande samma ämne.

— Sigrid Leijonhufvud har med en andra del avslutat sin biografi över *Sophie Adlersparre* (*Esselde*) (Norstedt & Söner, 1923, 280 s.). I den nu utkomna delen behandlas bl. a. fru Adlersparres verksamhet inom Röda korset, för startandet av Handarbetets vänner och Fredrika Bremer-förbundet samt i 1885 års flickskolekommitté, hennes skandinaviska förbindelser och övriga litterära relationer m. m. I sin helhet är arbetet ett synnerligen värdefullt bidrag till den svenska kvinnorörelsens historia under förra seklet. De gjorda källhänvisningarna ge en inblick i det rika material, särskilt av brev, som stått till förf:s förfogande och som också på ett skickligt och givande sätt utnyttjats.

G. J—n.

— Till firande av sitt hundraårsjubileum (1823—1923) har boktryckerifirman P. A. Norstedt & Söner utgivit tvänne ståtliga festskrifter. Till den ena av dessa, *Den svenska förlagsbokhandelns historia* av Henrik Schück, skola vi senare särskilt återkomma. Den andra utgöres av en *Jubileumsskrift 1823—1923*, författad av Carl Laurin. Vi finna här en intressant framställning av den driftiga boktryckeri- och förläggarfirmans utveckling genom tiderna samt därtill en rikhaltig samling av synnerligen vackra illustrationer, dels porträtt av bolagets mera framträdande personligheter, dels avbildningar av bolagets bokalster, dels slutligen bilder från bolagets lokaler och deras omgivningar. I typografiskt avseende tillhör detta arbete utan tvivel det smakfullaste, som i vårt land sett dagen.

— Till firande av sitt femtioårsjubileum 1873—1923 har Generalstaben utgivit *En minnesskrift* (P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1923, 368 s.). Den vackra volymen innehåller dels en historik över den svenska generalstaben och dess verksamhet, dels en utförlig biografisk avdelning, omfattande de viktigaste data rörande generalstabens personal.

— En synnerligen klargörande översikt över den svåröverskådliga litteraturen om världskrigets utbrott och förhistoria har professor Edv. Bull lämnat i en förra året utgiven bok med titeln *Verdenskrigens utbrudd* (Kristiania 1923, 154 s.). Genom en undertitel: »Hvad vi vet og hvad vi ikke vet» anger förf., hur han begränsat sin uppgift till att söka framlägga vad som genom nu tillgängligt material kan anses vara faktiskt konstaterat angående det diplomatiska förspelet till den stora sammandrabbningen. Med en höggradig fördomsfrihet, betingad icke minst av den politiska åskådning, som han själv företräder, har förf. också i stort sett lyckats att få ett grepp på *båda* de krigförande gruppernas hållning, som verkar förtroendeingivande, särskilt med hänsyn till att det material, varmed han rör sig, i icke ringa grad utgöres av partiska dokumentsamlingar och subjektiva försvarsskrifter. I allmänhet äro hans sammanfattande karaktäristiker av de anförda arbetena samt hans vinkar och råd beträffande deras användning värda att observeras. Om hans arbete icke behandlar allt som kommit ut i frågan, så torde det dock i all sin korthet utgöra en ovanligt fyllig sammanställning av hithörande litteratur. Den upptar alla viktigare arbeten, som i olika länder i ämnet utgivits ända från de officiella blå böckerna från slutet av 1914 till de 1923 utgivna memoarerna av Churchill, Asquith[1], Viviani och Giolitti. Bull upptar till prövning de tre storpolitiska motsättningar, som kort före krigsutbrottet 1914 voro de förhärskande: Tyskland—England, Ryssland—Österrike och Tyskland—Frankrike, och kommer till det resultatet, att den förstnämnda var övervunnen såsom aktuell krigsfara, den andra var levande och farligare än någonsin och den tredje var allvarlig och hotande, om den också icke säkert kan bedömas på grund av vår nuvarande bristfälliga kunskap om fransk politik.

L--ts.

— Den bekante medeltidshistorikern Brandi har mitt under sitt deltagande i kriget väsentligen ur minnet nedskrivit en *Deutsche Geschichte* (Berlin 1919, Mittler und Sohn, 295 s.), vilken torde få anses såsom den bästa i kortfattad form hållna, som vi äga. Även

[1] I ett omnämnande av Asquiths bok i denna tidskrifts förra årg. råkade genom ett förbiseende ett yttrande av lord Grey bli framställt såsom riktat till franske ambassadören Paul Cambon i stället för till tyske ambassadören furst Lichnowsky. Sista meningen i det stycke, som slutar överst å s. 394, bör därför utgå och ifrågavarande meddelande sluta med orden »i hög grad bindande» (rad 6 uppifrån).

om fackmannen här och där saknar betydelsefulla uppgifter, är det överraskande att finna, huru förf. trots utrymmets knapphet kan intaga ställning till alla viktigare historiska problem, speciellt inom den medeltida historien, visserligen blott antydningsvis och så att säga mellan raderna. För de historiskt intresserade kan arbetet varmt rekommenderas. *Hein.*

— Professor Felix Jacoby i Kiel, vilken redan genom sitt första större arbete, *Apollodors Chronik. Eine Sammlung der Fragmente*, Berlin 1902, förskaffade sig ett aktat namn inom den klassiska filologien, har — bredvid andra arbeten, ägnade bl. a. den romerska poesien — i två decennier varit sysselsatt med förstudier för en ny samling av de grekiska historikerfragmenten. Behovet av en sådan var uppenbart. Carl Müllers *Fragmenta Historicorum Graecorum* (5 bd., Paris 1841 ff.) har visserligen i brist på bättre länge varit ett oumbärligt arbetsinstrument för varje klassisk filolog och historiker; men med allt erkännande för skaparen av denna textbok kan man icke fördölja densammas brist på fullständighet och självständig kritik, än mindre dess godtyckliga och obekväma anordning av fragmentmassorna. I Klio IX 1909 lämnade Jacoby en utförlig redogörelse för sin preliminära plan. Nu föreligger första bandet av det stort anlagda verket: *Die Fragmente der griechischen Historiker. Erster Teil. Genealogie und Mythographie.* (Berlin 1923, X + 536 s.) I det korta företalet, friskt och personligt skrivet, redogör Jacoby för den definitiva planen, vilken något skiljer sig från den i Klio föreslagna: I. Geschichte der Sagenzeit (Genealogie und Mythographie). II. Universal- und Zeitgeschichte. Chronographie. III. Geschichte von Völkern und Städten (Ethnographie und Horographie). IV. Antiquarische Geschichte und Biographie. V. Geographie. VI. Unbestimmbare Autoren. Theorie der Geschichtsschreibung. Autoren- und Sachregister. Naturligtvis kan man diskutera en dylik grupperings lämplighet, men man böjer sig för den erfarne utgivarens försäkran, att den valda anordningen av flera skäl synts honom mest ändamålsenlig och vetenskapligt ensamt tillfredsställande.

Det nu föreliggande första bandet — »der erste, nicht gerade interessanteste Band» — är ägnat sagotidens historia. Det ger fragment av icke mindre än 63 författare. N:o 1 är, som sig bör, Hekataios, den förste logografen; 373 fragment. Visserligen hava en stor och viktig del av dessa geografiskt innehåll och skulle i och för sig höra hemma i del V. Men det hade varit opraktiskt konsekvensrytteri att stycka sönder en författares kvarlåtenskap på olika band; i femte bandet komma vi alltså att få en hänvisning till det första, liksom vi här exempelvis vid Phylarchos få en hänvisning till det andra. Efter Hekataios följa Pherekydes, den förste atenske prosaikern, Hellanikos från Mytilene och andra. Därpå hellenistiska handböcker och samlingar, Dionysios kyklo-

graphen, Alexandros från Myndos m. fl. Den tredje avdelningen omfattar monografier, romaner och svindellitteratur som Theodoros från Samothrake. Sist står för sig Euhemeros med sin heliga krönika.

Att vid första genomläsningen avge ett bestämt omdöme om en så betydelsefull och diger bok torde vara oförsiktigt. Den tillhör de verk, som kunna fullt rättvist värdesättas först efter längre tids begagnande. Så mycket torde man dock genast våga säga, att det nu utkomna första bandet synes fullt ut motsvara de stora förväntningar, som ställts på utgivarens eminenta arbetskraft och kritiska skarpblick. Den utförlighet, varmed fragmenten här framlagts, förtjänar allt erkännande. En fragmentsamling bör, som Jacoby själv understryker, vara beräknad icke blott för medarbetarna på det enskilda området, utan för den vida större kretsen av tillfälligare nyttjare. Och dessa önska att kunna tillgodogöra sig och bedöma det enskilda fragmentet i den omgivning, där det står hos den citerande auktorn utan att för varje gång behöva slå upp källstället. Härvid är också Jacobys utförliga och rikhaltiga kommentar av stor hjälp, bl. a. i det den ofta lämnar parallelltradition och stamträd. Uppställningen av det vidlyftiga materialet är praktisk och överskådlig; synbarligen har Diels' *Fragmente der Vorsokratiker* tjänat som mönster, och en bättre förebild än detta sin gamle lärares berömda verk kunde Jacoby icke hava valt.

De följande banden äro avsedda att utgivas med mellanrum av två, högst tre år, för så vitt nu, som Jacoby försiktigtvis anmärker, tidsförhållandena över huvud komma att tillåta tryckningens fortsättning. Det faller sig naturligt att avsluta denna kortfattade anmälan med uttalandet av den förhoppningen, att det skall bliva den energiske och skicklige utgivaren förunnat att föra sitt grandiosa företag till fullbordan. Säkert kommer det i så fall att i en framtid räknas bland de förnämsta och nyttigaste verk, som vår filologgeneration efterlämnat.

E. N—n.

— Den genom sina arbeten angående bysantinsk kultur bekante franske forskaren Charles Diehl, vars essayer över de för fantasien mest tilltalande epokerna i bysantisk historia sedan några år föreligga i svensk översättning (»Teodora, danserska och kejsarinna», 1919), har till svenska fått överflyttad även arbetet »Figures Byzantines» under titeln *Bysantinska gestalter* (övers. av A. E. Toppelius, Gebers förlag, 1:a saml. Helsingfors 1920, 2:a saml. 1922). I dessa välskrivna och underhållande berättelser samlas intresset kring ett antal ledande personligheter från olika perioder i Bysans' historia, med få undantag kring drottningar och prinsessor. Även om den mycket chevalereske berättaren då och då låter väl ljusa färger falla på de agerande furstinnorna och i samma mån deras herrar och män få stå väl mycket i skuggan, torde ingen läsare undgå att ryckas med av såväl händelserna i och för sig som av den klara

stil och lysande berättarkonst, varmed de framställas. Men översättningen är mycket bristfällig på grund av översättarens påtagliga okunnighet i det ämne, varom fråga är.

— Den som slavisk filolog bekante docenten vid Breslau universitetet E. Hanisch har i icke alltför knapp form skrivit en vetenskapligt grundad *Geschichte Polens* (Schroeder, Bonn och Leipzig 1923; 389 s.). Den väl skrivna boken, som på många ställen tillgodosett den nyaste forskningens krav, förråder dock, att förf. icke är historiker av facket. Särskilt hade man önskat mera fullständiga och genomförda litteraturhänvisngar.

Hein.

— Den år 1881 grundade J. Mianowski-stiftelsen i Warschau (Kasa pomocy im. Mianowskiego), som har till uppgift att genom understöd åt framstående forskare och genom förlagsverksamhet arbeta för den polska vetenskapens uppsving, utger sedan år 1918 en årsbok, »Nauka polska», vari Polens främsta auktoriteter på olika områden framlägga de närmast föreliggande kraven och uppgifterna inom resp. vetenskapsgrenar samt meddela uppgifter om viktigare nyutkommen litteratur etc. En ganska betydande del av denna årsboks 2:a årgång är ägnad åt Polens historia. Den förhistoriska tiden behandlas av J. Kostrzewski, som bl. a. förfäktar, att den allmänna europeiska arkeologiens forskningsresultat måste vederbörligen beaktas, och särskilt framhåller Oscar Montelius' arbeten såsom grundläggande även för polsk fornforskning. Allmänna synpunkter rörande forskning, utgivning och undervisning framläggas i en uppsats av K. Tymieniecki. Vidare förekommer i samma volym en serie uppsatser rörande otryckta källpublikationer, som böra utgivas, nämligen beträffande Piasternas, resp. Jagellonernas tid och perioderna 1572—1648 och 1648—1795, av W. Semkowicz, resp. O. Halecki, E. Barwiński och L. Konopczyński.

— Från Nordisches Institut der Universität Greifswald har redaktionen mottagit följande meddelande: »Dänen und Schweden auf der Ostsee von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts. Verlangt wird eine quellenmässig belegte Darstellung auf Grund einer vollständigen Sammlung und kritischen Sichtung der Quellen aller Art unter Verwertung der vorhandenen deutschen und skandinavischen Literatur — dänischen, schwedischen, norwegischen — soweit sie ohne Auslandsreisen zu beschaffen ist. Der südlichen Ostseeküste, namentlich auch ihrem östlichen Teil, ist besondere Aufmerksamkeit zuzuwenden, aber die Nordhälfte darf ebenfalls nicht vernachlässigt werden. Als Endpunkt ist etwa die Zeit Waldemars II. von Dänemark, das Aufblühen des deutschen Wisby und des deutschen Riga neben dem deutschen Lübeck gedacht, also etwa das erste Viertel des 13. Jahrhunderts. Es bleibt

dem Bearbeiter überlassen, wie weit er die Anfänge von Lübeck, Wisby und Riga selber noch eingehend behandeln will, falls das mit Rücksicht auf den sonstigen Umfang seiner Arbeit Schwierigkeit machen würde. Auch können Einzelfragen, deren erschöpfende Erledigung innerhalb der gestellten Frist oder mit den erreichbaren Hilfsmitteln nicht ausführbar erscheint, vorläufig zurückgestellt werden, wenn der Grund dafür und der gegenwärtige Stand des Problems genügend klar angegeben werden.

Bearbeitungen sind in deutscher oder einer der nordischen Sprachen oder auf Lateinisch in gut lesbarer Maschinenschrift, ohne Namensnennung des Verfassers, nur mit einem Kennwort versehen, zusammen mit einem das gleiche Kennwort tragenden versiegelten Umschlag, in dem sich Name und Wohnung des Verfassers befindet, bis zum 1. Mai 1925 beim Nordischen Institut der Universität Greifswald, Domstrasse 14, einzureichen. Der Preis beträgt 100 Goldmark.»

Översikter och granskningar.

Svenska folkets historia. Andra bandet. Reformationstiden och Stormaktstidens förra skede. Av Helge Almquist. Lund 1922. X + 729 s.

Utom i den av E. Hildebrand utgivna Sveriges Historia, vars tredje upplaga nu håller på att utkomma, har vår historiska översiktslitteratur fått ett förtjänstfullt tillskott i det av H. Schück m. fl. utgivna arbetet Svenska folkets historia. Av detta har nyligen en ny del utkommit, författad av professor H. Almquist och omfattande reformationstiden och stormaktstiden till 1654. Liksom i övriga av detta samlingsverk utgivna delar återfinna vi även här en översikt över till perioden hörande viktigare källpublikationer samt en värdesättande förteckning på en del av de viktigaste arbetena inom såväl den äldre som den modernare historielitteraturen. Vikten av att i en populär framställning medtaga en dylik översikt och låta även den stora allmänheten ana något av det material, varmed den historiska vetenskapen arbetar, har förut kraftigt betonats men behöver dock ytterligare understrykas.

Ehuru ett översiktsarbete av denna art ej kan innehålla många nya resultat med avseende på detaljforskning, erbjuder det dock ett flertal nya och högst värdefulla synpunkter. I det följande skall anmälaren dröja vid ett och annat problem, som kan vara av större intresse eller vid vars undersökning författaren kommer med nya synpunkter och idéer.

Under Gustav Vasas regeringstid är det konungens egen personlighet, som i hög grad präglar tidevarvet. Hans kraft och ursprunglighet, hans myndighet och härskarvilja kommer skarpt tillsynes i hans regeringshandlingar. Dessa konungens egenskaper trycka också sin prägel på förhandlingarna vid Västerås' riksdag 1527, och författaren betonar kraftigt konungens personliga ingripande. Genom sitt envisa fasthållande vid tronavsägelsen har konungen utövat en stark press på ständerna. Isynnerhet påverkades den ofrälse menigheten av abdikationshotet. I den bekanta skildring, som Peder Swart lämnar över riksdagsförhandlingarna, är det med böndernas hjälp som konungen genomdriver sina önskningar mot de högre ståndens vilja. Denna framställning har som bekant förut underkänts men på sista tiden åter börjat vinna anhängare. Författaren

ansluter sig till denna sistnämnda uppfattning och betonar, att ehuru särskilt bönderna stodo misstänksamma mot alla kyrkliga nyheter, måste de och alla ofrälse säga sig, att de under förhandenvarande omständigheter måste tillmötesgå konungens krav.

Erik XIV besteg tronen med vittsyftande planer. Utåt ville han hävda det nya konungadömets makt och glans, inåt ämnade han hävda arvkonungadömets myndighet gent emot arvfurstemakten. Kung Erik saknade icke rådgivare och medhjälpare, då han skred till förverkligandet av sitt mål, men dessas andel i de nya planerna anser författaren vara omöjlig att utreda. Men för att kuva arvfurstemakten behövde konungen stöd av rikets mäktigaste samhällsklass, och han lyckades också i dessa sina strävanden. Såsom konungens ombud under de förhandlingar, som snart påbörjades med hertigarna, finna vi sålunda bland andra Per Brahe, Svante Sture, Lars Fleming och Karl Holgersson Gera. Det är mycket sannolikt, framhåller författaren, att dessa lockats med mer eller mindre bestämda löften om de nya adelstitlar, som verkligen kommo att utdelas vid hans kröning. Det skulle således bakom denna institution ligga en målmedveten plan, och den skulle således ej uteslutande vara ett uttryck för konungens lystnad efter kunglig ståt och ett glänsande hov. I början av sin regering stod Erik XIV alltså på bästa fot med rikets första stånd. Men förhållandena ändrade sig snart. Författaren framhåller emellertid, att det ej finnes något som tyder på att Erik och hans rådgivare velat undantränga adeln ifrån dess ansvarstunga ställning i rikets tjänst.

Som skäl för antagandet, att Jöran Persson velat regera med stöd av de ofrälse stånden, har stundom anförts, att adeln på vissa riksdagar varit så anmärkningsvärt svagt representerad. Enligt författarens åsikt har detta dock snarast berott på att adeln varit förhindrad att infinna sig på grund av krigstjänstgöring. Något i modern mening demokratiskt program bör man därför ej tillskriva Jöran Persson. Men genom att pålägga adeln uppdrag, som voro omöjliga att utföra, fick han tillfälle att framställa den som opålitlig och oduglig och kunde därigenom befästa sin egen makt och myndighet.

Gemensamt med rikets adel hade konungen lyckats bryta arvfurstarnas stora makt. Men även utåt ville han hävda sin makt och sitt rikes anseende. Revals besittningstagande skärpte motsatserna mellan Sverige och Danmark, och inom kort bröt kriget ut. Händelserna under nordiska sjuårskriget ha på sista tiden ställts i ny belysning. Enligt den hävdvunna historiska uppfattningen saknade Erik XIV alla fältherreegenskaper. En motsatt uppfattning förfäktas av Stille i hans år 1918 utgivna arbete »De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570». I sin framställning av detta skede ansluter sig författaren till sistnämnda åskådning. Fälttågen bli ej längre blott planlösa härjningar. Den svenske statschefen har gått till verket med klart utformade planer, och bakom krigsrörelserna kunna omfattande politiskt-strategiska tankar spåras.

Vid behandlingen av Johan III har författaren ägnat ett kapitel åt krigets återverkan på den inre politiken. Särskilt olycklig var konung Johan i sin myntpolitik. Under åren närmast efter Stettinfreden företogs en omfattande myntförsämring, varvid markmyntets, tvåöresmyntets och halvöresmyntets halt och vikt nedbragtes, under dat att dalern fick behålla skrot och korn oförändrade. Detta ledde till att dalermyntet gick till utlandet, medan de sämre myntslagen stannade kvar och bidrogo till att förorsaka en våldsam prisstegring både på arbetskraft och varor. Det anföres fall, där priser höjts från 1 à 2 mark till 30 à 40. Konungens förbud mot utförsel av silver hade lika liten verkan som hans påbud, att »konungens mynt ej finge föraktas». Efter en period av bättre myntförhållanden återvände konungen mot slutet av sin regering till en ny myntförsämring som statsfinansiellt räddningsmedel, och det heter också i en samtida anteckning: »Vid denna tid var svenskt mynt så fördärvat, så att ingen ville då hava penningar för sitt gods, utan de, som försiktigare voro, de bytte gods för gods.»

Konungen sökte bekämpa dyrtiden genom en allmän prisreglering både av inhemska och importerade varor och trodde sig kunna hindra prisstegringen genom påläggandet av höga böter. Men dessa åtgärder förorsakade blott en omfattande smyghandel efter en helt annan prisskala. Likheten med förhållandena under den nyss genomlevda kristiden är slående och blir om möjligt ännu större, då man tager del av den samtida kritiken — närmast från rådets sida — av konungens finanspolitik. Man betonade nödvändigheten av sparsamhet i rikshushållningen och krävde indragningar bl. a. i Finlands och Estlands olika slottsstater med deras »dubbla eller tredubbla ämbeten». En aktuell klang har vidare kravet på lönereglering för statsfunktionärerna. Man ville även nu utgå från förkrigsförhållanden, d. v. s. från Gustav Vasas tid, men hänsyn borde jämväl tagas till »den dyra kosten, täringen och fordenskapen» och till att »för alla ständer dräkten är högre och kosteligare, än då var». Man yrkade på strängare kontroll av penningförvaltningen, kritiserade de alltför vidlyftiga byggnadsföretagen o. s. v.

Av särskilt intresse blir framställningen av Sveriges yttre politik i slutet av 1500- och början av 1600-talet, ett område, på vilket författaren som bekant publicerat ett flertal undersökningar.

Under nordiska sjuårskriget hade Erik XIV köpt vänskapen med tsaren på sin broders bekostnad. Johans tronbestigning måste naturligtvis därför medföra en brytning mellan Sverige och Ryssland. Inre oroligheter i Ryssland och krigsledan å svensk sida medförde slutligen år 1593 ett stillestånd på två år. Efter stilleståndets utlopp avslöts freden i Teusina, varvid ryssarna avstodo från Estland och Narva samt medgåvo, att en gränsreglering mellan de båda rikena skulle verkställas. Viktiga voro även de handelspolitiska bestämmelserna, som inneburo, att Sverige fick monopol på den ryska östersjöhandeln. I Sverige pågick vid denna tid som bäst striden mellan Sigismund och hertig Karl, och denna strid

skärptes ytterligare, sedan nu det yttre politiska trycket upphört. Inför den svenska arvfejden måste naturligtvis den ryska politiken gynna Karls planer. Den svensk-polska unionen hade skapat en fast mur mot alla moskovitiska erövringsbegär i väster, och varje försök att upplösa unionen måste naturligtvis hälsas med glädje av Rysslands tsar. Denne hade dock aldrig varit någon pålitlig granne för Sverige, och Teusinafreden hade han icke velat bekräfta. Av nyssnämnda skäl önskade han dock icke någon öppen brytning med Sverige, och Sigismund kunde därför aldrig påräkna något stöd från tsar Boris. Genom »den falske Dmitrijs» framträdande togo emellertid förhållandena i Ryssland snart en för Boris hotande vändning. I spetsen för polska äventyrsskaror och missnöjda ryssar och gynnad av konung Sigismunds uppmuntrande bifall bröt pretendenten segrande in över gränsen. För att hindra det polska inflytandet i Ryssland erbjöd Karl IX tsaren sin hjälp mot att Kexholm och Ivangorod avträddes till Sverige och att Teusinafreden äntligen bekräftades. Karl IX:s erbjudande förde ej till något resultat, ty innan ännu någon överenskommelse träffats dog tsar Boris. Dmitrij, som nu kom till makten, fick dock ej länge glädja sig över sin framgång; redan ett år efter tsar Boris' död föll Dmitrij offer för en ortodox-nationell sammansvärjning. Vasilij Sjujskijs uppstigande på Rysslands tron innebar för Karl IX en avgjord vändning till det bättre.

De inre oroligheter, som alltjämt upprörde Ryssland, sökte Karl IX använda till Sveriges fördel. Oupphörligt sökte han påtruga tsaren sin hjälp. Förutom Teusinafredens bekräftelse begärde han territoriellt vederlag, och allt eftersom tiden gick ökades hans anspråk. I det längsta avböjde tsar Vasilij Karl IX:s allt annat än oegennyttiga anbud, men då upprorsrörelsen från sommaren 1607 fått en medelpunkt i en ny pretendent, »den andre falske Dmitrij» och denne vunnit en del framgångar mot tsaren, fann Vasilij lämpligt att mottaga Karl IX:s anbud. Snart förvärrades tsarens ställning än mer därigenom att Sigismund, oroad av det svensk-ryska förbundet, förklarade Ryssland krig. En svensk undsättningshär, som inträngt i Ryssland till tsarens hjälp, måste emellertid återvända, och Vasilij störtades. Då »den andre Dmitrij» ej kunde räkna på något erkännande från de samhällsbevarandes sida, gällde det att skaffa en lämplig tronkandidat, och därvid kom Vladislav främst i fråga. För att förhindra en polsk-rysk union är det som De la Gardie nu lancerar den svenska tronkandidaturen. Sedan han genomdrivit, att Novgorod valde en av svenske konungens söner till tsar, gällde det för De la Gardie att samla Ryssland kring det »novgorodska herrskapets» val samt att utverka svenske konungens bifall till den politik, som han börjat på eget bevåg. I fråga om tsarvalet stodo två partier i Ryssland emot varandra. Kosackpartiet arbetade för en inhemsk kandidat, under det att Pozarskij och hans adliga anhängare önskade en anslutning till Novgorods politik för att därigenom återställa rikets enhet. Vid de underhandlingar, som

aristokratpartiet inledde med svenskarna, gåvos bestämda löften, att Karl Filip skulle hyllas, så snart han kommit till Novgorod och övergått till den grekisk-katolska läran. Men innan ännu prinsen lämnat Stockholm, lyckades kosackpartiet genom en kupp avgöra valfrågan efter sin önskan, och i maj 1613 blev Mikael Romanow krönt till Rysslands tsar. Först den 9 juni anlände Karl Filip till Viborg. Varken Karl IX eller drottning Kristina, vars ord i denna fråga kom att betyda mycket efter konungens död, gillade den av De la Gardie inledda dynastiska äventyrspolitiken. Då man det oaktat beslöt att inleda underhandlingar med ryssarna om Karl Filips val, framställdes från svensk sida så vittgående krav, att det, som författaren säger, varit tydligt, »att de svenska statsmännen icke betraktade den ryska tsarkronan såsom någon vinst i och för sig och voro skäligen likgiltiga för allting annat än Sveriges territoriella säkerhet, dess finansiella behov och dess handelsintressen». Inom kort blev det också tydligt, att det var omöjligt att samla hela Ryssland om Karl Filips person, och i januari 1614 återvände prinsen till Sverige. Den territoriella säkerhet, som de svenska statsmännen åsyftat vid valunderhandlingarna, uppnåddes sedermera genom Stolbovafreden.

För den följande tiden är det framför allt de problem, som stå i samband med Sveriges deltagande i trettioåriga kriget, som väcka intresse. Som bekant äga vi härom en oerhört rik litteratur, och knappt något område har lockat forskarna så som detta.

Professor Almquist framhåller, att Gustav Adolf redan tidigt fäst sin uppmärksamhet på händelserna i Tyskland. Något verkligt närmande till unionens furstar hade dock icke kommit till stånd, ty Gustav Adolf hade alltifrån början betonat, att Sverige bäst tillgodosåg protestantismens sak genom att bekämpa det katolska Polen, som var så nära förbundet med kejsaren, att man kunde säga, att »den, som känner den ene, känner båda; den, som sårar den ene, sårar båda». Men då Bellin i oktober 1624 besökte Gustav Adolf för att söka få till stånd en protestantisk sammanslutning, utvecklade den svenske konungen en vittsyftande plan, däri han under hänvisning till den fara, som hotade icke blott Sverige utan även de övriga östersjöstaterna, om de kejserliga segrande trängde fram till Lübeck, Wismar och Stralsund, förklarade sig villig att deltaga i den stora uppgörelsen i Tyskland. Men då Gustav Adolf på grund av ställningens vansklighet krävde större offer av de protestantiska staterna än dessa ansågo sig kunna bifalla, vände han hela sin kraft mot Polen. Så länge en viss jämnvikt rådde i striden mellan Kristian IV och katolikerna, kunde Gustav Adolf ägna hela sin uppmärksamhet åt striden med Polen, men om Danmark besegrades, måste Sveriges ställning bliva starkt hotad av den katolska reaktionen. Kristian IV:s ödeläggande nederlag vid Lutter am Barenberge och planerna på en kejserlig sjömakt i Östersjön och Nordsjön måste innebära en allvarlig fara för Sverige, och Gustav Adolf skyndade sig att undsätta Stralsund. Men utan vederlag ville

han ej giva staden sin hjälp. Författaren framhåller, att det tydligt framgår, att konungen tänkte sig Stralsund såsom fast knutet till Sveriges krona. Allt tydligare började Gustav Adolf inse, att han för prostestantismens sak och Sveriges livsintressen måste inblanda sig i den strid, som sönderslet Tyskland. I ett brev till Oxenstierna av den 30 december 1628 har konungen framlagt de skäl, som förmådde honom till detta steg. Redan följande sommar kunde han förutse, att Wallenstein skulle angripa honom i Preussen, om han ej förekom detta genom att själv förlägga krigsskådeplatsen till Tyskland. Endast därigenom skulle han vara i stånd att motarbeta de kejserligas maritima planer på samma gång som också Polen kunde hotas från väster. Gustav Adolf gick således ut i tyska kriget för att säkerställa den evangeliska bekännelsen och hävda Sveriges livsintressen, sådana de måste framstå alltsedan hertig Karls brytning med Sigismund. I denna strid borde de protestantiska riksständerna genast trätt fram som hans naturliga bundsförvanter, men de höllos tillbaka från en allianspolitik, »som till hela sin läggning var alltför storartad för deras små synpunkter och ängsliga beräkningar». Men med framgångarna ändrade sig förhållandena härutinnan, och under år 1632 se vi Gustav Adolf allt tydligare utforma grunddragen av den stora plan, som åsyftade att inom Tyskland skapa ett corpus evangelicorum, vars ledare han själv skulle vara med en ställning påminnande om den oraniske ståthållarens. Men för att Sveriges ledarställning allt framgent skulle kunna upprätthållas, borde det erhålla en stark maktställning inom Tyskland. Av Mecklenburg önskade därför Gustav Adolf Wismar och tullen i Warnemünde; beträffande Pommern voro hans krav mera vittgående men också mera svävande. Efter slaget vid Lützen trädde Gustav Adolfs organisationsplaner i bakgrunden; hans arvtagares enda uppgift blev att tillvaratage Sveriges intressen. Sveriges »assekuration» och »satisfaktion» blev deras enda krav, vilket också på ett lysande sätt genomdrevs i Westfaliska freden.

Jämväl vid skildringen av stormaktstiden har författaren lämnat en bred redogörelse för de inrikespolitiska spörsmålen. Även härvidlag gäller det, att han på ett synnerligen lyckligt sätt framhävt de olika faktorer, som samverkat vid uppbyggandet av den svenska stormakten.

Åke W. Essén.

Ekonomi och historia. Av Eli F. Heckscher. 344 s. Stockholm 1922.

I ovanstående arbete har prof. Heckscher sammanfört en del uppsatser av ganska växlande innehåll. Flertalet behandla konkreta ekonomiskt historiska problem, en uppsats är av ekonomiskt teoretisk karaktär, under det den första uppsatsen i viss mån anger programmet för hela arbetet.

I denna inledande uppsats, »Ekonomi och historia», som givit hela arbetet dess namn, ställer prof. Heckscher som sin uppgift att påvisa de ömsesidiga fördelar, som den historiska och den nationalekonomiska vetenskapen kunna ha av ett samarbete sådant det kommer till uttryck i den ekonomiska historien, men framhåller också starkt de svårigheter, som här göra sig gällande, särskilt på grund av olikheter i historiens och nationalekonomins arbetsmetoder. Faktiskt har ju den ekonomiska historieforskningen hittills endast i relativt begränsad utsträckning framgått ur ett verkligt samarbete mellan nationalekonomi och historia. Som prof. Heckscher framhåller, har »det övervägande flertalet bland dem, som tagit upp ekonomiskt-historiska forskningar — — i verkligheten varit främmande för ekonomisk teori». Att resultatet under dylika omständigheter ej alltid blivit fullt tillfredsställande, är lätt att förstå, men prof. Heckscher understryker, att de visserligen jämförelsevis få fall, då nationalekonomer utan historisk uppfattning och träning »sökt konstruera utvecklingssammanhang», snarast slagit ännu sämre ut.

Prof. Heckscher söker nu först och främst för båda parterna klargöra värdet av en dubbel utbildning, »att visa sambandet mellan nationalekonomiska och historiska studier, betydelsen av kännedomen om de allmänt eller teoretiskt ekonomiska sammanhangen för uppfattningen av de historiska företeelserna och betydelsen av insikt i den historiska utvecklingen för att fatta ekonomiska sammanhang». I främsta rummet vänder sig författaren kanske här till historikerna, men även för nationalekonomen erbjuder framställningen mycket av intresse.

Värdet för historikern av ekonomiskt teoretisk utbildning är först och främst den, att en dylik utbildning är ägnad att skärpa blicken för de ekonomiska problem, som den historiska utvecklingen erbjuder. Det är naturligtvis en grundläggande förutsättning för att de ekonomiskt historiska forskningarna skola nå ett tillfredsställande resultat, att forskaren just har blick för de specifikt ekonomiska problemen, att han ställer de rätta frågorna på det historiska materialet. Som prof. Heckscher uttrycker saken: »— — den ekonomiska utvecklingen och äldre tiders ekonomiska förhållanden förblevo till stor del en sluten bok, när man ej visste vad man skulle fråga om eller hur man skulle begagna vad man fått veta».

I första rummet krävés av den ekonomiskt historiska forskaren den inblick i de allmänna ekonomiska sammanhangen, som prisbildningsteorien avser att ge. Ekonomi, hushållning, nödvändiggöres ju av att medlen för den mänskliga behovstäckningen äro knappa, att tillgången är otillräcklig i förhållande till efterfrågan. Ekonomins uppgift blir en anpassningsuppgift, att bringa jämvikt mellan tillgång och efterfrågan. Historiskt har denna anpassning i stort sett förmedlats av prisbildningen, och prisbildningsteorin intar därför en dominerande ställning inom den nationalekonomiska teorin.

Även för den ekonomiska historien gäller det att ej tappa detta problem ur sikte. Man måste, som prof. Heckscher uttrycker saken, under alla förhållanden söka klargöra för sig, hur ett visst antaget sammanhang är ekonomiskt möjligt. Om t. ex. genom fastställande av maximipris av det ena eller andra slaget ett ingrepp göres i prisbildningsmekanismen och det antas, att denna lagstiftning visat sig effektiv, så gäller det för den ekonomiska historikern att klargöra, hur jämvikten mellan tillgång och efterfrågan kom till stånd, när ej längre prisbildningen fick fritt fullgöra sin uppgift.

Inblick i prisbildningens sätt att fungera är således en förutsättning för att den ekonomiskt historiska forskningen skall kunna ställa de rätta frågorna på det föreliggande materialet. Prisbildningsteorin är ju som sagt för den ekonomiska teorin av grundläggande betydelse. »Från sin lära om prisbildningen kommer den moderna ekonomiska teorin till sin principiella förklaring av det stora flertalet ekonomiska problem: arbetslön, kapitalränta samt priset på naturtillgångarna och deras avkastning (»jordränta»), ävensom inkomstfördelningen i samhället.» Men utom kännedom om den egentliga prisbildningsteorin har den ekonomiskt historiska forskaren också behov av insikter bl. a. på penningväsendets område, där, som prof. Heckscher framhåller, »de populära misstagen av ålder kanske varit allra störst». I den faktiska verkligheten korsa sig ju oavbrutet de prisförändringar, som kunna förklaras ut ifrån den egentliga prisbildningsteorin, med dem, vilkas förklaring är att söka på penningväsendets område.

Det förefaller mig som om de tankegångar jag i det ovanstående sökt återgiva knappast behövde ge anledning till några större meningsskiljaktigheter. Att den ekonomiska teorin bör kunna vara till stor hjälp både vid uppställandet och vid lösandet av ekonomiskt historiska problem, synes tämligen obestridligt. Alldeles utan teorier arbetar naturligtvis ingen ekonomiskt historisk forskare, inte heller den nationalekonomiskt oskolade. Jag skulle vilja betona, att det här ej rör sig om någon principiell metodisk olikhet, skillnaden är endast att den ena gruppen av forskare sannolikt arbetar med betydligt bättre genomtänkta teorier än den andra.

Men trots att principiellt sett ingen väsentlig meningsskiljaktighet synes behöva råda om att den ekonomiska teorin är ett värdefullt hjälpmedel för den ekonomiskt historiska forskningen, torde väl med all sannolikhet åsikterna alltid komma att vara delade, när det gäller att avgöra, hur långt man i varje enskilt fall vid lösningen av ekonomiskt historiska problem kan bygga på ekonomisk teori. Prof. Heckscher framhåller själv, att det förefaller att vara det rätta »att behandla den ekonomiska teorien som vad den är, bunden vid en mängd tysta eller uttalade förutsättningar, och att ändra slutsatserna med dessa förutsättningars förändring». Denna sats innebär, så vitt jag kan se — jag understryker, att

tolkningen är min egen, ej prof. Heckschers — att den ekonomiska teorins egentliga hjälp vid lösningen av historiska problem är att ge arbetshypoteser. Det är först sedan problemet historiskt fullt klarlagts, som man kan avgöra i vad mån i detta individuella fall teorin leder till pålitliga resultat, i vilken utsträckning de förutsättningar, varpå teorin bygger, här verkligen äro för handen. Den teoretiska analysen kan således ej ersätta andra undersökningsmetoder, endast komplettera dem och på så sätt underlätta det historiska arbetet. Det förefaller mig därför som om man kunde anse, att den egentliga vinsten för historikern av en ekonomiskt teoretisk skolning är den, att en sådan utbildning är ägnad att öppna ögat för problem, som måhända eljest förbisetts, ge en skärpt blick för de historiska sammanhangens invecklade karaktär samt tillgång till goda arbetshypoteser. Att detta ej innebär något nedsättande av den ekonomiska teorins värde, blir så vitt jag kan se tydligt, om man tar hänsyn till vilken roll hypotesen över huvud spelar vid utforskandet av historiska sammanhang.

Historieforskningens framåtskridande består ju till en del just i att man får upp blicken för nya problem i de historiska sammanhangen. Prof. Heckscher framhåller, att »historieforskningen i viss mån alltid måste upptas på nytt av varje ny generation, alldeles oberoende av om nya objektiva fakta kommit i dagen, nämligen av det skäl att varje generation genom sin egen samhällserfarenhet antingen har fått blicken öppnad för nya orsaker till utvecklingen eller åtminstone har kommit till en omvärdering av de olika orsakernas relativa betydelse». Det synes mig som om något liknande i viss mån gällde även andra samhällsvetenskaper, bl. a. också den nationalekonomiska. I mån av den ekonomiskt-statistiska och den historiska forskningens fortgång och i mån av vidgad samhällserfarenhet ökas våra möjligheter att bedöma giltigheten av de förutsättningar i den faktiska verkligheten, varpå den ekonomiska teorin bygger, och i samband härmed undergår denna teori ständigt modifikationer. Detta gäller ej endast den teori, som avser vår egen tid, utan också den, som skulle gälla tidigare perioder.

På samma gång prof. Heckscher starkt betonar önskvärdheten för den ekonomiska historikern av en dubbel utbildning, d. v. s. både historisk och ekonomisk skolning, framhäver han också svårigheten att skapa jämvikt mellan de olika krav, som sålunda ställas på den ekonomiskt historiska forskaren, å ena sidan kravet att forskaren skall äga »historikerns syntetiska förmåga och sinne för tillvarons mångfald, hans känsla för den obrutna helheten i utvecklingen», å andra sidan kravet på förtrogenhet »med den teoretiska ekonomins abstrakta metod och vana att resonera ut ifrån förenklade förutsättningar» — »ej ens forskare, som starta med en dubbel utbildning och som alltså under i övrigt lika förhållanden borde ha största utsikten att lyckas, gå fria från följderna av denna djupt liggande motsats. De kunna nämligen aldrig undgå att känna,

hur de båda sidorna i deras vetenskapliga varelse skära sig, hur de slitas mellan behovet av å ena sidan abstraherande teoretiska analyser, som ej göra verkligheten rättvisa, och å andra sidan en syntetisk framställning, som lämnar det principiella orsakssammanhanget dunkelt och oförklarat.»

Prof. Heckscher är ej blind för att dylika slitningar även göra sig gällande för »andra specialhistoriska discipliner», men anser att det »åtminstone a priori är — — svårt att i fråga om dem tänka sig fullt lika starka motsatser mellan den vanliga historiens och fackhistoriens krav» som i fråga om den ekonomiska historien. Jag skulle för min del vilja understryka den synpunkten, att de invecklade metodiska spörsmål, som möta inom den ekonomiska historien också delvis göra sig gällande inom historisk forskning över huvud, och att slitningar mellan olika arbetsmetoder äro en exempelvis också inom nationalekonomin välkänd sak.

Uppsatsen »Ekonomi och historia» med dess programmatiska karaktär följes närmast av en teoretiskt ekonomisk undersökning: »Om orsakerna till ekonomiska olikheter». De övriga uppsatserna behandla alla konkreta historiska problem. Ett särskilt framträdande rum intar här uppsatsen om produktplakatet, ursprungligen som bekant publicerad i festskriften till prof. Hjärne, 1908. I den väsentligt omarbetade form, uppsatsen nu erhållit, innebär den i flera avseenden en värdefull komplettering till denna tidigare framställning. Även den invecklade frågan om produktplakatets verkningar upptas till behandling, och resultatet blir, att produktplakatet haft en stimulerande verkan på Sveriges sjöfart, särskilt på den långväga farten, något som man ju också a priori haft anledning att vänta. Som prof. Heckscher själv framhåller, gäller det emellertid, att »ju längre man kommer från tidpunkten för produktplakatets tillkomst, desto mer svårbestämbart blir dess samband med handelsflottans utveckling». I fråga om orsakerna till den starka ökningen i de svenska fartygens andel i sjöfarten på Sverige under tiden från början av 1750- till slutet av 1760-talet synes det mig också ligga nära till hands att tänka sig, att speciella omständigheter, närmast det europeiska kriget under dessa båda årtionden, haft ett starkt inflytande.

En handelspolitisk fråga behandlar också den följande korta uppsatsen »Lärdomar av 1800-talets svenska handelspolitik». Uppsatsen är starkt personligt färgad och utmynnar i den reflexionen, att man »efter varje utflykt på den handelspolitiska historiens mark» kommer tillbaka till den Axel Oxenstierna tillskrivna satsen: Du vet icke, min son, med huru ringa vishet världen regeras.

I fråga om orsakerna till prohibitivsystemets sammanbrott på 1850-talet ansluter sig prof. Heckscher också för sin del till den uppfattningen, att den starka prisstegringen under detta årtionde här spelat en stor roll. Det synes mig icke heller, som om betydelsen av denna faktor med fog kan dras i tvivelsmål. Prof. Heckscher pekar därjämte på den ekonomiska liberalismens infly-

tande på utvecklingen. Utan att på något sätt förneka vikten av denna faktor synes det mig dock sannolikt, att en annan omständighet hade större betydelse, nämligen den utveckling varigenom Sverige under förra hälften av 1800-talet från att ha varit ett spannmålsimporterande land övergick till att bli först självförsörjande och därefter spannmålsexporterande. En konsekvens härav var naturligtvis att spannmålstullarna alltmer miste sin förmåga att hålla uppe spannmålsprisen utöver världsmarknadsnivån, och tullskyddet hade därför i detta fall realiter till väsentlig del fallit bort, redan innan riksdagen formellt upphävde tullarna. Det är klart att denna omständighet ej kunde bli utan verkan på det inom riksdagen så mäktiga jordbruksintressets hållning till frihandelsrörelsen. Lantbruket hade vid denna tid mer att vinna än att frukta av en övergång till frihandelssystem. Det förbilligande av industriprodukter som frihandeln väntades medföra, syntes för jordbrukarna mer än uppväga den förlust som jordbruksskyddets avskaffande kunde innebära.

Det är för övrigt också anmärkningsvärt, att under 1840-talet en avgjord förskjutning inträdde i borgarståndets hållning till tullfrågan. Delvis gjorde sig måhända här gällande inflytande från den ekonomiska liberalismen, men det förefaller inte heller uteslutet, att en maktförskjutning ägt rum mellan olika näringsintressen inom ståndet.

I »Betydelsen av vår historiska brukspolitik» upptar prof. Heckscher till behandling en av de intressantaste frågorna i Sveriges ekonomiska historia, järnhanteringens alltmer målmedvetna reglering i syfte att utnyttja de möjligheter till monopolställning på särskilt den engelska marknaden, som förelågo framför allt under en stor del av 1700-talet. I »Naturahushållning» upptas till granskning ett historiskt problem av största betydelse för Sverige så väl som för andra länder, naturahushållningens upplösning. Den »regressrörelse, tillbaka till förvaltningen på naturahushållningens grund», som den »idélöse» Karl XI genomförde, kritiseras skarpt. Uppsatsen »De europeiska staternas finanser på Karl XII:s tid», som starkt framhåller den förvirring och planlöshet som här härskade, är emellertid i viss mån ägnad att förmildra omdömet om Karl XI:s finanspolitik. Han hade, som prof. Heckscher framhåller, »lidit till den grad av oredan och bristen på medel för dagens behov, att han sökte skapa ordning i räkenskaper, inkomster och utgifter, nära nog till vad pris som helst».

I arbetets näst sista uppsats ger prof. Heckscher en del nya fakta och synpunkter rörande Alingsås manufakturverk. Undersökningen rubbar dock ej på något mera genomgripande sätt den framställning, som Stråle tidigare givit. Den avslutande uppsatsen »Alltings återställelse», en skildring av de franska assignaternas avlösning, ger en tydlig bild av de oerhörda svårigheter det möter att söka gottgöra de orättvisor, som framkallas av rubbningar i penningvärdet. Frågan har ju för närvarande liksom alltid efter

en vittgående inflations- eller deflationsperiod stor aktualitet, och inte heller i vårt land har det saknats förespråkare för en gottgörelsepolitik. Möjligheterna för en dylik politik måste a priori te sig mycket mörka, och efter det historiska exempel av ett liknande problems behandling, som prof. Heckscher här givit, te sig utsikterna ingalunda ljusare.

Prof. Heckscher har genom hela sin vetenskapliga verksamhet — och ej minst genom »Ekonomi och historia» — i högre grad än kanske någon annan bidragit att här i landet väcka intresse för ekonomiskt historisk forskning. Erfarenheten visar utan tvivel, att det inom denna vetenskap föreligger större risk för ett underskattande än för ett överskattande av den ekonomiska teorins betydelse. Även den, som när det gäller den principiella uppfattningen av den ekonomiska historiens vetenskapliga karaktär, i en eller annan punkt är av avvikande mening, måste därför erkänna, att prof. Heckschers starka betonande av den ekonomiska teorins värde för ekonomiskt historisk forskning i väsentlig grad är berättigat. Om ekonomisk och historisk forskning i vårt land undgå att till ömsesidig skada förlora kontakten sinsemellan, kan detta utan tvivel till en del, och till en ej alldeles obetydlig del, tillskrivas prof. Heckschers förtjänst.

Arthur Montgomery.

Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807. Bidrag till Danmark-Norges inden- og udenlandske Historie omkring Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Av Axel Linvald. I. Bind. Styrelsen og dens Mænd. Økonomisk og social Politik. G. E. C. Gads Forlag. København 1923. XV + 478 sid.

Edvard Holm bortrycktes vid hög ålder, kort innan han, efter mänsklig beräkning, skulle ha blivit i tillfälle att bringa till slut sitt livs största arbete, »Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse». I arbetets sjunde band var utrikespolitiken redan framförd till den avsedda slutpunkten, freden i Kiel, men det planerade åttonde bandet, som skulle behandla inrikespolitiken under perioden 1800—1814, förblev oskrivet. Efter Edvard Holms död fick Raadstuearkivar Linvald i uppdrag att fylla denna lucka, och detta är upphovet till det nu föreliggande arbetet. Det har emellertid kommit att bliva något väsentligt annat än som därvid avsågs, icke blott så, att både tidsperioden och ämnesbegränsningen förskjutit sig, utan kanske än mer därigenom, att det ej i nämnvärd mån baserats på Holms material eller anslutit sig till hans plan. Det genomgångna arkivmaterialet är mycket omfattande och ej enbart danskt. I fråga om danska arkivalier fäster man sig kanske särskilt vid den efter allt att döma starka genomarbetningen av kronprins Frederiks kabinettsarkiv, som

tydligen erbjuder ovanligt goda möjligheter att bedöma den verklige regentens personliga insats i regeringsarbetet, just därför att han i viss mån stod utanför det normala regeringsmaskineriet. Det använda utländska materialet är huvudsakligen engelskt — endast i begränsad mån franskt — och hänför sig till de två kritiska perioderna i det dansk-engelska mellanhavandet, 1797—1801 och 1805—1807, varvid jämte engelska utrikesdepartementets arkiv även amiralitetets kommit till användning; i fråga om 1807 års händelser återstod dock uppenbarligen icke mycket att hämta ur dessa källor efter cand. mag. Erik Møllers välkända avhandling i dansk Historisk Tidsskrift 1912. I alla händelser är det ett mycket omfattande forskningsarbete, vars resultat finnas nedlagda i arkivarien Linvalds avhandling, och man kan av de rikhaltiga noterna finna, av vilken mängd spridda uppgifter även ganska kortfattade redogörelser sammanställts — det är blott skada att det i Danmark vanliga systemet med noternas placering i slutet i så fall tvingar till en sönderstyckning av volymen.

Från innehållssynpunkt faller arbetet i tre strängt skilda avdelningar, av vilka den första är en redogörelse för de förnämsta handlande personerna i förening med styrelseformerna, den andra i verkligheten en framställning av utrikespolitiken, fastän väsentligen blott såsom neutralitetspolitik till skydd för handel och sjöfart, och den sista ägnad åt regeringens behandling av agrarförhållanden och jordbruk, handel och sjöfart samt industri och hantverk. Som antytts är sambandet mellan dessa tre avdelningar icke starkt, och det är exempelvis egendomligt, att utrikesministern Christian Bernstorffs bror Joachim, som genom sin ställning av i huvudstaden kvarbliven direktör i utrikesdepartementet enligt förf:s redogörelse kom att bära den danska sidans huvudansvar för den ödesdigra brytningen med England 1807, ej alls finns behandlad i första avdelningen, medan hans där behandlade broder i verkligheten icke kommer särdeles mycket till synes i framställningen av händelseförloppen. Någon oklarhet synes också vidlåda själva ämnesbegränsningen, och särskilt har man svårt att förklara frånvaron av behandling av finanspolitiken, liksom en åtminstone summarisk redogörelse för det invecklade penningväsendet skulle ha förtydligat exempelvis den i och för sig intressanta framställningen av 1799 års kris. Men på de behandlade områdena är framställningen överallt fyllig utan att betungas av för mycket detaljer — det senare eljest en vanlig svaghet i arbeten av detta slag — och det nu felande är kanske förbehållet ett senare band.

För svenska läsare torde första avdelningen erbjuda minst intresse, därför att ingen av de handlande personerna efter A. P. Bernstorffs död, som ger boken dess terminus a quo, utmärktes av några sällsynta egenskaper på vare sig godt eller ont. Huvudpersonen, sedermera Frederik VI själv, blir föremål för en utförlig karaktäristik, som låter hans målmedvetna och ingalunda ideallösa, självständiga och viljestarka, arbetsamma och samvetsgranna, men

visserligen samtidigt överdrivet självmedvetna, bornerade och egendomligt onyanserade personlighet komma fullt till sin rätt, belyst med en mycket fyllig dokumentation, som visserligen ej så vitt jag kan bedöma väsentligen ändrar den förut kända bilden.

I stället är det andra avdelningen, till vilken en svensk historikers uppmärksamhet främst går, och framställningen av neutralitetspolitiken i denna avdelning har över huvud taget avsevärt aktualitetsintresse. På den mest avgörande punkten, brytningen med England 1807, deklarerar förf. sin fulla överensstämmelse med sin närmaste föregångare, cand. mag. Erik Møller; och ett för denne okänt men av förf. framdraget danskt aktmaterial om Cannings mellanhavande med Danmarks chargé d'affaires J. G. Rist i London på våren 1807 ändrar ej mycket i bilden. Men medan den tidigare danske historikerns framställning avgjort lägger tyngdpunkten och därmed huvudansvaret för katastrofen på Cannings övermodiga och förhastade uppträdande, stryker arkivarien Linvald kanske främst under de danska representanternas egen skuld, visserligen icke egentligen den lugne och omdömesgille Rists men så mycket mer Joachim Bernstorffs och indirekt brodern-utrikesministerns, för dennes del särskilt genom att han icke från sin uppehållsort i Kiel tillräckligt omsorgsfullt följde och ingrep i utvecklingen eller ens fattade dess innebörd. Huvudförklaringen skulle enligt denna framställning ligga i en böjelse från dansk sida att icke hålla till godo med hjälpliga lösningar av ögonblickets svårigheter utan ständigt återgå till principstrider om den neutrala handelns rättigheter, där enighet med England var en omöjlighet, med den påföljd, att den danska politiken på engelskt håll misstänktes för att maskera en i verkligheten obefintlig avsikt att ansluta sig till Napoleon. Det inses lätt, att denna motsats återspeglar vår egen tids erfarenheter, och kanske man utan orättvisa kan säga, att den politik, som i förf:s ögon varit den rätta under Napoleonskrigen, i någon mån sammanfaller med den, som Danmark faktiskt bedrev under det senaste världskriget, medan den av honom kritiserade rent principiellt sett erbjöd vissa beröringspunkter med den svenska politiken under världskrigets första år. Till principrytteriet från dansk sida kom emellertid enligt förf:s framställning också en rent yttre olikhet i behandlingen av de två dödsfienderna, som också var ägnad att väcka en i och för sig oberättigad misstro i England.

I fråga om den tidigare utvecklingen av neutralitetspolitiken med dess två dramatiska händelser, den väpnade neutraliteten 1800 och slaget på Köpenhamns redd 1801, göras i viss mån liknande synpunkter gällande, och särskilt framhålles den danska utrikesledningens brist på blick för konsekvenserna av lättare avvecklade sammanstötningar med England. Av störst bestående intresse äro i detta sammanhang de strider, som konvojeringen framkallade; och man har kanske anledning till glädje över att åtminstone detta tvistefrö icke kom att kastas in i mellanhavandena under det senaste

världskriget, ty någon större förmåga att freda den neutrala handeln visade konvojerna sig knappast äga under den nu ifrågavarande perioden, trots att så torde ha varit fallet tidigare på 1790-talet. I fråga om den väpnade neutraliteten understryker förf. dess oförenlighet med den omedelbart förut avslutade konventionen med England; under förhandlingarna efter slaget på redden framträder med särskild styrka i redogörelsen kronprinsens omdömesgilla fasthet som motsats till de olika ministrarnas överdrifter i både den ena och den andra riktningen. Bland detaljer av särskilt intresse för svenska historiker bör nämnas, att 1803 års svensk-engelska konvention, som prof. Sam. Clason utförligt behandlat i sin bekanta bok Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon, uppges ha avslutats utan någon föregående kommunikation mellan svenske och danske ministern i London, trots att Sverige kort förut genom sin chargé d'affaires i Köpenhamn föreslagit instruktion till båda ländernas ministrar i Londom om gemensamt uppträdande i fall av övergrepp från de krigförande i det då på nytt började kriget (s. 178 n. 3).

Arbetets tredje avdelning erbjuder till sist stort intresse som bidrag till den upplysta despotismens sociala och ekonomiska politik, där paralleller med andra länder ofta skulle vara lärorika. Den stora agrarreformen, bondeståndets frigörelse, var i princip genomförd under den föregående perioden, men förf. visar framgångsrikt upp, hur omsorgsfullt uppgiften fullföljdes under ständig påverkan från kronprinsen själv, vilkens bondevänlighet fortfarande starkt framträder och bär frukt särskilt i 1799 års hoverilag. Den största insatsen inom den ekonomiska politiken är åter otvivelaktigt 1797 års danska tull-lag, en reform av samma typ som den ryktbara preussiska tullförordningen av 1818 och för Sveriges del med motsvarigheter först fram emot mitten av 1800-talet, bl. a. med upphävande av alla exportförbud och de allra flesta importförbud. Att Danmark här gått före sina grannländer i fråga om det gamla förbudssystemets avveckling är som antytts otvivelaktigt. Det har dock ej varit mycket att tillägga till tidigare framställningar av själva tullpolitiken, men ny är mig veterligen framställningen av åtgärderna för att underlätta övergången till friare handelsförhållanden och framställningen av industriens — i huvudsak oförändrade — ställning i det nya läget. I övrigt äro ansatserna på industriens och hantverkets områden av mindre intresse; försöken att införa den nya maskintekniken genom införskrivning av engelska mekaniker synas ej ha lett till större resultat än dem Napoleons finansminister Mollien i sina memoarer beskt skildrar för Frankrikes del, medan ansatserna att reformera skråväsendet ej ledde till större förändringar i det gamla tillståndet.

I förordet ställer förf. som sin uppgift att pröva riktigheten av den vanliga uppfattningen om årtiondet 1797—1807 som en stagnations- och reaktionsperiod efter det stora reformarbetet 1784—1797; och som av det föregående framgår avvisar han denna upp-

fattning. Slutsatsen synes också ganska given; redan arbetet på handelslagstiftningens område är nog att visa insatsernas betydelse. Men författaren ställer det också som sin uppgift att pröva, om perioden måste uppfattas som förberedelsen till de stora olyckorna 1807—14, och ger ej uttryck åt sitt svar på denna fråga. Att döma efter andan i framställningen vill det emellertid synas, som om svaret här borde gå i motsatt riktning mot det som givits under den förra punkten; den förda utrikespolitiken framstår, mer än i tidigare framställningar, som en visserligen ingalunda avsiktlig anledning, men icke desto mindre som en huvudanledning, till att landet drogs in i kriget på Napoleons sida.

Arkivarien Linvalds arbeten behandlar många punkter, där recensenten på intet sätt kan anses sakkunnig; men i de delar han kunnat bedöma måste boken genom sin omsorgsfulla och väl avvägda framställning på grundval av ett stort aktmaterial anses innebära ett ur flere synpunkter värdefullt tillskott till kännedomen om Nordens historia under ett viktigt tidsskede.

Eli F. Heckscher.

Samuel Ödmann. Akademisk avhandling av Henning Wijkmark (diss. Lund). Uppsala, Appelberg, 1923. XXXVII + 367 s.

För den svenska allmänheten torde Samuel Ödmann vara mest bekant såsom »gubben i sängen», han som på nära 40 år icke lämnade sitt rum, men i decennier styrde Uppsala teologiska fakultet utan att sätta foten inom dess dörr. Ganska många torde också ha stiftat bekantskap med hans i sitt slag inom vår litteratur banbrytande »Hågkomster från hembygden och skolan», och kanske lika många igenkänna honom som författare till någon av våra mera kända psalmer. Den som haft anledning att något syssla med den senare upplysningstidens och det tidigare 1800-talets kyrkohistoria, litteraturhistoria eller lärdomshistoria, kan icke ha undgått att då och då stöta på hans namn, ofta i så pass skilda sammanhang, att man ovillkorligen fått intryck av en ovanlig mångsidighet i intressen och verksamhet. Ödmanns livsöde har också tidigare lockat icke så få minnestecknare och skildrare: C. G. Rogberg, P. Wieselgren (i Biografiskt lexikon), Böttiger och senast Böök (i den romantiska tidsåldern). Men under det att dessa och andra författare givit antingen mera översiktliga eller på speciella sidor inriktade framställningar, har Ödmanns bild i all sin mångsidighet och livfullhet och samtidigt med strängt vetenskaplig metod tecknats i den avhandling, vars titel läses här ovan och med vilken dess författare nyligen på ett lysande sätt specimінerat för teologie doktorsgradens erhållande vid Lunds universitet. Avhandlingen är en frukt av mångåriga studier och en outtröttlig

forskarmöda, som redan förut avsatt spår i ett antal mindre uppsatser på närliggande områden och som f. ö. tidigare i år renderat författaren hedersdoktorat vid universitetet i Tübingen. Förf. har haft till sitt förfogande ett översvallande rikt källmaterial, som han också utnyttjat med sällspord grundlighet, ibland — kunde man t. o. m. vara frestad att säga — med nästan väl stor detaljrikedom. Lägges härtill en överblick över ämnet och forskningsområdets olika delar, som verkar imponerande, ävensom en koncis, träffsäker och utpräglat personlig stil, så är tillräcklig motivering given för omdömet, att d:r Wijkmark med sin Ödmanns-biografi riktat vår historiska litteratur med ett sällsynt vägande, moget och intresseväckande bidrag.

Avhandlingens fem första kapitel äro rent biografiskt lagda. Vi införas i barndomens miljö, huvudsakligen förlagd till prästgården i Vislanda, där den unge Samuel växte upp »under morfaderns tukt», i förhållanden, som äro välbekanta från »Hågkomster». Samma autobiografiska underlag har förf. också kunnat begagna för sin skildring av Ödmanns vistelse och studier på Växjö gymnasium; det härom handlande kapitlet ger emellertid vida mer än detta: förf. har inflätat en intressant redogörelse för Ödmanns pedagogiska åsikter, sådana han sedermera både som skollärare och universitetsman fick anledning att utforma dem, med deras på en gång praktiska orientering och intellektualistiska inslag. Med vederbörlig bredd och en rikedom av fakta skildras därpå studietiden i Uppsala, från vilken Linnés undervisning var den värdefullaste behållningen, och den därmed omväxlande vistelsen i Delsbo, där Ödmann var informator i sin blivande svärfader lagman Myrins hem och samtidigt i den av Ödmanns egen hand mästerligt tecknade prosten Lenæus fann ett lärt umgänge, som blev av stor betydelse för hans utveckling. Det därpå följande kapitlet, vilket skildrar Ödmanns vistelse och verksamhet som skolpräst på Ingarö i Stockholms skärgård, torde kunna betecknas som ett av avhandlingens tyngst vägande, om forskningens djup och bredd mest vittnande partier. Här berättas, hurusom Ödmann under friluftsliv och strövtåg utbildade sina vetenskapliga intressen och tillägnade sig de insikter på botanikens och i all synnerhet zoologiens fält, som snart förskaffade den enkle lantprästen europeiskt rykte och en plats i vetenskapsakademien; grundligt och sakrikt utredes uppkomsten och fortgången av den sjukdomsprocess, som skulle fängsla honom vid sjuksängen för hans återstående liv, och slutligen ges en mästerlig översikt av Ödmanns naturvetenskapliga produktion, varvid förf. ej skytt mödan att genomplöja icke blott Ödmanns egna arbeten utan även mycken annan dithörande litteratur, främst Linnés skrifter, och därigenom blivit i stånd att lämna en klar bild av »linneanen» Ödmann. Det sista kapitlet i den rent biografiska delen behandlar Ödmanns tidigare verksamhet som lärare inom Uppsala teologiska fakultet; inledningsvis presenteras med pregnanta karaktäristika fakultetens dåvarande personal, och i fortsättningen tecknas den

nya miljö, vari Ödmann inträtt: det bekanta hemmet i Svartbäcksgatan 17, som med åren blev ett slags kulturell central och framför allt en nyhetscentral i universitetsstaden.

Med Ödmanns utnämning till professor regius 1802 avbryter förf. den biografiska framställningen och ordnar sitt material efter olika huvudlinjer, data och fakta få i fortsättningen uppsökas under vederbörande huvudrubrik och bli en och annan gång icke alls upptagna; en egenhet med avhandlingen är t. ex., att Ödmanns dödsår icke på något ställe finnes omnämnt.

Tyngdpunkten i denna senare del av boken faller givetvis på framställningen av Ödmanns teologi. Efter en översiktlig redogörelse för hans viktigaste teologiska skrifter, såväl de större arbetena som de journalistiska bidragen, och en sammanfattning av Ödmanns relation till samtida teologer, av vilka särskilt tyskarna Michaelis, Ernesti och Tychsen samt svenskarna Wallqvist och Anders Knös komma i betraktande, gör förf. en analys av Ödmanns teologiska ståndpunkt. Den relativism, som förf. över huvud finner utmärkande för denna, gör en bestämd fixering och placering vansklig, och förf. har, med sin starkt empiriska läggning och säkerligen på goda grunder, avstått från att företaga en sådan. Dock har han påvisat en viss förskjutning och utveckling: från den av ungdomsintrycken betingade ortodoxismen till en, enligt förf. av Anders Knös influerad, ganska radikal neologisk ståndpunkt och därifrån, särskilt efter prästseminariets startande 1806, till en mera moderat, emellanåt nästan antineologisk betoning. Den sålunda från skilda håll påverkade, och även av Ödmanns eget kritiska temperament bestämda allmänuppfattningen har förf. uttryckt i formeln »neologiserande biblicism».

Som en verklig pärla i boken ter sig, åtminstone för en icke teologisk fackman, karakteristiken av Ödmanns personliga religiositet; den blir, som förf. framhåller, i själva verket en teckning av den moderata upplysningens fromhetsliv, och den formar sig osökt till en Ehrenrettung av detta i motsats till romantikens och 1800-talsortodoxiens ensidiga bedömande. Gammal svensk fromhet var, framhåller förf., den grund, på vilken Ödmanns religiositet vilade; det visade sig t. ex. i hans pietetsfulla konservatism i fråga om allt som rörde liturgien. Men sin väsentliga färg hade Ödmanns religiösa föreställningsvärld fått från upplysningen. Förf. betonar med styrka det positiva i denna: kravet på självständighet i tänkandet och klarhet över frälsningsvägen, vördnaden för naturens herre, den starka försynstron, faderstanken, undergivenheten för den Högstes vilja och slutligen toleransen. Å andra sidan framhålles frånvaron av mystik, t. ex i uppfattningen av sakramenten, och av eskatologiska inslag.

Mera speciellt är kapitlet om Ödmann och prästbildningen, vari förf. redogör för det till en mera praktisk prästutbildning syftande inrättandet av det teologiska seminariet i Uppsala, Ödmanns verksamhet som ledare av detta och i sammanhang därmed hans

inflytande och principer beträffande predikokonsten. Förf. vindicerar även här åt Ödmann en djupare uppfattning än som tidigare ofta tillskrivits honom; »försoningen såsom etisk kraftkälla är för Ödmann det centrala i evangelisk predikan».

Den avdelning av boken, som behandlar Ödmann som litterär personlighet, är starkt koncentrerad men bjuder även den på intressanta iakttagelser och värdefulla resultat. Ett sådant är fastslåendet av Ödmanns mycket betydelsefulla insats i den nya psalmbokens tillkomst, dels genom hans 1798 utgivna »Försök till kyrkosånger», som aktualiserade tanken på en ny psalmbok, dels genom hans kritiska verksamhet inom psalmbokskommittén, vilken faktiskt, trots spänningen mellan honom och Wallin, i många fall kom att få ett bestämmande inflytande på den slutliga redigeringen. I fråga om Ödmanns reseskildringar, vilka skapade hans litterära berömmelse hos den stora publiken, betonar förf. deras pedagogiska syfte: att motverka den ur nyttighetssynpunkt mindervärdiga romanläsningen; förf. karaktäriserar dem för övrigt som »bokindustri» och tillmäter dem föga litterärt värde. Förf. går även in på Ödmanns position i den fosforistiska striden, en fråga som tidigare behandlats av Elof Tegnér. En värdefull och givande synpunkt, som av förf. framhävts med mycken styrka och en rikedom av belägg, är Ödmanns beroende av Holberg, framför allt av dennes »Moralske tanker»; detta påvisas på många ställen, t. ex. beträffande skildringen av skolan i Växjö i »Hågkomster», Ödmanns pedagogiska åskådning, hans religiösa tolerans, hans starka orientering mot England. En stark förbindelselinje konstaterar förf. också mellan Ödmann och Linné, röjande sig bl. a. i det realistiska framställningssättet och den prononcerade empirismen.

Slutkapitlet i d:r Wijkmarks bok — förut i huvudsak publicerat i festskriften till domprosten Pfannenstill — ger en del skickligt arrangerade inblickar i Ödmanns politiska och sociala åskådning, sådan denna framlyser företrädesvis ur hans brev och någon gång även ur offentliga uttalanden. Liksom när det gäller Ödmanns teologi, har det även här sina svårigheter att på honom anbringa en bestämd etikett. Då hans brorson, som under studenttiden bodde i hans hem, kallar sin farbror »en ordentlig frondeur», har han säkerligen fäst sig vid dennes benägenhet och vana att tämligen respektlöst, till och med elakt, yttra sig om personer och förhållanden, något varom hans brev till överflöd vittna. Men i själva verket var han så lojal som begäras kan; han tillhörde — som förf. säger — »den medborgartyp, som i reservationslös lydnad för lagarna såg sin förnämsta plikt». Jämte denna lojalitet påvisar förf. ett annat för Ödmanns politiska karaktär konstitutivt drag: eudemonismen, kvietismen, pacifismen, kosmopolitismen. För fosterlandets djupa olyckor och Finlands öde 1808—09 har han intet sinne, allt heroiskt är honom främmande, han anser »det land sällast, vars historia är magrast», det götiska förbundets strävanden äro honom i grund antipatiska. 1700-talsdraget är här hos Ödmann

påfallande. Ett arv från upplysningen var också hos Ödmann hans fysiokratiska grunduppfattning, hans förkärlek för bönder och lantliv, om också härvid hans egna personliga intryck och böjelse voro huvudmotivet. På denna punkt, som visserligen ligger på periferien, skulle man varit förf. tacksam för något större fyllighet i redogörelsen. Till slut påpekar förf. Ödmanns starka intresse för de sociala spörsmålen, bl. a. nykterhetsfrågan, inom vilken han i förf:s framställning framstår som en föregångare till Wieselgren liksom även till nutidens nykterhetsarbete, även det extremt lagda.

Till avhandlingen äro fogade några bilagor, av vilken en återger Ödmanns »projecterade plan till en ny upplaga av Fauna svecica», ävensom ett antal illustrationer; Sandbergs berömda porträtt av Ödmann liggande i sin säng pryder som sig bör avhandlingens första sida.

Gustaf Jacobson.

Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria. I. Akademisk avhandling av ARTHUR THOMSON. Lund 1923. XXIV + 480 s.

Ovannämnda avhandling, som avser att bebandla de grundläggande principdiskussionerna 1809—1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna, har innevarande år ventilerats vid Lunds universitet och förskaffat sin författare en docentur i finanshistoria. Forskningsområdet erbjuder måhända mera intresse för den politiske vetenskapsmannen än för finanshistorikern. Både i avseende å finanspolitiska argument och å rättsfrågor möter man en ej obetydlig oklarhet i riksdagsdiskussionen. Denna visar däremot i varje fall från bondeståndets sida en avsevärd känslighet för de praktiska fördelarna eller nackdelarna av den ena eller andra lösningen samt medvetande om den begränsade möjligheten att driva renodlade idésynpunkter. Avhandlingen har på sådant sätt kommit att för den ovan angivna perioden måhända bliva av mera intresse såsom en studie över den svenska riksdagen och dess mekanism över huvud taget. Den är på sitt sätt ett imponerande monument över den sega och oförtrutna kampen för en politisk och ekonomisk idé, en praktisk sådan, bondeståndets krav på politisk jämlikhet med de övriga stånden, en konsekvens av en av frihetstidens mest bärande tankar, den i urgamla nationella traditioner grundade folkliga självstyrelsetanken.

Men även en finanshistoriker måste känna det som en stor vinst att avhandlingen sett dagen. Sedan 1880-talet, då advokatfiskalen L. G. Linde utgav »Sveriges ekonomirätt» och »Sveriges finansrätt», sakna vi över den äldre finansrättsliga utvecklingen en framställning som tillgodogjort sig den historiska vetenskapens sista rön. Avd. I i avhandlingen (s. 1—129) betitlas »Det svenska

grundskatteväsendets uppkomst och karaktär. Början till nivellering av jordprivilegierna.» Det är givet, att denna del för en finanshistoriker erbjuder största intresset. Några banbrytande nyhcter möta oss visserligen icke, men översikten är klar och i det hela korrekt. Må det emellertid tillåtas att göra ett par smärre anmärkningar.

Å s. 58 erinrar förf., att kronobönderna under medeltiden hade att till staten erlägga större ränta än skattebönderna. »Ännu sämre», fortsätter förf., »var det ställt för den stora grupp av kronobönder, som tillkom genom den kyrkliga reduktionen. Det andliga frälsets underlydande hade nämligen ej behövt deltaga i fodringen, i e. o. gärder m. m., och följaktligen hade kyrkan kunnat utpressa större avrad av sina landbor än vare sig kronan eller andra jordägare av sina. Men nu fingo kyrkobönderna, utom den förutvarande avraden, erlägga fodring etc.» Dessa upplysningar synas, av en hänvisning i en not att döma, meddelade på auktoriteten hos en kammarkollegii und. skrivelse den 30 juli 1804. Ehuru äldre utlåtanden av kollegiet ofta på ett förvånande sätt äro vetenskapligt korrekta, torde sagda uttalande numera knappast representera de senaste vetenskapliga rönen. Man bör ej förbise, att den tradition, som ligger till grund för mycket av kollegiets utlåtanden, grundlagts under 1600-talet och, när frågan rör sig om 1500-talsförhållanden, ej är fullt så pålitlig. »Det har ock hänt», heter det i kollegii nämnda skrivelse, »at då Kyrcko- och Kloster Godsen i Konung Gustav I:s tid blevo reducerade och lagde under Kronan, är ej allena den räntan, som de til förene ärlagt til Kyrckan, i Kronones Jordeböcker upförd och hvilcken redan var så dryg, at berörde hemmans åboer, som kallades det andeliga Frälsets Land-Bönder, därmed som knappast kunde uthärda, utan de måste tillika, ifrån den dagen de blevo under Kronan reducerade, svara til de årliga och Kongshästarne, til gångande gäst- och skiutsningar jämte gärder, Knecktehåll och Krigshjelper med mera, hvarifrån de förut i kraft af det andeliga frälsets privilegier voro befriade. Derigenom hava omsider sådana hemman, som över sin förmåga, medan de lydde under de andeliga, redan vore skattlagde, men sedan de kommo under Kronan ändå högre blivit betungade, antingen efter hand förfallit i ödesmål, eller hava de måst förmedlas och sättas, än till mindre ränta och än till lägre mantal eller ock i begge förmedlas.»

Av allt att döma följde kyrkan i Sverige samma jordpolitik som på kontinenten, den var en mild husbonde, som icke tryckte sina underhavande över förmågan. Reduktionen medförde säkerligen obehagliga överraskningar för många biskops-, kyrko- och klosterlandbönder. Redan 1547 synes konungen hava satt i gång med ny skattläggning eller rättare avradsläggning av de indragna kyrkogodsen, åtminstone om man får tro Örnbjelms m. fl:s relation år 1691 (*HSH* XXII, s. 342). Dessa åtgärder väckte naturligtvis en hel del missnöje och oro, och kungen försöker ibland

undslippa klagomålen med »att Kong:e M. föga kan svare ther till att the kyrcke och crone hemman för högt skattlagde äre effter Hans Nåde icke vet um theres lägenheter» (*GVR* $^{6}/_{6}$ 1551, XXII, s. 244). Att differensen mellan den gamla och nya räntan icke var så obetydlig, visar den kungliga ivern i ett annat brev ($^{23}/_{7}$ 1551): »— — och förnimme vij att the kyrcke och clöster godz udi thin befalning äre mycket för ringe skatlagde — — och motte thu väll finne rådh till att skattlegge them högre, så att oss kunne skee aff them nogen god skiäll och icke lathe cronones renthe lenger så bortprackedt vare — — —» (*GVR* XXII, s. 427). Den 30 nov. s. å. avgår ett annat brev »Till Seffrid Jensson att han skattlägger the kyrcke och preste landboer opå Öland opå nytt effter the allt för ringe nu skattlagde äre etc.» (*GVR* XXII, s. 427). Ökningen i utskylder och onera kan därför förutsättas hava i allmänhet skett efter prövning in casu och icke genom en schablonmässig tillökning med fodring etc. utan kompensation. Kungens intresse skulle säkerligen ej varit så stort, om räntorna redan förut stått i nivå med kronoböndernas. Att frågan förtjänat en närmare granskning från förf:s sida torde vara uppenbart. Kammararkivet torde i sådant hänseende erbjuda ett gott forskningsfält.

Vid behandling av det nya andliga frälse, som under 1600-talet i viss mån restituerade de medeltida rättigheterna, säger förf. (s. 109): »Sålunda åtnjöto biskopsbeställen samt till kyrkor, universitet, skolor och fromma stiftelser anslagna barnhus- och hospitalshemman samma frihet som allmänt frälse.» I vad angår biskopsbeställena torde denna uppgift ej vara riktig. Visserligen innehåller punkt 12 av 1723 års prästerliga privilegier, att biskopar och superintendenter skulle »njuta och bruka deras rätta biskopssäten så och enskilda ämbetsgårdar med deras rätta och tillydande ägor såväl å landet som i städerna under vanlig frälse frihet och villkor». Ordet »vanlig» får emellertid icke tolkas såsom »allmän». Det torde blott avse att uttrycka, det friheten i fråga redan förut var till sin beskaffenhet bestämd. I 1650 och 1675 års privilegier, i avseende å berörda punkt sakligt likalydande med 1723 års, saknas ordet »vanlig». Biskoparnas bostadsboställen åtnjöto i avseende å räntor och onera samma frihet som frälse säterier, alltså ej i likhet med *allmänt* utan med *yppersta* frälse.

Erik Schalling.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Blekinge-bygder. Årsbok utgiven av Blekinge hembygdsförbund. **1923. Årg. 1.** Birg. Lövgren, I Karlskrona år 1703. Ur en otryckt resedagbok av Jakob Möhlman. — G. Holmberg, Beskrivning till karta över Karlskrona år 1727. Med 1 karta. — E. Holmberg, Örlogsskepp med blekingsnamn. — Gottl. Wirde, Kristianopel för 100 år sedan. Ur prosten C. D. Ahlströms anteckningar. Med 1 fig. — O. Walde, Blekingebilder i Uppsala universitetsbiblioteks planschsamling. Med 5 fig. — Birg. Lövgren, Handlingar rörande Blekinge i Uppsala universitets handskriftssamlingar.

Dalia. Tidskrift för hembygdsrörelserna på Dal. Utgivare: Hj. Larsen. **1922. Årg. 1, N:o 2.** Hj. Larsen, Qvantenburg. Med 5 fig. — Bäckefors. Av O. E. Med 2 fig.

Fataburen. Utgiven av G. Upmark. **1923, H. 3.** N. Keyland, Seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland. Några anteckningar från äldre tid.

Färgelanda. Tidskrift för Dalslands folkhögskoleförening. **1923, H. 2.** N. Ullström, General Döbeln och Önne. Med 3 illustr.

Göteborgs Försvar 1923. W. Kleen, Göteborgs strategiska läge. — C. A. Tiselius, Äldre befästningar vid Göta älvs mynning. Med 8 fig. — G. Petri, Från kampen om strandrätten vid Västerhavet. [Nordiska sjuårskriget.] — M. Mannerfelt, Guvernörer och landshövdingar med residens på Älvsborgs slott och i Göteborg 1619—1680. 6. Lennart Torstenson. Generalguvernör över Västergötland, Värmland, Dal och Halland 1648—1651. Med 4 fig. — V. Ljungberg, Göteborgs borgarbeväpning. — C. R. A. Fredberg, De forna skarpskyttarna.

Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. 27: 1. Nat. Beckman, Sven Hof. En levnadsskildring från frihetstidens Västergötland. Med några illustr. i texten.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1922 (tr. 1923). Cl. Krantz, Marstrands befästningar i äldre tider. En byggnadshistorisk översikt. Med 20 fig. — Hj. Lindroth, Malepert och Marstrand. En namnundersökning. Med 3 fig. — G. F. L. Sarauw, Syftet med Wärnschiölds karta över älvstranden på Hisingssidan. Ett bidrag till Göteborgs historia.

Jernkontorets annaler. 1923, H. 6. A. Hasselrot, Om den historiska utvecklingen av järnstämplingstvånget i vårt land intill frihetstidens början.

Julbok för Wästerås stift. Utgiven på föranstaltande av Wästerås' stiftsråd. **1923. Årg. 18.** E. Billing, Tal vid Rudbeckiusstodens avtäckande. Med 2 illustr. — N. Söderblom, Kyrkan — sanningens fäste. Predikan vid vespern den 15 juni 1923 i Västerås' domkyrka vid firandet av Johannes Rudbeckius, 300 år efter hans upprättande av

det första svenska gymnasiet. — Hj. Alner, Rättviks sockens gränsstrid med Mora och Orsa socknar. (Leksand, Rättvik, Boda mot Mora, Orsa, Ore.)

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1923. Årg. 13. C. S. Lindblad, Det andliga Göteborg på 1800-talets början. — V. Södergren, Västsvenskt kyrkoliv. Tvänne föredrag vid studentmötet i Marstrand den 30 juni 1923. 1. Något historik och geografi. 2. Ett försök till karaktäristik.

Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1923. E. Hejneman, Adel till börd och hjärta. Några erinringar om Fridhem ech prinsessan Eugenie. Med 2 illustr. — Adr. Kronqvist, Jöns Hjorter. En märklig lekmannapredikant från förra århundradet. Med 2 illustr.

Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1923. S. Andersson, Något om Erik-Jansismen, särskilt dess verksamhet i Alfta. Med 4 illustr. — K. Forsselius, Ur Åmots kyrkoarkiv. Med 9 illustr.

Jämten 1923. Årg. 17. Joh. Widén, Om Jämtlands läns vägar (allmänna vägar och järnvägar). Återblick, nutidsläge. — C. J. E. Hasselberg, Ett religionsmål vid Rödötinget på konventikelplakatets tid. Med 4 illustr. — And. G. Wide, Några tidsbilder från Jämtland och Medelpad under 1800-talet. — E. Modin, Några personliga minnen av och om Artur Hazelius. Med 3 illustr. — E. Festin, Rödöns kyrkas brand. Med 2 illustr. — E. Festin, Hackås kyrka. Ur föredrag vid den nyrestaurerade kyrkans invigning den 2 dec. 1923. Med 7 pl. s. och 19 illustr. i texten.

Karl Johans förbundets handlingar från åren 1919—1922. G. Jacobson, Karl XIV Johan i svensk diktning. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1919. — P. Samzelius, Några ord om kronprins Karl Augusts giftermålsfråga. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1920. — G. Jacobson, Nyare memoarlitteratur från Karl Johanstiden. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1921.

Karolinska förbundets årsbok 1923. C. O. Nordensvan, Svenska armén under senare hälften av 1600-talet. — H. E. Uddgren, De rysk-sachsiska fälttågsplanerna för 1705—1706 års fälttåg i Polen. — J. A. Lagermark, Försvaret av det egentliga Sveriges Östersjökust 1709. — P. Sörensson, De karolinska krigsfångarnas hemfärd från Ryssland. — Brandenburgarnes instruktion vid underhandlingen i Stettin juli 1655. Meddelade av G. Wittrock. — Öjebliksbilleder fra Karl XII:s förste regeringsår. Medd. av Georg Christensen. — Nya upplysningar från åren 1712 och 1713 om Karl XII:s vistelse i Turkiet. Medd. av H. Voges. — Magnus Stenbocks brev 1712 och 1713 till generalkrigskommissarien Peter Malmberg. Medd. av E. Naumann.

Konsthistoriska sällskapets publikation 1922 (tr. 1923). Ragn. Josephson, Tessins slottsomgivning. 1. Med 20 pl. s.

K. Krigsvetenskaps akademiens tidskrift 1923: H. 1. L. T[ingste]n, Några ord om viktigare data i Karl XII:s krigföring 1700—1708. — **Bihäften, N:o 1.** L. T[ingste]n, Fransmännens besättande av Svenska Pommern år 1812 och vissa därmed förenade förhållanden.

Landstormsmannen 1923, N:o 6. Gustav Vasas porträtt. Med 7 illustr. — K. Nyblom, När Gustav Eriksson Vasa korades till Sveriges konung. Med 2 illustr.

Linköpings stifts julbok 1923. Årg. 18. O. Söderqvist, 1523—1923. Fyrahundraårsminnet ur kyrklig synpunkt. — Hugo Hammarskjöld, Tuna kyrka. Med 4 illustr. — J. Th. Bring, Ur vår svenska gudstjänsts historia.

Läsning för svenska folket. 1923, 3. T. Holmberg, Inför fyrahundraårsminnet av Gustaf Vasa. Tal vid gästrikarnas minnesfest i Ovansjö kyrka den 23 juni 1923. — Gust. A. Aldén, Svenska bonden. Bilder ur hans historia. 1. — T. Holm, När det var svenskarnes tur. (Handlar om nöden efter stora nordiska kriget.) — 4. Gust. A. Aldén, Svenska bonden. Bilder ur hans historia. 2.

Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1923. H. 8. Jonas L:son Samzelius, Lekebacken och Lundsbacken. — Herm. Hofberg, Beskrifning öfver Örebro stad och land. Med flera illustr. texten.

Meddelanden 27 från föreningen för Stockholms fasta försvar. E. Zeeh, Stockholms sista befrielse från utländskt herravälde. Ett fyrahundraårsminne. Med 3 illustr.

Militärlitteraturföreningens förlag. 136. T. Holm, Svensk krigföring under rikets tillblivelse- och tillväxtperiod.

Nationalmusei årsbok 1923. Årg. 5. Andr. Lindblom, Pierre-Hubert L'archevêques ryttarbild av Gustav Adolf. Några blad ur dess tillkomsthistoria. Med 9 fig.

Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgiven av I. Collijn. **1923. N:o 3—4.** I. Collijn, Bokföraren Laurentz Albrecht i Lübeck. Några bidrag till hans förbindelser med Sverige och Danmark. Med 2 fig. — Recensioner. K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1901—1920, anm. af S. E. Bring.

Norrlands försvar 1923. B. Steckzén, Om Söderhamns gevärsfaktori i äldre tider. Med 2 kartor i texten. — Måns Mannerfelt, Norrland och dess färdvägar i äldre tider. Med 9 illustr.

Rig. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. **1923, N:o 3—4.** Gunnar Gihl, Jonas Hallenberg som fornforskare. Med 15 fig.

Sancte Örjens gille. Kulturhistoriska skrifter 1921. N:o 1. Joh. Kebon, En resa i Bergslagen år 1782. Dagboksanteckningar. Utgifna af Herm. Sundholm. Med flera illustr. i texten. — **2.** N. Hedberg, Ett celebert bergslagsbesök för hundra år sedan. Med 1 portr. i texten.

Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund. 5. Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenningslängd med upplysande anmärkningar utgiven av G. Carlquist. 1. Klemens och Drottens rotar.

Skåne. Årsbok 1923. Carl Lind, Engelholms största olycksdag. Ett minne från 1800-talets början. — T. Mortensson, Ett gammalt torg och ett nytt konstverk. [Helsingborg.] Med 4 illustr.

Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1922—1924. E. O. Arenander, Om attungen i de nordiska landskapslagarna och dess innebörd. Föredrag vid Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala sammanträde den 6 april 1922.

Tidskrift för svenska folkbildningsarbetet. 1923, H. 3—4. Joh. Kjellström, Gripsholm. Slottet. Staden. Med 45 bilder.

Tidskrift i sjöväsendet. 1923, H. 1. H. Elliot, Abraham Duquesne. Med 1 portr. och med 1 karta i texten. —.3. G. Unger. Vilken del hade Abraham Duquesne i den svenska sjösegern i Femerbält den 13 oktober 1644? Ett genmäle.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftsrådet. **1923. Årg. 20.** G. Löw, Pastores i Södermanland under reformationstiden. Några tillägg till Hagströms »Herdaminne». — I. Fehr, Konungavalet i Strängnäs den 6 juni 1523. Tal i Strängnäs domkyrka den 6 juni 1923.

Upplands fornminnesförenings tidskrift 1923. H. 38. Ragn. Simonsson, Upplänningarnas kulturinsats. Tal vid hembygdsafton på Upplands nation den 18 februari 1923. — M. Åmark, Upplands medeltida kyrkklockor. Med 15 fig. — Åke Stavenow, Sjuttonhundratalets Upsala. Ett bidrag till stadens byggnadshistoria under frihetstiden. Med 31 fig.

Vår Bygd 1923. Utgiven av Hallands hembygdsförbund. Joh. Kalén, Gamla gränsmärken utefter Viske härads Västgötagräns. Med 1 illustr. o. 1 karta. — Joh. Kalén, Djursten—Hjulsten. — P. Johnsson, Trolldom och vidskepelse i Halland under 1600- och 1700-talen.

Värmland. Värmlands hembygdsförbunds årsbok 1923. Årg. 1. Björkefors. En förnämlig Fryksdalsherrgård med gamla anor. Av Fryksdalspojken. Med 3 illustr. — Vald. Vendel, Gymnasistlivet i Karlstad under det gamla gymnasiets sista tid 1840—1852. Med 1 illustr.

Värmland förr och nu 1923. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening. H. 21. Axel Dahlman, Gamla gymnasiehuset i Karlstad. Med flera illustr. i texten.

Växjö stifts hembygdskalender år 1923. Årg. 14. V. Prinzell, Värends apostel S:t Sigfrid. Med 6 illustr. — G. Virdestam, Per Nymans vistelse hos P. L. Sellergren 1823—24. Med 9 illustr.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1923, H. 2.** M. G. Schybergson, Démarche-projektet vid 1899 års urtima landtdag. — P. O. v. Törne, Förtroendeuppdrag och maktusurpering i de historiska samhällena. Föredrag vid Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors i augusti 1922. — Hj. Krook, Till indelta finländska militärens historia. 4. (1854—1868). — E. Anthoni, Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832, anm. af G. Nikander. — A. Allardt, Strömfors socken. — Sv. Tunberg, Gustav Vasas konungaval år 1523, några synpunkter med anledning af fyrahundraårsminnet. — K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1901—1920.

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 167. Förhandlingar och uppsatser. 36. 1922 (tr. 1923). Svenska filolog-historikermötet i Helsingfors den 17—19 augusti 1922 (bl. a. E. Naumann, Om riksdagsbesvären och formerna för deras behandling). — C. M. Schybergson, Per Brahes ställning till rättegångarna angående förbjuden lärd magi vid Åbo akademi. — A. G. Fontell, Om by i fornskifte och »i hambre».

Wulf Gyler i svensk tjänst.

Ett bidrag till belysning av Gustav Vasas utrikespolitik decenniet före grevefejden.

Av

GOTTFRID CARLSSON.

4. Gylers beskickningar till Lübeck 1530 och 1531. Den lauenburgska giftermålsfrågans lösning.

Ej långt efter Gylers återkomst till Stockholm på våren 1529 inträdde en viktig förändring i hans enskilda förhållanden. Enligt vad han senare berättar, hade konungen, som önskade vara försäkrad om att få behålla honom i sin tjänst, uppfordrat några Stockholmsborgare att sörja för att sekreteraren gjorde ett förmånligt parti inom stadens borgarkretsar.[1] Visst är, att Gyler 1529 eller möjligen i början av 1530 äktade Margareta Gire, dotter — och troligen enda barn — till f. d. rådmannen i Stockholm Henning Gire.[2] Den unga hustruns möderne var vid tiden för äktenskapets ingående redan arvfallet, så att Gyler genom giftermålet genast kom i besittning av en icke oansenlig förmögenhet, däribland ett tydligen ganska förnämligt stenhus i Stockholm, som han framgent bebodde. I sin egenskap av Gires svärson förvärvade han senare också en tomt på Södermalm.[3]

[1] Gylers brev till hert. Magnus av Lauenburg 12 jan. 1535. — I klagoskriften i Königsbergs statsark. namnger Gyler de Stockholmsborgare, som på konungens uppfordran förmedlat hans äktenskap: Gorius Holste och borgmästaren Herman Fosser.

[2] Om denne se Stockholms rådhus och råd, 2 (1915), s. 128.

[3] *GVR* XI, s. 221, 275; en av Gyler för den danske kanslern Johan Friis' räkning uppsatt minnessedel av den 25 jan. 1543, Herzogl. Briefarch., H, Königsbergs statsark. — Det kan i detta sammanhang nämnas, att Gyler från år 1529 även var intresserad i ett svenskt gruvföretag. Vid mickels-

Gyler var alltså numera med starka personliga och ekonomiska band knuten vid Sverige och hade inrättat sig för att beständigt förbliva svensk undersåte. Giftermålet medförde emellertid på samma gång, att han mindre än förut var hågad att tjänstgöra som Gustav Vasas flygande diplomat. Som familjefader och besutten stockholmare blev han i det följande — vi återkomma därtill senare — alltmer obenägen att fortsätta det kringflackande liv, som han sedan 1526 oavlåtligen hade måst föra, och eftersträvade att för framtiden få mera ostört ägna sig åt det löpande arbetet i kansliet. I vissa fall var det emellertid alltjämt nödvändigt, att han åtog sig sändebudsuppdrag, och dit hörde bl. a. fullföljandet av de underhandlingar i privilegiefrågan, som av greven och honom hade öppnats under Lübecksvistelsen 1528—1529 men som då icke kunnat avslutas.

Det förslag till ändrad lydelse av Strängnäsprivilegierna, som lybeckarna i mars 1529 hade föredragit för greve Johan och Wulf Gyler, tillfredsställde uppenbarligen icke Gustav Vasa, som höll fast vid sin en gång intagna ståndpunkt: privilegiernas inskränkning till att gälla för Lübeck ensamt. För att genomdriva detta krav beslöt konungen att avfärda en ny beskickning till Lübeck år 1530. Till sändebud utsågos riddaren och riksrådet Birger Nilsson (Grip) och den i saken på förhand väl initierade Gyler.[1] Troligen i juli eller i början av augusti nämnda år uppehöllo de sig för ändamålet i Travestaden. Att döma av vad Lübeck ej långt

mässan (29 sept.) 1529 utbetalade en av konungens kamrerare till »her Peder Hård, Staffan Sasse, Herman Fosser, Gorius Holst och Wlff Scriffuere 100 marck på wår nådigste herres wegna till then bekostning the begynt haffue på thett bergwerck etc., effter wår nådigste herre ther vdi skall haffue twå mantz deeler» (1529 års räntekammarbok, s. 144, K. A.). Möjligen avses Dannemora (jfr *GVR* VIII, s. 200 f., 259 och J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, 1, s. 210); de egentliga Dannemoraverken skulle i så fall vara något äldre än vad man hittills haft sig bekant.

[1] Falks antagande (a. a., s. 71 f.), att Birger Nilssons och Wulf Gylers av Tegel omtalade beskickning till Lübeck ägde rum år 1530, stödjes — utom av de källor han själv åberopar — av *GVR* VII, s. 508, av Gustav Trolles nedan anförda brev 19 aug. 1530 och slutligen av Gylers egna yttranden i det ovan cit. brevet till hert. Magnus av Lauenburg, vilka ge vid handen, att han 1530 besökt Travestaden. — Huruvida även Olof Bröms, såsom Tegel påstår, tillhört legationen, må lämnas därhän. I de samtida källorna finns ingenting, som tyder på att så varit fallet, och dessutom synes Bröms ha varit i Stockholm 31 juli 1530 (*GVR* VII, s. 158) — alltså vid en tidpunkt, då sändebuden säkerligen ännu befunno sig på resa.

efter deras avresa meddelade Rostock framförde de med stor bestämdhet kravet, att hädanefter ingen annan hansestad än Lübeck borde få åtnjuta privilegierna. De påpekade det gällande privilegiebrevets skadlighet för Sverige och förklarade, att det stred mot konungaeden och att dess tilllämpning framkallade så stark förbittring bland Gustav Vasas undersåtar, att uppror vore att befara. Det lybska rådets anhållan, att Lübeck måtte få tillfälle att föredraga ärendet på nästa vendiska stadssammankomst och till dess erhålla uppskov med avgivande av slutligt svar på det framställda svenska yrkandet, avvisades enligt den nyss anförda källan med skärpa av sändebuden, som hotfullt tillade, att konung Gustav, om Lübeck inte nu gåve med sig, vid en herredag i Stockholm instundande höst på egen hand ämnade upphäva privilegierna såväl för Lübecks som för de andra städernas vidkommande.[1] Att Lübeck dock till sist av legaterna lyckats utverka en kortvarig frist, framgår av en annan samtida källa, nämligen det lybska rådets skrivelse till konung Gustav 21 sept. 1530. Detta aktstycke synes nämligen ge vid handen, att lybeckarna fått anstånd med det slutliga svaret till hösten 1530, då det skulle avges av en för ändamålet till Sverige avfärdad lybsk legation, och betingat sig rätt att under tiden skriftligen inhämta de övriga av privilegierna delaktiga hansestädernas mening.[2]

Den kunskap, som av de åberopade fullt samtida källorna vinnes om ifrågavarande förhandlingar i Lübeck sommaren 1530, kompletteras genom en av Gustav Vasa tre år senare lämnad uppgift. Inför de lybska sändebud, som besökte Sverige på våren 1533, gjorde konungen gällande, att Lübecks regering faktiskt (år 1530[3]) med hand och mun lovat en av Birger Nilsson anförd svensk beskickning (»her Birger Nilson mit andren zugeordenten retthen») att återställa 1523 års privilegiebrev till Gustav Vasa mot det att lybeckarna för egen del allt fortfarande i Sverige finge åtnjuta vissa friheter, vilkas tilltänkta beskaffenhet angavs

[1] Lübeck till Rostock 5 aug. 1530. *HR* 9, s. 786 f.
[2] *HR* 9, s. 790; *GVR* VII, s. 501.
[3] Konungen uppger ej årtalet för beskickningen, utan nöjer sig med att säga, att den ägde rum efter greve Johans legation (1528—1529) och före Lars Siggessons, Holger Karlssons och Birger Nilssons beskickning (sommaren 1531). Något tvivel om att herr Birgers och Gylers lybska mission av år 1530 avses kan icke förefinnas.

i en samtidigt till herr Birger för vidare befordran till Gustav Vasa överlämnad skrift.[1] Om denna uppgift är riktig, har Lübeck alltså under 1530 års Lübeckförhandlingar preliminärt gått med på de övriga hansestädernas uteslutande från andel i privilegierna. I sin helhet ger det föreliggande källmaterialet det intrycket, att Sverige vid denna tid verkligen var nära att genom överenskommelse med Lübeck vinna avsevärd lättnad i privilegietvånget.

Privilegiefrågan var icke det enda ärende, som sysselsatte Birger Nilsson och Wulf Gyler under deras Tysklandsresa sommaren 1530. Genom Gustav Vasas brev till Herman Plönnies 18 april tycktes ju den lauenburgska giftermålsplanen ha blivit avförd från dagordningen. Men förutsättningar för en resning i målet förefunnos å båda hållen. Får man tro vad Gyler några år senare meddelade hertigen av Lauenburg, skulle konung Gustav redan någon dag strax efter pingsthögtiden (5 juni) ha förebrått sin tyske sekreterare, att denne med hemlig baktanke att vända sin herres håg till en annan furstlig äktenskapsförbindelse hade åstadkommit, att den lauenburgska giftermålsfrågan hade förfallit.[2] Om det överhuvud ligger någon realitet bakom detta Gylers påstående, vilket torde få anses sannolikt, bör det väl vara den, att Gyler i någon mån övat inflytande på konungens beslut att avklippa underhandlingarna med hertig Magnus och att konungen nu beklagade detta beslut. Så mycket är i varje fall tydligt, att Gustav Vasa även efter avsändandet av svarsbrevet till Plönnies bevarade sina sympatier för den lauenburgska förbindelsen såsom sådan, ehuru han ogillade de av hertigen uppställda villkoren.

Hertig Magnus å sin sida ångrade uppenbarligen mycket snart, att han genom sina hårda fordringar skrämt bort den kungliga friaren. Och det ser ut, som om initiativet till underhandlingarnas återupptagande ytterst har utgått från honom. Enligt en samtida uppgift, som synes ganska beaktansvärd, skulle nämligen hans nabo och nära vän hertig Henrik av Mecklenburg i början av sommaren ha avfärdat ett sändebud till Gustav Vasa för att därigenom bemedla

[1] Acta D I: 1, n:r 488, Schleswigs statsark. — Även Tegel omnämner, att lybeckarna avgivit ett sådant löfte till Birger Nilsson och Wulf Gyler.
[2] Gylers brev till hert. Magnus 12 jan. 1535.

nya förhandlingar angående det svensk-lauenburgska giftermålet. Det säges icke uttryckligen, att Henrik gjort detta på hertig Magnus' uppfordran, men om notisen eljest är riktig, kan sammanhanget inte gärna vara annorlunda. Samma person, som berättar om den mecklenburgska beskickningen till Sverige, meddelar vidare, att hertig Henriks gesant på sin återfärd från Gustav Vasa åtföljts av en svensk legation, som — det är tydligen vår sagesmans mening — i Tyskland skulle bringa giftermålsfrågan å bane på nytt i anslutning till det genom hertig Henrik givna uppslaget och vars resroute gick över Rostock till Lübeck.[1]

Meddelaren av allt detta är ingen mindre än Gustav Trolle, som på sommaren 1530 vistades i Mecklenburg och därifrån, åtföljd av Ture Jönsson och biskop Magnus Haraldsson, vilka från Danmark just vid det här laget hade ankommit till Mecklenburg, i slutet av juli eller vid ingången av augusti över Lübeck (?) och Oldenburg avreste till Nederländerna.[2] Han hade sålunda haft tillfälle att själv på ort och ställe iakttaga, vad han berättade. Även om syftet med den av honom omtalade mecklenburgska beskickningen till Sverige hade han utan tvivel under sin Mecklenburgsvistelse haft tillgång till goda informationer, främst av hertig Henriks broder hertig Albrekt av Mecklenburg, med

[1] Gustav Trolle till Kristian II, Alkmaar 19 aug. 1530: »Verduges ed. nade vede i sanningenn, at Hertug Henrik tiill Mekelburg legger siigk all vinning omb at gære gijftermall emellen Hertugens Dotter tiill Louenborg ock Göstaff Ericksen i Suerige. Berentt Krone, borgmester i Rostock, hade befalning aff Hertug Henrik at forlegge hans senningebudtt penninge tiil then reese, ock medt thett budtt tiill bage igenn skickede Göstaff sitt egett bud med xij (12) heste, huilcke droge genom Rostock tiil Lubeck, ther brasse the vp for vden ænde.» J. Fr. Sick, Nogle Bidrag til Christiern den Andens Historie under Landflygtigheden, s. 82 f.

[2] På våren 1530 hade Trolle från Nederländerna tillskrivit herr Ture och biskop Magnus och bett dem komma över till Mecklenburg, där han under sommaren ville möta dem för att så ledsaga dem till Kristian II i Nederländerna. Denna plan blev programenligt verkställd från alla parternas sida. Trolles avresa från Nederländerna till Mecklenburg torde ha ägt rum i maj, och de tre landsflyktiga svenskarna ankommo från Mecklenburg till Amsterdam (enl. det ovan cit. brevet av 19 aug.) den 8 aug.; de hade på vägen dit bevisligen passerat Oldenburg och sannolikt även Lübeck, den vanliga genomfartsorten vid en resa från Nordtyskland till Nederländerna. C. F. Allen, Breve og Aktstykker til Oplysn. af Christiern II:s og Frederik I:s Historie, s. 577 f., 580 f.; Dipl. Norv., 12, s. 553 f., och 14, s. 693 ff., 703, 705; Huitfeldt, foliouppl., 2, s. 1337 ff. — Även Tegel (1, s. 255) omnämner de tre landsflyktiga svenskarnas ifrågavarande vistelse i Mecklenburg och säger, att de därunder bl. a. uppehållit sig i Rostock; sitt egentliga kvarter i Mecklenburg synes Trolle dock ha haft i Sternberg (mellan Rostock och Schwerin).

vilken han i egenskap av Kristian II:s agent stod i nära förbindelser, och trovärdigheten av hans berättelse i denna del ökas ytterligare av det faktum, att hertig Henriks kansler och förnämste rådgivare Caspar von Schöneich, såsom vi senare skola finna, jämte lybeckarna tjänstgjorde som medlare mellan Gustav Vasa och hertig Magnus under giftermålsförhandlingarnas senare skede vintern 1530—1531. Och att Trolles uppgifter om den svenska beskickningen i Lübeck äro riktiga, kan utan vidare fastslås; denna beskickning är naturligtvis identisk med Birger Nilssons och Gylers legation, som uppehöll sig i Lübeck just vid den av Trolle angivna tiden.

Med stöd av Trolles berättelse, som står i god samklang med vad man i övrigt känner om saken, vågar jag sålunda antaga, att en av hertig Henrik av Mecklenburg på hertig Magnus' begäran framförd invit varit anledningen till att herr Birger och Wulf Gyler under sitt Tysklandsbesök sommaren 1530 även kommo att befatta sig med den lauenburgska giftermålsfrågan. Det torde härvid kunna förutsättas, att Gustav Vasa genom det mecklenburgska sändebudet fått visshet om att hertig Magnus numera var villig att slå av på de stränga villkoren.[1]

Om den verksamhet i giftermålsaffären, som Gyler och Birger Nilsson under dessa omständigheter kommo att utveckla vid det ifrågavarande tillfället, är inte så mycket känt. Det är möjligt, att de närmast haft i uppdrag att sätta sig i förbindelse med hertig Henrik och försäkra sig om hans fortsatta medverkan till frågans lösning, men de nöjde sig i så fall inte med detta. I själva Lübeck bragte de saken på tal dels med de lybska borgmästarna och dels med Herman Iserhel, och redan nu synes man ha överenskommit, att den sistnämnde, formellt blott som staden Lübecks utskickade, skulle bege sig till hertig Magnus och ånyo bringa frågan å bane.[2] Genom de båda sändebudens

[1] Att hert. Magnus inte gärna *själv* genom *direkt* hänvändelse kunde meddela konungen detta eller överhuvud åter tillbjuda honom sin dotters hand, sedan Gustav förklarat sig inte längre reflektera på Katarina, inses utan svårighet. Det skulle ha stritt mot den diplomatiska etiketten. Endast genom att använda en mellanhand sådan som hert. Henrik kunde han anständigtvis ge sin vilja till känna.

[2] *GVR* VII, s. 508; Gylers brev till hert. Magnus 12 jan. 1535 (Gyler uppger här — ovisst med vad rätt — att han på eget beväg och utan konungens vetskap ingått det ifrågavarande avtalet med lybska vederbörande).

ingripande hade sålunda även Lübeck åtagit sig att fungera som äktenskapsmäklare och medlingsmakt.

Både i privilegie- och i giftermålsfrågan hade Gyler och hans kollega, som vi av det föregående ha funnit, uträttat en hel del, när de efter förrättat värv återvände till Gustav Vasa. Men i bägge fallen måste det komma att bero på utvecklingen under de följande månaderna, om definitiva resultat skulle uppnås. I giftermålsaffären kom det verkligen därhän under vintern 1530—1531.

I kraft av den nyssnämnda överenskommelsen med Birger Nilsson och Wulf Gyler avlade Iserhel under sensommaren och hösten 1530 åtskilliga besök vid det lauenburgska hovet och förhandlade både med hertigen och med hertiginnan, varvid han oavlåtligen erhöll direktiv av de båda ledande lybska borgmästarna Claus Brömse och Herman Plönnies, vilka tydligen betraktades som de principala underhandlarna å Lübecks vägnar. Hertigen visade sig nu så angelägen att på allt sätt underlätta frågans snara och lyckliga lösning, att »det var en lust att se», och hans hållning gav redan från början rum för förhoppningar, att det tidigare så envist fasthållna lauenburgska önskemålet om ett i Lauenburg placerat garantikapital alldeles skulle få förfalla. Detsamma gällde enligt vad som upprepade gånger försäkras om den unga prinsessan Katarina själv. Däremot synes hertiginnan i förstone ha varit mera reserverad och inte med samma relativa lätthet som mannen ha kunnat förmå sig att uppge den forna ståndpunkten i avseende på villkoren för giftermålet, men snart nog övervann även hon sina betänkligheter.[1]

I mitten av okt. hade Iserhels konferenser med hertigparet fortskridit så långt, att han av hertigen bemyndigades att som dennes sändebud avresa till Sverige och formligen återknyta de på sin tid avklippta *direkta* förbindelserna och underhandlingarna mellan Magnus och Gustav Vasa. *Hur* ivrig hertigen nu var att få konungen till svärson, framgår tydligt av det förhållandet, att Iserhel 21 okt. fick lauenburgska jordagods i förläning med tillagd förpliktelse att

[1] *GVR* VII, s. 505 f., 508 f.; Henrik Nyebur (konungens lybske faktor, som numera i denna egenskap efterträtt Peter Kröger) till Gustav Vasa, Lübeck 15 okt., 31 okt. och 14 nov. 1530, Brev till Gustav I, R. A.

återlämna både gods och länsbrev, om han inte hade framgång i sitt svenska sändebudsvärv.[1] Förläningen avsåg sålunda att stimulera Iserhel till ökat nit och hade säkerligen i det avseendet betydande effekt.

Iserhel anträdde sin resa först i början av december.[2] På den i senare hälften av januari 1531 samlade herredagen i Örebro föredrog han sitt ärende inför konungen och riksrådet. Det framgick av hans muntliga relationer — någon skriftlig instruktion från hertigen medförde han icke — att Magnus numera alldeles avstått från att urgera de hårda villkor för giftermålet, som på våren 1530 kommit Gustav Vasa att avklippa underhandlingarna. Konungen visade sig sålunda mycket belåten med Iserhels budskap, och denne befullmäktigades att till hertigen framföra konungens livliga önskan om giftermålets åvägabringande på de drägligare betingelser, för vilka hertigens numera förändrade hållning hade öppnat utsikt. Hur äktenskapskontraktet enligt Gustav Vasas mening i sina huvuddrag borde se ut, framgick av de skriftliga instruktioner, som Iserhel fick med sig till hertig Magnus och som beseglades både av konungen och av de närvarande riksrådsmedlemmarna. Konung Gustav hade — heter det här — med sitt riksråd överenskommit att giva sin gemål i livgeding »så mycket land, slott och städer» i Sverige, att hon därav efter hans död skulle hava 3,000 gyllen i årlig ränta. Härom skulle hon få särskild försäkran i form av ett beseglat livgedingsbrev, utfärdat av konungen och riksrådet, och man förväntade, att hertigen skulle finna alla ytterligare garantier och »förvaringar» överflödiga.[3] Vid sin återfärd från Örebro i slutet av jan. medförde Iserhel också en personlig skrivelse från konungen till hertig Magnus, vari Gustav Vasa för att undanröja her-

[1] Iserhels förpliktelsebrev till hert. Magnus, Lauenburg 21 okt. 1530. Urkunden des Herzogtums Lauenburg, n:r 639, Schleswigs statsark. — De ifrågavarande till Iserhel förlänade fastigheterna lågo i byn Nienmark i Crumesse pastorat (i nordöstra delen av hertigdömet).

[2] Nyebur till Gustav Vasa 1 dec. 1530, Brev till Gustav I, R. A. — Dröjsmålet berodde på att hert. Magnus, innan lybeckaren sändes i väg, ännu en gång ville rådföra sig i ärendet med sina braunschweigska svågrar, som först i nov. återkommo från riksdagen i Augsburg.

[3] Konungens och riksrådets instruktion för Iserhel föreligger ej i original utan är känd allenast i form av ett utkast på svenska, som dock torde ha följts (åtminstone i huvudsak) vid utfärdandet och som är tryckt i *GVR* VII, s. 259—261.

tigens eventuellt kvardröjande farhågor i avseende på dotterns framtid i Sverige försäkrade, att hertigen kunde vara alldeles lugn för den saken: även om det allra sorgligaste — en revolution och omstörtning i det svenska riket — mot förmodan skulle inträffa, skulle det dock aldrig kunna gå så illa, att inte konungen skulle kunna bereda sin gemål full ekonomisk trygghet under alla förhållanden.[1]

De svensk-lauenburgska giftermålsunderhandlingarna hade nu inträtt i sitt sista och avgörande skede, och efter Iserhels återkomst till Lübeck 23 febr. dröjde det icke länge, förrän frågan var i hamn. Iserhels muntliga rapporter om Örebroförhandlingarna och de av honom medförda breven och aktstyckena tillfredsställde i huvudsak hertig Magnus, som omedelbart inbjöd Brömse och Plönnies, vilka jämte Iserhel av Gustav Vasa bemyndigats att med hertigen ingå slutligt äktenskapsavtal, att för detta ändamål den 9 mars inställa sig i Ratzeburg, där hertigen själv, ledsagad av sin familj och sina råd, den dagen ville möta dem. De båda borgmästarna infunno sig på utsatt tid å förhandlingsorten och medförde ett ståtligt följe av 40 man; de åtföljdes givetvis av Iserhel. Sedan förhandlingarna sålunda öppnats, visade det sig, att en liten svårighet ännu återstod att undanröja. Ehuru hertigen och hans gemål numera helt uppgivit

[1] Gustav Vasa till hert. Magnus, Örebro 28 jan. 1531, *GVR* VII, s. 256—258 (även riksrådet skrev samma dag till hertigen, ibid., s. 258 f.). Detta brev utgör det första aktstycket i ett av Gyler fört registratur över den svensk-lauenburgska korrespondensen 28 jan. 1531—2 juni 1534, Germanica D IX: Förhandlingar med Sachsen—Lauenburg, R. A. Registraturet, som upptager omkr. 80 sidor, företer genomgående — med undantag för det i *GVR* IX, s. 64 ff., tryckta brevet av den 6 mars 1534, där dock både rubrik och »cedula» äro av Gylers hand — Wulf Gylers piktur. De flesta — men långt ifrån alla — däri ingående handlingar äro numera efter nämnda registratur tryckta i *GVR*. — Registraturet är av intresse även ur den synpunkten, att det skänker en inblick i Gylers kansliteknik. Utom det (förlorade) stora tyska registraturet, som säkerligen hade ungefär samma karaktär som det bevarade svenska, har Gyler tydligen av praktiska skäl funnit lämpligt att upplägga en del specialregistratur, av vilka vart och ett blott upptog handlingar rörande konungens relationer till en viss utländsk makt eller till en särskild person under en följd av år. Av dessa specialregistratur är det ifrågavarande lauenburgska det enda veterligen bevarade, men ett annat av samma slag, upptagande konungens brevväxling och underhandlingar med Herman Iserhel, har uppenbarligen funnits (se *GVR* VII, s. 256, r. 12—6 nedifrån, och s. 259, r. 10—11 uppifrån). Som avskrifter ur detta eller möjligen ur något tredje specialregistratur har man förvisso att betrakta de protokoll över svensk-lybska förhandlingar 1526—1527, som äro tryckta i *HR* 9, n. 330 och 385 (obs. uttrycket: »Findestu hir vorin im buech» etc., a. a., s. 519) och som lagts till grund för den i föreliggande uppsats lämnade framställningen om dessa förhandlingar.

det forna önskemålet om ett i Lauenburg placerat garantikapital, ansågo de nämligen fortfarande, att Gustav Vasas och riksrådets utlovade livgedingsbrev icke ensamt erbjöd tillräcklig säkerhet för deras dotter, och krävde därför, att dess uppfyllelse ytterligare skulle garanteras av staden Lübecks råd genom en särskild förskrivning. Då det emellertid med skäl kunde antagas, att Gustav Vasa skulle ogilla även ett sådant arrangemang såsom innebärande misstro mot hans och riksrådets egen förmåga att uppfylla en högtidlig utfästelse, sökte Brömse och den förutnämnde mecklenburgske kanslern Caspar von Schöneich,[1] som ävenledes deltog i förhandlingarna, att förmå hertigparet att frånträda sitt ifrågavarande yrkande, och deras energiska föreställningar hade till sist åsyftad verkan. Sedan det alltså var avgjort, att giftermålet skulle komma till stånd på de av konung Gustav erbjudna villkoren, mottog den unga prinsessan de närvarandes lyckönskningar till den härmed de facto ingångna förlovningen.[2] Gustav Vasa hade äntligen vunnit en furstlig brud.

Redan vid detta avgörande sammanträde den 9 mars synes det blivande äktenskapskontraktet ha koncipierats, varvid det bestämdes, att det genom hertigens försorg skulle utskrivas i två av honom beseglade exemplar; dessa skulle sedan tillställas Gustav Vasa, som även för sin del skulle besegla dem och därefter återsända det ena exemplaret till

[1] I vår källa (*HSH* 39, s. 39; jfr ibid., s. 42 f.) talas blott om »de kenszeler van Meckellenborch». Det ligger emellertid i sakens egen natur, att den med Kristian II förbundne hert. Albrekt av Mecklenburg icke gärna kan ha låtit *sin* kansler tjänstgöra som Gustav Vasas förespråkare utan att hans broder hert. Henriks kansler måste vara den person, som åsyftas med de citerade orden. Identifikationen stödjes ytterligare av ett brev fr. C. v. Schöneich till Gustav Vasa 29 nov. 1531 i R. A. — Om Schöneich se närmare Allg. deutsche Biographie, 32, s. 287 f.

[2] Härvid inträffade ett lustigt intermezzo, som det må tillåtas mig att återge, då det ställer hertiginnan Katarinas läggning i drastisk belysning. I samband med lyckönskningsceremonien överlämnade lybeckarna en fästmansgåva från kon. Gustav till den nyförlovade prinsessan, bestående av en gyllene halskedja, och även hennes yngre syster Sofia fick ett mindre halsband av samma metall (kedjorna hade förfärdigats i Lübeck av två guldstycken, som Gustav Vasa i Örebro hade lämnat Iserhel för detta ändamål). Knappt hade emellertid de båda prinsessorna fått sina gåvor, förrän deras moder visade sura miner över att inte hon också blivit ihågkommen, och då Brömse för att lugna henne meddelade, att konungen ämnade förära henne en dyrbar damsadel, som dock för dagen råkat bli kvar i Lübeck, gav hon det förbluffande svaret: »Men den gåvan kan jag ju inte hänga om halsen!» Slutet blev, att Brömse måste lova henne även en kedja, ett löfte, som också synes ha infriats av Gustav Vasa.

hertigen. Först den 19 mars infunno sig emellertid lauenburgska utskickade i Lübeck med de viktiga dokumenten och överlämnade dem till Herman Iserhel för vidare befordran till Gustav Vasa.[1] Kontraktet var daterat den 19 mars, d. v. s. dagen för överlämnandet i Lübeck, och innehöll i intet avseende någon bestämmelse, som stred mot vad Gustav Vasa veterligen hade påyrkat; i fråga om livgedinget överensstämde det fullkomligt med konungens instruktion för Iserhel i januari, och livgedingsområdet fixerades till att omfatta Korsholms och Kalmar län jämte Öland.[2]

Konungen godkände också kontraktet även för sin del och sammankallade riksrådets medlemmar till möte i Uppsala för att besegla det särskilda livgedingsbrev, som kontraktsenligt skulle utfärdas av honom och rådet och tillställas hertigen före prinsessans överfart till Sverige. Herredagen öppnades på utsatt ort omkr. den 20 maj. Det beslöts här, att en högtidlig ambassad ombord på en för ändamålet utrustad flotta skulle fara åstad till det lauenburgska hovet för att överlämna det för hertigen avsedda kontraktsexemplaret tillika med det på herredagen utfärdade livgedingsbrevet, varjämte sändebuden skulle avhämta prinsessan och föra henne och hennes följe över till Sverige.[3] Till beskickningsmedlemmar utsågos riksråden Lars Siggesson, Holger Karlsson (Gera) och Birger Nilsson, vilka den 26 juni erhöllo sitt kreditiv.[4] De fingo emellertid med sig ett språk-

[1] Henrik Nyebur till Gustav Vasa, Lübeck 24 och 26 mars 1531, Brev till Gustav I, R. A. (det förra brevet tryckt *HSH* 39, s. 37 ff.); hert. Magnus till Gustav Vasa, Lauenburg 22 mars s. å., *GVR* VII, s. 527 f.

[2] Äktenskapskontraktet föreligger i av Gustav Vasa beseglat orig. i Urkunden des Herzogtums Lauenburg, n:r 643, Schleswigs statsarkiv; avtrycket i *GVR* VII, s. 284—290, grundar sig på en 1600-talsavskrift i R. A. — Det kan förtjäna påpekas, att Katarina enl. kontraktet skulle *krönas* i Stockholm samma dag som bröllopet stod. Vi kunna sålunda taga för givet, att bröllopsfestens glans den 24 sept. 1531 ytterligare förhöjdes genom den unga drottningens solenna kröning (jfr Olaus Magnus' vittnesbörd därom, enl. vilket hon kröntes av Laurentius Petri, *SRS* III: 2, s. 80). Sannolikt har Laurentius Petris och de utvalda Linköpings-, Skara- och Växjöbiskoparnas kort före de kombinerade bröllops- och kröningshögtidligheterna verkställda invigning snarare motiverats av hänsyn till den förestående kröningen än till bröllopet såsom sådant och såtillvida utgjort en fullständig parallell till 1528 års biskopsvigning, som ju föranleddes av och föregick konungens egen då förrättade kröning.

[3] Jfr *GVR* VII, s. 540, 355 f., *HSH* 39, s. 55 f.

[4] Tryckt efter Gylers lauenburgska registratur *GVR* VII, s. 371 f.; jfr ibid., s. 373. Originalet är emellertid ännu bevarat, Urkunden des Herzogtums Lauenburg, n:r 644, Schleswigs statsark.

kunnigt biträde i Wulf Gyler, vars medverkan utan tvivel även på grund av hans tidigare befattning med giftermålshandeln ansågs önskvärd.[1]

Gylers deltagande i ambassaden påkallades f. ö. än mer av den omständigheten, att sändebuden på sin Tysklandsfärd också hade att handlägga den segslitna frågan om Strängnäsprivilegiernas inskränkning, en fråga, i vilken Gyler genom sin föregående verksamhet var bättre initierad än någon annan av Gustav Vasas medhjälpare. De förhoppningar om dess snara lösning, som utgången av 1530 års legation till Lübeck synes ha varit ägnad att framkalla hos Gustav Vasa, hade ännu icke blivit infriade. Någon lybsk beskickning hade icke infunnit sig i Sverige på hösten nämnda år för att lämna slutligt besked i saken, ehuru lybeckarna inför Gyler och Birger Nilsson synas ha ställt en sådan i utsikt till den tiden, utan Lübecks råd hade nöjt sig med att i en skrivelse till konungen den 21 sept. framhålla de övriga hansestädernas stora motvilja mot yrkandet om deras uteslutning från privilegierna och kräva ytterligare uppskov med det definitiva svarets avgivande: man ämnade vid lägligt tillfälle inkalla privilegiernas samtliga intressenter bland hansestäderna till möte i Travestaden för frågans grundliga dryftande, och först efter denna sammankomst kunde Lübeck fatta avgörande beslut.[2] När så Iserhel i jan. 1531 besökte Sverige, synes konungen ha bett denne att påminna det lybska rådet om det utlovade svaret, och med anledning härav hade lybeckarna i ett nytt brev till Gustav Vasa, skrivet i febr. eller mars s. å., meddelat, att de, när den beramade hansedagen, som ännu icke hållits, sammanträdde — det tycks nu ha varit meningen, att detta skulle ske mycket snart — inför de andra städerna ville lägga ett gott ord för Gustav Vasas krav angående privilegieinskränkningen.[3]

Hur saken sedan utvecklats, framgår icke av bevarade handlingar; fast står blott, att frågan alltjämt var olöst,

[1] I sin klagoskrift mot Gustav Vasa i Königsbergs statsark. omtalar Gyler själv sitt deltagande i ambassaden, och hans uppgift därom bekräftas av *HSH* 39, s. 85, 93.

[2] *HR* 9, s. 790.

[3] Brevet, som föreligger i Germanica D V: Handl. rör. förbind. mellan Sverige och Lübeck, är odaterat men kan på grund av sitt innehåll dateras till den ovan i texten angivna tidpunkten.

när den svenska ambassaden till Lauenburg avgick på sommaren 1531, varför beskickningen också fick i uppdrag att göra en ny framställning till Lübecks råd i ärendet. I det för ändamålet utställda kreditivet av den 26 juni utvecklade Gustav Vasa privilegiernas skadlighet för riket i gemen och för Stockholm i synnerhet och deras förlamande inverkan på hela den svenska köpenskapen. Då de under sådana förhållanden inte heller för Lübeck kunde vara till verkligt gagn utan tvärtom, borde lybeckarna i eget intresse ge sitt bifall till en förändring.[1]

Sålunda vederbörligen utrustade både för det lybska och för det lauenburgska beskickningsvärvet, synas sändebuden redan i slutet av juni ha varit redo att anträda resan. Ogynnsamma vindförhållanden hindrade emellertid deras avsegling, och först ungefär en månad senare torde de ha kommit i väg.[2] Efter ankomsten till Lübeck hade de i Ratzeburg ett möte med hertig Magnus, och härvid ordnade sig allt efter önskan. Som ett sista utslag av hertigens i det föregående så ofta manifesterade ängsliga omsorg om dotterns ekonomiska trygghet som svensk drottning har man väl att uppfatta, att han gjorde anmärkning mot att några riksråds sigill saknades under det av sändebuden medförda livgedingsbrevet. Man måste ställa honom till freds genom att i en särskild förskrivning, utfärdad av de tre egentliga ambassadörerna (Lars Siggesson, Holger Karlsson och Birger Nilsson), högtidligen lova, att hertiginnan Katarina, som ämnade åtfölja bruden till Stockholm och övervara bröllopet, vid sin ankomst till Gustav Vasa skulle erhålla ett nytt, likalydande men fullständigt beseglat livgedingsbrev, som sedan genom henne skulle bringas i hertigens händer.[3] Några

[1] Gustav Vasa till Lübecks råd 26 juni 1531, *GVR* VII, s. 373 ff.

[2] Konungens brev till Lars Siggesson och till denne och Holger Karlsson resp. 18 och 22 juli torde ha skrivits, innan sändebuden lämnat de svenska farvattnen (*GVR* VII, s. 379 f., 386; jfr ibid., s. 380 f.), och först någon vecka in i augusti kunde de landstiga i Travemünde (Nyeburs brev till Gustav Vasa 15 aug. 1531, R. A.).

[3] Detta löfte blev också infriat. Den 23 sept. mottog hertiginnan i Stockholm ett nytt livgedingsbrev med fullt tillfredsställande besegling — det finns ännu i dag i det gamla lauenburgska arkivet (Urkunden des Herzogtums Lauenburg, n:r 645, Schleswigs statsark.; avtrycket i *SRA* 1, s. 176 ff., grundar sig på en ej fullt korrekt avskrift i R. A.) — och den 30 sept., likaledes i Stockholm, erkände hertiginnan Katarina, att hon mottagit det å sin mans vägnar, varjämte hon lovade, att såväl det *gamla*, nu överflödiga livgedingsbrevet som de tre ambassadörernas ovan i texten omtalade förskrivning senare från Lauenburg skulle återsändas till Sverige (Urk. d. Herzogt. Lauenb., n:r 646, Schleswigs statsark.).

dagar därefter (troligen den 24 augusti) blev den unga prinsessan högtidligen i Travemünde överantvardad till de svenska sändebuden för att av dem ombord på den väntande flottan ledsagas till Stockholm, där bröllopet jämt en månad senare (den 24 september) kunde firas.

Härmed var äntligen den dynastiska förbindelse fullbordad, som så länge hade varit ifrågasatt. Det var en obestridlig framgång för den svenska diplomatien, en framgång, till vilken Gyler i sin mån hade medverkat,[1] även om lybeckarna under giftermålshandelns senare skede spelat en huvudroll som förmedlare. De förhoppningar, som Gustav Vasa redan vid frieriets första framförande synes ha hyst om det eftersträvade giftermålets politiska betydelse för honom, blevo icke svikna. Man torde kunna påstå, att hans första gemåls närmaste blodsförvanter under den följande tiden visade sig som hans enda någorlunda pålitliga vänner inom det tyska fursteståndet, och det gäller icke blott om hertig Magnus och hans hertiginna utan även om deras son hertig Frans, som efter faderns död 1543 blev regerande herre i Lauenburg, och om den inflytelserike hertig Henrik av Braunschweig-Wolfenbüttel. Dessa goda förbindelser med den braunschweig-lauenburgska släktkretsen, som alldeles icke avklipptes genom drottning Katarinas tidiga död 1535 utan upprätthöllos under Gustav Vasas hela återstående livstid, voro den svenske konungen till gagn vid åtskilliga tillfällen under årens lopp, bl. a. även i förhållandet till kejsaren.

Men ehuru den år 1531 till Tyskland avfärdade ambassaden så till vida uppnått vad som åsyftades med densamma, att den kunde hemföra Gustav Vasas lauenburgska brud, var dess resultat icke i allo tillfredsställande. Sändebuden hade ju också uppdrag till staden Lübeck, i det att de skulle söka förmå lybska vederbörande till en snar och genomgripande revision av Strängnäsprivilegierna. Och härvidlag kommo de till korta. Utan att vederbörligen behjärta de mycket talande svenska argumenten för en lindring i privilegietvånget ställde lübeckarna saken på framtiden och

[1] Själv skattade Gyler sin insats så högt, att han i brevet till hert Magnus 12 jan. 1535 förklarar det vara ett ostridigt faktum, att näst Gud ingen i så hög grad som han befordrat det kungliga äktenskapets tillkomst.

gåvo på sin höjd någon lös förhoppning om att Gustav Vasas önskningar skulle vinna beaktande, så snart skulden tillfullo betalts.[1]

Denna utgång synes ha medfört, att konungen i det följande i stort sett nedlade sin dittills så energiska aktion i privilegiefrågan såsom under förhandenvarande förhållanden utsiktslös. Om man betänker, att det lybska rådets brev till Gustav Vasa av febr. eller mars 1531 varit ägnat att vidmakthålla de goda förhoppningar om en nära förestående lösning av det brännande spörsmålet, som 1530 års svenska beskickning efter allt att döma hade fört med sig från Travestaden, är det onekligen överraskande, att underhandlingarna i aug. 1531 inte gåvo mera positiva resultat, och man har det bestämda intrycket, att hela frågan under den mellanliggande tiden av någon anledning råkat i ett försämrat läge, varigenom den från svensk sida önskade privilegierevisionen undanskjutits. Man kommer i det sammanhanget ovillkorligen att tänka på den inrepolitiska omstörtning, som just på våren 1531 inträffade i Lübeck.

Vi ha sett, att förhållandet mellan Sverige och den lybska rådsregeringen hade varit vänskapligt under de båda åren närmast efter 1529 års förlikning. Vänskapen hade på det mest oförtydbara sätt framträtt däri, att Gustav Vasa använt lybeckarna som medlare och ombud i den lauenburgska giftermålshandeln, i vilken Lübecks främsta styresmän, borgmästarna Claus Brömse och Herman Plönnies, gjort viktiga personliga insatser. Det synes mig inte blott möjligt utan även ganska sannolikt — ingenting i det föreliggande källmaterialet motsäger ett sådant antagande — att dessa båda ledande patricier också voro uppriktigt hågade att i en eller annan form gå Gustav Vasas önskningar till mötes

[1] Direkta underrättelser om de ifrågavarande privilegieunderhandlingarna i Lübeck aug. 1531 förekomma ytterst sparsamt i källorna. De omtalas i korthet i Gustav Vasas svar till de lybska sändebud, som på våren 1533 besökte honom i Stockholm (Acta D I: 1, n:r 488, Schleswigs statsarkiv). Dessutom hänsyftar Gustav Vasa kanske just på dem, när han i ett brev från sommaren 1533 i samband med andra klagomål över lybeckarna yttrar: »Icke kunne wij heller komma till wåra preuilegier igen, szom the vtloffuatt haffua, att när gelden skulde wara betthalat, skulde preuilegierne stå oss tillhånde, szom Vulff Scriffuare oss vnderrijckthet haffuer, thet the doch inthet hållett haffue». Gustav Vasa till greve Johan, *GVR* VIII, s. 271. — Sändebuden verkställde i Lübeck inbetalningen av andra och till större delen även tredje terminen av skulden enligt 1529 års uppgörelse (*HR* 8, s. 588; jfr *GVR* VII, s. 374, 386 och VIII, s. 123).

i privilegiespörsmålet för att därigenom betrygga de goda relationer till honom, som tydligen lågo dem om hjärtat. Det är icke ur vägen att erinra om att det mellan dem och den svenske konungen av gammalt existerade ett verkligt personligt föreningsband av starkaste slag, i det att Brömse enligt en utan tvivel fullt pålitlig tradition på sin tid hade beskyddat den unge flyktingen från Kalö och förhindrat hans utlämnande till danskarna,[1] medan Plönnies i befrielsekriget under långvarig vistelse i Sverige hade stått vid Gustav Vasas sida. Det var minnen, som inte blott för deras forne skyddsling utan även för dem själva voro av förpliktande art.

I april 1531 fullbordades emellertid den inre omvälvning i Lübeck, som under flerårig kamp mellan rådet och det framträngande folkpartiet steg för steg hade förberetts. Brömse och Plönnies lämnade staden, och rådet, som därmed berövats sina spetsar, nödgades avstå all verklig makt till meniga borgerskapet och dess utskott. Den demokrati, som sålunda tog styrelsen i sina händer, kände inga speciella förpliktelser mot Gustav Vasa och var överhuvud icke benägen att i sin yttre politik följa andra ledstjärnor än den lybska handelsmaktens egnaste intressen, sådana de tedde sig för en politiskt oskolad och på ögonblickets fördelar inriktad menighet. Den inneslöt dessutom just de element. som före 1529 års svensk-lybska uppgörelse ådagalagt störst hätskhet mot den svenske konungen för hans försumlighet i fråga om skuldens återbetalning och som även efter den tiden visat otålighet, så ofta de årliga svenska amorteringarna icke inflöto precis på den kontraherade förfalloterminen.[2]

Man torde sålunda ha skäl att antaga, att den i april 1531 genomförda lybska revolutionen redan på ett så tidigt stadium i oförmånlig riktning har influerat på förhållandet mellan Sverige och Lübeck, att misslyckandet av den svenska hänvändelsen i privilegiefrågan på sommaren s. å. i avsevärd

[1] Peder Swart, Edéns uppl., s. 7 f.

[2] Uppgifter härom föreligga i Herman Plönnies' brev till Gustav Vasa 2 mars 1530 och i det lybska rådets ovan cit. skrivelse till densamme från febr. eller mars 1531 (här påstås t. o. m., att meniga fordringsägarna vid denna tid inför rådet, ehuru förgäves, påyrkat greve Johans av Hoya infordrande till Lübeck i kraft av traktaten den 16 mars 1529).

mån sammanhängde med denna regementsförändring i Travestaden. I alla händelser förspillde det nya Lübeck genom sin hållning vid ifrågavarande tillfälle en till buds stående möjlighet att, medan tid var, ställa Gustav Vasa till freds och lade därmed grunden till den för de svensk-lybska förbindelserna ödesdigra utveckling, som ett par år senare ledde till fullständig brytning. I det återstående kapitlet av föreliggande undersökning blir det vår uppgift att söka utröna, hur nämnda utveckling kom att återverka på de personliga relationerna mellan konung Gustav och den man, som å svensk sida varit den ständigt återkommande deltagaren i de redan år 1528 inledda, till en tid ganska löftesrika, men nu i själva verket strandade privilegieförhandlingarna med den lybska regeringen.

5. Gylers sista tid i Sverige. Brytningen mellan honom och Gustav Vasa.

Den som söker direkta upplysningar angående orsakerna till den slutliga brytningen mellan konung Gustav och dennes mångårige tyske sekreterare och därvid strängt begränsar sig till de fullt samtida källorna — d. v. s. sådana källor, som förskriva sig från den tid, då Gyler ännu var i svensk tjänst — har ingen framgång i sina bemödanden. Icke ens i de från åren *närmast* före katastrofen härrörande akterna möta några som helst antydningar om att förhållandet mellan Gyler och hans kunglige herre var statt i en utveckling till det sämre. Tvärtom synes detta källmaterial utvisa, att sekreteraren ännu år 1532 och i begynnelsen av 1533 var i besittning av Gustav Vasas förtroende.

Förstnämnda år kom han till användning i tvenne betydelsefulla beskickningar till utlandet.[1] Med anledning av Kristian II:s ankomst till Norge och därifrån gjorda försök att intränga i de svenska och danska gränslandskapen av-

[1] Källorna för den följande framställningen rörande dessa båda beskickningar äro, där icke annorlunda uppgives, *GVR* VIII, s. 8—17, 59 ff. Jfr beträffande den förra legationen Tegel, 1, s. 300 f.

färdade Gustav Vasa den 12 jan. 1532 en legation till det i Köpenhamn samlade danska riksrådet för att påskynda Danmarks enligt den svenske konungens mening alltför långsamma försvarsanstalter mot exkonungen och träffa avtal om planmässig svensk-dansk samverkan vid den gemensamme fiendens bekämpande. Beskickningens egentliga medlemmar voro tvenne riksråd, biskop Sven av Skara och herr Peder Hård, men Gyler beordrades att åtfölja dem på resan för att dels biträda vid förhandlingarna med danskarna, dels värva utländskt krigsfolk åt konungen för kampen mot Kristian, varvid det utan tvivel var meningen, att han för sin del i sistnämnda syfte skulle utsträcka färden till de nordvästtyska värvningsområdena.[1] Vissa under resan inträffande händelser synas emellertid ha påkallat sekreterarens skyndsamma återvändande till konungen omedelbart efter det att underhandlingarna med danska vederbörande avslutats, och de tilltänkta värvningarna kommo sålunda aldrig till utförande.[2] Omkr. den 25 mars[3] utsändes Gyler på nytt — denna gång ensam — till Fredrik I, och under förra hälften av april hade han i Köpenhamn viktiga konferenser med denne å Gustav Vasas vägnar. Härvid avhandlades dels den fortsatta krigföringen mot Kristian, dels den för ögonblicket mycket brännande frågan om Sveriges och Danmarks deltagande i det av Lübeck redan nu planerade kriget mot holländarna; i det senare ärendet torde det svenska sändebudet ha framfört Gustav Vasas betänkligheter mot en dylik antiholländsk aktion av offensiv karaktär.[4]

---

[1] Jfr *GVR* VIII, s. 354.

[2] Detta enligt Gylers otvivelaktigt riktiga uppgifter i klagoskriften i Königsbergs statsarkiv.

[3] Tidpunkten framgår dels av *GVR* VIII, s. 60 f., dels av en anteckning i 1532 års räntekammarbok, enligt vilken Gyler den 25 mars fick 50 mark i »thärepeninga til Tysland» (hur denna uppgift om resans mål skall värdesättas, må lämnas därhän; i varje fall föreligger veterligen ingen annan underrättelse om att Gyler i samband med den ifrågavarande Köpenhamnsresan även skulle ha besökt Tyskland).

[4] Icke oviktiga bidrag till kännedomen om Gylers underhandlingar i Köpenhamn våren 1532 kunna hämtas ur en i Lübecks statsarkiv befintlig sändebudsberättelse (Acta Danica vol. VI, n:r 31), härrörande från den lybska delegation, som samtidigt uppehöll sig i den danska huvudstaden. Den utvisar bl. a., att Gyler den 12 april hade en konferens jämväl med de förutnämnda lybska utskickade. — Min kännedom om ifrågavarande sändebudsberättelses detaljinnehåll har förmedlats av lybska statsarkivets chef, D:r J. Kretzschmar.

Såsom redan antytts, avlägger emellertid det samtida källmaterialet vittnesbörd om att Gyler ännu i början av 1533 var högt uppskattad av Gustav Vasa. Sekreterarens årslön hade 1532 hunnit bli fixerad till 100 mark[1] — en jämförelsevis hög lönesumma, flerdubbelt högre än någon annan kanslitjänstemans — och dessutom innehade han ju sedan 1528 ett prebende i Uppsala, men därtill lades i febr. 1533 en ytterligare löneförmån, i det att han då erhöll Grödinge socken på Södertörn i förläning.[2] Och en liten episod från mars s. å. tycks ge vid handen, att samarbetet mellan konungen och Gyler ännu alltjämt var förtroendefullt. Under tillfällig vistelse å Gripsholm beordrade Gustav Vasa vid nämnda tidpunkt sin i Stockholm kvarlämnade tyske sekreterare att självständigt uppsätta och därefter utan vidare till vederbörande adressater avsända ett par viktigare kungliga skrivelser, av vilka åtminstone den ena i följd av ärendets beskaffenhet ställde stora anspråk på själva formuleringen. Så skedde även, och konungen fick alltså först efter brevens avgång från Stockholm till resp. adressater i Finland och Livland del av deras lydelse genom kopior, som Gyler, sedan han sänt iväg dem, för ändamålet tillställde honom.[3] Ehuru det är självklart, att konung Gustav på förhand vederbörligen instruerat sekreteraren om vad de båda breven i sak borde innehålla, är detta lilla drag onekligen belysande för hans tillit till Gylers skicklighet och samvetsgrannhet.

För de återstående sexton månaderna av Gylers vistelse i Sverige (april 1533—juli 1534) föreligga inga samtida underrättelser om förhållandet mellan honom och Gustav Vasa av sådan art, att de medge några slutsatser i vare sig den ena eller andra riktningen. Sekreteraren framstår i bevarade kansliakter och övriga tillgängliga handlingar allt

[1] 1532 års räntekammarbok, K.A. Jfr Edén, a. a., s. 22.

[2] *GVR* VIII, s. 192. — I brevet till hert. Magnus av Lauenburg 12 jan. 1535 omtalar Gyler själv denna förläning — den inbragte honom, heter det här, »haw holz vnnd ander hausmans noturft» — och meddelar tillika, att han därutöver just år 1533 av konungen erhöll en extra penninggåva av 300 mark.

[3] Gyler till Gustav Vasa, Stockholm 12 mars 1533, orig. i R.A. De båda brevens adressater voro greve Johan av Hoya och den livländske adelsmannen och legotruppsanföraren Matteus Pattin (den senare hade skrivit och krävt konungen på utfående av en verklig eller förment penningfordran).

fortfarande och in i det sista som konungens oumbärlige medhjälpare vid den tyska korrespondensen, och yttranden av Gustav Vasa omedelbart efter hans flykt tyda avgjort på att Gyler ända till slutet jämväl innehaft en verklig rådgivareställning i utrikespolitiska angelägenheter,[1] men då sekreteraren var den ende tyske kanslitjänsteman, som stod till konungens förfogande, tillåter denna omständighet strängt taget inga konklusioner alls i berörda avseende. Å andra sidan innehålla de samtida källorna icke heller under denna period några antydningar om att de personliga relationerna mellan konungen och Gyler kännetecknades av några slitningar.

Det nu sagda innebär intet förbiseende av ett kungligt uttalande från sommaren 1533, vilket en framstående kännare av den äldre Vasatidens historia, Nils Edén, tycks ha uppfattat såsom innebärande ett ofördelaktigt omdöme om Gyler från Gustav Vasas sida. Uttalandet i fråga återfinnes i instruktionen för en beskickning till hertig Magnus av Lauenburg, och Gustav Vasa ger här uttryck åt sin önskan, att hertigen med anledning av den nu utbrutna svensk-lybska konflikten, vilken krävde åtskilliga underhandlingar med främmande herrar och furstar, måtte skaffa honom en i diplomatiska uppgifter skolad person, som han kunde bruka i sändebudsuppdrag till Tyskland. Framställningen motiveras därmed, att konungen för närvarande icke hade någon i sin tjänst, åt vilken han kunde anförtro dylika uppdrag, eftersom »Vulff Scriffuare är gifft och endels en swag karl».[2] Den nyssnämnde forskaren synes ha fattat detta så, att konungen velat underkänna Gylers kompetens för diplomatiska underhandlingar, och han har anfört det som stöd för sitt i inledningen till föreliggande undersökning omnämnda yttrande, att Gylers personliga duglighet icke skattades högt av Gustav Vasa. Efter allt att döma är det särskilt orden »en swag karl», som föranlett den tolkning han sålunda givit åt Gustav Vasas ovanberörda framställning.

---

[1] *GVR* IX, s. 230, 238.

[2] *GVR* VIII, s. 261 ff. Den ifrågavarande instruktionen förskriver sig från 31 juli eller någon av de därpå närmast följande dagarna. I mitten av aug. befann sig det med densamma avfärdade sändebudet, stallmästaren Fredrik Kysel, redan i Lübeck (Danziger Inventar 1531—1591, s. 22, n. 305).

Häremot kan genast invändas, att uttalandet i 1533 års instruktion icke räcker till som bevis för den generella satsen, att Gustav Vasa icke hade höga tankar om Gylers duglighet; det torde tvärtom få anses ådagalagt, att sekreteraren under en lång följd av år var högt uppskattad av sin herre och åtnjöt dennes synnerliga förtroende på det diplomatiska och utrikespolitiska området. Men icke heller i och för sig ha konungens ord om Gyler i nämnda instruktion den innebörd, som Edén tycks ha antagit. Detta torde komma att visa sig vid den närmare utredning, till vilken vi nu övergå.

Det bör då först påpekas, att Gustav Vasas önskan att förvärva ännu en tysk kanslitjänsteman, som speciellt skulle ha till uppgift att helt eller delvis ersätta Gyler i utrikes sändebudsvärv, kan spåras redan 1531. När den lauenburgska hertiginnan Katarina i sept. och okt. nämnda år besökte Stockholm i anledning av bröllopet mellan Gustav Vasa och hennes dotter, blev hon vid sin avresa av svärsonen ombedd att vid de nordtyska hoven göra efterforskningar efter »ein geschickter gesell, der beredt sey [vnd] in cancelleyen vnd furstenhouen erfaren», och söka förmå någon sådan att inträda i svensk tjänst. Enahanda begäran om en för sändebudsuppdrag lämpad »secretarius» framställde Gustav Vasa skriftligen till svärföräldrarna i febr. och maj 1532; de därvid nyttjade ordalagen röja, att Kristian II:s under mellantiden inträffade landstigning i Norge och de underhandlingar i utlandet, som i det sålunda uppkomna kritiska läget kunde bli erforderliga, enligt konungens mening ytterligare hade stegrat behovet av en dylik tysk kansliämbetsman. Trots allvarliga bemödanden förmådde det lauenburgska hertigparet emellertid icke uppspåra någon person, som var kompetent till befattningen och hågad att åtaga sig den.[1]

Gustav Vasa hade alltså långt före sommaren 1533 börjat planera en förstärkning av sin tyska kanslipersonal. Det är lätt att förstå, att denna tanke kan ha uppstått hos honom utan att vara förestavad av något slags bristande

[1] Ovanstående grundar sig på de utförliga referat av innehållet i brevväxlingen mellan Gustav Vasa och hans svärföräldrar senhösten 1531—maj 1532, som föreligga i Gylers lauenburgska registratur, R. A.

uppskattning av Gylers duglighet. Ur hans egen synpunkt var det givetvis olägligt, att han långa tider skulle nödgas undvara Gylers dagliga biträde inom kansliet, i det att sekreteraren gång efter annan måste avfärdas i legationer till utlandet, och denna olägenhet kunde endast på det sättet avhjälpas, att ännu en tysk kansliämbetsman anställdes, som alltid stod till förfogande för de utländska beskickningarna.[1] Men det vill synas, som om Gyler själv i än högre grad än Gustav Vasa varit intresserad för att tanken skulle bli realiserad. Sedan Kristian II övervunnits och tillfångatagits, fick ett helt år förgå, utan att konungen veterligen vidtog några nya åtgärder i berörda riktning, och förklaringen härtill är utan tvivel den, att behovet syntes honom mindre trängande under denna jämförelsevis lugna mellantid. Men nu är det Gyler, som håller frågan vid liv. Det kan nämligen konstateras, att han, sedan de ovannämnda hänvändelserna till det lauenburgska hovet visat sig resultatlösa,[2] på hösten 1532, ehuru för tillfället utan framgång, sökt förmå sin herre att i sin tjänst antaga en hos hertig Albrekt av Preussen anställd person, jur. utr. doktor Johan Reineck, förmodligen i syfte att denne på det diplomatiska området skulle lätta hans egen arbetsbörda.[3] Utan tvivel förhöll det sig redan nu så, att han till följd av sitt giftermål och den därmed sammanhängande fasta bosättningen i Stockholm var obenägen för de tätt återkommande och ofta långvariga sändebudsfärderna, som drogo honom bort från hemmet.

Om vi nu närmare analysera ordalagen i den hemställan angående en med diplomatiska uppgifter förtrogen kansliämbetsman, som Gustav Vasa på sommaren 1533 i anledning av den utbrutna svensk-lybska konflikten ånyo gjorde till hertig Magnus, finna vi, att densamma anger sig vara

[1] Under Gylers senare Danmarksresa 1532 inträffade det — som så ofta vid föregående tillfällen, då denne befunnit sig utomlands — att konungen nödgades använda det latinska språket i ett brev, vars adressat var tysk (köpmannen Jakob Kampe i Danzig). *GVR* VIII, s. 64 f.

[2] Dessa hänvändelser hade, i den mån de gjorts skriftligen, gått genom Gylers händer; sekreteraren har i det förut cit. lauenburgska registraturet undan för undan registrerat hela den i ärendet förda korrespondensen mellan konungen och hans svärföräldrar.

[3] Reineck till Gyler, Danzig 14 juli 1533 (i detta brev rekapituleras innehållet i en skrivelse från Gyler till Reineck, Stockholm 23 okt. 1532). Polonica: Kurland-Preussen, R. A.

dikterad just av hänsyn till Gylers enskilda önskningar och privata förhållanden, icke av någon misstro till hans diplomatiska duglighet. I sin egenskap av gift och på grund av sin »svaghet» måste sekreteraren — så falla ju orden — lämnas ur räkningen, när det gäller underhandlingar i utlandet. Hur hänvisningen till Gylers giftermål bör uppfattas, säger sig självt; den syftar naturligtvis på dennes egen av rent privata skäl förestavade önskan att slippa utrikes resor. Men uttalandet om sekreterarens »svaghet» har i själva verket en analog innebörd. Ordet »svag», använt om personer, betecknar i det dåtida språkbruket alltid, såvitt hittills är känt, sjukdom eller kroppslig bräcklighet — exempel på den i modern svenska stundom mötande betydelseskiftningen »mindre duglig», »föga betydande» e. d. saknas alldeles — och att det även här är brukat i den bemärkelsen, kan så mycket mindre betvivlas, som Gyler själv utförligt har skildrat den sjuklighet, varav han just under sommaren och hösten 1533 var besvärad.[1] Sekreteraren har sålunda vid denna tidpunkt kunnat åberopa jämväl vacklande hälsa till stöd för sin önskan om befrielse från sändebudsresor, och Gustav Vasa har genom sin anmodan till den lauenburgske hertigen velat göra det möjligt att därvidlag gå honom till mötes. Något annat och mera kan icke utläsas ur det kungliga uttalandet om Gyler i 1533 års instruktion, sådant det är formulerat, och konungens ifrågavarande yttrande skänker alltså ingen som helst ledning vid försöken att intränga i den följande brytningens förhistoria.

Det har sålunda icke lyckats oss att i det fullt samtida källmaterialet vinna direkta upplysningar om den utveckling, som slutligen ledde till att banden mellan Gustav Vasa och hans tyske sekreterare fullständigt avklipptes, och vi måste följaktligen pröva andra utvägar för att om möjligt komma till klarhet. Blicken faller då genast på den svensk-lybska kris, som inträdde år 1533.

Ehuru lybeckarnas hållning i privilegiespörsmålet sensommaren 1531 hade varit ägnad att motverka den utveckling till det bättre i avseende på de svensk-lybska relationerna, som skuldfrågans lösning två år tidigare hade

[1] Se härom nedan s. 155 ff.

inlett, var det dock först år 1533, som öppna misshälligheter framträdde i förhållandet mellan Sverige och Travestaden. Vad som då utlöste krisen var obestridligen Gustav Vasas uppträdande mot en lybsk legation, som på våren (mars—april) nämnda år besökte Sverige, och de mot Strängnäsprivilegierna stridande tullavgifter, som han i det sammanhanget begynte utkräva. Härmed förhåller sig på följande sätt.

I samband med de nya rådsval, som förrättades i slutet av febr. och början av mars 1533 och som ytterligare befäste det demokratiska partiets maktställning, fattade lybeckarna definitivt beslut att öppna krig mot sina holländska handelskonkurrenter. De hoppades nu, att deras bundsförvanter i krigen mot Kristian II skulle i anledning av den handräckning, som Kristian erhållit i Holland 1531, göra gemensam sak med dem i den förestående fejden, och för att påverka Gustav Vasa i denna riktning avfärdade de till honom en beskickning, vars främste medlem var rådmannen Gert Odingkburg.[1] Om de ifrågavarande sändebudens underhandlingar med konung Gustav har forskningen hittills icke ägt någon på autentiska underrättelser grundad närmare kännedom. En kopia av det på svensk sida förda protokollet föreligger emellertid i hertig Magnus' av Lauenburg forna arkiv[2] och kastar i själva verket vä-

[1] Dess övriga medlemmar voro Hans von der Aa och Herman Segman.

[2] Acta, D. I: 1, nr 488, Schleswigs statsark. Aktstycket, som synes utvisa Gylers piktur, har av Gustav Vasa — troligen på sommaren 1533 (jfr *GVR* VIII, s. 251 f.) — översänts till den lauenburgska hertigen. — Vad beträffar tidpunkten för de lybska sändebudens besök i Sverige, meddelar Tegel (2, s. 1), att förhandlingarna med dem ägde rum på Stockholms rådhus dominica lætare, d. v. s. 23 mars (konungen skulle vid tillfället ha varit frånvarande och låtit Ivar Fleming och andra »gode män» sköta underhandlingarna med de lybska utskickade). Riktigheten av denna uppgift har hittills aldrig ifrågasatts. I själva verket torde gesanterna först omkr. 8 april ha mottagit slutligt besked av Gustav Vasa. I Titularreg., B, f. 40 v., omtalas nämligen under sistnämnda datum en kungl. skrivelse till Lübecks borgmästare och råd, vilken tillställdes adressaterna genom dessas »abgesandte» och utgjorde svar på ifrågavarande sändebuds andraganden rörande den holländska fejden (»Stad Lubech Burgmeist. und Raht mit derselben abgesandten, wegen der holländischen feygde andtw., Apr. 8 1533»). Den sålunda givna tidsbestämningen förlikar sig bättre än Tegels med det faktum, att Gustav Vasa i brev till danska regeringen från slutet av april eller början av maj (*GVR* VIII, s. 213 ff.) omnämner sändebudens besök såsom något nyligen (»korttz») inträffat. Möjligen kan Tegels notis ha den sanningskärnan, att lybeckarna *anlänt* till Stockholm och konferenserna med dem *begynt* redan 23 mars.

sentligen nytt ljus över den följande konflikten, i det att den ger oss ordalydelsen av konungens svar på sändebudens framställningar.

Det visar sig nu, att detta kungliga svar ingalunda, såsom hittills i regel har antagits,[1] hade karaktären av ett verkligt avslag. Konungen förbehöll sig blott att få uppskjuta sitt ställningstagande i den holländska angelägenheten i avvaktan på att Danmark och Lübecks wendiska systerstäder vid Östersjön deklarerade sin ståndpunkt i frågan; för sin del ville han fatta beslut i ärendet, så snart klarhet vunnits i det avseendet. Något förhandsuttalande, i vilken riktning detta definitiva beslut skulle komma att gå, gjorde han icke, och han lämnade det alltså t. v. fullständigt öppet, huruvida Sverige, när tiden var inne, skulle komma att bestämma sig för en uppslutning vid Lübecks sida i kriget eller icke.

Svaret var alltså varken jakande eller nekande utan dilatoriskt till hela sin läggning. I och för sig var detta resultat av beskickningen näppeligen ägnat att överraska lybeckarna eller väcka deras missnöje; av sändebudens i ovannämnda protokoll återgivna skriftliga »werbung» vid förhandlingarnas öppnande framgår, att lybska vederbörande redan vid legationens avfärdande räknat med att Gustav Vasa icke omedelbart skulle besluta sig för kriget och att de icke ämnade taga illa upp, om han begärde någon betänketid. Hur skola vi då förklara, att konungens uppträdande vid detta tillfälle gjorde ett så obehagligt intryck i Lübeck, att det — jämte de samtidigt utkrävda tullavgifterna, varom mera nedan — faktiskt gav upphov till den följande svensk-lybska brytningen?

Till någon del berodde det nog på den i svaret lämnade motiveringen för uppskovsbeslutet. Konungen påpekade nämligen eftertryckligt, att Sveriges finansiella resurser under de föregående årens ofred hade blivit alltför hårt ansträngda, för att han skulle kunna taga på sitt avsvar att utan moget övervägande inveckla riket i nya vapenskif-

[1] Paludan-Müller. Grevens Feide, 1, s. 171; Handelmann, a. a., s. 196; Waitz, a. a., 1. s. 221; E. Hildebrand i Hildebrand-Stavenow, a. a., 4, s. 203. Falk däremot har riktigt bedömt sammanhanget, så långt det med de för denne förf. tillgängliga källorna var möjligt (a. a., s. 89).

ten, och framhävde med styrka de risker, som voro förbundna med det planerade företaget och som enligt hans mening voro så allvarliga, att Danmarks och ett flertal hanseatiska Östersjöstäders deltagande vore oundgängligt, om kriget skulle kunna vedervågas. Utan tvivel ansågo lybeckarna, som ju själva brunno av krigsiver, att konungen genom att så starkt accentuera dessa betänkligheter och genom att därjämte ge hela sitt svar i krigsfrågan den kyligt försiktiga och till intet förbindande formulering, som kännetecknade detsamma, hade röjt en ljumhet för den beramade aktionen mot Kristian II:s holländska hjälpare, som vittnade om bristande känsla för en mångårig solidaritets förpliktelser och som icke bådade gott med avseende på hans hållning i fortsättningen.

Betydligt mer utmanande var emellertid, att konungen i sitt svar till sändebuden sköt fram ett par andra frågor: om Strängnäsprivilegiernas avskaffande och om partiell revision av 1529 års överenskommelse angående skuldens beräkning. I förra fallet — däremot ej i det senare — kunde han härvid anknyta till sändebudens egen »werbung». Dessa meddelade nämligen, att den lybska regeringen vid deras avfärdande hade förutsett, att Gustav Vasa skulle bringa privilegiefrågan på tal vid förhandlingarna med dem: de hade därför fått i uppdrag att väcka förslag om en ny svensk beskickning till Lübeck för privilegiespörsmålets dryftande och vore bemyndigade att utlova, att Lübeck, i händelse förslaget antogs, skulle söka villfara konungens önskningar på denna punkt, om och i den mån privilegiernas övriga intressenter bland hansestäderna därtill gåve sitt bifall.[1] Med anledning härav utgöt sig nu Gustav Vasa i bittra klagomål över de honom och riket avtvingade privilegiernas beskaffenhet, skildrade sarkastiskt, hur lybeckarna under de sistförflutna åren gång på gång givit honom förhoppning

[1] »Betreffendt das prinilegium sagtenn die geschickten, mann hette sich fur irer aus reyssen zcu Lubeck wolffurmodet, es solte inen hir des priuilegij halben ichtwes furgehalten werdenn, deme na hetten sei in bouele fon deme Rade, seiner Ko:n W. zu sagen, das seine Kon:e W. ire geschicktenn na Lubecke haben solten; Ein er. Raedt wolten die anderen stette auch furschreiben vnd seiner K. W. also zu geffallen sich hirumme schicken, das K. W. in solchen ein gutts genogendt heben solten, so ferne sei (die andren stette) furmochten zu bewilligen».

om lindring i privilegietvånget men regelbundet uraktlåtit att infria de gjorda utfästelserna,[1] och slutade med att förklara, att han med sin rika erfarenhet av hur litet lybska förespeglingar i denna sak voro värda inte kunde reflektera på att avfärda en ny kostsam beskickning till Lübeck, helst som denna kunde befaras bli lika resultatlös som alla de föregående. I stället fordrade han, att lybeckarna ofördröjligen utan vidare skulle avstå från privilegierna (»das priuilegium nageuen»). Varom icke, ämnade han nu på egen hand upphäva dessa; dock ville han t. v. dröja härmed i avvaktan på det klara besked i ärendet, som han förväntade, att Lübecks regering omedelbart efter sändebudens hemkomst skulle tillställa honom, och först därefter — i händelse av nekande eller undvikande svar — skrida till den åtgärd, varmed han sålunda hotade.

Till yrkandet om Strängnäsprivilegiernas annullering lade Gustav Vasa, såsom redan antytts, ännu ett krav: 1529 års uppgörelse i skuldfrågan borde revideras och de till grund för densamma liggande beräkningarna angående skuldens storlek tagas under förnyad omprövning. Att han sålunda ånyo upprullade hela detta spörsmål, har säkerligen varit en fullständig överraskning för de lybska sändebuden. I själva verket saknas också i konungens uttalanden och åtgärder från den närmast föregående tiden, såvitt hittills är bekant, alla förebud till konungens ifrågavarande démarche. Senast i jan. 1532 hade återigen en till närmare 11,000 mark uppgående avbetalning av skulden verkställts, varefter endast omkr. 10,000 mark återstodo att gälda av det belopp, som stipulerats i traktaten av den 16 mars 1529, och ännu i aug. s. å. hade Gustav Vasa träffat anstalter för den fördragsenliga likvideringen av denna restsumma.[2] Nu däremot —

[1] Gustav Vasas därvid lämnade uppgifter om privilegieförhandlingarna 1529—1531 ha blivit omnämnda och utnyttjade i den föregående framställningen, men dessutom påstår konungen, att Herman Iserhel vid sitt besök i Sverige i mars 1532 å det lybska rådets vägnar utlovat, att privilegiebrevet skulle återställas, så snart Kristian II fördrivits från Norge och kriget mot honom avslutats.

[2] *HR* 8, s. 588, 590, 591; *GVR* VIII, s. 122 f. — I mars 1532 erkänner konungen själv, att han alltjämt resterade för 16,000 mark — ett belopp, som i själva verket med fem à sex tusen mark översteg den restsumma, som det enligt traktaten av 16 mars 1529 efter gjorda avbetalningar nu ålåg honom att gälda. Se *GVR* VIII, s. 63; jfr ibid., s. 401.

i april 1533 — företräder konungen i sitt svar till de lybska legaterna den uppfattningen, att han i och med den nyssnämnda, på nyåret 1532 verkställda amorteringen, som kommit att förbli den sista, hade fullgjort hela sin betalningsskyldighet och t. o. m. gäldat något mera än han var pliktig till. Till stöd för denna sin ståndpunkt återupptager han en del av de anmärkningar, som han åren 1526—1528 hade gjort mot Iserhels skuldregister men som uppgivits genom 1529 års traktat. Det rör sig härvid dels om likviden för de fyra skepp, som år 1523 — genom lybeckarnas eget förvållande, om man får tro Gustav Vasa[1] — hade gått till spillo, dels om en skuldsumma à 3,200 mark, som enligt konungens åsikt kom Sten Sture den yngres arvingar vid och icke honom eller riket. Genom att nu totalt underkänna dessa poster i skuldregistret, vilka tillsammans belöpte sig till 11,600 mark,[2] gör konungen gällande, att den skuld, som berördes av traktaten 16 mars 1529, redan var till fullo betald och mera till. Och han fordrar i mycket bestämda ordalag, att lybeckarna skola erkänna riktigheten av de sålunda återupptagna anmärkningarna[3] och biträda hans uppfattning, att skulden redan var gäldad: de borde dock låta honom komma i åtnjutande av den rättvisa, som man icke ens kunde förvägra ryssar och tatarer!

I sina slutord låter konungen de lybske förstå, att de genom att bekväma sig till de sålunda påfordrade eftergifterna i privilegie- och skuldfrågorna så mycket lättare skulle kunna beveka honom att beträda sådana vägar, »die inen,

---

[1] Jfr *HT* 1923, s. 50. — Frågan om rättmätigheten av konungens ståndpunkt i denna del kan här lämnas åsido; ett bidrag till dess belysning erbjuder sig numera i *HH* 26: 2, s. 13.

[2] Detta enligt vad konungen i sitt nu refererade svar till de lybska sändebuden beräknar. I hans »insagor» mot skuldregistret år 1526 (*HR* 9, s. 461, not 2) upptagas samma poster till inalles 12,200 mark. — De i *HR* 8, n. 675, föreliggande anmärkningarna mot skuldregistret torde förskriva från 1528—1529 års underhandlingar och äro sålunda ej identiska med de ovannämnda »insagorna» av år 1526, med vilka de visserligen på det närmaste överensstämma (härmed rättas en i sak föga betydande onöjaktighet, som insmugit sig *HT* 1923, s. 42, not 1).

[3] Konungen påtalar även en annan post i skuldregistret än de ovan nämnda — det gäller den till 1600 mark upptagna likviden för Sven Karls skepp, som år 1522 blivit taget i Finland av fienderna (jfr *HR* 8, s. 206, 579, 581) — men förklarar sig likväl villig att låta *denna* anmärkning falla, om lübeckarna kunde bevisa, att han verkligen inköpt det ifrågavarande fartyget eller att i varje fall dess utrustning i Lübeck skett på hans begäran.

den lubeschen, drechtlichen vnd seiner k. w. zu thun muglichen sein wurden». Han ger dem m. a. o., visserligen i mycket allmänt hållna ordalag, en halv förhoppning om att det blivande definitiva svaret på deras begäran om Sveriges deltagande i det holländska kriget kunde komma att till deras förmån påverkas av ett förutgående bifallande svar från deras sida i avseende på Strängnäsprivilegierna och beräkningen av skuldsumman.

I sin helhet ger svaret det bestämda intrycket, att Gustav Vasa vid tidpunkten i fråga icke önskade någon brytning med Lübeck. Han har blott velat begagna sig av det kritiska läge, vari Lübeck för ögonblicket befann sig, för att med ens lösgöra Sverige från hela det hanseatiska privilegietvånget — det var nu inte längre tal om att de lybska köpmännen efter Strängnäsprivilegiernas slopande skulle för sin enskilda del bibehållas vid några friheter i Sverige — och samtidigt utan vidare bli kvitt den återstående skulden till de lybska hjälparna från befrielsekrigets dagar. Det förra syftet var för honom säkerligen det dominerande, och för att ytterligare hos lybeckarna inskärpa, att det därvidlag inte lönade sig att resa något motstånd, vidtog han under eller strax efter de lybska sändebudens besök den uppseendeväckande åtgärden att avfordra alla lybska köpmän, som för tillfället befunno sig i Sverige, en mot privilegiebrevet uppenbart stridande tullavgift, den s. k. åttonde penning, som tydligen avsåg att motsvara åttondedelen av det taxerade varuvärdet.[1]

Lybeckarna reagerade emellertid på ett helt annat sätt än Gustav Vasa hade beräknat. De läto varken locka eller skrämma sig att ens i någon mån ingå på hans vittgående fordringar. Sändebudens rapporter vid hemkomsten framkallade genast den häftigaste förbittring i hansestaden,[2] och den 12 juni

[1] Gustav Vasas ifrågavarande åtgärd omnämnes första gången i de nedan refererade skrivelser från Lübecks råd 11 och 12 juni 1533, vilka voro omedelbart föranledda av sändebudens rapporter vid hemkomsten, och man torde därför kunna antaga, att den vidtagits i nära tidligt sammanhang med legaternas besök i Sverige. Jfr *GVR* VIII, s. 400.

[2] Härom vittnar dels det i *GVR* VIII, s. 400, refererade brevet från den lauenburgske hertigen, dels och framför allt en i flera avseenden intressant skrivelse till Gustav Vasa från den bekante Nicolaus Magni, som för tillfället vistades i Lübeck. Det senare aktstycket (Brev till Gustav I, R. A.) är tyvärr skadat och saknar i följd därav fullständig datering men

avlät den lybska regeringen en ytterst skarp skrivelse till den svenske konungen. Den beklagar sig här över att sändebuden blivit avspisade »mit so gar slichten anthworden» och över de fördragsvidriga tullpålagorna samt kräver ovillkorlig respekt för 1529 års uppgörelse i skuldfrågan. I händelse konungen framhärdade i sitt beslut att utkräva tull av de i Sverige varande lybska köpmännen, borde dessa tillåtas att inkassera sina utestående fordringar i riket och att därefter fritt lämna landet. Till sist hotas med allvarliga motåtgärder: Lübeck ämnade icke finna sig i den behandling, för vilken det blivit utsatt från konungens sida, utan skulle, om rättelse ej kunde vinnas i godo, tillsammans med sina hanseatiska systerstäder (»vorwante») skydda sina lovliga intressen. I samtidigt (11 juni) avlåtna skrivelser dels till riksrådet och dels till städerna Stockholm och Söderköping utforo lybeckarna i om möjligt ännu mer hotfulla och häftiga ordalag mot de pålagda tullavgifterna.[1] Troligen redan några dagar tidigare[2] men även ledes under det omedelbara intrycket av sändebudens rapporter skedde det ryktbara beslagtagandet av de Gustav Vasa tillhöriga smör- och kopparpartierna i Lübeck, uppenbarligen i akt och mening att därmed tydligt tillkännage, att man inte ville medgiva det minsta avsteg från 1529 års avtal.

Genom att i ord och handling intaga en så obeveklig och hotande hållning avsågo lybeckarna helt visst att nu i sin tur söka skrämma Gustav Vasa att frånträda sina yrkanden och eventuellt även förmå honom till deltagande i det holländska kriget. En verklig brytning med konungen ha säkerligen icke heller de önskat framkalla på detta stadium. Men det var just en sådan brytning, som blev det

är försett med påteckning, att det ankommit till adressaten 25 juni 1533. Troligen är det skrivet i förra hälften av juni (Nicolaus Magni befann sig i Wittenberg ännu 4 maj 1533, då han avsände ett likaledes i R. A. bevarat brev till Gustav Vasa, och kan tidigast i medio av maj ha anlänt till Lübeck.)

[1] Koncept i Acta Suecica, II, Lübecks statsark. — Handelmann, som (a. a., s. 196 f., 278) refererat och delvis — ehuru icke alldeles korrekt — avtryckt dessa brev, anger felaktiga data: för brevet till Gustav Vasa 11 (i st. f. 12) juni och för de övriga skrivelserna 10 (i st. f. 11) juni.

[2] Exakt datum för beslaget föreligger icke, men då det av Nicolaus Magni i dennes i det föreg. citerade brev från Lübeck omnämnes som ett nyligen inträffat (och av sändebudens meddelanden föranlett) faktum, torde ovan angivna ungefärliga datering träffa det rätta.

omedelbara resultatet av varubeslaget och de ampra skrivelserna: sedan konung Gustav vid midsommartiden fått underrättelse om det förra och efter det att han i början av juli mottagit de senare,[1] har han av allt att döma genast fattat sitt beslut att för alltid göra upp räkningen med de forna bundsförvanterna. Under loppet av juli lät han beslagtaga all lybsk egendom i riket och arrestera härvarande lybska köpsvenner, varjämte han nu skred till formligt upphävande av tullfriheten och privilegierna överhuvud. Härmed var den svensk-lybska brytningen i själva verket fullbordad. Visserligen tog konungen samtidigt initiativ till förhandlingar om en fredlig uppgörelse genom förmedling av den lauenburgske hertigen och hertig Kristian av Holstein, men hans syfte härmed var förvisso närmast att vinna tid för igångsättande av eventuellt nödiga krigsrustningar, och detta syftemål uppnåddes ju också. Utan tvivel medveten om att hans position i skuldfrågan i betraktande av 1529 års vederbörligen godkända avtal led av mycket betänkliga svagheter och sålunda behövde förstärkas, sökte han under tiden (från medio av augusti 1553) göra troligt, att en del under åren 1522 och 1523 gjorda avbetalningar å tillsammans 10,000 mark eller däröver icke blivit beaktade och avräknade vid uppgörelsen 1529, vadan den då fixerade skuldsumman översteg den verkliga med motsvarande belopp. Härmed vanns ju, att han numera även oavsett de i april 1533 avtalsvidrigt återupptagna anmärkningarna mot vissa poster i skuldregistret kunde påstå sig ha gäldat hela sin skuld till de lybska konsortier, som gjort honom försträckningar under befrielsekriget.[2]

---

[1] Gyler uppger dels i brevet till hertig Magnus av Lauenburg 12 jan. 1535, dels i sin klagoskrift i Königsbergs statsark., att Gustav Vasa mottog de lybska skrivelserna, medan han i början av juli vistades på Stäkeborg (jfr nedan s. 153), och denna uppgift är tvivelsutan riktig. Enligt Titularreg., B. f. 41, R. A., avlätos konungens och riksrådets svarsbrev till Lübecks råd den 16 juli.

[2] Denna nya vändning i Gustav Vasas taktik med avseende på skuldens beräkning har sin upprinnelse i ett besök, som Henrik Nyebur jämte en annan av konungens lybska faktorer, Henrik Schröder, avlade hos honom i Stockholm i början av maj 1533 (tidpunkten för besöket framgår av Titularreg. B, f. 40 v., R. A., jämfört med *GVR* VIII, s. 400 f.). Konungen synes därvid till Nyebur ha uttalat misstankar om att en år 1522 gjord avbetalning å 8,136 mark icke blivit honom vederbörligen gottskriven vid uppgörelsen år 1529, och efter hemkomsten till Lübeck trodde sig Nyebur under samtal med Herman Iserhel och andra vederbörande ha fått bekräftelse

Vi sammanfatta resultatet av den nu verkställda utredningen. Vad som egentligen utlöste 1533 års svensk-lybska kris, var Gustav Vasas på våren s. å. till Lübecks sändebud framställda yrkanden i privilegie- och skuldfrågorna och de vid samma tid pålagda tullavgifterna, däremot ej någon hans vägran att deltaga i kriget mot holländarna — han har överhuvud icke inför gesanterna lämnat något bestämt svar i det avseendet, vare sig i nekande eller jakande riktning[1] — ej heller varubeslaget i Lübeck, som inträffade efter sändebudens återkomst till Travestaden och väsentligen var en följd av deras rapporter. Från början var det härvid privilegiefrågans lösning, som främst låg honom om hjärtat, men redan vid konferenserna med den meranämnda lybska legationen påfordrade han ju också en reduktion av den betalningsskyldighet, som enligt traktaten av den 16 mars 1529 ålåg honom, och i fortsättningen av krisen kom just skuldfrågan — under trycket av lybeckarnas åtminstone formellt så starka motargument på denna punkt — att träda i förgrunden på ett sätt, som Gustav Vasa säkerligen ej i förstone hade beräknat eller avsett.

Den härigenom inträdda situationen måste på det närmaste beröra de båda män, som å Gustav Vasas vägnar med lybeckarna hade avslutit nyssnämnda traktat: greve Johan av Hoya och Wulf Gyler. För ingendera kunde det vara behagligt, att konungen öppnat striden med att förneka

---

på dessa misstankar: det nyssnämnda beloppet hade aldrig kommit de lybska konsortierna tillhanda utan hamnat hos Iserhel, som nu icke kunde lämna någon efter Nyeburs uppfattning nöjaktig redogörelse för huru han hade disponerat det. Härom underrättades Gustav Vasa av Nyebur genom skrivelser av 21 och 31 juli (*GVR* VIII, s. 400—404, 406—410), och det är efter mottagandet av dessa brev, som konungen i sin korrespondens börjar orda om att Iserhel som »en amecktig tiuff och böszuicktt» hade försnillat den ifrågavarande summan (a. a., s. 268, 269, 271). Fram i september är Gustav Vasa ytterligare på det klara med att även en del avbetalningar år 1523 på liknande sätt blivit undandolda (a. a., s. 281, 286; »anno 32 och anno 33» är här tydligen skrivfel för »anno *22* och *23*). Jfr *GVR* VI, s. 344 (detta aktstycke förskriver sig från år 1534, se *HT* 1923, s. 64, not 1), VIII, s. 306, 415, 424 f., och XI, s. 343.

[1] Det är en sak för sig, att konungen *efteråt* lät påskina, att han genast avslagit sändebudens framställning i den holländska angelägenheten. Så sker första gången i skrivelser till de danska riksråden av 31 juli 1533 (*GVR* VIII, s. 255 ff.), alltså vid en tidpunkt, då brytningen mellan honom och lybeckarna redan var ett faktum och då det ur flera synpunkter låg i hans intresse att skildra förloppet på detta sätt. Jfr tidigare yttranden av honom om samma sak, a. a., s. 213 ff., 252.

sin plikt att vidbliva 1529 års avtal, som han dock själv på sin tid hade sanktionerat, och att han under konfliktens fortgång gick än längre på samma väg. För greven tillkom den särskilda omständigheten, att han enligt traktatens klara ordalydelse med sin person hade att borga för dess fullständiga efterlevnad. Man gör honom utan ringaste tvivel orätt, om man antager, att det var av förrädiskt uppsåt och ingenting annat, som han på försommaren 1534 lämnade Sverige och efter en månads uppehåll i Livland begav sig till Lübeck, och att lybeckarnas upprepade inmaningsbrev[1] endast voro en förevändning för det av honom sålunda tagna steget. Under månaderna före sin avresa från Viborg gjorde han sig mycken fruktlös möda med att söka övertala svågern till en annan hållning i den lybska affären. Han synes härvid ha gjort sig till tolk för den uppfattningen, att konungen visserligen i många avseenden med full rätt kunde beklaga sig över lybeckarna — särskilt torde han ha tänkt på deras uppträdande i privilegiefrågan — men att Gustav Vasas ståndpunkt beträffande skulden vore ohållbar och därför borde övergivas.[2] Utan tvivel var det hans ärliga mening, att konung Gustavs tillvägagångssätt i det senare fallet icke blott var formellt oriktigt utan även i sak orättmätigt, och det kan under sådana förhållanden icke gärna läggas honom till last, att han, sedan alla föreställningar visat sig gagnlösa, till sist tog konsekvenserna av denna sin åsikt och fördragsenligt inställde sig i Lübeck.[3] Det är f. ö. alls

[1] Den första formliga inmaningen, daterad 12 nov. 1533, föreligger i samtida kopia i Germanica D V: Lübeck, R. A. Enligt grevens egna uppgifter (försvarsskriften i Schwerinarkivet) ankom den till Viborg omkr. 8 mars 1534, följd av en andra och tredje inmaning, vilka nådde sin adressat omkr. 5 april och 24 maj. Men redan tidigare hade greven av lybeckarna i ett par skrivelser, av vilka den ena överbringades till honom genom hans lybske faktor Herman Möller omkr. 24 augusti (ovan cit. försvarsskrift; jfr *GVR* VIII, s. 271) och den andra avfärdades från Lübeck 5 nov. (samtida kopia i Germanica, D V: Lübeck, R. A.), med hot om dylik inmaning blivit uppfordrad att inverka på Gustav Vasa, så att denne slog till reträtt i konflikten med Lübeck. Överhuvud var väl syftet med inmaningen från början närmast det, att Gustav Vasa skulle rygga tillbaka för den skandal och personliga förlust, som grevens avresa skulle komma att medföra för honom, och sålunda bekväma sig till en fredlig uppgörelse i för Lübeck gynnsam riktning.

[2] *GVR* IX, s. 87 ff.

[3] Med det sagda förnekas naturligtvis ingalunda, att ett i hög grad bidragande motiv för grevens beslut att lämna Sverige var den växande och olycksbådande onåd, som konungen under den svensk-lybska konfliktens

icke uteslutet, att hans nu skisserade uppfattning även var objektivt riktig. Full klarhet lär väl aldrig kunna uppnås i detta av växlande och motstridiga uppgifter så ytterligt tilltrasslade spörsmål, men nog får man vid ett någorlunda grundligt studium av hela denna tvist om skuldposter och avbetalningar ett starkt intryck av att Gustav Vasas påståenden ha ett mången gång i hög grad problematiskt sanningsvärde.

Vad nu Gyler beträffar, har allt meningsutbyte mellan honom och konungen under den lybska krisen skett muntligen, och några samtida skriftliga källor stå därför icke till förfogande, när det gäller att utröna, i vad mån sekreteraren företrätt en mot den kungliga politiken oppositionell uppfattning i denna affär. Men det är a priori sannolikt, att han ända från början intagit alldeles samma ståndpunkt som greve Johan. Som vi förut sett, var det just på Gylers inrådan, som konungen 1528—1529 hade kapitulerat för de lybska kraven i skuldfrågan, och under de då förda förhandlingarna i Lübeck hade Gyler spelat själva huvudrollen. Traktaten av den 16 mars 1529 var alltså i utpräglad grad resultatet av hans personliga insatser. Att han under dessa förhållanden icke mindre än greve Johan måste ha ogillat sin herres sent omsider inträffade avståndstagande från nämnda avtal, är lätt att förstå. Och att så verkligen var fallet och att han härvidlag känt sig fullt solidarisk med greven, styrkes ytterligare av det nära tidssammanhanget mellan dennes avresa från Viborg och hans egen flykt ur Gustav Vasas tjänst. Greven bröt upp från sitt finländska residens den 3 juni 1534,[1] och underrättelsen nådde Gustav Vasa i Stockholm i senare hälften av samma

fortgång visade honom och som väl ytterst bottnade i misstanken, att greven stod i illojala förbindelser med lybeckarna och att dessa ämnade uppsätta honom på den svenska tronen, om de lyckades bringa Gustav Vasa på fall. Se härom särskilt Per Brahes krönika, s. 7, och *GVR* IX, s. 122 f. — Vid bedömandet av grevens handlingssätt bör även beaktas, att han efter avfärden från Viborg dröjde en hel månad i de livländska provinserna under fruktlösa förhandlingar med Gustav Vasas utskickade, innan han for vidare till Lübeck.

[1] Detta enligt Tegels trovärdiga uppgift (2, s. 25). Själv meddelar greven blott (i den ovannämnda försvarsskriften), att han lämnade Viborg kort efter det att han vid pingsten (24 maj) mottagit den tredje och sista inmaningen.

månad.[1] I mitten av juli begav sig konungen från Stockholm till Kalmar för att på nära håll övervaka flottans och härens utrustning mot lybeckarna, och omedelbart efter ankomsten dit den 30 eller 31 juli[2] verkställde Gyler, som medföljt konungen på hela resan, sin rymningsplan.[3] Han har sålunda begagnat det första någorlunda gynnsamma tillfälle, som efter underrättelsen om grevens avfärd erbjöd sig, för att i sin tur lämna riket: före framkomsten till Kalmar hade han icke förnuftigtvis kunnat göra det, men där befann han sig i landamärets grannskap, vadan risken för ett misslyckande var betydligt mindre än om flykten företagits från det övre Sverige.

På allmänna resonemangsskäl och genom konstaterandet av det nära sambandet mellan greve Johans och Gylers försvinnande från Sverige ha vi sålunda kommit fram till den uppfattningen, att schismen mellan den sistnämnde och konung Gustav förorsakades av meningsskiljaktighet i den lybska affären och att Gylers flykt förestavades av motiv, som voro intimt besläktade med bevekelsegrunderna för grevens avresa till Lübeck. Längre kunna vi vid våra försök att skymta den verklighet, varom här är fråga, icke nå, med mindre vi taga kännedom om det vittnesbörd, som den ena parten, Gyler själv, efteråt har avgivit. Denne har vid flera tillfällen skildrat sin lidandeshistoria i Sverige, men endast tvenne mera utförliga versioner äro kända. Den ena föreligger i ett långt brev till hertig Magnus av Lauenburg av den 12 januari 1535 (samtida kopia i danska riksarkivet), skrivet i syfte att adressaten måtte söka förmå sin svärson att låta Gyler återfå sin hustru och sina barn, vilka vid flykten kvarlämnats i Stockholm, tillika med sin i Sverige befintliga, av konungen numera beslagtagna egendom. Den andra bildar huvudinnehållet i en mycket om-

[1] *GVR* IX, s. 156; jfr ibid., s. 161.

[2] Enligt registraturet var konungen i Söderköping ännu 26 juli; det första från Kalmar utfärdade brevet är daterat 31 juli. Ankomsten till Kalmar bör sålunda ha inträffat endera av de i texten här ovan angivna dagarna.

[3] I brev och akter, utfärdade från Kalmar i början av augusti, meddelar Gustav Vasa, att Gyler avvikit »i thet same h. n. kom hiit till landemerkit», resp. »quam primum huc Calmarniam ventum esset» (*GVR* IX, s. 204, 228; jfr ibid., s. 199, 202). I sin klagoskrift i Königsbergsarkivet uppger Gyler själv, att han anträtt flykten natten närmast efter konungens ankomst till Kalmar.

fattande, för tryckning avsedd klago- och stridsskrift mot konung Gustav, varav ett exemplar i handskrift förvaras i Königsbergs statsarkiv. Jag håller mig i det följande till den förra framställningen, och detta av flera tungt vägande skäl. Den är för det första nedskriven vid en tidpunkt, som ligger de behandlade händelserna avsevärt närmare än den, till vilken stridsskriften hänför sig. Vidare har tendensen i densamma, ehuru uppenbart framträdande, icke haft en så tydligt vanställande inverkan på de meddelade faktiska uppgifternas verklighetstrohet som fallet är med stridsskriften. Gyler har synbarligen icke i tillnärmelsevis så hög grad låtit sig ryckas med av sin lidelse som där. Slutligen utgör den omständigheten, att brevet är ställt till Gustav Vasas egen svärfader, inför vilken ett alltför grovt överdrivande av konungens försyndelser mot den forne sekreteraren kunde beräknas få en helt annan verkan än den med brevet avsedda och som dessutom icke saknade möjligheter att kontrollera skildringens sanningshalt, en ganska god garanti för att Gylers färgläggning av det verkligen inträffade hållit sig inom någorlunda rimliga gränser.

Vi övergå alltså till ett referat av Gylers ifrågavarande framställning. Efter några inledande notiser om de löneförmåner, han under sin tjänstgöring i Sverige åtnjutit, kommer författaren in på sina före giftermålet företagna sändebudsfärder, varvid han dock endast i fråga om underhandlingarna i Lübeck 1529 lämnar några detaljuppgifter. Han hade den tiden så gott som ständigt varit på resande fot, både sommar och vinter, både till lands och vatten, men han hade tåligt fördragit detta uppslitande och farofyllda liv, emedan han ännu ej kunnat förmärka annat än att konung Gustav var honom en nådig herre. De första tecknen till en förändrad sinnesstämning hos monarken hade visat sig någon tid efter Gylers giftermål, som ingåtts ej långt efter hans återkomst till Stockholm våren 1529. Helt plötsligt hade konungen börjat behandla honom »mit manchen unvormutenden schmach, hon und gewalt», och då detta förhållande fortfor och Gyler inte kunde få något besked om orsakerna till den överraskande förändringen i konungens uppträdande mot honom, hade han en gång strax efter pingst år 1530 direkt frågat sin herre härom, och han hade där-

vid förklarat, att han inte längre stod ut med en sådan behandling utan hellre såge, att konungen bragte honom om livet, än att han ständigt skulle vara föremål för en sådan onåd. Till sist fick han då det svaret, att Gustav Vasa hyste misstro till honom i anledning av det avtal, han och greve Johan såsom konungens fullmäktige hade ingått med lybeckarna 1529, varjämte konung Gustav misstänkte honom för att vara en hemlig motståndare till det planerade kungliga giftermålet med prinsessan Katarina av Lauenburg.[1]

Om de nästföljande tre åren har brevskrivaren föga att förtälja. Han uppger visserligen, att han även under den ifrågavarande mellanperioden fått erfara Gustav Vasas ogunst och upprepade gånger bönfallit sin herre om tillåtelse att lämna landet, emedan den oblida behandlingen tärde på hans hälsa; han hade också bett riksråden och den unga drottningen lägga sig ut för honom, men de hade icke vågat. Detaljuppgifter om konungens förlöpningar mot honom denna tid lämnas emellertid icke — endast antydningsvis beröres ett kungligt vredesutbrott under själva bröllopsfestligheterna i sept. 1531, varvid det tydligen inte alls var förhållandet till lybeckarna, som bildade bakgrunden — och Gyler medger, att monarken emellanåt, ehuru rätt sällan, bemötte honom nådigt och vänligt. Han förklarar dessutom uttryckligen, att alla hans tidigare lidanden voro för intet att räkna i jämförelse med den pinotid, som inbröt sommaren 1533, sedan de hotfulla lybska skrivelserna av den 11 och 12 juni ingått till Gustav Vasa.

Konungen uppehöll sig för tillfället på Stäkeborg, dit han begivit sig för att bevista sin systerdotters (Brita Brahes) bröllop med Birger Nilsson (Grip), och Gyler var som vanligt i hans närhet. Knappt hade de lybska breven kommit i hans händer, förrän den arme sekreteraren blev föremål för ett formligt raseriutbrott. Eller för att återge Gylers egna ord: »Do must ich armer abermals Jesus stan so erbarmlichen und farlichen, das es unuornofftigste thier, geschweig erliche leut erbarmen mucht. Was wort seine gnade desmals zu Stegkburg auf der mauren vill treffentliche leut, ja gemeine teusche nation betreffen gebraucht, das will ich umb alles besten willen — — nicht melden.»

[1] Jfr ovan s. 120.

Samma scen upprepades sedan vid själva bröllopet, som firades i det närbelägna Söderköping. Gyler nödgades då under mer än halvannan timme knäböjande åhöra det mest fruktansvärda straffftal. Konungen gick nu så långt, att han beskyllde Gyler för att tillika med greve Johan ha överskridit sina instruktioner genom avslutandet av 1529 års avtal med lybeckarna; han sade sig också vara förvissad om att greven och de lybske gemensamt ämnade »förråda» honom och lät framskymta, att han misstänkte Gyler för att på något sätt vara delaktig i dessa deras stämplingar.[1] Och han slog dövörat till för Gylers berättigade gensagor och för sekreterarens alla försäkringar om att han var oskyldig till vad som sålunda lades honom till last.

Efter bröllopshögtidligheternas slut höll konungen ett allmänt riksmöte i Nyköping,[2] och han uppmanade här mötesdeltagarna att avge yttrande i den nu så brännande lybska frågan. De församlade svarade, att lybeckarna borde erhålla sin fulla betalning i enlighet med därå givna förpliktelsebrev, och erbjödo sig att för ändamålet utgöra en hjälpskatt, men tillfogade en försäkran, att de ville våga liv och gods för konungen, om de lybske, sedan de på detta sätt utfått hela sitt tillgodohavande, i något avseende visade sig obilliga mot konung Gustav. Missnöjd med det sålunda formulerade svaret, tog sig monarken därav anledning att åter utgjuta sin vredes skålar över Gyler; han ansåg nämligen, att denne inspirerat ständerna till att avge ett med hans egna intentioner så föga överensstämmande yttrande. Det kom till ett stort uppträde utanför själva slottet i Nyköping i herr Johan Turessons örtagård,[3] och Gyler gjorde härvid sin herre ett anbud av följande innehåll. Eftersom han numera i följd av konungens oavlåtliga vredesutbrott och ständigt yppade misstankar mot honom blivit så ned-

[1] Vad Gyler här berättar belyses ur tidsbestämningssynpunkt av följande ur andra källor hämtade notiser. Enligt 1533 års räntekammarbok, K. A., avreste konungen »om Petri et Pauli» (29 juni) från Stockholm till Söderköping för övervarande av herr Birgers förmälning, och denna ägde rum i nämnda stad den 6 juli (*SRS* I: 1, s. 238, jfr *GVR* VIII, s. 240 ff.; Schlegels och Klingspors uppgift, att Birger Nilsson först den 2 nov. 1533 äktade Brita Brahe, är oriktig och beroende på missförstånd). Att bröllopet hölls i Söderköping, berodde säkerligen på att Stäkeborgs slott och län denna tid innehades av herr Birgers svåger Holger Karlsson (Gera).

[2] Denna herredag var samlad i mitten av juli. *SRA* 1, s. 191 f.

[3] Johan Turesson (tre rosor) var vid denna tid slottsherre i Nyköping.

satt till hälsa och krafter, att han inte längre kunde stå ut, och då han trots därom gjord anhållan inte kunde få avsked från sin tjänst och i sin ställning som familjefader inte heller ville rymma sin väg för att på så sätt komma ut ur eländet och då slutligen de av honom så ofta avgivna försäkringarna, att konungens tvivel på hans obrottsliga lojalitet i förhållande till lybeckarna och greve Johan voro fullkomligt ogrundade, visat sig till intet båta, visste han sig nu ingen annan råd än att erbjuda konungen en fast borgen för sin trohet i förhoppning om att därigenom återvinna sin herres nåd och förtroende under sin fortsatta tjänsteutövning. Han ville alltså sätta några i riket bofasta, redliga och ärliga personer som borgensmän för sig; om det så framdeles kunde ledas i bevis, att han från tiden för sitt inträde i konungens tjänst vid något tillfälle, på vad sätt det vara månde, stämplat mot konungen med lybeckarna eller greve Johan, skulle borgensmännen stå i säkerhet för att han underginge sitt förtjänta straff och med hustru och barn, liv och allt sitt gods överlämnade sig åt konungens hämnd. Hela detta förslag avspisades emellertid av Gustav Vasa med följande utrop: »I tyskar kunnen väl tala stora ord; jag frågar dock föga efter edra utfästelser».

Gyler drabbades nu av en svårartad sjukdom, varför konungen förbarmade sig över honom och tillät honom att fara hem till Stockholm. Sekreteraren slapp alltså att medfölja sin herre på den resa, som denne (omkr. 20 juli) från Nyköping anträdde till Kalmar. I Stockholm förvärrades Gylers tillstånd, alla väntade en dödlig utgång, och han upprättade sitt testamente.[1] Ännu icke fullt återställd, nåddes han efter en tid av en kunglig befallning att begiva sig till Gustav Vasa i Kalmar och nödgades sålunda med verklig hälsovåda företaga den långa och besvärliga sjöresan

[1] I sin framställning åberopar brevskrivaren de härvid av honom insatta testamentarierna jämte konungens egen slottsfogde i Stockholm (Måns Svensson Somme) som vittnen på att sjukdomen haft det ytterst kritiska förlopp han här uppgiver. — Jfr ovan s. 136 ff. angående Gustav Vasas yttrande av den 31 juli eller någon av de därpå närmast följande dagarna om Gylers »svaghet». Det var tydligen just i följd av Gylers frånvaro som konungen måste på svenska språket avfatta den där ifrågavarande, i Kalmar utfärdade öppna instruktionen för en beskickning till hertigen av Lauenburg, ehura hertigen icke förstod svenska (jfr *GVR* VIII, s. 331, IX, s. 111).

från Stockholm till den småländska kuststaden. Ankommen dit, blev han ånyo ytterst omilt behandlad av konungen, som rent av hotade att döda honom (»mein herz im leib entzweyschlagen»).[1] Gustav Vasa insinuerade, att han gjorde sig »schalck krank», och detta ehuru han alltjämt var så medtagen av sjukdomen, att själve turken säkerligen skulle ha hyst medömkan med honom, om han fått se honom. Konungen återupptog naturligtvis också det gamla temat om greven och lybeckarna: han påstod, att Gyler och Hoya trätt hans rätt för nära genom avslutandet av 1529 års traktat (»er sagte, graue Johan und ich wir hetten ime sein recht gegen die lubischen verschrieben und vergeben») och att det följaktligen var dem han nu hade att tacka för att lybeckarna, ehuru de — enligt hans mening — redan fått sin fulla betalning, alltjämt behöllo hans och riksrådets beseglade förskrivningar. Då Gyler härtill genmälte, att han vid 1529 års uppgörelse med de lybske handlat i full överensstämmelse med konungens egen befallning, medgav denne, att så förhöll sig, men framhävde tillika, att Gyler inte kunde styrka det genom någon Gustav Vasas egenhändiga handskrift. Högst förbluffad över den sinnesart, som framträdde i detta yttrande, skyndade sig Gyler att svara, att han aldrig hittills trott sig behöva ett dylikt skriftligt bevis på ett sakförhållande, vars fakticitet ju dock även av konungen erkändes. Han vidhöll därjämte sin uppfattning, att 1529 års avtal varit en akt av politisk klokhet, i det att det på sin tid räddat konungen från överhängande faror från såväl utländska makters, främst Lübecks, som upproriska undersåtars sida, och han påpekade i det sammanhanget, hurusom den lybska skulden och nödvändigheten att betala densamma varit ett medel — och det enda verksamma medlet — för Gustav Vasa att bryta kyrkoväldet i Sverige, som i annat fall säkerligen ännu skulle ha stått upprätt. Slutligen återkom han till sin gamla tanke att ställa borgen för sig, ehuru förslaget härom

[1] Gyler uppger själv, att det här skildrade uppträdet i Kalmar tilldrog sig i september månad. Till jämförelse kan nämnas, att ett brev från konung Gustav till hertig Albrekt av Preussen, dat. Öland 3 sept. 1533 (orig. i Herzogl. Briefarch., F, Königsbergs statsark.), företer Gylers piktur. Senast den dagen har sekreteraren alltså anlänt till sin herre.

denna gång hade en väsentligen annan karaktär än då han två månader tidigare framfört det i Nyköping.

Utgående från det faktum, att tvisten i skuldfrågan mellan Gustav Vasa och lybeckarna rörde sig om ett så pass ringa belopp som 10,000 mark, och under betygande av sin livliga önskan, att krigiska förvecklingar mellan Lübeck och Sverige icke måtte uppstå av en jämförelsevis så obetydlig anledning, erbjöd han sig att på egen bekostnad fara till Lübeck för att ställa fordringsägarna till freds i avseende på sagda restbelopp och att därefter före utgången av år 1533 återkomma till sin herre med alla skuldebrev och förskrivningar, som ännu voro i lybeckarnas besittning. Ett antal säkra borgensmän skulle härvid gå i god för att han till punkt och pricka uppfyllde denna förpliktelse. Konungen gjorde nu det ironiska inkastet, att sekreteraren väl dock inte kunde vara så rik, att han var i stånd att ur egen kassa gälda de ifrågavarande 10,000 mark, och Gyler utvecklade fördenskull ytterligare sitt program. Det vore hans mening att under besöket i Lübeck medelst personliga påtryckningar och föreställningar söka övertala vederbörande att väsentligt slå av på sin fordran; resten hoppades han sedan kunna åvägabringa genom att i samband med Lübecksvistelsen å egna vägnar bönfalla sina vänner och gynnare i Tyskland, »fursten und hern und andre frome leute», att bistå honom med för ändamålet nödiga försträckningar, vilka han framdeles själv i en eller annan form ville återbetala.[1]

Icke heller detta förslag blev emellertid accepterat av konungen, som efter att en stund ha funderat på saken svarade: »Du kommer inte fler gånger till Tyskland än du redan varit där; sänder jag dig nu åstad, leder det blott till att du vitt och brett beklagar dig över mig». Några dagar senare, »då denna storm bedarrat», foro konungen och drottningen över till Öland för att jaga, och Gyler måste följa med, emedan ett sändebud från den preussiske hertigen, Caspar von Rechenberg, under detta uppehåll på Öland skulle få slutligt svar i sitt beskickningsvärv, vadan

[1] Jfr med detta Gylers anbud Henrik Nyeburs förslag i brevet av 21 juli 1533 om Gylers utsändande till Lübeck i och för en uppgörelse i skuldfrågan, *GVR* VIII, s. 403 f.

Gylers närvaro var oundgänglig.[1] Gustav Vasas sinnesstämning hade nu alldeles slagit om. Då han såg, hur svag sekreteraren ännu var, ställde han under en promenad »auffen Laugarden» den frågan till honom:» Wulf, vad fattas dig, eftersom du så här tvinar bort?» Gyler svarade med att påpeka den långa Kalmarresans skadliga inverkan på hans redan förut så bräckliga hälsotillstånd och begagnade samtidigt tillfället att anhålla om avsked från sekreterartjänsten, under vars börda han dignade: konungen borde skriva till sina furstliga vänner i Tyskland och bedja dem skaffa honom en kanslitjänsteman i Gylers ställe. Gustav Vasa höll nu enligt Gylers framställning ett helt litet tal till sin sekreterare av det mest nådiga innehåll: »Wulf, jag erkänner, att du har tjänat mig ärligt och troget, och då jag likafullt alltför ofta har behandlat dig illa, så har det berott på att jag hyst misstankar mot dig för lybeckarnas och greve Johans skull. Men efter dina oavlåtliga bedyranden om din oskuld har jag nu låtit misstankarna fara, är helt tillfreds med dig och ämnar för framtiden icke göra dig några förebråelser eller bekymra dig. Tjäna mig blott ännu ett år; jag skall under tiden vara din nådige herre och höra mig för efter en god man, som sedan kan ersätta dig. Till Kalmar skall du aldrig mer behöva följa mig.»

Gyler kände sig nu tröstad och gick in på konungens förslag med de därtill knutna löftena. Gustav Vasas välvilja mot honom blev emellertid ej varaktig. Trefaldighetssöndagen (31 maj) 1534 bröt ovädret ut på nytt. I två timmars tid, på Stockholms slott, måste Gyler i knäböjande ställning, darrande för sitt liv, åhöra den gamla visan om hans förmenta förrädiska förbindelser med lybeckarna och greven, så att han till sist av vanmakt segnade ned mot golvet. Det var i denna stund som Gyler enligt vad han själv säger fattade sitt beslut att vid första tillfälle fly

[1] Tiden för här omtalade händelser kan exakt bestämmas med ledning av Gustav Vasas skrivelse till hertigen av Preussen, Öland 13 sept. 1533, orig. med Gylers handstil i Herzogl. Briefarch., F, Königsbergs statsark. Detta brev utgör nämligen just det svar, som avgavs på Rechenbergs »werbung». Jfr *GVR* VIII, s. 305. — Av Gylers klagoskrift i Königsbergs statsark. synes framgå, att det preussiska sändebudets ankomst till Sverige var den närmaste anledningen till att Gyler denna gång kallades ned till Kalmar; Rechenberg var med på samma båt som Gyler under nedresan från Stockholm till Kalmar.

ur landet, även om det därvid skulle bli nödvändigt för honom att t. v. kvarlämna maka och barn. Han insåg numera, hur dåraktig han varit, då han hoppats, att konungen bortlagt sin forna ovilja mot honom; han behandlades ju som en hund, och av fortsatt tjänstgöring hos Gustav Vasa kunde han aldrig vänta sig annat än att under de ständigt återkommande kungliga raserianfallen sakta men säkert bli bestulen på hela sin livskraft, »alldeles som man kramar saften ur äpplen och päron». Flykten vore enda räddningen. Till beslutet bidrog även de gruvliga och illavarslande hotelser, som konungen vid detta tillfälle utslungade mot honom: »er sagt mir in mein angesicht, ich must und mocht ime ein liedt singen, das ich nicht gern singen wurde, do ich mich nit vor huten sol, ob ich noch so weiss were».

Efter att i förbigående ha påpekat, att han alltid fruktat för en brytning mellan konungen och greve Johan, emedan en sådan, helst om greven därvid avveke från riket, med största sannolikhet skulle gå ut över honom själv och kanske t. o. m. driva Gustav Vasa att beröva honom livet, slutar Gyler med att skildra den allra närmaste förhistorien till sin sålunda beslutade, under det färska intrycket av grevens avresa från Viborg igångsatta flykt. Då han (i medio av juli) lämnat Stockholm för att enligt order åtfölja Gustav Vasa till Kalmar, hade slottsskrivaren i Stockholm Martin Munk, »som enligt vad man säger är konungens oäkta eller halvbroder»[1], omedelbart efter Gylers avfärd infunnit sig i dennes ägande hus och med de grövsta skymford och hotelser utfarit mot sekreterarens stackars hustru, som till följd härav drabbades av ett svimningsanfall. Hans tal hade bl. a. gått ut på att Gyler, »den tyske förrädaren», skulle kläda stegel och hjul vid ankomsten till Kalmar. Allt detta fick Gyler spörja, när han under nedresan till Kalmar hunnit till Söderköping, och han styrktes härigenom ytterligare i föresatsen att frälsa sitt liv genom flykten. Martin Munks förutsägelser om vad som väntade honom i Kalmar syntes honom så mycket mer oroväckande, som konungen själv ungefär åtta dagar före avresan från Stock-

[1] Denne Martin Munk är utan tvivel identisk med den Mårten skrivare, som omnämnes i några kungliga brev från åren 1533 och 1534 (*GVR* VIII, s. 305, IX, s. 71, 283).

holm uttalat sig på liknande sätt, ehuru mera förtäckt, och i slottsträdgården slungat Gyler följande ord i ansiktet: »Nåväl, dina landsmän tyskarna vilja fördriva mig, men du skall inte få skäl att rosa marknaden (den dantz preissen). Jag måste nu fara till Kalmar för att hålla mönstring. Därnere kan inte en förrädare varje stund komma och ställa borgen för den andre; här i Stockholm är det alltför uppenbart vad jag gör och låter.» Genom att nu sammanställa de båda yttrandena trodde sig Gyler ha vunnit klarhet om att han i Kalmar hade att befara det värsta, och det var i denna stämning som flykten omsider anträddes.

Efter att sålunda ha fullbordat sin berättande framställning uppställer Gyler till sist den frågan, om hans handlingssätt, då han avvikit från Sverige och därvid även blottställt sin kvarlämnade familj för konungens tyranni, icke måste anses ha varit förestavat av de mest tvingande skäl. Det bör tilläggas, att han här och där i skildringen inströr egna reflexioner rörande Gustav Vasas lybska politik. Han uttalar därvid samma uppfattning, som vi förut spårat hos greve Johan. Konungen borde aldrig ha ifrågasatt sin skyldighet att infria de förbindelser, han genom 1529 års överenskommelse hade iklätt sig, utan till fullo betalt lybeckarna i enlighet med den då ingångna traktaten; sedan detta skett, skulle han med så mycket bättre fog och framgång ha kunnat hävda sina verkligt berättigade krav gent emot Lübeck såväl beträffande tullprivilegiet som i övrigt. Som det nu blev, hade Gustav Vasa i själva verket gjort »sein recht zu unrecht». Gyler ogillar alltså på det bestämdaste konungens tillvägagångssätt år 1533 och beklagar livligt, att denne ej följt det goda råd, som ständerna på herredagen i Nyköping hade givit honom.

Utförligheten i det nu lämnade referatet har avsett att möjliggöra en kritisk granskning av Gylers uppgifter. Vid en dylik visar det sig, att den yttre ramen för framställningen mycket väl består provet. Tidsbestämningarna och övriga biomständigheter kunna i stor utsträckning kontrolleras, och det kan därvid fastslås, att de genomgående låta väl förena sig med konstaterade fakta. Även en sådan detalj som Gylers redogörelse för ständernas svar på Nykö-

pingsmötet står i god samklang med en bevarad uppteckning av svarets ordalydelse.[1]

I avseende på det centrala i skildringen, framställningen av det personliga förhållandet mellan Gyler och konungen och av dennes förlöpningar mot sekreteraren vid olika tillfällen, står emellertid icke en lika effektiv kontroll till buds. Härvidlag kunna nämligen endast undantagsvis enskilda notiser och uppgifter konfronteras med bevarade samtida urkunder. Så är exempelvis fallet, då Gyler i den inledande översikten över löneförmånerna i Gustav Vasas tjänst omnämner den förläning (Grödinge socken), som han 1533 mottagit; uppgiften bestyrkes till fullo av riksregistraturet för sagda år.[2] Betydligt viktigare är, att Gylers referat av det samtal på Öland mellan honom och konungen, som med ledning av samtida brev kan dateras till omkr. 13 sept. 1533,[3] till sitt innehåll på ett ganska märkligt sätt bekräftas av säkra källor. Gyler skulle härvid, som vi erinra oss, ha begärt avsked, varvid konungen emellertid uppmanat honom att stå kvar i tjänsten ännu ett år och lovat att under tiden söka skaffa sig en annan tysk kanslitjänsteman, som skulle kunna ersätta Gyler, så att sekreteraren vid detta nya tjänsteårs slut kunde få sin önskan om avsked uppfylld. Det förtjänar påpekas, att samtalet på alldeles enahanda sätt relateras i Gylers stora strids- och klagoskrift i Königsbergsarkivet men med det tillägget, att konungen här säges ha utfäst sig att skriva till svärfadern i Lauenburg för att genom dennes bemedling söka förvärva den ersättare åt Gyler, som han ställde i utsikt, varjämte han uppmanat Gyler att själv göra vad han kunde i samma riktning: »schreib du auch, du hast uns gesagt von doctor Johan Reinick, furschreib ine oder einen andern; was du ime zusagst, das wollen wir halten». Även Gyler skulle sålunda lägga sig vinn om att anskaffa en lämlig efterträdare genom att i detta syfte tillskriva bl. a. samme doktor Reineck, som han — detta är, som vi sett, bevisligt[4] — redan på hösten 1532 tillstyrkt konungen

[1] *SRA* 1, s. 191 f.
[2] Jfr ovan s. 135.
[3] Se ovan s. 158.
[4] Se ovan s. 138.

att engagera. Båda de nu omnämnda versionerna av Gylers redogörelse för det ifrågavarande samtalet finna sin nära nog bästa tänkbara bekräftelse genom följande fakta. Den 26 september 1533 — sålunda högst ett par veckor efter den tidpunkt, då samtalet måste ha ägt rum — avlåter konungen från Kalmar en skrivelse till hertig Magnus, vari han enträget bönfaller denne att skaffa honom en skicklig tysk kansler eller åtminstone till att börja med en god skrivare. Hertigen vinnlade sig också om att söka uppfylla hans begäran, och i slutet av år 1533 såg det ut, som om Gustav Vasa genom hans förmedling skulle kunna erhålla en kansliskrivare från det hertigliga hovet i Lüneburg, men detta hopp visade sig bedrägligt, och nya framställningar från Gustav Vasas sida i mars, maj och juni 1534 om »eynen geschickten cancellarien edder jo tzum wenigsten und ersten eynen schreiber» blevo lika resultatlösa som de föregående.[1] Vad Reineck beträffar, ha vi dennes egna ord på att Gyler under sin sista tid i svensk tjänst flera gånger uppmanat honom att komma över till Sverige och inträda i Gustav Vasas kansli,[2] och vi veta också, att konungen själv den 18 sept. 1533 — märk tidpunkten — skrivit till Reineck och bett honom komma, en hänvändelse, som emellertid blev resultatlös, emedan Reineck, vilken så sent som i juli s. å. varit mycket angelägen om engagemang i Sverige men som då ännu icke funnit någon genklang hos Gustav Vasa för sin önskan,[3] under tiden bundit sig vid fortsatt tjänstgöring hos den preussiske hertigen.[4]

[1] För skriftväxlingen i denna fråga mellan Gustav Vasa och hert. Magnus sept. 1533—juni 1534 — denna skriftväxling gick hela tiden genom Gylers händer — äro vi så gott som h. o. h. hänvisade till Gylers lauenburgska registratur i R. A., vars hithörande partier till större delen äro tryckta i *GVR* (VIII, s. 308, 340, 419: IX, s. 65 f., 67, 133). En skrivelse i ärendet från konung Gustav till svärfadern, daterad Svartsjö 24 maj 1534, är emellertid bevarad i original, Acta D I: 1, n:r 1204, Schleswigs statsarkiv. Vissa upplysningar kunna även hämtas ur ett brev från hertigens sekreterare Joachim Borneman till Gustav Vasa, Ratzeburg 17 maj 1534, orig. i R. A. (denne Borneman är identisk med den »Jochem» eller »Jochimus», som är omnämnd *GVR* IX, s. 67, 133, 238).

[2] Reineck till Johannes Dantiscus, Åbo 28 febr. 1535, D 3, f. 104 ff., Frauenburgs biskopliga arkiv.

[3] Reineck till Gyler, Danzig 14 juli 1533, orig. i Polonica: Kurland-Preussen, R. A.

[4] Titularreg., B, f. 41, R. A.; *GVR* IX, s. 230 f. — Någon tid före Gylers avvikande synes konungen även ha vänt sig till den preussiske hertigens sekreterare Georg Rudolf, som var honom personligen bekant från de svensk-preussiska underhandlingarna år 1526, med anmodan att skaffa honom en skicklig tysk »secretarius». *GVR* IX, s. 280.

Det är alltså konstaterat, att Gustav Vasa dagarna och veckorna närmast efter det tillfälle, till vilket det av Gyler omnämnda samtalet måste hänföras, i samförstånd med sin sekreterare börjat vidtaga energiska anstalter för att erhålla en ny tysk kansliämbetsman och att dessa hans bemödanden sedan fortgått under Gylers hela återstående tjänstetid. Att han därvid bevisligen — i bestämd motsättning till vad fallet hade varit vid hans tidigare, i det föregående omnämnda försök i samma riktning — ända från begynnelsen ytterst inriktat sig på att förvärva en person med *kanslers* rang och kvalifikationer,[1] alltså en kanslitjänsteman, som skulle övertaga den chefsställning i fråga om de tyska kansliärendena, vilken Gyler dittills innehaft,[2] är ytterligare ägnat att befästa tilltron till den sistnämndes meddelanden om det meranämnda samtalets innehåll. Det kan sålunda icke gärna betvivlas, att Gyler i medio av sept. 1533 begärt sitt avsked och fått denna sin avskedsansökan beviljad ungefär i den form han själv uppger.

Det har nu lyckats oss att dokumentariskt påvisa, att åtminstone *ett* ganska centralt moment i Gylers framställning är av pålitlig karaktär. Rönet är emellertid icke av den art, att det i och för sig på något sätt direkt stöder hans påståenden om konungens många utfall och vredesutbrott mot honom, även om det givetvis i sin mån förstärker tilltron till Gylers sanningsenlighet i det hela i vad det rör den ifrågavarande relationen inför hertig Magnus. När det gäller prövningen av nämnda relations användbarhet för utrönandet av de djupaste orsakerna till Gylers flykt, få vi sålunda nöja oss med att på allmänna grunder söka bilda oss en uppfattning om i vad mån relationens uppgifter i denna del kunna anses sannolika eller icke. Vi böra därvid från början fasthålla vid de resultat, som den yttre kritiken av aktstycket i dess helhet redan har lämnat,[3]

[1] Även Reineck tilltänktes säkerligen, då konungen och Gyler från hösten 1533 sökte förmå honom att infinna sig i Sverige, befattningen som *kansler*. Och då konung Gustav strax efter Gylers flykt förnyade sin hemställan till honom och han nu äntligen beslöt sig för att antaga den enträgna kallelsen, blev han omedelbart efter ankomsten till konungen (på våren 1535) utnämnd till dennes tyske kansler.

[2] Att Gyler i själva verket, så länge han vistades i Sverige, fyllde en tysk kanslers funktion, även om han icke officiellt bar titeln, har påpekats i det föregående, *HT* 1922, s. 279.

[3] Se ovan s. 152.

nämligen att det å ena sidan är tendentiöst till sin natur men att å andra sidan hänsynen till dess adressat, konung Gustavs egen svärfar, och till hans möjligheter att i väsentlig mån kontrollera dess sanningshalt måste antagas ha haft en hälsosamt återhållande och modererande inverkan på det sätt, varpå tendensen här tagit sig uttryck.

Vad då först angår den del av skildringen, som rör tiden fram till juli 1533, är det troligt nog, att Gustav Vasa redan under 1530-talets första år emellanåt farit ganska omilt fram mot Gyler. Den store konungen var en bister och fordrande herre — det fingo alla hans tjänare erfara — och med sin koleriska läggning kunde han i ögonblick av uppbrusning, även av skäligen obetydliga anledningar, svårt förgå sig mot omgivningen. Det är icke heller osannolikt, att han, när den kritiska situation, under vilken traktaten av den 16 mars 1529 avslutits, icke längre var i så färskt minne, kan ha — åtminstone momentant — ångrat den hårda uppgörelse med lybeckarna, som Gyler och greven då hade ingått å hans vägnar, och att han av den orsaken redan 1530 vid olika tillfällen visat sig onådig mot sekreteraren, som ju genom sina övertalningar bidragit till att han kapitulerat för de lybska kraven.[1] Men det är högst otroligt, att hans ovänliga uppträdande mot Gyler dessa år skulle ha haft den i stort sett perdurativa karaktär, som den sistnämnde låter påskina. Häremot talar överhuvud allt, som av andra källor eller i övrigt kända omständigheter är säkert betygat om konungens och sekreterarens inbördes relationer den ifrågavarande tiden, främst kanske Gylers höga avlöning och den förläning, sekreteraren därutöver erhöll i febr. 1533. På denna punkt har tydligen den allmänna tendensen oförmånligt påverkat Gylers skildring. Delvis har det säkerligen skett omedvetet: det är psykologiskt förklarligt, om han *efter* den slutliga katastrofen kommit att i sin egen föreställning förstora vad som hänt flera

[1] Det bör betonas, att det tidigaste daterade exempel på konungens onådiga uppträdande mot Gyler, som denne anför, är från juni 1530, drygt ett helt år efter sekreterarens återkomst från Lübeck 1529. Härmed överensstämmer det, att Gyler i brev till Kristian III 14 dec. 1534 (orig. i Sverige A, danska riksark.) och till ärkebiskop Kristofer av Bremen 9 febr. 1535 (orig. i Handl. rör. Wulf Gyler m. fl., R. A.) uppger, att Gustav Vasas onåd mot honom hade vid tiden för hans flykt varat in på femte året (»in das funfte jar»), d. v. s. något mer än fyra år.

år tidigare och i själva verket blott varit mera sporadiska och i det hela föga anmärkningsvärda utslag av dåligt lynne från konungens sida. Förmodligen förhåller det sig så, att Gustav Vasa under de ifrågavarande tidigare åren av skiftande och tillfälliga orsaker emellanåt brusat upp mot sin sekreterare men att det i motsats till vad Gyler gör gällande snarare varit undantag än en i stort sett undantagslös regel, att han bemött denne onådigt.

Däremot ha vi ingen anledning att betvivla, att den våldsamma svensk-lybska krisen i juli 1533 medfört en bestämd vändning till det sämre i hans förhållande till Gyler. Vad denne härom berättar, är troligen i huvudsak riktigt. En del detaljer torde visserligen böra skrivas på tendensens konto. Så t. ex. är det föga sannolikt, att Gustav Vasa nu skulle ha beskyllt Gyler för att ha överskridit sina instruktioner vid avslutandet av 1529 års traktat, och vidare är det fast otroligt, att konungen, han må ha varit behärskad av en hur upphetsad och överretad sinnesstämning som helst, under uppträdet i Kalmar i början av sept. uttalat sig på det perfida sätt, som Gyler tillvitar honom.

Likaså talar sannolikheten för att konungen efter den försoning, som enligt Gylers egen uppgift ingåtts på Öland i medio av sept., ånyo greps av häftig ovilja mot sekreteraren vid den av denne angivna tidpunkten i slutet av maj 1534. Det var just i de dagarna (27—31 maj),[1] som Gustav Vasa i ett slag fick underrättelse om att grevefejden begynt genom det lybska infallet i Holstein, att lybeckarna satt sig i besittning av Svante Stures person och att greve Johan stod i begrepp att lämna Viborg. För konungen var detta ett ögonblick av ohygglig spänning: lybeckarna visade ju i ord och handling, att de väsentligen inriktade sig på att driva bort honom från land och tron och att de därvid bl. a. ämnade begagna sig av det folkkära Sturenamnet för att inifrån underminera hans ställning. Ännu kunde han ju icke förutse, att de i stället skulle förbruka alla sina krafter i kampen om Danmarks rike och därigenom bli ur stånd att förverkliga sina avsikter beträffande Sverige. Det behövs sannerligen ingen fantasi för att förstå, att han i denna situation och från sina utgångspunkter om möjligt

[1] Se *GVR* IX, s. 119—126.

än livligare än på sommaren 1533 måste ha förbannat den stund, då han gått med på 1529 års uppgörelse, som dragit med sig så kännbara ekonomiska uppoffringar och för vars effektuerande han fått utstå ett besvärligt upprors oro och vedermödor — allt för att ställa de förhatliga lybeckarna till freds och, som det nu visade sig, till ingen nytta. Och att hans ovilja därvid även drabbat den man inom hans närmaste omgivning, som på grund av den särskilda ställning han intagit till 1529 års avtal på visst sätt kunde göras ansvarig för det årets politik, är blott helt naturligt. Greve Johans uppträdande var i detta läge ett ytterligare irritationsmoment. Konungen var förvissad om att lybeckarna ämnade spela ut greven mot honom själv, och han misstänkte, att svågern för egen del icke stod alldeles främmande för dylika intriger. Vem kunde gå i god för att inte även Gyler, grevens kollega vid den olycksaliga traktatens avslutande, i hemlighet närde liknande förrädiska syften?

Om Gustav Vasas sinnesstämning i allmänhet och mot Gyler i synnerhet i slutet av maj 1534 varit sådan som här antagits, så har den säkerligen icke förflyktigats eller nämnvärt förändrats under de upprörda månader, som närmast följde. Tvärtom tillkommo ju efter hand nya ferment genom det i senare hälften av juni anlända budskapet, att greve Johans avfärd från Viborg var ett fullbordat faktum, och genom de i juni och juli inlöpande underrättelserna om den oroande utvecklingen i Danmark. Även i fråga om detta sista skede ligger det ingenting orimligt i Gylers framställning i vad angår den totalbild den lämnar och bortsett från de vittgående slutsatser, som han där drager av Mårten Munks och konungens egna yttranden.

Vi ha kommit till slutet av vår granskning, och vi ha därvid ansett oss kunna skänka tilltro åt själva huvuddragen i Gylers skildring av konungens uppträdande mot honom från juli 1533. Att det verkligen förhöll sig så, att sekreteraren under den sista tiden varit föremål för en oblid behandling och av det skälet icke längre fann sig kunna uthärda i Gustav Vasas tjänst, blir ännu sannolikare, om man tar i betraktande de tunga personliga offer, med vilka genomförandet av rymningsbeslutet för honom var oupplösligt förknippat. Därutinnan betydligt ogynnsammare ställd

än greve Johan, måste han ju kvarlämna inte blott hela sin fasta och lösa egendom utan jämväl sin familj i Gustav Vasas våld. Det kunde med visshet beräknas, att konungen skulle tillvaratage detta tillfälle att släcka sin hämndlust mot den förrymde tjänaren, och beräkningarna slogo också in: alla Gylers tillhörigheter sekvestrerades, hustrun och barnen drevos från gård och grund, och den förra lär t. o. m. strax efter mannens avvikande ha blivit utsatt för kroppslig tortyr (medelst s. k. jungfrur).[1] Gyler hade verkligen fog för sin retoriska fråga i brevet till hertig Magnus, om han väl under dessa förhållanden kunde misstänkas för att utan nödtvång ha lämnat Sverige.

Vår undersökning har sålunda lett oss fram till den uppfattningen, att brytningen mellan Gustav Vasa och hans dittillsvarande främste medhjälpare på utrikespolitikens område direkt orsakats av den svensk-lybska krisen 1533—1534, i det att konungen nu djupt beklagade den försonliga och för fridens skull eftergivande politik mot lybeckarna, som han dittills i det stora hela hade fört och vars främsta manifestation var 1529 års avtal, och härigenom drevs att låta Gyler, som varit en förespråkare och målsman för denna politik och vilken han väl på sistone åtminstone i någon mån även misstänkte för illojala förbindelser med lybeckarna och greven av Hoya, på ett kännbart sätt drabbas av kunglig onåd. Blott ett är här att tillägga. Gyler har i sin skildring naturligt nog huvudsakligen tagit sikte på att relatera konungens uppträdande mot honom och låter oss endast antydningsvis erfara något om den opposition, som han själv å sin sida rest mot konungens åtgärder och tillvägagångssätt i den lybska frågan under 1533—1534 års kris. Att han därvidlag omfattat samma ståndpunkt som greve Johan, är, såsom redan påpekats, uppenbart, men det är lika otvivelaktigt, att han inför sin herre många gånger öppet och med skärpa har tillkännagivit sin från dennes avvikande mening om det sakligt och taktiskt riktiga. Gyler var icke den, som tvekade att uttala sina verkliga åsikter,

[1] Detta enligt Gylers egna uppgifter, tidigast förekommande i breven till Kristian III 14 dec. 1534 och till hert. Magnus 12 jan. 1535. Att Gustav Vasa beslagtagit hans stenhus i Stockholm och därå befintlig lösegendom jämte tomten på Södermalm, är bevisligt; se därom *GVR* XI, s. 221, 275, och nedan s. 182.

även då detta kunde synas föga opportunt. Det framgår till fullo av den ganska hårdhänta kritik, som han i breven till Gustav Vasa av den 28 och 29 sept. 1528 riktar mot konungens den tiden intagna hållning i skuldfrågan.[1] Samma karaktärsdrag framträder hos honom under det skede i hans liv, då han var hertig Albrekts av Preussen betrodde ämbetsman och rådgivare. Under den häftiga s. k. osiandriska striden ställde han sig med övertygelse på deras sida, som skarpt fördömde Andreas Osianders från ortodoxt lutersk synpunkt förgripliga lära om rättfärdiggörelsen, och detta fastän hans herre hertig Albrekt vördade Osiander (då professor i Königsberg och styresman över det ostpreussiska biskopsstiftet Samland) som sin andlige fader och tog dennes parti mot de många vedersakarna. Vi ha ännu i behåll ett långt brev, som Gyler på våren 1552 avsände till hertigen och vari han, låt vara i höviska former, klandrade hertigens osiandriska sympatier och besvor honom att taga sin hand från irrläraren, vilken av Gyler betecknas som ett Satans redskap.[2] Härtill fordrades mod i en situation, då striden för och emot Osiander hart när utvecklats till en kamp för och emot hertigen själv.[3] En person med denna läggning har — därom kunna vi vara förvissade — icke underlåtit att kraftigt opponera sig mot Gustav Vasas förfaringssätt under den nya fas i Sveriges lybska politik, som tog sin början år 1533; det har förvisso kommit till öppna meningsbrytningar och ordväxlingar, som i sin mån mot Gyler uppretat den numera i nämnda fråga obeveklige monarken och bidragit att i längden göra fortsatt samarbete dem emellan omöjligt.

Wulf Gyler har i hela vår historieskrivning, från Rasmus Ludvigsson och fram till nutiden, tecknats rätt och slätt som en förrädare, som svekfullt lämnade sin tjänst, emedan han gemensamt med greven av Hoya ämnade söka sin lycka hos konungens lybska fiender. Här som i så

[1] Se *HT* 1923, s. 43 ff.

[2] Gyler till hert. Albrekt, Waldau 31 maj 1552, orig. i Herzogl. Briefarch., H, Königsbergs statsark. Brevet är över huvud ett viktigt bidrag till Gylers karaktäristik. Det belyser bl. a. hans religiösa intresse, som även av andra tecken att döma var mycket starkt, och utgör, späckat med bibelcitat som det är, ett vittnesbörd om icke obetydliga kunskaper på detta område.

[3] K. Lohmeyer, Herzog Albrecht von Preussen (1890), s. 36 f.

många andra fall, där det gällt en konflikt, i vilken Gustav Vasa varit part, har den store Vasakonungen lyckats för århundraden bestämma eftervärldens uppfattning om konfliktläget. Det är nämligen från honom, som denna teckning av Gyler emanerar. Konungen, som omedelbart efter Gylers flykt misstänkte, att han begivit sig antingen till greve Johan eller lybeckarna, förklarade sig redan den 10 och 14 aug. i brev till hertig Albrekt av Preussen, hertig Magnus av Lauenburg och doktor Johan Reineck icke kunna tvivla på att rymningen företagits av förrädiska bevekelsegrunder och att sekreteraren på förhand varit i maskopi med lybeckarna.[1] När han sedan fick spörja, att flyktingen inträtt i greve Kristofers av Oldenburg tjänst, befästes han givetvis ytterligare i denna uppfattning, och då han på nyåret 1535 erfor, att Kristian III i dec. personligen deltagit i en fredsunderhandling med greve Kristofer i Kolding, vid vilket tillfälle Gyler fört ordet å den senares vägnar, blev han förgrymmad på Kristian, som nedlåtit sig att konferera med en sådan man som Gyler, och gjorde gällande, att om den sistnämndes »legenda» bleve rätteligen beskriven, skulle ingen redlig herre och furste vidare vilja tala eller förhandla med honom, allra minst den danske konungen.[2] Ett år senare uppdukar konung Gustav inför den vid Eriksmässan samlade allmogen en lång historia om motiven för Gylers flykt. Med anledning av den strax förut (april 1536) skedda upptäckten av myntmästaren Anders Hanssons sammansvärjning låter han här förstå, att de i nämnda konspiration inblandade Stockholmsborgarna i själva verket redan i åratal umgåtts med förrädiska planer i lybskvänlig anda. Så t. ex. hade Gyler företagit sin flykt år 1534 på tillskyndan av och i samförstånd med dessa samma borgare, och meningen hade därvid varit, att sekreteraren skulle bege sig till lybeckarna och beställa det så med den lybska regeringen, att den sände Svante Sture in i Sverige för att skenbart för hans räkning erövra landet men i verkligheten för att bringa riket under hansans välde. Allt detta säger

[1] *GVR* IX, s. 228, 230, 238.
[2] *GVR* X, s. 34 f.; jfr ibid., s. 344.

sig konungen först helt nyligen ha uppdagat och fått kännedom om.[1]

Denna år 1536 plötsligt uppdykande version bär alla spår av att vara fritt uppfunnen eller åtminstone — och detta är nog sannolikare — framsprungen ur en mycket löslig förmodan hos Gustav Vasa.[2] Men alldeles bortsett från den här framträdande utläggningen av Gylers motiv hade konungen verkligen ett skenbart mycket starkt argument, då han sökte intala sig själv och andra, att det rena förräderiet hade varit drivfjädern till Gylers flykt. Vi möta det i hans yttrande till Söffrin Kil den 20 april 1535: »I kunne vell sielffue besinne, ath huar han (Gyler) hade varith så redelig i hans saker, som han nu lotz,[3] hade han icke thå giffuit sig tiil vore uppenbare fiender utan tiil nogon annen herre eller furste, som hans saker annerlunde hade kunnet forhandle».[4] M. a. o.: om förrädiska bevekelsegrunder icke varit verkligt bestämmande för Gylers handlingssätt vid rymningstillfället, skulle han icke ha tagit tjänst hos den oldenburgske greven utan i stället sökt sin tillflykt hos någon annan högtställd person, som icke stått på fientlig fot med Gustav Vasa utan kunnat på den fredliga underhandlingens väg bilägga misshälligheterna mellan honom och konungen.

Resonemanget ter sig vid första påseendet bestickande nog. Vi skola emellertid nu underkasta det en närmare granskning, varvid det till en början blir nödvändigt att

[1] A. a., XI, s. 111. Detta Gustav Vasas brev är källan för Rasmus Ludvigssons framställning (*HH* 20, s. 31).

[2] I domen över Anders Hansson och dennes medbrottslingar den 5 maj 1536 (*GVR* XI, s. 395 ff.) antydes den icke med ett ord, ehuru konspiratörernas förmodade eller konstaterade försyndelser där omsorgsfullt skildras. — I en inlaga till Henrik VIII, Hamburg 14 febr. 1536, tillkommen i syfte att intressera den engelske monarken för en erövring av Sverige, söker Berend von Melen genom varjehanda ytterst fantastiska uppgifter visa, hur illa liden Gustav Vasa vore av sina egna undersåtar. Härvid påstår han bl. a., att Gyler, »regni primarius olim secretarius», för ett år sedan (ante annum) — det är tydligen Gylers flykt, som avses — av »primates regni» utsänts till von Melen för att bedja denne komma och befria dem från Gustav Vasas tyranni (Aarsberetninger fra det kongel. Geheimearchiv, IV, s. 36 ff.; jfr beträffande dateringen Paludan-Müller, Grevens Feide, 2, s. 231, not 1). På en i sig själv så otrolig notis i en så tendentiös källa kan givetvis ingenting byggas.

[3] Konungen åsyftar de förklaringar, som Gyler lämnat Kristian III angående sina mellanhavanden med Gustav Vasa och vilka nu genom konung Kristian delgivits den svenske monarken.

[4] *GVR* X, s. 122.

taga kännedom om vad Gyler själv meddelat angående sina öden och åtgöranden från tiden för flyktens anträdande till dess han tog tjänst hos greve Kristofer. I klagoskriften i Königsbergsarkivet ger han en mycket dramatisk skildring av flyktens detaljer och vad därpå följde. Flykten företogs — heter det här — nattetid, medan konungen låg och sov. Med allenast två följeslagare, som båda voro hans personliga tjänare, och med en reskassa av endast 20 gyllen gick Gyler ombord på en båt i avsikt att med denna taga sig över till Tyskland eller åtminstone uppnå Bornholm. Båten var emellertid mycket liten och bräcklig, och då Gyler dessutom saknade kompass, var det med ögonskenlig livsfara och uteslutande i förlitande på Guds försyn, som han styrde ut på öppna sjön. Den tredje natten efter avfärden från Kalmar blevo flyktingarna, som nu befunno sig i närheten av Bornholm, överraskade av ett häftigt oväder och förlorade allt herravälde över den lilla farkosten, som slungades iväg, »dit Gud och böljorna drevo den». Detta pågick i mer än två timmar, varunder de tre olyckskamraterna gåvo upp allt hopp om räddning och varje ögonblick bidade döden. Mot dagbräckningen kastades emellertid båten i land på skånska kusten ej långt från Simrishamn, och Gyler var sålunda räddad. Då det vid denna tid var förenat med stor risk att vistas i Skånebygden, skyndade han sig nu direkt till Malmö, varifrån han fortsatte till Köpenhamn. Redan under det att han uppehöll sig i Skåne, hade greve Kristofer förbjudit honom att bege sig till Tyskland, såsom han ju egentligen ämnat — greven misstänkte nämligen, att han i själva verket var ute i Gustav Vasas ärenden — och avfordrat honom tjänsteed, och Gyler fogade sig omsider häri någon tid efter ankomsten till Köpenhamn. »Nit allein armuts halben den sonsten auch aus anderer noth» och, såsom han heligt bedyrar, utan att detta varit hans ursprungliga avsikt, tog han alltså anställning hos greven, dock blott för ett år.

Gyler gör sålunda gällande, att han mot sin ursprungliga avsikt kommit i greve Kristofers väg, och antyder, att greven rent av tvingat flyktingen att träda i tjänsteförhållande till honom. Härpå syftar givetvis även uttrycket »aus anderer noth» härovan. Samma framställning möter i den supplik till

hertig Albrekt av Preussen, genom vilken Gyler i slutet av april 1536 för första gången trädde i förbindelse med den preussiske hertigen och som föranledde denne att igångsätta sin därefter i decennier fullföljda aktion som Gylers beskyddare och förespråkare gent emot Gustav Vasa.[1] Gyler låter här t. o. m. förstå, att han efter den olyckliga sjöresan från Kalmar blivit i Skåne tillfångatagen av greve Kristofers anhängare och sålunda av omedelbart nödtvång tagit anställning hos greven. Och att han redan tidigare, medan han ännu var i grevens tjänst, framställt saken på enahanda sätt, blir tydligt därav, att Kristian III i det frågeformulär, som i jan. 1536 uppsattes för att tjäna till ledning vid ett då förestående inkvisitoriskt förhör med den fångne Wullenwever, även lät införa en fråga, »ob es war sey, das Wulf Gyler von graff Cristoffer von Oldenborg zu seinem dienste genotiget und gedrungen, oder ap sie (die von Lubeck) vorhen mit Gyler einen heymlichen vorstandt gehatt, das er aus Sweden soll flehen und also zum graff gen Kopenhagen solte kommen».[2]

Det tjänar ingenting till att i detalj diskutera trovärdigheten av Gylers nu refererade skildring; härför saknas i stort sett de nödiga hållpunkterna. Hela sanningen innehåller den säkerligen icke. Men om man bortser från det onekligen mycket dubiösa påståendet, att greven på ett eller annat sätt tvingat Gyler att gå i hans tjänst, är den nog, vad det yttre händelseförloppet beträffar, i sina stora drag riktig. Gyler uppger, som vi sett, att han vid flyktens anträdande haft för avsikt att uppnå den tyska kusten eller i varje fall Bornholm och endast av en olycklig tillfällighet hamnat i Skåne, och i det avseendet är han efter allt att döma fullt sanningsenlig. När sekreteraren väl en gång beslutat sig för att avvika, måste det framför allt ligga honom om hjärtat att utföra flykten på sådant sätt,

---

[1] Denna supplik (Herzogl. Briefarch., F, Königsbergs statsarkiv) är odaterad men bevisligen skriven dagarna före hert. Albrekts brev till Gustav Vasa, Königsberg 29 april 1536 (Herzogl. Briefarch., F, Konzepte 1525—1540, Königsbergs statsark.).

[2] Waitz, a. a., III, s. 486. — Av okänd anledning synes det ifrågavarande spörsmålet om Gylers flykt och anställning hos greven icke ha kommit att bli förelagt Wullenwever till besvarande vid det förhör med W. 27 jan. 1536, för vilket frågeformuläret var avsett och vid vilket det i övrigt tämligen nära följdes.

att han fortast möjligt kom utom räckhåll för Gustav Vasa, så att han ej riskerade att bli uppsnappad och återförd till konungen. Denna eventualitet var helt enkelt det värsta, som kunde hända flyktingen, vilken i så fall givetvis hade att vänta sig hård bestraffning, frihetens förlust och kanske döden. Nu var situationen den, att en svensk truppstyrka vid den tidpunkt, då Gyler anträdde sin flykt, just stod i begrepp att från Kalmar genom Bleking draga åstad mot Vä för att där möta en annan, från Markaryd framtågande häravdelning och tillsammans med den skånska adeln om möjligt förhindra greve Kristofers befarade landstigning i Skåne. Även den utanför Kalmar samlade svenska flottan hade order att omedelbart och i samma syfte utlöpa med Simrishamnstrakten som närmaste mål; i Simrishamn eller dess grannskap skulle flottbefälhavarna så konferera med utskickade från de skånska riksråden och träffa överenskommelse om de fortsatta flottrörelserna.[1] Under dessa omständigheter kan Gyler svårligen av egen drift ha begivit sig till Skåne, där det var alltför stor risk, att han skulle stöta på de svenska stridskrafterna eller bli utlämnad till Gustav Vasa av de skånska adelsmännen, vilkas avfall till greven måste ha varit Gyler obekant vid avfärden från Kalmar.[2]

Om vi sålunda måste antaga, att Gyler anlänt till Skåne ungefär på det sätt, som han själv uppger, är det också lätt begripligt, att han efter ankomsten dit skyndade sig till Malmö. Först i denna stad, som redan i slutet av maj frigjort sig från beroendet av den danska regeringen och vars borgerskap var solidariskt med lybeckarna, kunde han känna sig någorlunda säker för Gustav Vasa. Det är naturligtvis i främsta rummet detta, som avses, då han i sin ovan återgivna skildring yttrar, att det vid tiden för hans landstigning i Simrishamnstrakten var förenat med stor risk att uppehålla sig på den skånska landsbygden och att han därför nu direkt styrt kosan mot Malmö.

Vi ha alltså funnit starka skäl tala för trovärdigheten av Gylers påståenden om det ursprungliga målet för hans

---

[1] *GVR* IX, s. 186 ff.; jfr ibid., s. 157—160, 166 f., 171 ff.
[2] Underrättelsen om de skånska adelschefernas avfall till greven 28 juli nådde Kalmar först omkr. 7 augusti (a. a., s. 201; jfr ibid., s. 192 f.).

flykt. Längre kunna vi egentligen icke komma vid utforskandet av de avsikter, som voro förbundna med flyktbeslutet. Uppgiften, att han ämnade sig över till Tyskland, är mångtydig, och man behöver därvid icke ovillkorligen tänka på Lübeck. Närmast till hands ligger nog den förmodan, att Gyler velat begiva sig till greve Johan, men då han lämnade Kalmar, hade denne knappast hunnit fram till Lübeck, och Gustav Vasa torde vid det laget ännu ha hoppats, att hertig Albrekt av Preussen skulle lyckas spärra grevens väg från Livland till Lübeck, så att greven aldrig skulle nå denna stad.[1] Men å andra sidan har Gyler vid tiden för avfärden från Kalmar förvisso ej haft några principiella betänkligheter mot att verkligen söka en tillflykt i Lübeck. Härpå tyder hans egen utsaga, att han alternativt hade hoppats uppnå Bornholm på sin äventyrliga sjöresa; den är talande nog, i ty att Bornholm sedan 1520-talet var i lybeckarnas besittning. I samma riktning pekar även den omständigheten, att han dock faktiskt gick i greve Kristofers tjänst och i fortsättningen som dennes sekreterare deltog i underhandlingar och aktioner, som åsyftade Nordens, visserligen i första hand Danmarks, betvingande.

Allt detta var emellertid endast konsekvenser av hans flykt och bevisar ingalunda, att själva flyktbeslutet vilade på förrädiska bevekelsegrunder. Såsom redan påpekats, måste den förrymde sekreterarens hela strävan gå ut på att trygga sig mot faran att åter råka i Gustav Vasas våld. Det fanns

---

[1] Den 18 juni tillskrev Gustav Vasa den preussiske hertigen och bad honom söka hejda greven på resan samt om möjligt söka påverka honom, så att han alldeles avstod från att fortsätta färden till Lübeck (orig. i Herzogl. Briefarch., F, Königsbergs statsark.). Hertigen ställde sig uppmaningen till efterrättelse, och då greven, som omkr. den 10 juli bröt upp från Riga, nalkades Ostpreussens gräns i avsikt att genom hertigdömet fara vidare till Lübeck, blev han på Albrekts befallning hindrad att genomföra denna sin plan. Samtidigt träffade hertigen anstalter för att på underhandlingens väg förmå greve Johan att inhibera resans fortsättande. Det sistnämnda syftet förfelades, och något efter mitten av juli lyckades greven genom att oförmodat anlita en litauisk smygväg undandraga sig hertigens och den härvidlag med denne solidariske polske konungens kontroll och sålunda fullborda sin färd till Travestaden (Ostpreussische Folianten n:r 42, pagg. 373—381, Königsbergs statsark.). Där anträffas han emellertid första gången, såvitt jag vet, den 20 aug. (Paludan-Müller, Aktstykker, I, s. 160 f.). — Ännu den 10 augusti synes Gustav Vasa icke ha vetat av, att greven på detta sätt undkommit den preussiske hertigen (*GVR* IX, s. 222 ff.). Detta förklarar hans då fällda yttrande (se ovan s. 169), att Gyler begivit sig antingen till hans lybska fiender *eller* till greve Johan.

för honom intet annat val än att söka skydd på sådana orter och hos sådana personer och makter, där han inte behövde riskera att bli utlämnad till sin förbittrade f. d. härskare. Och så kom han att vandra den väg, som så många andra störtade kungagunstlingar i alla tider, ofta just av samma skäl, ha beträtt: att fly till sin forne herres motståndare.

Att den i det föregående uttalade uppfattningen om orsakerna till Gylers avvikande från Sverige är riktigare än Gustav Vasas efteråt gjorda utläggningar i frågan, torde få anses ytterligare bestyrkt av det faktum, att efter grevefejdens slut tvenne furstar, som båda under detta krig varit lybeckarnas bittra fiender och Gustav Vasas bundsförvanter, togo sig an Gyler och stödde honom mot Gustav Vasa. Jag åsyftar hertig Albrekt av Preussen och Kristian III av Danmark. Även om andra motiv tidvis spelade in, är det otänkbart, att de i detta avseende skulle ha handlat som de gjorde, om de ej för sin del varit övertygade om att Gyler icke var den simple förrädare, som Gustav Vasa sökte göra troligt. Att denna övertygelse hos den förre var tveklös och orubblig, visar hela hans handlingssätt i det följande. Vad Kristian III beträffar, hade han, som vi sett, i jan. 1536 vid uppsättandet av frågeformuläret för Wullenwever trott sig böra beakta Gustav Vasas påstående, att Gyler mot slutet av sin svenska sekreteraretid varit i hemligt samförstånd med lybeckarna,[1] men i fortsättningen ställde han sig under en lång följd av år på samma ståndpunkt som den preussiske svågern i konflikten mellan Gyler och konung Gustav, och när han omsider på 1540-talet väsentligen tog sin hand från Gyler, var det av rent poli-

[1] Möjligen var den omständigheten, att Kristian III lät berörda punkt inflyta i frågeformuläret — att den i själva verket aldrig torde ha förelagts Wullenwever, är ovan s. 172 framhållet — en direkt följd av Kristians strax förut (sept. 1535) avlagda besök hos Gustav Vasa i Stockholm. Att den svenske konungen vid det tillfället icke försummat att söka ingiva sin danske svåger en ofördelaktig uppfattning om Gyler, kunna vi taga för givet, helst som han veterligen var orolig för att Kristian skulle sätta tro till Gylers egna uppgifter om bevekelsegrunderna för flykten och tydligen fann en sådan oro till en viss grad motiverad av det sätt, på vilket Kristian av Gyler mottog dennes framställningar i saken (*GVR* X, s. 122). Det kan förtjäna nämnas, att Gyler i brev till hert. Magnus av Lauenburg, Lübeck 6 dec. 1535 (orig. i Handl. ang. Wulf Gyler, R. A.), just beklagar sig över att Gustav Vasa förtalat honom inför Kristian III under dennes ovannämnda besök i Sverige.

tiska skäl: han ville inte längre riskera det goda förhållandet till Gustav Vasa genom att beskydda en person, som var föremål för dennes lidelsefulla hat.

Tyngre väga emellertid härvidlag de argument, som ovan vid den egentliga behandlingen av flyktens förhistoria och de därmed förknippade omständigheterna ha anförts. Det kan icke vara något tvivel underkastat, att Gylers öde djupast sett bestämdes därav, att han var en målsman för den relativt vänskapliga hållning mot Lübeck utan erkännande av något lybskt förmynderskap, som i det hela kännetecknat Gustav Vasas yttre politik från 1524 men som konungen år 1533 övergav. Han föll, emedan han icke kunde följa med i den utveckling, som det sistnämnda årets svensk-lybska brytning inledde och som inom kort blev ett led i grevefejdens stora sammanhang.

* * *

Ehuru det strängt taget faller utanför vårt ämne, sådant detta i överskriften formulerats, torde det icke vara alldeles ur vägen att till ytterligare belysning av Gylers personlighet till sist lämna några notiser om hans levnadsbana efter den tidpunkt, då hans verksamhet i Sverige tog ett så brått slut. Jag ämnar därvid, särskilt för tiden efter grevefejden, inskränka mig till några enkla data och fakta, helst som det i en, som jag hoppas, snart nog utkommande monografi över hertig Albrekts av Preussen relationer till Gustav Vasa blir tillfälle att mera utförligt återkomma till Gylers senare öden i anledning av den djupt ingripande roll, som han därvidlag i sin egenskap av Albrekts skyddsling, politiske rapportör och rådgivare kom att spela under en lång följd av år.

Den exakta tidpunkten för Gylers inträde i greve Kristofers av Oldenburg tjänst kan icke angivas. Skäl finnas emellertid för antagandet, att det icke skett förrän i september eller i början av oktober 1534. I klagoskriften i Königsbergsarkivet uppger Gyler, att han, innan han for över till Köpenhamn och där tog anställning hos greven, från Malmö avlät en skrivelse till Gustav Vasa, vari han bad denne att låta hans hustru och barn bege sig till den landsflyktige husfadern och lämna hans fasta och lösa

egendom i i Stockholm fred. Och att Gyler verkligen ungefär vid den ifrågavarande tidpunkten skrivit ett dylikt brev till konungen, är bevisligt.[1] Det är också känt, att han genom att på sådant sätt ha satt sig i förbindelse med sin forne herre givit uppslaget till vissa under de följande veckorna förda underhandlingar om en uppgörelse mellan honom och monarken. Då en svensk här i slutet av okt. inbröt i Halland för att i Kristian III:s intresse erövra de skånska landskapen, fingo befälhavarna med sig ett av Gustav Vasa uppsatt utkast till ett handbrev, som de i eget namn borde tillställa den förrymde sekreteraren och vari de skulle uppmana denne att, »som beslutit är», infinna sig hos dem i det svenska lägret för muntliga överläggningar: han borde skyndsamt uppsöka dem och sålunda icke dröja därmed i avvaktan på återkomsten av den brevdragare, som av greve Kristofer uppsänts till Gustav Vasa.[2] Konungen har alltså ännu vid denna tidpunkt på grundval av förutgående skriftväxling med Gyler räknat med möjligheten att förmå denne till ett sammanträffande med de svenska armécheferna — om hans avsikter härvid varit fullt lojala eller endast gått ut på att medelst låtsad förhandlingsvillighet locka flyktingen i sitt våld, må visserligen lämnas därhän. Aktstycket ger dessutom i sin helhet närmast det intrycket, att sekreteraren, då han sålunda under veckorna efter flykten hade legat i underhandlingar med Gustav Vasa om en uppgörelse i godo, ännu ej definitivt gått i greve Kristofers tjänst, ehuru han, som det av berörda brevkoncept vill synas, litat till grevens bemedling för att få sina önskemål angående familjen och privategendomen beaktade av konungen.[3]

Härmed må emellertid förhålla sig hur som helst. Den beramade sammankomsten mellan Gyler och de svenska härförarna blev redan av det skälet inhiberad, att den förre,

[1] Till ett sådant, tidigare avsänt brev hänvisar nämligen Gyler i den nya skrivelse i ärendet, som han den 7 nov. 1534 från Lübeck avfärdade till Gustav Vasa (orig. i R. A.) och vari han refererar dess innehåll på samma sätt som i den ovannämnda klagoskriften.

[2] *GVR* IX, s. 306 (konceptet avsändes till truppbefälhavarna från konungens dåvarande uppehållsort Arnö den 29 okt.).

[3] Ännu på hösten 1534 ansågs greve Kristofer för sin personliga del tydligen icke vara krigförande part i förhållande till Gustav Vasa (se därom även *GVR* IX, s. 249), en omständighet, som givetvis i sin mån bör tagas i betraktande, då man bedömer Gylers handlingssätt tiden närmast efter flykten.

numera greve Kristofers betrodde sekreterare, i medio av okt. — sålunda innan Gustav Vasa uppsatte det nyssnämnda konceptet — som grevens fullmäktiga sändebud avgick i beskickning till Lübeck för att förmå lybeckarna till större kraftansträngningar i det danska kriget.[1] De sålunda av Gyler förda, mycket betydelsefulla underhandlingarna i Travestaden, som voro präglade av den redan öppet framträdande motsättningen i fråga om krigsmål och syften mellan greven och lybeckarna, pågingo i flera veckor och efterföljdes av ett möte i Wismar mellan lybeckarna och hertig Albrekt av Mecklenburg i senare hälften av november, därvid Gyler ävenledes synes ha varit närvarande som grevens representant.[2] Kort efter återkomsten till Kristofer ledsagade han denne till den i det föregående omtalade sammankomsten med Kristian III i Kolding i mitten av december och var där den, som å grevens vägnar förde ordet vid förhandlingarna med Kristian.[3]

En blick på Gylers verksamhet som Kristofers flitigt anlitade diplomat under de sista månaderna av år 1534 bestyrker alltså till fullo det intryck, som Kristian III hemförde från det nyssnämnda Koldingmötet, att Gyler redan nu hunnit bli grevens »neste Rådt».[4] I fortsättningen var Kristofers tillgång på diplomatiska biträden större, men Gyler användes dock alltjämt i den ena viktiga beskickningen och underhandlingen efter den andra. I februari 1535 träffa vi honom sålunda i Nedersachsen, och under denna resa torde han bl. a. — bakom lybeckarnas rygg — ånyo ha besökt Kristian III och förhandlat om ett fredsavtal mellan Kristian och greven.[5] Sedan han därpå i slutet

---

[1] Waitz, a. a., II, s. 247, 354 ff.

[2] Waitz, a. a., II, s. 373 f.

[3] Gyler till Kristian III, Kolding 14 dec. 1534. Orig. i Sverige A, Danska riksark. Jfr ovan s. 169.

[4] *GVR* X, s. 344.

[5] Waitz, a. a., II, s. 222, 410; Gylers ovan s. 164 anförda brev till ärkebiskopen av Bremen, Buxtehude 9 febr. 1535. — Före anträdandet av denna nedersachsiska resa hade Gyler enligt Tegels trovärdiga uppgift (2, s. 46 f.) i början av jan. tillbragt några dagar i Skåne hos greve Johan av Hoya men återvänt till Köpenhamn strax innan de från Halland framryckande svenska trupperna hunno fram till Hälsingborg; bevisligt är, att han den 12 jan. befann sig i den danska huvudstaden (Gylers i det föreg. ofta citerade brev till hert. Magnus av Lauenburg). Jfr den felaktiga notisen i *GVR* X, s. 17, att Gyler skulle ha blivit tillfångatagen (!) i slaget vid Hälsingborg 12—13 jan.

av mars fört Kristofers talan vid en konferens i Köpenhamn med ombud från Lübeck, Rostock och Stralsund, avfärdades han den 2 april tillsammans med en annan av grevens tjänare i en ny betydelsefull beskickning, dels till hertig Albrekt av Mecklenburg, dels till det nederländska hovet. I Nederländerna erbjödo sändebuden enligt sina instruktioner Danmarks rike åt kejsaren och Kristian II:s dotter Dorotea mot det att habsburgarna sände Kristofer hjälp i kriget.[1] I sistnämnda syfte vistades Gyler under den påföljande sommaren åter i Nederländerna, där han sålunda å sin herres vägnar ånyo förhandlade med den nederländska ståthållarinnan och regeringen, varvid han i augusti även utsträckte färden till prinsessan Doroteas trolovade, habsburgarnas danske tronkandidat pfalzgreve Fredrik, vilken han uppsökte på dennes residens Neumarkt i Övre Pfalz.[2]

Då Gyler efter detta besök i Pfalz ankom till Nordtyskland, var hans herre greve Kristofer redan innesluten och belägrad i Köpenhamn. Under dessa förhållanden kom han icke att återvända till Danmark utan kvarstannade i Lübeck, där han till i början av år 1536 var flitigt verksam som Kristofers specielle agent. Härunder deltog han bl. a. i de underhandlingar med Lübecks, Rostocks, Wismars och Stralsunds regeringar, som resulterade i den misslyckade flottexpeditionen till Köpenhamn i november. Som grevens befullmäktigade representant bevistade han också de båda fredskongresserna i Hamburg i nov. 1535, resp. jan.—febr. 1536. Vid den senare kongressen spelade han en framskjuten roll men lämnade densamma redan den 2 februari, ett par veckor före fredens avslutande, emedan fredsvillkoren voro för hans huvudman oantagliga.[3]

Därmed försvinner Gylers namn ur grevefejdens historia. Hans deltagande i Hamburgmötet avslutade hans verksamhet i greve Kristofers tjänst, och han stod nu inför ett nytt

[1] Waitz, a. a., II, s. 223, 227, 229 f., 411, III, s. 80, 413.

[2] Waitz, a. a., III, s. 80 ff., 413, 477, 491; Paludan-Müller, Aktstykker, I, s. 435 f., 455; pfalzgreve Fredrik till Gyler, Neumarkt 22 dec. 1537, Herzogl. Briefarch., H (under år 1538), Königsbergs statsark.

[3] Paludan-Müller, Aktstykker, I, s. 462 f., 478 ff., II, s. 163, 167, 176, 179, 182, 183, 189, 242; Waitz, a. a., III, s. 465; Gyler till hertig Albrekt av Mecklenburg (nu i Köpenhamn), Lübeck 4 sept., 14 sept., och 23 nov. 1535, regester i Danica, ex arch. Gustrow., vol. I, Schwerins statsark.; borgmästaren i Danzig Hans von Werden till hert. Albrekt av Preussen, Danzig 16 apr. 1536, orig. i Herzogl. Briefarch., C 3, Königsbergs statsark.

skede i sin bana. I Lübeck kunde han efter Hamburgfreden icke gärna kvarstanna: han hade under kriget egentligen icke varit lybeckarnas man utan som greve Kristofers tjänare arbetat för syften, som aldrig helt sammanföllo med de lybska och ofta mycket starkt avveko från dessa. Han beslöt fördenskull att t. v. söka en tillflyktsort i Danzig, vilken stad sedan länge stod i spänt förhållande till hans fiende Gustav Vasa och där en hel rad svenska exulanter med Hans Brask och Johannes Magnus i spetsen alltjämt uppehöllo sig. Här slog han senast i april 1536 ned sina bopålar.

Målet för hans strävanden blev nu att dels återfå sin i Sverige kvarlämnade familj och egendom, dels vinna någon anställning, som kunde ersätta den han nyss lämnat hos greve Kristofer och skänka honom nödig bärgning. I det förra syftet hade han, såsom i det föregående i olika sammanhang har omnämnts eller antytts, redan de första månaderna efter flykten varit livligt verksam. Sedan han under sin vistelse i Lübeck i nov. 1534 ännu en gång tillskrivit Gustav Vasa därom[1] men icke fått något svar, hade han varit på det klara med att egna hänvändelser till konungen för sagda ändamål inte vidare tjänade någonting till, och han hade därför i fortsättningen inriktat sig på att genom bemedling av Kristian III och Gustav Vasas fränder i Tyskland: hertigen av Lauenburg, hertig Henrik av Braunschweig-Wolfenbüttel och ärkebiskop Kristofer av Bremen, få sina önskningar uppfyllda,[2] men icke heller på den vägen hade han haft framgång, ehuru de sålunda anropade furstarna verkligen hade till Gustav Vasa översänt hans framställningar och böneskrifter.[3] Efter ankomsten till Danzig beslöt han följaktligen att pröva ett nytt och kraftigare medel för att förmå Gustav Vasa att ge efter för hans krav. Det var nu, som han begynte författa den stora

[1] Se ovan s. 177, not 1.

[2] Gylers i det föreg. citerade brev till Kristian III 14 dec. 1534, till hert. Magnus 12 jan. och 6 dec. 1535 och till ärkebiskop Kristofer 9 febr. s. å.; Gylers klagoskrift i Königsbergsark.

[3] Brevet till ärkebiskopen av Bremen är försett med påteckning i Gustav Vasas kansli, att det ankom till konungen 12 maj 1535; beträffande Kristian III se *GVR* X, s. 122 (här avses trol. någon numera förlorad inlaga, som Gyler under den nedersachsiska resan i febr. 1535 överlämnat till Kristian).

strids- och klagoskrift, vilken vi förut haft tillfälle att stifta bekantskap med. Arbetet är hållet i den häftigt polemiska ton, som utmärker reformationstidens stridsskriftslitteratur överhuvud, men vittnar till skillnad från många andra litterära alster av samma art från det ifrågavarande tidevarvet om en viss stilistisk talang. Det behandlar icke blott Gylers eget martyrium i Sverige, utan författaren skildrar här även en mängd episoder rörande konungens uppträdande mot andra personer under den tid han själv varit i dennes tjänst, allesammans avsedda att utmåla monarkens karaktär i de mörkaste färger men trots tendensen säkerligen icke obrukbara för en kritisk forskning. I sin helhet torde den omfattande paskillen ur flera synpunkter erbjuda väl så stort intresse som de enda egentliga stridsskrifter mot Gustav Vasa, vilka hittills varit kända, nämligen Berend von Melens. Gylers avsikt var nu att utge den av trycket — skriften är ställd till alla kristliga konungar och furstar, biskopar och prelater, ridderskap och städer och till alla »Ehren liebhabende» i hela kristenheten — men innan han skred till en sådan åtgärd, ville han förvissa sig om huruvida icke Gustav Vasa genom blotta hotet om dess tryckning kunde skrämmas att bifalla hans fordringar i den angelägenhet, varom fråga var.[1]

För att den sistnämnda möjligheten överhuvud skulle kunna prövas, behövde Gyler emellertid en mellanhand, som kunde låta konungen förstå, att offentliggörandet av en stridsskrift verkligen var å bane, och som samtidigt stod i så pass goda relationer till den svenske härskaren, att han lämpade sig för medlarens roll i förhållandet mellan denne och Gyler. Redan vunna erfarenheter utvisade, att de tyska furstar, med vilka Gustav Vasa genom sin numera avlidna gemål var befryndad, intet kunde åtgöra för Gylers sak. På dem var sålunda icke att tänka i den föreliggande situationen. Men *en* furste återstod, vars bemedling Gyler ännu icke hade anlitat, ehuru han veterligen icke var Gustav

[1] En närmare redogörelse för skriftens innehåll hoppas jag få tillfälle att framdeles i annat sammanhang lämna. — I de tidigare tryckta kapitlen av föreliggande uppsats har jag på ett par ställen (*HT* 1922, s. 297, not 3, och *HT* 1923, s. 36, not 2) angivit den i sig själv odaterade skriftens tillkomsttid till 1540-talet. Sedermera företagna undersökningar ha emellertid övertygat mig om att Gyler författat den ej långt efter sin bosättning i Danzig 1536.

Vasa osympatisk eller för honom främmande, nämligen hertig Albrekt av Preussen, och på honom föll nu Gylers val.

I slutet av april och förra hälften av maj 1536 avlade Gyler alltså ett första besök i angivna syfte hos den preussiske hertigen i dennes residensstad Königsberg.[1] Han blev mycket vänligt mottagen, och hertigen avlät omedelbart en skrivelse till Gustav Vasa med hemställan, att Gyler måtte från Sverige återfå sin familj och egendom; i händelse konungen ginge in härpå, ville Gyler, om Gustav Vasa så önskade, tjäna den svenska monarken under hela sitt återstående liv, dock blott utom Sveriges gränser. Skrivelsen gav upphov till en mycket livlig brevväxling mellan Albrekt och Gustav Vasa under de följande månaderna. Den sistnämnde visade sig till en början mycket missbelåten med att hertigen lagt sig i saken och ställde sig på den ståndpunkten, att Gyler personligen borde inställa sig i Sverige i och för rättsligt avgörande av tvisten. Ehuru han erbjöd lejd för ändamålet, var sekreteraren naturligtvis klok nog att alldeles avböja denna invit, och ju längre det led, dess mer gav Gustav Vasas ursprungliga obeveklighet med sig, varvid säkerligen fruktan för klagoskriftens eventuella tryckning spelade en huvudroll. I mars 1537 hade det redan kommit därhän, att Margareta Gire genom ett kungligt brev återfick det beslagtagna stenhuset i Stockholm med därå befintliga lösören. När så även Kristian III efter ett personligt sammanträffande med Albrekt och Gyler på kröningsdagen i Köpenhamn s. å. förenat sig med sin preussiske svåger i förböner för Gyler, kom det inom kort under Kristians och Albrekts bemedling till ett förlikningsavtal mellan Gyler och hans forne herre, enligt vilket Gylers hustru, barn och lösegendom skulle föras över till Danzig på ett fartyg, som sekreteraren för ändamålet på egen bekostnad skulle låta avgå till Stockholm, och Gylers äganderätt till de stockholmska fastigheterna för framtiden respekteras; som motprestation skulle Gyler utfärda en formlig »kaution», vari han förpliktade sig att icke vidare vare sig i ord eller

[1] Den följande framställningen bygger så gott som helt och hållet på otryckta brev och akter i Königsbergs statsark. Av hänsyn till det redan hårt anlitade utrymmet avstår jag från en närmare redovisning av källorna, då jag, såsom i det föregående har omnämnts, på annat ställe framdeles kommer att behandla Gylers förbindelser med den preussiske hertigen från 1536.

handling göra konungen något förnär. Det sistnämnda innebar givetvis, att någon tryckning av klagoskriften icke längre kunde ifrågakomma.

Både Gyler och hertigen voro nu övertygade om att saken var klar. I febr. 1538 utfärdade den förre den överenskomna kautionen, som omedelbart därefter av honom beedigades i närvaro av Albrekt och hela det preussiska hovet och av hertigen vidarebefordrades till Gustav Vasa. Men när det fartyg, som Gyler samtidigt avsände till Sverige, i maj s. å. återkom till Danzig, befanns det, att hans familj visserligen var med men att Gustav Vasa under varjehanda förevändningar behållit Gylers egendom. Konungen hade alltså i den punkten brutit avtalet; mot risken, att Gyler under sådana förhållanden skulle verkställa sitt forna beslut att offentligt skandalisera honom, tryggade han sig uppenbarligen vid den i hans besittning varande kautionen, vari Gyler ju på förhand under ed förbundit sig att avstå från allt sådant. Trots nya hänvändelser från hertig Albrekt och Kristian III vek konungen i det följande icke en hårsmån från den sålunda intagna positionen; tvärtom gjorde han sig skyldig till ett ytterligare avsteg från den med Gyler ingångna förlikningen genom att ånyo, denna gång för alltid, beslagtaga stenhuset i Stockholm.

Det är lätt att föreställa sig Gylers förbittring över att hans förhoppningar så oväntat hade blivit svikna. Saken gjorde ett obehagligt intryck jämväl på hertig Albrekt och Kristian III, vilka inför Gyler i viss mån uppträtt som garanter för att Gustav Vasa skulle fullgöra de åtagna förpliktelserna och därigenom förmått supplikanten att ge ifrån sig den för honom numera så ofördelaktiga kautionen. I ekonomiskt hänseende var det emellertid en tröst för Gyler, att han snart nog kom att få sin fulla bärgning i hertig Albrekts tjänst. Efter att redan tidigare under tjänsteförpliktelse ha erhållit ekonomiskt understöd såväl av denne som av Kristian III, antogs han på hösten 1538 till hertigens tjänare med fast årslön och åtskilliga förmåner därutöver. Till en början kvarbodde han härvid i Danzig, ehuru han visserligen på hertigens kallelse ofta besökte Ostpreussen och även i övrigt tidvis vistades på resande fot i hertigens uppdrag, och först under 1540-talets tidigare år synes

han definitivt ha flyttat över till Königsberg, där han 1543 eller 1544 blev Albrekts räntmästare. Sedan han 1546 på grund av svag hälsa anhållit om avsked från sistnämnda befattning, befordrades han 1547 till en av den hertigliga lokalförvaltningens förnämligare poster, i det att han då erhöll fullmakt som amtman i Waldau (ej långt öster om Königsberg), i vilket ämbete han sedan kvarstod, så länge han levde.

Redan den nu givna översikten över Gylers preussiska karriär är — särskilt om man därvid beaktar, att han kommit till Ostpreussen som en främling — fullt tillräcklig för att ådagalägga, att han i hög grad förstått att tillvinna sig Albrekts förtroende. I själva verket var han under hela sitt liv i hertigens tjänst en av denne i många fall anlitad rådgivare, och framför allt på Albrekts nordiska politik hade han vid vissa kritiska tidpunkter stort inflytande. Här må blott nämnas, att han i slutet av 1530-talet inspirerade sin herre till åtskilliga mot Gustav Vasa riktade företag och handlingar, vilka ledde till den starka spänning, som vid 1540-talets ingång inträdde mellan Albrekt och den svenske konungen och efter vilken det goda förhållandet mellan dessa båda furstar knappast någonsin fullt återställdes.

Hos Gyler utplånades aldrig minnet av de oförrätter, som han ansåg sig ha lidit av den monark han i ungdomsåren hade tjänat. Ännu år 1549 var han starkt betänkt på att verkligen trycka en stridsskrift mot denne, och hertig Albrekt var numera för sin del benägen att ge honom tillstånd därtill och utfärda ett officiellt och för publicering avsett intyg om Gustav Vasas avtalsbrott 1538, så att den olycksaliga kautionen inte längre behövde stå i vägen för tankens realiserande. Men Kristian III, som också ombads att lämna Gyler ett intyg av enahanda innehåll, synes på grund av politiska betänkligheter ha varit av annan mening, varpå planen efter allt att döma fick förfalla. Under 1550-talet tycks Gyler ha hängivit sig åt förhoppningar om att den utvalde konung Erik, om Gustav Vasa själv icke ville göra honom rättvisa, skulle ersätta vad fadern obilligt hade frånhänt honom.

Men icke heller detta hopp torde Gyler ha fått se uppfyllt, då han omkr. år 1562 vid framskriden ålder avled.

Han efterlämnade sin svenskfödda maka, som levde ännu 1566, i till synes goda ekonomiska villkor. Av hans söner med henne hade Hans Gyler i slutet av 1540-talet studerat vid Wittenbergs universitet, försedd med personligt rekommendationsbrev från hertig Albrekt till Melanchton; en annan, Caspar Gyler (Giler), var godsherre å Kathrinhöfen (krets Fischhausen). Troligen genom den sistnämnde blev Gustav Vasas forne sekreterare, vilken själv i Preussen synes ha betraktats som adelsman,[1] stamfader för en ostpreussisk adelsätt, som emellertid lär ha utslocknat redan år 1609.

Vår studie är fullbordad. Den uppfattningen torde ha hävd i svenskt historiskt betraktelsesätt, att Gustav Vasa i viss mån saknade nödig förmåga att utvälja verkligt kvalificerade medarbetare och att en dylik brist i hans utrustning framför allt röjer sig i fråga om flertalet av de tyskar, som han till en tid flitigt anlitade och sätte värde på. Utan tvivel är detta att göra den store konungen orätt. Man har i själva verket ensidigt fäst sig vid den katastrofala avslutning, som samarbetet mellan konung Gustav och åtskilliga av hans från början högt betrodda tjänare fick, och därav dragit en oriktig slutsats i berörda avseende. Att Wulf Gyler ingalunda var någon obetydlig eller mindre dugande man, torde den föreliggande undersökningen ha visat. Och för att välja ett annat exempel: det var icke heller utan skäl, som Berend von Melen under Gustav Vasas tidigaste regeringsår erhöll en så framskjuten ställning bland riksföreståndarens och konungens medhjälpare; att denne tyske ädling, som vi vant oss att betrakta företrädesvis som en äventyrare och lycksökare, var en man av verklig förmåga, lär ingen kunna bestrida, som grundligt studerar hans följande bana i den sachsiske kurfurstens och det schmalkaldiska förbundets tjänst. Just Berend von Melen erbjuder i många hänseenden en slående parallell till Gyler. Båda voro på sin tid i besittning av Gustav Vasas särskilda förtroende; bägge råkade till sist i delo med sin kunglige herre, flydde ur landet och blevo hans svurna fiender för

[1] Det kan förtjäna anmärkas, att Gylers sigill redan 1538 (brev till Gustav Vasa, R. A., tr. *GVR* XII, s. 274 f.) utvisar en bild (kvinnofigur), som, anbragt över hjälmen, enligt vapenböckerna återfinnes även i hans ättlingars adliga vapen.

livet. Likheten i deras livsöden sträcker sig ända därhän, att de efter flykten från Sverige var på sitt håll nådde inflytelserika ställningar, Gyler hos hertigen av Preussen och von Melen i de schmalkaldiska ständernas krets. Tillsammans bidrogo de högst väsentligt att från Gustav Vasa avlägsna de tyska furstar, med vilka Sveriges förste evangeliske konung eljest på grund av trosfrändskapen borde ha kunnat bli intimt förbunden, och inte minst därigenom ha bådas namn sin givna plats i vårt lands historia under Gustav Vasa.[1]

[1] Vid korrekturet önskar jag göra följande tillägg till de förut tryckta kapitlen av denna uppsats: Sedermera kyrkoherden i Stockholm Nicolaus Stecker är säkerligen identisk med den »her Nicolaus secretere», som 9 juni 1523 under den pågående Strängnäsriksdagen å Gustav Vasas vägnar (jämte riksråden Ture Jönsson, Berend von Melen och Ture Bengtsson till Händelö samt Laurentius Andreæ) underhandlade med de lybska sändebuden (*HH* 26: 2, s. 10 f.). Stecker torde sålunda, innan han blev kyrkoherde i Storkyrkan, någon tid ha fungerat som konungens ordinarie tyske sekreterare; måhända är det tillåtet att gissa, att hans sachsiske landsman Berend von Melen varit den, som ursprungligen förmedlat hans anställning i Gustav Vasas tjänst. — J. Paul (Lübeck und die Wasa, s. 9) omnämner ett i Lübecks statsark. befintligt brev från Gustav Vasa till Lübeck 7 juli 1529 angående uppgörelsen av 16 och 17 mars s. å.; härigenom bekräftas Handelmanns av senare forskare betvivlade notis om tillvaron av ett dylikt brev (jfr *HT* 1923, s. 66, not 1). — Slutligen bör anmärkas, att det preussiska statsarkivet i Schleswig enligt uppgift numera är flyttat till Kiel.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ännu en gång gravstenen över Sverker den äldres son Johan.

I tredje häftet av *HT* 1923 (s. 286—290) visar Fredrik Westling i en särdeles intressant uppsats med rubrik »Gravstenen över Sverker den äldres son Johan», att man icke bör fullt lita på de hittills oemotsagda uppgifterna från Saxo om Sverker den äldres nämnde son — förmodligen hans äldste — såsom en liderlig kvinnorövare. Denne Johan skulle ha begivit sig till Halland vid ett tillfälle, när landets styresman Karl var bortfaren, och då bemäktigat sig tvenne förnäma kvinnor, vilka han förde med sig till Sverige som frillor men vilka han sedermera av Sverker och allmogen tvangs att återsända, varefter han blev — såsom det sist heter — av bönderna ihjälslagen.

På Johans gravsten, som ännu, fastän svårt vittrad, finnes kvar i Linköpings domkyrka, talar emellertid — anför förf. — inskriften ett helt annat språk om den svenske kungasonens person och förhållanden. Att bokstäver och tecken nu mestadels äro utplånade, betyder lyckligtvis icke så mycket, ty Messenius har läst dem, när de ännu voro oskadda, och han fann dem utgöra följande »carmen»:

Hic pacatorum terror clipeusque Svecorum
Intumulate jaces membris dux magne Johannes.

Anteckningar år 1635 av domkyrkans föreståndare Erik Gunnarsson och 1706 i biskop Spegels gravbok ändra *jaces* till *manes;* och i gravboken 1706 är ordet *pacatorum* utbytt mot *peccatorum*, vilket senare av förf. tros vara det avsedda ordet, »då pacatorum, såvitt jag förstår, ej giver någon användbar betydelse». År 1830 läste lektor J. Wallman, som var en känd fornforskare, bl. a. *uondam*, och förf. vill för versens skull anse *membris* såsom felläst. *Quondam* insatt i stället ger onekligen god mening. Men emendationen synes något vågsam inför den samfällda läsningen på 1600- och 1700-talen av *membris*, vilket ord, översatt som »kropp», går väl in i frasen.

Av de förmodade orden *peccatorum terror* drages så den slutsatsen, att benämningen »Syndarnes skräck» svårligen kan ha tillagts en person, om denne varit ökänd för ett i hög grad osedligt och förargelseväckande liv. Alltså har Saxo farit med osanning, något

som knappast behöver överraska, när det är fråga om svenska förhållanden, ty dem färglägger han gärna på ett mindre älskvärt sätt. Med Sverker den äldre är visserligen detta fallet, då Saxo talar försmädligt om hans »temligen ringa börd» och illa utlägger hans förhållande till drottning Ulfhild.

Hela Westlings slutledning utgår från läsningen av andra ordet i gravskriften som *peccatorum.* Jag dristar framkasta den satsen, att en äldre bokstavsläsning (helst då den är utförd av Messenius) bör äga vitsord framför en som är hundra år yngre. Alltså *pacat*..., icke *peccat*... Det kinkiga vid tydningen av munkskrift består emellertid icke bara i de egentliga bokstäverna utan i förkortningstecknen, särskilt för -m (-um, -am) och -n. Vid en rad uncialer inhuggna i sten ökas svårigheten genom att förkortningstecknen gärna komma att sammanfalla med linjen över bokstäverna. Jag vågar nu den suppositionen, att förkortningstecknet för -um icke varit avsett för ordet *pacator* utan för nästa ord *terror;* ty — såsom Westling fullt riktigt påpekar — »*pacatorum*» giver icke rimlig mening. Versen blir då

Hic pacator terrorum clipeusque Svecorum.

Det blir en för medeltiden ganska passabel hexameter, med egentligen enda felet i femte versfotens daktyl: — usque sve —, där kvantiteten icke skulle ha godkänts av Quintilianus; men det felet finns där för övrigt med vilken som helst av de framlagda läsningarna.

Översättningen blir lätt och meningen klar: »Här (ligger) du som kväste härjningarna och var svenskarnes sköld». — —

Eller med försök att efterlikna gravkvädet i stil och anda:

Här vilar du som slog härjningar ned
och var sköld för de svenske.
Gravlagd med kroppen nu, du store hertig
Johannes.

Eftermälet blir väl så vackert som att ha varit »Syndares skräck». Sistnämnda uttryck förefaller mig som en konstruktion, väl passande för biskop Spegels lärodiktston och det begynnande 1700-talets teologiska smak, men i strid mot den Sverkerska tidens känsla. Snarare skulle då ha väntats: »Rövares skräck» eller »Danskarnes skräck». Johan Sverkersson har uppenbarligen, såsom Fredrik Westling utvecklar, skyddat Sverige vid ett danskt härjningsöverfall (terrores), och man kan tänka på Blenda-legenden. Ett sådant framgångsrikt fälttåg bör lätteligen ha fört honom över rikets gränser in på fiendens eget område. Och varför icke in i Halland med den av Saxo omtalade episoden som en påföljd: att enlevera två förnäma damer var säkerligen segrarens rätt, så mycket mera som deras beskyddare hade »farit bort», och det tyckes ha varit utan motvilja, som de följde honom bägge två, stark och djärv som han var (»ut plurimum strenuus», säger Saxo). Men lika sanno-

likt är, att deras återsändande ingick i förutsättningarna för ett fredsslut, varom både den åldrande konungen och allmogen ha varit angelägna.

Alltså: det tör finnas en kärna av sanning i Saxos berättelse. Det vore också djärvt att avvisa det hela som en dikt. En annan sak är, att varken han eller hans landsmän hade skäl att älska minnet av den svenske konungasonen; anrättningen pepprades därför ordentligt.

Till författaren av uppsatsen i *HT* står i alla händelser forskningen i verklig tacksamhetsskuld för det skimmer, helt säkert bestående, han gjutit över en av vår tidigare medeltidshistorias förut svärtade gestalter.

Efterskrift.

Vid ett besök, som jag jämte utgivaren av Östgöta Correspondenten filosofie doktor Ivar Andersson tredjedag jul gjorde i Linköpings domkyrka, varvid sysslomannen pastor Nordsjö var en lika sakkunnig som välvillig ciceron, kunde vi taga gravstenen i betraktande. Stenen, eller måhända rättare: det kvarvarande därav, är nu insatt på södra långväggen, ej långt från den plats i golvet — några steg i sydväst om högaltaret —, där den förut hade sitt läge och där sålunda Johan Sverkersson varit begraven.

Den förödelse, som gått över stenen, beror uppenbarligen icke så mycket på vittrande eller ens på slitning genom de kyrkobesökandes fötter seklerna igenom som på våldsam medfart vid något tillfälle. Ty de kvarvarande bokstäverna äro förundransvärt väl bibehållna, skarpt och vackert uthuggna som de varit; men breda flisor äro utsprängda på båda sidor. Pastor Nordsjö ville erinra sig, att han hade sett en flisa inlagd i stengolvet, och trodde, att den möjligen tillhört stenen; vi kunde emellertid icke i golvets stensättning urskilja någon sådan.

Av första versen finnes ingenting bevarat mer än . . *svec* . . . . samt undre kantlinjen för inskriften. Av andra raden syntes tydligt . . *dux magne Johae* . . .

Det är sålunda numera ogörligt att bestämt fastslå hela inskriptionens innehåll. Man får nöja sig med sannolikheter. Emellertid är det sista ordet märkligt och äger sin lilla beviskraft. Där har uppenbarligen stått *Johães* (för »Johannes», såsom också samtliga förut ha läst det). Det slutande *s* är nu borta, och även bokstaven *e* är en smula avfilad. Här har alltså *-nn-* i »Johannes» på övligt sätt betecknats icke med bokstäver utan helt säkert med ett över *a* stående streck. Denna omständighet synes utgöra ett starkt stöd för min förmodan, att *-um* i första versen haft en likartad beteckning icke med uthuggna bokstäver utan med ett, måhända mindre skarpt utmejslat ovanstreck, varav åter följt, att t. o. m. Messenius lätt nog kunnat misstaga sig om vilket ord som stått i

nominativus och vilket i genitivus. De övriga läsarna ha sedan bara följt efter.

Fältet inom den bågformiga inskriften är helt bevarat; det företer icke — såvitt vi vid noggrann undersökning med särskild belysning kunde se — någon bild eller några emblem. Frånvaron härav tyder på monumentets höga ålder; förmodligen har stenen lagts redan kort efter konungasonens död.

K. A. Härje.

Magnus Erikssons giftermål med Blanka av Namur.

I [Norsk] Historisk Tidsskrift, H. 1, 1923, som utkom i december förra året, har Halvdan Koht (s. 566—582) offentliggjort en uppsats med titel *Magnus Erikssons giftermål med Blanche av Namur.* Författaren utgår från ett citat ur P. A. Munch, Norske folkets historie, rörande anledningen till att konung Magnus valde just Blanka till gemål och konstaterar, att de av Munch framkastade hypoteserna äro föga tillfredsställande. Därefter skildras omständligt Blankas släktförbindelser och anor såväl på fäderne- som möderne-sidan. Två genealogiska tabeller giva läsaren en välbehövlig vägledning i detta vimmel av namn. Avsikten säges vara att visa, att Blanka var »en av de fineste fyrstedøtre i Europa, og at hun samstundes hørte til på en bestemt side i den europeiske politikk» (s. 567).

Sedan följer på endast omkring fyra sidor en redogörelse för konung Magnus' utländska resa år 1334 och det därav följande giftermålet med Blanka. Till sist påstår författaren, att i de flamska, engelska och franska aktstycken, på vilka han grundar sin framställning, är det uteslutande tal om Norge och konungen av Norge — Sverige nämnes aldrig.

Det är ju onekligen ett intressant ämne, som professor Koht här behandlar, och man förstår hans glädje, då han på grundvalen av sina forskningar i det rätt avlägsna Bryssel tror sig kunna meddela för den historiska forskningen hittills okända fakta. Att så dock ej i nämnvärd grad är förhållandet, tror jag, att följande rader komma att visa.

Författaren omtalar (på s. 578) två säkerhetsbrev av den 12 februari och den 14 juni, utfärdade av greve Ludvig av Flandern för konung Magnus tvänne sändebud, Petrus Andrianus och broder Johannes. Dessa brev har han funnit i ett arbete av Ed. Niffle-Anciaux med titel *Guy II, comte de Namur*, publicerat i Annales de la société archéologique de Namur, T. 18 (1889), s. 231—288, T. 19 (1891), s. 305—316, och säger sig härmed ha fått en »ny oplysning om forbindelse mellem den norske og den franske konge

på en tid, som vi ellers næsten intet vet om slikt». Vilka de båda sändebuden voro, har han dock ej kunnat fastställa, men anser dem i alla händelser vara norrmän. Detta är dock för det första alls icke något nytt meddelande, ty i *Sveriges traktater*, del 1, har utgivaren, O. S. Rydberg, på s. 554—555 avtryckt det ena av dessa brev efter originalet i Flandriska arkivet i Departementsarkivet i Lille. Det är således publicerat här i Sverige redan tretton år tidigare än i det av Koht anförda arbetet. Vidare har Rydberg i registret till nämnda del av *ST* även meddelat, att Petrus Andrianus möjligen är densamme som Petrus de Færingiatunum, Upsalakanik, sedan biskop i Linköping och slutligen ärkebiskop i Upsala, vilken under sin kaniktid var konung Magnus' kanslär. Om broder Johannes av predikareorden åter upplyses i samma register, att han var konungens biktfader. De hava således föga med »Noregs styrelse under Magnus Eriksson» att göra, utan äro ett par framstående svenska män. Slutligen bör påpekas, att det senare av Koht omnämnda brevet, utfärdat den 14 juni, icke gäller de två nu omtalade personerna utan helt andra, nämligen konung Magnus' råd, lagmannen i Västergötland Knut Magnusson och Erengisle Sunesson samt deras följeslagare. Även detta brev är fullständigt avtryckt i *ST*, 1, s. 557—558.

Koht fortsätter därefter (s. 578): »Enda merkeligere og mer uventet er det, at den samme grev Ludvig den 14 juni 1334 har utstedt leidebrev for kong Magnus selv til reise gjennem Flandern». Författarens förvåning är förklarlig, enär han icke tycks känna till *Sveriges traktater*, och den torde nog ökas vid underrättelsen, att i denna urkundspublikation (del 1, s. 557) finnes detta av greven av Flandern utfärdade säkerhetsbrev in extenso avtryckt. I en not till detta och det ovan nämnda av samma datum för konungens råd utfärdade brevet påpekar Rydberg, att dessa båda säkerhetsbrev visa, att konung Magnus sommaren 1334 var på friarefärd till Blanka av Namur. Rydberg har således redan för 47 år sedan vederlagt Munchs förmodan, att Magnus denna tid vistats på Lindholmen, i Halland eller i Skåne. »Aktstyckkerne fra Flandern» hava sålunda länge nog varit lätt tillgängliga för forskarna och av de initierade också väl kända.

På sidan 580 påstår Koht, att Blanka avreste till sin blivande kunglige gemål »i august 1335», och stöder sig därvid på ett skyddsbrev daterat den 24 augusti samma år av Edvard III i England för Guidos flotta, som skulle föra henne till Norge. Rydberg omnämner (a. a., s. 559) även detta brev men drager därav den slutsatsen, att »flottan kan således icke antagas hava avseglat förr än i september». Ett antagande som synes mig riktigare än Kohts förhastade slutledning.

På tal om drottning Blankas förmögenhet anför Koht ett uttalande av ovannämnde Niffle-Anciaux angående en kvittens för biskop Philip av Chalons på 268 livres parisis, som han försträckt till utgifterna för Blankas utstyrsel. Författaren borde här hava om-

nämnt, att denna notis finnes publicerad i [Norsk] Historisk Tidsskrift, 3:e Række, Bd 3 (1893—95), s. 218, där meddelad av Ch. Delgobe i en uppsats om *Greverne af Namur og deres Forhold till Norden.* Eller är månne även denna okänd för professor Koht?

Härmed torde vara uppenbart, att de av Koht som särdeles viktiga nyheter relaterade akterna visserligen äro ytterst viktiga för kännedomen om de berörda händelserna åren 1334 och 1335, men att de alldeles icke kunna betecknas som nyheter. Däremot är redogörelsen för Blankas fäderne- och möderneskäkt mig veterligen icke förut offentliggjord, men för en sådan sammanställning torde arkivforskningar i Bryssel icke vara nödvändiga.

Jag har här ovan påpekat ett par arbeten rörande giftermålet mellan Magnus och Blanka, vilka icke av Koht anförts. Utom dessa finnas emellertid även andra, däri denna fråga behandlats eller vidrörts, vilka dock icke heller blivit av honom nämnda. Så har K. G. Grandinson i *Studier i hanseatisk-svensk historia*, 2 (Stockholm 1885), s. 5, framkastat den förmodan, att Magnus' förmälning med Blanka haft betydelse för Sveriges handel på så sätt, att en direkt förbindelse därigenom uppstod mellan Sverige och Flandern. Och på s. 86 ansluter han sig till Rydbergs åsikt, att Magnus varit i Flandern sommaren 1334. Vidare har A. Taranger i 3:e delen av Norges historie (Kristiania 1915), s. 56, omtalat säkerhetsbrevet av den 14 juni och konung Edvards brev av liknande innehåll. Han anser klart, att Magnus gav sig ut på friarfärd till Flandern och att hans blivande gemål avreste i början av september. Det lån, som Blankas moder i och för sin dotters utstyrsel upptog eller rättare återbetalte, omtalas likaså.

Bland de arbeten, som Koht citerar (s. 567 not 2), är en Uppsala-dissertation av år 1748 med Olof Celsius som præses och Joseph Israelsson som respondent. Koht anmärker på att denna avhandling av Suhm och Munch citerats som ett arbete av Celsius, som dock »var bare præses vid desputasen». Att på den tiden præsidera vid en disputation var emellertid oftast icke bara en formalitet, ty det är ju en känd sak, att i de flesta fall var det præses, som författade avhandlingen, icke respondenten. Det är därför fullt riktigt att i detta fall citera Celsius såsom författaren.

Till sist ett par ord om konung Magnus' titulatur. Koht yttrar (s. 581): »overalt er det bare tale om Noreg og kongen av Noreg, — Sverige blir ikke nevnt». Detta påstående är icke blott egendomligt, det är dessutom alldeles felaktigt. Ty i grevens av Flandern brev av den 12 februari 1334 tituleras Magnus »Le Roy de Suece et de Noruoe», och i det av honom utfärdade brevet av den 14 juni samma år lyder titeln (se Rydberg, a. a.): »Magno, Dei gracia Sueuorum, Noricorum Gothorumque regi.» Reflexionerna göra sig själva.

Gustaf Rudbeck.

Underrättelser.

S. J. Boëthius †. F. d. skytteanske professorn i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet Simon Johannes Boëthius avled i Uppsala den 29 mars 1924. Med Boëthius' bortgång från en rik och fruktbärande forskargärning, som han in i det sista fullföljde, har historisk och politisk vetenskap i vårt land gjort ytterligare en djup och smärtsam förlust till de ovanligt många och stora den lidit under den korta tiden av föga mer än två år.

Boëthius, som tillhörde samma gamla präst- och lärdomssläkt, av vilken två medlemmar tidigare innehaft professorsämbeten vid det uppsvenska lärosätet, föddes i Sävsnäs i Dalarna den 6 mars 1850. Efter akademiska studier i Uppsala disputerade han för graden 1877 på en avhandling, »Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering», vilken belönades med Geijerska priset och kort därpå medförde kallelse till docentur vid universitetet. Åren 1879—89 var Boëthius lektor vid Uppsala högre allmänna läroverk. Sistnämnda år utnämndes han efter kallelse till e. o. professor i historia vid universitetet, från vilken befattning han 1901 övergick till den skytteanska lärostolen. Denna lämnade han 1915 efter uppnådd pensionsålder och tillbragte därefter de senare åren av sitt liv i sin hembygd Ål i Dalarne. — Boëthius' tid och krafter togos vid sidan av det akademiska arbetet i anspråk för åtskilliga allmänna värv och uppdrag. Sålunda representerade han åren 1891—1902 Uppsala stad i riksdagens andra kammare, där han tillhörde lantmannapartiet, samt var en följd av år medlem av Uppsala stadsfullmäktige samt Uppsala läns landsting. Som censor vid mogenhetsexamen tjänstgjorde han i tjugo år (1893—1912).

Genom sin ställning såsom innehavare av två professurer — först i historia och sedan i statskunskap — kom Boëthius i sin verksamhet att spänna över vida fält av de politiska vetenskaperna. Hans produktion ger därför oundvikligen, om man ser på de mycket olika frågor och ämnen han upptagit till behandling, ett visst splittrat intryck, vilket dock icke hindrar att den samtidigt utmärkes av energisk och resultatrik målmedvetenhet. Inom svensk historia har han arbetat på de flesta av den nyare tidens epoker, från 1500-talet till den allra nyaste tiden, inom allmän historia har han utfört en del stora sammanfattande arbeten, inom statskunskapen har han behandlat en mängd spörsmål huvudsakligen hörande hemma inom den allmänna statsläran, en sida av ämnet, som han dessutom gjort till föremål för en översiktlig framställning. Överblickar man mångfalden av smärre och större arbeten han lämnat efter sig, ofta offentliggjorda i denna tidskrift, till vars trägnaste medarbetare han hörde, skall man emellertid snart finna, att de koncentrera sig kring vissa huvuduppgifter. Uppslag, som fångat

Boëthius' intresse, har han gärna fullföljt och slutfört, vare sig han sysslat med mera begränsade spörsmål eller tagit sig före större arbetsuppgifter. Det vilar över hela hans författarskap ett utpräglat positivt drag, som gör att det, trots splittringen, på de olika områden det rört sig ofta kommit fram till avslutade resultat av högt och bestående värde.

Inom den egentliga historien ägnade Boëthius sin forskning åt två huvudområden, 1590-talets brytningsperiod i Sverige samt den stora franska revolutionen. Till dessa områden kan läggas ett tredje, frihetstiden, vilken epok han skildrade i första upplagan av Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar. På alla dessa ämnen inriktades Boëthius' intresse redan under 1870-talet, och han upptog dem sedermera efter vartannat till förnyad behandling; vad frihetstiden beträffar dock endast i form av några mindre uppsatser, bland vilka särskilt förtjänar nämnas den uppslagsrika undersökningen, »Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären av frihetstidens författning» (i denna tidskr. 1891).

Måhända ligger Boëthius' förnämsta rent vetenskapliga insats i hans forskningar över 1590-talet, nedlagda dels i gradualavhandlingen, dels i dess fortsättning, de utmärkta i denna tidskrift (1884—86) publicerade fortlöpande studierna över »Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594—1596». Det var därmed första gången denna utomordentligt viktiga period i vår historia gjordes till föremål för en ingående forskning efter modernt kritiska metoder, och Boëthius' insats har här varit vägröjarens. Av den stora krisen har han skildrat dess inre sida under dess tidigare skede, varvid han tillrättalagt dess händelseförlopp och principiella motsatser på ett sätt, som för uppfattningen om dess innebörd varit av grundläggande betydelse. Till mera djupgående studier över den franska revolutionsepoken fick Boëthius tillfälle under en längre studieresa till Paris 1885—86, och resultatet härav blev den kända, högt skattade boken om »Den franska revolutionen. Dess orsaker och inre historia» (1887). Den historiskt intresserade allmänheten fick här en på samma gång lättläst och grundlig framställning av den stora revolutionen och den akademiska undervisningen en pålitlig, i den dåtida vetenskapens resultat förträffligt orienterande, länge använd handbok. En frukt av parisstudierna var också den till stor del på forskningar i franska utrikesministeriets arkiv vilande avhandlingen om »Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen» (i denna tidskr. 1888—89), belysande en kanske inte alltför betydelsefull men så mycket mer karakteristisk sida av den Reuterholmska utrikespolitiken.

Den läggning för större syntetiska uppgifter, som tidigt röjer sig i Boëthius' skriftställarverksamhet, gör sig icke minst gällande i hans omfattande såväl rent skolpedagogiska som för en större allmänhet avsedda populärvetenskapliga författarskap. Av största betydelse härvid, genom anläggningens bredd och utförandets mästerskap, äro de båda under titeln »Historisk läsning för

skolan och hemmet» utgivna allmänt historiska framställningarna över forntiden (1895) och medeltiden (1898). Anmärkningar ha riktats mot dem, och icke alldeles utan fog, för en viss godtycklighet i stoffurvalet, särskilt mot den knapphet, som vidlåder skildringen av de båda huvudepokernas slutskeden, en anmärkning som för övrigt också kan göras i fråga om arbetet om den franska revolutionen. Kritiska invändningar som dessa väga emellertid lätt inför det ypperliga sätt, varpå dessa arbeten fylla sitt av författaren åsyftade ändamål, att giva en på samma gång konkret och det historiska sammanhanget fasthållande skildring av den världshistoriska utvecklingen. För den historiska bildningens väckande och utbredning i vårt land ha de betytt mycket, varom i sin mån vittnar, att båda verken utgått i nya upplagor.

Då Boëthius övergick till den skytteanska lärostolen övertog han ett nytt läroämne. Anspelningar saknades icke — offentligen uttalade — att denna lärostol därmed endast skulle bli en tredje professur i historia vid Uppsala universitet, och det antyddes, att den stod vid en skiljeväg. Frågan vid den skytteanska professurens återbesättande efter Oscar Alin gällde, framhölls det, i själva verket: »statskunskap eller historia?» Naturligtvis var frågeställningen, kontradiktoriskt tillspetsad på detta sätt, oriktig. Ej heller var det riktigt, att utvecklingen genom Alin egentligen förts fram till en skiljeväg, då det ingalunda kan sägas, att historien under dennes tid eskamoterats bort från ämnet. Detta utesluter ej att de uttalade anmärkningarna kunde ha vissa skäl för sig, för så vitt som Boëthius' verksamhet som lärare och författare dittills varit historikerns, låt vara att i vissa av hans skrifter ett utpräglat statsvetenskapligt intresse gjort sig gällande. Farhågorna för ett historiens oberättigade övervälde under hans lärartid visade sig emellertid i verkligheten ogrundade, och Boëthius bestod på ett beundransvärt sätt kraftprovet att vid över 50 år inaugurera en ny lärargärning, besjälad av nya impulser.

Sin uppfattning om den skytteanska professurens ställning formulerade Boëthius vid ett tillfälle så, att dess »uppgift varit och är att verka för statsvetenskaplig bildning på historisk grund». Häri såg han det berättigade i upprätthållandet även i en modern tid av den traditionella förbindelsen mellan statskunskap och historia, och otvivelaktigt med fog, för så vitt som statskunskapen, såsom vilande på och ständigt rörande sig med historiskt material, svårligen kan förneka sin natur av historisk vetenskap, och det moderna statslivet aldrig rätt kan begripas utan vederbörligt hänsynstagande till dess historiskt givna förutsättningar. Förnekandet av denna för övrigt tämligen självklara sanning, vilket dock ej varit alldeles oförsökt, har i själva verket endast varit ägnat att äventyra statskunskapens egenskap av vetenskap. Såsom Boëthius fattade ämnet har han med ständigt aktgivande på dess historiska betingelser i väsentlig grad bidragit att utveckla det till ett politiskt studium, här taget i betydelsen av ett studium av statslivet

i dess konkreta verklighet och reala utveckling, oberoende av eller i strid mot den rättsligt bestämda formen. Denna hans insats, som kom att stå i en viss motsats till den juridiskt statsrättsliga färgning, som disciplinen delvis fick under Alin, förtjänar betonas, därför att den mindre kommit fram i hans skrifter än i själva den akademiska undervisningen. Han har i denna gjort åtskilligt för att hos oss förmedla de impulser, som i nämnda hänseende stodo att hämta i amerikansk, engelsk och fransk vetenskap, även om det dröjde, innan dessa impulser verksamt tillgodogjordes för studiet av vår egen nyare statsutveckling. Även det komparativa politiska studiet var en sida av ämnet, som han gärna odlade i sin undervisning.

Verkligt nytt innehåll tillförde Boëthius den skytteanska professuren genom den betoning han gav åt den allmänna statslärans betydelse för ämnet. Hans installationsföreläsning och de föreläsningar i allmän statslära, varmed han höstterminen 1902 inledde sin undervisning som professor skytteanus, beteckna i viss mån ett program för hela hans lärarverksamhet. Det intresse för statskunskapens idépolitiska element, som han här från början lade i dagen, följde honom sedan ständigt. Gång på gång tog han i sina föreläsningar och seminarieövningar upp ämnet, fördjupade det och publicerade i en rad smärre skrifter (Rösträttsproblemet 1904, Richerts politiska idéer 1905, Olika uppfattningar av orden folk, nation, folkrepresentation, nationalrepresentation 1908, Det moderna statsbegreppet 1912) resultaten av sina studier och forskningar. Sammanfattningen av dessa gav han sedan i det kort efter hans avgång från professuren utgivna arbetet »Om statslivet» (1916), vars kvantitativt och kvalitativt mest vägande parti utgöres av en klar och överskådlig framställning av de politiska idéernas utveckling. En fråga, som Boëthius med särskilt intresse fördjupade sig i, var brytningen mellan upplysningsliberalismen och den historiska skolan, och han tröttnade aldrig att från olika utgångspunkter gång på gång — stundom kanske t. o. m. en smula väl enträget — utveckla innebörden av det nya statsbegrepp, som utgick ur denna brytning, och dess betydelse för statslivets rätta uppfattning.

Det var en ny och betydelsefull insats — för hans lärjungar måhända den mest betydelsefulla — som Boëthius gjorde genom att sålunda taga upp och utveckla en viktig hos oss förut icke synnerligen odlad sida av statskunskapen. Den tacksamhetsskuld för impulser, som han därvid mottog från Georg Jellineks epokgörande arbeten, har han själv ofta framhävt. Det har ej saknats tendenser att från statskunskapens domän utmönstra även de idépolitiska synpunkter och metoder, som tagits upp av Boëthius och förts vidare av hans lärjungar. Mot en självtagen och om ganska högt oförstånd vittnande fiskalsmyndighet av detta slag vände han sig i en uppsats, »1865—66 års representationsreform i idéhistorisk belysning» (denna tidskr. 1918), där han fick tillfälle att säga några välgörande sunda ord om faran av doktrinarism och skråväsen i vetenskapens rike.

Inom den svenska statskunskapen ägnade sig Boëthius med förkärlek åt författningsutvecklingen under 1809 års statsskick, ett område, som han behandlade i föreläsningar och övningar en följd av terminer. Det är i mycket de uppslag han gav genom denna sin undervisning, som burit frukt i ett flertal avhandlingar av hans lärjungar, utgivna under eller de närmaste åren efter hans lärartid. Själv publicerade han på detta område en del smärre undersökningar, huvudsakligen berörande vår författnings anda och tillkomst, i vilket betydelsefulla spörsmål han gav uttryck åt en uppfattning, som icke oväsentligt avvek från den hävdvunna. Av stort intresse var den skarpa vetenskapliga strid, som han i hithörande frågor förde med Nils Höjer (i Hist. och Statsvet. tidskr. åren 1910—12). Den gav visserligen ingen klarhet, men den blev uppslagsgivande, därför att den ställde en del viktiga problem under debatt. De djupgående kunskaper Boëthius förvärvat i svensk politisk utveckling under 1800-talet kommo till god användning för det sista, ännu ej publicerade större arbete, som han åtog sig, en historisk framställning av Oskar II:s regeringstid. Avsett att ingå i den nya upplagan av samlingsverket Sveriges historia torde det förelegat fullt färdigt redan ett år före hans död.

Att Boëthius' vetenskapliga författarskap under hans tjänstgöringstid som skytteansk professor icke blev av någon större omfattning — vad han som emeritus uträttade i den vägen torde omfatta mera — förklaras av att hans tid och omsorg i stor utsträckning togos i anspråk av hans lärarkall. Om hans lärargärning kan med sanning sägas, att den präglades av verklig intensitet, och han nedlade därpå ett intresse, som sträckte sig till lärjungarna personligen och som av dem både djupt uppskattades och kändes. Det något docerande, som fanns i hans natur, var fritt från all dogmatism, och en förtroendefull otvungenhet, som ej stördes av än så utpräglad meningsolikhet i politiska och vetenskapliga frågor, utmärkte i hög grad förhållandet mellan Boëthius och hans lärjungar.

A. B—z.

— Av *Meddelanden från svenska riksarkivet, Ny följd* föreligga två nya häften, I: 54—56 och 57—59 (Stockholm, Norstedt 1923, 1924). Utom årsberättelserna för 1920 och 1921, förut refererade i denna tidskrift (årg. 1921, s. 227, och 1922, s. 326) samt handlingar rörande arkivväsendet, huvudsakligen angående gallringsfrågor och lokalarkivinspektionerna i landsarkivdistrikten, innehålla de som vanligt vartdera en specialuppsats. I det första av häftena redogör Ivar Simonsson för *Erik Dahlbergs arkiv* (s. 272—323). I de samlingar, som Dahlbergh hopbragte på sin egendom Ströpsta och om vilkas växande omfattning bevarade förteckningar från olika tidpunkter giva en föreställning, ingick utom hans enskilda papper också åtskilligt av de ämbetsarkiv, som uppväxte under utförandet av hans skiftande uppdrag. Förf. ger en framställning av de ansträngningar att till staten återbörda detta,

som efter Dahlberghs död gjordes från fortifikationskontorets och riksarkivets sida och vilka slutligen kröntes med betydande framgång. En del handlingar av offentlig karaktär blev dock kvar och fick dela samma öden som det övriga arkivet. Efter att med knapp nöd ha undgått att förvandlas till strutar av en kryddkrämare, till vilken det sålts av en vårdslös innehavare på 1700-talet, blev det illa skadat vid en eldsvåda på Ströpsta och splittrades vidare genom arv och försäljningar. Lyckligtvis ha — såsom i uppsatsen närmare påvisas — betydande delar därav efter hand hamnat i offentliga institutioner, i främsta rummet riksarkivet; dess mest betydande förvärv av dithörande papper skedde genom inköpet av Crusenstolpeska samlingen 1858, till vilken, såsom förf. lyckats konstatera, de synas kommit genom inköp från den Dahlberghska egendomen Siggesta. Såsom bilagor meddelas förteckningar dels över riksarkivets andel vid uppdelningen efter Dahlberghs död, dels över den i modern tid i riksarkivet bildade »Erik Dahlberghs samling», dels slutligen över i riksarkivet befintliga skrivelser till honom. — Såsom i tidigare årsberättelser omnämnts, har frih. Harald Fleetwood, efter omfattande specialstudier i utlandet, under flera år i riksarkivet tillämpat moderna metoder för sigillvård, vilka också tillvunnit sig åtskillig uppmärksamhet särskilt från grannländernas arkiv. I det senare av de här berörda häftena meddelar han — på franska, för att därigenom nå en vidare krets av intresserade — en redogörelse för dessa metoder, *Moulage et conservation des sceaux du moyen age* (s. 425—435). Efter att med styrka ha framhållit fördelarna av att vid sigillstudier och ej minst vid sigillfotografering använda kopior i st. f. originalen ger han en detaljerad och klar framställning av sättet för åstadkommande av dessa kopior, genom gjutning först av negativer i gips och sedan av själva kopiorna i svavel. Därjämte framhåller han, hur medeltidssigillen ofta råkat ut för en förtorkningsprocess, som leder till deras sönderfallande, och ger anvisning till förekommande härav genom bestrykning med en särskild sorts lösning, liksom han också beskriver, huru söndriga sigill kunna lagas genom en speciellt beredd vaxmassa.

Ävenledes föreligga i särtryck *Riksarkivets årsberättelser för 1922 och 1923* (Stockholm 1923, 1924; resp. 55 och 48 s.). Man får där icke minst ett starkt intryck av omfattningen av den arbetsuppgift, som övertagandet av kammararkivet innebär. — De på våren 1922 inom ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga för revision av arkivförfattningarna avslutade med nämnda års utgång sitt arbete, och riksarkivet har 1923 yttrat sig över deras förslag till nya instruktioner och författningar, vilket nu föreligger till K. M:ts avgörande. — Riksarkivet har även under dessa år haft tillfälle att utöva åtskillig utåtriktad verksamhet, delvis i samverkan med eller till biträde åt andra institutioner. Så ha de förut i denna tidskrift (1921, s. 227, och 1922, s. 327) omnämnda, i samarbete med vetenskapsmän från grannländerna på offentligt upp-

drag bedrivna forskningarna i Vatikanska arkivet för Acta pontificum-arbetet fortgått under delar av både 1922 och 1923. Likaledes på offentligt uppdrag ha tjänstemän i riksarkivet deltagit i generalstabens undersökningar i utländska arkiv rörande Sveriges krigshistoria 1611—1648, 1922 i de baltiska länderna och 1923 i Ostpreussen. — Det ytterst värdefulla material till det nordiska krigets historia, som ingår i de stora Schirrenska excerpt- och avskriftsamlingarna, har gjorts lätt tillgängligt för den svenska forskningen, i det att det med tillstånd av lettiska regeringen 1922 blivit av samlingens nuvarande ägare, Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde i Riga, utlånat till förvaring i riksarkivet. — Bland accessionerna är först att nämna en ny stor leverans från flottans arkiv i Stockholm, mestadels omfattande räkenskaper från tiden 1687—1814. Den stora »kommittéslakten» har medfört inströmningen av en överväldigande mängd kommittéhandlingar. Vidare märkas åtskilliga papper härrörande från Margareta Brahe — Resare-Bengts, Johan Oxenstiernas och slutligen lantgreven Fredriks av Hessen-Homburg maka —, vilka riksarkivet med vederbörligt tillstånd tillbytt sig från statsarkivet i Darmstadt mot en del i riks- och krigsarkiven förvarade handlingar rörande Hessen och Mainz. Genom inköp ha bl. a. förvärvats greve Erik Posses och bankir G. Kassmans autografsamlingar, den förra en ur genealogisk synpunkt hopbragt samling av skrivelser, kvittenser etc. huvudsakligen från 1500- och 1600-talen, den senare omfattande en mängd brev och räkenskapsfragment, vilka utgöra värdefulla komplement till de tidigare accessionerna från Hammersamlingen. Såsom gåvor har riksarkivet bl. a. mottagit en i London anträffad samling Göran Adlersteens handlingar, en volym av statsministern Louis de Geers papper, Adolf Eugène von Rosens papper samt Emil Hildebrands excerpter och avskrifter. — Bland arbetsresultaten under de båda åren är att framhålla, att J. A. Almquists utredning om den civila lokalförvaltningen 1523—1630 är slutförd och helt utkommen av trycket. Publikationsverksamheten har eljest i hög grad hämmats av den — lyckligtvis blott tillfälliga — indragningen av statsanslaget för ändamålet; del 16 av Svenska riksrådets protokoll (1654—55) har dock kunnat utgivas. Slutordnade eller förtecknade äro bl. a. protokoll i krigsärenden under gustavianska tiden samt Dorpat-Pernaus universitetsarkiv och i kammararkivet åtskilliga räkenskapsserier, däribland Älvsborgs-lösen-arkiven 1571 och 1613. — Från riksarkivet ha verkställts inspektioner av ett par centrala ämbetsverks arkiv samt år 1922 av strödda lokalarkiv i Norrland; de där gjorda stickproven lämnade åtskilliga intressanta resultat, bl. a. framhävande behovet av förbättrad arkivvård även i denna i sådant avseende hittills åt sig själv lämnade del av riket. Inspektionerna av lokala arkiv ha i övrigt fortgått från landsarkivens sida; i Uppsala och Vadstena landsarkivområden äro nu så gott som samtliga ifrågakommande arkiv åtminstone en gång inspekterade. — Ordnandet av flottans stations i Karlskrona arkiv,

varpå landsarkivarien Clemensson nedlagt ett omfattande arbete, har nu slutförts. — Ett ökat intresse för tillvaratagandet av bruks och andra enskilda företags arkiv kan konstateras. Därom vittnar t. ex. en av järnkontoret igångsatt undersökning av bruksarkiv i Östergötland, liksom ock överlämnandet till landsarkivet i Vadstena av Finspångs omfattande arkiv (som deposition), till landsarkivet i Uppsala av Kohlswa järnverks aktiebolags arkiv. I anledning av förfrågan från ett enskilt bruk har inom riksarkivet utarbetats en p. m. ang. ordnande av bruksarkiv.

H. B—n.

— Ett värdefullt bidrag till vår medeltida kulturhistoria har Nils Ahnlund lämnat med sin utredning angående *Medeltida gillen i Uppland* (i Rig 1923). De svenska medeltidsgillena ha hittills föga behandlats i den historiska litteraturen, sedan Hans Hildebrand [i »Historiskt bibliotek», del III (1879)] publicerade sin innehållsrika avhandling »Medeltidsgillena i Sverige». Denna lider emellertid av en väsentlig brist, i det att den endast fäst avseende vid de gillen, vilkas stadgar äro bevarade, och dessutom huvudsakligen inskränkt sig till de gillen, vilka funnits i städerna. Ahnlund har med sin studie visat, huru oerhört spritt gilleväsendet var på landsbygden, särskilt i Uppland. Icke mindre än omkr. 25 bondegillen, vilka nästan alla ha en lokalt begränsad räckvidd, uppvisar han ha funnits i Uppland, från vilket landskap även omkr. 15 präste- och borgargillen äro kända. Att antalet varit än större är mycket troligt. Genom ett studium av fogderäkenskaperna efter 1544 har författaren icke blott kunnat påvisa existensen av ett flertal eljest okända bondegillen, utan även kunnat lämna några intressanta upplysningar angående inredningen av deras gillestugor.

I en annan uppsats *Gillena och Gustav Vasa* (i Hävd och Hembygd 1923) har Ahnlund utförligare skildrat gilleväsendets totala undergång och skövlandet av dess egendom, som särskilt tog fart efter Västerås riksdag 1544. Det är att hoppas att författaren, vars omfattande kännedom om förhållandena i övriga landskap tydligt framgår av dessa bägge studier, ville sammanfattat sina rön i en större avhandling om hela det svenska gilleväsendet.

A. S—k.

— Av *Norrländska samlingar*, utgivna av Johan Nordlander, har utkommit ett tionde häfte, inrymmande *Ångermanlands landstingsakter* för åren 1615—1644 (Stockholm, Fritzes Bokförlag, 1923). Publikationen, för vilken erhållits understöd av Västernorrlands läns landsting, ger ett rikhaltigt källmaterial till Ångermanlands politiska, kamerala och kulturella historia. Det vore högeligen önskvärt, att motsvarande viktiga källdokument för övriga delar av Norrland ävenså kunde inom en närmare framtid befordras till trycket.

— Ett värdefullt bidrag till vår ekonomiska historia har

t. f. riksarkivarien Joh. Ax. Almquist givit i sin storslagna monografi *Stockholms stads brandförsäkringskontor 1746—1921* (Stockholm 1921, XII + 712 s.). I inledningen redogör förf. för äldre brandstodsförhållanden i Sverige med utgångspunkt från landslagens bestämmelser om brandstod, som vid större skada skulle utgå av hela häradets invånare. Egendomligt nog fingo dessa föreskrifter ingen motsvarighet i stadslagen. I städerna fick man nöja sig med de stadganden, som magistraterna kunde utfärda med stöd av stadslagens påbud om husägarnas skyldighet att hålla vissa brandredskap. Stadgandena utformades närmare i brandordningar. För Stockholm utfärdades en dylik på 1660-talet och erhöll genom konfirmation 1675 giltighet för alla stadens inbyggare. Av stort intresse är redogörelsen för brandstodsförhållandena i utlandet och de projekt till brandkassa och »assecurantz contoir», som handlanden Mikael Keder 1676 eller 1677 och A. Lentz på 1680-talet framlade. Den mångfrestande John Norcross sökte 1723 intressera sekreta utskottet för sina planer till ett brandförsäkringsverk. För utvecklandet av brandväsendet verkade i hög grad den 1724 tillsatta politi- och brandkommissionen. Sedan under 1730-talet en rad olika förslag till brandförsäkringsanstalter framlagts vid riksdagarna och i litteraturen, ingåvo 1742 ett antal borgare i Stockholm en skrivelse till regeringen med begäran om autorisation på ett brandförsäkringskontor. Sedan stadfästelse givits, började dess verksamhet 1746. Kontoret är en intressant organisation grundad genom sammanslutning på frivillighetens grund av fastighetsägare. Sedan kontoret vunnit en fast ekonomisk grundval, började dess betydelsefulla verksamhet för förebyggande av eldsvådor genom bl. a. åtgärder för brandmanskapets utbildning, för förbättrad materiel och för rivning av trähus. För att lättare kunna vid eldsvådor dirigera brandmanskapet och vattenkörslor anordnades på flera ställen inom staden s. k. vändplatser. Kontoret tog vid flera tillfällen initiativ till stadsplaneregleringar. Dess kassa anlitades ofta för allmänna kommunala ändamål såsom till gaturegleringar, brunnar och vattenledning. Typiskt för den ställning brandkontoret intog i staden är att, när det 1846 vägrade lämna bidrag till en förbättrad gatubelysning, frågan fick falla. På grund ej minst av denna kontorets omfattande verksamhet ger arbetet rika bidrag till många sidor av Stockholms historia. Över huvud gjorde brandkontoret före den moderna kommunala förvaltningens organisation en betydande insats. Som bilagor ha tryckts några viktigare aktstycken, såsom husägarnas skrivelse 1742 och 1746 års reglemente och en värdefull matrikel över kontorets styrelse med uppgifter om av dess medlemmar ägda fastigheter och tjänstemannastater samt ekonomiska tabeller. Arbetet prydes av stort antal illustrationer bl. a. av porträtt av direktions- och styrelsemedlemmar, såsom t. ex. Charles Tottie, Adam Fredenstierna, C. J. Cronstedt, A. Reiners, G. A. Leijonmarck, H. N. Schwan eller tjänstemän såsom Hans Järta, som 1805—1809 var brandkontorets sekreterare. Åt det värdefulla arbetet har givits en syn-

nerligen förnäm utstyrsel, som är ett vackert prov på modern svensk bokkonst. *E. N.*

— Av svenska pappersbruksföreningen har till hugfästande av dess tjugofemåriga tillvaro utgivits en ståtlig festskrift *Molæ chartariæ suecanæ 1—2* (Sthlm 1923, 198, 388 samt 116 s. planscher). Arbetet inledes med en skildring av Hans Anstrin, *Svenska pappersbruksföreningens uppkomst och utveckling*, vari redogöres för sammanslutningssträvandena inom pappersindustrien, tills de 1898 ledde till den organisation, som varit av synnerlig betydelse för denna industrigren. Sune Ambrosiani skildrar huvudsakligen på grundval av sin bekanta edition Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige *Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt.* Översiktligt redogöres för de svenska pappersbruken från Brasks bruk utanför Linköping. Under 1600-talet grundades en hel rad pappersbruk dels i närheten av undervisningsanstalterna, såsom Uppsala, Västerås och Strängnäs, dels av stormän, såsom Gabriel Oxenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie, dels även i direkt affärssyfte, såsom J. Lemkens bruk Skeen. Under 1700-talet anlades åter ett flertal bruk, bland dem t. ex. Grycksbo och för sedeltryckeriet Tumba. Först under 1800-talet gav dock industrien med sådana verk som t. ex Lessebo i spetsen rikare vinst. Förf. redogör utförligt för bruksanläggningarna, anskaffningen av råmaterialet, lumpen och dess beredning och olika former av papperstillverkning. Skildringen illustreras av ett flertal bilder från äldre pappersbruk och av vattenstämplar. I en bilaga lämnas en förteckning rörande pappersbruk och en del data rörande deras anläggning och tillverkning. Arbetets huvudparti utgöres av Eskil Bosæus' *Anteckningar om Sveriges nutida pappersindustri*, som skildrar industriens moderna utveckling från 1860—1922 med utgångspunkt från en reseberättelse 1860. Intressanta historiska skildringar lämnas av en hel rad bruk, dels banbrytande företag såsom Munksjö, Papyrus och Kvarnsveden, dels familjebruk såsom Gryckbo och Lessebo. Flera pappersbruk ha framgått ur industri av annat slag. Järnbruk och pappersbruk ha ofta stått i förbindelse med varandra och de senare till sist blivit ensamt bestående. Värdefulla personhistoriska skildringar givas av ledande personligheter inom pappersindustrien. Arbetet är synnerligen rikt illustrerat och framträder i en förnämlig utstyrsel, även den ett prov på den svenska pappersindustrien.

E. N.

Översikter och granskningar.

Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—36 av HENRY LINDSTRÖM. Akad. avh. Göteborg 1923. Göteborgs Högskolas Årsskrift XXIX: 5.

Vår icke alltför rika litteratur rörande 1800-talets historia har i ovanstående avhandling fått ett värdefullt tillskott. Det ämne, som här upptagits till behandling, kan givetvis betraktas från rätt skilda synpunkter. Författaren har valt att lämna en deskriptiv framställning av aktionen mot det bestående tvångssystemet och de resultat, som därunder inhöstats.

Undersökningen har haft förmånen att röra sig på relativt obruten mark, vadan ett betydande material, som hittills föga utnyttjats, kunnat sammanbringas. Det må ock från början betonas, att författarens forskningsarbete som sådant erbjuder ytterst få blottor. Det är präglat av stor grundlighet. Uppgifter och citat äro noggranna och pålitliga. Arbetet vilar som helhet på en solid och omfattande forskning, vars resultat klart och redigt framläggas för läsaren. Man har intryck av att författaren grundligt behärskar sitt ämne, att det i hög grad har intresserat honom och att hans intresse icke har slappnat under arbetets gång. Författaren har därjämte funnit en för avhandlingens karaktär lyckad språklig form, en knapp, kärv och saklig stil, välgörande fri från alla retoriska utsmyckningar.

Dispositionen av det omfångsrika material, som författaren rör sig med, har säkerligen icke varit den lättaste uppgiften. Vid grupperingen av stoffet har en redig uppställning efter kronologisk linje följts, vilken, om den också inte i allo kan betecknas som den lyckligaste, dock alltid låter sig försvara, när man som här låtit avhandlingen få karaktär av en fortlöpande historisk utredning. Det är nämligen tydligt, att författaren avgränsat och isolerat sin uppgift därhän, att han vill behandla frågan från historisk-politisk, men ej från historisk-ekonomisk synpunkt. Författaren undviker t. ex. att beröra allmänna ekonomiska förutsättningar för den näringslagstiftning, som han behandlar. Den viktiga roll, som exempelvis den ekonomiska depressionen har spelat för opinionsbildningen mot det härskande näringstvånget, har på så vis lämnats ur räkningen. Att av praktiska skäl en inriktning måst

göras efter den linje författaren valt, torde ej kunna bestridas, men att därigenom ock problemställningen i avhandlingen avsevärt förenklats, är uppenbart.

Ämnets vidlyftighet och omfattning ha tvungit förf. att klippa av sin framställning redan med året 1836, vilket ju knappast, såsom i förordet medgivits, erbjuder någon naturlig slutpunkt i kampen mot det bestående systemet. Visserligen framlägges då ett betydande reformförslag, men till någon positiv lösning nådde man vid denna tidpunkt ej. Näringstvångets hittills föga utredda karaktär har också medfört, att ett mer än vanligt mödosamt förarbete måst göras. Resultatet härav föreligger i en inledande översikt, en både instruktiv och välgjord utredning av skråväsendets och handelstvångets utveckling ända från medeltiden, jämte en redogörelse för näringsfrihetssträvandena under den gustavianska perioden. Att denna utredning trots att den icke gör anspråk på fullständighet — den synes mig i förbigående sagt en smula oproportionerlig med hänsyn till att den omfattar nära en tredjedel av hela avhandlingens omfång — på åtskilliga punkter kan inbjuda till diskussion, säger sig självt. Den är utarbetad efter gällande lagar, skråordningar, kungl. förordningar, riksdagsbeslut, kollegieskrivelser o. d. officiellt material och har därigenom fått en nästan formellt juridisk prägel. Den ger oss en bild av hur de höga lagstiftarna önskade, att det ekonomiska systemet skulle gestalta sig, men knappast någon tillräcklig kunskap om hur det i praktiken verkade.[1] När förf. t. ex. med sitt första kap. vill ge en framställning av näringstvånget vid frihetstidens slut, hade man väl väntat sig att icke bara hugnas med gällande statuter och förordningar utan även hur man tillämpade dem. Ett tvärsnitt genom några valda stadstyper under frihetstidens exempelvis sista decennium beträffande yrkessammanslutningarnas behandling av ansökningarna att driva handel och hantverk hade här varit av stort värde. Det helt visst alldeles riktiga påståendet (sid. 61), att köpmännen vid slutet av 1700-talet visade sig avgjort liberalare än hantverkarna, när det gällde att upptaga nya idkare i sin krets, är grundat på ett uttalande av kommerskollegium — och därpå är ju intet direkt att anmärka — men uppgiften skulle givetvis ha vunnit åtskilligt i styrka, om förf. där hade kunnat lämna en direkt undersökning av de verkliga förhållandena. En sådan hade bl. a. kunnat ådagalägga, att det handlande borgerskapets liberalitet delvis hade sin grund i en framträdande månhet om dess societeters kassor. Man drog sig egentligen ej för att mottaga även sådana sökande, som ej uppfyllde

[1] Man kunde i detta sammanhang ha väntat, att förf. skulle ha berört och utnyttjat den officiella utredning rörande skråväsendet, som företogs under slutet av Karl XII:s regering, då denna ger en god inblick i den skiftande praxis, som rådde på olika håll. Se B. Boethius, Samlingen av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i Kommerskollegiets arkiv. Meddelanden från Sv. Riksarkivet 1915. Smärre utredningar, s. 355—56.

gällande författningsenliga krav, endast vederbörande kunde erlägga de högst väsentligt höjda medlemsavgifter, som i så fall avkrävdes dem.[1]

Äv en på andra punkter torde inledningskapitlet ha vunnit på en något starkare inriktning mot den faktiska utvecklingen, än vad som nu blivit fallet. Så t. ex. beträffande fiskerinäringen. Den egendomliga ställning, som fisket intog i det bestående tvångssystemet, har icke alls berörts i framställningen. Det enda, som här lämnas, är en kort notis om fiskmånglarna i städerna (s. 12) i anslutning till 1734 års lag. Emellertid hade just denna hantering i praktiken tillkämpat sig en undantagsställning — delvis lagligen erkänd genom 1766 och 1774 års fiskeristadgar — varigenom näringstvånget icke endast lindrats utan på vissa punkter fullständigt sönderbrutits. I själva verket var icke blott landsköpsförbudet upphävt, utan man hade även tvingats att se emellan fingrarna med åtskilliga andra överträdelser av lag och hävdvunnen ordning. En hel stab av silluppköpare, som drevo en omfattande rörelse, hade under de stora sillperioderna uppstått på västkusten, och dess köpmän hade måst tolereras, trots att de i endast ringa omfattning utgjordes av borgare från städerna. Massor av tunnor tillverkades och såldes av kustbefolkning och bönder i hela Västsverige, vilket intrång i tunnbindarskrånas privilegier man fick blunda för. Sillen saltades och packades i salterier i skärgården, ej i städerna o. s. v.[2]

Uppdelningen av lagstiftningen rörande den s. k. inre och yttre handeln, vilken senare ej upptagits till behandling, torde ha förestavats av hänsyn till utrymmet. Att vissa gränsfall därvid kunna uppstå, är tydligt. Ett sådant är t. ex. frågan om de främmande köpmännens ställning i Sverige, en fråga som länge sysselsatt de styrande och givit anledning till en vidlyftig lagstiftning, som man emellertid i praktiken funnit skäl att avsevärt tumma på.[3] Författaren har nöjt sig med att återgiva handelsbalkens bestämmelser i 1734 års lag. Det är emellertid tydligt, att dessa egentligen blott kommo att gälla de mera tillfälliga besökarna. Man får inte förbise, att det fanns två stora kategorier, som intogo en särställning, nämligen å ena sidan sådana främmande undersåtar, vilkas

---

[1] För att få en uppfattning om hur handelskorporationerna i de större städerna i allmänhet ställde sig till de sökande gjorde undertecknad några stickprov för Stockholm och Göteborg. Det visade sig då, att handelssocieteten i sistnämnda stad under åren 1791—95 beviljat sammanlagt 59 ansökningar om »förening» och icke avvisat någon sökande. Av de nyantagna köpmännen voro emellertid icke mindre än 10 i saknad av tillräcklig tjänstetid men dispenserades. Föreningsavgifterna för dessa voro i vissa fall ända till nära sju gånger större än de ordinarie. Vid frihetstidens slut synes man däremot varit betydligt mera sparsam vid antagandet av nya idkare. År 1768 beviljades i Göteborg 8 ansökningar och avslogs 1, under det i Stockholm 30 beviljades och icke mindre än 10 avslogos. Avslagen voro därvid i flera fall fullständigt illegitima.

[2] Se härom bl. a. Fiskerikommissionens handl. 1774 (»Committerade för fiskeriförfattningarnes öfverseende 1774»). R. A.

[3] Se ser. Handel och sjöfart, vol. 31. R. A.

»herrskaper» ingått handelsfördrag eller speciella avtal med Sverige, å andra sidan sådana utländska kapitalister, som slagit sig ner i landet och utan att söka burskap betalade vissa avgifter till staden, där de bodde. Dessa senare fingo t. ex. stanna på platsen, så länge de önskade, och drevo från »tämmelige» kontor en rätt vidlyftig handel.[1]

Att något enstaka faktiskt misstag insmugit sig i den inledande översikten, kan knappast förvåna med hänsyn tagen till ämnets vidd och den föga omfattande speciallitteraturen. Uppgiften (s. 39) att man först under 1600-talet uppställt bestämda kompetensvillkor för rätten att driva handel — dylika förekommo redan under 1500-talet[2] — hör sålunda till avhandlingens erkännansvärt fåtaliga felaktigheter.

En värdefull sammanställning av näringsfrihetsproblemets ventilering i pressen och litteraturen lämnas i olika avsnitt. Möjligen skulle man kunna anmärka, att författaren varit väl njugg med behandlingen av frihetstidens karakteristiska bidrag, broschyrlitteraturen. Visserligen kan författaren ju hänvisa till Petanders ingående undersökning av de nationalekonomiska åskådningarna i Sverige, men denna sträcker sig som bekant endast till 1765 och behandlar sålunda icke den genom tryckfrihetsförordningen 1766 på allvar lössläppta offentliga diskussionen. En hel rad av broschyrer från frihetstidens sista skede ha på så vis blivit lämnade ur räkningen i framställningen. Härigenom torde författaren ock ha blivit benägen att i någon mån överskatta originaliteten hos de skribenter, som sysslade med frågan vid århundradets slut. De byggde strängt taget endast vidare på den grund, som redan lagts. — Med stort intresse följer man för övrigt den efter 1809 mera på djupet gående framställningen av den allmänna pressdiskussionen, där särskilt Geijers och Hartmansdorffs inlägg ådraga sig uppmärksamheten. Båda uppträdde såsom försvarare av den bestående ordningen, om än från delvis skilda utgångspunkter. Den förres förkunnelse präglades av »den romantiske samhällsfilosofens illa dolda förakt för de materiella nyttighetssträvandena». Den senare, som i denna fråga hyste en rakt motsatt uppfattning mot sina ståndsbröder på riddarhuset, där han med frejdigt mod kämpade den ensammes hopplösa kamp, sökte med vanlig omständlighet övertyga en missledd allmänhet om skråväsendets välsignelsebringande verkningar. Gentemot hantverkets begynnande industrialisering och kapitalets övermakt erbjöd, menade han, det gällande systemet den enda säkra garantien åt ett i sin existens hotat borgerskap.

Med 1809 års riksdag är författaren inne på den mera målmedvetna och samlade oppositionens attacker mot näringstvånget. På riksdagarna bildade adeln och bönderna en obruten front mot

[1] Jfr förordningen av 22 okt. 1741 (Modée III, s. 1777—79) samt H. Fröding, Handelsföreningen i Göteborg 1661—1911, s. 88—89.

[2] Enligt 1594 års handelsordning (Stiernman, Samling utaf kongl. bref stadgar och förordningar etc. I, s. 424) erfordrades 6 års lärotid.

borgarna, som hårdnackat försvarade den bestående ordningen, i allmänhet sekunderade av prästerna, som kände sig oangenämt berörda av bondeståndets uppträdande mot dem själva i vissa ekonomiska mellanhavanden, och därför funno för gott att enligt det politiska hästbytets enkla men beprövade metoder hålla sig väl med sina vedersakares motståndare för att vid tillfälle kunna räkna på någon passlig återtjänst. I nödfall togo sig borgarna före att söka ge hela frågan privilegiekaraktär, då de med ett bleklagt nej skulle kunna stoppa hela aktionen. Enigheten och sammanhållningen inom borgarnas egna led synes efter allt att döma ha varit märkligt god. Den ekonomiska liberalismen sammanföll tydligen icke alls med den politiska, ty även rätt liberala medlemmar bröto stundom en lans för det gamla näringstvånget. Att en och annan borgare — framför allt ur handlandenas krets — reserverade sig mot ståndets egoism och halsstarrighet, såsom t. ex. köpmännen Santesson och Malm från Göteborg samt Eberstein från Norrköping, betydde i praktiken föga, då handlandena i gemen antingen direkt understödde hantverkarna eller »iakttogo en välvillig neutralitet». Majoriteten bland borgarna betraktade näringsfrihetssträvandena som demagogiska omstörtningsförsök och kände marken gunga under sina fötter.

Irriterade av den opåräknade tolkning, som gjorts av ett till synes relativt oskyldigt ståndsmedgivande på riksdagen 1809—10, att var och en ägde rätt att »idka borgerlig näring emot uppfyllande af dermed förknippade skyldigheter», vilket på sina håll uttytts som ett samtycke från borgarnas sida till näringsfrihetens införande, hänvände sig ståndet 1812 till K. M:t med begäran om en betryggande förklaring i föreliggande fall. Regeringen tillsatte en kommitté, som år 1816 framlade ett betänkande rörande näringsfriheten i sin helhet, ett förslag som i stort torde kunna betecknas som konservativt. I samband med redogörelsen för förslagets öde lämnar författaren en intressant inblick i Karl Johans ställning därtill. På något direkt personligt uttalande av konungen kan författaren egentligen icke stödja sig, men de slutsatser, han av det faktiska händelseförloppet drar, synas övertygande. Karl Johans reformnit var synbarligen icke överdrivet stort. Då ärendet första gången föredrogs i konseljen, var man allmänt av den uppfattningen, att konungen utan att tillfråga ständerna kunde genomföra den föreslagna reformen. Man kunde under sådana omständigheter väntat ett raskt beslut och ett relativt snabbt verkställande därav. Härav vart emellertid intet. Under förevändning, att »omständligare kännedom» tarvades i frågan, förhalade Karl Johan avgörandet ända till 1821, då en nytillträdande statssekreterare — K. D. Skogman — efterlyste förslaget i syfte att framtvinga ett beslut. Konungen meddelade emellertid nu, att han ville lösa frågan i samverkan med riksdagen. Förslaget framlades så för ständerna 1823. Såsom författaren mycket riktigt anmärker, tillmötesgick Karl Johan härvid på intet vis reformvännernas önskningar. Säkerligen var det icke

konstitutionella betänkligheter, som avhöllo konungen att på egen hand avgöra frågan, utan snarare kan man misstänka, att han genom en hänvändelse till ständerna ville ytterligare förhala avgörandet. Ty någon enighet på riksdagen var knappast att påräkna, och resultatet av ständernas begärda medverkan blev egentligen blott, att frågan ytterligare komplicerades genom tillkomsten av nya förslag — ett liberalare och ett konservativare än kommitténs ursprungliga — vadan den sista villan blev värre än den första. På så vis drogs hela frågan på långbänken, och man fick nöja sig med att genom partiella reformer råda bot för de svåraste missförhållandena. Att inte hela reformarbetet avstannade, berodde närmast på kommerskollegium, vars betydelsefulla insats författaren på ett förtjänstfullt sätt har klarlagt.

Efter att ha lämnat en ingående redogörelse för författningarnas tillämpning 1809—36 konstaterar författaren — och här ha vi i viss mån att söka avhandlingens egentliga arbetsresultat — att näringstvånget i Sverige successivt uppmjukats genom smärre reformer och liberala tolkningar av gällande förordningar, så att i praktiken det gamla tvångssystemet vid 1830-talets mitt till väsentlig del var sönderbrutet.

Till avhandlingens många betydande förtjänster skulle jag till sist också vilja räkna den måttfullhet i omdömet och den i bästa mening objektiva syn, som präglar framställningen. Författaren har letts av en tydlig strävan att göra full rättvisa åt det berättigade i det gamla tvångssystemet såväl som åt den nya tidens krav. Försvarare av den bestående ordningen behandlas med samma vidsynthet som dess belackare. Den frestelse, som en mindre mogen och omdömesgill forskare kanske skulle dukat under för, att med linjalen i hand sätta sig till doms över gångna tiders uppfattning, synes egentligen aldrig ha ens existerat för författaren, så objektiv och fördomsfri är på alla punkter den behandling, som kommit ämnet till del. Det är med stora förväntningar man motser arbetets fortsättning.

Sven Grauers.

British diplomatic instructions 1689—1789. Vol. I: Sweden 1689—1727, utg. av J. F. CHANCE. London 1922.

Av det inom fackkretsar med stora förväntningar motsedda källverket *British diplomatic instructions 1689—1789*, utgivet av the Royal Historical Society, har *Volume I: Sweden 1689—1727* utkommit. Det har redigerats av J. F. Chance, och i bättre händer kunde den krävande uppgiften svårligen ha lagts. Av alla Englands nu levande historiker torde Chance vara den ojämförligt bäste kännaren av den baltiska politiken under ifrågavarande period.

Med grundlig sakkunskap, flit och omsorg har han fullgjort sitt uppdrag, och om resultatet ej motsvarar, vad man väntat sig, är det för visso ej *hans* fel.

»British diplomatic instructions» är ämnat att vara en engelsk motsvarighet till det berömda, i sitt slag ännu oöverträffade franska samlingsverket »Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France», men efter det föreliggande bandet att döma har det också stannat vid *avsikten*. Det material, som Chance framletat ur Record Office's och British Museums gömmor, är ingalunda jämförligt med det i »Recueil» publicerade franska och kan ej i allmänvärde mäta sig med detta. I stället för de klart översiktliga, historiskt och politiskt brett orienterande, i sammanhängande serier ordnade franska instruktionerna med sina spirituella resonemanger, sina djupsinniga reflexioner och sina diplomatiskt smidiga för alla eventualiteter avpassade anvisningar, finna vi i »British instructions» — det gäller naturligtvis endast den nu utkomna delen — en samling affärsmässigt torra specialinstruktioner, ofta utan inbördes sammanhang, ett urval av korta order och privatskrivelser och ett antal lösryckta brevutdrag. »Volume I: Sweden 1689—1727» — må det sägas lika gärna först som sist — är en desillusion. Ansvaret härför drabbar dock icke utgivaren. Det är tvärtom hans förtjänst, att besvikelsen ej blivit större. Genom en utmärkt inledning och lärorika kommentarer har han på ett mästerligt sätt slagit bro över flera av de djupaste klyftorna i materialet. Hos det senare, ej hos honom, ligger felet. Ett sådant källmaterial, som stått »Recueil's» utgivare till buds, äger England över huvud icke för denna tid. Sexton- och sjuttonhundratalens engelska instruktioner äro både till form, innehåll och avsikt av ett helt annat slag än de samtidiga franska. De senare äro allmänna och allmängiltiga informationer, avsedda att bibringa det till ett främmande land avgående sändebudet nödig kunskap om de föregående förbindelserna med detta land och orientera honom över dess historia, politik, planer och intressen. De engelska åter äro, som nämnt, specialinstruktioner. De inlåta sig icke på historiska och filosofiska spekulationer, utan taga direkt sikte på omedelbart föreliggande frågor och nöja sig vanligen med att kort och sakligt meddela föreskrifter, huru vederbörande minister skall förhålla sig i en viss given situation. De äro i allmänhet endast avpassade för i ögonblicket rådande konjunkturer och måste därför vid minsta förändring i läget kompletteras och korrigeras genom särskilda order. Sådana order bli därigenom själva ett slags instruktioner, som man ovillkorligen måste känna till för att kunna rätt förstå meningen med och innebörden av den diplomatiska mission det gäller. Det är alltså ej tillräckligt att äga kännedom om den ursprungliga instruktionen — denna kan t. o. m. på grund av senare ändringar vara i hög grad vilseledande — man måste även ha kunskap om senare i orderform givna direktiv. Detta har Chance själv insett, och han har därför bland instruk-

tionerna upptagit order, brev och brevutdrag, men därvid har han helt naturligt måst inskränka sig till ett urval, och ett sådant måste med nödvändighet bli mer eller mindre godtyckligt. Han har givetvis anfört »det viktigaste», men detta vill i själva verket endast säga, vad *han* funnit viktigast, och det finns skäl att tro, att en annan forskare — t. ex. en svensk historiker — i hans ställe skulle på vissa punkter ha valt på ett annat sätt. Vid en jämförelse mellan Chance's urval och en del i anmälarens ägo befintliga engelska orderavskrifter från början av 1700-talet har man åtminstone svårt att värja sig mot dylika misstankar.

Den föreliggande volymen innehåller bortåt tvåhundra aktstycken, av vilka dock blott ett trettiotal äro instruktioner i egentlig mening och alla de övriga order, brev och brevutdrag. Den börjar med William Duncombes mission till Karl XI (1689—92). Denna, som hade till huvudändamål att på allvar draga Sverige in i kriget mot Ludvig XIV, misslyckades både i detta och andra avseenden. Sedan envoyén i januari 1692 rappellerats, uppdrogs vården om Englands intressen i vårt land åt legationssekreteraren John Robinson, senare biskop av London. Hans långa verksamhet här som sekreterare, »minister agens», ministerresident och slutligen envoyé e. o. belyses av ej mindre än trettiotre dokument. Liksom sin företrädare hade han till uppgift att knyta Sverige fastare till sjömakterna och motarbeta det franska inflytandet här. Sedan spanska tronföljdskriget utbrutit, inriktade han sina ansträngningar på att förmå Karl XII till att uppgiva sin östeuropeiska politik och i stället sluta sig till Frankrikes fiender. Det lyckades, som bekant, icke. Mera framgång hade han 1707, då det gällde att förekomma den hotande brytningen mellan den svenske konungen och kejsar Josef. Vid samma tid infaller Marlboroughs ryktbara mission till Altranstädt, men denna har så gott som alldeles förbigåtts. Ett pår ord i inledningen, några antydningar i order till Robinson och en intetsägande anmärkning på fem rader är allt, som finnes om denna viktiga sak.

Under Robinsons vistelse i svenska högkvarteret hade Englands affärer i Sverige skötts av hans sekreterare Robert Jackson, och denne blev efter envoyéns återkallande (juni 1709) hans efterträdare, dock endast med rang av resident. Då han ej erhöll några mera betydande uppdrag, är det ganska naturligt, att de instruktioner och order, som tillställts honom under hans ministertid här, ej äro av något större intresse. Märkvärdigare förefaller det, att även de aktstycken, som angå kapten James Jefferyes' bekanta mission till Karl XII, äro föga givande. Med kännedom om kaptenens verksambet i Turkiet och om hans brev till engelska regeringen åren 1711—15 (tryckta i Hist. Handl. XVI: 2) hade man väntat sig mera.

Rikare och värdefullare är materialet från Georg I:s tid. Kort efter tronskiftet 1714 inträdde en för Sverige oförmånlig kursförändring i den brittiska utrikespolitiken. Den nye regenten, som stödde sig på det mot oss föga välsinnade whigpartiet, begagnade

sin dubbelställning som konung av England och kurfurste av Hannover till ett tämligen ensidigt förfäktande av hannoveranska intressen. Under hans påverkan började engelsmännen, redan förut irriterade av de svenska kaperierna och seglatsförbuden, intaga en allt ovänligare hållning mot vårt land. Sedan Hannover på våren 1715 öppet anslutit sig till Sveriges fiender, gjorde Georg allt för att indraga sitt konungarike i kriget. Någon formlig krigsförklaring mot oss lyckades han dock ej framkalla. Däremot lät England i upphetsningen över det svenska kaparreglementet av den 8 februari 1715, vilket i konungens hand blev ett förträffligt agitationsmedel, förmå sig till åtgärder av fientlig eller åtminstone högeligen oneutral art. Sådana voro de bekanta flottexpeditionerna till Östersjön (1715—21). Om allt detta lämna de under rubriken »The Baltic Expeditions» sammanförda aktstyckena (bl. a. instruktioner och order för amiral John Norris) viktiga upplysningar. Angående Sveriges förbindelser med jakobiterna, Gyllenborgsaffären och Görtz' politik 1716—17 får man däremot knappast veta annat, än vad som förut är känt.

Gyllenborgs stämplingar och hans därav föranledda häktning ökade helt naturligt spänningen mellan Sverige och England och medförde t. o. m. ett tvåårigt avbrott i de diplomatiska förbindelserna. Dessa blevo dock på våren 1719 återupptagna — i samband med den stora engelska fredsaktionen. I maj ackrediterades John Carteret, en ivrig förkämpe för de hannoveranska idéerna, såsom brittisk ambassadör i Stockholm. Under sin korta vistelse där (han rappellerades i juni följande år) utvecklade han en verksamhet, som väl röjer stor diplomatisk skicklighet, men på samma gång ställer både honom själv och hans uppdragsgivare i en allt annat än vacker dager. Genom ett samvetslöst dubbelspel, ja, på ett sätt, som måste betecknas som i hög grad bedrägligt, förmådde han Sverige till de oförmånliga frederna med Hannover, Preussen och Danmark. Att han därvid handlade i fullt samförstånd med sin regering och i god överensstämmelse med dess föreskrifter, visa de nu offentliggjorda aktstyckena angående hans beskickning.

Pacifikationen var visserligen det närmaste målet för Englands nordiska politik, men ej det enda. Bortom detta mål låg ett annat — bildandet av en stor koalition med syfte att tränga Ryssland ut ur dess nyvunna maktställning vid Östersjön. Att sätta en gräns för den ryska expansionen var, såsom Chance påvisat i sitt kända arbete »George I and the Northern war», ej blott ett hannoveranskt, utan även ett rent engelskt intresse. Också förefaller det, som om koalitionsplanens misslyckande mindre berott på engelsk likgiltighet, än på oförutsedda svårigheter av skilda slag. Å andra sidan ha väl även överdriven försiktighet och en viss trög obeslutsamhet medverkat. Bedraget i sina förhoppningar om verksam hjälp, måste Sverige sluta fred med tsaren, och därmed hade England i själva verket lidit ett kännbart diplomatiskt nederlag. Det svensk-ryska förbundet av den 22 februari 1724

betydde ett nytt nederlag för den engelska politiken. Denna politik, dess mål och medel under de kritiska åren närmast före och efter Nystadsfreden belyses av instruktionerna för Carteret och Norris samt av order och brev till den förre och hans efterträdare, William Finch.

Då Finch visade sig alldeles ur stånd att hejda den från brittisk-hannoveransk synpunkt högst olyckliga utvecklingen i Sverige, blev han på hösten 1724 avlägsnad och ersatt med »a stronger man», Stephen Poyntz. Om dennes treåriga mission här samt om de engelska flottexpeditionerna till Östersjön 1726—27 handlar volymens sista och största avdelning. Poyntz skulle till att börja med försöka återställa det brittiska inflytandet i Sverige och följaktligen motarbeta det ryska. Senare blev hans huvuduppgift att utverka vår anslutning till den hannoveranska alliansen. Efter aderton månaders ansträngningar, varvid han i stor utsträckning betjänade sig av mutor, lyckades han med bistånd av sin franske kollega fullgöra sitt uppdrag. Den 14 mars 1727 undertecknades accessionsakten. I England, där man kort förut varit ganska missnöjd med envoyéns »dyrbara metoder», förlät man honom nu av fullaste hjärta. Han belönades med ambassadörs rang och utnämndes till engelskt ombud vid den planerade kongressen i Aachen.

Av utrymmesskäl ha vi måst inskränka oss till några korta antydningar om innehållet i »British diplomatic instructions, Vol. I: Sweden», men redan av det sagda torde framgå, att arbetet har både sina förtjänster och brister. Av de senare må ännu en (och en ej helt oväsentlig sådan) nämnas. De av Chance publicerade aktstyckena äro blott till en ringa del original. Originalhandlingarna synas i regeln ha stannat i sändebudens händer och sedan »försvunnit». Utgivaren har därför i allmänhet varit hänvisad till avskrifter, men sådana kunna, även om de ha officiell karaktär, aldrig åtnjuta samma förtroende som originalen. Man måste fråga sig, om det ej hade varit skäl att, innan man skred till ett utgivararbete av sådan vikt och betydelse som detta, anställa grundliga efterforskningar i de engelska privatarkiven, där säkerligen en del av det »försvunna» hamnat. Det hade även varit önskvärt — ehuru det givetvis skulle ha mött stora svårigheter — att också den *ingående* korrespondensen i någon mån beaktats, t. ex. genom i notform beledsagande, kort sammanfattande uppgifter om huvudinnehållet i från sändebuden inkomna skrivelser av särskild vikt. Därigenom skulle kanske mycket, som nu förefaller dunkelt eller rentav obegripligt, ha fått full belysning.

Sten Bonnesen.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Acta Oelandica. 1. Skrifter utgivna av Ölandsklubben i Stockholm. E. E. Areen, Den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland. Med flera bilagor.

Arosiana 1923. Jubileumsnummer. Ser. 4. K. A. Karlinder, Från skollivet i Västerås i äldre tider. 4. Djäknar på 1820-talet. — Sv. T. Kjellberg, Ord till några handteckningar från Västerås vid 1700-talets slut. Med 4 bilder. — Aug. Hahr, Erik XIV:s grav i Västerås domkyrka. Med 1 pl.

Det nya Sverige. 1924, H. 1. I. Öman, Karl Staaffs första ministär, anm. av K. Hildebrand.

Ekonomisk Tidskrift. 1923, H. 11—12. E. F. Heckscher, Svensk natura- och penningehushållning i äldre tid belyst ur Gustav Vasas brev.

Från svenska statsförvaltningen. 1924, H. 1. I. Myrberg, Börden såsom befordringsgrund. En rättshistorisk studie.

Hertha. 1924, Januari. Sigr. Leijonhufvud, Sophie Adlersparre (Esselde). D. 2, anm. av Ellen Kleman.

Kungl. Bibliotekets handlingar. 40. Årsberättelser för åren 1921 och 1922. — Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek avgivet den 28 februari 1923 av biblioteksakkunniga. — Bilagor. Ny följd. 2: 2. Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm. Utgivna av I. Collijn. 2—4. Erogata 1509—1528.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgiven av Em. Linderholm. **1923 (tr. 1924).** N. J. Söderberg, Uppsala domkyrkas restaurering 1885—1893. — Meddelanden och aktstycken. Nat. Beckman, Ett personhistoriskt bidrag till 1700-talets kyrkohistoria. — Ärkebiskop Johan Olof Wallin om sin utnämning till biskop Pehr Thyselius. Medd. av Em. Linderholm. — Anmälningar och granskningar. — Gottfr. Carlsson, Bernhard Schmeidlers Adamsforskningar.

Meddelande från Kungl. lantbruksakademiens ekonomiska avdelning. N:o 10. Fr. Egerström, Den svenska lantbruksförvaltningens utveckling intill tiden för lantbruksstyrelsens inrättande. Anteckningar.

Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1923 (tr. 1924), Erik Alrots akademiska avhandling om Gästrikland. D. 1. Övers. av Vilh. Lindeberg. — Percy Elfstrand, Peter Brändström. En storborgare i Gefle under den gustavianska tiden. Med 12 illustr. o. 1 släkttavla. — J. Nordlander, Gävlebornas fiskefärder till Ångermanlands kust. Med 1 karta.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 57—59. Riksarkivets årsberättelse för 1921. — Handlingar rörande arkivväsendet. — Utredningar och förteckningar.

Namn och Bygd. Utg. av J. Sahlgren. 1924, H. 1—2. H. Jungner, Om Friggproblemet. Några kritiska anmärkningar. Med 5 fig. — Axel Lindqvist, Ystad. — C. W. v. Sydow, Scyld Scefing.

Samfundet S:t Eriks årsbok 1924. Utgiven genom G. Upmark. C. D. Moselius, Louis Masreliez som dekoratör och teoretiker. Med 36 fig. — Andr. Lindblom, Rikssalen å Stockholms slott. En arkitektur- och skulpturhistorisk undersökning. Med 29 fig. — Nils G. Wollin, Kungsträdgården i Stockholm. 2. Med 15 fig. — Tord O:son Nordberg, De kulturhistoriska grävningarna på Stockholms slott 1922—1923. Med 5 hopvikta planscher och 18 fig. i texten.

Statsvetenskaplig tidskrift for politik, statistik, ekonomi. 1924, H. 1. Fr. Lagerroth, Om förmenta gränser för de svenska statsmakternas grundlagstiftningsrätt. — L. Stavenow, Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige, anm. av K. T[ynell]. — K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1901—1920, anm. av K. T[ynell]. — N. Herlitz, Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet, anm. av K. T[ynell]. — Ragn. Gullstrand, Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet, anm. av A. Thomson. — L. Stavenow, Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 3. Till diskussionen om Jacob von Engeströms författningsprogram och dess beroende av franska revolutionsidéer, anm. av A. Thomson.

Stockholms stadsböcker från äldre tid. Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492. Utgivna av Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd av samfundet Sankt Erik genom Gottfr. Carlsson. H. 2.

Svenska turistföreningens årsskrift 1924. Torsten Lenk, Västergötlands materiella kultur. Bebyggelse och hantverk. Med 19 illustr. — E. Fischer, Västergötlands medeltidskyrkor. Med 16 illustr. — Torgny Segerstedt, Göteborg. Med 10 illustr. — Sv. Dahlgren, Skara som skolstad. Med 17 illustr. — Gunnar Andersson, Trollhättan. Svea rikes största arbetare. Med 17 fig.

Svenska vattenkraftföreningens publikationer. 158. (1924: 1). Vattenrättsmål rörande kraftverk vid Mölndal och Assmebro samt avlysning av allmän flottled i Mölndalsån. Lagakraftvunna domar.

Svensk Tidskrift. 1924, H. 2. Litteratur. C. Hallendorff, Sengustavianerna och Ryssland. (Innehåller rec. över Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. D. 6; Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. D. 5. 1795—1796; H. L. v. Dardel, Fältmarskalken von Stedingks tidigare levnadsöden; C. A. Löwenhielm, Min lefvernes beskrifning; Hugo Hamilton, Min farfars journal 1809—1811.)

Veckojournalen 1924, N:o 14, 15. En Gustavians memoarer. Generaladjutanten Ludvig Peyrons minnen.

Vår Hembygd 1923. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening. P. G. Vejde, Bråneryd. Med 5 illustr. — G. Sahlström, »Vår första estetiska turist» om Huskvarna. Ett utdrag ur J. C. Linnerhielms Bref under resor i Sverige 1797 jämte några anteckningar. Med 4 illustr. — G. Sahlström, Några sägner om Vättern. Ur skilda källor sammanförda. Med 2 illustr. — **Bilaga:** Joachim Ståhl, Beskrifning om Hakarps socken i Småland. Utg. genom G. Sahlström.

Västergötland B: 3. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning. Äldre Västgötalagen. Översatt och förklarad av Nat. Beckman.

Ymer. 1923 (tr. 1924). Årg. 43, H. 4. Gunnar Andersson, Göteborgs läge inom det svenska riket. Med 2 fig. — Gunnar Andersson,

Göteborgs historia i kartor. — 1924, H. 1. Sig. Erixon, Skultuna bruks historia. D. 1, anm. av Ragn. Jirlow.

Tidsskrift for Retsvidenskap. Utgit av Bestyrelsen for den Stangske Stiftelse i Kristiania. **1923: H. 4.** Chr. Junior, A. E. Rodhe og W. P. Sommerfeldt, Nordisk Litteraturfortegnelse 1920.

Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.—filos. klasse. 1923. N:o 2. C. S. Widerberg, Norges förste militäringenjör Isaac van Geelkerck og hans virke 1644—1656. Ett bidrag til de norske befestningers historie.

Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1922. Bd 3: H. 1. G. Schovsbo, Svenske Krigsfanger paa Fyen 1714.

Historisk Tidsskrift. Niende Række udgivet av den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret av Erik Arup. **Bd 2: H. 4.** Caroline Andersen, Til det Stockholmske blodbads historie. — Annales Danici medii ævi. Editionem nouam curauit Ellen Jörgensen. H. 1—2, anm. av E. Arup. — O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten. D. 2, anm. av Ellen Jörgensen. — Aage Friis, Bernstorfferne og Danmark. Bd 2, anm. av Axel Linvald.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. Gabr. Thulin, Sättet för proposition och omröstning, när kvalificerad majoritet erfordras, enligt svensk rätt och praxis.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi 1922. 4. Række. Bd 4: H. 1. C. Klitgaard, Et Bidrag til Jyllands Forsvarshistorie.

Teologisk Tidsskrift. Redigeret av J. A. Andersen og F. E. Torm. **1923. 4. Række. Bd 4: H. 3.** Edv. Rodhe, Svenska kyrkan 1922.

Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 17. M. Ruuth, Abraham Achrenius ajan merkki ajoiltaan. Osa 1—2.

Hem och hembygd. Organ för hembygdsforskningen i Finland 1923. H. 3. Utgivet av R. Boldt och J. E. Rosberg. C. M. Schybergson, Hembygdsforskare. 3. Per Brahe och hembygdsforskningen. Med 1 portr.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1923: H. 3—4 (tr. 1924).** R. A. Wrede, Några uppgifter rörande fästningsbyggnader i Elimä. Med 2 plankartor i texten. — K. K:son Leijonhufvud, Kring finska församlingen i Strängnäs och finska flyktingar i Strängnäs stift i början av 1700-talet. — O. A. Johnsen, Finmarkens politiske historie, anm. av E. Anthoni. — M. Hammarström, Randanteckningar till Diplomatarium Suecanum. D. 1—2.

Deutsch-Nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1923. Herausg. von Walter Georgi. Gotth. Schairer, Die Schweden in Schwaben in der Zeit Gustavs Adolfs.

Hansische Geschichtsblätter 1923. Bd 28. Curt Weibull, Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400, anm. av W. Vogel. — D. Schäfer, Die Sundzoll-Tabellen.

Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1922. Jahrg. 21: N:o 4. Keyser, Danzigs Handel mit Finnland.

Probleme der Weltwirtschaft. Schriften des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universität Kiel. Herausgegeben von Bernhard Harms. **36.** H. K. v. Borries, Die Handels- und Schiffahrtsbeziehungen zwischen Lübeck und Finnland. Ein Beitrag zu Geschichte der Ostseewirtschaft.

Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1923. Bd 21: H. 2. Herb. Kloth, Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen Siebenjährigen Krieges. 2.

Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 1923. H. 64. I. Collijn, Ein Danziger Einblattdruck aus dem Jahre 1506. Med 1 illustr. — O. Günther, Johann Kaukel, ein Danziger Glöckner und schwedischer Buchdrucker.

The English Historical Review. 1923, January. C. W. Previté-Orton, Marsiglio of Padua. P. 2. Doctrines. — H. M. Chew, Scutage in the fourteenth century. — A. F. Pollard, Council, Star Chamber, and Privy council under the Tudors. 3. The Privy council. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — **April.** E. B. Demarest, Inter Ripam et Mersham. — E. R. Turner, The origin of the cabinet council. — H. W. V. Temperley, Canning, Wellington, and George the fourth. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

New Church life. A monthly magazine (Bryn Athyn). **1922. Vol. 42, N:o 1.** Dav. H. Klein, Bishop Swedberg and the old Swedes' church in Philadelphia.

Scandinavian studies and notes. Editor A. M. Sturtevant. **1921. Vol. 6, N:o 7.** Ad. B. Benson, Was Gustavus Vasa the first American drama?

Revue Historique. 1924, Janvier—Février. P. Cloché, Les dernière années de l'Athénien Phocion (322—318 avant J.-C.) (suite et fin). — Prosper Alfaric, Christianisme et gnosticisme. — H. Brugmans, Deux historiens du 16:e siècle: De Thou et Emmius. — Bulletin historique. Histoire de France. La révolution, par R. Reuss. — Comptes-rendus critiques — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Mars—Avril.** P. Matter, Cavour et la guerre de Crimée. — Ed. Maugis, La journée de huit heures et les vignerons de Sens et d'Auxerre devant le parlement en 1383—1393. — Bulletin historique. Histoire de France. — Fin du moyen âge (1328—1498), par Ch. Petit-Dutaillis. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographiques.

Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation efter 1680.[1]

Av

PER SÖRENSSON.

I.

Under det karolinska enväldet.

Av den översikt, som tidigare lämnats av adelns rusttjänst och adelsfanans organisation 1521—1680, torde hava framgått, att effektiviteten av adelns rusttjänst stod i alldeles direkt förhållande till kungamaktens styrka. Gustav Vasa, den store riksgrundläggaren, var den förste, som försökte att reglera den adliga rusttjänsten och ställa den helt i rikets tjänst, Erik XIV, den förste arvkonungen, hävdade med kraft samma principer. Med adelns växande makt under Johan III och Sigismund blevo svårigheterna att tillfullo utkräva rusttjänstskyldigheten allt större, och Karl IX:s regering var för kort för att åstadkomma ett omslag, så mycket mer som det framför allt gällde det för adeln mest förhatliga slaget av tjänstgöring, utomlands. Detta fortsatte även under Gustav II Adolfs regering, och med den aristokratiska utvecklingen under hans tid är det ej att undra på, att rusttjänstskyldigheten huvudsakligen kom att stanna på papperet. Den började även få en annan karaktär än förut. Under medeltiden hade den varit en utpräglat *personlig* skyldighet: den man, som ville göra tjänst till häst,

[1] Såsom redan titeln anger, utgör föreliggande arbete en direkt fortsättning på den i *HT* 1922 införda uppsatsen: »Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation 1521—1680», och avser liksom denna endast att giva en översiktlig framställning av ämnet.

frälste därmed allt sitt gods och kom även i åtnjutande av många andra företräden, han var den ende verkligt frie och fullberättigade medborgaren. I och med att rusttjänsten graderades, så att den förmögnare ej endast genom sin egen tjänst kunde göra hela sin egendom skattefri, kom den att vara en på *jorden* vilande börda. I Johan III:s privilegier är utvecklingen fullbordad: genom bestämmelsen, att man kunde vara adelsman utan att göra rusttjänst, uttalades ju klart principen, att denna icke längre var en *personlig* skyldighet, vars uppfyllande utgjorde förutsättningen för att komma i åtnjutande av de adliga privilegierna, utan att den var knuten till *jorden.* Som så ofta i dylika fall dröjde det emellertid ganska länge, innan innebörden av förändringen i sin fulla utsträckning blev tydlig. Gustav Adolf fordrade vid upprepade tillfällen, att adelsmännen *personligen* skulle fullgöra sin rusttjänstskyldighet, ja, ännu så sent som 1676 försökte man tillämpa denna princip. Men i och med att adeln blev alltmer upptagen av den civila statstjänsten, stötte detta på allt större praktiska svårigheter och i sammanhang därmed började skyldigheten till statstjänst i allmänhet att anses som grundvalen till adelns privilegier, ej rusttjänstskyldigheten.

En annan omständighet verkade i samma riktning. Adelns rusttjänst hade icke ens under medeltiden utgjort rikets hela försvar, den hade kompletterats av bondehären, och i själva verket var det den, som spelade den största rollen och, så vitt man kan se, avgjorde alla de mera betydande medeltida fältslagen i Sverige. Under nyare tiden var rusttjänsten naturligtvis lika litet eller kanske ännu mindre i stånd att ensam försvara riket, det övriga folkets kraft måste också tagas i anspråk, och man började då, vad rytteriet beträffar, mycket snart tillämpa ett system, som principiellt i mycket hög grad liknar adelns rusttjänst och som också bär samma namn. Vissa hemman fingo sina skatter förvandlade i skyldigheten att underhålla häst och karl, varvid det stod bonden fritt att själv rida för hemmanet eller att leja någon annan, precis som adelsmannen. När det så också börjar förekomma, att ofrälse, om än sporadiskt och tillfälligt, komma i besittning av frälsegods, och jordnaturens oföränderlighet allt mer börjar tränga igenom,

då förlorar den adliga rusttjänsten de sista spåren av sin gamla karaktär; även den blir, lika väl som den ofrälse, uteslutande en på jorden vilande börda, om än mindre tryckande, en naturaprestation som avlösning av de ordinarie skatterna. Man hade på sätt och vis återvänt till den ursprungliga utgångspunkten men såg sakerna från motsatt synpunkt: då frikallades ryttaren från att betala skatt för sin jord, nu ålåg det jord med en viss avkastning att uppsätta en ryttare. Med adelns privilegier för övrigt hade rusttjänsten däremot intet alls att skaffa numera.

Man kan icke därför säga, att den adliga rusttjänsten förlorat sin militära betydelse. Om den det hade gjort, varför skulle man då offrat statens inkomster på inrättandet av den ofrälse rustningen, som hade till ändamål att skaffa krigsfolk av precis samma art som den? Adelsfanan innebar ännu ett icke föraktligt tillskott till rikets försvarsväsen, om än den lika väl som rikets övriga krigsmakt var i behov av en omdaning.

Denna hade Karl XI påbörjat redan under det skånska kriget, och vi hava sett, hur adelsfanan vid krigets slut befann sig i ett betydligt bättre tillstånd än vid dess början. Med hela sin oböjliga energi fortsatte konungen detta omdaningsarbete, och av hela hans uppträdande framgår otvetydigt, att han icke principiellt såg någon skillnad mellan adelsfanan och de egentligen indelta regementena. De adliga rusthållarna hade på det hela taget samma skyldigheter som de oadliga; dem skulle de fullgöra, om de ej ville ådraga sig konungens vrede och straff. Kanske var han t. o. m. snarare böjd att visa undseende vid ett annat regemente än vid adelsfanan.

Grundvalarna för rusttjänstens utgörande voro under tiden närmast efter 1680 desamma som förut, således privilegierna av 1617 med tillägget av 1622 och rusttjänstordningen av 1626. Vissa förtydliganden och smärre förändringar företogos dock. Redan 1680 hade adeln anhållit att i fred få hålla blott halv rusttjänst, vartill den ju enligt privilegierna var berättigad, men konungen förklarade sig icke kunna samtycka därtill. Adeln borde behjärta nödvändigheten att trots freden vara beredd. Hela rustningen borde således presteras, de gamla ryttarna bibehållas och icke få taga av-

sked mellan mönstringarna.[1] På 1682 års riksdag upptogs frågan om rusttjänsten av godsen i skärgården, där huvudräntan utgick i fisk. Rådet hade visserligen 1644 beslutit, att denna också skulle anses som rusttjänstpersedel, men beslutet kunde knappast anses bindande för adeln och torde aldrig ha tillämpats.[2] Nu fastslogs emellertid i riksdagsbeslutet, att den skulle medräknas och en tunna gälla 3 mark.[3] Till undvikande av underslev befallde konungen, när ny sammansättning och mönstring 1684 skulle ske, att både rusttjänstlängd och jordeböcker skulle inlämnas. Viss tid skulle utsättas därför vid hot om straff enligt rusttjänstordningen och privilegierna. De, som hade gods i flera län, finge rusta, i vilket de ville, men längderna skulle inlämnas i det län, där godsen låge, och landshövdingarna skulle korrespondera med varandra därom.[4] Dessutom inskärptes, att för *alla* i privilegierna nämnda räntor, ävensom för fiskräntan, skulle rustas, således även för stora gärden, där den utgick i spannmål, vilket förut icke varit brukligt, en bestämmelse av mycket stor betydelse.[5] Även personer, som fått ett eller två hemman på livstidsfrihet, skulle i allmänhet rusta för dem, fattiga kunde dock befrias.[6] Änkor och faderlösa barn — särskilt inskärptes, att bestämmelsen ej gällde moderlösa — i det egentliga Sverige skulle vara fria från rusttjänst för frälse- och allodialgods men rusta för donationer och inlämna rusttjänstlängder för alla sina gods. I de skånska landskapen skulle de däremot som förut hålla full rusttjänst.[7] Närmare regler för sammansättningarna utfärdades även. Var och en, som hade 250 marks ränta, skulle hålla en häst, men de, som hade mindre, finge associera sig med en eller två andra, så att hela marktalet bleve högst 300.[8] En ökning i bördorna medförde införandet även vid adelsfanan av en reglementerad tross. För var

[1] Stiernman, II, s. 1871.
[2] Se *HT* 1922, s. 218.
[3] Stiernman, III, s. 1921.
[4] 7/1, 27/2 1684. Gahm Persson, I, s. 312, 373.
[5] Vid sammansättningen 1687 fick dåv. överstelöjtnanten Jakob Spens, i st. f. att han förut hållit en häst för 372 marks ränta, hålla två för 642 mark, och krigsrådet Hoghusen upplyste, att denna ökning ävensom flera andra komme av stora gärden. Prot. 30/8 1687. Adelsf. Kr. A.
[6] 23/1 1684. Gahm Persson, I, s. 355.
[7] 17/2, 9/4, 17/5 1684. Gahm Persson, I, s. 366, 398, 412.
[8] 7/3 1684. Ibid., s. 385.

fjärde man skulle anskaffas en barack efter fastställd modell, en trossklippare samt en pojke.[1] Sedermera ökades och specificerades trosspersedlarna ytterligare.

I de skånska provinserna skulle fortfarande rustas »efter danska maneret». Bestämmelserna här voro emellertid ännu ofullständigare än i det egentliga Sverige, och därför hölls före sammansättningen under presidium av överste Sten Holck och i närvaro av en del skånska adelsmän jämte representanter för landskontoret en överläggning om, hur man skulle gå tillväga. Det beslöts, att de, som hade mindre ränta än till en hel häst, skulle sammansättas, så att talet blev fullt. På grund av stadgandet, att den som hade 380 tunnor hartkorn ej behövde hålla mer än en häst, var man något tveksam om, hur man skulle räkna, om någon hade mer än detta. Det beslöts emellertid, att då 312 tunnor hartkorn vore måttet för en häst, så vore det ett stort beneficium, att ej mer än en behövde hållas för 380, men detta kunde ej utsträckas vidare, och därför skulle vid större räntor allt över 312 räknas tillsammans med andra, tills det bleve till en hel häst.[2]

Beträffande dem, som hade mindre ränta än till 1/4 häst — 78 tunnor hartkorn — tycks en viss tvekan ha gjort sig gällande. Privilegiernas mening var säkerligen, att de skulle vara alldeles fria. Denna uppfattning förefaller man dock ej ha vågat hävda, men Ascheberg anhöll, att de fattiga adelsmännen i hans guvernement skulle få lämna penningar i stället för att prestera rusttjänst in natura. Härtill samtyckte konungen men framhöll, att de borde ge rundligt, då uppe i Sverige adeln ej fick vara mer än tre om en häst.[3]

Rannsakningen med dem, som under kriget brustit i rusttjänstens presterande, hade fortsatt under flera år efter kriget. Vid 1686 års riksdag förklarade dock konungen i sin resolution på adelns besvär, att han ville efterskänka allt ansvar därför, om hädanefter allt underslev upphörde. Han tillfogade emellertid sitt sedvanliga hot, att för dem, som dock gjorde sig skyldiga till något sådant, återkallades tillgiften.[4]

---

[1] 16/2 1684. Gahm Persson, I. s. 365.
[2] Prot. 15/5 1684. Adelsf. Kr. A.
[3] 11/6 1684. Gahm Persson, I, s. 426.
[4] Stiernman, III, s. 1971.

Vid riksdagens slut utfärdade konungen, den 5 nov. 1686, en ny rusttjänstordning, som egentligen blott närmare skulle reglera rusttjänstens utgörande men som i själva verket i många fall innebar en betydande skärpning av fordringarna.[1] Den följdes den 12 jan. 1687 av en särskild rusttjänstordning för Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän, anpassad efter där gällande bestämmelser.[2]

I inledningen till den nya rusttjänstordningen för det egentliga Sverige och Finland angives som skäl till dess utfärdande, att den förra delvis vore »hel mörk», så att adeln hade svårt att veta, när den fullgjort sin skyldighet beträffande rusttjänsten, delvis ofullkomlig på grund av de ändrade förhållandena. I 13 §§ följa sedan noggranna bestämmelser så väl om rusttjänstens beskaffenhet och beräknande som framför allt om kontrollen däröver.

I bestämmelserna om hästens beskaffenhet gjordes ingen ändring. Ryttaren borde helst hava tjänat i krig, men kunde sådan ej fås, finge man taga en annan varaktig karl. I fråga om utrustningen upphävdes nu äntligen den för längesedan obsoleta bestämmelsen om »fullt köritz», och endast bröststycket bibehölls. Om de övriga munderingspersedlarna gåvos synnerligen detaljerade och noggranna bestämmelser, i huvudsak överensstämmande med de för andra kavalleriregementen gällande.[3]

För att ej för lång tid på mönstringarna skulle åtgå att granska rusttjänstlängderna, bestämdes, att varje frälseman till den landshövding, i vars län det kompani stod, vid vilket han ämnade rusta, skulle inlämna riktig och fullständig rusttjänstlängd på alla gods, för vilka han komme att rusta, jämte jordebok, allt underskrivet såväl av honom själv som av hans betjänte, som uppsatt längderna. För de gods, han kunde ha i andra län, skulle han bifoga vederbörande landshövdingars attest, att de vore rätt uppförda. Noggranna föreskrifter om, hur längderna skulle vara inrättade, gåvos, av vilka kan framhållas, att även de för rusttjänst befriade gårdarna — säterier etc. — skulle upptagas, fast blott namnet behövde uppgivas. Längderna skulle inlämnas

[1] Gahm Persson, II, s. 44—52.
[2] Gahm Persson, II, s 74—96.
[3] Se närmare härom nedan, s. 256 f.

årligen i februari månad, även om mönstring ej hölles. Bötesbestämmelserna för underlåtenhet i detta avseende voro de samma som förut.

Utelämnande av något gods eller någon ränta ur längderna straffades nu redan första gången med förverkande av det undansnillade under kronan, om det skett med avsikt. Oavsiktlig förseelse medförde blott varning, men upprepades den, ansågs den som avsiktlig. Hade rusttjänst ändå presterats för den utelämnade gården eller räntan, slapp vederbörande dock enligt ett redan förut givet löfte varje straff.

De räntor, som numera skulle medräknas för rusttjänsten, voro först och främst de i privilegierna uppförda — särskilt framhölls, att även havre var en rusttjänstpersedel —, vidare stora gärden enligt en bestämd taxa — något över 1½ tunna spannmål och 5 marker smör pr hemman — samt fiskräntan i skärgården. Hade överenskommelse om penningavlösning träffats mellan ägaren och bönderna, skulle rusttjänsten utgå efter de gamla räntorna. För ständiga förmedlingar fick avdrag göras, och ödes- och på frihet upptagna hemman voro frikallade. Värderingen var den gamla och således mycket låg: 1 tunna vete, råg eller korn 14 öre smt, 1 pund smör 12, en årlig häst 3 o. s. v.

Adelsmännen fingo behålla rätten att sammansätta sig, dock på de förut påbjudna villkoren, och landshövdingarna skulle tillse, att sammansättningen skett rätt samt att icke någon — för kronan — bättre kunde göras. Detta skulle ha skett före mönstringen, och de, som skulle rusta tillsammans, upptecknas och sen ej ha rätt att skiljas åt förrän vid nästa mönstring. Kunde vederbörande själva ej enas om fördelningen av kostnaderna för rustningen, skulle de bidraga i förhållande till sitt marktal.

Inga till laga år komna adelsmän skulle vara frikallade från rusttjänsten, som de alltid skulle hålla redo — det obestämda och till vårdslöshet direkt uppmuntrande uttrycket »eller veta, var de skulle taga den» uteslöts. För oskiftat bo skulle under alla omständigheter rustas som för skiftat — även här således en skärpning.

Skarpt framhävdes, att moderlösa barn ej voro fria från rustning, så framt ej fadern vore vansinnig. Faderlösa voro däremot fria för sina allodialgods men ej för livstids- eller

andra förläningar lika litet som änkor och andra, så vida ej konungen särskilt frikallat dem. Änkor skulle visserligen enligt privilegierna vara fria, men detta gällde enbart deras arvegods och morgongåva, hade de några andra gods efter sina män, skulle de rusta därför. För de hemman, som adeln till evärdelig tid eller på livstid skänkt sina betjänte, skulle rustas, likaså för de ogillade säterierna. För pantegods skulle ägaren och ej innehavaren rusta. De, som fått 1—3 hemman i livstidsdonation men själva icke ägde några gods, voro frikallade.

Beträffande uppbåd till mönstring bibehöllos de gamla bestämmelserna, platsen därför överläts dock helt åt konungen att bestämma, men detta var blott en bekräftelse av gammal praxis. Böterna för uteblivande från tåg bibehöllos vid sitt gamla belopp, men om det gällde blott mönstring, skulle vederbörande betala 100 dsmt i stället för förut 40.

Bötesbeloppen för kasserade delar av rustningen voro desamma som förut, men med den väsentliga skillnaden, att de nu utkrävdes redan första gången, det skedde. Andra gången fördubblades böterna, och den kasserade persedeln tillföll hospitalet. Kassering av hela rustningen straffades redan första gången på samma sätt som uteblivande, nämligen med 300 dsmt i böter. Klagomål över mönsterherrarna skulle numera anföras direkt hos konungen, »då Wi därutinnan wele statuera, hwad Wi skäligit finnandes warde».

Olikheterna i rusttjänstordningen för Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän voro nästan uteslutande betingade av olikheterna i dessa landskaps privilegier angående rusttjänsten. Egendomligt nog återfinner man emellertid här bestämmelsen, att adelsmannen skulle veta, var han vid uppbådet skulle taga rusttjänsten, som ett alternativ till skyldigheten att alltid hava den tillreds. Någon skillnad i sak har konungen dock säkerligen ej härmed avsett.

I dessa landskap skulle, som förut är nämnt, rusttjänst presteras för alla gårdar, t. o. m. för säterier. Dessa skulle därvid uppskattas så, som de räknades vid byte eller syskonskifte. För övrigt skulle vid värderingen så gott som alla räntor medräknas, och rusttjänstordningen åtföljdes av en tabell, upptagande ej mindre än över 430 olika persedlar och dessas värde, omräknat i tunnor hartkorn. Blott ett

fåtal obetydliga persedlar behövde ej tagas med i beräkningen. Bestämmelsen, att den, som hade under 78 tunnor hartkorn, var alldeles fri från rustning, upprepades nu uttryckligen. För 118—192 tunnor hölls en halv häst, för 236—380 en. Annars var rusttjänstkvoten 312 tunnor hartkorn, och överskott sammansattes med andras ränta. Änkor och omyndiga etc. rustade liksom andra.

Det är onekligt, att i dessa nya rusttjänstordningar kronans rätt var så väl tillgodosedd, som det rätt gärna var möjligt utan kränkande av privilegierna, ja, i en del avseenden hade konungen nog snuddat vid privilegiernas gräns. I ett fall visade sig bestämmelserna ej möjliga att upprätthålla: det fanns numera så många fattiga adelsmän, att det ofta misslyckades att få dem alla sammansatta med de förmögnare på föreskrivet sätt. I en förklaring över rusttjänstordningen befallde då konungen, 1687, att dessa fattiga adelsmän i stället för att rusta skulle betala penningar, 1 dsmt pr rusttjänstmark för varje gång generalmönstring med adelsfanan hölls, vilka penningar, liksom numera alla böter, skulle tillfalla krigsmanshuset i Vadstena.[1] I de skånska landskapen skärptes tvärtom bestämmelserna. 1689 förklarades, att befrielsen för dem, som hade under 78 tunnor hartkorn, blott gällde adeln, ej de ofrälse, som innehade frälsegods, och 1690 inskärptes det, att hade adelsmännen gods även på andra håll, voro de ej fria.[2] Under hela Karl XI:s tid åberopas dock vid sammansättningarna bestämmelsen om befrielse för de fattigare adelsmännen, men sedermera förefaller den så småningom ha råkat i glömska, och under frihetstiden förklarades rentav, att av rullorna framginge, att den aldrig tillämpats så, att befrielse meddelats dem, som hade mindre ränta än 78 tunnor hartkorn, utan blott så, att man fått ha detta överskott över 312 tunnor utan att behöva hålla mer än en häst.[3]

---

[1] 31/12 1687. Gahm Persson, II, s. 151 f.

[2] Gmstr. 1689. Adelsf. Kr. A. Gahm Persson, II, s. 390.

[3] Diverse gmstr. Supplik med krigsfisk. anm., pres. 26/3 1743. Adelsf. Kr. A. Huru praxis verkligen varit, är mycket svårt att se, då de adliga, som i längderna stå uppförda för mindre än 78 tr hartkorn, ju kunna ha haft gods på andra ställen. Ett brev fr. landshövding Tungel i Halland och kon. resolution därpå 8/3 1696 — Gahm Persson, IV, s. 830 — tyckes antyda, att även då adelsmän fått rusta för mindre än 78 tr hartkorn, men i protokollen säges bestämt, att de borde vara fria. Då emellertid på grund

I den förut omnämnda förklaringen överflyttades också rusttjänstskyldigheten för pantegods på pantinnehavaren, om ägaren icke var solvent, varjämte stadgades, att om en ofrälse kom i besittning av ett säteri som pant, skulle det fortfarande vara fritt från rusttjänst, men om det skedde genom köp, skulle han rusta därför, emedan det då förlorade sin säterinatur. Övriga tillägg och förtydliganden till rusttjänstordningen under Karl XI:s tid voro obetydliga och avsågo endast ett skärpande av kontrollen. Änkor och omyndiga, som ville bli befriade, skulle inlämna bevis om godsens natur, antalet exemplar av rusttjänstlängderna, som skulle inlämnas, höjdes så småningom till tre o. s. v.

Grundvalarna för rusttjänsten förblevo under hela Karl XII:s tid oförändrade. I fråga om de små ränteinnehavarna förfor man dock efter krigsutbrottet något annorlunda än förut. Redan under Karl XI hade i vissa fall fyra, ja, någon enstaka gång fem smärre räntetagare fått bilda ett rusttjänstlag, vanligtvis dock först efter inhämtande av särskilt kungligt tillstånd.[1] Sedermera hade ju den lättnad, detta innebar för de fattigare, givits på ett annat sätt, genom tillståndet att betala pengar i stället för att deltaga i rusttjänsten. Efter krigsutbrottet, då varje tillskott till försvarskraften var värdefullt, infogades emellertid rätt många av dessa smärre räntetagare ända ned till sådana, som blott hade ett par mark i rusttjänsträntor, i rustningslagen, och den gamla bestämmelsen om högst tre i varje lag sattes därmed fullständigt ur kraft. Maximisiffran, 300 mark, för sammansättningarna upprätthölls dock fortfarande.[2]

När Karl XI:s försvarsverk redan vid det stora nordiska krigets utbrott visade sig icke vara tillräckligt och såväl de indelta som roterade trupperna ökades genom tremänningarnas uppsättning, var det naturligt, att konungen skulle framställa ökade krav även på adeln. Först sökte han nå sitt mål på frivillighetens väg och befallde landshövdingarna att uppmana adeln att uppsätta dragoner och lämna dem

---

av förut nämnda förhållanden bland de rustande många funnos, som hade mycket liten ränta, och i det egentliga Sverige inga voro fria, har praxis tydligen gått i för adeln oförmånlig riktning.

[1] Generalmönsterrullor, passim. Adelsf. Kr. A.

[2] Ibid.

underhåll. De skulle liksom allt detta e. o. manskap blott användas till hemlandets försvar och, när faran upphörde, få tjäna till att fylla luckorna i det ordinarie regementet.[1] Med resultatet av detta försök var konungen ej nöjd, då adeln uteslutande utgått från sina rusttjänstmarker och blott erbjudit en dragon för 300 och 2 för 500 mark. Det vore oanständigt av adelsmännen, som på grund av sina privilegier vore skyldiga att själva sitta upp, att vara de, som bidroge minst till försvaret.[2]

Den 16 juli utfärdade så konungen själv en förordning om de s. k. ståndsdragonernas uppsättande. De bestämmelser, som rörde adeln, voro följande: för var rusttjänsthäst skulle en dragon uppsättas och så i proportion, likaledes en för 800 dsmt inkomst av hushyra i städerna eller räntor av utlånta kapital, utom förskott till kronan o. d. De skulle presteras in natura eller lösas med 200 dsmt. Adeln skulle dessutom lämna knektar för sina bruk i bergslagen.[3] Någon skyldighet att komplettera avgången vid detta regemente fastställdes icke till att börja med, men redan 1702 utfärdade konungen order, att till regementets komplettering skulle erläggas 100 dsmt för varje 1700 presterad dragon, ehuru på grund av rådets anordning betalandet av de 50 fick anstå till nästa år.[4] Sedan två av de regementen, i vilka dessa dragoner utgjorde en väsentlig del, blivit fångna vid Perevolotschna, anbefallde konungen deras nyuppsättande enligt samma grunder som förut, men någon egentlig fart tog arbetet härpå ej förrän efter konungens hemkomst.[5] En särskild börda pålades 1715 adeln i Halland och Skåne, då den befalldes att för 80 tunnor hartkorns ränta av insocknesgodsen lämna en karl mot 30 dsmt. Det betonades dock, att det skulle vara en engångspålaga.[6]

---

[1] 26/4 1700. Gahm Persson, IV, s. 1220 f.

[2] 23/6 1700. Gahm Persson, IV, s. 1234 f.

[3] 16/7 1700. Gahm Persson, IV, s. 1239 f. Lösensbeloppet var högt tilltaget, så att konungen befallde, att värvningsofficeren icke skulle få så mycket pr man, utan överskottet skulle användas till att öka antalet.

[4] 4/6 1702. Gahm Persson, IV, s. 1307.

[5] Ang. orderna om deras uppsättande se inledningarna till förteckningarna över de olika regementenas officerskårer i *PHT* 1916. Då dessa regementen ej äro att betrakta som rena rusttjänstregementen, eftersom präster och andra ståndspersoner uppsatte en del av dem och även det värvade elementet ej var obetydligt, har jag ej velat gå närmare in på deras öden.

[6] 22/4 1715. Gahm Persson, IV, s. 1515.

Det har med rätta framhållits, att först under Karl XI lag och förordning började tillämpas i hela sin utsträckning. I synnerligen hög grad gäller detta om adelns rusttjänst. Aldrig förut hade den underkastats en sådan ingående och skarp kontroll från konungens sida, aldrig hade heller en sådan ordning varit rådande.

På insändande av de vederbörliga längderna höll konungen med oblidkelig stränghet, och genom föreskrifterna om, att det skulle ske till landshövdingarna, vilka skulle avge rapport till mönsterherrarna, möjliggjordes en helt annan kontroll, än när granskningen skedde vid själva mönstringen. För att de skulle bliva fullt riktiga, gav konungen i slutet av år 1696 guvernementskamreraren Adlersten i Malmö order att resa omkring i de skånska landskapen och tillsammans med guvernören och landshövdingarna kontrollera och rätta den här onekligen rätt invecklade hartkornsberäkningen.[1] Till att börja med var det visserligen rätt dåligt med ordningen. 1684 klagade mönsterherrarna för Södermanlands kompani över, att intet varit i ordning, då adeln varken insänt rusttjänstlängder eller meddelanden om, hur den sammansatt sig. 1687 hade några vid Västgöta kompani försummat att insända längder, de fingo en skarp reprimand, och fiskalen tillsades att åtala dem. 1689 och 1690 hade en del av adeln i de skånska provinserna visat sig försumlig, och Ascheberg fick order att utkräva böterna.[2] Mot slutet av Karl XI:s regering förekommo dylika förseelser i mindre utsträckning men under Karl XII:s långa frånvaro ökades de på nytt.[3] I de flesta fall var det dock huvudsakligen sådana, som hade ett mycket obetydligt markantal eller rentav voro befriade från rusttjänst, som gjorde sig skyldiga till dessa förseelser. Någon nämnvärd roll för själva rustningen ha de säkerligen ej spelat.

Sammansättningen skedde nu också under landshövdingarnas ledning före mönstringen, stundom, t. ex. 1705

[1] Adlersten till kon. 16/11, 4/12 1696. Handl. rör. adeln. Rusttjänstlängder etc. efter 1680. R. A.

[2] 21/7 1690. Gahm Persson, II, s. 389—390.

[3] Generalmönsterrullor. Adelsf. Kr. A. I enstaka fall kunde dock till och med under Karl XI:s sista tid antalet uteblivna längder vara mycket stort. Enligt gmstr för Västgöta komp. 1696 skulle det utgjort i Skaraborgs län 39, i Älfsborgs 184 (!), i Göteborgs och Bohus 24. Siffran för Älfsborgs län förefaller dock misstänkt.

och 1708, utan att sådan ägde rum. Den regelbundna mellantiden var tre år, men avvikelser förekommo.[1] Härvid skulle de adliga rusthållarna själva eller deras fullmäktige också infinna sig, och om icke kronans rätt på något sätt led, togs mycket stor hänsyn till deras önskningar. Men den ledande principen var, att man skulle försöka få så många rusttjänstnummer som möjligt, och framför allt under de första åren gick man härvid synnerligen strängt tillväga. Vid sammansättningen 1684 funnos t. ex. vid Smålands och Östgöta kompani fyra rustningslag med under 100 marks ränta, lägst 71, vid Södermanlands kompani var förhållandet likartat, och mönsterherrarna anhöllo själva om förskoning för de svagare lagen, i Finland voro av omkr. 90 sammansättningar ej mindre än 11 under 100 mark, tre på endast 25, 36 och 41 mark var. 1687 hade antalet lag här minskats till mellan 60 och 70, men 9 hade fortfarande under 100 marks ränta och 2 resp. 102 och 106. I Södermanland finner man detta år t. o. m. ett lag med 27 och ett annat med 29 markers ränta.

Även om de vederbörandes verkliga inkomster voro ej så obetydligt större, än dessa siffror giva vid handen — sätesgårdarna ingå ju t. ex. icke däri — så torde dock bördan ha varit för stor för dessa adelsmän, de voro säkerligen faktiskt icke i stånd att tillfredsställande upprätthålla rustningen. Då Karl XI, såsom synes av de upprepade omarbetningarna av indelningsverket, lade synnerligen stor vikt vid, att det beräknade antalet ryttare också skulle presteras, måste han slutligen släppa kravet på, att rusttjänst in natura skulle utgå av all frälsejord, och medge dess avlösning med penningar för dem, som hade mycket små räntor. Efter 1687 försvinna lagen med under 100 marks ränta, och rusttjänstsumman växlar nu i allmänhet mellan 200 och 300 mark, under Karl XII oftast mellan 250 och 300.[2] Över 300 fick summan ej gå, och när konungen själv var närvarande, motiveras ingående t. o. m. ett så ringa överskott som 1 à 2 mark. Även för övrigt överskrides den bestämda siffran ytterst sällan och aldrig mer än med ett tiotal mark.

[1] Så ägde sammansättningar rum 1689, 1690 — åtminstone i de skånska landskapen — därefter först 1696, men så på nytt 1697.

[2] I Södermanland finnes dock 1689 ett lag med 94 marks ränta kvar, men det bestod av 5 rustande.

Karl XI:s regering betydde ju för adeln en oerhörd omvälvning i ekonomiskt avseende, och denna måste naturligtvis också taga sig uttryck i rusttjänsten. De stora herrarna med sina många rusttjänstryttare försvinna så gott som alldeles. Det är undantagsfall, att någon uppsätter mer än ett par hästar, det högsta är 6 till 8. Blott i Skåne finnas ännu jämförelsevis många, som äro ensamma om att uppsätta en häst, annars äro lagen med 2 och 3 och under Karl XII ännu flera i varje i en förkrossande majoritet. Ju längre fram man kommer, dess större blir antalet rustande i förhållande till antalet ryttare. I Skåneland uppsattes 1696 dess 153 ryttare av 247 rustande fördelade i 102 lag, 1702 voro siffrorna 155, 305 och 103. I Södermanland, Närke och Värmland funnos 1687 114 rustande, som skulle uppsätta 82 hästar, 1696 voro siffrorna 103 och 67, 1702 121 och 65. Av adeln i Östergötland och Småland uppsattes 1696 95 ryttare, 1712 77, men de rustande voro respektive 178 och 214. 1712 uppsatte utav 102 rustande i Älfsborgs län blott en enda ensam en ryttare, och hans ränta utgjorde ej mer än 332 mark, alla de andra voro två eller flera om en häst. I Skåne funnos lag med ända till 27 rustande, sådana med över 10 voro ej sällsynta. I det övriga Sverige däremot torde 7 ha varit det högsta antal, som sammansattes i ett lag, men i stället tillämpades här metoden att låta de små räntetagarna betala pengar i stället, vilket icke alls synes hava varit fallet i Skåne. De på detta sätt influtna pengarna kunde ofta i ett enda län uppgå till flera hundra daler smt. Det var vanligtvis mycket små belopp, det gällde, ibland ända ned till några öre smt, ty även dessa små räntor upptecknades och inkrävdes, men ibland kunde personer med 40 marks ränta och däröver få slippa att utgöra rusttjänsten in natura, om ingen större räntetagare fanns, med vilken de lämpligen kunde sammansättas.

En icke obetydlig minskning i rusttjänsten inträder så småningom under denna period. Den var visserligen ej så stor, om man tar hänsyn till, vad som verkligen presterats under de närmast föregående årtiondena, men väl i förhålllande till, vad som borde uppställts. I början märkes det dock ej så mycket, tvärtom voro vid mönstringarna 1684 636 och 1689 672 man närvarande, den högsta siffra, som

den ordinarie rusttjänsten någonsin uppnått sedan Erik XIV:s tid. Det var naturligtvis den skarpare kontrollen, som åstadkom detta, ty de största förläningarna hade ju då redan indragits. Också fattades ej mer än 30 man i hela det antal, som borde presteras. Så småningom framträda dock reduktionens verkningar, skarpast i Finland. 1684 utgjordes det antal rusttjänsthästar, som här skulle uppsatts 96, 1687 hade det sjunkit till 69 och vid krigsutbrottet 1700 till 30.[1]

I de skånska landskapen är minskningen ganska obetydlig. 1684 upptaga rullorna 180 man, 1687 blott 156, men 1689 hade antalet åter ökats, till 170. Från 1696 ända till 1718 är det tämligen konstant, omkring 155 man. I Uppland med Västmanland har man från 1684 till 1687 någon ökning, från 165 till 170 man, sedan saknas uppgifter ända fram till 1708, då 133 man skulle uppställas, vilken siffra förblir tämligen oförändrad ända till 1718. Inom det egentliga Sverige är sänkningen starkast i Västergötland med Dalsland och Bohuslän: 1684 116 man, från 1712 ej fullt 60. Här var det början av 1690-talet, som medförde den starkaste nedgången — 19 man —, och den största rollen förefaller därvid reduceringen av de oköpta räntorna ha spelat. Allt som allt minskades rusttjänsten inom det nuvarande Sverige från 637 man 1687, varav dock 46 ej presterats, till 472 man 1717, vilka alla presterades. Sistnämnda år uppsattes ¹/₃ av hela rusttjänsten av de f. d. danska landskapen.[2]

Det är sannolikt, att vid sidan av reduktionen även det långa kriget bidragit till att minska rusttjänsten. För Skaraborgs län utgjorde minskningen 1702 till 1718 över ¹/₄, från 40 ryttare till 29, vilket ju ej kan bero på reduktionen.[3] Hur denna minskning i detalj uppkommit, kan ej

---

[1] Gmstr. 1684 och 1687. Adelsf. Kr. A. Hummerhielm till kon. ²²/₁₁ 1700. Adelsf. R. A. Siffran för 1684 torde dock ha omfattat några, som icke kunde presteras, ty nära ¹/₃ fattades vid mönstringen.

[2] Då Finland 1717 var i ryssarnas händer, har det ej medtagits vid jämförelsen. Uppgiften i N. Gyllenstiernas brev till kon. ²⁶/₅ 1714 — avtryckt i Uddgren, Kriget i Finland 1714, Bil. II — att Liv-, Södermanlands och Östgöta kompanier tillsammans utgjorde 454 man, är felaktig. Det var alla fem kompanierna, som räknade denna styrka, de tre nämndas beräknade styrka var 258 man, den verkliga omkr. 10 man mindre. Veckoförslag ¹¹/₉ 1714. Adelsf. Kr. A.

[3] Antalet rusttjänstmarker minskades t. o. m. med jämnt ¹/₃, från omkr. 13,650 till ung. 9,100.

bestämt sägas, den kan bero på många orsaker. Delvis har det väl varit tillbakagång i ekonomiskt hänseende: för ödeshemman rustades ej, icke heller för hemman, som kronan tagit i mät för oguldna utskylder, vilket allt emellanåt inträffade. Men dödsfall inom adeln spelade också en stor roll, emedan änkor och omyndiga åtminstone delvis voro fria från rustning, och slutligen kunna några av adeln helt enkelt ha flyttat sin rustning till ett annat län. Då emellertid på det hela taget antalet rusttjänsthästar under de tio sista åren av Karl XII:s tid var tämligen konstant, torde för Skaraborgs län även tillfälliga förhållanden ha spelat in. I landet som helhet har tydligen icke någon större del av adelsgodsen varit öde.

På de täta generalmönstringarna, som förrättades kompanivis, utövades en synnerligen noggrann kontroll över adelns sätt att fullgöra sin rusttjänst. Under Karl XI:s tid ägde de i regel rum vart tredje år, under de första åren av det stora nordiska kriget, då adelsfanan var i ständig tjänstgöring, ersattes de av besiktningsmönstringar, under krigets senare del äro de åter rätt vanliga. Karl XI mönstrade vanligen själv Livkompaniet, stundom även något av de andra kompanierna.[1] För mönsterherrarna utfärdades noggranna instruktioner, och de hade efter mönstringen att omedelbart rapportera till konungen om dess förlopp. I huvudsak förblevo instruktionerna lika under hela tiden. Till mönstringen skulle utom ryttarna, vilka hade att inställa sig tre dagar före den kungjorda mönstringsdagen, infinna sig vederbörande kompanichef och landshövdingar, vilka skulle avge berättelse, om rusttjänstlängderna vid granskning befunnits riktiga. Sammansättningen skulle kontrolleras, och de, som ville flytta sin rusttjänst till annat kompani, skulle göra anmälan därom. Därpå skulle den egentliga mönstringen ske, varvid alla anmärkningar skulle införas i en rulla, som skulle utskrivas i fyra exemplar för krigskollegii, landshövdingens, regementschefens och kompanichefens räkning. Dessutom skulle varje ryttare förses med utdrag ur rullan på godkända och kasserade persedlar av hans egen mundering. Några månader efteråt skulle kompanichefen

[1] Åtminstone 1690 Skånska komp.

hålla besiktningsmöte med dem, som fått något kasserat, och till detta skulle alla brister vara botade.[1]

Vid generalmönstringarna 1684 och 1687 visade konungen den efterlåtenheten att ej utkräva några böter, utom där hela rustningen kasserades eller redan kasserade persedlar för andra gången uppvisades. Sedermera måste emellertid de i rusttjänstordningen föreskrivna böterna erläggas, och de fördubblades, om bristerna ej voro botade på besiktningsmönstringen, varjämte då för de persedlar, för vilka första gången ej alls skulle bötas, »för tröghetens skull» måste betalas, 5 dsmt för kyller eller kappa och 2 för de övriga.[2] Under kriget höjdes bötessumman stundom till dubbla beloppet. Vid ett tillfälle bestämde Karl XI helt enkelt, att om de finska adelsmännen ej inom föreskriven tid uppvisade goda persedlar, skulle de böta 100 dsmt. Landshövdingarna skulle indriva böterna, vilka till en tid delades mellan riddarhuset och krigsmanshuset men sedan odelade tillföllo det sistnämnda.[3]

Resultatet av de första generalmönstringarna var långt ifrån lysande. På livkompaniet, som mönstrades av konungen själv, resterade 7 man och mot 106 av de 158 närvarande gjordes anmärkning. Men besiktningen var säkerligen också noggrannare än någonsin förr. Någon hänsyn till person togs icke, anteckningen i mönsterrullan rörande hertig Adolfs mundering lyder: »fattas carbin, harnesk, godh wergia, snöre på hatten och kappekragen så ock kappespennen». Vid Västgöta kompani var det ännu sämre. 16 voro frånvarande, och av de 100, som antecknades såsom præsentes, var det blott två av Ascheberg uppsatta ryttare, mot vilka ingen anmärkning gjordes. Men de hade ej hunnit dit, utan man nöjde sig med en officers intyg, att de voro väl munderade. Granskningen var här ännu mera minutiös än konungens egen. Bland de framställda anmärkningarna gällde t. ex. en, att hjulet på en karbin — det var fortfarande hjullåskarbiner, som användes — skulle skärpas, en annan, att en karbinhake ej var tillräckligt skarp o. s. v. Emellertid var

[1] Flera av dessa instruktioner finnas avtryckta hos Gahm Persson, t. ex. II, s. 120 f. instrukt. av 27/6 1687.
[2] 7/6 1696. Gahm Persson, IV, s. 925.
[3] 24/11 1696. Gahm Persson, IV, s. 989—990.

adeln här nog också trög, ty vid granskningsmötet godkändes blott en enda av dem, som infunnit sig, och flera hade uteblivit. Likartat var tillståndet även vid de övriga kompanierna, och i en del fall var även befälets mundering dålig.[1]

Även 1687 voro anledningarna till anmärkning många — enbart vid Livkompaniet kasserades t. ex. 31 hästar — och antalet frånvarande var rätt betydligt, ehuru det till övervägande del var sådana, som först nu sammansattes i rusttjänstlag. 1689 uppbådades adelsfanan på grund av det spända förhållandet till Danmark till verklig tjänstgöring i sammanhang med generalmönstringen. Särskilt kompanierna från Finland och Södermanland voro fortfarande i rätt otillfredsställande skick, varvid det finska befälet föregick med dåligt exempel, under det att Skåne-kompaniet befann sig i relativt gott stånd. Men nu ingrep konungen kraftigare och gav vederbörande landshövding order att hos ett lag, som ej presterat rustning, utsöka 500 dkmt för hästen och 500 för munderingen, varjämte participanterna skulle åtalas av fiskalen, för att deras rusttjänst varit frånvarande, då den varit utbuden på tåg mot rikets fiender.[2] Följande år sattes stopp för den dittills ganska vanliga trafiken, att de adliga rusthållarna sålde de vid mönstringen godkända hästarna strax efteråt. Nu förbjöds all försäljning av ryttarehästar utan kompanichefens vetskap.[3]

Med den stränghet, som nu visades vid mönstringarna, är det ej så märkvärdigt, att även under den följande tiden anmärkningar i rätt stort antal förekommo, men följderna av denna noggranna kontroll visade sig, när den svenska delen av adelsfanan 1702 inskeppades för att stöta till konungens armé på andra sidan Östersjön. Skåne-kompaniet utgjorde då 155 meniga och 39 trossdrängar, och enda anmärkningen gällde en häst, uppsatt för Kræpperup av greve Oxenstierna, vilken kasserades. I nödfall skulle den dock följa med regementet, men pengar till anskaffande av en ny skulle genast inbetalas. Vid Södermanlands kompani, som bestod av 65 menige och 16 trosspojkar, saknades en trosspojke, varjämte ett par anmärkningar gjordes mot under-

[1] Gmstr. 1684. Adelsf. Kr. A.
[2] Gmstr. 1689. Adelsf. Kr. A.
[3] Rutenschiöld till kon. $^{23}/_{7}$ 1690 med resol. Adelsf. R. A.

officerarnas mundering. Annars var kompaniet mönstergillt. För de övriga kompanierna saknas mönsterrullor.[1]

Karl XII ansåg sig icke bunden av privilegiernas föreskrifter angående adelsfanans användning enbart inom Sveriges gränser, och så fick den, första och enda gången under sin tillvaro, i sin helhet deltaga i kampen på andra sidan Östersjön för bevarandet av Sveriges stormaktsställning. På dess insats i denna kamp är här ej platsen att ingå, det vare nog sagt, att den kämpade manligen, när tillfälle gavs. Det enda större slag, i vilket den deltog, var dock slaget vid Fraustadt.

Det finska kompaniet av adelsfanan hade ursprungligen redan på hösten 1700 fått order att sluta sig till den kungliga armén. Sedermera kom dock kontraorder, och kompaniet, från början endast 30 man starkt, fick under hela tiden kvarstanna på den finska krigsskådeplatsen, ehuru dess chef gjorde tjänst vid regementets huvuddel.[2]

Det var ju naturligt, att regementet, när det befann sig så långt från hemorten, icke ständigt kunde hållas fulltaligt eller välmunderat. De talrika hemsända rekryteringsrullorna vittna om de uppkomna bristerna. Men på det hela taget fylldes dessa brister ganska snabbt och tillfredsställande, såväl vad beträffar regementets huvuddel i Polen, ung. 420 man, som en detacherad styrka på 100 man i Östersjöprovinserna. För ersättande av manskapsförlusterna hade man en första reserv i trossdrängarna, vilka enligt konungens order numera skulle vara fullvuxna karlar just för att kunna fylla denna uppgift.[3] Då det var mycket besvärligt att få framför allt hästar men även munderingspersedlar hemifrån, anskaffades de förra nästan alltid och de senare ofta av vederbörande kompanichef på krigsskådeplatsen, varpå beloppet utkrävdes av de adliga rusthållarna hemma i landet. Klagomål förekommo visserligen då och då över försumlighet med betalningen, men på det hela taget tyckes systemet med landshövdingarnas bistånd ha fungerat väl. Rekryteringen verkställdes också, så vitt man kan

[1] Gmstr. $^{2}/_{5}$, $^{3}/_{5}$ 1702. Adelsf. Kr. A.
[2] Adelsf. R. A.
[3] $^{13}/_{11}$ 1701. Gahm Persson, IV, s. 1295. Resol. gäller närmast Livregementet men har säkerligen tillämpats för hela armén. På adelsfanan är det mycket vanligt, att trossdrängar få sitta upp som ryttare.

finna, ordentligt, fast upplysningarna därom blott äro få. På sommaren 1704 kom sålunda en rekrytkontigent om 127 man, vilken så nära fyllde luckorna, att därefter funnos blott 2 vakanser. Däremot klagades ofta över, att ryttarna ej fingo ut sin lön ordentligt, utan att den var innestående för ända upp till tio år.

När regementet slutligen med den övriga armén bröt upp mot Ryssland 1707, lämnade dock tillståndet åtskilligt övrigt att önska. Bristerna i manskap torde väl i det närmaste ha täckts genom de rekryter, som i slutet av november stötte till regementet i närheten av Thorn. På Västgöta kompani, det enda, för vilket uppgifter stå tillbuds, fanns då blott en enda vakans bland ryttarna, tre bland trossdrängarna. Med hästarna var det sämre beställt. Fast i Sachsen enbart för detta kompani ett 20-tal hästar uppköpts av regementschefen, generalmajor Hummerhielm, saknade 22 av 54 ryttare hästar, och även 6 trosshästar voro döda eller sjuka. Hästarna kunde väl till en del anskaffas under marschen, men det var knappast längre fallet med munderingen, nu då man lämnade civiliserade trakter bakom sig. Hummerhielm förklarade därför också, att det mesta, som fattades, måste komma in natura från Sverige, då han ej ville åtaga sig att anskaffa sakerna därute. Rockarna och hattarna voro nästan hos alla utslitna, småpersedlar saknades i stor utsträckning, ingen mundering var utan anmärkning. I Sverige inbetaltes också under loppet av sommaren 1708 betydande summor för persedlar till adelsfanan, men de hunno aldrig ut till armén. En del persedlar anskaffades emellertid i alla fall av Hummerhielm, något har möjligen kommit med detachementet i Östersjöprovinserna, som nu, 83 man starkt, slöt sig till huvudstyrkan. Sannolikt ha bristerna dock ej tillfullo täckts. Vid tiden för slaget vid Poltava, i vilket regementet dock ej deltog, räknade det ungefär 260 man, vilka samtliga vid Perevolotschna föllo i rysk fångenskap. Ur denna återvände efter tretton år blott ett 20-tal, de flesta hade redan i början av fångenskapen dukat under.[1]

[1] Uppgifterna äro till större delen hämtade ur rekryteringsrullorna. Adelsf. Kr. A. Om hästköp och anskaffande av diverse andra persedlar finnas åtskilliga notiser i Hummerhielms dagbok (Karolinska krigares dagböcker, X). Se även »Karl XII på slagfältet».

När underrättelsen om katastrofen i Ukraina kom till Sverige, påbjöds, att adelsfanan lika väl som de övriga regementena med det snaraste skulle återuppsättas. Det var naturligtvis en svår börda, som härigenom lades på den svenska adeln, av vilken så många betäckte Poltavas slagfält eller försmäktade i rysk fångenskap. Men liksom den stora massan av det svenska folket gjorde också den svenska adeln här sin plikt. Av Skånska kompaniet voro i mitten av november 97 man uppsatta, vilka tills vidare förlades i garnison i Malmö.[1] Även de tre övriga kompanierna söder om Mälaren beordrades ned till Skåne med Stenbocks armé.[2] Endast från majorens (Västgöta) kompani finnas uppgifter. Här fattades 3 man och 4 saknade värja, men annars var det i gott stånd. Troligen har den beridna delen av Skånska kompaniet efter upphävandet av Malmö belägring slutit sig till hären, så att 4 kompanier deltagit i slaget vid Hälsingborg. Deras styrka här har dock blott utgjort omkring 200 man, varför antalet frånvarande och sjuka måste ha varit rätt ansenligt.[3] Då fälttåget varit rikt på strapatser, är detta dock ej förvånande.

Livkompaniet mönstrades i Stockholm den 8 mars 1710. Av de 139 menige, det skulle räkna, voro då 130 närvarande,

[1] Stille, Kriget i Skåne 1709—1710.

[2] Def. komm. till överste Kruse 4/1 1710. Rulla 31/1, 1/2 1710. Adelsf. Kr. A. Källan till uppgifterna i Bidrag til Den store nordiske Krigs Historie, udg. af (danska) Generalstaben, II, s. 233, att adelsfanan mönstrades i okt. och nov. 1709, och att manskap och hästar voro av god beskaffenhet, har jag ej lyckats finna; de i noten citerade breven till defensionskommissionen innehålla intet dylikt. För Kronobergs län hade de där stående 7 adelsryttarna redan i början av okt. uppsatts. Landsh. till def. komm. 7/10 1709. R. A.

[3] Uppgifterna såväl i Bidrag II som hos Stille beträffande adelsfanan äro varandra motsägande. Stille säger uttryckligen, att 4 komp. skulle deltaga i fälttåget men nämner vid Hälsingborg blott 2 skvadroner och har inga uppgifter, att Skånska kompaniet slutit sig till armén, i Bidrag talas om 2 komp.. som 26/2 skulle haft en förplägnadsstyrka om ung. 250 man. Men då Livkomp. var i Stockholm, kunde, om Skånska komp. låg i Malmö, icke två av de övriga kompanierna av adelsfanan utgöra mer än högst 150 man. Tänkbart vore, att en ny kompaniindelning skett, så att de tre svaga kompanierna fördelats på två starkare. Men då ett den 5 mars daterat förslag över de »här» kommenderade kompanierna av adelsfanan, som dock blott upptar befälet, nämner 1 överste, 1 major, 3 ryttmästare, 3 löjtnanter, (1 sårad i slaget), 4 kornetter och 4 kvartermästare, torde man ha rätt att sluta till närvaron av 4 komp., då intet fördubblingsbefäl var tillsatt. Att med »här» måste förstås Hälsingborg, fast orten ej nämnes, är tydligt. Den i texten framställda förmodan torde således ha goda skäl för sig, helst då ofta 2 komp. sammansattes till en skvadron, vilket den ringa styrkan i detta fall gjorde nästan nödvändigt.

1 frånvarande, 4 sjuka och blott 4 vakanta, onekligen en ganska vacker prestation. Manskapets ålder var 20—40 år, i allmänhet omkring 25. En var 54, en 50 år gammal. En enda — 22 år gammal — kasserades såsom för ung och svag. Av hästarna kasserades 7, och vederbörande fingo för dem böta vardera 15 dsmt. Över huvud taget framställdes anmärkningar mot 41, men flera av dem voro obetydliga. Den, vars rustning ej presterats, dömdes till 100 dsmt böter.[1]

För de övriga kompanierna finnas generalmönsterrullor först från slutet av året. Här voro till följd av deltagandet i fälttåget vakanserna större ehuru tillsammans blott 22 man. Med hästarna var det sämre beställt, här funnos 62 vakanser, och 38 kasserades av 360, som utgjorde hela styrkan enligt rullorna. Av den personliga munderingen voro stövlarna på två kompanier genomgående dåliga, annars voro bristerna ej så stora. Beväpningen lämnade däremot mycket övrigt att önska, särskilt saknade rätt många värjor, och ännu fler hade sådana, som ej voro reglementsenliga.[2]

Den följande tiden medförde nya svåra förluster genom pesten, som skördade ej så få offer även i adelsfanans leder. Offervilligheten och fosterlandskärleken slappnade, som alltid, under det långvariga trycket. Vid generalmönstringen 1712 uteblevo eller kasserades ganska många både karlar och hästar och få voro utan anmärkningar. De försumliga fingo visserligen order att bota bristerna inom en viss tid, men i många fall skedde detta icke.[3]

Ofta ha dock förmildrande omständigheter förelegat. Det måste man t. ex. anse vara fallet för generalmajor Roos. Han själv satt fången i Ryssland, av hans tre söner hade två stupat, den tredje, Axel, var med Karl XII i Turkiet. Av de tre döttrarna voro de två ännu ej fyllda 20 år, den tredje var gift med en kapten vid Närke-Värmlands regemente, och denne skulle det väl närmast ålegat att taga hand om saken. Han var emellertid sannolikt ej i Västergötland, där rustningen skulle presteras.

---

[1] Gmstr. Stockholm 8/8 1710. Adelsf. Kr. A.

[2] Gmstr. sept., okt. 1710. Adelsf. Kr. A.

[3] O. W. Stael v. Holstein till K. M:t 17/8 1713. Adelsf. R. A. Rullor. Adelsf. Kr. A.

Snarlika ha förhållandena i många fall varit, och då är det snarare att förvånas över, att bristerna ej voro större. Det var den av Karl XI genomförda starka centralisationen och noggranna ordningen och den enväldiga konungamakten i Karl XII:s kraftfulla hand, som möjliggjorde ett sådant i rusttjänstens äldre historia ouppnått resultat. På grund av de påtalade bristerna hade översten anhållit, att rådet skulle bestämma en viss termin, inom vilken alla brister skulle vara avhjälpta, och att strax därefter en generalmönstring skulle hållas för att kontrollera, att så verkligen skett. Rådet utfärdade genast order, att bristerna inom sex veckor vid vite skulle vara avhjälpta, och det var t. o. m. meningen, att den begärda generalmönstringen skulle hållas inom kortare tid än de ordinarie åtta veckorna efter pålysningen. Adelsmännen skulle själva eller genom fullmäktige infinna sig tre dagar innan, med kvittenser styrka alla gjorda inbetalningar och tillhållas att genast ersätta alla brister. Vid mönstringen blevo också i åtskilliga fall de försumliga dömda till stundom ganska betydande böter. Så dömdes två stycken vid Skånska kompaniet, som för andra gången voro frånvarande, att böta 300 dsmt var, och åtskilliga, som fått persedlar kasserade för andra gången, fingo enligt rusttjänstordningen lämna dem till hospitalet och böta på köpet.[1] Någon uppenbar försummelse tåldes således icke, men sannolikt ha dock fordringarna såväl på manskap och munderingar som framför allt på hästar sänkts under krigets lopp.

Ett enda kompani kunde ej hållas fulltaligt, det finska. Även detta hade under kriget lidit svåra förluster, framför allt på Lybeckers olyckliga tåg till Ingermanland 1708. Värst hade det visserligen gått ut över befälet, som måst lämna efter sig ej mindre än 24 hästar, varav ryttmästare Munck ensam 7, men även av truppen gingo 3 man och 9 hästar förlorade.[2] Under de följande striderna i Finland, framförallt vid Storkyro, led kompaniet ytterligare förluster, och då hela Finland intagits av ryssarna, var ej någon re-

---

[1] O. W. Staël v. Holstein till K. M:t $^{17}/_{8}$ 1713 och senatens resol. Senatens konc. till skriv. till landsh. april 1713. Adelsf. R. A. Rullor. Adelsf. Kr. A.

[2] Relationsrulla $^{27}/_{2}$ 1709. Adelsf. Kr. A.

krytering möjlig. Under de sista åren av Karl XII:s regering räknade kompaniet utom befäl blott ett tiotal man.

Efter Karl XII:s hemkomst synes någon generalmönstring ej ha hållits med adelsfanan förrän i början av år 1718. Det gällde då att hava armén fullt fältduglig för anfallet på Norge, och mönsterherrarna synas ha gått till väga med stor stränghet. Den nye översten, Baumgarten, var högst missbelåten med resultatet. Vid de fyra kompanier, som redan mönstrats — Östgöta kompani var ännu kvar — fattades eller hade kasserats 39 ryttare, 22 trossdrängar och ej mindre än 122 ryttare- och 23 trosshästar. Värst var det vid Livkompaniet. Där hade 60 stycken hästar kasserats, och dock hade man godkänt dem, som voro 16 à 20 år gamla, ävensom ston, som haft föl under året. Skulle även de kasserats, hade kompaniet blivit nästan oberidet. Ryttarnas beklädnad var till någon del ny men resten utsliten och oduglig; beväpningen var obruklig till »action», hästmunderingarna till största delen utgamla. Även manskapet var rätt dåligt. Bland Livkompaniets 137 man hade Baumgarten ej kunnat utse 6 duktiga friryttare. Han sammanfattade sitt omdöme i orden, att han aldrig hade kunnat föreställa sig, att av rikets förmögnaste och i de bästa villkor befintliga män så dåliga munderingar skulle presteras.[1]

De av Baumgarten anförda siffrorna finnes det naturligtvis ingen anledning att betvivla, men hans totalomdöme torde få betecknas som ej fullt rättvist eller åtminstone väl skarpt. Manskapet tyckes dock ej ha varit så dåligt, när kassationsprocenten ej var större, och att det var svårt att skaffa hästar, erkänner han själv några veckor senare, då han just beklagar sig över den stora brist därpå, som rådde i landet. Han hade för landshövding Bondes räkning bjudit 500 rdr för ett par ryttarehästar men ändå ej fått dem.[2] Vad slutligen munderingarna beträffar, voro de rätt svåra eller åtminstone dyra att få inom landet, och de brukade ofta användas, tills de kasserades på generalmönstring. Ett visst stöd för detta förfaringssätt fanns ju i rusttjänstord-

[1] Baumgarten till kon. 27/6 1718. Adelsf. R. A.

[2] Baumgarten till kon. 6/8 1718. Adelsf. R. A. Konungen hade visserligen 17/12 1717 befallt, att en ryttarehäst ej fick kosta mer än 100 à 120 dsmt, men maximipris respekterades tydligen lika litet då som i våra dagar. Gahm Persson, IV, s. 1618.

ningen, som ej belade med böter kasseringen av egentliga beklädnadspersedlar.[1]

Kraftiga åtgärder vidtogos emellertid för att få adelsfanan i fältdugligt skick. Redan i maj hade konungen befallt, att regementet skulle få en fullt enhetlig mundering, som skulle anskaffas av översten. Landshövdingarna skulle av adeln inkassera de nödvändiga medlen.[2] Baumgarten avslöt nu till konungens approbation ett kontrakt om leverans av munderingspersedlar, vilka skulle beställas utomlands.[3] Dessa munderingar förefalla icke att ha hunnit fram, men på något sätt ha väl åtminstone de värsta bristerna i munderingen botats, ty regementet uppgives ha varit väl munderat under det norska fälttåget.[4]

Hästbristen hade någorlunda avhjälpts utom på Livkompaniet, där fortfarande 35 hästar saknades. På de fem övriga — Finska kompaniet var också med men räknade blott 10 meniga — funnos däremot sammanlagt blott 27 hästvakanser, minst — blott en — på Södermanlands kompani. Av de meniga voro 33 absentes eller vakanta. Som förstärkning åt de svagaste kompanierna skulle på konungens befallning värvas ej mindre än 186 man, av vilka 127 redan anskaffats, men de voro så gott som alla oberidna och deltogo därför ej i fälttåget.[5] Det oaktat uppgiver översten antalet meniga och trossdrängar, som på hösten 1718 voro i marsch till Vänersborg, till 540 man, och hästarna utgjorde — befälets inräknade — ej mindre än 860.[6] För att genast kunna avhjälpa motsedda brister gav konungen så i november order, att 60 dsmt skulle erläggas för var häst,

---

[1] I instruktionerna för mönsterherrarna finnas stundom, t. ex. 1697, böter fastställda för så gott som alla persedlar. Under kriget förefalla dessa bestämmelser dock ej hava tillämpats, fast böter för kasserade hästar etc. ej sällan omnämnas.

[2] Resol. 31/5 1718. Baumgartens memorial 14/4 1719. Adelsf. R. A.

[3] Baumgarten till kon. 6/8 1718. Adelsf. R. A.

[4] Lagermark, Rustningarna till Karl XII:s sista fälttåg. *HT*, 1886. Vid Östgöta komp., det enda, från vilket rullor synas finnas i behåll, var det dock ännu på sommaren dåligt ställt. Nästan alla hattar, gehäng och handskar, nära hälften av stövlarna och sadlarna och ung. en fjärdedel av rockarna och kapporna kasserades. 34 kappor och 18 rockar voro däremot nya. Beväpningen var i det närmaste komplett. Trossen var i gott stånd, om än ej alldeles komplett.

[5] Förslag på adelsfanan under norska kampanjen 1718. Stockholm 4/3 1719. Adelsf. Kr. A.

[6] Baumgarten till kon. Köping 15/10 1718. Adelsf. R. A.

och att varje lag skulle skaffa en reservkarl. Åtminstone i Skåne blev befallningen också verkställd, och pengarna insattes i ränteriet.[1] Någon verksam del i fälttåget kom adelsfanan dock ej att taga, till följd av konungens död blevo alla de stora förberedelserna gagnlösa.

De ekonomiska uppoffringar, som den adliga rusttjänsten krävde, voro i fred tämligen obetydliga trots de större anspråk, som numera ställdes på noggrannhet och kvalitet. Det var ju endast en bråkdel av räntan, som medtogs vid beräkningen av rusttjänstmarkerna, och denna del värderades åter, som nämnt, blott till en bråkdel av marknadsvärdet. En rustning beräknades visserligen kosta 300 à 400 dsmt i uppsättning, varjämte ryttaren vid denna tid brukade hava 10 à 12 dsmt i årlig lön, men karlen kunde tjäna i 30 år och kanske mer, hästen åtminstone i 10, och även munderingen slets ej så mycket, då övningar synas ha förekommit endast i sammanhang med generalmönstringarna, vilka i regel höllos vart tredje år. Vid det egentliga indelningsverket hade rusthållarna en ränta om 40 à 50 dsmt på varje häst, adeln uppsatte däremot en för 85 à 185, fast även själva beräkningen för dem var lindrigare.

Någon överdriven börda i förhållande till den övriga befolkningen kan således ej heller kriget ha medfört, fast dragonuppsättningen ju till antalet mer än fördubblade rusttjänsten. Det är betecknande för den utveckling mot penninghushållning, som trots alla Karl XI:s åtgärder ägt rum, att vid uppsättandet av dragonerna konungen ej tog enbart den på jorden vilande rusttjänsten till grundval utan även hyror och direkt kapitalavkastning. Då emellertid en dragon var avsevärt billigare att anskaffa än en ryttare, torde den nya bördan för adeln ej ha varit mycket större än uppsättningen av männingsregementena för de ofrälse rusthållarna.

I och för sig mångdubblades naturligtvis kostnaderna för rusttjänsten genom kriget. Adelsfanan hörde visserligen ej till de regementen, som hade särskilt stora blodiga förluster, men avgången på manskap var ändå ej obetydlig,

[1] Skånska adelns besvär 1719. Ridd. o. ad. prot. och akter 1719. Riddarhusarkivet.

hästmaterialet måste ständigt förnyas, och även munderingarna sletos mycket under den ständiga tjänstgöringen.

Några fullständiga uppgifter på avgången kan man ej få, men de ganska talrika rekryteringsrullorna giva dock en ungefärlig föreställning därom. I slutet av 1703 utgjorde avgången vid de svenska kompanierna efter avfärden från Sverige 162 ryttare, 74 hästar — häri äro tydligen icke de hästar medräknade, som ersatts genom inköp där ute — 32 trossdrängar och 34 trosshästar.[1] Häri äro dock ej förlusterna vid detachementet i Östersjöprovinserna medräknade, vid vilket fattades 8 man och 16 hästar.[2] Hattar, rockar, stövlarna vid ett par kompanier och trossdrängarnas beklädnad vid alla voro redan efter första årets fälttåg utslitna.[3]

För halvåret dec. 1704—maj 1705 utgjorde avgången i Polen 14 ryttare, 15 hästar och 2 trossdrängar.[4] Sedermera finnas uppgifter blott för Västgöta kompani. Avgången på manskap har här varit rätt liten och mindre än de första åren. Till slutet av oktober 1705 hade 6 man avgått, men av dem var blott 1 död, 1 kasserad för sår och 4 för ålder och sjuklighet. En rulla från februari 1706, upptagande även förlusterna vid Fraustadt, visar 7 döda och sårade. De ytterligare förlusterna till årets slut utgjorde blott 1 död och 1 sårad. En rulla från slutet av 1707 omnämner 13 vakanser, alla utom en fyllda, men det är ej klart, om några av dessa äro de i föregående rullor omnämnda. Av de 13 hade 3 strax förut fått avsked. Härtill komma förlusterna bland det detacherade manskapet, som dock synas ha utgjort blott 5 à 6 man.[5]

Sammanlagt torde förlusterna på detta kompani, som hade en nummerstyrka på i medeltal 64 man, under de sex krigsåren 1702—1707 ha utgjort något över 50 man. Då uppgifterna ej äro alldeles fullständiga, kan man ju säga, att hela kompaniet måst rekryteras en gång, men detta är säkerligen väl högt tilltaget. Då ingen anledning finnes att antaga avsevärda olikheter vid de andra kompanierna,

[1] Rullor 14/11, 17/11, 18/11 1703. Adelsf. Kr. A.
[2] Rulla 20/10 1703. Adelsf. Kr. A.
[3] Rullor från slutet av 1702. Adelsf. Kr. A.
[4] Rulla 14/5 1705. Adelsf. Kr. A.
[5] Rullor. Adelsf. Kr. A. Hummerhielms dagbok.

kan man ej säga, att manskapsförlusterna varit ägnade att bereda adeln några avsevärda svårigheter.

Angående hästförlusterna är det betydligt svårare att få något så när säkra siffror, då dessa nästan alltid ersattes därute. Siffrorna i Västgöta kompanis rullor angiva emellertid omkring 110 förlorade ryttarehästar. Hästbeståndet torde alltså i genomsnitt ha måst förnyas åtminstone två, kanske tre gånger. Avgången bland trosshästarna torde ha varit ungefär lika stor.

Då ny mundering anskaffades så småningom åt de olika ryttarna, måste man nöja sig med förmodanden om den genomsnittliga avgången. Det förefaller, som om största delen av munderingspersedlarna måst förnyas åtminstone vart annat år, kanske oftare, således tre à fyra gånger, svårligen mer.

År 1709 måste, såsom nämnt, hela adelsfanan nyuppsättas med undantag av några rekryter och persedlar, som avsänts 1708 men ej kommit längre än till Livland, varifrån de sedan returnerats.[1] Om avgången under den följande tiden fram till 1718 äro uppgifterna för få för att tillåta ens någorlunda säkra slutsatser. Några förluster i strid led regementet ej under denna tid, utom vid Hälsingborg, där förlusten av meniga utgjorde 5 döda och 4 sårade, men pesten ryckte bort en del folk, så t. ex. 11 av Västgöta kompani. Då adelsfanan endast kortare tider var inkallad till tjänstgöring, torde avgången bland manskapet sedermera ej ha varit mycket större än i fredstid. Hästmaterialet blev däremot säkerligen fortare utslitet, över 50 hästar nämnas som kasserade i de bevarade rullorna för Västgöta kompani. Munderingen förnyades åtminstone ett par gånger.

Kostnaderna för en rustning växlade, men stego ej obetydligt mot slutet av ifrågavarande period. Det var dock särskilt ryttarens lön och hästen, som blevo dyrare, priserna för den övriga munderingen ökades rätt obetydligt. 1689 värderades i en privat överenskommelse en rustning till 800

[1] Rullor. Adelsf. Kr. A. Adeln under livkompaniet hade i rekryteringsmedel 1708 inbetalt nära 4 500 dsmt, vilka den 1709 begärde att få tillbaka. De hade emellertid då redan överlämnats till krigskollegium för anskaffande av ammunition och kunde säkerligen ej under kriget återbetalas. Skriftväxling mellan statskont., Cronhielm och Hoghusen nov.—dec. 1709. Avskrifter. Adelsf. Kr. A.

daler kopparmynt,[1] under det att Karl XI för en bristande rustning befallde landshövdingen att utsöka 500 dkmt för munderingen och 500 för hästen. Under det stora nordiska krigets första skede beräknas hästen i genomsnitt kosta 100 dsmt i Polen och Sverige, i Östersjöprovinserna 120 à 160. De verkligen erlagda priserna växlade naturligtvis betydligt, och till att börja med skulle också vederbörande till officeren, som inköpt hästen, betala den verkliga köpesumman, men sedan synes man ha låtit alla betala samma belopp. Om priserna på de övriga munderingspersedlarna har man åtskilliga detaljerade uppgifter: från Malmö 1703, från Polen och Kurland 1705 och slutligen en från Stockholm 1708, som dock anger de belopp, vederbörande skulle betala för brister vid Livkompaniet, som tillhörde konungens armé. I enskildheter förete listorna många avvikelser, men om man frånräknar häst och vapen, höll sig priset på munderingen i omkring 130 dsmt; 1703 går det dock upp till nära 170. Det har tydligen varit billigare att anskaffa de flesta munderingssorterna i fält, och därför var det av militära skäl genomförda systemet till adelns egen fördel. Vapnen kommo alltid, så vitt man kan se, från Sverige, de gingo till 20 à 21 dsmt. Hela kostnaden för en ryttarmundering var således 250 à 300 dsmt, i Östersjöprovinserna högst på grund av det höga hästpriset. Det är ungefär samma siffror som på Karl XI:s tid. Ryttarelönen steg däremot så småningom. På Karl XI:s tid var den vanligen 10 à 12 dsmt, där icke, som ibland hände, någon av de rikare adelsmännen träffat en överenskommelse med ryttaren av samma art som kronans med rusthållarna, att han skulle ha ett hemman men till gengäld svara för hela rustningen. I slutet av år 1707 betingade ryttarna sig i regel 20 dsmt i årslön.[2] Det måste dock anses som helt naturligt, att ryttarna i krig, då de ständigt voro i tjänstgöring och nästan dagligen satte sitt liv på spel, begärde högre lön än under fredstid, då tjänstgöringen var obetydlig, många år ingen.

För Karl XII:s senare år finnes en uppgift om priset på en del munderingspersedlar från 1718, men den är icke fullständig. För de omnämnda persedlarna visa priserna en

[1] 3 dkmt = 1 dsmt.
[2] Rullor. Adelsf. Kr. A.

genomsnittlig ökning från 1703 av ung. 20 %, vilket ju ej kan sägas vara särskilt mycket. Hästarna voro däremot enligt flera uppgifter betydligt dyrare, sannolikt bortåt det dubbla, kanske t. o. m. mer.[1] Kostnaden för en rustning skulle således vid denna tid sannolikt ha uppgått till 400 á 500 dsmt. Ryttarelönen synes fortfarande ha utgjort 20 dsmt.

Till dessa utgifter måste man emellertid lägga kostnaderna för trossen. Någon dylik måste naturligtvis ha funnits även i äldre tider, men den synes ej ha bekostats av adeln och fanns ej uppsatt i fred. De oerhört stora förlusterna i 1676 års fälttåg berodde säkerligen i ej ringa grad på bristande anordningar i detta avseende. Karl XI avhjälpte nu denna brist, och Karl XII fortsatte hans verk. På ett tältlag om fyra man kom en trossdräng med trosshäst, tält o. s. v. Kostnaderna för ett tältlags tross stego under det stora nordiska krigets förra skede till 100 à 150 dsmt, således 25 à 35 dsmt pr häst. Härav beräknades hästen till 40 dsmt. Anskaffningen ägde rum på samma sätt som ryttaremunderingens. Trossdrängarna skulle principiellt vara svenskar för att kunna tjäna som reserv för regementet, men exempel torde ej saknas på, att i nödfall utlänningar använts liksom vid övriga indelta svenska regementen. Lönen var i slutet av 1707 10 dsmt.

Vid nyuppsättningen 1709—1710 gav defensionskommissionen order om en enhetlig anskaffning av trossen, för vilket ändamål av varje rusttjänstlag skulle uppbäras 51 daler 19 öre 11 144/175 penningar kopparmynt. Detta drog emellertid långt ut på tiden och förorsakade mycket trassel. I början av 1713 klagade tjänstförrättande regementschefen över, att mycket av trossmedlen ännu resterade, som dels ej betalts av adeln, dels lämnats till den numera avlidne överste Kruse men innestode hos hans stärbhus. Trots att order utgingo till landshövdingarna att indriva de res-

[1] En pukhäst, på vilken dock särskilt stora anspråk ställdes, fanns 1718 till salu för 200 dsmt, men köptes av ett annat regemente, och sedermera kunde översten åtminstone ej genast få någon för det priset. Han misströstade därför om att få ryttarehästar för 100 à 120 dsmt, som konungen anslagit. Något senare säger han, som ovan nämnt, att han förgäves bjudit 500 rdr för ett par ryttarhästar. Baumgarten till kon. 22/2, 22/3, 6/8 1718. Adelsf. R. A.

terande medlen, saknades ännu i september besked från åtskilliga län, och en stor del av trossen, såsom trossdrängar och trosshästar, hade ej kunnat anskaffas. En annan del hade ej kunnat utlösas hos de hantverkare, där den beställts. Så t. ex. voro tälten för Södermanlands kompani färdiga men hade ej kunnat betalas, och då vederbörande vägrade att leverera tälten på kredit, måste kompaniet vid generalmönstringen detta år nöja sig med riskojor.[1] Ännu i mitten på följande år resterade trossmedlen för 87 rustningslag, varför trossen ej kunnat kompletteras. Om avgång saknas underrättelser, men trossen blev aldrig komplett under Karl XII:s tid, icke ens till det sista fälttåget. Störst voro bristerna på Livkompaniet.[2]

Adelns skyldighet att under två månader underhålla sina ryttare synes aldrig ha utkrävts i sin fulla utsträckning. Vid mönstringarna, som i regel varade omkring en vecka, måste de naturligtvis lämna dem underhåll, men 1689, när på mönstringen följde en tids tjänstgöring vid gränsen, gav konungen order, att de skulle erhålla fälttraktamente. Vid utanordnandet av de härför nödiga medlen tillfogade dock statskontoret försiktigtvis ett P. S., att om ryttarna av sina herrar vore försedda med pengar eller proviant för hela tiden, skulle det assignerade beloppet »menageras».[3]

Under tjänstgöringen i Östersjöprovinserna, Polen och Ryssland erhöll adelsfanan underhåll som den övriga armén. Häri ingick även ett mindre kontant belopp, $^1/_2$ szostak för ryttare och $^1/_4$ för trossdrängar dagligen.[4] Då ryttarna ofta ej fingo ut sina löner, var detta en nästan nödvändig åtgärd. Under tjänstgöringen hemma i Sverige efter 1710 fick adeln upprepade gånger order att förse sina ryttare med underhåll. Vid generalmönstringen 1713 skulle det vara för marschen och en månads uppehåll, 1715 och vid marschen till Norge 1718 gällde samma bestämmelse.[5] Det var emellertid ej alltid, som adeln ställde sig dessa

---

1 O. W. Staël v. Holstein till K. M:t $^{18}/_2$, $^{12}/_9$ 1713. Senatens resol. $^{15}/_9$ 1713. Adelsf. R. A.

2 Div. rullor. Adelsf. Kr. A.

3 Statskont. till landshövding Didrik Wrangel $^{26}/_6$ 1689. Adelsf. Kr. A.

4 1 szostak var ung. 4 öre smt.

5 Kungl. brev $^{18}/_8$ 1713. Avskr. Adelsf. Kr. A. R. P. (v. Groot) $^{10}/_{10}$ 1715. Baumgarten till kon. $^{14}/_{11}$ 1718. Adelsf. R. A.

order till efterrättelse. 1713 hade manskapet från Östergötland och Södermanland ingenting att underhålla sig med på hemmarschen, och 1718 hade Skånska kompaniet underhåll blott för några dagar efter ankomsten till rendez-vousplatsen. I det sista fallet förefaller dock guvernören att ha burit skulden. Staten fick då träda emellan, men man höll, åtminstone principiellt, på adelns återbetalningsskyldighet.[1]

Kostnaderna för rustningen synes i de av flera personer bestående lagen till att börja med ha fördelats jämnt, oberoende av rusttjänstmarkerna. Så träffades 1689 överenskommelse mellan Gustaf Reuter och Jean Gustaf Carlström, att den senare skulle övertaga del i den förres mundering mot att betala 1/3 av värdet. Även för framtiden skulle han betala 1/3 av de bevisliga omkostnaderna, mot att Reuter övertoge allt ansvar för rustningen. Laget bestod av tre medlemmar, av vilka Reuter hade 235 mark, Carlström blott 22 och den tredje 28.[2] Hos dem, som blott hade få rusttjänstmarker, uppstod dock snart missnöje med detta beräkningssätt. Redan 1686 hade konungen på adelns besvär resolverat, att om vederbörande ej kunde enas i godo, skulle de betala till rustningen i proportion till sina rusttjänstmarker.[3] I instruktionerna för mönsterherrarna förnyades denna bestämmelse och tyckes också så småningom ha trängt igenom.

För att kronan skulle kunna göra någon viss person i varje lag ansvarig för rustningens presterande, förordnades en av deltagarna till huvudman. Han hade att ombestyra och ansvara för rustningen, de övriga skulle till honom inbetala sina andelar. Då några adelsmän voro försumliga häri och det kom till bråk och processer, gav konungen landshövdingarna order att genast på anfordran utsöka dessa pengar, om de ej godvilligt betalades. För framtiden skulle intressenterna överenskomma med huvudmannen, på vad sätt han genast skulle återfå sina utlägg för rustningen. Försummade de detta, skulle de för varje gång betala huvud-

[1] Ibid. Staël v. Holstein till K. M:t 2/10 1713 med resol. Adelsf. R. A.

[2] Bil. till gmstr. för Södermanlands komp. 18/4 1689. Adelsf. Kr. A.

[3] 25/10 1686. Gahm Persson, II, s. 43.

mannen 16 öre smt pr tunna hartkorn i de skånska landskapen och 8 öre pr rusttjänstmark uppåt landet och därjämte ersätta utgifterna.[1] Huvudman var i allmänhet den störste intressenten i laget, men ansågs en annan mera lämplig, kunde han utses därtill.

Adelsfanans organisation fullbordades under Karl XI och bragtes i närmaste överensstämmelse med de övriga kavalleriregementenas. 1681 återgick regementet till fredsstaten, och på varje kompani utgjordes befälet därefter av ryttmästare, löjtnant, kornett, kvartermästare — denne saknades dock på kompaniet i Finland — 2 korporaler och en trumpetare. Staben i Sverige utgjordes av överste — därjämte ryttmästare vid Livkompaniet — regementsskrivare och pukslagare, vartill 1682 kom en major, även han därjämte ryttmästare.[2]

År 1683 inlämnade översten till konungen förslag till ny stat för adelsfanan, vilken upptog ett betydligt större antal befäl. Kompanistaten skulle enligt detta vara sammansatt på följande sätt: ryttmästare — vid Upplands, Finlands och Västgöta kompani innehades ryttmästarskapet av vederbörande regementsofficer — löjtnant — vid Livkompaniet kaptenlöjtnant — kornett, kvartermästare, 3 korporaler, mönsterskrivare, barberare, trumpetare, hovslagare och profoss. Vid livkompaniet tillkom ytterligare en trumpetare. Staben skulle bestå av överste, överstelöjtnant, major, regementskvartermästare, regementspräst, regementsbarberare, regementsskrivare och pukslagare. Förslaget gillades av konungen med endast den förändringen, att antalet korporaler minskades till två pr kompani.[3]

Denna stat kom dock aldrig att träda i kraft, utan betydliga reduceringar vidtogos, i det att på kompanistaten strökos barberaren och hovslagaren och på staben regementsprästen och regementsbarberaren. Däremot ökades redan följande år antalet korporaler till tre pr kompani och från 1686 uppföres också på varje kompani en hovsmed. På Skånska

[1] 21/6 1696, 16/8 1697. Gahm Persson, IV, s. 928—929, 1053—1054.
[2] Avlöningslistor 1681—1683. Kr. A.
[3] Överste Lindhielm, odat. mem. till kon. med påtecknad resolution av 7/12 1683. Adelsf. R. A. I en kopia av stat för adelsfanan för 1684 och framgent upptages dessutom en predikant per kompani. Adelsf. Kr. A.

kompaniet funnos två trumpetare, men den ene underhölls av adeln själv. Denne försvinner dock på 1690-talet.[1]

När regementet 1689 med anledning av krigsfaran mobiliserades, ökades befälet ytterligare. Vid staben tillkommo en regementspräst och en regementsfältskär med en gesäll, vilka till att börja med uppfördes på värvad stat men snart blevo ständiga utom gesällen.[2] Av fördubblingskornetter, som enligt order skulle tillsatts vid alla kompanierna, utnämndes blott en — vid Livkompaniet — och han försvinner snart åter. Däremot bestämdes, att 8 fördubblingskorporaler skulle uppföras vid regementet, och 1692 fördelades de med 2 till Livkompaniet, 2 till Södermanlands, 2 till Skånska, 1 till majorens och 1 till Östgöta kompani.[3] De skulle dock ej tillsättas förrän vid mobilisering.

Därmed hade adelsfanan fått den befälspersonal, som den sedan i huvudsak fick behålla ända till sin upplösning. När det stora nordiska kriget utbröt, befanns befälet dock icke vara tillräckligt för tjänsten i fält, och liksom vid de övriga regementena tillsattes här fördubblingsofficerare. Redan på förslaget till stat för den värmländska armén 1700 upptagas vid adelsfanan över staten 5 kornetter, 4 präster och 4 barberare.[4] Dessa torde dock aldrig ha blivit tillsatta, då det ju icke kom till några egentliga krigsrörelser här. När regementet 1702 skulle föras över till den polska krigsskådeplatsen, tillsattes fyra av de på staten upptagna fördubblingskorporalerna, ävensom vid staben sadelmakare och pistolsmed.[5] Under fälttåget i Polen gjorde sig emellertid kravet på ökat befäl så mycket mera gällande, som de fem mycket olika starka kompanierna indelades på sex jämnstarka, varvid överstelöjtnanten fick kvarstanna vid den kungliga armén, under det att det svaga finska kompaniet, som kvarstod i Finland, fördes av löjtnanten. Det dröjde dock ända till slutet av 1704, innan konungen på överstens förslag fattade det principiella beslutet härom, och till bör-

---

[1] Förteckningar och avlöningslistor. Adelsf. Kr. A. Gahm Persson, I, s. 405, 448. Mönsterskrivaren hade först strukits men uppfördes sedan på nytt på staten. På livkomp. innehades beställningen ofta av regementsskrivaren.

[2] Kungl. resol. 24/7 1689. Avlöningsräkning för 1689. Adelsf. Kr. A.

[3] Öv. Lindhielm till kon. 2/1 1690, 6/5 1692 med påtecknad resol. Adelsf. R. A. Gahm Persson, II, s. 327—328.

[4] Statförslag för 1700. Statskont. arkiv. R. A.

[5] Kruse till def. komm., pres. 17/6 1702. R. A.

jan av 1705, innan de första fördubblingsofficerarna, 3 ryttmästare, 2 löjtnanter och 2 kornetter, utnämndes.[1] Sedermera utnämndes så småningom allt fler, så att i slutet av 1705 på regementet fanns följande befäl — det på staten bestådda antalet anföres inom parentes: 9 ryttmästare (3), 6 löjtnanter (5), 7 kornetter (5), 7 kvartermästare (5), 21 korporaler (15 utom de 8 fördubblingskorporalerna), 6 mönsterskrivare (5), 8 trumpetare (6), 5 hovslagare (5), 4 profosser (5). Staben hade dessutom ökats med 1 regementsadjutant, 1 skvadronspräst och 2 fältskärsgesäller. Antalet fördubblingsbefäl växlade ej så obetydligt, men under fälttåget mot Ryssland funnos på varje kompani, utom de ordinarie, 1 ryttmästare — 2 på Livkompaniet och överstelöjtnantens kompani — 1 löjtnant, 1 kornett, 1 kvartermästare — 2 på överstelöjtnantens kompani — 2 à 3 korporaler och 1 mönsterskrivare. Dessutom funnos 1 trumpetare och 1 hovsmed. Vid regementsstaben funnos på värvad stat 1 regementsauditör, 1 regementsadjutant, 2 skvadronspräster, 1 regementskommissarie, 3 fältskärsgesäller, 1 regementssadelmakare och 1 pistolsmed.[2]

När regementet 1709 nyuppsattes, var befälstillgången så knapp, att man ej kunde efterkomma konungens befallning, att antalet officerare, kvartermästare och korporaler vid kompanierna skulle fördubblas, och att vid staben skulle anställas adjutant, auditör och kommissarie.[3] Tvärtom måste regementet rycka i fält med ganska ofullständigt underbefäl, under det att officerskåren var fulltalig enligt staten. Den ende utöver denna var en skvadronspräst.[4] Underbefälet fick man visserligen så gott som fulltaligt under loppet av 1710, men utom en ryttmästare vid livkompaniet uppträda inga fördubblingsofficerare förrän 1715, då vid Östgöta kompani nämnes en kornett över staten, varjämte staben ökats med en regementsauditör.[5] Först efter konungens hemkomst antogs dock ett större antal officerare på värvad stat, men fulltaligt blev befälet aldrig, helst då konungen i samband med

---

[1] Hummerhielm till kon. 17/11 1704, 11/1 1705. Adelsf. R. A.

[2] Av A. Ramsvärd undertecknad rulla, dat. Moskva 9/11 1711. Adelsf. Kr. A.

[3] 13/9 1709. Gahm Persson, IV, s. 1411 f.

[4] Rullor 5/3, 16/3 1710. Adelsf. Kr. A.

[5] Krigskoll. förklarade visserligen 19/2 1710, att vid staben skulle få tillsättas en sadelmakare och en pistolsmed, men detta tyckes ej ha skett förrän långt senare. Adelsf. Kr. A.

förordningen om uttagandet av frivilliga vid varje korporalskap — motsvarande infanteriets grenadjärer — befallt tillsättande av ytterligare officerare och underofficerare.[1] Icke heller friryttareinrättningen blev till fullo införd vid adelsfanan. Antalet vakanser bland befälspersonalen under 1718 års fälttåg framgår av följande översikt:

	Ryttmästare		Löjtnanter och kornetter		Underoffic. (Kvart. o. korp.)	
	Enligt stat	Därav vakanta	Enligt stat	Därav vakanta	Enligt stat	Därav vakanta
Livkompaniet . . .	3	2	4	0	8	2
Överstelöjtnantens (Finska) komp. .	—	—	1	0	3	0
Majorens (Västgöta) »	2	1	5	3	9	2
Östgöta kompani .	2	0	4	0	9	0
Södermanlands »	2	0	4	1	9	0
Skånska kompaniet .	2	1	5	2	8	1
	11	**4**	**23**	**6**	**46**	**5**

Staben utgjordes av 1 överste, 1 överstelöjtnant, 1 major, 1 regementskvartermästare, 1 regementsadjutant, 1 regementsauditör, 1 regementspräst, 1 skvadronspräst, 1 regementskommissarie, 1 regementsskrivare, 1 regementsfältskär, 3 fältskärsgesäller, 4 mönsterskrivare, 1 regementspukslagare och 1 sadelmakare.[2]

Under Karl XI:s tid ordnades även avlöningsförhållandena på adelsfanan så, som de sedan i huvudsak kommo att förbliva. Den gamla indelningen, där officerarnas hemman ofta lågo i helt andra delar av landet, än där de hade sin tjänst, avskaffades, och även för adelsfanan fastslogs principen, att officerarna skulle hava sina hemman inom den provins, där kompaniet låg. Då adelsfanans behov emellertid tillgodosågs först efter de andra kavalleriregementenas, blev dess indelning ej avslutad vare sig under Karl XI eller Karl XII. Flera gånger blevo hemman, som redan tilldelats dess officerare, tagna från dem och lämnade till officerare

[1] 20/11 1717. Gahm Persson, IV, s. 1606—1608.
[2] Förslag på adelsfanan under norska kampanjen 1718. Stockholm 4/8 1719. Adelsf. Kr. A.

vid andra regementen. Ofta klagade översten över, att löningshemmanen voro svaga och dåliga, och anhöll om ny skattläggning av dem. En del av bristerna avhjälptes ju efter hand, men officerarna vid Södermanlands kompani fingo icke några boställen, och för de skånska utgick fördelen ännu i slutet av Karl XII:s regering kontant, vilket ofta var detsamma, som att den ej utgick alls. Översten klagade, men någon ändring lyckades han ej utverka. Där boställen funnos, voro emellertid vederbörande skyldiga att själva bebo dem. Hela regemensstaben — utom naturligtvis överstelöjtnanten och majoren — hade sin indelning i Uppland.[1]

Beträffande lönerna utgick fördelen i allmänhet med ungefär samma belopp som förut. Den utgjorde således årligen: för en ryttmästare 240 dsmt, löjtnant och kornett 120, kvartermästare 50, korporal 40, mönsterskrivare 40, trumpetare 60, hovsmed till att börja med 15 men från 1691 30, profoss 15. Av staben hade översten 1 500 dsmt, överstelöjtnanten 750, majoren 240 — alla tre voro dessutom ryttmästare — regementskvartermästaren 160, regementsprästen 140, regementsskrivaren 80, regementsfältskären 120 och regementspukslagaren 60.[2]

Under det att fördelen är att anse som den egentliga lönen, utgjorde hästräntorna, såsom namnet anger, en ersättning för befälets skyldighet att hålla sig med ett visst antal hästar. Under den föregående tiden hade därvid räknats 30 dsmt pr häst, men Karl XI höjde 1684 detta belopp till 40.[3] Till gengäld uppställde han strängare fordringar. Visserligen hade officerarna redan förut skolat hålla sig med drängar, som bl. a. tjänstgjorde som hästskötare, hjälpte till vid fourageringar och dylikt, men nu föreskrevs uttryckligen, att för varje häst dessutom skulle hållas en beriden dräng. Antalet hästar blev således egentligen det dubbla mot det i staten uppförda, ehuru på drängarnas hästar ställdes mindre anspråk, de fingo vara »klippare». Dock synas underofficerarna ej varit skyldiga att hålla mer än en tjänstehäst samt en beriden dräng, och 1692 inskränktes deras skyldigheter i fred till att underhålla blott en tjänstehäst. Office-

---

[1] Överstarnas skriv. till K. M:t. Adelsf. R. A. Gahm Persson, passim.
[2] Avlöningsräkningar. Adelsf. Kr. A.
[3] 26/5 1684. Gahm Persson, I, s. 419.

rarna befriades strax efteråt från underhållsskyldigheten i fredstid för en handhäst och en dräng med klippare.[1]

Följande antal hästhemman var anslaget åt kompanibefälet av olika grader: ryttmästare 4, löjtnanter och kornetter 3, kvartermästare och korporaler 2, mönsterskrivare 1, trumpetare 2, hovsmeder och professer 1. Av staben hade regementskvartermästaren, regementsprästen och regementsfältskären vardera 3 hästhemman. Regementsofficerarna hade såsom sådana inga särskilda hästhemman, men borde enligt tågordningen hålla, översten 4 drängar och 3 ridhästar och överstelöjtnanten och majoren vardera 1 dräng och 1 ridhäst mer än ryttmästarna. Pukslagaren skulle egentligen ha 80 dsmt i hästräntor, men då han anhöll att få slippa att skaffa pukhäst, överflyttades skyldigheten härtill på översten, 1689. Till att börja med fick denne i gengäld uppbära pukslagarens hela hästränta, men i början av 1696 föreskrevs, att pukhästen skulle underhållas i hovstallet i Stockholm, dit hälften av hästräntan årligen skulle inlevereras till hästens underhåll. Redan i slutet av året fick emellertid översten order att avhämta hästen, då för framtiden liksom på andra regementen översten skulle anskaffa pukhäst och tillgodogöra sig hela hästräntan, tills den blivit betald, sedan hälften därav till hästens underhåll, under det att pukslagaren själv skulle få resten till sin mundering.[2]

De 8 på staten upptagna fördubblingskorporalerna åtnjöto vardera 70 dsmt i lön. Den utgick nu i hemmansräntor men var ej delad i fördel oeh hästränta.[3]

Då lönen utgick i hemmansräntor, var det naturligtvis omöjligt att alltid avpassa det så, att dessa uppgingo precis till det på staten bestådda beloppet. I allmänhet var visserligen skillnaden obetydlig, men på såväl majorens som Östgöta kompani voro underbefälets hästräntor till större delen påfallande små. En korporal hade t. ex. blott 51 i

[1] 26/8, 12/5 1692. Gahm Persson, III, s. 40—41, 51—52. Bestämmelserna om hästarna äro ej fullt tydliga men synas ålägga officerare och underofficerare samma skyldigheter. Av ovan citerade stadganden kan man dock knappast draga annan slutsats än den i texten angivna, och Frosterus, Inledning till svenska krigslagfarenheten, I, s. 182, tolkar bestämmelserna på samma sätt. Rullorna äro ej fullt tydliga men peka i samma riktning.

[2] Kungl. resol. 24/7 1689. Adelsf. R. A. 16/5, 9/10 1696. Gahm Persson IV, s. 920, 973—974.

[3] Avlöningsräkningar. Adelsf. Kr. A.

st. f. 80 dsmt på två hästar. Visserligen skulle vederbörande genom regementsskrivarna få ersättning för det felande beloppet, liksom de, som hade större räntor, än de ägde rätt till, skulle inleverera överskottet, men dels låg häri alltid ett osäkerhetsmoment, dels var räntornas verkliga värde högre än det nominella. Skillnaden uppgick redan nu tidvis till åtminstone 25 %. Det är således klart, att olikheten i indelning måste alstra missnöje.

I fält åtnjöt befälet på ordinare stat utöver den vanliga lönen fälttraktamente, i vilken form hela lönen för befälet på värvad stat synes ha utgått.[1] Vissa smärre förändringar vidtogos, men i huvudsak voro lönesatserna oförändrade under större delen av kriget och utgjorde månatligen:

	Med indelning	Utan indelning
Överste med ryttmästarskapet	79 dsmt	(179)[2] dsmt
Överstelöjtnant »	67 »	132 »
Major »	60 »	(91)[2] »
Ryttmästare	38 »	64 »
Löjtnant	21 »	48 »
Kornett	21 »	44 »
Kvartermästare	11 »	23 »
Korporal	8 »	15 »
Mönsterskrivare	5 »	8 »
Trumpetare	5 »	18 »
Fältskärsgesäll	4 »	20 »
Hovsmed	3 »	8 »
Staben		
Regementskvartermästare	21 »	(55)[2] »
Adjutant	— »	44[3] »
Präst	10 »	40[4] »
Auditör	— »	40 »
Regementsfältskär	9 »	(40) »
Regementskommissarie	— »	40 »
Pukare	5 »	(18)[2] »
Pistolsmed	(3)[2] »	8 »
Sadelmakare	(3)[2] »	8 »

[1] Efter 1714 kallas det dock för lön.
[2] Förekom ej vid adelsfanan. Lönerna för präst, mönsterskrivare, trumpetare och hovsmed utan indelning finnas ej angivna i de bevarade förteckningarna, men då sådana funnos vid regementet under det ryska fälttåget, ha de säkerligen liksom de andra oindelta haft samma lön som på ett värvat regemente. Gahm Persson, IV, s. 1502—1503.
[3] 1705 blott 33 dsmt.
[4] 1705 blott 27 dsmt.

Underofficerare och likställda hade dessutom 1705 2 och 1718 3 öre smt om dagen.

De officerare, som tillsattes i stället för de i Ryssland fångna, åtnjöto liksom vid övriga regementen hela hästehemmansräntorna men blott halva fördelen. De kontanta lönerna kunde som alltid under Sveriges krig blott mycket ofullständigt utbetalas, vilket naturligtvis gjorde indelningarna ännu mera eftersökta än förut, ehuru även av dem en del indrogs till kronan. Vid avancement tillträddes hästehemmansräntorna den 1 i månaden näst efter utnämningen, fördelen däremot först den 1 januari nästföljande år. Officerarna utnämndes numera samtliga av konungen, underofficerarna tillsattes däremot av översten, som också hade att anmäla de odugliga vid generalmönstringarna, då de skulle förhöras och kunde avsättas. Detta hände också alltemellanåt, t. ex. för bristande mundering. Sin fordran, att alla officerarna vid regementet skulle vara adelsmän, lyckades adeln icke heller nu genomdriva. På Karl XI:s tid voro de ofrälse emellertid mycket sällsynta, men under kriget träffar man många, ehuru en stor del av dem blev adlad.

Munderingen undergick flera förändringar under denna tid. Från 1683 skulle de meniga av harnesket åter blott hava bröststycke, vilket skulle vara ogenomträngligt för muskötskott. Livplagget var ett älghudskyller, som räckte till knäet, Däröver bars en grå klädeskappa med gult foder och krage med gula uppslag, »hwarpå en gul i grått beblandat snöre eller galon». Översten hade föreslagit blå kappor, men konungen föredrog den grå färgen. Rockar, likaledes gråa med gult foder, tillkommo först 1689. Hatten var först svart och på den satt en likadan galon som på kappkragen, men senare skulle även den vara grå. Karbin och pistoler hade fortfarande hjullås, värjan hade styv klinga och likadant fäste som drabanternas.[1] På grund av att adeln själv anskaffade munderingarna, visade dessa dock sinsemellan rätt stora olikheter.

Med undantag av att munderingen utökades med några småpersedlar, vidtogos sedermera inga ändringar förrän vid krigsutbrottet. Konungen befallde då, att de långa kyll-

[1] $^{8}/_{12}$ 1683. Gahm Persson, I, s. 324. Specifikation på vad adeln ytterligare måste anskaffa 1689 $^{12}/_{4}$. Gmstr. 1689. Adelsf. Kr. A.

ren, det kanske mest utmärkande plagget för Karl XI:s soldater, skulle lämnas hemma och ryttarna i stället förses med goda skinntröjor.[1] De gråa rockarna och kapporna bibehöllos emellertid tillsvidare, och adelsfanan skilde sig således till sitt yttre rätt mycket från den övriga karolinska armén.

År 1704 anhöll emellertid regementschefen, att till ersättning för de då utslitna rockarna och kapporna skulle sändas sådana av blått kläde med likfärgat foder, rockarna med mässingsknappar, och detta bifölls av konungen. Regementet fick sålunda nu så småningom den typiskt karolinska munderingen. Hattarna skulle åter vara svarta och försedda med silvergalon. Då hjullåskarbinerna och pistolerna voro alldeles utslitna, fingo rusthållarna även order att ersätta dem med flintlåsvapen.[2] Finska kompaniet hade dock ännu i slutet av 1708 den gamla munderingen och beväpningen kvar.[3]

Vid nyuppsättningen 1709 gåvos detaljerade föreskrifter om munderingarnas beskaffenhet. De enda förändringarna av betydelse voro, att silvergalonen kring hatten ersattes av ett snöre och en galon av vitt kamelhårsgarn — en dylik anbragtes även på kappan — samt att harneskets sista del, bröststycket, nu också äntligen försvann.[4] Denna mundering bibehölls till krigets slut, och 1718 vidtogos, såsom redan nämnt, åtgärder för att få uniformen fullständigt enhetlig, i det konungen med bifall till ett redan 1716 av överstelöjtnant Frölich framställt förslag förordnade, att munderingarna skulle anskaffas genom överstens försorg, fast naturligtvis på adelns bekostnad.

Trossdrängarna, om vilkas uppsättning order gavs redan 1684, men som presterades först vid 1689 års generalmönstring, fingo en mundering, som i tillämpliga delar ganska nära överensstämde med ryttarnas. Till att börja med hette det visserligen, att adeln själv finge bestämma om deras mundering, men konungen »föreslog», att de skulle förses med grå klädesrockar med gula uppslag, skinntröjor, skinnbyxor och smorlädersstövlar, och detta »förslag» torde

[1] 12/4 1700. Gahm Persson, IV, s. 1217—1218.
[2] Hummerhielm till kon. 17/11 1704 med kon. resol. Adelsf. R. A. Fört. på munderingssorter 20/9 1705. Adelsf. Kr. A.
[3] Ryttmästare Munck till def. komm. 22/12 1708. R. A.
[4] Def. komm. till landshövding Hoghusen 4/10 1709. Adelsf. Kr. A.

i regel ha följts.[1] Senare tillkom också en pajrock, och 1707 nämnas t. o. m. regnrockar. När ryttarnas mundering blev blå, vidtogs samma ändring med trossdrängarnas. Deras hatt tycks hela tiden ha varit svart. De viktigaste trosspersedlarna på tältlagen voro tält, kittlar och diverse verktyg.

De dragoner, som adeln 1700 fick befallning att uppsätta, fingo blå uniformer med gult foder och mässingsknappar samt svarta hattar.[2]

Även för officerarnas och underofficerarnas uniformer utfärdades noggranna bestämmelser, och med stränghet övervakades, att deras munderingar alltid befunno sig i gott skick. Upprepade kasseringar på mönstringar kunde medföra avsked, och tjänstehästarna fingo ej säljas utan överstens samtycke, vilken i sin tur skulle anmäla saken för konungen. Om någon häst avginge, skulle den ersättas inom tre månader, annars kunde straffet bliva avsättning.[3]

Tjänstedräkten var för befälet liksom för manskapet under Karl XI egentligen älghudskyllret. Officerarna skulle dessutom vid generalmönstringen själva bära paradharnesk, under det att deras drängar skulle uppvisa deras skottfria harnesk, både bröst- och ryggstycke. Underofficerarna behövde däremot liksom manskapet blott hava bröststycken, vilka de själva skulle vara iklädda vid mönstringen. Officerare och underofficerare skulle dessutom vara försedda med goda, glatta bössor av muskötkaliber att bruka i fält. För övrigt var uniformen åtminstone för underofficerarna till en början grå — för officerarna torde ej någon annan uniform än kyller ha varit föreskriven — men redan 1696 bestämdes det, att den för alla skulle vara blå, hos officerarna besatt med guldgaloner. Hatten var svart med guldbård. Trumpetarna hade gula rockar med blå snören, blandade med guld. Officersdrängarna skulle vara iförda regementets uniform. Kyller och harnesk ha tydligen bortlagts av befälet på samma gång som av manskapet.[4]

Regementets standar hade under skånska kriget blivit utslitna, men först 1688 anvisade konungen medel till 6 nya

---

[1] 16/2 1684. Gahm Persson, I, s. 365. 1689 10/4 Kungl. brev ang. adelsf. Avskrifter. Adelsf. Kr. A.

[2] 4/6 1700. Gahm Persson, IV, s. 1231.

[3] Gmstr. Kungl. brev 24/8 1696. Avskrift. Adelsf. Kr. A.

[4] Lindhielm till kon. med resol. 3/4 1696. Adelsf. R. A.

standar — 180 dsmt till vart — vilka blevo färdiga till mobiliseringen 1689. Därefter inlämnades de, liksom pukorna, som vid samma tillfälle anskaffats, i kungl. klädkammaren, varifrån de endast med konungens särskilda tillstånd fingo uttagas. Utom Finska kompaniets gingo de alla förlorade i Ukraina, men nya anskaffades naturligtvis efter nyuppsättningen. Fältkista med tillbehör anskaffades även av konungen vid mobilisering. 1696 skänkte konungen kalk och patén till regementet, under fredstid förvarades de mellan generalmönstringarna i räntekammaren.[1]

II.

Den adliga rusttjänstens förfall och avskaffande. Adelsfanans indragning.

När adeln vid 1719 års riksdag löpte till storms mot kungamakten och själv tog ledningen av Sveriges öden, glömde den bland sina klagomål över styrelsen under den gångna tiden ej heller de krav, som ställts på rusttjänsten. Särskilt var det adeln i Skåne, Halland och Småland, som i sina besvär sysslade med rusttjänsten. Skåningar och smålänningar klagade bittert över den gångna tidens bördor och framställde sina reformkrav i anslutning därtill, hallänningarna nöjde sig med att framlägga sina önskemål. De viktigaste kraven, som sedermera också antingen framfördes i adelns allmänna besvär eller intogos i förslaget till nya adelsprivilegier voro: att adelsfanan ej skulle föras utanför Sveriges och Finlands gamla gränser, att blott besuttna svenska adelsmän där skulle bliva officerare, att adeln själv skulle få inköpa munderingen till ryttarna i enlighet med fastställda prov och ej vara tvungen att lämna pengar, att inga andra mönstringar och möten skulle hållas, än privilegierna stadgade, och att adeln ej skulle betungas med att lämna sina ryttare underhåll, när de uppbådades till tåg.[2]

[1] Div. kungl. brev. Adelsf. Kr. A.

[2] Ridderskapets och adelns protokoll och akter vid 1719 års riksdag. Riddarhusarkivet. I en något dunkelt formulerad punkt antydes, att några adelsmän under föregående tid angivit sig för större marktal, än de haft, och anhålles, att rusttjänsten skall justeras efter de räntor, som verkligen uppburits.

Dessutom framställdes från obekant håll inom adeln ett genomgripande och ganska märkligt reformförslag. Det gick ut på, kan man säga, att inrätta den adliga rusttjänsten på samma sätt som den ofrälse. Den borde presteras efter visst kvantum av inkomster och i proportion till godsens och hemmanens, utom säteriernas, betydenhet och varjehanda behörigen uträknade räntor utan anseende till delning och ombyte av ägare samt antalet intressenter i rustningslagen. Därigenom skulle man undvika de många rubbningarna i rusttjänsten och bördorna jämnare fördelas.[1]

Kungamakten var ju nu icke i stånd att sätta sig emot adelns fordringar, och så inneburo 1719 års privilegier även i avseende på rusttjänsten stora eftergifter åt adeln. Stadgandena om rusttjänsten ha här krympt samman till tre paragrafer, §§ 21—23, då ju alla närmare bestämmelser funnos i rusttjänstordningen, vilken betraktades såsom i tillämpliga delar fortfarande gällande. Rusttjänstkvoten bestämdes nu till 580 mark, men detta innebar knappast någon egentlig nyhet, ty redan Gustav Adolf hade tillåtit ett rustningsfritt överskott av 80 mark på var häst över de 500.[2] Av stor betydelse var däremot medgivandet, att sammansättningen numera skulle ske så, att 500 markers ränta beräknades på vart lag. De begärda löftena att ej föra adelsfanan utom Sveriges ooh Finlands gamla gränser, att till officerare där blott utnämna adelsmän och att låta adeln själv skaffa mundering intogos i privilegierna. Värderingen av rusttjänstpersedlarna skulle ske efter 1686 års rusttjänstordning, till dess den, så snart ske kunde, blivit översedd »och till ridderskapets nöje förbättrad». Rusttjänstlängderna skulle hädanefter ej inlämnas årligen utan blott till varje sammansättning. Beträffande änkors och omyndigas frihet från rustning fastställdes egendomligt nog Karl XI:s restriktiva tolkning. Åt kronans skyldighet att utlösa fångna adelsryttare ägnades en särskild paragraf, men däremot nämndes ingenting om underhållsskyldigheten.[3] Då dessa paragrafer i

[1] Odat. o. oundert. mem., fol. 131—132. Ibid.

[2] Formuleringen var dock ej fullt klar, och Karl XI, som alltid utkrävde kronans rätt till det yttersta, tillämpade i allmänhet bestämmelsen så, att *hela* överskottet ej fick utgöra mer än 80 mark, hur många hästar, som än höllos. Dock saknas ej alldeles exempel på den mildare tolkningen även under hans tid.

[3] Adelns privilegier 26/5 1719. Samtida tryck.

privilegierna äro ordagrant lika med det av adeln uppgjorda förslaget, beror detta dock ej på något motstånd från kronans sida.

Som bekant väckte 1719 års adelsprivilegier en storm av förbittring inom de ofrälse stånden och ersattes redan 1723 av nya. Frågan om rusttjänsten intresserade dock ej de övriga stånden, och därför äro skillnaderna mellan de båda privilegieurkunderna i detta avseende ytterst obetydliga. De inskränka sig till, att 1723 uttryckligen stadgades, att rusttjänsten i Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän skulle presteras efter 1687 års rusttjänstordning, vilket sannolikt även 1719 varit meningen, och att löftet om rusttjänstordningens av 1686 överseende och förbättring är uteslutet.[1] I sammanhang med värderingen av räntorna, som det stod 1719, måste detta löfte verka högst egendomligt: en lägre värdering än till $^{1}/_{10}$ à $^{1}/_{15}$ av markegångspriset för de viktigaste persedlarna kunde väl ej gärna komma i fråga.

Den betydelsefullaste av de förmåner beträffande rusttjänsten, som adeln genom dessa privilegier erhöll, var nedsättningen av rusttjänstkvoten för de sammansatta rusttjänstlagen till 500 mark, ty bestämmelsen, att adelsfanan ej fick användas utom riket, hade under de nya förhållandena förlorat nästan all praktisk betydelse. Den nya sammansättning, som blev en följd av de ändrade bestämmelserna, företogs redan 1719, och detta medförde en betydande nedgång i adelsfanans styrka. Ännu vid slutet av Karl XII:s regering hade den räknat bortåt 500 man i ledet, nu sjönk siffran till omkring 400. Minskningen berodde säkerligen enbart på de nya bestämmelserna, ej på någon minskning i rusttjänstmarkernas antal. I Skaraborgs län t. ex. visade dessa från 1718 till 1719 en ökning från ej fullt 9 100 till nära 9 500, under det att rusttjänsthästarnas antal minskades från 29 till 21. I hela Västergötland med Dal utgjorde adelns rusttjänst nu 32 man, under det att ungefär samma område 1566 uppställt 109 ryttare enbart av adelns egna gårdar.[2]

Ännu större lättnader skaffade sig adeln genom praxis. Beslutanderätten rörande rusttjänsten gled som så mycket annat så småningom ej blott ur konungens utan överhuvudtaget ur regeringens hand och utövades i stor utsträckning

[1] Adelns privilegier $^{16}/_{10}$ 1723. Samtida tryck.
[2] Sammansättningsrullor för majorens komp. Adelsf. Kr. A.

av adeln själv på riksdagarna. För övrigt visade även det adliga rådet en mycket stor skonsamhet i fråga om rusttjänsten. Både adeln och översten kände, att andra tider hade kommit. Översten inlämnade i början av 1719 till regeringen ett memorial, i vilket han — jämte att han framställde en förfrågan, hur han numera skulle förfara med anskaffandet av adelsfanans beklädnad — hemställde till regeringen, hur kontrollen över adelsfanan skulle ske. Den vid andra regementen vanliga visiteringen vore här förbunden med stora svårigheter på grund av den vidsträckta förläggningen, och dessutom hade adeln i Skåne hindrat officerarna att visitera. Under sådana omständigheter vore det för översten omöjligt att insända de föreskrivna defektförslagen. Han frågade också, huruvida adeln skulle anskaffa nya hästar. De gamla hade i Norge huvudsakligen använts till att släpa fram kanoner, de flesta hade dött under fälttåget, och återstoden vore oduglig till vidare tjänst.[1]

Något bestämt svar härpå synes han aldrig ha fått.[2] Av senare memorial från översten framgår emellertid, att såväl visiteringen som kompletteringen fått anstå.

Sedan freden 1721 äntligen slutits, blev adelns rusttjänst snart mindre än någonsin en faktor att räkna med för rikets försvar. Praktiskt taget upphörde all kontroll. Icke ens någon ny sammansättning, långt mindre någon mönstring ägde på många år rum. Översten var beträffande regementets tillstånd hänvisad till de uppgifter, han händelsevis kunde få.[3] 1723 var det i defensionsdeputationen tal om, att adeln i stället för att underhålla munderingarna skulle betala en skälig avgift, och 1726 föreslog rådet formligen adeln en sådan om 6 öre kopparmynt av var rusttjänstmark. Förslaget vann dock ej något bifall, adeln i Skaraborgs län protesterade bestämt däremot men anhöll dock att i fred bliva befriad från att underhålla ryttare och hästar. Något formligt beslut därom fattades väl icke, men i praktiken segrade dock denna mening.[4] 1728 godkändes denna praxis formligen av regeringen, då den föreskrev, att adeln ej be-

[1] Baumgarten till K. M:t 14/4 1719. Adelsf. R. A.
[2] Diariet för 1719 innehåller åtminstone ingen anteckning om någon sådan skrivelse till Baumgarten.
[3] Rålamb till K. M:t 31/1 1732. Adelsf. R. A.
[4] *SRAP* 1723 24/4, s. 193, 1726 24/9, s. 58, bil., s. 553, 705.

hövde anskaffa några persedlar, innan provmunderingar anskaffats.[1] Mot en ny sammansättning hade man på riddarhuset intet att invända, adeln i Halland hade t. o. m. uttryckligen begärt en sådan, och så ägde den äntligen rum år 1728, sedan 8 år i stället för de stadgade 3 förflutit sedan den sista. Översten — f. d. korporalen vid Karl XII:s drabanter Bror Rålamb — antog, att sammansättningen, såsom förr varit brukligt, skulle följas av generalmönstring men anhöll, att den skulle uppskjutas något. Först vid sammansättningen kunde man nämligen få närmare reda på tillståndet vid regementet, varefter det vore önskligt att ha någon tid på sig för anskaffande av munderingar och dylikt. Rådet svarade helt enkelt, att det hade aldrig varit meningen att ha generalmönstring nu. Rålambs anhållan att varje år få under tre dagar samla regementet med ungefär ett halvt kompani på vart ställe — för övning och kontroll — avslogs: Kungl. M:t fann bäst, att med mötens hållande ännu anstode.[2]

Någon mönstring blev ej heller av. Vid sammansättningen hade adeln haft tillfälle att meddela Rålamb sina önskemål, och denne fann sig föranlåten att framföra dem till regeringen. De gingo ut på, att Kungl. M:t, då adelsfanan ej fick föras utom landets gränser och fred rådde, tillsvidare ville förskona adeln från att enligt rusttjänstordningen hava sin rustning färdig 8 veckor efter tillsägelse eller i oförutsedda fall efter kortare tid. Rålamb vågade visserligen ej direkt förorda förslaget, han urskuldar sig t. o. m. på sätt och vis, för att han framfört det, då han framhäver, att han skulle vara glad, om detta regemente vore som andra, så att han genom inspektioner kunde övervaka dess tillstånd och verkligen ansvara för det. Men han påpekar också, att vid regementet utom ny beväpning även fordras ny mundering, och att denna under fredstid kunde fördärvas av mal eller på annat sätt av brist på tillsyn, eftersom ryttarna till större delen ej äro hos sitt herrskap utan för att förtjäna sitt uppehälle måste söka andra tjänster, och att visitationer ej kunna ske, då det blir för dyrt för den visiterande, och ej heller kompani- eller regementsmöten

1 Krigsreg. $^{2}/_{5}$ 1728. R. A.
2 Rålamb till K. M:t $^{1}/_{4}$ 1728. Adelsf. Krigsreg. $^{2}/_{5}$ 1728. R. A.

hållas, då det medför stora kostnader för adeln. De vid artilleritransporten i Norge — för 10 år sedan!, — fördärvade hästarna dragas också fram för att visa, vilka otillbörligt höga kostnader en generalmönstring nu skulle medföra för adeln. Rålamb förefaller sålunda själv ha blivit omvänd från tanken på en mönstring, och hans försök att förskansa sig bakom sin skyldighet att framföra saken till regeringen, då den rör adelns intresse enligt privilegierna, verkar ganska skruvat.[1]

Vid 1731 års riksdag vände sig Rålamb med ett långt memorial till adeln själv. Det var en mängd saker, vilka förut undantagslöst avgjorts av regeringen, som nu hänsköttos till adeln. Först frågade han, hur man skulle göra, om mönstring eller annat påkomme, då munderingen vore utsliten. Vidare begärde han detaljerade bestämmelser om munderingens utseende och beskaffenhet, anhöll, att adeln ordentligt skulle betala ryttarna deras löner och ej utan att underrätta översten eller kompanichefen uppsäga dem, som passerat generalmönstring. Annars vore det omöjligt att inlämna de stadgade kvartalsförslagen. Han föreslog, att även till underofficerare adelsmän skulle utses, och att volontärer skulle få antagas. Med tiden kunde de kanske bilda ett helt kompani, som kunde tjänstgöra som officersskola. Slutligen anhöll han, att ny sammansättning skulle äga rum, då bördorna annars delvis komme att vila på änkor och barn. Detta krav förordades även av en talare på riddarhuset, varemot denne ansåg, att mönstring och möte ej borde hållas före nästa riksdag. Adeln nöjde sig emellertid med att besluta, att med adelsfanan inga förändringar till dess skulle företagas.[2]

I januari 1732 anhöll Rålamb så hos regeringen, att sammansättning skulle ske, då det enligt rusttjänstordningen nu vore tid därtill och åtskilliga förändringar inträtt. Cirkulär borde också utfärdas till landshövdingarna, att rusthållarna vid sammansättningen skulle lämna underrättelse om ryttarnas namn och hästarnas beskaffenhet samt om vakanserna. Rålamb hade visserligen 1728 anmodat landshövdingarna om att taga reda på detta, då Kungl. M:t ön-

[1] Rålamb till K. M:t 16/3 1729. Adelsf. R. A.
[2] *SRAP* 1731 22/6, s. 544, 646 f.

skade besked på regementets styrka, men de hade då svarat, att de ingenting kunde göra åt saken, då i Kungl. M:ts brev om sammansättningen ej stode något därom. Han anhöll också om Kungl. M:ts godkännande av adelns beslut, att med mönstring och munderingars anskaffande skulle anstå till nästa riksdag. Om nöden krävde det, vore dock adeln villig att rusta förut.[1]

Efter något mer än ett halvt år resolverade Kungl. M:t, att då det vore så sent på året, kunde sammansättning ej ske utan stort besvär, varför därmed skulle tillsvidare anstå. I maj följande år yrkade den nye översten, Cronstierna, på nytt på sammansättning.[2] Krigskollegium ansåg saken vara »högnödig» men förordade dess uppskjutande till våren. Detta blev också först rådets beslut, men då konungen yttrat betänkligheter mot att underskriva cirkulären till landshövdingarna om sammansättningen, ändrade även rådet mening. Cronstedt framhöll, att det ej var långt till nästa riksdag, och att det därför vore bäst, att frågan hänsköts till adeln själv, helst som det ju vid föregående riksdag varit tal om rusttjänstens ersättande med en penningavgift. Häri instämde de övriga, och så blev ej heller nu något gjort.[3] Följden var också, att när regeringen 1734 — tydligen med anledning av polska tronföljdskriget — till översten riktade en förfrågan, om något folk från regementet värvats till utländsk tjänst, måste han svara, att därom kunde han ej ge några upplysningar. Vid sista sammansättningen 1728 hade ingen uppgift på manskapet insänts, och sedan hade han blott händelsevis, när det var fråga om interimsavsked för någon ryttare, fått uppgifter därom. Om hästar och munderingar hade han lika liten kunskap.[4]

Följande år gjorde översten ett nytt försök att åtminstone få den nu sju år gamla sammansättningen reviderad. 1734 års riksdag hade visserligen icke beslutat något om ändring i rusttjänsten men beviljat en viss avgift av varje rustning, och då han ansåg, att den ej kunde rätt beräknas utan en ny sammansättning, eftersom stora förändringar

[1] Rålamb till K. M:t $^{31}/_{1}$ 1732. Adelsf. R. A.
[2] Cronstierna till K. M:t $^{11}/_{5}$ 1733. Adelsf. R. A.
[3] Krigskoll. till K. M:t $^{17}/_{9}$ 1733, Rådsprot. $^{2}/_{10}$ 1733, $^{8}/_{1}$ 1734. R. A.
[4] Cronstierna till K. M:t $^{5}/_{10}$ 1734. Adelsf. R. A.

ägt rum sedan den förra, så anhöll han, att en sådan måtte ske. Även detta försök misslyckades: Kungl. M:t fann icke någon ny sammansättning nödig för bevillningens skull, det vore tillräckligt, att cirkulär utgick till landshövdingarna, att alla, som ägde fast frälseegendom, skulle ingiva rustningslängder, efter vilka uträkningen kunde ske.[1]

En ny anhållan i samma riktning 1739 bifölls visserligen av Kungl. M:t, och order om sammansättningen utfärdades, men någon mönstring ägde ej rum, och så sov adelsfanan sin av intet störda sömn ända till hattarnas olyckliga krig mot Ryssland.[2] Men icke ens på den riksdag, där detta krig beslöts, bekvämade man sig till att genom uppsättandet av adelsfanan öka rikets försvarskraft. Då kavalleriets betydelse nu hade minskats och den svenska armén var jämförelsevis väl försedd med detta vapenslag, föreslog generalmajor Spens på riddarhuset, att i stället för var rusttjänstryttare skulle uppsättas två skyttar till fots, vilket vore bättre för både adeln och riket. En deputation tillsattes för att bereda ärendet, men då adeln icke ansåg sig hava tid att taga saken i så noga övervägande, föreslog Fredrik Gyllenborg, att den i stället årligen under kriget skulle betala 250 dsmt pr häst. De övriga stånden skulle nog då också anstränga sig, och så skulle man få tillräckligt med pengar att i fall av behov värva mycket mer folk, än vad adelsfanan utgjorde. Man kunde använda dess befäl, som därigenom skulle utnyttjas bättre. Fast Gyllenborg framhöll, att det icke var frågan om någon kontribution utan blott om en avlösning av rusttjänsten, vars presterande genast skulle medföra en kostnad av 1,500 dkmt, vann förslaget ej något större bifall. Från skånsk sida påpekades, att rusttjänsten enligt de i Skåneland gällande bestämmelserna vore dubbelt så dryg som i det övriga Sverige, och att hänsyn borde tagas därtill. Slutet blev, att adeln

[1] Cronstierna till K. M:t 30/1 1735 med resol. av 11/2 Adelsf. R. A.

[2] Krigsreg. 3/12 1739. R. A. Bland dem, som nu skulle rusta under adelsfanan, befann sig även överstinnan Woinarowska, vilken som ersättning för de pengar, hennes man lånat Karl XII, fått några gods under frälserätt. Då hennes man ju sedan många år hölls i fångenskap i Ryssland, ansåg hon, att han borde betraktas som civiliter mortuus och hon följaktligen som änka slippa rusttjänst. Krigskollegium ställde sig först avvisande, men då kammarkollegium var mera tillmötesgående, befriades hon till slut för rustning för sin morgongåva, 1/8 av godset. Adelsf. Kr. A.

blott åtog sig en avgift av 375 dsmt för varje rusttjänsthäst att betalas med 125 dsmt om året under tre år. Därefter skulle den under tre år vara fri från rusttjänst.[1]

När riksdagen 1742 åter sammanträdde, var stämningen helt annorlunda. De högtflygande förhoppningar, med vilka kriget börjats, hade gjort det mest fullständiga fiasko. Finland var förlorat, faran hade ryckt det egentliga Sverige in på livet. Lägets allvar kunde ej vara obekant för någon, allra minst för Sveriges ridderskap och adel, som i främsta rummet bar ansvaret för det lättsinnigt började kriget. Det oaktat behövdes det för att förmå adeln till att erinra sig sin plikt beträffande adelsfanans uppsättande de andra ståndens ingripande. Vid överläggningarna om försvaret i sekreta utskottet yrkade dessas deputerade därpå, och lantmarskalken såg sig då nödsakad att föredraga saken på riddarhuset. Förslaget bifölls men ej utan knot. Alla voro ense om, att den 1741 pålagda avgiften nu skulle upphöra, och från sina håll yrkades till och med på, att de redan erlagda pengarna skulle återbetalas. Detta avslogs dock för år 1741, men då ej alla erlagt avgiften för år 1742, borde de detta år inbetalda beloppen avräknas på andra utlagor.[2]

Så anhöll då adeln, att Kungl. M:t ville föranstalta om verkställandet av detta beslut, och i december 1742 utfärdades, för sista gången, ett kungl. brev om adelsfanans uppsättande. Rustningen skulle efter skyndsam sammansättning presteras in natura fortast möjligt, senast före den sista april.[3]

Det är typiskt för de ändrade förhållandena, att det nu var adeln själv, som beslöt om munderingens utseende och beskaffenhet, och nu beträddes godvilligt den väg för munderingens anskaffande, som anvisats av Karl XII men då framkallat ett sådant missnöje, att den uttryckligen förbjöds i privilegierna. För att munderingen skulle bliva lika vid hela regementet, avslöto adelns deputerade för varje län kontrakt med G. B. Staël von Holstein om leverans av samtliga kappor, rockar och västar och med Cronstierna om en del andra munderings- och tältlagspersedlar. Återstå-

[1] *SRAP* 1741. Kungl. brev 26/9 1741. Samtida tryck.
[2] *SRAP* 1742 27/11, 30/11, 7/12, s. 316, 343, 349; 1743 19/2, s. 475.
[3] Modée, s. 1992.

ende större persedlar skulle anskaffas av rusthållarna själva efter av krigskollegium godkända prov: på småpersedlarna funnos inga prov, men de skulle vara i enlighet med det år 1729 utfärdade reglementet. Karbiner och pistoler kunde adeln få av kronan till självkostnadspris.[1]

Persedlarna skulle till stor del betalas i förväg, men det gick långsamt. I juli, då mönstringen enligt de ursprungliga orderna skulle ägt rum, voro enbart av de pengar, Cronstierna skulle ha, 14,000 dkmt obetalda, bortåt $^1/_3$ av hela beloppet. På dennes anhållan om, att betalningen skulle påskyndas, och om order angående plats och sätt för leveranserna, resolverade regeringen först efter en månad.[2] Då hade visserligen ungefär hälften av det utestående beloppet inkommit, men återstoden dröjde, och till slut måste kronan, för att de övriga munderingspersedlarna skulle bli levererade i tid, lämna ut karbiner till Livkompaniet på kredit.[3]

På överstens förslag hade regeringen också befallt, att kompanierna, vilka skulle underhållas av adeln, skulle samlas en vecka före mönstringen för att övas under några dagar. I slutet av september infunno sig så Livkompaniet och Södermanlands kompani, som skulle mönstras i Stockholm, vid Järva, då vederbörande ansågo, att det ej var lämpligt, att de samlades i Stockholm utan mundering och vapen.[4] Mönstringen förrättades av generalfälttygmästaren och tog sin början den 3 oktober, sedan sammansättningen först blivit genomgången utan annan anmärkning, än att Karl De Geer blivit uppförd för blott 4 hästar, under det att det bort vara 5. En man saknades, men han uppgavs vara presenterad i Västergötland. Då inga bevis företeddes, hänsköts saken till Kungl. M:t.

Vid mönstringen granskades först befälets munderingar, utan att några egentliga anmärkningar förekommo, utom att ett par på grund av sjukdom voro frånvarande. Därefter kom turen till de menige, som enligt rullan vid Livkompaniet skulle utgöra 87 man. Härav hade dock för 6

[1] Modée, s. 2023 f.

[2] Cronstierna till K. M:t 4/7 1743, resolv. 5/8. Adelsf. R. A.

[3] Cronstierna till K. M:t 12/8, 26/8, 13/9, resolv. 22/9 1743. Adelsf. Krigsreg. R. A.

[4] Cronstierna till K. M:t 15/9 1743. Adelsf. R. A.

nummer varken häst eller karl uppsatts. Bland dem, som sålunda fullständigt underläto att uppfylla sina skyldigheter, märkas riksråden Taube och Löwen, överste Tungelfelt och major Adam Horn. Då Löwen var svärson och Adam Horn son till Arvid Bernhard Horn, kan det ej gärna ha varit ekonomiska svårigheter, som hindrat dem att fullgöra sin rusttjänstskyldighet; var det en demonstration mot krigspolitiken, var sättet illa valt. För övrigt voro blott 17 man utan anmärkning, fast beträffande en del det blott var småsaker, som fattades, och uteslutande sådana, som rusthållarna själva skulle lämna. De av Staël v. Holstein och Cronstierna levererade persedlarna voro utan anmärkning. Ehuru fordringarna på hästarna voro något mindre än förut, kasserades 7, och 4 skulle stå på förbättring. Med trossen var det ännu sämre beställt. Av de 18 tältlagen — antalet ryttare i varje hade nu ökats till 5 — voro 9 alldeles vakanta och blott 1 komplett. Vederbörande anförde till sin ursäkt, att de så sent fått orderna om trossen men i själva verket hade dessa utfärdats redan i februari.

Södermanlands kompani hade på 45 man blott 1 vakans, varjämte 1 karl och 4 hästar kasserades. Av ryttarna voro blott 10 utan anmärkning, av tältlagen 2, under det att 2 voro alldeles vakanta.

De tre övriga svenska kompanierna — det finska, enligt senaste sammansättning blott 14 man, uppsattes ej, då ryssarna innehade landet — mönstrades var för sig och något senare. Vid majorens kompani var han själv sjuk och lät ej uppvisa hästar eller munderingar, ingen kunde heller giva ordentliga upplysningar om förändringarna med befälet sedan sista mönstringen, ej heller om indelningen vid kompaniet. Det hela ger en bild av oreda och bristande kontroll. Vid de båda andra kompanierna var ordningen något bättre, men ett par korporaler saknade hästar eller fingo dem kasserade. Bland manskapet fanns blott en enda vakans, vid Skånska kompaniet, varjämte 3 karlar och 14 hästar kasserades.[1] Även för övrigt voro anmärkningarna ej så många som vid Livkompaniet, i Skåne voro t. o. m. $^{2}/_{3}$ av ryttarna utan anmärkning. Även trossen var bättre,

[1] Dessutom saknades 1 häst.

fast rätt stora brister funnos. Majorens och Östgöta kompani hade ännu ej hunnit få den del av munderingen, som Staël v. Holstein skulle skaffa. Samtliga de svenska kompanierna utgjorde enligt rullorna 395 man. Antalet rustande var betydligt större, enbart vid Södermanlands kompani 188 på 45 man. 5 ryttare torde vara det högsta, någon uppsatt, åtminstone utanför Skåne, för vilket uppgifter saknas. Man ser, att den förmögnare adeln ytterligare minskats, och att det är lågadeln, som även här dominerar.

Ehuru de två i Stockholm mönstrade kompanierna torde varit de, som blivit övade längst — för två kompanier saknas uppgifter — ansåg ändå generalfälttygmästaren, att de icke voro fältdugliga utan att ha blivit övade ytterligare någon tid. Man kunde eljest befara, att de »i en action genom confusion skulle göra mera otjänst än tjänst».[1]

Någon verklig tjänst kom regementet icke att göra, då faran snart drog över. De två kompanier, som mönstrats i Stockholm och varit avsedda att användas där, fingo genast gå hem men erhöllo beredskapsorder. De övriga kompanierna, som tilldelats armén i Skåne, skulle invänta order från riksrådet Rosen, som förde befälet där.[2] Även dessa hemförlovades dock snart.

Mönstringen fick ett för de rådande förhållandena typiskt efterspel. Enligt sedvana och i överensstämmelse med generalfälttygmästarens uppmaning hade översten låtit till landshövdingarna utsända förslag på de å manskap, hästar och munderingar förefunna bristerna med anhållan, att de försumliga måtte tillhållas att inom den vid generalmönstringen bestämda tiden skaffa ersättning. Ytterligare påminnelser gjordes sedan genom kompanicheferna, men åtskilliga landshövdingar svarade då, att Kungl. M:t nyligen befallt, att med all rekrytering skulle tillsvidare innehållas, och att de därför ej vågade föranstalta om kompletterandet av några brister vid adelsfanan, innan ny förordning därom kommit. Detta innebar ju ett formligt premierande av försummelserna vid rusttjänstens utgörande, helst som mönsterherrarna ej vågat sig på att ålägga några böter för uteblivande och för kasserade persedlar, och översten hänsköt därför saken

[1] Gmstr. 1743. Adelsf. Kr. A.
[2] Rådsprot. 6/10 1743. R. A.

till regeringen under påpekande av, att det var hans skyldighet att fordra komplettering av bristerna.[1] Regeringen remitterade saken till krigskollegium, vilket redan efter tre dagar var färdigt med sitt utlåtande. Det kunde visserligen ej godkänna den av landshövdingarna och adeln förebragta motiveringen, ty det åberopade kungl. brevet gällde blott manskapsrekrytering men ej kompletterande av brister i munderingen. I sak var dock kollegium lika litet hågat att tillhålla de försumlige att fullgöra sina skyldigheter. Det hänsköt visserligen saken till Kungl. M:t., men då fred nu vore sluten, »så ser Collegium ej eller dermed wara någon hast, efftersom ridderskapet och adelen altid, enär så behöfwes, är i stånd at recrutera innan de i recruterings Reglementet föreskrefne sex weckor, och en del munterings sorter ellies äro af den beskaffenhet, at de torcka i hoop eller på annat sätt förskiämmas och bli odugeliga, om de för bittida anskaffas, innan de komma at brukas.» Argumentet kan ju ej frånkännas en viss grad av sanning, men samma skäl kan anföras mot så gott som all krigsberedskap. Det torde kanske förtjäna att påpekas, att i krigskollegium ej satt en enda ofrälse. Kungl. M:t tog sig av obekant anledning en funderare på nära nio månader, resultatet blev ett godkännande av krigskollegii förslag.[2]

Efter 1743 gjordes aldrig mera någon uppsättning av adelsfanan, och ingen generalmönstring hölls. Det pommerska kriget var ju ett rent anfallskrig och fördes på utländsk mark, så att adelsfanan därvid ej kom i fråga. 1788 åter avfärdade översten efter förfrågan hos krigskollegium men, efter vad det förefaller, på eget initiativ till vederbörande landshövdingar skrivelser, i vilka han anhöll, att de ville insända rusttjänstlängder och sammansättningar, så att man kunde få reda på regementets nuvarande styrka, vilket vore alldeles oundgängligt, om dess uppsättande en gång bleve nödvändigt.[3] Landshövdingarna efterkommo också denna uppmaning, men därvid stannade det, någon uppsättning av ryttare ägde ej rum.

Redan från början av denna tid hade vakanser varit

[1] Cronsticrna till K. M:t 26/3 1744. Adelsf. R. A.

[2] Krigskoll. till K. M:t 29/3 1744, bifallet i rådet 11/12. R. A.

[3] Stackelberg till landshövd. i Malmöhus' och Kristianstads län 30/6 1788. Ankommande brev från överstar m. fl. Länsarkiven. Landsarkivet i Lund.

mycket vanliga, och 1757 hade det formligen medgivits, att rusthållaren, om han ville slippa ifrån att betala sin ryttare årslön, hos översten kunde anhålla om hans avskedande, vilket då skulle beviljas, mot att vid anfordran en duktig karl anskaffades i stället.[1] I många fall har manskapet likväl hållits någorlunda komplett, ehuru sannolikt utan att rusthållarna behövt betala någen lön. Att få rekryter mötte ändå ingen som helst svårighet. Någon tjänstgöring kom ju aldrig i fråga; vederbörandes skyldigheter inskränkte sig till att en gång om året anmäla sin adress hos kompanichefen. Däremot åtnjöto de frihet från vissa kronoutskylder och behövde ej hava något annat »laga försvar», behövde således ej taga årstjänst eller dylikt. Vid kompaniexpeditionerna fördes förteckningar över manskapet, men såväl härmed som med antagandet synes det ofta ha gått ganska oregelbundet till. Det förekom, att flera man stodo skrivna för samma nummer, och att icke ens kompanichefen hade reda på, om kompaniet var fulltaligt eller ej. Rekryterna skulle visserligen på huvudmannens förslag antagas av kompanichefen, men ofta var det mönsterskrivaren, som var den egentligen bestämmande. Denne var icke alltid okänslig för »handtryckningar», och hur förmånligt det ansågs vara att vara adelsryttare, framgår därav, att folk betalte över 20 rdr riksgälds för att bli antagna. Men kronans rätt fick därvid sitta emellan, rekryter antogos, som blott voro något över 15 år gamla och blott 5 fot 3 à 4 tum långa, vilket var betydligt under det föreskrivna måttet. Under åren 1804 och 1805 kom det till en långvarig process mot chefen och mönsterskrivaren vid Skånska kompaniet, som anklagades för att ha tagit mutor och gjort sig skyldiga till försumligheter vid rullföringen. Kompanichefen förefaller visserligen ha varit oskyldig till det förra, och mönsterskrivaren försökte slingra sig undan med att påstå, att de mottagna pengarna blott utgjort ersättning för de resor, han för rekryternas antagande måst göra till kompanichefen, men att både oreda och oegentligheter förekommit, är dock tydligt. Generalguvernör Toll fann sig också föranlåten att utfärda en särskild kungörelse, att inga

[1] Frosterus, I, s. 281.

adelsryttare vid Skånska kompaniet skulle anses vara lagligen antagna.[1]

För rikets försvar räknade man ej heller längre med adelsfanan. 1795 förklarade visserligen krigskollegium, att regementet »vid omträngande tillfälle och såsom tjänstgörande i ofred på riksgränsen endast nyttjas samt då egentligen bör kompletteras», men ej ens under landets så ytterligt kritiska läge 1808—1809 togs adelsfanan i anspråk.[2] Bestämmelserna därom hade nu blivit en död bokstav.

Om således regementet som fältdugligt förband strängt taget upphörde att existera vid Karl XII:s död, förblev dess organisation, dess befälskader under hela 1700-talet i stort sett oförändrad, utom att liksom vid de övriga regementena vissa förändringar i titlarna vidtogos. Så blev en av ryttmästarna andre major och två underofficerare adjutanter. Även de skånska officerarna erhöllo under denna tid sin fördel i hemmansräntor. Återgången till fredsstaten ägde i huvudsak rum redan 1719, från 1720 äro t. o. m. fördubblingskorporalerna försvunna. Blott staben upptager ännu ett större antal personer än vanligt: 2 överstelöjtnanter, 1 adjutant — platsen var dock vakant — 1 auditör och 1 kommissarie. Efter freden trädde den gamla staten i kraft, men i samband med inrättandet av generalförrådskassan indrogos till den lönerna till den ene trumpetaren på livkompaniet och till 3 hovsmeder.[3] Därjämte voro ett par underofficersbeställningar vid varje kompani här som vid andra regementen förbehållna officerare, vilka dessutom åtnjöto ett årligt tillägg om 30 dsmt. Även ett antal expektanter uppföres.

Enligt resolution på krigsbefälets besvär vid 1723 års riksdag indrogos emellertid från 1724 i st. f. de 3 hovsmederna 3 av profosserna. Samma år tillsattes dessutom en auditör, vilken som lön erhöll två mönsterskrivarebeställningar, och från 1725 fick regementsskrivaren, såsom förr ofta varit vanligt, disponera mönsterskrivarelönen på Liv-

[1] Krigsrättsprotokoll 1804—1805. Adelsf. Kr. A. Några andra upplysningar än de, som man kan få ur dessa protokoll, ha ej kunnat påträffas, då regementsarkivet för denna tid är fullständigt försvunnet.

[2] Sveriges krig 1808—1809, I, s. 130.

[3] Förslag 15/11 1722. Avlöningslista 1722. Adelsf. Kr. A. På överstelöjtnantens komp. voro trumpetare- och profossbeställningarna vakanta, ehuru det icke säges, att de voro indragna till generalförrådskassan.

kompaniet.[1] Då översten emellertid klagade över, att auditören drogs ifrån sin egentliga tjänst av uppbördsgöromålen, vilka med adelsfanans vidsträckta förläggning ej kunde skötas av mönsterskrivarna på de andra kompanierna, anslogos åt honom på krigskollegii förslag i stället två trumpetareindelningar.[2] Efter några år erhöll auditören emellertid i stället regementspastorsindelningen, som tidigare varit indragen till generalförrådskassan. Dock måste han till denna inbetala de 12 dsmt i hemmansräntor, som denna indelning gav mer än de båda trumpetareindelningarna.[3] När vid regementets nyuppsättning 1743 en regementspastor ånyo antogs, fick han länge nöja sig med titeln och löfte om fälttraktamente, om regementet verkligen skulle komma att göra tjänst.[4] 1756 erhöll han dock de två trumpetareindelningar, som auditören förut haft, och därjämte skulle den dåvarande innehavaren som ersättning för den lönlösa tiden få också en tredje.[5] Det var egentligen meningen, att vid ombyte av auditör regementspastorn skulle återfå sin indelning, men detta skedde icke, då översten ansåg, att regementsprästen, som icke hade någon tjänstgöring alls, hade bättre tid att vårda sig om boställena än auditören, som skulle gå översten till handa vid expeditionen.[6] Sedermera indrogs regementspastorsbeställningen ånyo.

Det är naturligt, att då ingen uppsikt utövades över det i rullorna införda manskapet och det aldrig övades — generalmönstringen 1743 var det enda undantaget — befälets platser övergingo till rena sinekurer. Översten hade ju en del expedition att sköta — förslag på befälet och det till stor del obefintliga manskapet skulle en gång i kvartalet insändas, boställenas skötsel övervakas, underofficerare och officerare föreslås o. s. v. — men särdeles betungande kan den ej ha varit. Kompanicheferna skulle föra rullor över manskapet, men det skedde rätt oregelbundet. Annars kan befälet knappast ha haft något annat att göra än att sköta sina boställen och uppbära räntorna. Det befriades också 1759 från den skyldighet, som ålåg övriga officerare, att bo

[1] Avlöningslistor. Adelsf. Kr. A.
[2] Krigsreg. 8/10 1730. R. A.
[3] Krigsreg. 14/2 1734. R. A.
[4] Krigsreg. 21/9 1743. R. A. Även några fördubblingskorporaler tillsattes 1743, men de försvinna redan följande år.
[5] Krigsreg. 27/4 1756.
[6] Stackelberg till K. M:t 1/12 1773 med resol. 6/12. Adelsf. R. A.

på sina boställen och fick tillstånd att vistas på sina gårdar. Hur liten kontrollen var, framgår av en episod i slutet av 1750-talet.

En viss Kjerulf hade i december 1752 fått korporals fullmakt med löfte att erhålla första lediga underofficersbeställning. 1758 anförde han emellertid klagomål hos Kungl. M:t över, att han vid en vakans 1754 blivit förbigången. Översten medgav faktum men påpekade, att Kjerulf ej sökt platsen, och att han för övrigt från 1752 till 1756 ej låtit på minsta sätt höra av sig, så att översten ej visste, var han fanns, eller ens, om han var i livet, fast han flera gånger låtit fråga efter honom. Under sådana förhållanden ansåg han sig ej kunna vänta att besätta platsen, tills Kjerulf »liksom skulle krypa fram ur sitt tysta och derom sig anmäla». Det gällde visserligen en volontärkorporal utan lön, men hans beteende torde dock för modern uppfattning förefalla rent av otroligt. Även för frihetstiden blev det för starkt, och översten hemställde till rådet, om ej Kjerulf borde näpsas. Detta var av samma mening och överlämnade handlingarna till justitiekanslern.[1]

Då befälsplatserna vid adelsfanan medförde relativt goda inkomster utan något nämnvärt arbete, voro de mycket eftersökta, och stora ackordsummor betalades för dem. Så erlade Stackelberg, som 1750 blev överste här och kvarstod ända till 1801 — sannolikt den längsta tid någon, åtminstone i Sverige, varit verkligen tjänstgörande regementschef — icke mindre än 5000 dukater i ackord.. T. o. m. underbefälsplatserna ansågos så förmånliga, att riksens ständer lade sig i deras besättande. Så hade adeln, som översten anmälde för Kungl. M:t, vid 1755—56 års riksdag genom två skrivelser av lantmarskalken »på det högsta hos mig behagat anmäla» en löjtnant Hjulhammar att få första lediga underofficersbeställning, vilket översten naturligtvis ansåg sig skyldlg att efterkomma.[2] Under Gustav III användes befälsindelningar vid adelsfanan ofta som avlöning åt hovtjänstemän; så föreskrevs 1777 uttryckligen, att beridarna vid kungliga stallet skulle få de ledigblivande underofficersindelningarna.[3]

---

[1] Stackelberg till K. M:t, juli 1758. Adelsf. R. A.
[2] Ibid.
[3] Resol. på Stackelbergs skrivelse av 27/2 1777. Adelsf. R. A.

Det är under sådana förhållanden ganska naturligt, att man under den sparsamma förmyndarstyrelsen för Gustav IV Adolf kom på den tanken att så småningom indraga alla indelningarna vid adelsfanan till passevolanskassan. 1793 utfärdades en kunglig förordning härom, och en ryttmästarebeställning indrogs också verkligen.[1] Redan i slutet av året fick denna emellertid en ny innehavare i en korporal vid hertig Karls drabanter, och förordningen tillämpades sedermera icke, utan indelningarna användes som förut som belöningar eller väntpengar åt hovfunktionärer och högre officerare. Så kunde t. ex. en major sitta med en hovsmedsindelning vid adelsfanan. Från och med 1809 indrogos emellertid alla ledigblivande indelningar så småningom, dels direkt till statsverket, dels till invalidinrättningen. Det dröjde emellertid ett par decennier, innan den siste officeren vid adelsfanan avgått.[2]

Adelsfanans uniform var till att börja med densamma som på Karl XII:s tid. 1728 föreslog Rålamb, att officerarna skulle få silverknappar i rockarna och silvergaloner. Rådet ansåg, att saken borde föredragas för konungen personligen, men resultatet blev helt enkelt, att översten fick fria händer att komma överens med officerarna om uniformens utseende.[3] Vid 1741 års riksdag hänsköts även munderingsfrågan till adeln själv, men de här framställda förslagen fingo ingen praktisk betydelse.[4] När adelsfanan ånyo skulle uppsättas 1743, var det till att börja med meningen, att uniformen i huvudsak skulle vara densamma som förut, helt blå med mässingsknappar, dock med klädesväst i st. f. skinntröja.[5] Adeln fann emellertid, att det skulle »lända till mera anseende», att munderingen gjordes blå med vitt foder under rock och kappa och vita knappar, varför den ändrades i överensstämmelse härmed. Officerarnas uniform var likaledes blå med vit väst och blåa uppslag och på rocken blå sammetskrage. Trossen, som numera för alla regementen blott skulle anskaffas i krig, var

---

[1] Kungl. förordn. 15/9 1793. R. A. Avlöningslistor. Adelsf. Kr. A.
[2] Avlöningslistor. Adelsf. Kr. A. Överstarnas skrivelser till Kungl. M:t. Adelsf. R. A.
[3] Rålamb till K. M:t 1/4 1728. Adelsf. Krigsreg. 10/5 1728. R. A.
[4] *SRAP* 1741 8/4, s. 243.
[5] Modée, s. 1992.

i huvudsak densamma som förut, dock fingo till trossdrängar antagas pojkar, och antalet ryttare i varje tältlag ökades först till 5 och sedan till 6.[1]

200 år ha förflutit, sedan adelsfanan sista gången gjorde verklig krigstjänst, nära 100 år, sedan dess namn försvann ur den svenska arméns rullor. Formellt har dock rusttjänsten ägt bestånd ända in i det tjugonde århundradet. Rusttjänstskyldigheten eller rättare sagt den penningavgift, som trätt i dess ställe, upphävdes nämligen på samma gång som indelningsverket genom en kungl. förordning av den 29 november 1901 efter en mer än 600-årig tillvaro. Den adliga rusttjänstens insats i vår krigshistoria har visserligen icke varit så stor, åtminstone icke under nyare tid, men i de växlingar, dess organisation och effektivitet undergått, speglar sig det växlande förloppet av konungamaktens kamp mot aristokratien, i detta fall liktydig med kampen mellan statens krav och den enskildes egoism, och därför torde dess historia ej sakna intresse.

---

[1] Frosterus, passim. Landshövdingen i Malmöhus' län till Stackelberg 26/9 1788. Koncept. Länsarkivet. Landsarkivet i Lund.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Bernadotte-problem.

Några kritiska anmärkningar.

Ehuru Bernard Sarrans' namn icke intager någon bemärkt plats inom Bernadotte-bibliografien, förtjänar hans publicistiska insats på detta område dock av flera skäl att räddas från glömskan. Sarrans' verk[1] utkom år 1845, då han själv var Louis Napoléons man, fylld av förhoppningar på den franska imperialismens återuppståndelse i moderniserad gestalt. Sarrans, som under allt detta var en övertygad radikal, fann sedermera, att han missräknat sig på Louis Napoléon och återgick under det tredje kejsardömet till en oppositionell ställning bland vänstern för att småningom helt draga sig tillbaka till lärda värv och mödor. Några data ur hans levnad ha här anförts, därför att den prägel av sökande radikalism, som man tror sig möta i hans biografi, obestridligen framträder i hans bok om Bernadotte. Det gives visserligen en av Sarrans' politiska uppfattning färgad tendens i denna bok: Bernadotte stämplas som en »besinningslös rival till århundradets främste härförare», ja, det sparas icke på än starkare kryddade fraser av samma slag. Emellertid är Sarrans trots allt ett stycke av en historiker; hans vidräkning med Napoleons och — vilket för Sarrans är sak samma — Frankrikes ovärdige vedersakare, formar sig ofta liksom ofrivilligt till en framställning av händelserna själva, i deras oblidkeliga gång mot »ödenas fullbordan». Så kommer det sig, att studiet av Sarrans' verk trots dess obestridliga pamflettistiska karaktär och de många uppgifter, som sedermera avförts ur historien, erbjuder ett långt större intresse än t. ex. Touchard Lafosses panegyriska skildring av Karl XIV Johans gärning, hur späckad med värdefulla sakuppgifter den senare än må vara.

Sarrans urskiljer trenne olika perioder i Bernadottes levnad. Först framträder denne såsom revolutionens soldat, besjälad av »frihetens religion», en riddare utan fruktan och tadel. Men över det andra skedet av hans öden faller en desto skarpare slagskugga.

---

[1] B. Sarrans Jeune (1795—1874): Histoire de Bernadotte, Charles XIV-Jean, Roi de Suède et de Norvège etc. I, II. Paris 1845. Om Sarrans' biografi se Larousse, Grand dictionnaire universel du 19:e siècle, 14, s. 232.

Detta behärskas nämligen av hans ärelystnad och makttörst, av hans lidelsefulla avund inför Napoleons uppåtgående stjärna och hans outhärdliga vrede över att vara underordnad en överlägsen man, en »hjälte». Bernadottes vanvettiga självkänsla driver honom härunder till »det oförlåtligaste av brott, glömskan av fäderneslandet». Men molnen draga förbi, och åter vinner Bernadotte ynnest i Sarrans' ögon. Sedan han vunnit Sveriges krona, »vågar han söndra sig från det despotiska Europa och bekänna sin fana, sin tro och sin dyrkan för svenskarnas frihet».[1]

Det är emellertid att märka, att Sarrans härmed, oaktat sin orättvisa och schematiska ensidighet, angivit själva ramen även för den senare vetenskapliga diskussionen om Bernadottes historiska roll. Bernadotte såsom fransk revolutionsgeneral, motståndare mot Napoleon och Sveriges härskare — det är i själva verket de olika grundetapperna av hans bana, som det enligt hittills gängse uppfattning gäller att, var för sig, belysa och klarlägga och mellan vilka man sedan har att finna sambandet mitt igenom förmedlande övergångar eller obestridliga kontraster.

Från fransk synpunkt är det uppenbart, att Bernadottes antagonism mot Napoleon i första rummet skall tillvinna honom uppmärksamhet, och att graden av kritik — ty någon välvilja har man näppeligen från det hållet att förvänta, i bästa fall objektivitet — skall bestämmas efter måttet av bedömarens sympati för Napoleons personlighet och statskonst. Liksom Thiers på 1840-talet, under Bonapartekultens högflodstid, var Bernadotte ogunstig och fann honom vara väsentligen »ömtålig och orolig»,[2] utan högre idealitet och *élan*, så är det då naturligt, att det nu levande, av det stora världskrigets erfarenheter och lidelser genomsyrade släktet av fransmän i Bernadotte skall se en föga förtroendeingivande skepnad, för att ej rentav säga desertör från fosterlandets fana. Tag t. ex. »La France du directoire», en rad till offentligheten befordrade »conférences», hållna år 1922 i Paris av modeförfattaren Louis Made-

---

[1] Jfr Sarrans, a. a., I, Introduction, s. III, V. Sarrans höjer sig till och med till synpunkten, att Napoleons makttillväxt och Bernadottes ärelystnad i lika mån voro frukter på den revolutionära utvecklingens träd, låt vara att han uttrycker saken med föga respekt för den senare: »Peut-être la défection du prince royal de Suède fut-elle la conséquence de l'ambition que l'exemple du premier consul développe dans l'âme vulgaire de Bernadotte». Introduction, XXVII. Likaså har Sarrans blicken öppen för betydelsen av den oppositionella krets, som under konsulatet grundades hos m:me de Staël: »de leur éloignement commun pour Napoléon, naîtra, entre Bernadotte et madame de Staël, une liaison qui portera un jour des fruits amers pour la France.» Bernadottes insats såsom krigsminister värdesättes högt av Sarrans (I, s. 29 ff.). Måhända kan Sarrans' sympati för Bernadotte som konung (II, passim) delvis härledas ur dagspolitiken; han ville tydligen ej stöta sig med den härskande dynastien i Sverige, ty han ivrar för att detta land skall emancipera sig från det ryska inflytande, varunder det anses vara »inféodée», och ansluta sig till Frankrike.

[2] Histoire de la Révolution française, VI (Paris 1844), s. 144.

lin och behandlande förutsättningarna för brumaire-kuppen,[1] och man möter en historisk fatalism, enligt vilken det icke gavs någon annan väg ut ur direktorialregimens lättsinne och slapphet än en militärdiktatur och ingen annan vilja än Napoleons att skapa och upprätthålla en sådan. Men bakom detta utvecklingsförlopp döljer sig på djupet enligt Madelin ett annat sammanhang, det, att »hur lågt nere vårt land än må synas, kommer den stund, då det reser sig, repar sig, återtager sin stråt och till deras förvåning, som trodde det förlorat, lyfter sig till topparna, under det att man ännu i går trodde det för alltid utplånat i bakgrunden.» Under det att Napoleon liksom ett århundrade senare Foch, Clemenceau och Poincaré i denna anda varit ödets man i fransk historia, framstår hos Madelin Bernadotte — enligt Paul Barras' ord — såsom »örnprofilen, som blott var en trast» (s. 238), mannen, som sköts åt sidan av omständigheternas makt. Vänder man sig från Madelins lilla arbete, som närmast intresserar som ett symptom, en »populärvetenskaplig» publikation, avpassad efter allmänhetens kända stämningsläge och sympatier, och dröjer inför Frankrikes mer officiösa historieskrivning, så möter man där en 1921 utkommen volym av den bekanta »Histoire de France contemporaine», författad av G. Pariset och skildrande perioden 1799—1815, d. v. s. konsulatet och kejsardömet — av allt att döma ett standardverk, med den breda och solida framställningens tyngdpunkt förankrad inom den inre förvaltningshistorien i ordets vidsträckta bemärkelse. Ehuru det i samband med Parisets arbete icke kan vara tal om någon dagspolitisk tendens, är den missaktande tonen mot Napoleons antagonist likväl oförtydbar, då författaren (s. 138) på tal om Bernadottes andel i konspirationerna mot förste konsuln anmärker, att den förre »blott tänkte på sig själv», att han »hade mer ärelystnad än karaktär» och att han »med förkärlek utbredde sin medborgerliga känsla (son civisme) i ord för att utmynta sina grundsatser i karriär». Denna metod att med psykologiserande fraser vinna en lättköpt förklaring på Bernadottes hållning under konsulatet är icke enastående inom fransk litteratur; man känner den förut ej blott från Pingauds bok om Bernadotte, Napoleon och bourbonerna, skriven cum ira et studio mot den förstnämnde, utan även från Christian Schefers i övrigt så älskvärda och av vidsynta perspektiv belysta teckning av Bernadotte och hans konungagärning.[2]

Allt som allt kan man endast konstatera, vad som en vidlyftigare axplockning inom fransk historisk publicistik säkerligen än

[1] Se för ovanstående, Introduction, s. VI, vidare s. 238, 262. E. Lavisse, Histoire de France contemporaine depuis la révolution jusqu'à la paix de 1919. T. III. G. Pariset, Le consulat et l'empire (1799—1815). Paris 1921.

[2] Léonce Pingaud, Bernadotte, Napoléon et les Bourbon (1797—1844). Paris 1901. Christian Schefer, Bernadotte roi (1810—1818—1844). Paris 1899. Pingauds bok äger förtjänsten att i diskussionen indraga en rad olika källor och memoarverk; särskilt må i sistnämnda avseende betonas, att han haft tillgång till ryska arkiv.

ytterligare skulle bestyrka, att därstädes en nästan dogmatiskt utformad tradition bildats om Bernadotte såsom den egocentriske lyckoriddaren par préférance bland det första kejsardömets män. Det är en tradition, som förvisso hämtat riklig näring av årtalet 1813 och som yttermera frodas i samma mån som Napoleons världsfamnande politik hyllas som den franska nationens rätta livsluft[1].

Från den svenska forskningens synpunkt kunna, med all respekt för den galliska skarpsyntheten och människokännedomen, dylika uttalanden icke gälla såsom orubbliga prejudikat. Napoleonskulten har visserligen både frodats och efterlämnat några klassiska minnesmärken i Sverige, men dessa hava för oss numera endast litterärt intresse. Faran för subjektiv ensidighet hotar nog även oss på Bernadotte-problemens område, men från en helt annan sida. Karl XIV Johans insats i Sveriges utveckling är med rätta av svensk forskning högt skattad. Hans personlighet har så sammangjutits med våra levande, historiska traditioner, att det ligger allt-för nära till hands att utan vidare anse hans tidigare bana endast som en nyttig förskola före hans debut på svensk mark, ett skede i hans biografi, då han under ärorika bragder och gagnande politiska iakttagelser beredde sig på en dylik uppgift, som förestod honom i Sverige. Eller också frestas vi att alldeles bortse från Karl Johans tidigare öden, så när som på hans gascognarlynne med dess frikostiga yttringar av ett sydländskt temperament, och att obesett utgå från att han alltsedan sin ankomst till Hälsingborg uteslutande hämtade åtminstone sina politiska ingivelser från *Sveriges* behov och läge. Men man bör ej förgäta, att svenskarna år 1810 samlade sig omkring Bernadotte i främsta rummet såsom *fransman*, i det att de ville bli delaktiga av den energi, som berett sig välde över Europa, ej heller att han själv att döma av mångfaldiga vittnesbörd ända till sin död grubblade över frågan, hur hans tidigare levnadsbana i revolutionens tjänst och under Napoleons örnbaner skulle kunna förlikas med hans senare europeiska roll såsom svensk kronprins och en furste med förbindelser i den Heliga alliansens läger.[2]

Man torde därför böra fasthålla, att Bernadotte tämligen oförmodat försattes in i centrum av svensk politik och detta vid en så framskriden levnadsålder, att hans personlighet och hans tankevanor redan utpräglats under hans tidigare öden. Men därmed

[1] Betonas må, att den franska historieskrivningen särskilt på en punkt utfört en grundlig undersökning rörande Bernadottes biografi, nämligen vad angår hans ambassad i Wien på våren 1798. Se F. Masson, Les diplomates de la Révolution (Paris 1882), samt A. Dry, Soldats ambassadeurs sous le Directoire an IV — an VIII, II (Paris 1906).

[2] Utom vittnesbörden i svenska memoarverk om detta Karl Johans livliga intresse för eftervärldens åsikter och hans tidigare bana, må här åberopas en berättelse av en fransk turist, som besökte Sverige år 1842 och som erhöll upprepade audienser hos konungen: Amédée Clausade, Voyage à Stockholm (Paris 1845), s. 251—271. Se för övrigt de i Pingauds ovannämnda verk rikligt citerade, i Karl Johans smak avfattade franska publikationerna.

blir det obestridligen även för oss en uppgift att självständigt studera Bernadottes bana före år 1810. Med den franska vetenskapens domslut kunna vi, som sagt, omöjligt låta oss nöja. Vägen till visshet i dessa stycken sammanfaller nu till stor del med både den europeiska och den franska politikens dåtida huvudstråter. Den ovan antydda uppgiften blir ju i samma mån ansvarsfull nog, men — frestar ej därjämte här, liksom på Karl XII:s-problemets fält, utsikten att komma de betydande historiska frågor inpå livet, vilka sysselsätta vetenskapsmännen i de stora kulturländerna och av vilkas besvarande återigen perspektivet över vår egen historia ytterst måste bero, vad angår Napoleons tidevarv?

Förnyat intresse har problemet onekligen vunnit, då år 1921 andra bandet av sir Dunbar Plunket Bartons Bernadotte-biografi utkommit, behandlande just den enligt Sarrans' indelning *andra* perioden av dennes levnadsbana, 1799—1810.[1] Med författarens egna ord kan man säga, att han har »nalkats föremålet utan fördomar och med en önskan att låta händelser och urkunder tala för sig själva». Styrkan i Bartons framställning ligger också, utom i hans kännedom om den moderna litteraturen om Napoleonstiden, i den under all tillbörlig objektivitet framträdande välvilja, varmed han söker sätta sig in i Bernadottes avsikter och motiven för hans handlingar. Men liksom man på ett behagligt sätt vid studiet av Bartons verk erfar, att dess nedskrivande berett författaren nöje och vila, så nödgas man konstatera, att detsamma väsentligen hör till den i ordets bästa mening populära litteraturen. Ty någon avsevärd förstahandsforskning döljer sig näppeligen därbakom, lika litet som man kan säga, att författaren alltid klart fixerat den vetenskapliga problemställningen.[2] Även om man har anledning att antaga, att dessa brister än tydligare skola framträda, när Barton i fortsättningen går att behandla ett så pass välbekant ämne som Bernadotte såsom svensk regent, är vår forskning skyldig honom tack för den i varje fall betydande insats, han gjort på detta vidsträckta och för vår historia viktiga fält samt för den ledning han givit vid ett ytterligare inträngande i hithörande ännu dunkla frågor.

[1] Bernadotte and Napoleon 1763—1810 (London 1921). Angående första delen av Bartons verk ävensom åtskillig annan litteratur angående Bernadottes tidigare öden se denna tidskrift för 1915, översikter och granskningar, s. 69 ff. (recension av Sam. Clason). Ett exempel på modern kritik av en tradition om Bernadotte gives i P. Samzelius' uppsats Bernadotte i Indien (*PHT* 1917, s. 9). Av synnerligt intresse är den Bernadotte-bibliografi, som Barton meddelat i första bandet av sitt verk.

[2] Det må anmärkas, att det beror på en lustig förväxling, när Barton (s. 264 noten) meddelar, att C. O. Mörner sedermera blev vice konung av Norge. Se vidare om Bartons bok ävensom i allmänhet om Bernadotte-forskningen från svensk synpunkt undertecknads uppsatser, Karl Johan och Napoleon. Några synpunkter, I, II (Svenska Dagbladet, under strecket: $^{23}/_{2}$, $^{24}/_{2}$ 1923.)

*

Emellertid ådagalägger även en ytlig granskning, hur föga den vedertagna bilden av Bernadottes roll under konsulat och kejsardöme grundar sig på en fast och genomförd analys av källorna. Det är t. ex. påfallande, att jämväl en vetenskapsman av Vandals[1] rang på tal om brumairekuppen anför Touchard-Lafosses bekanta arbete[2] som en självständig källa, visserligen under den jämförande kritik, som kännetecknar den förstnämnde mästerlige författarens verk. Touchard-Lafosses framställning, som i nu berörda delar utkom av trycket år 1838, återfinnes nämligen, vad angår brumairetilldragelserna, mestadels verbotim i adertonde bandet av Walter Scotts »Vie de Napoléon Buonaparte», i form av en bilaga, betitlad »Notes historiques sur le 18 brumaire»[3] Ännu en omständighet är härvid att märka. Den ifrågavarande delen av Scotts Napoleonbiografi utgavs av trycket år 1827.

---

[1] I sitt klassiska verk L'avènement de Bonaparte (Paris 1903), s. 581, not till s. 306, har Vandal tagit ståndpunkt till problemet om Bernadottes uppträdande hos Napoleon på morgonen den 18 brumaire med följande ord, som här må i deras helhet anföras: »D'après quelques témoignages, Bernadotte aurait refusé d'entrer dans la maison à l'aspect du tumulte des officiers, mais son entrée et sa conversation avec Bonaparte sont rapportées par Barras (IV, 70—72) et par Touchard-Lafosse (233—37), c'est-à-dire en réalite par Rousselin de Saint-Albin, ami de Bernadotte; d'autre part Sarrazin, qui reçut ses premières impressions, confirme le fait de l'entrevue. Mémoires, 131—133.» Härav torde framgå, att, såsom ovan säges, Barras' memoarer och Touchard-Lafosses skildring värdesättas av Vandal såsom inbördes parallella, varandra bestyrkande källor. Vad angår Rousselin de Saint-Albin (1773—1847), är att märka, att denne icke medföljt Bernadotte till Sverige och sålunda ej heller kunde tänkas ha upptecknat Karl Johans yttranden om hans tidigare öden. På sådana uppteckningar synes emellertid, såsom av det följande torde framgå, Touchard-Lafosses skildring i vissa delar grunda sig. Såsom förmedlare och agent åt Karl Johan kan däremot Rousselin de Saint-Albin mycket väl ha spelat en roll. Denne karaktäriseras såsom »un dantoniste prolongé», ständigt genomsyrad av hat mot klerikalism och absolutism; han hade först bland annat varit attacherad vid Bernadottes stab, blev därefter under dennes krigsministertid »sécrétaire général» i departementet, sysselsatt med att uppsätta proklamationer. Efter 1815 grundlade han tidningen »Constitutionnel» (Larousse, a. a., 13, s. 1466 ff.). Enligt Pingaud (s. 367) skulle ingen mindre än Karl Johan ha inspirerat, kanske skrivit en och annan artikel i »Constitutionnel» mot »ultras». — Man får det intrycket, att Rousselin de Saint-Albins papper, om de bevarats, borde innehålla både ett och annat av värde för Bernadotte-forskningen.

[2] Histoire de Charles XIV. Roi de Suède et de Norvège. T. I, II (Paris 1838). Touchard-Lafosse (1780—1847), som tjänstgjorde såsom krigskommissarie 1809—1815, miste vid restaurationen sin befattning och livnärde sig därefter genom en lika outtröttlig som brokig publicistisk verksamhet, icke ens skyende litterära områden av ganska sensationell art. Ett hundratal verk ha framgått under hans händer, till stor del under andras anonyma medarbetarskap (se Michaud, Biographie universelle, XLII, s. 9.

[3] W. Scott, Vie de Napoléon Buonaparte, empereur des français, précédée d'un tableau préliminaire de la révolution française, XVIII (Paris 1827). Appendices, s. 33—59: Notes historiques sur le 18 brumaire. Inledningsvis säges: »Les faits suivants, qui n'ont jamais été rendus publics, mais dont nous pouvons garantir l'authenticité, jettent un jour nouveau sur cette periode agitée pendant laquelle Napoléon s'empara du pouvoir suprême, et nous revélent les risques qu'il courut d'être prevenu dans ses desseins, ou même de les voir échouer tout-à-fait.»

Då levde ännu den från direktorialtiden ryktbare vicomte Paul Barras, vilken först i januari 1829 lyktade sina dagar. Barras har, som bekant, efterlämnat en serie memoarer, vilka i autentisk form först utkommo på 1890-talet.[1] I dessa Barras' efterlämnade anteckningar har den moderna forskningen velat urskilja två olika beståndsdelar, nämligen dels troligen i dagboksnotisens form nedskrivna referat från möten och sammanträden, dels diverse reflexioner och anmärkningar, vilka under årens lopp vidfogats det alltjämt i Barras' gömmor förvarade memoarverket. Nu hör uppenbarligen till denna senare kategori en annotation rörande den deputation, varmed den radikala gruppen av de femhundrades råd på förhösten 1799 skall ha uppvaktat dåvarande krigsministern Bernadotte för att förmå denne att medverka till att Barras och Sièyes avlägsnades ur direktoriet. Barras förtäljer, att Bernadotte då till honom inberättat denna hänvändelse, och tillägger, att samme man »till och med sedan han blivit konung har skriftligen kommunicerat detta faktum till historikerna», vilket påstående Barras styrker med att citera — just bilagan till Walter Scotts nämnda verk. Därav framgår ju otvetydigt, att Barras känt Notes historiques sur le 18 brumaire, när han slutredigerat sina memoarer i denna del. Men det verkar då onekligen förbluffande att finna, att Vandal styrker sin tilltro till Touchard-Lafosses framställning av brumairekuppen bland annat därmed, att densamma stämmer med Barras' memoarer. Båda återgå ju tydligen på samma källa — det i Walter Scotts bok publicerade dokumentet. Då Vandal jämväl åberopar Sarrazins minnen såsom grund för att i denna del sätta lit till Touchard-Lafosse och Sarrazins minnen icke varit mig tillgängliga, kan det ingalunda vara min avsikt att opponera mig mot den version av händelseförloppet, som den eminente historikern givit. Men det må likväl tillåtas mig att ytterligare vid Touchard-Lafosses källa rörande brumaire anknyta en erinran om att dessa av Vandal obeaktade notiser gjorts till föremål för en amper kritik få år efter deras publikation. Det skedde i det år 1830 publicerade verket »Bourienne et ses erreurs volontaires et involontaires ou observations sur ses mémoires.» I Chap. I av detta verks andra del återfinnas nämligen några »Observations sur le 18 brumaire de M. Bourienne par M. Boulay de la Meurthe, ancien ministre d'état etc.» I dessa anmärkningar konstaterar författaren, att Bourienne — vars författarskap jag i övrigt förbigår — hämtat sina uppgifter om brumaire-kuppen från de år 1827 publicerade »notes historiques», vilka förklaras knappast förskriva sig från Bernadotte, utan förmodligen från en i så hög grad indiskret, illa underrättad och lögnaktig vän till denne, att han kunde anses såsom fiende

[1] George Duruy, Memoires de Barras. I—IV (Paris 1895, 1896). **Jfr I, Introduction générale, samt II, Préface, VII. »Notes historiques sur le 18 brumaire» äro omnämnda: III, s. 494 (under hänvisning: »voir l'appendice de la Vie de Napoléon par Walter Scott») samt s. 495.**

till denne generals »gloire». För att bevisa otillförlitligheten av »notes historiques» är Boulay de la Meurthe i tillfälle att (s. 48) avtrycka en förklaring från själve Joseph Bonaparte rörande en kärnpunkt i hela den påtalade berättelsen, Bernadottes påstådda besök hos Napoleon den första kuppdagens morgon. Joseph, som ju skulle ha förmedlat detta besök och ledsagat Bernadotte till Napoleon, skriver härom bland annat: »Tout le recit est controuvé; le général Bernadotte n'a pas vu le général Bonaparte dans la matinée du 18; il n'est pas entré dans sa maison.» —

Märkas bör, att ehuru Vandal givit stödet av sin auktoritet åt uppgiften, att Bernadotte på morgonen den 18 brumaire besökt Napoleon och haft en uppgörelse med denne, han likväl försiktigtvis uteslutit hela den dramatiska dialog mellan de båda militärerna, som från Touchard-Lafosse vunnit så rikligt insteg i senare litteratur av mer eller mindre vetenskaplig läggning.

Det är emellertid icke endast i fråga om brumairekuppen, som det låter sig göra att uppvisa den sistnämnde författarens beroende av sina källor. Bland Gustaf Löwenhielms papper å Riksarkivet återfinnas nämligen, såsom Sam. Clason redan förut i denna tidskrift antytt (*HT* 1905, s. 238 ff.), jämte »notes historiques» i versionen av år 1827 en rad på franska avfattade promemorior, vilka väsentligen gå igen i olika delar av den skildring, som Touchard-Lafosse meddelat av Bernadottes öden före år 1810. Detta gäller sålunda — för att nu fullfölja detta Clasons allmänna påpekande — om Bernadottes och Bonapartes möte i Passeriano i oktober 1797 (Touchard-Lafosse, I, s. 143—152), om episoden med rojalisten Chiappe, vilken under Bernadottes krigsministertid skall ha uppsökt denne och föreslagit honom att tillsammans med hertigen av Enghien, som för tillfället befann sig i Paris, företaga en monarkistisk kupp (ibid., s. 202—205), om Bernadottes trångmål vid München under 1805 års fälttåg (ibid., s. 307—308), om hans andel i den preussiska kampanjen år 1806 (ibid., s. 319—339), om hans roll i slaget vid Wagram (ibid., II, s. 72—97) samt vid försvaret av Antwerpen och därmed förknippade tilldragelser (ibid., s. 98—123).[1] Väsentligen överensstämma i alla dessa

[1] Samtliga dessa promemorior förekomma i en volym, betitlad, »Karl XIV Johans historia»; de äro därstädes förknippade i en bunt med senare gjord påskrift: »Kopior af bref, noter, bulletiner etc. ang. Karl Johan och Napoléons inb. förhållanden» samt äro respektive försedda med följande rubriker: »Entrevue du Général Bernadotte avec le général Bonaparte à Passeriano Vendemiaire an VI. Octobre 1797»; »Proposition du duc d'Enghien. Termidor an 7; Juillet 1799; »Reflexions sur la prise de Munich en 1805», »Notes historiques sur la bataille de Jena»; »Rapport du Prince de Ponte-Corvo à l'Empereur au bivouac de Léopoldau le 7 Juillet 1809 et note sur la bataille de Vagram»; »Notes historiques sur l'expedition des Anglais sur l'Escaut et le commandement du Prince de Pontecorvo à Anvers, son entrevue avec Napoléon à Vienne et à Paris en 1810.» Samtliga dessa promemorior äro hållna i episk stil, med Bernadotte figurerande i tredje person.

fall de berörda promemoriorna och Touchard-Lafosses framställning, ofta verbalt och detta — betecknande nog — särskilt när det är fråga om ordväxlingar, personliga samtal och s. k. »bevingade ord». Grundad anledning finnes nu att anse »notes historiques sur le 18 brumaire» som uttrycket för Bernadottes egen version av dessa händelser,[1] men då så är, vinna givetvis de uppgifter och uppsatser i intresse, som vid sidan av nämnda »notes historiques» förekomma både hos Touchard-Lafosse och i Gustaf Löwenhielms papper. Äro i själva verket ej samtliga dessa promemorior helt enkelt att betrakta såsom Bernadottes memoarer, återspeglande hans hågkomster från det förgångna, vederbörligen brutna genom hans fantasirika temperament och kanske även mer eller mindre tillrättalagda efter hans avsikter och intressen vid en senare tidpunkt? Touchard-Lafosse antyder i inledningen till sitt verk, att han till sitt förfogande haft mycket auktoritativa och förnäma förbindelser: en bekant till honom från kejsardömets första dagar, vilken år 1838 vistades i Stockholm, hade därifrån omkring år 1823 tillskrivit Touchard Lafosse och berättat om de förtroenden, han erhållit av Karl XIV Johan; denne skulle visserligen ha avböjt interlokutörens anmaning att nedskriva sina minnen, sägande, att tillräckligt med historiskt material alltid funnes för den intresserade för att fälla ett rättvist domslut om Karl Johans tidigare bana samt att regeringsärendena fullt lade beslag på hans uppmärksamhet.[2] Är det då ej en händelse, vilken icke allenast *liknar* en tanke, att i den svenske ministerns i Paris gömmor hamnat en serie av just sådana ledtrådar genom Bernadottes historia, som Karl Johan själv kunde tänkas ha lämnat och att dessa anvisningar så punktligt följts av hans officiöse hävdatecknare inför Europa, Touchard-Lafosse!

De promemorior, som tydligen inarbetats om också ej insmälts i denne författares framställning, äro därför väl förtjänta att studeras i sin ursprungliga avfattning. Så t. ex. gör den ovan omnämda episoden med rojalisten Chiappe ett ganska förbryllande intryck i Touchard-Lafosses berättelse om Bernadottes krigsministertid. Man spörjer sig, hur denne åt revolutionen hängivne general

---

[1] Utom de vittnesbörd av Barras, som ovan anförts angående författarskapet till ifrågavarande anteckningar, och frånsett Vandals benägenhet att utan vidare anse, att Touchard-Lafosses framställning i denna del ytterst härstammar från Bernadotte, må det anmärkas, att i »Bihang till de la Gardieska archivet. Tillägg till Tjugonde delen» (Lund 1844) publiceras (s. 18 ff.) »ett document, som H. K. Maj:t Carl XIV Johan lemnade åt Löberöds Bibliothek, säkerligen för att vägleda en framtid vid bedömandet af ett bland de vigtigaste ögonblicken i hjelten Bernadottes lefnad». Det är i själva verket de ifrågavarande notiserna från brumairekuppen, ehuru begynnande först från och med Bonapartes ankomst till Fréjus. Till yttermera visso är överensstämmelsen mellan den avskrift, som lämnats till Löberöds bibliotek, och originalet bevittnad av Karl Johans adjutant E. A. Lewenhaupt. Då emellertid »notes historiques sur le 18 brumaire» i det de la Gardieska arkivet föreligga i stympat skick och hos Touchard-Lafosse äro ofullständigt refererade, är det — om man ej vill bruka den Löwenhielmska samlingen — skäl att gå till Walter Scotts Napoleon-biografi för att nyttja berörda källa.

[2] Touchard-Lafosse, a. a., I, Introduction, s. 7 ff.

kunde bereda hertigen av Enghien rådrum att undfly straffet för hans stämplingar mot republiken. Förklaringen lämnas tillfullo av Touchard-Lafosses källa i detta stycke, promemorian i den Löwenhielmska samlingen, vilken ställer Bernadottes ridderliga uppträdande mot hertigen år 1799 i relief gentemot Bonapartes brutala åtgärd i Vincennes fem år efteråt. Tendensen ligger här blottad och uppenbar, manande till kritisk varsamhet i umgänget med dessa »memoarer». Redan detta torde vara ett resultat av betydelse för forskningen. Det är tydligt, att promemoriorna liksom Touchard-Lafosses arbete blott i andra hand och under vaken jämförelse med andra vittnesbörd kunna tillmätas något vitsord. Å andra sidan torde ej skäl föreligga att alldeles utrangera Bernadottes tradition såsom historisk källa, lika litet som t. ex. Napoleons retrospektiva betraktelser i fångenskapen helt lämnats åsido av vetenskapen.

Till sist förtjänar det omnämnas, att en av promemoriorna i den Löwenhiemska samlingen icke äger någon motsvarighet i Touchard-Lafosses verk och veterligen ej heller publicerats på annat håll.[1] Då densamma är av ett obestridligt intresse såsom förmodligen innehållande Bernadottes egen version av hans roll vid konspirationerna mot Napeleon vid tiden för konkordatets tillkomst, meddelas denna promemoria såsom bilaga nedan.

*

Onekligen vinner Karl Johans framställning av sin egen roll i inre fransk politik därigenom ett ökat intresse, att det är en av händelserna tillbakaskjuten person, som kommer till orda. Det är lockande att spekulera över de möjligheter, som kunnat dölja sig även i Bernadottes politiska planer. Att märka är även, att Karl Johan, ehuru en furste i den Heliga alliansens Europa, så gott som genomgående hävdar, att det varit i egenskap av frihetsivrare, ja, doktrinär republikan, som han opponerat sig mot Napoleons makttillväxt fram mot diktatur. Denna attityd gör obestridligen åtminstone ett trovärdigt intryck. Om det också återstår att undersöka, i vad mån dessa Karl Johans anspråk ägt motsvarighet i den historiska verkligheten, så visa de ändå alltid, att han till och med under det s. k. »allenastyrandets» glansperiod på maktens tinnar i själ och hjärta känt sig som »libéral de vieille date».[2] Ett annat

[1] En reservation är här på sin plats för de publikationer, som citeras av Pingaud (a. a., s. 343 ff.) och som med mer eller mindre fog betecknas såsom inspirerade av Karl Johan. De äro nämligen långt ifrån alla tillgängliga i svenska bibliotek.

[2] När Karl XIV Johan år 1823 lät sig föreläsas Hans Järtas artikel i Odalmannen »Om undsättningsanstalter» med dennas bestridande av läran om samhällsmaktens härkomst från folket, utbrast han: »Est-il possible? Lui, liberal de vieille date, un des auteurs de notre pacte social, parler ainsi et dans un pays qui dans moins de cent ans a six fois fait usage de ses droits» o. s. v. Valda skrifter af Hans Järta utgifna af H. Forssell, I. Lefnadsteckning, CLIII (Stockholm 1882). Betecknande äro också i sin mån Karl XIV Johans ord år 1842 till A. Clausade (a. a., s. 257).

och ej mindre framträdande drag i promemoriorna är, att Bernadotte tecknas som en laglighetens målsman, som t. ex. hellre ville bygga vidare på direktorialregimens grund än våldsamt omstörta densamma och som visserligen opponerat sig mot Napoleons stigande inflytande men också avböjde varje plan på att tillgripa tyrannmordets ultima ratio mot Napoleon. Men just såsom klar oppositionsman blir han föremål för Napoleons misstro och utsatt för hans intriger. Två motiv göra sig nu i det hela gällande för Bernadottes avoghet mot Napoleons välde. Den förres frihetspatos är redan omtalat. Men därtill ansluter sig hans åsikt, att Napoleon uppoffrade Frankrike för sin egen storhets skull, en storhet, som under tyngden av sitt gränslösa övermått alltmer hotade att störta kejsaren och draga Frankrike med sig i fallet. I promemorian om sitt försvar av Scheldemynningen mot engelsmännen år 1809 talar Karl Johan sålunda om Napoleon, »qui par son insouciance de ne pas penser d'abord à la conservation des anciennes conquetes avant d'en vouloir faire de nouvelles, avait laissé sans défence et pour ainsi dire, à la merci de ses ennemis, cette partie du vaste empire qu'il gouvernoit». Är detta endast »klokhet efteråt» eller återspegla dessa fraser verkligen Bernadottes tidigare tvivel på Napoleons lycka?[1]

Utan att föregripa resultaten av den forskning, som väl förr eller senare kommer att metodiskt belysa Bernadottes bana under åren 1799—1810, kan det måhända sättas i fråga, huruvida icke redan nu två skeden kunna urskiljas i densamma, det förra i — sit venia verbo — den jakobinska traditionens tecken, det senare, vidtagande omkring 1805, av mer realpolitisk natur. Det var nämlingen troligtvis ingen tillfällighet, att Bernadotte just år 1809, ehuru tyngd av Napoleons onåd, uppträdde såsom Fouchés troman i den inre franska krisen och att de båda gemensamt återupplivade minnena från nationalbeväpningens och folkuppbådets frihetsberusade ålder. Det ligger därvid ganska nära till hands att antaga, att den skepsis, varmed en Fouché och en Talleyrand åskådade Napoleons vittutseende framfart i vår världsdel, också delades av Bernadotte, och att denne ej var främmande för den distinktion, som man inom inflytelserika kretsar begynte göra mellan kejsaren och Frankrike.[2]

När man vidare går att klarlägga de personliga drivfjädrarna till Bernadottes hållning från 1799 till 1810, skall man törhända i de fullständiga »Notes historiques sur le 18 Brumaire» observera, att en egendomlig orsak, förbisedd av Touchard-Lafosse, angives till att Bernadotte verkligen åtog sig krigsministerämbetet. Joseph och Lucien Bonaparte, som i Bernadotte sågo ett lämpligt redskap för sin avsikter, hade förgäves bearbetat honom, heter det; han

---

[1] Jfr kronprins Karl Johan till svenska ministern i Wien Bildt $^{18}/_{7}$ 1813. L. Tingsten, K. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift, 1924, s. 40.

[2] Om ovan berörda händelser se Louis Madelin, Fouché. 1759—1820. T. II, Chap. XVIII: 1809 (Paris 1901; ny upplaga 1923).

ville ej låna sig till deras rodocka. Även Bernadottes vänner — såsom Joubert — hade sökt intala honom att ătaga sig uppdraget. Men — tillägges det — »ce que n'avoient pu obtenir les amis et les partisans de Bernadotte, dupes de l'amitié apparente des Bonaparte pour lui, sa femme et sa belle-sœur en vinrent à bout.» Det är ett erkännande, som kanske klingar något romaneskt och som väl tål att kritiskt prövas. Att märka är emellertid att även beträffande Bernadottes för Bonaparternas intressen eftergivna ståndpunkt vid brumaire-kuppen en förklaring av liknande art har lämnats. Och detta i ett långt mer autentiskt aktstycke än »Notes historiques sur le 18 Brumaire». Barton har (a. a., II, s. 79 ff.) påpekat ett i Lucien Bonapartes memoarer tryckt brev till denne från Bernadotte, i vilket den senare i maj år 1804 diskuterar orsakerna till den absolutistiska utvecklingen av Frankrikes författning. Han förebrår sig därvid, bland annat, själv att under brumaire-dagarna ha låtit övertala sig av Joseph till att ej ingripa. »Varför?» fortsätter Bernadotte. »Därför att Joseph är man till Julie, som är syster till min hustru, Désirée. På sådana småsaker bero ett stort väldes öden.» Mot bakgrunden av sådana antydningar uppställer sig på allvar frågan, huruvida ej familjebanden betytt synnerligen mycket i Bernadottes förhållande till familjen Bonaparte, både stävjande hans lust att sätta sig i spetsen för dess fiender och omvänt skyddande honom mot Napoleons stundom mot honom riktade passionerade vrede.

Även i samband med Bernadottes biografi framträder faran av att utan vidare anse Napoleons centrala maktposition såsom given inom Frankrike från och med det att denne återvände från Egypten.[1] Från en sådan utgångspunkt reduceras lätteligen Bernadotte-problemet till spörsmålet, huruvida han visat sig lojal eller ej mot Frankrikes självskrivne härskare. I överensstämmelse med ett sådant åskådningssätt är det, då uppmärksamheten alldeles övervägande fästes vid själva brumaire-kuppen såsom avgörande för Napoleons och Bernadottes inbördes förhållande. Men republiken bestod även efter brumaire, och Napoleons makt växte först småningom till ett större mått av anseende än t. ex. Carnot, Hoche och Joubert ägt före honom. Tvivelsutan är det mer befogat att — med en rubbning i Sarrans' i spetsen för denna uppsats ställda periodindelning, vilken ännu följes av Barton — anse åren 1802—1804 vara vändpunkten i Napoleons och Bernadottes inbördes relationer, de år, då den senare övertygas, att materialet brister för en omedelbar rekonstruktion av Frankrike efter jakobinskt eller åtminstone direktorialt schema och att man har att för en längre tid framåt bereda sig på en napoleonsk diktatur.

Varje periodindelning har emellertid sina blottor, så även den nyss förordade, ty lika visst torde vara, att Bernadotte aldrig helt

[1] Se härom **Harald Hjärne**, Revolutionen och Napoleon. Några drag och synpunkter (Sthlm 1911), särskilt s. 148.

resignerade inför Napoleons makthärlighet. Detta faktum, som så livligt beaktats särskilt av fransk vetenskap, har av denna härletts väsentligen ur Bernadottes motspänstiga och svårtyglade natur. Synpunkten må lämnas i sitt värde. Betonas kan emellertid, att en mindre abstrakt och påtagligare inspirationskälla tvivelsutan förefunnits för Bernadottes städse sprudlande missnöje med den napoleonska regimen. Ty om det är säkert, att flera av Napoleons generaler i honom endast kunde se en kamrat, som gynnats av lyckan och med stöd av deras förtjänster svingat sig upp till ära och härlighet, så har detta tydligen i alldeles särskild grad varit fallet med Bernadotte. Denne hade som bekant varit krigsminister omedelbart innan Napoleon faktiskt övertog ledningen i den franska staten, och det är anledning att tro, att liksom Bernadotte efter brumairekuppen i en rapport till den nya regeringen påpekade den stora uppryckning, vilken under hans ministertid skett i Frankrikes krigsväsen,[1] så ansåg han allt framgent, att Napoleon gått fram och skördat, där han, Bernadotte, odlat och sått. Med desto större indignation måste därefter den senare bära alla de prov, med vilka Napoleon icke tvekade att belasta hans föga hållfasta tålamod.

Även den sistnämnda synpunkten på Bernadottes opposition mot Napoleon måste säkerligen brukas med all försiktighet, mer som en ledtråd för studier än som en ofelbar klaven till de psykologiska gåtorna i dessa historiska personers mellanhavanden. Till sist skall i detta samband blott framställas det önskemålet, att till grund för vidare forskning på området lägges en metodisk och helst av militär sakkunskap genomförd undersökning av Bernadottes verksamhet som krigsminister under sommaren 1799. En sådan undersökning, verkställd på ort och ställe, skulle säkerligen i tveggehanda måtto befrämja vår kännedom om Bernadottes personliga roll och utveckling, i det att densamma dels skulle giva en bild av den militära ståndpunkt, på vilken han befann sig efter revolutionskrigens erfarenheter, dels även lämna svar på frågan, huruvida Bernadotte i september 1799 verkligen orättmätigt avlägsnades från en framgångsrikt förvaltad hederspost.

Nils Forssell.

Bilaga.

Följande i den Löwenhielmska samlingen å Riksarkivet förvarade promemoria gör intryck av att vara en fragmentarisk uppteckning efter Karl Johans framställning. General Simons sammansvärjning, »le complot des libelles», som nedan omtalas, kom i

[1] Se Sarrans, a. a., I. Notes et pièces justificatives N:o 3, s. 329. Extrait du compte rendu par le général Bernadotte (ex-ministre de la guerre) de l'administration de ce département, depuis le 15 messidor an VII jusqu'au 29 fructidor suivant, présenté aux consuls de la republique le 1er germinal an VIII.

dagen i maj 1802; det är känt, att Bernadotte samtidigt bedrev konspirationer i m:me de Staëls krets (se härom G. Pariset, a. a., s. 138, 139), men Bernadottes egen version av händelseförloppet har hittills ej beaktats av historieskrivningen. Nedanstående dokument torde därför, brukat med kritik, vara ägnat att tillvinna sig uppmärksamhet:

Note sur le Concordat. Après le Concordat une portion du Sénat, du Corps Législatif, du Tribunat et la presque totalité des Généraux pensaient déjà à arrêter les usurpations toujours croissantes de Napoléon. — Il fut question de prendre un parti. — Plusieurs projets furent conçus. — Le général Bernadotte en présenta un qui portait que Napoléon avait perdu le titre de citoyen français pour avoir accepté la précidence de la république Italienne;[1] La Corse devait être déclarée libre et indépendante, et Napoléon envoyé en Italie pour exercer sa présidence; les Constitutions de l'an IV et de l'an VIII devaient être les bases du nouveau pacte social; la France restait république; elle avait trois directeurs, dont le président était investi, immédiatement après la déchéance du premier Consul, de la dictature pendant six mois; la dictature pouvoit être renouvellée. Napoléon, arrêté, devait être jugé, si son abdication ne suivait pas la déchéance de cette magistrature. Moreau ne fut point mis dans le secret, mais on lui réservait une place de Directeur.[2] Les choses en étaient là, et le projet devait être mis en exécution peu de jours après, lorsque le général Simon fit répandre, de son chef, une proclamation anonyme, pour inviter l'armée de l'Ouest à marcher sur Paris, pour déplacer le Consul. Les esprits étaient, à la verité, tellement aigris, que tout était possible, mais cet évênement inattendu frappa d'épouvante les membres du Sénat, du Corps législatif et du Tribunat. — Les généraux, Masséna, Brune et Augereau furent consternés de ce contertems. — Bernadotte, général en chef de l'armée de l'Ouest, et à Paris par congé, comptait sur le devouement de son armée; elle était peu nombreuse, à la vérité, mais disposée à tout entreprendre et à tout ôser, sous la conduite de son général. Le général Simon n'était du courant de rien. L'on comptait néanmoins sur lui pour l'exécution. — Ainsi Bernadotte n'eut aucune part à cette intempestive lévée de bouclier. — Cependant elle excita une grande surveillance de la part de Napoléon pour découvrir les auteurs. Le général Bernadotte garda le silence, et les généraux Masséna, Brune et Augereau reprirent leurs anciennes chaines et retournèrent dans les rangs du Consul. Moreau, à qui il avait été envoyé des exemplaires de cette proclamation, crût cette occasion favorable pour se rapporter de Bonaparte; il se rendit chez le ministre de la police, son compatriote, lui remit des exemplaires et offrit, s'il en était besoin, son bras et son influence. Le Consul ne répondit rien. —

[1] La Constitution de l'an VIII. Art. IV dit: »La qualité de citoyen français se perd: par naturalisation en pays étranger; par l'acceptation de fonctions ou de pensions offertes par un gouvernement étranger» etc.

[2] Toutes les réunions eurent lieu chez Madame de Staël.

Underrättelser.

— Över *Nordiska Historikermötet i Göteborg 5—7 juli 1923* har utkommit en officiell redogörelse, författad av mötets generalsekreterare Nils Wimarson (Göteborg 1924). Rörande de vid mötet hållna föredragen lämnas kortare referat eller hänvisas till de tryckta publikationer, i vilka de eventuellt sedermera ingått.

— Av *Kungl. Bibliotekets Handlingar* har en fyrtionde del utkommit (1924). Bland innehållet intresserar särskilt den digra bilagan omfattande betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek, avgivet den 28 februari 1923 av bibliotekssakkunniga. För vår bibliotekshistoria är denna de bibliotekssakkunnigas utredning utan allt tvivel av banbrytande betydelse. Av synnerligen kompetenta forskare — såsom författare framträda riksbibliotekarien Collijn, lektor Fehr, förste bibliotekskonsulenten Hjelmqvist, överbibliotekarien Hulth och andre bibliotekarien A. B. Carlsson — ges ingående skildringar dels av de svenska läroverksbibliotekens allmänna utveckling, dels av de enskilda bibliotekens speciella historia. Ett viktigt och förut tämligen okänt område inom den svenska kultur- och lärdomshistorien har därmed på en gång i sina huvudlinjer klarlagts. Det är överflödigt att tillägga, att de framlagda undersökningarna även på många punkter giva värdefulla bidrag till den svenska lärdomsskolans historia.

— Uplands Fornminnesförening har utgivit en kort *Handledning i kulturminnesvård* (Uppsala 1924, 59 s.). Den intressanta och instruktiva lilla skriften, i vilken ingå uppsatser av ett flertal forskare, bör bliva av den största nytta för det kulturella upplysningsarbetet i orterna.

— För de biblioteksintresserade i vårt land är Svend Dahls »Haandbog i Bibliotekskundskab», vars första upplaga utkom 1912, väl känd. Av många skäl har befunnits lämpligt att låta denna förträffliga handbok framträda i svensk dräkt genom översättning och en för svenska förhållanden lämpad bearbetning. Av den svenska editionen, *Svend Dahls Bibliotekshandbok*, har nyligen första bandets första del utkommit under redaktion av Samuel E. Bring (Uppsala & Stockholm, Almqvist & Wicksells förlag, 1924, 432 s.). Av det särdeles värdefulla innehållet fästa vi speciellt uppmärksamheten vid följande för den svenska upplagan direkt författade partier: Axel Nelson, *Medeltidens latinska bok och skrift*, Sam Jansson, *Svenskt skrivskick under medeltiden och fram till våra dagar*, Isak Collijn, *Översikt av det svenska boktryckeriets historia 1483—1700.*

— De ståtligaste minnena från vårt folks forntid utgöras utan tvivel av våra märkliga landskapslagar. För den svenska språk- och historieforskningen är det en viktig nationell uppgift att bland så vida kretsar som möjligt sprida kännedom om dessa enastående kulturminnesmärken. Med glädje kan från denna synpunkt hälsas den värdefulla publikation, som nyligen i den välkända serien »Västergötland, Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning», under redaktion av docenten E. Neuman, utkommit: *Äldre Västgötalagen, översatt och förklarad* av professor Nat. Beckman (Uppsala 1924). Med enastående sakkunskap har professor Beckman gått till sitt värv. Han har icke blott vid flerfaldiga tidigare tillfällen diskuterat språkliga problem sammanhängande med Västgötalagen. Han har även ägnat västgötarnas klassiska rättsurkund en ingående juridisk och historisk granskning, som för vårt vetande på området varit av utomordentlig betydelse. Vi finna också i föreliggande arbete det samlade resultatet av dessa årslånga studier. En inledning ger oss först en klar och levande bild av sättet för lagens tillkomst och den allmänna karaktären av de i densamma införda rättsbestämmelserna. Vi observera här särskilt en intressant — om också naturligtvis i sina detaljer något problematisk — beräkning av den ekonomiska standard, vilken av lagen förutsättes hos en fullsutten bonde. Härefter följer själva översättningen av lagen. Prof. Beckman har nedlagt ett säkerligen högst tidsödande arbete på att återge den fornsvenska texten icke blott reellt så troget som möjligt utan även på ett för nutida läsare fullt begripligt språk. Han har därjämte bifogat vidlyftiga förklaringar, inrymmande välkomna historiska och språkliga kommentarer, samt understundom ur andra lagtexter meddelat supplerande partier, vilka med större säkerhet kunna anses hava en gång tillhört Äldre Västgötalagen. Den framställning, som sålunda givits. bär för visso i någon mån en subjektiv prägel. Det är, såsom förf. själv uttrycker sig, författarens uppfattning av texten, icke texten själv, som framlägges. Men just härigenom får arbetet sitt alldeles särskilda värde. Förf. har icke nöjt sig med ett formellt återgivande av lagens mer eller mindre dunkla uttryck, utan vågat försöket att nå fram till en i alla avseenden genomtänkt och genomarbetad åskådning, till en verklig förståelse av de gamla rättsreglerna. Även om olika meningar på spridda punkter kunna göra sig gällande, måste det därför erkännas, att förf. lämnat ett grundläggande bidrag till en verklig *tolkning* av Äldre Västgötalagen i hela dess omfattning. Arbetet avslutas med ett kapitel över »Västgötalagens befolkningsstatistik», innehållande några sannolikhetskalkyler rörande Västergötlands folkmängd vid medeltidens mitt. De originella, väl valda illustrationer, av vilka verket prydes, förtjäna ett speciellt lovord.

— Alltsedan Knut Stjernas idérika studie »Lund och Birka» utgavs 1909, har en diskussion pågått om den där framställda åsikten, att Birka varit ett av friserna grundat handelsfaktori. Ett visst

stöd åt denna åsikt gav E. Wadstein med sina uppsatser »Birka och Bjärköarätt» (Namn och Bygd, 1914) och »Friserna och deras handelsvägar i Norden» (1920), där han under framhållande av de talrika frisiska lånord, vilka förekomma i svenskan, även sökte härleda namnet »Birca» från ett nederländskt ord »berek». Detta ord förekommer i betydelsen »rättskipning» eller »område där rättsskipning försiggår» i medeltida urkunder från Brügge. Wadstein antog, att detta ord sedan genom de frisiska handelsmännen kommit till Sverige, där den av dessa befolkade handelsplatsen fick namnet Birca, på grund av att den hade sin särskilda rättskipning och lag. Av samma ord »berek» skulle även den danska rättstermen »birk» (= område med särskild lag och egen domstol) och Bjärköarätt (den gamla nordiska benämningen på stadslag) ha bildats. Dessutom antog Wadstein, att friserna längs Sveriges, Norges och Finlands kuster upprättat talrika handelsfaktorier, vilka på grund av den särskilda rättskipning, som rådde där, kallades Birkö, Bjarköy, Björkö o. d.

Wadsteins hypoteser ha okritiskt godtagits av flera forskare, men ha nu totalt utdömts av E. Wessén i dennes sakrika uppsats *Birca och björköràtt* (i Namn och Bygd, 1923). Wessén uppvisar, att »berek» på intet sätt är besläktat med Birca, Birkö, bjärköarätt eller birk. Björkö (fsv. Biærkö), av vilket ortsnamn »Birca» snarast är att uppfatta som en latiniserad form, är blott ett vanligt vegetationsnamn i likhet med de angränsande Mälaröarnas, t. ex. Alsnö och Ekerö. Då på denna ö en bebyggd handelsort uppstod, i vilken »ett slags primitiv stadsrätt» gällde, kallades denna lag »bjærköarrætter», d. v. s. »Björkös rätt». Då sedan nya städer uppstodo i Norden, överflyttades »Björkös rätt» till dessa. I Danmark missuppfattades emellertid ordet »biærke-(«birke-)ræt», och man antog, att här förelåg en analogi till t. ex. »hærads-ræt» (den rätt, som gäller inom ett härad). Följden blev, att »biærkeræt» tolkades som »rätt gällande i ett biærk», varför termen »biærk» eller »birk» uppstod som beteckning för en särskild, med häradet sidoordnad, rättskrets, t. ex. en stad. Wessén vänder sig även skarpt emot Wadsteins något lättvindiga antagande, att de flesta öar med namnet »Björkö» äro att betrakta såsom forntida handelsplatser och frisiska faktorier. Endast ett fåtal av dessa öar kunna antagas ha blivit uppkallade efter Björkö (Birca) på grund av att de liksom denna ha varit handelsplatser. Härmed utdömes även hypotesen, att dessa öar fått sitt namn på grund av att den kungliga »köpfriden» där utlysts i ett björklövstält för de främmande köpmän, som önskade besöka längre in i landet belägna marknadsplatser. Wesséns undersökning innehåller dessutom en mängd andra skarpsinniga iakttagelser rörande de talrika problem, som äro anknutna till det nordiska stadsväsendets uppkomst. Nästan lika betydelsefull är den dock såsom en hälsosam reaktion mot förhastade slutsatser på grund av yttre namnlikheter. Vid ett studium av den frisiska rättshistorien finner man nämligen, att någon särskild juris-

diktion ej rådde på de frisiska eller kontinentala handelsplatserna under 700- och 800-talen och att ordet »berek», som först förekommer under medeltidens senare århundraden, på Birkas tid *icke* kan tänkas ha haft betydelsen av »område där rättsskipning försiggår».

A. S—k.

— Av utomordentligt stort intresse för vår fornhistoria är professor O. von Friesens nyligen utkomna avhandling *Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden* (Uppsala Universitets Årsskrift, 1924, 165 s.). Förf. har på ett synnerligen skarpsinnigt och övertygande sätt lyckats uppvisa, att herulerfolkets ursprungliga bosättningsort varit södra Jylland och de danska öarna och att detta folk förmedlat handelsförbindelserna mellan västra Tyskland och Norden. Förf. har dessutom i detta sammanhang fått tillfälle att närmare beröra ett flertal andra viktiga historiska problem ur Nordens äldsta historia och att till deras lösning lämna nya, betydelsefulla bidrag.

— *Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria* är titeln på en nyligen av docenten Elias Wessén utgivet arbete (Uppsala Universitets Årsskrift, 1924, 198 s.). Förf. diskuterar i första kapitlet »Svenska stamgudar: Yngve-Frö och Gaut-Oden.» Efter en analys av de gotiska stamsagorna, sådana de meddelas av Jordanes, stannar förf. vid det första namnet i goternas ättelängdsserier: *Gapt*. Detta namn identifieras med *Gaut*, vilket i sin ordning hänföres till det gotiska folkets och dess konungars »stamfader», guden Oden. Denne »stamfader» är att jämnställa med de heroiska eponymer, som kunna påvisas hos så gott som alla germanska folk. Närmast dröjer förf. i en lärd utredning vid Yngve-Frö, från vilken den uppsvenska konungaätten räknade sina anor. Men Gaut-Odens rike blev icke begränsat till själva gota-folket. Med den sydöstliga kulturströmmen under de första århundradena e. Kr. trängde Odenstron även fram till götarna, goternas stamfränder, vilka inom kort blevo de speciella Odensdyrkarna i Norden. I det andra kapitlet, »Götar och goter», söker förf. leda i bevis, att »götarna» betecknade själva moderstammen, från vilken »goterna» en gång avsöndrat sig, och att den språkliga distinktionen *au* — *o(u)* helt naturligt uppkommit i sammansättningar, såsom *Ostrogothœ*, *Visigothœ* o. s. v. Det tredje kapitlet, av övervägande religionshistoriskt innehåll, är ägnat »Njord och hans fränder». Slutligen möta i slutkapitlet »Några anmärkningar till Adams av Bremen framställning av Norden och uppsvearnas hedendom». Förf. ger i detta sammanhang en källkritisk granskning av Adams upplysningar om Norden, byggd på en uttömmande beläsenhet i den omfattande litteraturen och beaktande de mest olika sidor av det invecklade problemet. I sin helhet utgör doc. Wesséns arbete utan tvivel ett av de mest betydande bidrag på det fornhistoriska området, som under de senaste decennierna sett dagen i vårt land. Lingvistisk-

filologisk sakkunskap har på ett lyckligt sätt förmält sig med grundliga historiska och religionsvetenskapliga insikter. Genom skarpsinniga kombinationer och uppslag har förf. lyckats kasta ljus över ett flertal dunkla frågor, och på förut icke beaktade vägar har han tagit ny mark i besittning för kunskapen om vår folkstams äldsta historia.

— Föreningen »Urd», som åtskilliga år med framgång bedrivit publikationsverksamhet på de nationellt-kulturhistoriska forskningsområdena, har 1924 utgivit ett nytt arbete, *Den baltiska Nordens kyrkor* (J. A. Lindblads förlag). Förf., prof. Johnny Roosval, grupperar här för första gången de medeltida kyrkobyggnaderna kring Östersjön som en naturlig enhet. Säkert skall denna nya uppfattning i framtiden kunna bliva givande i flera avseenden. Boken innehåller en hel del intressanta uppslag, t. ex. om Uppsala domkyrka som inspirationskälla för vissa av tegelkatedralerna söder om Östersjön (Marienkirche i Lübeck o. s. v.). Arbetet är synnerligen rikt illustrerat och berömvärt prisbilligt (kr. 5: 75), varför det lär kunna påräkna en vidsträckt spridning.

— *The Times of Saint Dunstan* är titeln på ett år 1923 utkommet arbete av J. Armitage Robinson (Oxford, Clarendon Press). Förf. har velat skildra Englands andliga och religiösa liv under 900-talet närmast i anknytning till monografier över fyra av århundradets ledande män: konung Æthelstan, ärkebiskop Dunstan, biskop Æthelwold och biskop Oswald. Arbetet, som är livfullt och intressant, äger betydelse även för nordisk historia, då det närmare utreder den andliga miljö, från vilken den verksamma engelska missionen till Skandinavien utgick.

— I skriftserien Probleme der Weltwirtschaft, utgiven av det verksamma Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universität Kiel, har utkommit *Die Handels- und Schiffahrtsbeziehungen zwischen Lübeck und Finnland* av Hans Karl v. Borries (Jena 1923, 214 s.). Arbetet, som bygger på en aktningsvärd beläsenhet i såväl tysk som finländsk litteratur, ger en läsvärd och upplysande skildring av Lübecks och Finlands ömsesidiga handelsförbindelser från äldsta tider till våra dagar. Särskilt djupgående har undersökningen icke kunnat bliva, då den spänner över en så omfattande tidsperiod. Den har naturligtvis även lidit under det konstlade i själva problemställningen: Finland är ju ända till 1800-talets början en integrerande del av svenska riket, och dess handelshistoria kan ej förstås utan i nära sammanhang med det övriga Sveriges. Speciellt gör sig denna sistnämnda svaghet gällande vid behandlingen av den svenska »högmerkantilismen» och dess betydelse för de finsk-lübeckska handelsförhållandena. Förf. synes t. ex. på denna punkt icke hava tagit kännedom om den senaste svenska grundläggande diskussionen i ämnet, såsom den återfinnes i Heckschers bekanta arbeten.

— I Statens offentliga utredningar för år 1923 har införts en av docenten Herlitz på officiellt uppdrag verkställd *Utredning angående vissa spörsmål rörande städernas domstolsväsen.* Utredningen är av betydande historiskt intresse, enär den innehåller en värdefull historisk undersökning rörande den svenska stadsjurisdiktionen och dess utveckling. Vi möta sålunda här en ingående diskussion av magistratinstitutionens historia, av stadsjurisdiktionens förhållande till det allmänna domstolsväsendet under olika tider och av städernas privilegier och deras rättsliga innebörd.

— I Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet har riksbibliotekarien Collijn påbegynt utgivandet av *Acta et processus canonizacionis Beate Birgitte.* Till grund för utgivandet har lagts den i Kungl. Biblioteket förvarade, i Rom skrivna handskriften, vilken år 1920 utkom i faksimileupplaga (Codices medii ævi e Bibliotheca Regia Holmiensi selecti phototypice expressi, I). Det är en för svensk medeltidshistoria synnerligen viktig källskrift, som sålunda göres lättare tillgänglig för forskningen. Utgivningen är ombesörjd med största sakkunskap och noggrannhet. Vi hoppas sedermera återkomma till den betydelsefulla publikationen, då densamma fullständigt föreligger i tryck.

— Med de bägge 1922—23 utgivna banden *Renæssancens Frembrud* och *Höirenæssancen Syd og Nord for Alpene* (Khvn, Gyldendal) har Valdemar Vedel enligt sina egna ord i företalet till det förstnämnda arbetet velat sammanknyta sina tidigare offentliggjorda medeltidsstudier med de undersökningar över seicentos kulturliv, som han för några år sen påbörjat. Det tidsskede, han i sina bägge band renässansstudier behandlat, sträcker sig sålunda från omkring 1300 intill 1500-talets senare hälft. Till typ och anläggning stämma hans nu föreliggande verk i allt väsentligt överens med hans tidigare studier. Framställningen är sålunda tämligen osystematisk, mera syftande till pittoresk belysning av materialet än till någon verkligt djupgående analys, och huvudlinjerna skymmas ofta bort av detaljerna. De stora frågor i den senare medeltidens historia, som sysselsätta den moderna forskningen, ägnar författaren blott ett tämligen ringa intresse. Hela det komplex av betydelsefulla problem, som Konrad Burdachs snillrika och vittomfattande forskningar upprullat, beröras endast periferiskt. Hans uppsats i Deutsche Rundschau, bd. 158, finnes visserligen citerad i bibliografien men däremot ej det långt viktigare verket »Reformation, Renaissance und Humanismus» (Berlin 1918), där den nämnda uppsatsen ingår i bearbetad form och med ett rikt material av lärda noter och hänvisningar. Men det har tydligtvis ej varit författarens avsikt att prestera några egentliga primärundersökningar; han har snarare velat åstadkomma en för den bildade och allmänintresserade publiken lättillgänglig skildring av det skede, vilket man plägar beteckna som den moderna kulturens uppkomst-

period. Att hans framställning är stilistiskt förträfflig, livfull och fängslande faller av sig självt. Detsamma gäller om översikten av högrenässansens kultur, som genomgående förråder ett starkt och personligt betonat intresse. Att ingå på diskussion om verkets vare sig allmänna anläggning eller enskildheter torde under dessa omständigheter få anses överflödigt. Mindre detaljmisstag, såsom att Richard de Burys bekanta verk Philobiblon citeras under namnet Polybiblion, böra givetvis rättas i en eventuell ny upplaga.

— Frågan om fördrivna furstars restitution har av ålder framkallat vidlyftiga politiskt-statsrättsliga diskussioner. Ett ryktbart exempel å en dylik diskussion har av docenten Grauers upptagits till behandling i hans studie över *Det pfalziska restitutionskravet, en rättsdiskussion från 30-åriga krigets dagar* (Göteborgs Högskolas Årsskrift, 1924). Kurfursten Fredrik V av Pfalz, »vinterkonungen» av Böhmen, vilken av kejsaren fördrivits icke blott från Böhmen utan även från sitt arvland Pfalz, upptog mot sina vedersakare en mångårig litterär kamp, vars genljud sträckte sig vida omkring i Europa. På grundval av originalakterna har docenten Grauers givit en omsorgsfullt dokumenterad redogörelse för stridens förlopp och de olika rättsståndpunkter, som under densamma av de olika parterna hävdades. Det är romerskt-kanoniska rättsbegrepp om »spoliatus» och »spoliator» m. m., som äro huvudargumenten i den stora processen. Från svensk synpunkt är av speciellt intresse att konstatera, att fullständigt motsvarande rättsåskådningar kommo till synes i den politiska polemiken mellan hertig Karl och Sigismund.

— Som en förstudie till avslutningen av det stora arbetet »Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark» har professor Aage Friis publicerat *Danmark ved Krigsudbrudet Juli—August 1870* (Köpenhamn 1923, 222 s.), en historisk framställning av den danska regeringens politik vid den mest kritiska tidpunkten av Danmarks historia efter 1864 och intill världskrigets utbrott. Det källmaterial, författaren använt, är i stort sett detsamma som i det förstnämnda arbetet och kommer att i huvudsak ingå i andra delen av den av honom utgivna aktpublikationen »Det nordslesvigske spørgsmaal 1864—1879».[1] Av de akter från de franska, svenska och österrikiska utrikesministeriernas arkiv, som författaren haft tillgång till, ha helt naturligt de franska varit särskilt givande. Vidare har författaren använt de danska statsrådsprotokollen, krigsministeriets förtroliga papper samt en av P. Vedel år 1903 utarbetad redogörelse för händelserna under sommaren 1870. Kriegers dagboksanteckningar ha lämnat viktigt supplerings- och kontrollmaterial.

[1] Se härom *HT* 1923, s. 98 ff.

För Danmark kunde det synas lockande att genom deltagande i kriget på Frankrikes sida söka återvinna Slesvig eller åtminstone den danska delen därav. Folkopinionen var också i hög grad fransk-vänlig och sökte påverka regeringen i krigisk riktning. Tron på Frankrikes seger var allmän. De båda storfinansiärerna Tietgen och Adler, vilka ekonomiskt voro engagerade i vissa av Frankrikes militära företag, ivrade för anslutning till detta land, likaså en av de mest bemärkta officerarne, förre krigs- och marinministern general Raasløff, vilken, ehuru utan något uppdrag av regeringen, härom inlät sig i underhandlingar med Napoleon III. Den franske utrikesministern Gramont frestade Danmark med alliansanbud, och i syfte att utöva påtryckning på den danska regeringen sändes en särskild emissarie, hertigen av Cadore, till Köpenhamn, varjämte en fransk eskader skickades till de danska farvattnen.

I denna situation ställdes de danska statsmännens kallblodighet på prov. Beklagligtvis stod den dåvarande ministären ej under den fasta ledning, som greve Frijs' personlighet hade förlänat den närmast föregående. Väl voro konseljpresidenten greve Holstein-Holsteinborg och utrikesministern baron Rosenørn-Lehn ej benägna för någon äventyrspolitik, men de voro båda i politiskt avseende föga betydande män och saknade den auktoritet, som Frijs ägt. Rosenørn-Lehn, en personligen sympatisk man, var oerfaren inom den styrelsegren, han företrädde, och ej vuxen den svåra situationen. Detta var desto mera betänkligt, som ministärens övriga medlemmar och särskilt Hall, målsmannen för den politik, som fört Danmark till 1864 års krig, visade sig mottagliga för folkopinionens och Frankrikes påtryckning.

Gentemot den starka krigiska vind, som blåste över landet och som hotade att rycka regeringen med sig, bildade Rysslands och Englands hållning en motvikt. Såväl den ryske som den engelske ministern i Köpenhamn varnade Danmarks ledande män för att övergiva neutraliteten, och särskilt den förstnämnde förde ett mycket bestämt språk. Vidare inberättade det danska sändebudet i Petersburg, Vind, att kejsar Alexander till honom uttalat sina farhågor för en dansk allians med Frankrike och manat Danmark att bevara neutraliteten. Samma vädjan riktade kejsaren även i brev och telegram till konung Kristian. Själv var denne fullkomligt övertygad om nödvändigheten för hans land att under alla förhållanden vara neutralt och visade sig otillgänglig för de krafter, som verkade i motsatt riktning.

Till särskilt gagn var det för Danmark, att under denna oroliga tid, när regeringen var splittrad och utsatt för opinionens bearbetning, utrikesministeriet faktiskt styrdes av Vedels fasta hand. Han saknade tilltro till det franska kejsardömet och Napoleon, vilken han betraktade som »vor Tidsalders Fordærvelse og onde Aand». Genom studiet av rapporter, avgivna av danska officerare, som under åren 1868 och 1869 på nära håll iakttagit tillståndet inom den franska hären, var han väl informerad angående bristfälligheterna

hos Frankrikes militära organisation. Han lyckades, ehuru med svårighet, ena de splittrade meningarna inom regeringen om ett neutralitetsprogram, så avfattat, att det ej band Danmark för framtiden, utan att dock Bismarck hade någonting att invända mot detsamma. Det säkraste stödet för sin försiktiga politik fick Vedel hos greve Frijs, vilken under den tid, då krigsentusiasmen stod på sin höjdpunkt, tillkallades för att leda förhandlingarna med Cadore, vilket han gjorde med klokhet och takt samt utan att låta förleda sig till några utfästelser. Ehuru hans sympatier voro på den franska sidan, ogillade han den »Francomanie», som behärskade det danska folket till den grad, att det glömde landets egna intressen. Han var bestämt emot varje överilat steg och försökte dämpa de heta känslor, som togo överhanden hos flera av ministärens medlemmar. Hur starkt meningarna bröto sig inom regeringen och hur nära det var, att ministerkris ej kunnat undgås, därom ger professor Friis' livfulla och med belysande citat kryddade framställning påtagliga vittnesbörd. T. o. m. efter underrättelsen om de första franska nederlagen ville Hall, som hoppades, att krigslyckan skulle vända sig, ej släppa sina planer på anslutning till Frankrike. Den 8 augusti — således sedan Mac Mahons nederlag vid Wörth blivit bekant — skrev Frijs till Andræ: »Vor Ven, Hall, vil naturligvis ligesom salig Don Quijote just nu tage Parti for Franskmændene og finder saaledes Erklæringen om, at vi vil holde paa Neutraliteten, for stærk» (s. 184—185). Och i Vedels skildring av händelserna heter det: »Med grædende Taarer søgte Hall at faa Grev Frijs til at indse, at man dog ikke maatte lade Cadore rejse uden at medgive ham et bestemt Løfte» (s. 186). Professor Friis avger följande befogade slutomdöme om de båda män, vilka framför andra äga förtjänsten om att Danmark räddades från att lockas med i kriget: »Det var en Lykke, at under den store Krise, hvor Fejlgreb let kunde have bragt os ind i store Vanskeligheder, maaske have hidført Statens Undergang eller i alt Fald skabt et halvt Aarhundredes haarde Livsvilkaar for vort Folk, laa den afgørende Indflydelse hos disse to Mænd, den højtdannede, skolede Embetsmand, den nøgternt beslutsomme Godsejer. De forenede i sjælden Grad Viden och Overblik, Besindighed, Fasthed og Smidighed, de Egenskaber, der gjorde det muligt at tillempe og gennemføre den rette Opfattelse af Maal og Midler for Danmarks Udenrigspolitik, for hvilken Kong Christian IX i Juli—August 1870 umiddelbart og ubetinget var Talsmand» (s. 202).

Ehuru vårt land ej hade anledning att hysa revanchekänslor mot Preussen och dessutom genom sitt läge ej på samma sätt som Danmark berördes av det fransk-tyska kriget, rådde dock i Sverige samma stämning som i vårt södra grannland. Hade Danmark dragits in i kriget, så hade vår ställning därigenom blivit vida vanskligare. Därför äger professor Friis' skildring av Danmarks politik vid krigsutbrottet 1870 ett stort aktuellt intresse också i Sverige och gör genom sin lugna saklighet samt det klara

ljus, som den sprider över den danska, förut föga kända utrikespolitiken under denna kritiska tid, ett starkt intryck på en svensk läsare. *E. H.*

— Under titeln *Aus 50 Jahren. Erinnerungen des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertefeld* (Paetel, Berlin 1923, 299 s.) har Johannes Haller utgivit den bekante tyske diplomaten, förutvarande preussiska sändebudet i Oldenburg och München, furst Ph. zu Eulenburgs anteckningar från ett långt liv i kejsar Vilhelm II:s närmaste omgivning. Ända från början av dennes regering till dess han 1907 störtades genom en av Maximilian Harden framkastad, enligt Hallers åsikt orättmätig anklagelse var han kejsarens intime vän, med vilken denne brukade diskutera alla viktigare politiska frågor. Eulenburg, som var diplomat mot sin vilja och hatade politik, berättar emellertid icke mycket om politik, och hans politiska omdömen äro rätt naiva. Han säger sig redan 1888 ha med bekymmer sett kejsarens obetänksamma steg, men om han också indirekt avstyrt många dumheter, synes han dock knappast ha haft mod att direkt ingripa mot dem. Sitt största värde ha memoarerna genom de livliga skildringarna av en rad betydande politiker på 1870- och 80-talen. Särskilt intresse har framställningen av Bismarck — icke som politiker, ty det övergick Eulenburgs förstånd — utan som människa. Hittills har man icke fått någon så intim skildring av Bismarck och hans familj i vardagslag, i synnerhet icke av sonen Herbert, som fadern väl uppfostrat till sin efterträdare. Eulenburg fick såsom knappast någon annan inblick i detta otillgängliga hem, där han i åratal var daglig gäst.

Ett yttrande av Bismarck till Eulenburg från augusti 1883 må här anföras. Han förklarade, att Sveriges bekymmer för en rysk eller tysk annexion voro ogrundade. »Varken Ryssland eller vi tänka därpå; vad ha vi att göra där? Att Sverige tänker på att återtaga Finland, förstår jag. Men finnarna tänka ej på att åter bli svenskar. Ryssland har behandlat dem bra».

Hein.

— Inom den rika litteratur, som sett dagen i Ryssland efter världskrigets avslutande, intager Michajl Lemkes 1920 publicerade dagboksanteckningar en framstående plats (*250 dagar vid kejserliga högkvarteret. 25 september 1915—2 juli 1916.* Petersburg 1920. Мих. Лемке. 250 дней в царской ставке. 25 сент. 1915—2 июля 1916. Государственное издательство, Петербург 1920.) Författaren, som blev som reservofficer mobiliserad vid krigsutbrottet, tjänstgjorde till september 1915 vid reservformationer och blev sedan kommenderad till högkvarteret som officer vid generalkvartermästarens stab. I sitt förord anför författaren, att han gav sig själv sitt hedersord på, att han skulle föra en detaljerad dagbok över sina upplevelser, och det löftet har han samvetsgrant hållit. Alla papper, som passerat ge-

nom hans händer, har författaren avskrivit eller gjort utdrag av, sina samtal med höga vederbörande har han i detalj återgivit, och han gör ingen hemlighet av att han lyssnat vid dörrar och fört anteckningar över telefonsamtal, som han på ett eller annat sätt uppsnappat, samt överhuvudtaget antecknat i detalj allt, som kunde vara av minsta intresse. Sina dagböcker har han omsorgsfullt hållit dolda och publicerar dem »av intresse för den historiska forskningen». Dagboksanteckningarna innehålla mycket intressant material och göra ett starkt levande intryck. Kritiken över arméledningen och särskilt högsta ledningen är mycket skarp, men man måste giva författaren rätt i mycket av vad han skriver. General Alexeev prisas dock i höga ordalag. Författaren är mycket omständlig och synes hava antecknat även de minsta småsaker, t. ex. en helsides plan av matsalen, där stabens officerare och tjänstemän intogo sina måltider. Författaren, som i egenskap av f. d. journalist arbetat på pressbyrån, anför de generella instruktioner, som gällde för kommunikéernas författande. Betecknande är bestämmelsen, att framgångar, där tyska trupper varit engagerade, skulle relateras som segrar över tyskarna, men dylika över österrikisk-ungerska trupper skulle karaktäriseras såsom vunna över fienden, vidare att antalet tagna fångar skulle upptecknas flera gånger och på olika data för att, som det heter i instruktionen, framkalla illusionen av större framgångar. Av särskilt intresse för svenska läsare är en anteckning av den 22 oktober 1915: »Jag erhöll i uppdrag att yttra mig över ett manuskript med titeln 'Existerar det en rysk fara', vilket tillställts generalstabschefen av ingenjör Emeljanov.» Alexeev har å författarens förklaring tecknat: »Studera broschyren. Jag är beredd utanordna medel för dess tryckande på svenska och för dess utbredning i stor skala, om den kan skingra svenskarnas farhågor rörande Ryssland.» I maj 1915 hade högkvarteret på svenska utgivit i 30,000 exemplar en broschyr »Svar på ett varningsord» av Sven Hedin, »Rysslands framträngande till Atlanten och de rysk-svenska relationernas framtid», av Ing. Nik. Emeljanov 1915. »Nu har författaren utgivit en andra broschyr, enligt min mening onödig. Den innehåller en avbasning, men är ovederhäftig och i förhållande till Finland obekväm. Jag skrev i den riktningen i min rapport till generalkvartermästaren.» Den 25 oktober finnes följande anteckning i denna sak: »Alexeevs resolution rörande min rapport om Emeljanovs manuskript. 'Avböja E:s förslag och återställa manuskriptet. Jag anser, att det icke är stabens sak att finna lämplig person för att utföra arbetet; det är utrikesministeriets sak. Om förslag göres om ett bra arbete, är jag villig lämna medel för dess offentliggörande.'» Den 15 febr. 1916 antecknas, att Emeljanovs broschyr tryckts på svenska i 30,000 exemplar och att en ringa del sålts i Stockholm och Helsingfors. Resten hade utdelats i Sverige genom de ryska militära myndigheternas försorg. Av intresse är även anteckningen, att meddelanden till Telegrafagenturen Nord-Süd i Stockholm och Köpenhamn re-

digerades i högkvarteret av bl. a. den i Sverige icke okände överste Assanovič. Flera belysande exempel på arten av denna byrås »informationsverksamhet» anföras av författaren. Författaren omnämner, hur de polska Krakau-tidningarna missbrukade en stor svensk morgontidnings namn genom att avtrycka utdrag ur icke existerande ryska provinsblad rörande stora allierade framgångar, Essens erövring av engelsmännen, kejserlig order att storma Berlins befästningar m. m., vilka utdrag skulle hava stått i den svenska tidningen. Författaren gör den svenska tidningen den rättvisan att säga, att dessa utdrag ej stått att läsa i den svenska pressen. Författaren avslöjar grundlösheten i de illvilliga rykten, som i visst syfte av vissa personer i ansvarig ställning i ryska generalstaben utspredos angående stor export av spannmål från Finland till Sverige f. v. b. till Tyskland samt angående Sveriges krigiska avsikter och Finlands upprorsförberedelser. Anteckningarna innehålla åtskilligt av stort intresse om intrigspelet från ryskt håll för att misstänkliggöra Sveriges politik, och författaren förlöjligar de militära myndigheternas dumhet och deras naiva tilltro till alla möjliga ovederhäftiga rapporter från »säkra källor».

Författaren anför ett utdrag ur en rapport från ryske ministern i Stockholm, daterad april 1916, i vilken denne inberättar om den s. k. Ålands-agitationen. Ministern förklarar, att aktivisternas av den tyska ministern, v. Lucius, understödda ansträngningar att störta utrikesminister Wallenberg icke, enligt hans förmenande, hade utsikt att lyckas, men att, om så skulle hända, läget skulle bliva hopplöst och farligt och att det borde vidtagas åtgärder för att skydda Finland, särskilt gränsen upp till Vita Havet, då de svenska trupperna skulle tränga fram över Rovaniemi. Visserligen kunde denna väg icke beträdas av stora truppmassor, men den svenska armén vore särskilt utbildad för dylik krigföring. En koncentration av de ryska trupperna i norra Finland vore däremot icke behövlig.

Författaren, som tydligen var (han lär vara avliden) en skarp iakttagare — hans karaktäristiker över de personer, han sammanträffat med, äro ofta mycket pregnanta — lämnar i sin intressanta bok ett synnerligen värdefullt material för bedömandet av livet i högkvarteret. Bilden som han tecknar över den huvudlöshet, som rådde där, är etsad med svavelsyra, men säkerligen av skrämmande likhet. Intrigspelet mellan de olika personligheterna, småaktigheten, månheten om det egna intresset, om karriären, äro nog tagna på kornet, likaledes motsättningarna mellan staberna och fälttrupperna. Av stort intresse äro författarens anteckningar om kejsaren och den roll, han spelade vid fronten. De bestyrka de uppgifter man från andra källor erhållit om dennes karaktär. Uteslutande komiskt verkar författarens meddelande om ett telegram, som på kejsarinnans namnsdag ankom till kejsaren i högkvarteret, denna vitala knutpunkt för krigföringen: »Jag lyckönskar alla av hela mitt hjärta. Måtte den allsmäktige Guden hjälpa. En nordlig dag. Jag går

i domkyrkan och därefter i badet. Känner mig mycket ensam.» Telegrammet är undertecknat Anna Vyrubova. Författaren frågade vakthavande officeren, om det skulle skrivas på lyxblankett. Efter en stunds överläggning och sedan jourhavande befälhavaren i generalfälttygmästarens kansli tillfrågats, beslöts det, att det skulle utskrivas på vanlig blankett. *H.*

Översikter och granskningar.

Statens ställning till järnvägarna i Sverige med särskild hänsyn till inlösningsfrågan. Ak. avh. av A. LILIENBERG. Stockholm 1923. 268 s.

Järnvägarnas historia i Sverige har ju redan tidigare varit föremål för undersökningar; jag tänker då närmast på den av Rydfors utarbetade historiken i Statens järnvägars jubileumsskrift 1906. Fortfarande återstår emellertid ganska mycket att göra på detta område. Bland specialfrågor, som skulle förtjäna att tas upp, kan exempelvis nämnas utvecklingen av statsjärnvägarnas taxepolitik. Beträffande de enskilda järnvägarnas historia är behovet av undersökningar ännu mera kännbart.

Även om vi för övrigt numera relativt väl känna det historiska förloppet vid statsbanenätets uppkomst och utveckling i Sverige, är därför ännu ej frågan om statens ställning till järnvägarna i allmänhet, statens järnvägspolitik i dess helhet, klarlagd. Här möter ju ytterligare frågan om statens förhållande till privatbanorna sådant det tagit sig uttryck i koncessionspolitikens utveckling, i statsinlösen av privatbanor o. s. v. Dessa problem ha ju även tidigare i någon mån varit föremål för behandling, särskilt av Troilius. Genom sin nyss publicerade avhandling, utarbetad på uppdrag av 1918 års järnvägskommitté, har emellertid doktor Lilienberg i vissa avseenden vidgat vår kännedom om dessa sidor av järnvägarnas historia.

Uppmärksamheten är i doktor Lilienbergs arbete i första rummet riktad på frågan om statsinlösen av privatbanor, och det nya som författaren bringar är väsentligen att finna på detta område. Även i övrigt ger avhandlingen dock i vissa punkter kompletteringar av tidigare arbeten, och som av bokens titel framgår, är ju också syftet att som bakgrund till huvudämnet, inlösningsfrågan, ge en skildring av statens allmänna ställning till järnvägarna i Sverige.

Behovet av en dylik fylligare bakgrund framgår utan vidare, om man tar hänsyn till den relativt inskränkta betydelse, som förstatligandet av enskilda järnvägar hittills haft i Sverige. Det förefaller a priori osannolikt, att man ur utvecklingen av dessa sporadiska inlösningsfrågor skulle kunna dra några mera vittgående slutsatser rörande vederbörandes principiella ställning till privatbanorna

i allmänhet, till frågan om stats- och privatbanesystemens respektive förtjänster och olägenheter. För att här kunna dra några mera bestämda slutsatser skulle det utan tvivel vara nödvändigt att företa en undersökning av hela koncessionspolitiken, av de möjligheter staten haft att göra sitt inflytande över privatbanorna gällande vid regleringen av taxepolitiken, vid träffande av avtal om samtrafik o. s. v., och hur dessa möjligheter utnyttjats. Inlösningsklausuler äro ju endast ett av de medel som stå till förfogande, när det gäller för staten att göra sitt inflytande gällande. En undersökning av dessa förhållanden skulle utan tvivel kräva rätt omfattande arbeten, särskilt när det gäller att nå klarhet om den praktiska tillämpningen av koncessionsbestämmelserna, i vad mån statens rätt till reglering verkligen visat sig effektiv. Men först genom en dylik undersökning skulle inlösningsfrågan ställas i sin rätta belysning. Att statsinlösen i så ringa utsträckning kommit till användning i Sverige, kan ju tänkas till någon del bero just på att staten haft andra möjligheter att göra sitt inflytande gällande. Den omständigheten, att svenska staten, dels genom sin ställning som ägare av landets viktigaste banor, dels genom sin koncessionspolitik, förvärvat ett betydelsefullt inflytande på landets allmänna järnvägsväsen, har utan tvivel varit ägnad att förebygga uppkomsten i Sverige av en stor del av de missförhållanden, som framträtt i vissa länder, där privatjärnvägar haft en mera dominerande eller oberoende ställning. [1]

Tyvärr har emellertid doktor Lilienberg ej i sitt arbete i större utsträckning upptagit dessa — det måste också som sagt medges — ganska omfattande problem rörande den allmänna koncessionspolitiken till behandling. Som bakgrund till huvudämnet, inlösningsfrågan, ger författaren visserligen en ganska utförlig framställning av statsbanornas uppkomst och utveckling i Sverige, men i fråga om koncessionspolitik o. d., där en undersökning skulle varit av minst lika stor betydelse för avhandlingens syfte, begränsar sig författaren i huvudsak till behandling av inlösningsklausulen. I utvecklingen av denna viktiga klausul ger emellertid doktor Lilienbergs avhandling en väsentligt ökad inblick, och den detaljerade framställningen av de enskilda inlösningsfrågornas behandling erbjuder också åtskilligt av intresse för Sveriges ekonomiska historia.

I sin allmänna historiska översikt av järnvägspolitikens utveckling betonar författaren starkt den »principlöshet», som karaktäriserade statens järnvägspolitik vid början av 1870-talet och i viss mån även senare. Man hade, som författaren uttrycker det, vid »1860-talets slut uppgivit den fasta mark, som utgjorts av 1854 års principbeslut». Det förefaller dock, som om författaren överdriver betydelsen av detta principbeslut. Innebörden av detsamma var ju som bekant, att i regel inga stambanor i landet finge anläggas

---

[1] Jfr Järnvägsstyrelsens skr. till Kungl. Maj:t d. 1 maj 1918 (Stat. meddel. Ser. D. Band VII: Extrahäfte II. Sthlm 1918.)

annat än genom statens omedelbara försorg och på dess bekostnad. Man måste emellertid ta hänsyn till att år 1854 anslutningen till dessa grundsatser, i varje fall på många håll, i rätt hög grad betingades av de ekonomiska svårigheter, som ställde sig i vägen för försök att på enskild väg bringa stambanorna till utförande. Dylika synpunkter framlyste också exempelvis 1862/63, då riksdagen direkt förklarade, att det visserligen vore önskvärt, att man kunde överlämna anläggandet av stambanorna åt den enskilda företagsamheten, men att förhållandena ej voro sådana, att man med hopp om framgång skulle kunna erbjuda enskilda eller bolag att verkställa dessa omfattande och dyrbara arbeten. Liknande synpunkter gjorde sig också gällande på 1870-talet. Skillnaden var endast den, att de ekonomiska förutsättningarna för privata järnvägsanläggningar nu började te sig gynnsammare. Om man tar hänsyn till dessa förhållanden, blir kontrasten mellan järnvägspolitiken före och efter 1860-talet knappast så stark som författaren gör gällande.

Den framställning avhandlingen ger av de olika fall, då statsinlösen av privatbanor i Sverige kommit i fråga, ger närmast till resultat, att dessa statsinköp i väsentlig grad föranletts av för varje fall speciella omständigheter, att allmänna principsynpunkter rörande stats- eller privatbanesystemets företräde spelat en vida mer underordnad roll. Trots allt synes författaren dock i ett par fall ha tillskrivit dessa senare synpunkter en något större betydelse än fakta verkligen berättiga till. En fortsatt analys synes med andra ord leda till en ytterligare inskränkning av den roll allmänna järnvägspolitiska synpunkter spelat vid respektive inlösningsfrågors utveckling.

Detta gäller exempelvis förslaget om statsinlösen av Köping—Hult-banan 1873. Författaren tycker sig vid denna tid åter kunna spåra tendenser i mera statsbanevänlig riktning. Och han framhåller (s. 118), att »den nya tankegång i statsbanefrågan, som alltså kan påvisas från förra delen av 1870-talet, är — — till stor del att betrakta såsom en återverkan av de järnvägspolitiska grundsatser, som vid samma tid började göras gällande å Europas kontinent, särskilt Preussen — —.» Det förefaller emellertid, som om författaren i någon mån överskattade anslutningen till dessa idéer här i Sverige. I varje fall torde man ej av regeringsförslaget angående inlösen av Köping—Hult-banan och den relativt ej obetydliga anslutning förslaget fick kunna sluta till någon mera markerad strömkantring i järnvägspolitiska principfrågor inom de ledande kretsarna.

Författaren har här ej uppmärksammat det tillspetsade läge, vari hela frågan befann sig. Köping—Hult-bolaget hade vid denna tid lagsökts av vissa obligationshavare på grund av förfallna obligationsräntor. Civilminister Bergström anförde själv i debatten uttalanden från bolagets sida, att bakom dessa lagsökningar stodo personer, som i sitt eget intresse sökte få bolaget försatt i kon-

kurstillstånd.[1] Av debatten i övrigt framgick tämligt otvetydigt, att man befarade, att det engelska bolag, som ägde Frövi—Ludvika-banan och skaffat sig inflytande över den nyss koncessionerade linjen till Oxelösund, skulle bemäktiga sig Köping—Hult-banan.[2] Som staten hade mycket begränsat inflytande över sistnämnda banas taxepolitik, synes man ha fruktat, att Frövi—Ludvika-bolaget skulle komma att införa tariffer, som överförde bergslagstrafiken från Köping—Hult-banan till Oxelösunds-linjen, till skada för statsbanorna och eventuellt också för Bergslagen. I varje fall synes hela frågan om statsinlösen av Köping—Hult-banan varit så starkt influerad av dylika speciella synpunkter, att man svårligen kan av frågans behandling sluta till en strömkantring i principiellt mera statsbanevänlig riktning.

Vad vidare beträffar civilminister Bergströms uttalanden till förmån för ökat statsinflytande över de enskilda järnvägarna, särskilt i fråga om inlösningsrätten, synes det mycket problematiskt, vilken betydelse man bör tillägga dem. Författaren framhåller själv, att Bergströms politik, för så vitt det gällde att tillförsäkra staten inlösningsrätt till koncessionerade järnvägar, ej stod i riktig samklang med hans principiella uttalanden. Fakta peka väl för övrigt närmast i den riktningen, att statsinlösen av järnvägar vid denna tid betraktades endast som en yttersta nödfallsåtgärd. Så ogynnsamma från statens synpunkt sett, som inlösningsbestämmelserna vid denna tid i allmänhet voro, kunde de svårligen vara avsedda att bringas till användning annat än i rena undantagsfall. Det var ju först på 80-talet, som inlösningsbestämmelserna började få en för staten mera acceptabel avfattning.

Trots de sympatier för en statsinlösen av Köping—Hult-banan, som från många håll framträtt vid riksdagen 1873, tillbakavisades propositionen i frågan, varvid utom lantmannapartiets sparsamhetstendenser också civilminister Bergströms impopularitet i andra kammaren torde i någon mån ha spelat in.[3] Det var ej förrän 1879, som statsinlösen av en bana för första gången genomdrevs, inlösningen av Hallsberg—Mjölby-banan.

Det är mot bakgrunden av den svåra ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet, som man har att betrakta hela denna inlösningsfråga. Det skulle måhända ha varit till fördel, om författaren här gjort sin framställning något fylligare och särskilt mera uppmärksammat den hotande bankkrisens inverkan på frågornas behandling, närmast då på förslaget om inrättandet av en järnvägshypoteksfond. Riksdagen 1879 sammanträdde ju under ett synnerligen spänt läge. Den sedan höstmånaderna 1878 pågående krisen kulminerade i viss mån vid denna tidpunkt genom Göteborgs Handelskompanis betalningsinställelse. Under påverkan av dessa förhållanden följde i inte så obetydlig omfattning uppsägningar av de

[1] Andra Kam. prot., V, s. 568.
[2] Jfr. t. ex. Andra Kam. prot. V, s. 565 ff.
[3] Första Kam. prot., 1895, 30: 42.

avsevärda utländska krediter, som en del svenska bankinstitut tagit i anspråk. Och detta skedde vid en tidpunkt, då bankerna hade sina tillgångar fastlåsta bland annat i järnvägsobligationer, som tillsvidare voro mer eller mindre osäljbara. Hans Forssell, som ju vid denna tid var finansminister, framhöll vid ett senare tillfälle i en polemik med A. O. Wallenberg, att 1879 en verklig bankkrasch hotade. »Det var fara för att en eller annan bank, och i synnerhet en, skulle helt enkelt få inställa sina betalningar, och det kunde ej beräknas, huru sådant skulle verka på de övriga. Detta kändes av varje man i riksdagen, ehuru ingen och allra minst regeringen kunde *då* utsäga sina farhågor, och det var kännedomen om detta förhållande, som drev riksdagen att, ehuru motvilligt, bevilja järnvägshypoteksfonden.»[1]

Måhända spelade liknande synpunkter i någon mån in också vid behandlingen av frågan om statsinlösen av Hallsberg—Mjölby-banan, men den avgörande faktorn var här säkerligen de egendomliga bestämmelser i bolagsordningen, som hotade att i grund ruinera aktieägarna, bland dem flera kommuner, och det ansvar staten här genom sin slappa koncessionspolitik i viss mån ådragit sig. Författaren framhåller också starkt betydelsen av denna omständighet, och det verkar därför en smula överraskande, att han i ett senare parti av avhandlingen (s. 234) tycks anse, att det ledande motivet för inköpet skulle ha varit önskan att utvidga statens stambanenät, ett motiv, som av allt att döma i verkligheten spelat en synnerligen undanskymd roll i ärendets utveckling.

För övrigt torde hela frågan i stor utsträckning påverkats av det kompromissande, som tycks ha spelat en framträdande roll vid denna riksdag. Regeringens ställning i saken var av allt att döma splittrad. I varje fall torde Forssell ha varit motståndare till inlösningen, något som också hans senare uttalanden om affären tyckas tyda på.[2] Denna meningsskiljaktighet inom regeringen var kanske den viktigaste orsaken till att mot förväntan ingen regeringsproposition i frågan väcktes.

Någon mera betydande roll hade som sagt sympatier för statsbaneidén som sådan knappast spelat vid behandlingen av förslaget till inlösning av Köping—Hult- och Hallsberg—Mjölby-banorna. Däremot skulle man måhända vara böjd att anse, att det förslag till statsinköp av de viktigaste enskilda järnvägarna, som 1886 års ekonomiska kommitté framförde, i väsentlig grad bottnade i verkliga sympatier för statsbanesystemet. Författaren är här en smula tveksam men tycks dock närmast benägen att ansluta sig till nämnda uppfattning. Han framhåller (s. 153), att det tillkännagivna huvudmotivet för förslaget, önskemålet att bringa det betryckta näringslivet hjälp genom en allmän taxenedsättning vid järnvägarna, verkar

---

[1] Första Kam. prot., 1885, 9: 7.

[2] Jfr H. Forssell, Studier och kritiker, II, Sthlm 1888, s. 194. Jfr också (W. Bergstrand) Sista krisen, interiörer och exteriörer berättade av Ivar Blå, Sthlm 1880, s. 91 ff.

»föga kongruent med själva innehållet i förslaget». »Med hänsyn härtill skulle man kunna vara böjd för antagandet, att kommitténs huvudmotiv i verkligheten varit andra än det uppgivna fraktlindringssyftet. Kanske far man ej vilse, om man lägger huvudvikten vid den del av förslagets motivering, som framhäver statsbanesystemets allmänna företräden, varjämte skäl, som ej alls finnas utsagda, måhända spelat in. I varje fall vittnar kommittéuttalandet om en överraskande uppslutning kring den sedan slutet av 1870-talet tämligen undanskjutna tanken på statsinlösen av enskilda järnvägar, det må nu lämnas därhän, i vad mån de skilda kommittéledamöternas sympatier för saken bottnade i föreställningen om fraktnedsättningar, principiellt anhängarskap av statsbanesystemet, järnvägsbolagens intresse av statsinköpet eller ännu någon annan grund.»

Utan att helt bestrida, att sympatier för statsbanesystemet som sådant kunna, åtminstone på ett eller annat håll, ha spelat in vid förslagets utarbetande, skulle jag vilja framhålla, att fraktlindringssyftet dock är fullt tillräcklig förklaring till kommitténs förslag. Ville man över huvud få till stånd en mera genomgripande taxenedsättning, kunde man ut ifrån de förutsättningar, varunder kommittén arbetade, knappast nå fram till något annat förslag än en allmän statsinlösen av enskilda järnvägar. Eller, med andra ord, man kunde ej tvinga privatbanorna till en, efter vad de befarade. ruinerande fraktnedsättning, utan staten måste här på ett eller annat sätt träda emellan, och den lämpligaste formen var då utan tvivel direkt statsinlösen. En taxenedsättning, som begränsades enbart till statsbanorna, ansåg sig kommittén ej kunna förorda, och ett dylikt förslag hade väl för övrigt knappast varit förenligt med det direktiv, som givits kommittén, nämligen att undersöka möjligheten av nedsättning i fraktavgifterna å landets järnvägar utan men för de enskilda järnvägsföretagens ekonomiska ställning.

Författaren inlåter sig ej på någon närmare undersökning av orsakerna till att kommittéförslaget ej ledde till praktisk påföljd. Det är naturligtvis svårt att här nå full säkerhet, men man synes mig dock kunna göra rätt väl grundade sannolikhetsslut. Författaren har tidigare (s. 105) påpekat den skärpning av inlösningsvillkoren, som Kungl. Maj:t hösten 1886 sökte genomdriva beträffande ett flertal järnvägar, i samband med nedsättning av räntesatsen å dessa järnvägar beviljade statslån. Det förefaller ej alldeles osannolikt, att man genom dessa skärpningar ville bereda möjligheter för en statsinlösning i anslutning till de idéer, som under denna tid voro under utformning inom den ekonomiska kommittén. Regeringens försök blev emellertid i vissa avseenden en missräkning; bl. a. var det ju omöjligt att få den önskade överenskommelsen till stånd med en av de allra viktigaste privatbanorna, Bergslagernas järnväg, och detta mindre tillfredsställande resultat kan ju tänkas ha lett till att regeringen uppgav inlösningsplanerna.

I slutet av 1886 vidtogs dessutom en åtgärd, som föga har-

monierade med de grundsatser, som uttalats av den ekonomiska kommittén eller i regeringens direktiv för densamma. Man skred till en allmän fraktlindring vid statsbanorna. Som Forssell påpekade, var denna fraktlindring »utan tvivel den mest betydande, som i Sverige förekommit; det kan i betraktande av alla förhållanden ifrågasättas, om den i djärvhet har många motstycken i järnvägarnas historia».[1] Regeringens ställning till den sålunda av trafikstyrelsen vidtagna fraktlindringen är ej fullt klar. Saken gjordes emellertid till föremål för interpellation vid majriksdagen 1887. Man kan ej säga, att civilministern i sitt svar egentligen desavouerade trafikstyrelsen, även om han framhöll, att nedsättningen ej tillkommit på grund av något Kungl. Maj:ts särskilda beslut, och att frågan ej varit underställd Kungl. Maj:ts prövning. Han ställde emellertid i utsikt, att regeringen skulle ta upp frågan, ifall åtgärden visade sig leda till skadliga följder.[2]

I själva verket var missnöjet inom privatbanekretsar mycket starkt, och även en del trafikanter vid de enskilda järnvägarna klagade över sin försämrade ställning gentemot konkurrenter vid statsbanorna. Det blev nödvändigt att ge efter, och i september 1887 tillsattes en kommitté för revision av statens järnvägstaxa. På grundval av kommitténs förslag fick man till stånd överenskommelse med de enskilda järnvägarna, och i slutet av 1889 utfärdades den nya trafiktaxan.[3]

Över huvud peka fakta onekligen i den riktningen, att fraktnedsättningen hela tiden var huvudfrågan, att förslaget om förstatligande av de enskilda järnvägarna var så gott som helt beroende därav. Vilken efemär roll denna senare idé spelade under dessa år, framgår ju också av att den avfördes från dagordningen lika hastigt som den kommit. Hur föga anklang idén hade i riksdagen, visar sig bl. a. av det ringa intresse, som ägnades en 1885 framförd motion i inlösningsfrågan (s. 149). Först den våldsamma kampanjen i tidningar och på annat sätt till förmån för en allmän fraktnedsättning och samtidigt också önskan att genom en dylik nedsättning ge någon ersättning för de uteblivna tullarna, över huvud paralysera tullagitationen, forcerade fram 1886 års betänkande, som obestridligen i den form det publicerades ger ett visst intryck av hastverk. När så en nedsättning i järnvägsfrakterna kom tillstånd, de allmänna konjunkturerna förbättrades och tullfrågan vann sin lösning, avfördes också planerna på statsinlösen av de enskilda järnvägarna från dagordningen.

I själva verket dröjde det ju ända till 1917 och 1918, innan själva principfrågan om statsbanesystemets allmänna fördelar började mera på allvar framträda i svensk politik, delvis under inver-

---

[1] Hans Forssell, Studier och kritiker, II, s. 227. Forssells beska kritik av kommittéförslaget borde väl ej helt och hållet ha förbigåtts.

[2] Andra Kam. prot., 1887, B, 4: 1 ff.

[3] Första Kam. prot., 1892, 27: 5. Bet. avg. d. 1 okt. 1888 av komm. för revision av statens järnvägstaxa. Sthlm 1888.

kan av krigsårens erfarenheter. Under de exceptionella förhållanden, som då inträtt, gjorde sig statsbanesystemets såväl förtjänster som olägenheter särskilt starkt märkbara. I järnvägsstyrelsens skrivelse d. 1 maj 1918, som författaren utförligt refererar, framhävdes särskilt systemets fördelar. Det kunde onekligen ha varit anledning, att författaren också ägnat uppmärksamhet åt systemets svagheter, åt frågan, om ej även den bristande affärsmässighet, som man understundom trott sig finna i statsbanedriften, gjort sig särskilt märkbar under denna tid. Över huvud synes författaren vara alltför benägen att skjuta dylika frågor om statsbanedriftens ekonomiska resultat i andra planet. Så t. ex. framhålles (s. 234) på tal om verkningarna av de företagna statsinköpen av enskilda järnvägar, att »den första och viktigaste frågan blir härvid naturligen, i vad mån inköpen varit till gagn för den trafikerande allmänheten». Man har svårt att förstå, varför det ej skulle vara en lika viktig fråga, hur inköpen ekonomiskt verkat, hur de ställt sig för den icketrafikerande allmänhet, som eventuellt i form av skatter fått bidra att betala det hela. I själva verket har det ju varit ett av de vanligaste inkasten mot statsbanesystemet, att differentieringen mellan olika järnvägslinjer ej tillräckligt genomförts, att man ej alltid tillräckligt effektivt sökt hålla utgifterna vid en linje i proportion till dess avkastningsmöjligheter. Eller som Forssell uttryckte saken: »Nästan oemotståndligt följer med predikatet 'kunglig stats-' en föreställning om järnvägens skyldigheter mot allmänheten, som icke tager hänsyn till banornas olika individualitet.» [1]

De siffror författaren (s. 238) anför rörande västkustbanans avkastning efter statsinköpet ge onekligen en inte särdeles gynnsam bild, och liknande uppgifter skulle kunna anföras också för vissa andra av staten inköpta banor. Författaren gör emellertid vissa reservationer rörande användbarheten av denna statistik, och utan tvivel äro dessa reservationer synnerligen motiverade. Men om man ej kan nå ett fullt pålitligt resultat på denna punkt, saknar man givetvis också möjlighet att rätt bedöma statsbanedriftens verkningar i andra hänseenden.

Även om man således på en och annan punkt kan ha anledning att ställa sig en smula tveksam till författarens slutsatser och kanske särskilt skulle ha önskat en mindre snäv begränsning av undersökningen, måste man dock medge, att doktor Lilienbergs arbete utgör ett gott tillskott till vår järnvägslitteratur och även betecknar ett bidrag av värde till belysande av vissa sidor i de senaste hundra årens ekonomiska historia i vårt land.

[1] Forssell, a. a., II., s. 194.

Arthur Montgomery.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 36: H. 1. H. Gering, Das fornyrðislag in der Lieder-Edda. Eine statistische Übersicht. — Joh. Palmér, Om växlingen $\bar{e}$: $\bar{æ}$, ey : ei i fornsvenska och äldre nysvenska skrifter. — Emil Olson, »Anmälan av Oudnoorsch Handboek door R. C. Boor». — Josua Mjöberg, Anmälan av »Gustaf Cederschiöld: Framtidssvenska». — H. 2. I. Reichborn-Kjennerud, Eddatidens medisin. — Magnus Olsen, Om Balder-digtning och Balder-kultus (Gustav Neckel, Die Überlieferung von Gotte Balder). — H. Gering, Das fornyrðislag in der Lieder-Edda. — I. Reichborn-Kjennerud, Anmerkning til Eddatidens medisin, s. 128. — Emil Olson, Anmälan av »Altisländisches Elementarbuch von Andreas Heusler. Zweite Auflage.» — H. 3. Nat. Beckman, Små bidrag till äldre Västgötalagens textkritik och tolkning. — Elis Wadstein, Till tolkningen av Vedelspangstenarna. — K. Mylord-Möller, Bemærkninger om den plattyske oversætelse av Eriks sællandske lov. — E. Terner, Supradentalt *n* under 1700-talet. — Hjalmar Falk, Anmälan av »Otto Jespersen: Language». Meddelande.

Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift 1923. Årg. 3: H. 3. Alv. Silow, Dalfolket och Stora Kopparberget. — Petr. Envall, Ornäs. En namnförklaring och en språkhistorisk lag. — Zakarias Holenius, De Dalekarlia. Översättning av Sev. Solders.

Från svenska statsförvaltningen. Utgivare: N. A. Lindhult. **1924, H. 1.** I. Myrberg, Börden såsom befordringsgrund. En rättshistorisk studie. — 3. I. Myrberg, Börden såsom befordringsgrund. En rättshistorisk studie.

Föreningen Urds skrifter. 2. Johnny Roosval, Den baltiska nordens kyrkor.

Meddelande från norra Smålands fornminnesförening 1924. H. 7. E. Granlund, Ur norra Smålands bebyggelsehistoria. Med 5 fig.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgiven av Isak Collijn. **1924, Nr 1.** Per Hierta, Den äldsta skandinaviska vapenpärmstämpeln. Med 3 fig.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgiven av Letterstedtska föreningen. Redigerad af N. Herlitz. **1924, H. 3.** Alexander Bugge, Har der bodd Kelter i de nordiske lande?

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1924, 1.** H. Almquist, Göteborg genom tiderna. Med 10 illustr. — Bering Liisberg, Leonora Christine Ulfeld. Med 10 illustr. — 2. F. U. Wrangel, Drottning Kristinas resa från Rom till franska hovet 1656, anm. av G. Nordensvan. Med 1 illustr. — H. Wijkmark, Samuel Ödmann, anm. af Cl. Åhfeldt. Med 1 portr. — 3. G. Nordensvan, Från rokoko till empire (O. Kuylen-

stierna, Svensk rokoko; H. Schück, Karl Reinhold Berch; Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. D. 5. 1795—96; C. H. Trolle, Överste Gustavsson; U. Brander, Bernadotternas stammoder intime; H. Hamilton, Min farfars journal 1809—11).

Personhistorisk Tidskrift 1923 (tr. 1924). Årg. 24: H. 3—4. N. Forssell, Amédée de Clausade. Ett kapitel i de fransk-svenska förbindelsernas historia under 1800-talet. — C. M. Kjellberg, Vasaättens härstamning från Kristiern från Öland och vasavapnets uppkomst. Med 1 släkttavla o. 2 fig. i texten. — H. Lagergren, Släkten Ekeblad till Stola. 2. — Gustav Adolf Reuterholm, Dagbok från åren 1775—1776. Meddelad av Alma Falk. Med 1 portr. — Axel Braunerhjelm. Kungl. livregementets historia, anm. af F. R.

Samlaren 1924. Ny följd. Årg. 4. And. Grape, Tidsrörelser inom studentvärlden i Uppsala 1792—1793. Tryckfrihetens begravning och studentkonventet. — N. Afzelius, Konventvisor och andra politiska dikter från revolutionsåren 1792—1793.

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. H. 160. Jungfru Marie psaltare. Utg. af Rob. Geete. H. 2. — **Ser. 2.** Latinska skrifter, Bd 1. Acta et processus canonizacionis beate Birgitte. Utg. af Isak Collijn. H. 1. 4:o.

Skrifter utgivna av skånska hushållningssällskapen. H. 1. C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början.

Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen. 3. H. G. F. Sundberg, Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1924, H. 2. H. G. F. Sundberg, Om tolkningen av vissa kommunala valbarhetsvillkor. — Litteraturgranskningar: Art. Thomson, Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria. 1. Anm. af Fr. Lagerroth. — 3. Hj. Haralds, Simon Johannes Boëthius. — O. Varenius, § 5. S. O.

Svenska kulturorter. 1. Hans Wåhlin, Visby. — **2.** Hans Wåhlin, Lund.

Svenska statsförbundets tidskrift. 1924, N:o 1. N. Herlitz & H. G. F. Sundberg, Städernas särskilda skyldigheter och rättigheter i förhållande till staten. Svenska stadsförbundets yttrande över f. statsrådets Torsten Nothins betänkande.

Svensk Tidskrift. 1924, H. 4. E. W. Dahlgren, Louis De Geer 1587—1652. Hans lif och verk, på uppdrag af hans ättling, friherre Louis De Geer till Leufsta, tecknad, anm. af C. Hallendorff. — **H. 5.** G. Ekholm, Orientaliska inflytelser på Nordens bronsålderskultur. Med 8 fig.

Tiden. 1924, Febr. Fr. Lagerroth, Var konungens borggårdstal grundlagsstridigt? En studie med anledning av tioårsminnet. — I. Öman, Karl Staaffs första ministär, anm. af L. Dalgren.

Vadsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening. 1923 (tr. 1924). H. 5. A. Rudberg, En flyktig blick på svunna tiders Vadsbo.

Veckojournalen 1924. Praktuppl. N:o 9. E. v. Wendt, En riksvådlig visa. Vad Du Puy sjöng vid Mon Bijou-samkvämet hösten 1799 i Stockholm.

Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1923. C. W. v. Sydow, Beowulfskalden och nordisk tradition.

Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1923 (tr. 1924). Gust. Renhorn, Skellefteå hälsobrunn. Ett blad ur Skellefte-

bygdens krönika. Med 2 illustr. o. 1 facs. i texten. — Carl Edström, Ur Lövångers kyrkokrönika. Med 6 illustr.

Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom B. Rud. Hall. 1923: Vol. 1. R. Cederlund, O. Haglund, G. A. Westerin, m. fl., Folkundervisning med lärda, etiska och praktiska inslag. Urkunder och historik rörande Garpenberg, Levede, Strömsholm, Tådene, V. Vingåker, Västerhanninge och Västerljung. — **2.** Sveriges allmänna läroverksstadgar. Under fleras medverkan utgivna av B. Rud. Hall. VII. 1820 års skolordning. — **3.** B. Rud. Hall, Till Johannes Rudbeckii karakteristik. Hittills otryckta urkunder kommenterade och utgivna.

Ajalooline Ajakiri. 1924, N:o 2. A. R. Cederberg, Johan Albert Ehrenströmi poliitiline missioon Eesti-ja Liivimaale aastail 1787—1788.

Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1924. [D.] 8. O. Durchman, von Hausen (von Husen). Hannes Aejmelæus, Namnlistor över vid finska regementen år 1653 tjänande över- och underbefäl, civila tjänstemän och spel. Sammanställda enligt 1653 års militiebok. — Jalm. Finne, Mauttaaliluettelot ja niiden käyttäminen sukututkimuksessa. — V. Selinheimo, Käsitteet »porvari» ja soumalainen porvari »Ruotsin vallan aikana». — Ragnar Rosén, Lagmän, häradshöfdingar och vicehäradshövdingar i Gamla Finland.

Historiallinen Aikakauskirja. 1924, N:o 1. V. Voionmaa, Ita-Hämeen asutuksen alkuperästä. 1—4. — A. W. Westerlund, Åbo hovrättspresidenter, ledamöter och tjänstemän 1623—1923. Biografiska och genealogiska anteckningar. Bd 1, anm. af H. J. Boström.

Årsbok för Finlands flotta 1924. Nils Ehrenschölds minne 1674—1924. R. Dillström, Nils Ehrenschiöld. Med 1 portr. o. 10 illustr. i texten. — V. Kinnunen, Marinförvaltningen i Gustaf IV Adolfs tid. — R. Dillström, Drag ur [finska] flottans historia. Med 1 illustr.

Historisk Tidsskrift utgitt av den norske historiske Forening. **1923. Femte Rekke. Bd 5: H. 6.** Jan de Vries, Om betydningen av three fragments of Irish annals for vikingetidens historie. — Just Bing, Sunnivalegenden. — H. Toll, Sighvat skalds resa till Svithjod. — H. Koht, Magnus Erikssons giftermål med Blanche av Namur. — **1924. Femte Rekke. Bd 6: H. 1.** Finnur Jónsson, Tidsregningen i det 9. og. 10. årh. særlig hvad Norge angår. — H Koht, Um kjeldegrunnlage for soga um Håkan Håkonsson. — H. Koht, Um upphave til dei islendske annalane. — G. Tank, Salg av statsgods efter 1814.

Norsk Tidsskrift for sjövesen. 1924, H. 6. O. Bergersen, Iver Huitfeldt og hans innsats i slaget i Kjöge bukt 4. okt. 1710.

Historisk Tidsskrift. Niende Række. Redigeret af E. Arup. **Bd 3: H. 2.** L. Weibull, Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085. — Johannes Steenstrup, Nogle Studier fra Vikingetiden. — Ellen Jörgensen, Hans Gram. Et historiografisk Forsög. -- Smaastykker og Oversigter. Alfr. Krarup, Nordiske Vatikanundersögelser. — M. Mackeprang, Har Karl Gustav været Akademist i Sorö?

Nationalökonomisk Tidsskrift. (Kbvn.) **1924. Bd 62: H. 3/4.** C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början, anm. af Henrik Pedersen.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. E. Brandenburg. **Jahrg. 21. 1922/23: H. 4 (tr. 1924).** W. Stach, Lex Salica und Codex Euricianus. — H. Rogge, Bismarcks Kolonialpolitik als aussenpolitisches Problem (Fortsetzung). — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a.: Joh. Kretzschmar, Der Heilbronner Bund 1632—1635. Bd 1—3, anm. af Fr. Gallati; Andreas Frederich Kriegers Dagböger 1848—1880. D. 1—4, anm.

av Joh. Paul). — Nachrichten und Notizen (bl. a.: G. Wittrock, Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705, anm. af E. v. Danckelman). Wissenschaftliche (Publikations-) Institute. — Personalien. — Todesfälle. — V. Loewe, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. 1923. 3. Folge. Bd. 33: H. 1. W. Vogel, Über den Rhytmus im geschichtlichen Leben des abendländischen Europa. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **1924. 3. Folge. Bd 33: H. 2.** Fr. Philippi, Die Umwandlung der Verhältnisse Sachsens durch die fränkische Eroberung. — H. Rothfels, Richelieus militärisches Testament. — O. Westphal, Zur Beurteilung Hegels und Dahlmanns. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **H. 3.** H. Gomperz, Die sokratische Frage als geschichtliches Problem. — P. E. Schramm, Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen. — K. Hampe, Eberhard Gothein. Eine Gedächtnisrede. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. H. Voges, Die Belagerung von Stralsund im Jahre 1715, anm. af W. Michael.)

The English Historical Review. Edited by G. N. Clark. **1924, January.** J. G. Edwards, The battle of Maes Madog and the Welsh campaign of 1294—95. — H. L. Gray, The production and exportation of English woollens in the fourteenth century. — J. E. Neale, Peter Wentworth. P. 1. — H. Temperley, Princess Lieven and the protocol of 4 april 1826. — Notes and documents. — Short notices. — **April.** C. Stephenson, The »Firma Unius Noctis» and the customs of the hundred. — J. E. Neale, Peter Wentworth. P. 2. — Parakunnel J. Thomas, The beginnings of Calicoprinting in England. — H. W. C. Davis, The genesis of the war. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

The Scottish Historical Review. 1924, April. George A. Sinclair, The Scottish officers of Charles XII.

La revue maritime. 1923, Août. E. Biörklund, Abraham Duquesne dans la Baltique.

Revue de l'histoire des religions. 1923, Janvier—avril. H. Jungner, Gudinnan Frigg och Als härad, anm. af Maurice Cahen.

Revue Historique. 1924, Mai—Juni. Ch. Filliâtie, Gerberon, bénédictin janséniste du 17e siècle. — G. Cahen, Les Mongols dans les Balkans. — Bulletin historique. Histoire de France. Époque moderne jusqu'en 1660, par H. Hauser. — Histoire de Grande-Bretagne, par Charles Bémont. 1re partie: Documents. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Erratum.

Revue historique de la révolution Française. 1923, Avril—Juin. O. Karmin, Le trésor de Marie-Antoinette et le comte Fersen. — **Oct. —Déc.** G. Bellissent, Le comte de Fersen créancier de Louis XVI.

Den gustavianska Högsta Domstolen och dess hävdatecknare.[1]

Av

KARL GUSTAF WESTMAN.

Den skildring av Högsta Domstolens gustavianska skede, som nu föreligger av justitierådet Birger Wedbergs hand, bär vittnesbörd om den sällsynta förening av historisk och juridisk bildning, som utmärker dess förf. Ett omfattande material, samlat genom grundliga arkivstudier och vidsträckt beläsenhet i den tryckta litteraturen, har här med största samvetsgrannhet och säkerhet i omdömet sammanfogats till ett verk av stor soliditet och högt vetenskapligt värde. Förf:s varma intresse omspänner såväl de organisatoriska formerna som de människor, vilka mer eller mindre förtjänstfullt uppburo dem eller åtminstone verkade inom dem. Hans tankeklarhet och hans kärlek för den målande detaljen gör hans framställning tilldragande ej blott för fackmannen utan även för den, som ur mera allmän synpunkt vänder sig till skildringar från gångna tider.

En bok sådan som denna skulle aldrig ha kunnat skrivas av någon annan än den, som själv tillhör den institution, vars öden skildras. Endast den, som själv lever med i en institutions samtida liv, kan i sin fantasi äga så livliga och

---

[1] *Konungens Högsta Domstol 1789—1809* av Birger Wedberg, Stockholm 1922. XVI + 499 + 1. Till detta förf:s huvudarbete ansluta sig följande av honom utgivna skrifter: *Om prövningen i underställningsmål hos Konungens Högsta Domstol 1789—1809*, i Tidskrift utg. av Jurid. Fören. i Finland 1922; *Om nåd och lejd under Konungens Högsta Domstols gustavianska skede*, Stockholm 1922, IV + 45; *Till rättegångsbalken. Några anteckningar ur Högsta Domstolens gustavianska protokoll*, i Svensk Juristtidning 1922; *Gustaf III och Högsta Domstolen*, i Svensk Tidskrift 1922.

och mångskiftande associationer med dess förflutna, endast han kan få den obeskrivliga tonen av säker och förtrolig intimitet över sin framställning.

Men måhända kan det ej bestridas, lika litet inom vetenskapen som inom livet, att varje fördel har en olägenhet i sitt följe. Man skulle i detta fall känna sig frestad att säga, att den, som har den oskattbara förmånen att kunna skildra inifrån, har en viss svårighet att få perspektiv på sitt föremål, att se det insatt i det större sammanhang, som lättare faller i ögonen på den utomstående betraktaren. Otaliga gånger har man vidare inom den historiska litteraturen iakttagit den samhörighetskänsla, som — av honom obemärkt — växer fram hos en förf. i förhållande till hans föremål och som lockar honom att alltför mycket använda de färger, som ingå i äreminnets ljusa färgskala. Det är givet, att en förf., som går till sitt verk redan på förhand livad av en dylik känsla, skall ha än större frestelser att övervinna.

Överväganden sådana som dessa ha ingivit den, som skriver dessa rader, tron på möjligheten, att några iakttagelser knutna till en redogörelse för huvuddragen av Wedbergs utmärkta arbete skulle kunna i någon mån bidraga till belysningen av ämnet.

* * *

Efter en inledning på endast några få sidor börjar Wedberg sin skildring av 1789 års händelser. Man måste skänka sitt erkännande åt detta raska grepp, som räddat förf. från att glida tillbaka i tiden utför det förflutnas sluttande plan och få sin inledning till avhandling, en fara, för vilken så många andra fallit offer. Det skulle emellertid ur flera synpunkter underlättat överblicken över det historiska sammanhanget, om förf. med användande av material från den föregående tiden kraftigare ställt problemet om den historiska betydelsen av organisationsförändringen år 1789.

I vad mening — kan man till en början fråga — är året 1789 att anse som Högsta Domstolens tillkomstår? Ser man först till namnet, finner man, att före 1789 den vanliga benämningen var »Kungl. Maj:ts Justitierevision» men att

t. ex. Gustav III officiellt använde även termerna »Rikets högsta domstol» eller »Högsta domstolen».[1] Från år 1789 blir den högtidliga officiella beteckningen »Kungl. Maj:ts Högsta Domstol eller Justitierevision». En dylik ändring i namnskicket är naturligtvis icke tillräcklig för att bilda en epok i en månghundraårig institutions historia. Man måste, om man vill besvara frågan, betrakta de reella förhållandena.

Det var som bekant under Karl XI:s förmyndarstyrelse på 1670-talet, som den anordningen allt tydligare börjat framträda, att revisionssakerna avgjordes inom en avdelning av rådet. Under Karl XI:s envälde utgjorde, torde man kunna säga, rådet såsom Justitierevision den fasta kärnan för rådet, vilken framträdde så mycket tydligare, som rådets verksamhet i övrigt var starkt kringskuren. Även om kungen formellt hade ensam beslutanderätt i Justitierevisionen, lät han, så vitt man vet, alltid majoritetens mening fälla utslaget. Karl XII:s vistelse i fält måste givetvis hindra honom att själv omhänderha domsmaktens utövning, och genom en K. F. den 13 april 1700 uppdrogs denna i ordinära fall under kungens frånvaro åt en avdelning bestående av sex kungl. råd. Såsom ofta i äldre tider var emellertid den organisation, som skapades, tämligen svävande, och konungen föreskrev, att, extraordinärt, synnerligen viktiga fall antingen skulle refereras till honom eller i händelse av brådska avgöras av samtliga de kungl. råd, som vistades i huvudstaden.

När frihetstiden i fråga om den kungl. domsmakten, liksom i så mycket annat, skapade fastare former, kan man knappast säga, att dessa voro riktade mot något tidigare missbruk av den enväldige konungens domsmakt i rådet. Inskränkningen år 1720 av konungens inflytande vid besluten i rådet genom bestämmelsen, att han ägde blott två röster och utslagsröst, kan i själva verket knappast anses ha innehållit någon praktiskt kännbar minskning i kungadömets faktiska maktställning vid rättsskipningen; stadgandets betydelse låg i stället alldeles övervägande däri att det begränsade kungadömets politiska och administrativa

[1] Modée, Utdrag ur Publ. Handl., X, 1781, s. 256.

makt. För att tillgodose behovet av arbetsfördelning inom rådet uppdelades det genom 1720 års regeringsform grundlagsenligt i två avdelningar. Regeringsformens föreskrifter härom innehålla, att ena hälften av rådet skulle stadigt sitta vid justitie- och utrikessakerna, en bestämmelse, som 1727 ändrades på det sätt, att justitieärendena i stället förenades med civilärendena.

När Wedberg vid redogörelsen för frihetstidens stadganden säger: »Genom 1720 års regeringsform grundlagfästes Justitierevisionen såsom en särskild avdelning av riksrådet»,[1] är alltså denna formulering ej fullt träffande. Den påstår för mycket. Det är i stället av stort intresse, när man följer utvecklingen av en högsta domstol i vårt land, att lägga märke till att specialiseringen under frihetstiden ej fortskred längre än att justitieärendena och andra ärenden voro sammanförda på samma avdelning av riksrådet. För övrigt mötte det som bekant åtskilliga svårigheter att få igång arbetet inom rådet på två divisioner, och regeringsformen innehöll ju själv det medgivandet, att den ena rådsdivisionen fick förstärkas med ledamöter från den andra, när så erfordrades för vinnande av beslutmässighet. Härtill kom, att viktiga politiska ärenden enligt andra regeringsformens stadganden alldeles genombröto uppdelningen på divisioner och föranledde sammanträden av riksrådet in pleno. Justitierevisionen är alltså under frihetstiden den ena rådsavdelningen vid fullgörandet av *en* av dess särskilda uppgifter, den högsta domsmaktens utövande.

Denna gren av rådsavdelningens verksamhet framstod emellertid såsom tydligt skild från de övriga. Endast de ärenden fingo upptagas i Justitierevisionen, som inkommit i enlighet med detaljerade processuella föreskrifter, och ärendena föredrogos ej av statssekreterare utan av tjänstemän från Nedre justitierevisionen, revisionssekreterare. En tämligen fullständig förteckning över de olika slagen av justitiesaker lämnas för övrigt i riksens ständers brev den 17 juni 1731 i sammanhang med föreskrifter rörande sättet för deras handläggning.[2]

---

[1] Wedberg, a. a., s. 2.

[2] *SRA*, andra ser. III: 1, 1917, s. 276 f.; Brusewitz, Frihetstidens grundlagar, 1916, s. 458.

Ur *en* synpunkt voro emellertid justitiesakerna jämnställda med andra ärenden, som avgjordes i rådet. I det ena som i det andra fallet voro rådets beslut underkastade ständernas granskning. Den nya makthavaren, riksdagen, betonade därjämte, som bekant, sin härskarställning över Justitierevisionen genom att tillägga sig rätten att ändra dess domar och utslag. Den känsla av omedelbar suveränitet över rättsskipningen, som utmärkte riksens ständer, var tydligen starkare utpräglad än den, som de karolinska envåldskungarna lagt i dagen.

Vid tillämpningen av den organisation, som Justitierevisionen alltså erhållit, fann man den behäftad med vissa svagheter. Enligt frihetstidens eget omdöme berodde dessa väsentligen av bristande arbetsfördelning och specialisering.[1] Rådsherrarna på justitieavdelningen drogos i alltför hög grad bort från rättskipningen genom sammanträden av riksrådet in pleno eller inkallelser till tjänstgöring på den andra rådsavdelningen. Sedan kravet på fackutbildning trängt igenom vid domstolarna i lägre instans, tedde det sig som en brist, när det förekom, att endast få av riksråden voro lagfarna och att mål avgjordes utan att någon av de i beslutet deltagande tidigare brukats i domarevärv.

Visserligen avskaffades genom 1772 års regeringsform den domsmakt, som riksdagen utövat, men i övrigt betydde den nya regeringsformen icke — lika litet som frihetstidens grundlagar gjort, när de antogos — någon tvär omkastning med avseende å den dömande maktens utövning. När Gustav III gjorde slut på det förmyndarskap riksrådet såsom ständernas fullmäktige utövat över kungadömet och skaffade konungen fri rätt att fatta beslut i politiska och administrativa ärenden, oavsett utgången av omröstningar i rådet, lät han likväl konungens bundenhet vid ett riksrådets majoritetsbeslut kvarstå i justitieärenden. Det var i full överensstämmelse med kungadömets traditionella uppfattning av sin ställning till rättsskipningen i det gamla svenska rättssamhället, som Gustav III härvid handlade. Hans revolution var icke riktad mot något besvärande tryck, som rådet

[1] Stavenow, Ett förslag från frihetstiden om inrättande av en särskild högsta domstol, *HT* 1890, s. 137 f.

vid sin verksamhet såsom Justitierevision låtit kungamakten erfara.

Hans regeringsform av år 1772 innebar en förbättring av Justitierevisionens organisation enligt de riktlinjer, som börjat skönjas såsom lämpliga under frihetstiden. Den nya regeringsformen innehöll den inskränkningen av kungens rätt att fördela sysslorna mellan riksråden såsom han lämpligast funne, att justitieärendena skulle avdömas av en Justitierevision, som alltid skulle bestå av sju riksens råd. Den anordning som härigenom infördes innebar en stor och viktig seger för arbetsfördelningens grundsats. Den betydde, såsom närmare framgår av reglementet för arbetet i rådet och konseljen den 8 sept 1772,[1] att Justitierevisionens medlemmar på sin rådsavdelning uteslutande arbetade med avgörandet av justitieärenden. Det är i samband med införandet av denna specialisering, som regeringformen fordrar juridisk fackutbildning för medlemskap i Justitierevisionen genom stadgandet, att den skulle bestå av sju riksens råd, »som uti domareämbeten brukade varit och äro kände för rättvise och lagfarne män».

Onekligen togs genom dessa bestämmelser ett betydande steg framåt vid arbetet för organiserandet av en högsta domstol i vårt land. Justitierevisionen framstår såsom en bättre avgränsad enhet än förut, då den nu sammanfaller med den ena rådsavdelningen och till sitt förfogande har avdelningens för dess ändamål fackutbildade personal. Justitierevisionen är emellertid icke en helt avskild domstol. De gränser, som omgärdade den, kunde nämligen i vissa fall genombrytas. Visserligen bestämde konungen genom en för längre tid avsedd indelning, vilka av rådets ledamöter, som skulle arbeta på justitieavdelningen och vilka på den andra rådsavdelningen, men det fanns intet oöverstigligt hinder för riksråd tillhörande den sistnämnda avdelningen att deltaga i justitieärendenas handläggning;[2] rättsärenden kunde även avgöras av rådet in pleno och under semestertiden av »den brutna», d. v. s. ur båda avdelningarna

[1] Westling, Sv. riksrådets ställn. efter 1772, 1872, s. 18; Odhner, Sveriges polit. hist. under Gustaf III, I, 1885, s. 247.

[2] Se t. ex. prot. över justitieärenden den 2 febr. 1774, Modée, a. a., X, s. 247. Jfr även föredragningen av Lundska målet den 27 okt. 1780, Odhner, a. a., II, 1896, s. 26, n. 3.

sammansatta division, som då arbetade. Å andra sidan togos också Justitierevisionens medlemmar i anspråk för handläggning av de administrativa och politiska frågor, vilka förehades inför riksrådet in pleno eller på »bruten division».

Gent emot kungamakten innehade Justitierevisionen en genom grundlagsbestämmelserna befäst ställning. Förutsättningar för dess medlemmars personliga självständighet erhöllos dels därigenom att riksråden ansågos vara oavsättliga, dels genom deras rekrytering ur landets förnämsta sociala kretsar. Visserligen kunde kungen förflytta en ledamot av Justitierevisionen till tjänstgöring på den andra rådsavdelningen, men hotet av en sådan åtgärd måste tydligen betraktas som ett påtryckningsmedel av jämförelsevis lindrig art.

Utan tvivel gav Gustav III den högsta dömande makten genom dessa bestämmelser den bästa organisationsform, som ernåddes före 1809. Justitierevisionens arbete under hägnet av 1772 års regeringsform har icke från rättshistorisk synpunkt gjorts till föremål för någon närmare undersökning, men en överblick över dess dagliga gärning torde berättiga till det omdömet, att den med hänsyn till tidens rättsliga odling motsvarar skäliga anspråk. I skildringar av Sveriges politiska historia under Gustav III ha emellertid till allmän kännedom framlagts vissa undantagsfall vid Justitierevisionens verksamhet, nämligen sådana, där kung Gustav lät domstolen känna kungamaktens ingrepp. Givetvis är också detta, låt vara ur en ensidig synpunkt valda, material av mycket stort intresse. Det är i denna framställning tillräckligt att antyda några allmänna intryck av detsamma.

Att kungen under tiden närmast efter 1772 uppdrog en bestämd skillnad mellan riksrådens rådgivande och dömmande verksamhet framgår av den förklaring han i rådet den 2 febr. 1774 avgav rörande en punkt i justitiekanslerns instruktion. Han förklarade, att denna punkt vid föredragning av en justitiekanslerns anmälan mot ämbetsman inför rådet endast påfordrade ett beslut om remiss, och tillade härtill: »och kunna Herrar Riksens Råd, hvilkas embeten innefatta et dubbelt föremål, särskilt såsom Mine Rådgifvare och särskilt såsom Högste Domare i Justitie-mål, så-

ledes i förra afseendet utlåta sig angående sådana måls remitterande, utan at deraf hindras at i det sednare dem sluteligen ojäfaktigt pröfva och afdöma».[1] Några år senare jämställde emellertid kung Gustav riksrådens båda nyss angivna funktioner på ett sätt, som var ägnat att sätta deras självständighet som domare i fara. Det skedde i den berömda »remarquen», som Gustav den 19 nov. 1779 författade på Gripsholm och som innehöll ett angrepp mot Justitierevisionen för att denna tillstyrkt konungen att av nåd efterskänka åklagarmedel, vilka genom laga kraftvunnen dom tillerkänts allmän åklagare. Häri förekom följande yttrande av konungen: »Enligit Regerings Formens 4 § äro Riksens Råd mig allena ansvarige för deras rådslag. Jag utöfvar derföre i dag för första gången denna min rätt, då jag af de Herrar Riksens Råd, som hanterat desse ärenden, äskar theras förklaring, huru och på hvad grunder the kunnat ingå uti ett sådant tillstyrckande och hvem af them thertill förnämligast bidragit».[2] Kungens hot rann emellertid alldeles ut i sanden. Anledningen var ju icke sådan, att den för honom kunde utgöra ett i längden drivande skäl till en stor aktion, vartill kom, att det icke fanns någon påföljd, som han lämpligen kunde tillgripa mot Justitierevisionens medlemmar.

Man får, när man bedömer den kungl. »remarquen», ej uppfatta den som ett kungens fullständigt obehöriga överskridande av den gräns, som skilde den politiska makten från den dömande. Bakom den ligger utan tvivel den gamla föreställningen om konungen såsom rättens högste vårdare. »Rikets högsta Domstol, hvilken nu, efter den lyckligen stadgade Regerings-Formen, icke har någon annan än Gud öfver sig» och som förfogade över »den influence Konungsliga högheten medförer» — för att anföra konungens ord i rådet 1774[3] — var givetvis en institution för vars handlingssätt enligt Gustavs uppfattning ansvaret ytterst uppbars ej av riksens råd ensamt utan även av konungen.

De konflikter eller meningsskiljaktigheter mellan konungen och riksråden vid avkunnandet av domar och utslag, vilka bruka omtalas såsom de viktigaste, förekommo i all-

[1] Modée, a. a., X, s. 257 f.
[2] Just. Rev. Prot. den 23 nov. 1779. R. A.; Odhner, a. a., II, s. 18.
[3] Modée, a. a., X, s. 256.

mänhet vid mål rörande ämbetsmäns fel eller intressen. I sin mån visar detta, huru nära förhållandena inom administrationen lågo konungen om hjärtat. Av annan beskaffenhet var det Plomgrenska konkursmålet. När konungen, överröstad i detta mål, i så skarpa ordalag till Justitierevisionens protokoll den 22 jan. 1781 lät anteckna, att han ej bidragit till beslutet, och befallde, att domen skulle avfattas »enligt riksens råds pluralitet», ligger det nära till hands att se en anledning till konungens demonstrativa avståndstagande däri, att målet var av utrikespolitisk betydelse. Det gällde utländska fordringsägares rätt, de österrikiska och franska ministrarna hade under målets gång gjort vissa framställningar,[1] och det var tydligen ett utrikespolitiskt intresse för konungen att göra det känt, att han ej medverkat till en dom, som gick de utländska fordringsägarna emot.

I själva verket förefaller det vara övervägande sannolikt, att Wedberg överskattat den betydelse kungens sammanstötningar med Justitierevisionen haft för framkallandet av riksrådets fall. När Wedberg tydligen med avseende å tiden omkring 1779 säger: »Gustav III intogs alltmer av en oblid stämning mot rådet, och den gällde företrädesvis dess justitieavdelning», bygger han tydligen på ett likartat uttalande av Odhner.[2] Föga troligt är emellertid, att konungens missnöje med Justitierevisionen hade någon mera frätande politisk verkan. Det är för övrigt värt att lägga märke till att för tiden från febr. 1781 till maj 1789 inga svårartade konflikter i rättegångsärenden mellan konungen och Justitierevisionen hittills framdragits ur källorna. Under sådana omständigheter är det icke alldeles övertygande, när Wedberg skildrar förhållandena under dessa år på följande sätt: »Det blev för konungen allt svårare att i Justitierevisionen tåla män med egen vilja, och då han hösten 1788, efter hemkomsten från krigsskådeplatsen, bestämde riksrådens uppdelning på de båda divisionerna, överflyttade han från Justitierevisionen till den andra avdelningen såväl Hermansson som Karl Sparre, de enda rådsherrar, vilka under

---

[1] Odhner, a. a, II, s. 38.
[2] Wedberg, a. a., s. 6; Odhner, a. a., II, s. 14.

året visat någon självständighet.»[1] Den självständighet, som de båda rådsherrarna visat, var emellertid ingalunda — som man skulle tro på grund av förf:s formulering — ådagalagd i Justitierevisionen. Det var i de stora frågorna om krigspolitiken och riksdagskallelsen, som kungen mött deras opposition. Överflyttningen, som för övrigt kom först när kungen kände sig ha fått övertaget över sina motståndare, kan förefalla egendomlig, men innebar en erinran, i den form kungen kunde giva den, om riksrådens underordnade ställning.[2]

När man har att förklara konungens iver att 1789 rikta ett dödshugg mot rådet, har man enligt min mening icke anledning att som ett av de starkt verkande motiven skjuta fram i förgrunden någon konflikt mellan kungen och Justitierevisionen inom dess arbetsområde. Den situation, som uppstod 1789, tedde sig knappast i främsta rummet för kungen som ett »gynnsamt tillfälle att för alltid krossa den gamla Justitierevisionen med dess oavsättliga ledamöter av infödda riddare och svenner».[1]

När kungen under de majdagar 1789, då han »slutförde sitt stora verk», så livligt uttryckte sin glädje över att rådet, »denna stora Corps, den äldste i Riket, har i största lugn blifvit upplöst»,[3] berodde detta därpå att han knäckt det enda statsorgan, som kunde tänkas tävla med konungen om statsmaktens utövning. Omgivet av traditioner från frihetstiden, hade rådet i samma ögonblick, som kungamakten genom kriget och Anjalaförbundet råkade i fara, lagt hela sin politiska tyngd i samma vågskål som kungens motståndare. Det var utan tvivel i första rummet rådets instämmande i Anjalamännens krav på sammankallande av riksdagen vid den tidpunkt, då detta måste blivit ödesdigert för kungamakten, som avgjorde dess öde.[4] I samma riktning verkade

---

[1] Wedberg, a. a., s. 7.

[2] Jfr Gustaf III:s bref till C. A. Wachtmeister, utg. av G. Andersson, 1860, brevet den 3 nov. 1788, s. 38.

[3] Kon. Gustaf III:s skrifter, V, 1810, s. 129, VI, 1812, s. 61, 64; Wallquist i den senare, år 1795 redigerade, avfattningen av hans Berättelse om riksdagen 1789, *HH* V, 1866, s. 455. Jfr om Berättelsens redaktioner *HT* 1924, s. 375.

[4] Rådets och drotsens brev till konungen den 22 aug. 1788, Odhner, a. a., III, 1905, s. 163, C. G. Nordin, Dagbok, *HH* VI, 1868, s. 132; rådets tilltänkta av Hermansson författade »remonstration» till konungen i början av sept. 1788, Wallquist, Berättelse, 1789 års red., F. 600 a, s. 18. U. U. B., 1795 års red., *HH* V, s. 251 f.; rådets odaterade brev till konungen, mot-

även kungens önskan att fri från de band, som kunde läggas på honom av en aristokratisk riksrådskår organisera administrationen till ett smidigt och lydigt redskap för sin vilja och över den förvärva en makt, som skulle göra även riddarhusets tjänstemannaelement beroende av honom.[1]

Man har alltså knappast skäl att anse, att den gamla Justitierevisionen gick under därför att konungen ville straffa den för visad självständighet vid rättsskipningen. Den drogs med vid rådets fall. Att låta den kvarstå som en fortlevande spillra var omöjligt. I Gustavs eftergifter åt tidens jämlikhetsrörelse, nödvändiga för att vinna de ofrälse stånden, ingick även medgivandet för ofrälse män att deltaga i den högsta domsmaktens utövning. Som kungen själv enligt Adlerbeths berättelse anmärkte, innebar detta riksrådets avskaffande. Att utnämna en ofrälse till riksråd var enligt tidens sociala uppfattning fullkomligt otänkbart.

Om i det föregående det sammanhang blivit riktigt tecknat, vari man har att insätta den av riksråd bestående Justitierevisionens upphävande, följer därav, att grunden till att Högsta domstolen år 1789 inrättades ej var den, att kungen önskade erhålla ett verktyg för ett kungligt godtycke, som han ämnade införa inom rättsskipningen. Häremot strider tydligen icke det förhållandet, att de omständigheter, under vilka den tillkom, medförde, att kungen vid dess utformande noga tillsåg, att den höga självständiga ämbetsmannaställning, som han ej ville tåla i kungadömets närhet, icke skulle få en tillflykt inom några dess murar.

Emellertid, även om kung Gustavs huvudtanke var den, som här angivits, skulle i fråga om rättskipningen de ord bli tillämpliga, som han en gång yttrade, när han bedyrade sitt »nit för Rättvisan» trots sina mänskliga svagheter: »Om Jag än kunde svara för Min tid, kan Jag det ingalunda göra för

---

taget i Falun och besvarat den 18 sept. 1788, Westling, a. a., s. 80, Gustaf III:s bref t. C. A. Wachtmeister, utg. av Andersson, s. 31.

[1] C. G. Nordin, Dagbok, a. a., s. 28 f.; Hochschild, Memoarer, utg. av H. Schück, I, 1908, den 9 mars 1789, s. 198; Wallquist, Anteckningar om riksdagen 1792, i Minnen och bref af Wallquist, utg. av Montan, 1878, s. 1; Stavenow, Gustavianska tiden, 1905, s. 141 f., i Sveriges hist. intill tjug. seklet; A. B. Carlsson, Hist. öfversikt af den sv. centralförvaltningen, 1913, s. 183 f.; A. Forssell, Ministerier och kollegier, 1918, s. 75 f.

Mine Efterträdares».[1] Under en regering av annat skaplynne än hans skulle det prövas, om Högsta Domstolen år 1789 erhållit den fasta byggnad, som varit önskvärd och erforderlig.

Framför allt är det två drag, som skilja det nya skede i domstolens historia, som börjar 1789, från det föregående. Det ena är den sänkning i domstolens anseende och självständighet, som blev en följd av de nya reglerna om dess sammansättning. Som bekant bestod den enligt dessa av sex frälse och sex ofrälse ledamöter. Av dem erhöllo, såsom Wedberg visar, riksdrotsen och de tre andra, vilka tillhört eller tillhörde riksrådet, förordnanden meddelade utan tidsbegränsning — riksdrotsens ansågs väl gälla hans ämbetstid som riksdrots — medan de två andra frälse och de ofrälse förordnades på tre år. Ledamotskap av Högsta Domstolen medförde under sådana förhållanden icke frånträdande av ämbete, som förut innehades. En mot Gustav III starkt fientlig aristokratisk annalförfattare har härom yttrat: »I denna Rätt sutto afskedade Riks-Råder, Häradshöfdingar och Borgmästare».[2] Och en kommentator har till denna punkt fogat den anmärkningen: »En underlig ställning, at Under-Domare skola granska Hov-Rätters och Collegiers göromål.»[3] Även Rosenblad har, som kritisk revisionssekreterare, i sin självbiografi antytt personaluppsättningens brister, och han har därvid ej glömt underdomarna.[4] Systemets faror trädde starkt i dagen under hertig Karls förmyndarstyrelse: domstolens beroende ökades genom förkortning av tidsförordnandenas giltighet till ett år och genom underlåtenhet att förnya förordnandet för misshagliga. Visserligen återvände Gustav IV Adolf till treårsförordnanden och till ett anständigare handhavande av förordningsmakten, men likväl stod det klart för 1809 års män, att det gamla systemet var ohållbart, och lyckligtvis gåvo de åter större självständighet åt den högsta domsmaktens organ.

Det andra drag, som tillkommer 1789 och betecknar den nya tiden i domstolens historia, är framsteget i specialisering. Högsta domstolens ledamöter fingo nu i denna sin egenskap

[1] Modée, a. a., X, s. 257.
[2] Heml. Handl. hör. t. Sveriges hist. (utg. av Schartau), II, 1822, s. 160.
[3] F. 613 n:o 320, not 59. U. U. B.
[4] Rosenblads uttalande är avtryckt hos Wedberg, a. a., s. 227.

uteslutande ägna sig åt justitieärenden.[1] Detta betydde emellertid ej, att det arbete, som denna deras ämbetsställning medförde, verkställdes enbart inom domstolen. De deltogo regelbundet i justitiekonseljerna, varvid vanligen både frälse och ofrälse medlemmar närvoro, såsom Wedberg i en ingående och intressant redogörelse för justitiekonseljernas sammansättning närmare visar.[2] En likartad förbindelse mellan Högsta Domstolen och regeringen bibehölls som bekant även efter 1809, och det är först jämt 100 år senare, som justitieråden försvinna från konseljerna. Härigenom och genom lagrådets inrättande utmärker det nyss antydda året, 1909, för Högsta Domstolen ett ytterligare viktigt steg i riktning mot specialisering, det sista som tagits.

Den här lämnade översikten över några utvecklingslinjer i den högsta domsmaktens organisation torde i någon mån ha belyst den reella historiska innebörden av den förändring 1789, som formellt betydde, att Högsta Domstolen icke längre var en avdelning av rådet utan började en fristående tillvaro.

Det må så vara, att man vill låta året 1789 bilda epok i domstolens historia och beteckna det som Högsta Domstolens födelseår. Detta år betyder dock endast ett steg i en utveckling. Man får icke förbise styrkan och värdet av den tradition, som med obruten kontinuitet fortlevde, överflyttad under den nya formen, i främsta rummet företrädd av domstolens oförändrade kansli, Nedre justitierevisionen. Tidigare, år 1772, hade Gustav III på ett lika märkligt och ärorikare sätt inskrivit sitt namn i domstolens annaler. Mot

[1] Vid sidan av ledamotskapet i domstolen förvaltade likväl flera ledamöter andra tjänster eller togos i anspråk för andra uppdrag, så att tjänstgöringen i domstolen blev en bisyssla. Starkare var ej specialiseringsgrundsatsen genomförd. Se Wedberg, a. a., s. 210 f.

[2] Wedberg, a. a., s. 188 f. Kanhända hade i detta sammanhang eller vid redogörelsen för lagfrågors behandling, s. 135 f., förtjänat omnämnas, att det förekom, att ledamöter från Högsta Domstolen tillkallades även i t. f. regering vid handläggning av lagfrågor. Vid föredragning i K. Regeringen den 13 febr. 1807 av det lagkommissionens betänkande, som ligger till grund för k. förkl. den 23 mars 1807, meddelade riksdrotsen, att han framställt förfrågan hos konungen, »huruvida detsamma borde directe hos K. Maj:t i underdånighet anmälas eller K. Regeringens yttrande deröfver först inhämtas, då K. Maj:t Nådigst befallt detta senare samt att K. Regeringen dervid borde, på enahanda sätt som i K. Maj:ts Justitiæ Conseille iagttogs, tillkalla tvänne Högste Domstolens Ledamöter till öfverläggningarnes bevistande, och derest de voro af skiljaktige tankar dem i underdånighet anmäla». Prot. över Just. Ärenden den 13 febr. 1807. Just. Rev. Prot. R. A. Jfr. nedan s. 365.

sitt verk av det året kämpade han i längden förgäves, utan tvivel har traditionen från det året främjat den höga och trygga ställning justitieråden erhöllo 1809.

* * *

Om själva händelseförloppet vid Högsta Domstolens tillkomst kan man avvinna källorna en del upplysningar, som i någon mån utfylla och även i vissa detaljer ändra den framställning Wedberg lämnat.

Så snart riksdagen avslutats den 28 april, tog konungen i tu med uppgiften att fastslå sin seger genom utfärdande av författningar. Visserligen önskade några av konungens politiska rådgivare att göra övergången till den nya ordningen så mjuk som möjligt. Wallquist försökte i första hand förmå kung Gustav att uppskjuta publicerandet av förenings- och säkerhetsakten och därmed hela den stora förändringen, och instämde sedan med Håkansson, när denne förordade, att åtminstone det definitiva genomförandet av den stora förvaltningsreformen skulle få anstå.[1] Dessa förslag framställdes förgäves, kung Gustav var av naturliga skäl besluten att omedelbart, före sin resa till krigsskådeplatsen, genomföra den nya ordningen. När man inför konungen bragte på tal frågan, hur rådets arbete nu skulle ordnas, då dess ferier efter vanligheten borde börja den 1 maj, svarade han, att han själv ville förordna härom och att den Högsta Rätten enligt säkerhetsakten snart skulle träda i verksamhet. För den, som ännu tvekat därom, gjorde detta svar det klart, att konungen betraktade säkerhetsakten såsom en av ständerna antagen grundlag, ehuru han dröjt med dess promulgering.[2]

Den 2 maj hade kungen ett samtal med Wallquist, varvid denne erhöll i uppdrag att hos riksråden Beck-Friis och Ramel förhöra sig, huruvida de voro villiga att ställa sina tjänster till kungens förfogande under det nya systemet.[3] Samma dag eller dagen därpå förelade kungen för Ahlman

---

[1] Wallquist till Gustav III, Montan, a. a., s. 123. Om detta brevs datering se nedan s. 332, n. 3. Wallquists promemoria till Gustav III i hans Berättelse om riksdagen 1789, *HH* V, s. 445 f., s. 448 f. Om promemorians datering och text se nedan s. 335.

[2] Hochschild, den 2 maj 1789, a. a., I, s. 244.

[3] Wallquist till Gustav III den 3 maj 1789, Montan, a. a., s. 120.

huvuddragen av sin plan för den nya ordningen, troligen ett kort utkast tämligen likt det, som några dagar senare meddelades Wallquist. Konungen uppdrog tillika åt Ahlman att utarbeta förslag till instruktioner för de nya inrättningarna. Dessa instruktioner skulle endast innehålla en förteckning över de ärenden, som skulle höra till »var och en expedition». Närmare bestämmelser vid sidan av 8 § regeringsformen skulle ej utfärdas. Det är lätt att se, att konungen ämnade hålla den nya organisationen så svävande, att hans vilja ej skulle stöta på hinder lagda i vägen genom några formella band. Denna konungens order blev, som det skall visa sig, grundläggande för ärendets följande behandling. Sedan Ahlman mottagit kungens uppdrag, anhöll han den 3 maj i brev till denne, att Kungl. Maj:t måtte från »herrar Chefs för hvarje Departement i Eder Maj:ts cancellie, nämnligen Hans Excellence RiksDrotsen för Justitiæ Revisions Expedition, General Auditeuren Revis. Secr. af Låstbom för den Expedition, samt Stats Secreterarne för de 3:ne Stats Expeditionerne, infordra en detaillerad upgift å alla de till hvar och en Expedition hörande göromål och allmenne ärenden». Ahlman befarade nämligen, att instruktionerna skulle bli ofullständiga, om ej dylika uppgifter först framlades under vederbörandes ansvar. Någon större tidsutdräkt behövde ej uppkomma genom en dylik order, då de begärda listorna borde kunna vara färdiga till »tisdag eller onsdag» d. v. s. den 5 eller 6.[1] Konungen biföll Ahlmans förslag och i enlighet därmed utgick order den 4 maj.[2] Samma dag hade Ahlman gjort färdigt ett utkast till ingress för förenings- och säkerhetsakten, vilket han visade för Wallquist. Det förefaller troligt, att han också invigt denne i planernas läge i övrigt.[3] Den 5 maj framförde enligt Hochschilds uppgift Låstbom till rådets Justitiedivision kungens befallning att tillsvidare ej befatta sig med några justitieärenden. Till följd härav blev det sammanträde, som hållits den 30 april, den gamla Justitierevisionens sista.[4]

Några dagar därefter, enligt en senare uppgift av Wall-

[1] Ahlman till Gustav III den 3 maj 1789, *HT* 1924, s. 388; Ahlman (till Wallquist?) den 4 maj 1789, *HT* 1919, s. 29 f., 1924, s. 387.
[2] Hochschild, den 4 maj 1789, a. a., I, s. 245.
[3] Ahlman (till Wallquist?) den 4 maj 1789, *HT* 1919, s. 29 f.
[4] Hochschild, den 5 maj 1789, a. a., I, s. 245; Wedberg, a. a., s. 12, n. 1.

quist den 9 maj, lämnade Gustav III till denne en egenhändig schematisk note, som antydde grundlinjerna för det nya system kungen ville införa, jämte kansliordningen och instruktionen för rådet »vid Konungens resa 1774 till Finland» och gav honom i uppdrag att med ledning härav utarbeta ett förslag. Innan han gjort detta blevo papperen ett par dagar senare återfordrade från honom av Ahlman.[1] Denne blev emellertid sjuk och tillställde Wallquist den 11 maj sent på kvällen genom Låstbom ånyo handlingar i ärendet.[2] Dessa handlingar voro dels de enligt Ahlmans förslag infordrade, »ifrån canzlie-expeditionerna emanerade berättelser om göromålen hittils för hvart departement», dels kansliordningen och en del protokoll från år 1772 av formellt intresse. I brev till konungen den 12 eller 13 maj omtalar Wallquist, att han mottagit dessa handlingar, men förklarar, att han icke är tillräckligt sakkunnig och invigd i kungens planer för att utarbeta förslag till de nya inrättningarna, och rekommenderar i stället kansliådet Elers. Av Låstbom har han dagen förut hört, att kungen ämnade genast göra de tilltänkta ändringarna, men avråder detta, då ärendet ej vore utrett, utom i fråga om Högsta Domstolen. Han meddelar namn på en del personer, som vore lämpliga att bli medlemmar av densamma, bl. a. Håkansson, som vore hågad att mottaga en plats, om han fick fullmakt, men icke villig att mottaga ett förordnande. Wallquist antydde i anslutning till detta — tydligen avsiktligt framförda — fall den osäkerhet förordnanden medföra för den enskilde och nödvändigheten att åtminstone genom goda löner bereda domare en tryggad ekonomi.[3] Efter ett dylikt brev, vari han avsäger

[1] Wallquist, Berättelse om riksdagen 1789, 1795 års redaktion *HH* V, s. 443 f., 1789 års redaktion, för tiden efter riksdagens slut utgiven i »Biskop Wallquist första berättelse och första promemoria om Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillsättande» av K. G. Westman i *HT* 1924, s. 382 f. I sistnämnda redaktion äro orden »vid Konungens resa 1774 till Finland» både över- och understrukna, vilket röjer en viss tveksamhet om uppgiften. Kungens finska resa ägde rum 1775. Hösten 1774 reste han till rikets södra orter. Vid båda tillfällena meddelades bestämmelser rörande rådets instruktion, Westling, a. a., s. 60.

[2] Låstbom till Gustav III den 12 maj 1789, F. 504. U. U. B; Wedberg, a. a., s. 14, n. 1.

[3] Wallquist till Gustav III, odaterat, slutet borta, Montan, a. a., s. 122. Wedberg daterar, a. a., s. 14, detta brev till tiden före den 9 maj. Denna datering är omöjlig, då Wallquist i brevet erkänner, att han mottagit de handlingar, som Låstbom tillställt honom från Ahlman den 11 maj. Detta

sig vidare befattning med handlingarna, kunde Wallquist knappast längre behålla dem hos sig, och de synas också ha återgått till konungen.[1] På Wallquists brev svarade emellertid Gustav III den 13 maj med en biljett, vari han bad Wallquist komma upp på slottet samma kväll »efter Fransyska Spectaclet».[2] Kungen lämnade denna afton handlingarna i ärendet åter till Wallquist med bestämd order att till följande dag utarbeta ett betänkande.[1] Till sin ledning hade nu Wallquist kungens förut omtalade kortfattade grundlinjer, muntliga anvisningar, som han erhållit av honom, och därjämte ett av Håkansson utarbetat förslag till ändringarna i administrationen. I vad mån detta Håkanssonska förslag, som ej numera kunnat återfinnas, legat till grund för Wallquists arbete är en viktig fråga, som emellertid ej omedelbart kan upptagas till diskussion.

Det är nämligen nödvändigt att till en början rent källkritiskt utreda, vilka de skrifter voro, som Wallquist utarbetade med anledning av kungens nyssnämnda befallning, och i vilken form de bevarats.

Av hittills kända källuppgifter framgår, att Wallquist redan den 14 maj i »morgonstunden» till kungen överlämnat en promemoria, som bland annat innehöll en paragraf, vari han föreslog, att kanslirådet Elers skulle få i uppdrag att uppsätta expeditionerna av de förestående viktiga besluten.[3] Denna promemoria finnes bevarad i original bland Wallquists brev till Gustav III i Uppsala Universitetsbibliotek, men har utelämnats av Montan i hans upplaga av biskopens brev och har ej blivit funnen av Wedberg.[4] Såsom av det föl-

erkännande, som Wedberg ej omnämner, betyder givetvis som källa mera än det förnekande, att han fått några papper av Ahlman, som Wallquist insatt i sin Berättelse, *HH* V, s. 444, och som anföres av Wedberg. Ur källkritisk synpunkt är detta förnekande så mycket mindre trovärdigt, som det inkommit först i 1795 års redaktion av berättelsen. Att Wallquists här diskuterade brev å andra sidan skrivits före den 14 maj, blir vid en jämförelse med källorna från denna dag fullt tydligt.

[1] Wallquists Berättelse om 1789 års riksdag lyder på denna punkt på följande sätt i 1789 års redaktion: »Då de (sc. papperen) åter varit bortta 2:ne dygn, lemnades de d. 13 Maji sent om aftonen åter til mig igen af Konungen sjelf med Befallning, at jag följande dagen skulle positift afgifva mit underdåniga betänkande», *HT* 1924, s. 382.

[2] Avtryckt i Wallquists Berättelse, *HH* V, s. 444 f., och därefter av Wedberg, a. a., s. 14.

[3] Wallquist till Gustav III den 15 maj 1789, Montan, a. a., s. 121.

[4] Tryckt i *HT* 1924, s. 384 f. Wedberg, a. a., s. 17, n. 1, känner till, att denna promemoria existerat, ehuru han ej sett den.

jande i annat sammanhang skall framgå, erhåller genom denna först avfattade promemoria händelseförloppet en i vissa avseenden ny belysning. Promemorian är till sin karaktär en föredragningspromemoria tillkommen för att tjäna kungen till stöd för hans minne vid en blivande överläggning om författningsändringarna. Att handlingen är avsedd endast för kungens personliga bruk röjes tydligt av sådana drag som de, att biskopen hemställer, att hans förslag måtte meddelas riksdrotsen före de övriga, och att han råder kungen att vid den blivande överläggningen avklippa »alla onyttige raisonnements».

Denna föredragningspromemoria blev emellertid sedan omarbetad av Wallquist. I denna nya avfattning är den av honom i avskrift införd i den senare, år 1795 nedskrivna, redaktion av hans Berättelse om riksdagen 1789, som är tryckt i Historiska Handlingar.[1] Anledningen till omarbetningen var den, att Wallquist den 15 maj fått veta, att kungen vid de förestående överläggningarna på Haga samma dag på eftermiddagen ämnade framlägga hans föredragningspromemoria för de därtill kallade.[2] Bland dem var Låstbom, och då nu kungen bestämt, att denne skulle uppsätta expeditionerna, ansåg biskopen det onödigt, att han skulle få veta, att biskopen motarbetat honom genom att föreslå Elers till detta uppdrag. Den punkt, vari Elers förordats, blev därför struken. Tydligen i syfte att rent av positivt göra ett gott intryck på Låstbom insatte den skicklige biskopen nu dennes namn bland deras, som föreslogos till ledamöter i Högsta Domstolen. Vid omarbetningen lät biskopen även de för konungen personligen avsedda råden utgå och jämkade för övrigt, såsom i det följande skall omtalas, på några ställen innehållet efter nya underrättelser, som han erhållit, om konungens avsikter.

Förutom denna föredragningspromemoria utarbetade Wallquist till efterkommande av konungens order även en annan promemoria, som hade karaktären av ett av honom

[1] Wallquist, Berättelse, a. a., s. 456. Handlingen är ej intagen i 1789 års redaktion, se *HT* 1924, s. 381. Att denna föredragningspromemoria verkligen tillkommit före sammanträdet på Haga den 15 maj styrkes av en sådan detalj som den, att Wallquist i densamma infört termen »Allmänna Sakernas Beredning», vilken term användes av kung Gustav ännu den 14 maj, såsom synes av hans biljett till riksdrotsen, G. Andersson, a. a., s. 40, men övergavs den 15 maj. Det framgår för övrigt även av dess innehåll.

[2] Wallquist till Gustav III den 15 maj 1789, Montan, a. a., s. 121.

officiellt avgivet betänkande. Detta betänkande blev färdigt vid middagstiden den 14 maj, då biskopen läste det för riksråden Oxenstierna och Ramel, och framlämnades av honom till kungen vid ett samtal på Haga samma dags afton.[1] Detta Wallquists betänkande finnes, även det, bevarat i två avfattningar. Den äldsta, som varit okänd för Wedberg, är en originalhandling delvis egenhändigt skriven av Wallquist och undertecknad av honom, nu förvarad bland andra från honom härstammande handlingar i Uppsala Universitetsbibliotek.[2] Någon anledning att betvivla dess ursprunglighet synes ej föreligga. Den andra avfattningen föreligger i två avskrifter av Wallquist, som i allt väsentligt överensstämma och äro införda i hans båda redaktioner av Berättelsen om riksdagen 1789.[3] Mellan dessa båda avfattningar, originalets och avskrifternas, förekommer särskilt en olikhet, som är av intresse för det här behandlade ämnet och som skall beröras i det följande.

Efter denna källkritiska översikt av de skrifter Wallquist författade med anledning av kungens order på kvällen den 13 maj är det möjligt att inordna dem som material för en skildring av händelserna.

Att Håkanssons förut omtalade, nu förlorade förslag haft mycket stort inflytande på Wallquist vid hans arbete är alldeles tydligt. Med ledning av biskopens båda promemorior, den korta föredragningspromemorian och det längre betänkandet i deras ursprungliga lydelse — den som de hade före samtalet med kungen den 14 maj på kvällen — kan man erhålla kännedom om åtskilligt av innehållet i »Lagman Håkanssons i samma ämne affattade tankar».

Enligt Håkanssons förslag skulle Högsta Domstolen ha riksdrotsen till ordf. och dessutom bestå av fyra frälse och fyra ofrälse medlemmar.[4] Troligen innehöll förslaget förteckning å de fyra riksråd kungen ämnade använda i domstolen och antagligen i så fall även en lista å andra perso-

---

[1] Wallquist, Berättelse, 1789 års redaktion, *HT* 1924, s. 382 f., 1795 års redaktion, *HH* V, s. 454.

[2] F. 439. U. U. B. Se *HT* 1924, s. 379 f.

[3] Wallquist, *HH* V, s. 445 f., och F. 600 a. U. U. B. Jfr *HT* 1924, s. 380.

[4] Ett förslag av detta innehåll, förutsättes i mom. 3, punkt 2, av Wallquists första föredragningspromemoria, *HT* 1924, s. 384.

ner, som Håkansson ansåg lämpliga.[1] I fråga om riksråden innehöll förslaget bestämmelser om semester, och eftersom Wallquist lämnar dem utan anmärkning, voro de troligen desamma som de, vilka han upptog i sin föredragningspromemoria, eller att riksråden skulle alternera vart halvår om tjänstfrihet och tjänstgöring. Ifråga om de övriga medlemmarna funnos ej bestämmelser om semester.[2] Förslaget utgick från att rådet ej omedelbart skulle avskaffas och innebar, att rådets medlemmar skulle få behålla sina löner, d. v. s. 2,500 rdr sp., och att övriga ledamöter skulle ha lägre avlöning, antagligen med gradskillnad mellan frälse och ofrälse.[3] Slutligen må nämnas, att Håkanssons förslag innehöll en sådan detalj som den, att domstolens ledamöter efter stånd skulle sitta vid två särskilda bord.[4]

Wallquists föredragningspromemoria i dess ursprungliga lydelse slöt sig i fråga om Högsta Domstolens organisation på det närmaste till Håkanssons utkast. Däri förutsattes sålunda bland annat, att rådet skulle fortfara.[5] Wallquist hade vid sitt samtal med Gustav III den 13 maj på Stock-

---

[1] Wallquist säger i sitt förut omtalade brev den 12 eller 13 maj till Gustav III, att han ej vet, vilka kungen ämnade använda ur rådet. I sin föredragningspromemoria har han insatt deras namn. Jfr för övrigt, att lista på medlemmar i Allmänna beredningen säkerligen fanns upptagen i Håkanssons förslag. Detta framgår därav att Wallquist säger: »Val af Personer kan jag omöjligen föreslå» (se hans betänkande eller långa promemoria i Berättelse, *HH* V, s. 452, lika i orig. F. 439. U. U. B.) men likväl inför namn i sin första föredragningspromemoria, som är tidigare, se *HT* 1924, s. 385. Dessa namn härstamma alltså troligen från Håkanssons förslag.

[2] Wallquist, Promemoria i Berättelse, *HH* V, s. 448, lika i originalet. F. 439.

[3] Att Håkanssons förslag förutsatte rådets bibehållande framgår av Wallquists referat i promemorian av hans förslag rörande Allmänna ärendenas beredning. Hans förslag till avlöningar kommenteras av Wallquist i promemorian, mom. 1, p. 5, Berättelse, *HH* V, s. 448, som i allt väsentligt överensstämmer med originalet, F. 439. U. U. B. Endast den avvikelsen må nämnas, att orden »som ur Rådet bibehållas» ej förekomma i det senare. Antagligen härstammar den skillnad i lönegrad mellan frälse ledamöter utanför rådet och ofrälse, som förekommer i Wallquists föredragningspromemoria, från Håkanssons förslag, då dess införande av Wallquist ej kan antagas ha skett, att döma av den formulering hans kommentar till Håkanssons förslag erhållit i ovan anförda punkt.

[4] Wallquists polemik häremot blev utan verkan, Promemoria i Berättelse, a. a., s. 447; lika i originalet F. 439. U. U. B.

[5] Föredragningspromemorian i dess första avfattning om Högsta Domstolen, mom. 3, punkt 3, om Allmänna ärendenas beredning punkt d, se *HT* 1924, s. 385. Jfr den ändrade lydelsen i denna promemorias senare avfattning om Högsta Domstolen, punkt 3, om Allmänna Sakernas Beredning punkt 4 i Berättelse, *HH* V, s. 457 f.

holms slott trott sig finna, att kungen vunnits för denna mening, vilken Håkansson och han själv förfäktade. I det betänkande, som biskopen medförde till Haga på kvällen den 14 maj, arbetade han alltjämt för denna tanke.[1] Men den nya avfattning av föredragningspromemorian, som tillkom den 15 maj, företräder den ståndpunkten, att rådet omedelbart skall avskaffas.[2] Man får härigenom en urkundlig bekräftelse på biskopens år 1795 nedskrivna skildring, hur Gustav III vid samtalet med honom på kvällen den 14 maj i sin kalender med grova streck strök över rådet.[3]

Om Håkansson och Wallquist på denna punkt ledo ett gemensamt nederlag, föranledde däremot i ett annat fall biskopens anmärkningar en ändring av den organisation Håkansson föreslagit. Enligt dennes utkast skulle, såsom förut omtalats, Högsta Domstolen bestå av drotsen såsom ordf. samt 4 frälse och 4 ofrälse ledamöter, tillsammans 9. Denna sammansättning bibehölls i Wallquists föredragningspromemoria, såväl i dess ursprungliga som i dess senare, efter den 14 maj tillkomna, avfattning. Någon ändring i detta avseende synes alltså ej ha blivit bestämd vid kungens samtal med biskopen på kvällen den 14 maj.[4]

I det betänkande, som Wallquist vid detta tillfälle medförde, förekommo emellertid kritiska uttalanden av beskaffenhet att inverka på denna tilltänkta organisation. Ett av dem må här anföras ordagrannt efter det ursprungliga betänkandet för att undanröja den oklarhet, som uppkommer därigenom att Wedberg blivit missledd av Wallquist och avtryckt betänkandets senare avfattning såsom företedd vid detta tillfälle.[5] Den rätta texten är följande:

---

[1] Wallquist, Promemoria i Berättelse, a. a., s. 449, i sak lika med originalet F. 439. Jfr ovan s. 335.

[2] Se ovan s. 336, n. 5 anförda ställen.

[3] Wallquist, Berättelse, a. a., s. 455. Hela den livliga beskrivningen av denna aftons samtal saknas i 1789 års redaktion, *HT* 1924, s. 383. Konungens beslut att avskaffa rådet var som bekant fattat långt tidigare.

[4] C. G. Nordin till J. A. Lindblom den 15 maj 1789 berättar om planen för Högsta Domstolen: »I dag eller om Måndagen väntar man höra Nya Justitiæ Revision. Drotsen: R. R. Fr. Sparre och Ridderstolpe: Baron Köhler. Gen. Aud. Malmerfeldt. Anger. Lagm. Håkanson (hvilken dock säges neka) samt Ett Råd ifrån Svenska och en Ledamot ifrån Finska HofRätterne, tilsamans 9 med Drotsen». Bref till J. A. Lindblom, VIII, 1788—90, n:o 202, Linköp. stiftsbibl.

[5] Wedberg, a. a., s. 15.

»b) Om i denna Domstol Frälse- och Ofrälse Stånden skola hafva en aldeles jämnad influence, så måste Herr RiksDrotsen, som är ordförande, antingen anses afgifva Konungens röst, hvilket dock synes mig vara at taga någon ting ifrån Konungens egen Höga rätt, eller också en Ofrälse tilkallas öfver det nu föreslagne antalet, så at numern altid är 5 emot 5».[1]

Vid avgörandet av den organisationsfråga, som Wallquist behandlade i denna punkt, kom ett annat hans uttalande i samma betänkande att få betydelse. I en annan av dess punkter fäste han nämligen uppmärksamheten vid den brist, som förelåg i det Håkanssonska förslaget därutinnan att det, såsom förut nämnts, beredde endast riksråden, men ej de övriga ledamöterna tillfälle till semester.[2] Emellertid ansåg Wallquist, att han ej på egen hand kunde avhjälpa denna otillfredsställande anordning i organisationen. Den förekom därför i hans föredragningspromemoria, ej blott i dess första utan även i dess andra, för sammanträdet den 15 maj avsedda lydelse. Till detta sammanträde kvarstod alltså frågan om att avhjälpa den påtalade bristen, vilket lättast kunde ske genom att öka domstolens medlemsantal.

Det var tydligen vid detta sammanträde den 15 maj, som dessa båda av biskopen upptagna organisationsfrågor fingo sin lösning därigenom att det blev bestämt, dels att Högsta Domstolen ej skulle erhålla någon ordförande, dels att dess medlemsantal skulle ökas till 12, varav dock icke mer än 8 på en gång skulle tjänstgöra.[3]

Till de överläggningar, som höllos på Haga kl. 12 nämnda dag, hade kungen kallat riksdrotsen C. A. Wachtmeister och genom honom de två riksråden Beck-Friis och Fr. Sparre samt Låstbom och Ruuth. Dessutom närvoro Wallquist och enligt dennes uppgift även Håkansson och Ugg-

---

[1] Wallquist, Promemoria, F. 439. U. U. B. Jfr *HT* 1924, s. 379.

[2] Wallquist, Promemoria, F. 439, lika i avskriften, *HH* V, s. 448.

[3] Säkerligen är det efter detta beslut Wallquist vid avskrivningen i så måtto jämkat sitt betänkande, att han i dess punkt 2, *HH* V, s. 447, avtryckt hos Wedberg, a. a., s. 15, och motsvarande den här ovan avtryckta punkt b, tillagt slutorden: »eller 6 mot 6».

las. Ändamålet med sammankomsten angav kungen i kallelsen till riksdrotsen vara: »Jag vill communicera Er min plan till Högsta Domstolen och Allmänna sakernas Beredning».[1] Konungens kallelse gäller till ett enskilt sammanträde och icke till en konselj.[2] Wallquist hade i sin ursprungliga föredragningspromemoria föreslagit kungen att vid den blivande överläggningen »förekomma alla onyttiga raisonnements» och »sedermera endast annoncera, at så sker som beslutat är». I båda redaktionerna av sin riksdagsberättelse använder biskopen uttryckssätt, som, ehuru mindre tydliga i den första redaktionen, i sin mån tala för den uppfattningen, att de viktiga överläggningarna skett enskilt, och att konungens beslut därefter fattats av honom ensam på föredragning av vederbörande kanslitjänsteman, nämligen Låstbom.[3] Den enkla form, som alltså användes, när kung Gustav fattade dessa för statsstyrelsen fundamentalt viktiga beslut, är av intresse, då den visar både hur obunden han var och hur ensam han stod.

Men även om överläggningarna mellan kungen och den krets han kallat till Haga voro enskilda, voro de likväl av sakligt ingripande betydelse.[4] Redan förut har framhållits, att det sannolikt var vid dessa överläggningar, som kungen bestämde sig för ett par viktiga ändringar i den ursprungliga planen. Men även andra ändringar synas ha blivit följden av diskussionen vid detta sammanträde. Då andra redaktionen av Wallquists föredragningspromemoria alltjämt

---

[1] Gustav III till C. A. Wachtmeister den 14 maj 1789, G. Andersson, a. a., s. 40; Wallquist, Berättelse, 1789 års red., *HT* 1924, s. 383, och 1795 års red., *HH* V, s. 459. Wallquist nämner ej Ruuth bland deltagarna, men Hochschild upptar honom och även Anger såsom närvarande, Hochschild, den 15 maj 1789, a. a., II, 1909, s. 5.

[2] Jfr kallelse till konselj, Gustav III till C. A. Wachtmeister den 6 mars 1788, G. Andersson, a. a., s. 20.

[3] Wedberg, a. a., s. 17 f., gör ej den distinktion, som här dragits, utan talar blott om framläggande av kungens planer i konselj och om deltagande i konseljen. Av den tolkning, som här givits, blir följden, att något konseljprotokoll upptagande de vid överläggningen närvarande såsom deltagande i konseljen ej kan antagas ha blivit fört.

[4] Deras betydelse för personvalet förbigås här, då ej mycket av vikt finnes att lägga till Wedbergs framställning, a. a., s. 16 f. Hochschild är väl underrättad, då han om besluten den 15 maj skriver: »Ledamöterna nämnas, men få intagas längre fram», vilket betyder, att utnämningarna skulle dateras den 15 maj, men att namnlistan ännu ej var bestämd, Hochschild, den 15 maj 1789, a. a, II, s. 6.

utgår från ett avlöningssystem i tre löneklasser, med olika löner för rådsherrar, andra frälse ledamöter och ofrälse, är det troligt, att det var vid frågans behandling på Haga inför den ditkallade kretsen av administrativt sakkunniga, som i stället det avlöningssystem framkom, vilket infördes i besluten. Efter allt att döma var det med anledning av överläggningarna vid samma tillfälle, som kungen övergav tanken att ställa förordnandena för ledamöterna på ett år — vilket förslag kvarstod ännu i Wallquists senare föredragningspromemoria — till förmån för den anordning, som möter i kallelsebreven och som förut omtalats.[1]

Även frågan om domstolens kompetens var före vid denna dags sammankomst. Vid ärendets tidigare behandling synes man ha utgått ifrån att frågan härom helt enkelt skulle lösas på det sätt, att den nya Högsta Domstolen finge övertaga den förutvarande Justitierevisionens funktioner och att gränserna för dess befogenhet utan större svårighet skulle kunna uppdragas med ledning av de förteckningar över ärendenas dittillsvarande fördelning, vilka, såsom förut omtalats, hade infordrats från Nedre revisionen och kansliets övriga expeditioner. Det visade sig emellertid, att yrkanden om ändringar i kompetensen gjordes från olika håll. I vad mån dessa yrkanden ledde till påföljd eller, med andra ord, i vad mån den gamla Justitierevisionens kompetens vidgades eller inskränktes vid dess överflyttande på den nyorganiserade Högsta Domstolen, är givetvis ett av de viktigaste historiska problem man har att utreda vid skildringen av 1789 års stora författningsändring.

Den diskussion i kompetensfrågan, som fördes vid sammanträdet den 15 maj på Haga, ledde i ett fall till ett omedelbart definitivt avgörande. Wallquist uppger, att Ugglas vid detta tillfälle föreslog, »at hädanefter alla frågor om Fataliers återvinnande skulle anses som Justitiæ-Ärender beroende af Högsta Domstolens omröstning», och att kungen lämnade sitt bifall härtill.[2] I överensstämmelse härmed insattes också i det samma dag daterade förordnandet för Högsta Domstolen den kompetensutvidgningen, att bland de ären-

[1] Se ovan s. 328.
[2] Wallquists uppgift finns icke i 1789 års avfattning, *HT* 1924, s. 383, utan först i 1795 års redaktion av hans Berättelse, *HH* V, s. 459.

den, som skulle avdömas av Högsta Domstolen, skulle även »Fatalie och Resnings ansökningar» få inbegripas.[1]

Detta var den enda punkt rörande kompetensen, som definitivt avgjordes den 15 maj. Med anledning av andra yrkanden bestämde kungen principiellt sin ståndpunkt. Wallquist hade i sitt betänkande framhållit önskvärdheten av att Högsta Domstolen till allmänhetens lugnande finge från den gamla Justitierevisionen övertaga alla ärenden, som där handlagts och »hittils haft verkligt eller apparent anseende af Justitiæärender», och i anslutning härtill hemställt, att dels prästvalstvister, som från härads- och rådstuvurätterna gått genom alla instantier och slutligen föredragits i Justitierevisionen, dels besvär över konsistoriernas förslag till prästtjänster, som gått till Justitierevisionen, ehuruväl de icke varit omröstningsmål, skulle behandlas i Högsta Domstolen på samma sätt som förut i revisionen.[2] Såsom framgår av den promemoria angående Högsta Domstolens instiftelse, vilken dagtecknad den 15 maj och underskriven av kungen lämnades till riksdrotsen att tillställas domstolen, fattade kung Gustav med anledning härav det beslut, att präst- och ecklesiastika mål, som icke domstolsvägen inkomme till Kungl. Maj:t, skulle upptagas och prövas i Allmänna beredningen, och uppdrog åt domstolen att inkomma med ett utlåtande, vari uppgavs, vilka dessa ärenden voro.[3]

Även i övrigt visade sig den utredning, som förelåg den 15 maj, ofullständig och bristfällig. Man ansåg likväl, att man vunnit tillräckligt många fasta hållpunkter för att kunna besluta de handlingar, som voro erforderliga för domstolens konstituering.[4] Dessa handlingar daterades den 15 maj och utarbetades under de följande dagarna av Låstbom i samråd med Wallquist och drotsen. Den senare övertog också »ganska munter och glad» underhandlingarna i återstående personfrågor.[5]

Domstolens kompetensfråga kände man sig emellertid

---

[1] Wedberg, a. a., s. 23, 116 f.
[2] Wallquist, Promemoria i Berättelse, a. a., s. 447, sakligt lika i orig., F. 439. U. U. B.
[3] Wedberg, a. a., Bil. 1, s. 490, jfr s. 25.
[4] De äro angivna hos Wedberg, a. a., s. 22 f.
[5] Låstbom till Gustav III den 16 och 17 maj 1789, F. 504. U. U. B.; Wedberg, a. a., s. 18, 19.

den 15 maj långt ifrån färdig att i dess helhet avgöra. Wallquist hade i sin till sammanträdet utskrivna föredragningspromemoria framkastat den utvägen, att man för att få ärendet i denna del bättre utrett skulle anlita den nya domstolens hjälp genom att anmoda den att vid sitt första sammanträde uppgiva de göromål, som tillkomme den, på en lista, vilken sedan skulle fastställas av Kungl. Maj:t.[1] I enlighet härmed gav kungens promemoria av den 15 maj den nya domstolen det generella uppdraget att med biträde av Nedre revisionen upprätta en förteckning över dels de ärenden, som enligt 8 § RF hörde till Justitierevisionens avdömande, dels de ärenden, som där av Nedre revisionen föredragits till dess yttrande, dels slutligen de ärenden, som av Nedre revisionen omedelbart anmälts i kabinettet eller konseljen.[2]

Med ledning av listor upprättade i Nedre revisionen och av en promemoria rörande generalauditörsärenden, som Låstbom ingivit, uppsatte Högsta Domstolen den 22 maj en lista över de olika slagen av ärenden, vilken samma dag enligt domstolens uppdrag av riksdrotsen förelades konungen.[3] Det skedde vid en konselj på Haga, vid vilken riksdrotsen antecknats som ensam närvarande.[4]

Högsta Domstolens lista intar en egendomlig mellanställning mellan en historisk utredning och ett förslag till ny ordning. Det uppdrag, som låg till grund för dess upprättande, var, såsom synes av det ovan meddelade referatet, övervägande historiskt inriktat, men domstolen ansåg, att formuleringen rörande första gruppen öppnade en tolkningsfråga, och underströk detta genom att i rubriken över denna i sin lista sätta: »Följande Ärender lära enligt Regerings Formens 8 § och Säkerhets Actens 2 § höra till Kongl. Maj:ts

[1] Wallquist, Föredragningspromemoria i Berättelse, *HH* V, s. 456.

[2] Wedberg, a. a., Bil. 1, s. 490, tydligen tryckt efter orig., som är bilagt Högsta Domstolens originalprot. den 19 maj 1789, vilket tryckts s 22 f. Protokollet justerades först den 25 maj, Högsta Domstolens prot. R. A.

[3] Nedre revisionens och Låstboms listor äro som bilagor fogade till Högsta Domstolens originalprot. den 22 maj 1789, Högsta Domstolens prot. R. A. Högsta domstolens lista är införd i nyssnämnda protokoll och även i konseljprotokollet hållet på Haga samma dag. Dessa listor äro delvis återgivna av Wedberg, a. a., s. 103 f. Även detta domstolens protokoll är justerat den 25 maj.

[4] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789, Råds o. Conseille Prot. uti Just. Är. 1789. R. A.

Högsta Domstols afgörande».[1] Domstolen tog även vid sin listas avfattande hänsyn till de avgöranden konungen träffat vid den nya ordningens införande den 15 maj och i visst fall till vad den trodde sig veta om hans avsikter. Konungen betecknar också listan, trots dess i mycket historiska formulering, som »Högsta Domstolens Project om Justitiæ målens fördelning och afgörande». Kungl. Maj:ts beslut fattades i den form, att listan godkändes med undantag för vissa angivna punkter.[2]

De kompetensfrågor, som Wallquist upptagit i sitt betänkande och för vilkas lösning kungen den 15 maj givit ett principiellt direktiv, blevo nu definitivt avgjorda.

Att de i betänkandet berörda prästvalstvisterna skulle avdömas av Högsta Domstolen följde av § 1, mom. 1, i Högsta Domstolens lista (motsvarande mom. 1, p. 1, i domstolens s. k. instruktion).[3] Ärenden av helt annan beskaffenhet avses däremot i den i listan införda och av konungen godkända bestämmelse, enligt vilken till mål, som skulle avdömas av Högsta Domstolen, hörde: »Besvär emot Dom-Capitlens Utslag angående derstädes anmälte Klagomål öfver olagligheter vid Prästeval».[4] När Wedberg säger, att »denna bestämmelse kan återföras till Wallquists P. M. 14 maj 1789, p. 3», är detta ett misstag.[5]

---

[1] Säkerhetsakten hade under tiden, söndagen den 17 maj, blivit kungjord från predikstolarna.

[2] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789, Råds o. Conseille Prot. uti Just. År. 1789. R. A. Detta protokoll är delvis återgivet av Wedberg, a. a., s. 103 f.

[3] Bestämmelserna återfinnas hos Wedberg, a. a., s. 104, Wallquist, Berättelse, *HH* V, s. 460.

[4] Högsta Domstolens lista. § 1, mom. 6, instr. för Högsta Domstolen, mom. 1, p. 6, Wedberg, a. a., s. 105; Wallquist, a. a., s. 460. Högsta Domstolens orig. prot. den 22 maj 1789, R. A.

[5] Wedberg, a. a., s. 105, n. 1. Wallquist talar på det av Wedberg angivna stället, *HH* V, s. 447, om prästvalstvister, som från härads- och rådstuvurätterna gått genom alla instantier och slutligen föredragits i Justitierevisionen, se härom K. Förkl. 22 jan. 1746 § 5, Modée, a. a., III, s. 2284. I den i listan införda, av Wedberg kommenterade bestämmelsen åter är fråga om konsistoriernas utslag med anledning av anmälningar, vilka till konsistorium såsom åtalsmyndighet gjorts beträffande olagligheter vid prästval, se K. F. 5 juni 1739 § 12, Modée, a. a., II, s. 1553. Om forum se det av Wilskman, Eccles. Werk, II, 1782, s. 1150 f., anförda rättsfallet, avgjort genom K. Maj:ts res. 23 juli 1772. Detta mål avdömdes i Justitierevisionen, K. Maj:ts Just. Rev. Prot. 1772. R. A. Se även ett likartat, ur flera synpunkter intressant fall, aktuellt vid tiden för domstolens tillkomst, nämligen C. E. Lewenhaupts besvär över Linköpings domkapitels utslag, varigenom hans ansökan att vid världslig domstol få undersökning om olagligheter vid ett prästval i Ukna

I fråga om det andra slaget mål, som Wallquist berört i sitt betänkande, led han ett nederlag. Högsta Domstolen yttrade i sin lista vid behandlingen av närmast följande grupp mål, eller den, vari domstolen skulle avgiva yttrande, att understundom besvär över konsistoriernas upprättade förslag blivit föredragna i Justitierevisionen, men att »enligt hvad Kongl. Maj:t redan i nåder förklarat, de sistnämde eller Besvär öfver Consistoriernes förslag till Prästa Ämbeten hos Högsta Domstolen ej komma hädanefter till någon granskning.»[1] Den Kungl. Maj:ts förklaring, som domstolen åsyftar, var säkerligen det förut omtalade den 15 maj fattade principavgörandet, som ju meddelats domstolen. Kungl. Maj:ts beslut innebar i överensstämmelse härmed, att ifrågavarande mål skulle höra till Allmänna beredningen och ej till domstolen.[2] På denna punkt blev alltså domstolens kompetens inskränkt. Det sakliga nederlag, som Wallquist led, kompenserades med den personliga befordran han erhöll genom utnämningen till föredragande av ecklesiastika ärenden i Allmänna beredningen med bl. a. dessa ärenden på sin föredragning. Wallquists försök att garantera dessa befordringsfrågor en rättslig beredning är intressant som ett vittnesbörd om hans misstro mot det nya systemet, men var givetvis på förhand dömt att misslyckas såsom stridande mot kung Gustavs huvudintentioner.

På obekant sätt, förmodligen genom meddelande från riksdrotsen, hade Högsta Domstolen erhållit kännedom om kungens avsikt att kringskära dess befogenhet även i ett par andra fall. I sin lista säger nämligen domstolen vid uppräkningen av mål tillhörande den nyssnämnda eller andra gruppen, att understundom frågor om jus patronatus, fast de ej gått domstolsvägen, och besvär över kammarkollegii utslag

---

avvisats. Besvären behandlades i Justitierevisionen den 13 och 27 okt., 10 och 17 nov., 2, 8 och 15 dec. 1788 samt med avseende å »fråga om pluralitetens beräknande» den 20 och 21 april 1789 och avstyrktes där med 4 röster mot 3. Målet föredrogs inför konungen i närvaro av drotsen på Haga den 22 maj 1789, varvid kungen biföll minoritetens tillstyrkande. Detta hindrade ej, att utslaget utfärdades såsom givet Stockholms slott den 15 dec. 1788, »Med Kongl. Maj:ts och Rikets Trogne Råd beslutit». Råds o. Conseille Prot. uti Just. Är. 1788, 1789, K. Just. Rev. Registratur den 22 maj 1789. R. A.

[1] Högsta Domstolens lista § 2, mom. 9, Högsta Domstolens prot. den 22 maj 1789. R. A.

[2] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789. Jfr Wedberg, a. a., s. 109.

i reduktions- och bytesmål föredragits i Justitierevisionen, men att »Kongl. Maj:t lärer i nåder anse», att dessa ärenden »nu mera ej höra till någon Högsta Domstolens åtgärd.»[1] Domstolen fick rätt i sin uppfattning om kungens ståndpunkt, ty Kungl. Maj:ts beslut innehöll, att dessa ärenden icke skulle höra till Högsta Domstolen utan till Allmänna beredningen.[2]

I ett par andra fall fick Högsta Domstolen sin kompetens ändrad och inskränkt trots motstånd från dess sida. I den förut omtalade promemorian rörande generalauditörsärenden, som Låstbom ingivit till domstolen, hade han föreslagit, att dels vissa mål rörande kronorusthåll och augmentshemman, dels värvningstvister skulle undandragas Högsta Domstolen. I sin lista avvek domstolen från hans förslag delvis i första avseendet och helt och hållet i det andra.[3] Vid ärendets behandling den 22 maj i domstolen hade Låstbom ej kunnat närvara, och han kunde ej heller infinna sig vid ärendets avgörande av kungen samma dag på Haga. När han dagen därpå fick veta, att kungen därvid godkänt domstolens lista i dessa båda punkter, avlät han omedelbart en note till honom. Han erkände där, att värvningstvisterna upptagits bland omröstningsärendena »icke så aldeles utan någon slags anledning, ehuru 8 § R.F. icke tydeligen dertil hörer», men framhöll, att en dylik ordning för deras avgörande under dåvarande förhållanden vore olämplig, »då värfningen just ej så regelmässigt kunnat tillgå», och föreslog, att kungen skulle tillåta honom »at tillsäija den ändring vid Protocollet, at uti värfningstvister infordrar Kongl. Maij:t allenast Högsta Domstolens utlåtande». På samma gång framställde han ett från sin först intagna ståndpunkt i viss mån avvikande förslag till ändring av beslutet om rusthåll och augmentshemman. Å noten har Gustav egenhändigt tecknat den resolution, att han fann Låstboms anmärkningar alldeles grundade och att saken skulle meddelas riksdrotsen.[4] Man finner också, att

---

[1] Högsta Domstolens lista § 2, mom. 9, Högsta Domstolens prot. den 22 maj 1789. R. A.
[2] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789. Jfr Wedberg, a. a., s. 109.
[3] Högsta Domstolens lista § 1, mom. 3, 12, § 2, mom. 7. R. A.
[4] Låstbom till Gustav III den 23 maj 1789, *HT* 1924, s. 388 f.

ändringar verkligen skett vid protokollets justering.[1] Tvister om rusthåll och augmentshemman äro nämligen i det justerade protokollet undantagna från domstolens kompetens i den omfattning Låstbom föreslagit i sin note. I fråga om värvningstvister gick kungen längre än Låstbom yrkat. Han förklarade nämligen med en nyfunnen grundlagstolkning, att värvningstvisterna icke vore några justitiemål, som kunde föras under 8 § RF, och att de för framtiden skulle gå till krigsexpeditionen.[2]

Även i ett par andra avseenden kringskar kungen den 22 maj domstolens kompetens hårdare än vad den själv tänkt sig. Huvudmotivet kan i båda fallen knappast ha varit annat än ett: konungens önskan att betona, att Högsta Domstolen ingalunda skulle äga att från Justitierevisionen övertaga i dess hela omfattning den uppsiktsrätt över domare och ämbetsmän, vilken där utövats såsom tillkommande rikets råd. Konungen tillärnade den nya Högsta Domstolen en vida blygsammare ställning i förhållande till administrationen — och sig själv en så mycket betydelsefullare. Ur denna synpunkt faller det sig förklarligt, att kung Gustav bestämde, att ehuru till de mål, över vilka å justitiesidan rådets utlåtande förut avgivits, hört »fångeförtekningar samt HofRätters, Collegiers med fleres Berättelser och förtekningar om afgjorde mål, arbetets drift m. m.», detta nu skulle upphöra och dessa ärenden direkt från Nedre revisionen lämnas till justitiekanslersämbetet. Utefter samma linje gick tydligen också hans aktion, när han föreskrev, att klagomål och ansökningar rörande uppehållna mål hos överdomstolar och kollegier samt andra under Kungl. Maj:t omedelbart lydande ämbetsverk icke skulle, såsom domstolen föreslagit, inför densamma föredragas till yttrande utan direkt anmälas hos Kungl. Maj:t i kabinettet.[3]

Huruvida inför kungen vid sidan av de viktigare kompetensfrågor, för vilka här redogjorts, även diskuterats nå-

[1] Justeringen har likväl tecknats under angivande av protokollets dato genom påskriften: »Expedieras under vårt secret Haga den 22 Maii 1789. Gustaf». Råds o. Cons. Prot. i Just. Är. 1789. R. A. Jfr de ovan s. 342, n. 2, 3 angivna justeringsuppgifterna.

[2] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789. R. A. Jfr Wedberg, a. a., s. 104, 109.

[3] Högsta Domstolens lista § 2, mom. 6, 8, Prot. inför Gustav III den 22 maj 1789, jfr Wedberg, a. a., s. 108.

gra av de smärre jämkningar i kompetensen, som Högsta Domstolens egen lista synes ha inneburit, är okänt. Flera ändringar i listan än de här omtalade beslötos i varje fall icke.

I fråga om expeditionen av de beslut, som kungen fattat den 22 maj, innehåller protokollet den föreskriften, att »en ordentelig förtekning på alla desse mål, sådane de nu utstakade äro, skulle ur Protocollet utskrifvas» och tillställas riksdrotsen för att meddelas Nedre revisionen och Högsta Domstolen till efterrättelse. Jämväl skulle en särskild förteckning upprättas över de ärenden, som enligt de nu fattade besluten skulle gå till de andra expeditionerna och beredningen.

Sedan riksdrotsen den 15 maj tillkallats i ärendet och mottagit den framskjutna ställning det nya systemet tilldelade honom, framträder han såsom konungens främste rådgivare rörande Högsta Domstolens ordnande. Det ligger närmast till hands att antaga, att det också var han, som övertog skötseln av de här omtalade beslutens expediering.

Wedberg uppger emellertid, att det enligt Wallquists berättelse var Låstbom, som fick befallning att utskriva »den ordenteliga förtekningen» eller, som den brukar kallas, instruktionen för Högsta Domstolen.[1] Wallquists uttalanden synas emellertid knappast kunna tolkas på detta sätt. Hans berättelse slutar i båda redaktionerna med en redogörelse för överläggningarna och besluten på Haga den 15 maj. Därefter säger han i 1789 års redaktion helt kort: »Huru förändringarne sedermera kungjordes och verkstäldes, är en allmänt bekant sak, hvarföre jag hänne icke uptager.»[2] Med hänsyftning på samma beslut yttrar han i 1795 års redaktion: »Efter afkunnande af alt detta feck Revisions-Secreteraren af Lostbom befallning at häröfver författa Protocoll och formera Expeditioner, hvilkas forme är känd såsom tryckte i Allmän. Tidningar. Men här må intagas: Instruction etc.» Härefter följa avskrifter av domstolens instruktion av den 22 maj i form av en note ur protokollet, undertecknad Törne Brandt, en note angående domstolen, som antagligen är sammanställd ur domstolens protokoll den 19 maj, och konstitutorial för Allmänna beredningen

[1] Wedberg, a. a., s. 27, 103.
[2] *HT* 1924, s. 383.

den 15 maj, det sistnämnda kontrasignerat av Låstbom.[1] Man kan givetvis icke begära, att biskopen sex år efter händelserna skulle exakt minnas omfattningen av det uppdrag Låstbom erhöll. Vad han säger synes emellertid vid noggrann läsning icke vara mera än att Låstbom fått i uppdrag att författa protokollet över kungens beslut den 15 maj och formera de expeditioner över detta beslut, vilkas form är känd, då de tryckts i tidningarna. Däremot påstår han icke, att Låstbom fått befallning att föra protokollet den 22 maj och formera expeditionerna av den dagens beslut.

Låstbom har ej häller utfört detta arbete. Av hans note till Gustav III den 23 maj veta vi, att han av illamående varit hindrad att dagen förut infinna sig såväl i Högsta Domstolen som vid föredragningen inför kungen, och det framgår även av dokumentet, att han ej haft hand om protokollet.[2] Den som sakligt svarade för detta protokolls riktighet var tydligen riksdrotsen, antecknad såsom ensam närvarande, och ändringarna vid justeringen skulle ju också gå genom honom.[3] Formellt svarade för protokollet Törne Brandt, vilken undertecknat det som protokollsförare.[4] Expeditionen av beslutet rörande Högsta Domstolen hade enligt kungens befallning endast karaktären av en note ur protokollet, vilken likaledes undertecknades av Törne Brandt. Det finns alltså ingen anledning att antaga, att Låstbom haft någon befattning med denna expediering. Det är tydligt, att detta resultat icke är utan betydelse, när det gäller att bedöma, i vad mån Låstbom varit kungens förtroendeman vid domstolens organiserande.

Även i ett annat avseende synes Wedberg ha missuppfattat Wallquists ovan återgivna ord. Wedberg yttrar nämligen: »Försök att anträffa instruktionen i 'Allm. Tidningar', där Wallquist säger den vara tryckt, har ej krönts med framgång».[5] I 1795 års redaktion, som här åsyftas, säger emellertid Wallquist ej mera än att expeditioner av besluten den 15 maj äro tryckta i tidningarna. Detta påstående

[1] Wallquist, Berättelse, *HH* V, s. 459 f. (Ordet Justitiæ-Staten, s. 464, är skrivfel av Wallquist för Justitiæ-Sidan.) Jfr Wedberg, a. a., s. 25, 489 f.
[2] Låstbom till Gustav III den 23 maj 1789, *HT* 1924, s. 389, jfr ovan s. 345.
[3] Se ovan s. 342, 345.
[4] Prot. inför Gustav III på Haga den 22 maj 1789. R. A.
[5] Wedberg, a. a., s. 103, n. 1.

omfattar tydligen icke instruktionen, som beslöts den 22 maj. I den tidigare redaktionen får man ännu mindre upplysningar. Där omtalas alls icke, att några expeditioner tryckts i tidningarna.

Frågan i vad mån den offentliga uppmärksamheten skulle hänledas på de stora författningsändringarna, har tydligen noga övervägts av Gustav III. Att han skulle haft för avsikt, att den s. k. instruktionen för Högsta Domstolen vid dess utfärdande skulle kungöras i tidningarna måste anses osannolikt. Redan den blygsamma form, den minst solenna, som valts för aktstycket, antyder, att dess publikation ej var avsedd, och i protokollet säges ju också, att det skulle tillställas riksdrotsen för att genom honom meddelas Nedre revisionen och domstolen. Hela detta tillvägagångssätt står i överensstämmelse med den plan, som kungen följt allt ifrån början. Redan den 2 eller 3 maj hade Gustav meddelat Ahlman, att instruktionerna för de nya inrättningarna skulle bestå endast av förteckningar över de ärenden, som skulle tillhöra de olika expeditionerna.[1] Denna grundläggande tanke fasthöll kungen sedermera vid ärendets behandling. Det var i enlighet därmed han i sin promemoria den 15 maj anmodade domstolen att upprätta förteckning över olika slag av ärenden,[2] och det var med fasthållande av densamma, som hans beslut den 22 maj formulerades som ett instämmande med vissa undantag i domstolens förslag om justitiemålens fördelning och avgörande, icke som utfärdandet av en instruktion för en nyinrättad domstol. Att en anledning till konungens handlingssätt säkerligen var hans motvilja mot att binda sin rådighet över statsstyrelsen genom en högtidligt kungjord, detaljerad instruktion, som ej utan uppseende kunde ändras, har redan förut antytts. Men härtill kom utan tvivel ett annat skäl: han märkte de farhågor för rättssäkerheten, som hans nyvunna makt väckte till liv t. o. m. bland hans medhjälpare, och han insåg det kloka i att åtminstone så långt följa deras varningar att ej oroa den allmänna opinionen, att han genomförde de beslutade förändringarna så omärkligt som möjligt. Att denna synpunkt ej var honom främmande visas för övrigt även därav

[1] Se ovan s. 331.
[2] Se ovan s. 342.

att han godtog rådet att låta Högsta Domstolens första sammanträde ske »utan all Ceremonie». Motsatsen mot den lysande festen vid Vasa Hovrätts instiftande under en lyckligare tid är slående. Konungens politiska klokhet vann tydligen en seger över hans dramatiska begåvning.[1]

Att i källorna följa det sätt varpå riksdrotsen gick till väga, när han i enlighet med sitt uppdrag för vederbörande meddelade Kungl. Maj:ts beslut av den 22 maj, visar sig leda till framdragande av ett historiskt belysande dokument och även till några nödvändiga källkritiska fastställelser.

Det var såsom främste man i den tillförordnade regering, vilken kungen tillsatte den 1 juni, dagen före sin avresa till krigsskådeplatsen, som riksdrotsen utförde dessa handlingar. Den äldsta underrättelsen möter i Allmänna beredningens protokoll den 3 juni 1789. Vid sammanträdet denna dag anmälde riksdrotsen, att han fått Kungl. Maj:ts nådiga befallning att tillkännagiva, att Kungl. Maj:t den 22 maj förordnat, att det ej mera tillhörde Nedre justitierevisionen att befatta sig med fyra olika slag av mål och ärenden. Det första var vissa mål rörande kronorusthåll och augmentshemman, vilka skulle föredragas i Allmänna beredningen, enligt vad beredningen »trodde» i vissa fall av krigsexpeditionen, i andra av kammarexpeditionen.[2] Det andra slaget var »värfningsfrågor och tvister», som skulle föredragas av krigsexpeditionen. Det tredje var reduktions- och bytesmål, som skulle gå till kammarexpeditionen. Det fjärde var frågor om jura patronatus och besvär över konsistoriernas förslag till prästämbeten, vilka skulle föredragas av den, som förordnats till föredragande av ecklesiastika ärenden.[3] Riksdrotsens meddelande är av stort historiskt intresse, då det innebär en autentisk förklaring rörande räckvidden av den inskränkning i Högsta Domstolens kompetens, som enligt beslutet av den 22 maj skulle äga rum därigenom, att vissa ärenden därefter icke ens skulle få inkomma i dess kansli, Nedre revisionen. Riksdrotsens meddelande var givetvis av största vikt för Nedre revisionen, som också med iakttagan-

[1] En annan förklaring lämnas av Wedberg, a. a., s. 28.
[2] I stället för den stilvidriga frasen med verbet »trodde» användes vid expedieringen uttrycket »med iakttagande att».
[3] Beredningens Prot. uti Inrikes Civ. År. 1789. R. A.

de av vederbörlig tågordning erhöll kännedom därom i form av ett kungl. brev, som togs till dess protokoll den 18 juli 1789.[1]

Den här omtalade verkställighetsåtgärden är den enda, som riksdrotsen officiellt vidtog till efterkommande av sitt uppdrag av den 22 maj. Den har tydligen ansetts nödvändig, emedan det här var fråga om ändringar, som berörde även de administrativa avdelningarna av Kungl. Maj:ts kansli. Med avseende åter å de nämnda dag beslutade ändringar, som angåvo nya regler att inom Högsta Domstolen och Nedre revisionen tillämpas vid dessa organs verksamhet, iakttogs den hemlighetsfullhet eller formlöshet, att varken domstolen eller Nedre revisionen om dem erhöll något officiellt meddelande ens i den form protokollet av den 22 maj föreskrev.[2]

Det egendomliga förhållande råder i själva verket, att »den ordenteliga förtekning» över olika slags mål, som enligt beslutet den 22 maj skulle utskrivas ur protokollet, endast är känd genom den avskrift av en note ur protokollet undertecknad av Törne Brandt, vilken Wallquist infört i 1795 års redaktion av sin Berättelse om riksdagen 1789 under rubriken »Instruction för Högsta Domstolen».[3]

Man måste under sådana omständigheter uppställa den frågan, huruvida verkligen denna Brandtska note ur protokollet innehåller en autentisk text, som tjänat Högsta Domstolen till efterrättelse, eller om kanske i stället själva protokollet ansetts utgöra den officiella texten.

För att finna svaret härpå har man att gå till de ställen i Högsta Domstolens protokoll, där dess »instruktion» åberopas. Visserligen är den i protokollet införda, av Högsta

---

[1] Allmänna beredningens ovan omtalade protokoll den 3 juni expedierades i form av ett kungl. brev till kanslikollegium, daterat den 9 juni, orig. i Kanslikollegii Arkiv, K. Brev 1789. R. A., varifrån ett protokollsutdrag tillställdes Nedre revisionen och där i sin ordning protokollfördes den 18 juli, K. Nedre Just. Rev. Prot. 1789. R. A. Liknande protokollsutdrag tillställdes av kanslikollegium även de övriga expeditionerna, Kanslikollegii Arkiv, Diarier 1789. R. A.

[2] I Nedre revisionen meddelade riksdrotsen den 12 juni 1789 en förteckning på de ärenden, som enligt Kungl. Maj:ts nådiga författning av Nedre revisionen skulle föredragas i t. f. regeringen, Nedre Just. Rev. Prot. R. A. Den bör sammanställas och jämföras med äldre dylika listor, som fördela ärenden mellan t. f. regeringen och konungen personligen, Westling, a. a., s. 58 f.

[3] Wallquist, Berättelse, a. a., s. 460.

Domstolen upprättade listan indelad i §§, medan noten är indelad i mom., men, som Wedberg framhåller, användas vid citat dessa beteckningar omväxlande, och man kan ej ur citaten med säkerhet sluta sig till den anförda källans beteckningssätt.[1] En annan viktigare skillnad mellan de båda dokumenten, vilken måste vara avgörande, där den blir gripbar vid citering, är att numreringen av punkterna delvis är olika. När sålunda vid behandlingen av en fråga om järnbrev i domstolen Strokirch den 7 juli 1806 åberopar domstolens instruktion 1 § 12 p. och t. f. regeringen den 18 juli 1806 ävenledes åberopar samma ställe under beteckningen 12 mom. och citerar dess innehåll,[2] framgår härav otvetydigt, att det är den av Brandt underskrivna noten, som åberopas.[3] Tydligt är alltså, att denna innehållit en autentisk text. Det är naturligtvis beklagligt, att vi för närvarande äga kännedom om denna »Högsta Domstolens instruktion», som man kort efter handlingens tillkomst började kalla densamma, endast genom Wallquists avskrift. Sedan Wedberg rättat en del skrivfel, som däri förekomma, torde vi emellertid i hans tryck äga den ursprungliga lydelsen tillförlitligt återgiven.

Den redogörelse för Högsta Domstolens tillkomst, som lämnats i det föregående, har steg för steg följt det historiska förloppet. Härmed har vunnits, att en och annan företeelse, som eljest kunnat förefalla såsom beroende av slumpen,[4] insatts i sitt orsakssammanhang. På detta sätt har vidare möjlighet erhållits att tillvaratage källornas spridda och alltför sparsamma upplysningar om det inflytande, som de olika handlande personerna utövat på utformningen av reglerna om Högsta Domstolen. Att kung Gustav hela tiden obevekligt fullföljt sina huvudlinjer, är tydligt, men man ser även, att hans rådgivare i vissa avseenden sökt öva inverkan på Högsta Domstolens slutliga gestaltning och även i mer än ett fall lyckats häri. Kanhända blir man efter en dylik undersökning benägen att låta Wallquist träda mera ur förgrunden än vad man kanske trott tillkomma honom med

---

[1] Wedberg, a. a., s. 109, n. 2.

[2] Wedberg, a. a., s. 120 f.

[3] Domstolens lista behandlade under 1 § 12 mom. värvningstvister, Högsta Domstolens Prot. den 22 maj 1789. R. A.

[4] Wedberg, a. a., s. 28.

stöd av hans egen skildring. Vid en värdesättning av Wallquist som historisk källa är det emellertid att märka, att hans berättelse om händelserna under första hälften av maj 1789 i den avfattning den erhållit 1795, fjärran från den politiska handlingens värld, ger ett färgrikare intryck av hans roll än hans första uppteckning av år 1789.[1] Minnets glans strålar över det förflutna, inte minst över den oförgätliga kväll, den 14 maj 1789, då kung Gustav roade sig med att charmera biskopen genom att i sitt kabinett på Haga konversera honom i tre timmar, sedan han skilt all betjäning från sig och tagit in nyckeln. Biskopen tänker tillbaka på denna afton och skriver 1795 med vemod: »När jag anteknar sådant om mig sjelf, at jag en gång i min lifstid varet så mycket hörd om Sveriges Styrelse, så skjer det af ingen fåfänga». Det är ett vittnesbörd till många andra om tjusarkonungens psykologiska skicklighet. Att Låstbom skulle övat något större inflytande vid organisationens utstakande kan ej uppvisas. När Wedberg säger, att Låstbom för Högsta Domstolens tillkomst och första organisation haft mer att betyda än någon av dess övriga ledamöter,[2] behöver detta ej innebära så mycket, men likväl kan ifrågasättas, om däri ej ligger en överskattning av hans insats i jämförelse med riksdrotsens. Det är sant, att denne först jämförelsevis sent kom med i spelet, men sedan detta skett var det tydligen han, som tog hand om ärendet. Under dess tidigare skede åter synes Håkansson ha uträttat ett arbete, som alltför mycket undanskymts. Redan vid den stora författningsändringen 1789 har alltså Håkansson visat prov på sin konstruktiva begåvning.

Att flera av kungens rådgivare eftersträvat att få till stånd författningsbestämmelser, vilka så vitt möjligt skulle stärka Högsta Domstolens ställning i förhållande till kungamakten kan ej betvivlas. Om de härvid ej nådde något större resultat, bör dock erinras därom, att deras önskemål att bevara domarekårens oberoende just under majdagarna 1789 likväl firade den segern, att vid förenings- och säkerhetsaktens expediering, vilken sköttes samtidigt med Högsta Domstolens konstituering — den kungjordes som bekant från predikstolarna söndagen den 17 maj — i den kungliga

---

[1] Jfr Wallquist, Berättelse, *HH* V, s. 443 f., och *HT* 1924 s. 382 f.
[2] Wedberg, a. a., s. 401.

stadfästelsen inrycktes den förklaringen, att domare skulle vara oavsättliga utan laga rannsakning och dom enligt lag och krigsartiklar.

* * *

Flera gånger i det föregående har starkt understrukits, att tiden 1789—1809 i organisatoriskt avseende måste anses som ett svaghetstillstånd i Högsta Domstolens historia. Om Wedberg något mera intresserat sig för den synpunkten, skulle han måhända till ett mera genomfört studium upptagit frågan, i vad mån institutionens yttre form inverkade på dess sätt att funktionera. Skulle det i fråga om en domstol visa sig, att svagheter i dess organisation blottställa den för de makthavandes inflytande i den grad, att även redbara ledamöter låta påverka sig till domslut efter deras önskningar, har man naturligtvis skäl att rentav tala om ett domstolens förnedringstillstånd.

Hur förhöll det sig i detta hänseende med Högsta Domstolen under dess gustavianska skede?

Att politiska synpunkter i ett betydande antal fall spelat in vid urvalet av ledamöter till Högsta Domstolen är förut känt och har också av Wedberg på flera olika ställen framhållits. I och för sig låg häri icke ett tillbakasteg i förhållande till den föregående tiden, enär ju politiska förtjänster tagits i betraktande även vid riksrådens utnämningar, men det system med kortvariga förordnanden, vilket ovan omtalats, var tydligen ägnat att skärpa inflytandet av den politiska faktorn. Att noggrant mäta storleken av dess inverkan är givetvis svårt redan av det skäl, att denna inverkan till en del var tyst. Yttringarna av ett dylikt tyst samband mellan domstolen och den politiska makten framträda väl lättast gripbara däruti nnan, att domstolen tillgodoser gemensamma politiska önskningar och intressen på ett sätt, som en politiskt ofärgad domstol — en företrädare för den genomsnittliga uppfattningen — icke skulle gjort. En första och grundläggande uppgift för en forskare är att historiskt utreda, huruvida ett dylikt inflytande förelegat eller ej. Finner han dess förekomst styrkt, möter för honom uppgiften att därom fälla ett historiskt värdeomdöme. Detta är ej så enkelt, som det förefaller vid

första ögonkastet. Man skulle emellertid kanske kunna säga, att ett inflytande av denna art alltid är farligt, då domstolen under dess tryck sätter in den ovärderliga insatsen av sitt anseende för opartiskhet — till förlust eller vinst. Likväl kan det icke förklaras under alla omständigheter vara skadligt. Det kan tvärtom i vissa lägen och inom vissa gränser vara nyttigt, såsom i en upplösningstid då det gäller att hastigt åstadkomma en regeneration. Närliggande exempel skulle kanhända kunna anföras från Gustav III:s kamp för att tillvaratаga statsintressets höghet gent emot frihetstidens byråkratiska självsvåld.

Det finns emellertid för den politiska makthavaren även en annan väg till samma mål, den politiskt färgade domen. Det är, när han överskrider den inre förskansning, som bör skydda en domstols värdighet, och genom personliga påtryckningar förmår dess ledamöter att med frångående av sina meningar foga sig efter en främmande vilja.

Man kan, när man ifrågasätter, huruvida ett politiskt inslag kan skönjas i Högsta Domstolens verksamhet under denna tid av dess historia, inskränka problemets räckvidd till att omfatta de politiska processerna. Betydelsen av denna inskränkning torde knappast behöva framhållas. Emellertid är det område, som återstår, överraskande rikt. Till en del beror detta av tidens häftiga revolutionära brytningar. Till en del beror det också på G. A. Reuterholms lynnesdrag, på hans dolska, hätska och hämndgiriga natur, som drev honom att till det yttersta använda lagens arm för att krossa den man eller kvinna, som var hans motståndare. Den motsats. som fanns mellan hans lynne och Gustav III:s, står i skarp dager.

Det skulle givetvis varit av mycket stort intresse, om Wedberg underkastat Högsta Domstolens sätt att fungera i tidevarvets politiska processer en genomförd kritisk granskning. Ingen skulle äga bättre förutsättningar härför. Antagligen har det emellertid för honom varit ett återhållande skäl, att ett sådant företag skulle medfört, att hans arbete svällt, kanske med ytterligare en volym, och att han ålagts mödor, som ingen har rätt att begära eller ens ifrågasätta. Den begränsning, som han iakttagit, innebär, att han tämligen summariskt refererar huvudgången av några av de

politiska processerna och mera i förbigående nämner andra. Man blir alltså alltjämt i stor utsträckning hänvisad till hittillsvarande av politiska historiker lämnade redogörelser för dessa rättegångar, där emellertid av naturliga skäl understundom en viss teknisk osäkerhet röjer sig. Å andra sidan äga dessa författare, när det gäller Högsta Domstolen, ett naturligt företräde i den pietetslöshet, som är en av genvägarna till en objektiv historieuppfattning.

Hela denna fråga om Högsta Domstolen och de politiska processerna kan naturligtvis icke upptagas till närmare behandling inom ramen av en tidskriftsuppsats. Det får vara nog att här i största korthet angiva några faktiska förhållanden, som tala för att man icke kan slå sig till ro med den negativa lösning, som ur Wedbergs bok framgår som svar på spörsmålet, om Högsta Domstolen fällde politiskt färgade domar.

Till att börja med skall i ett par fall användas det kriterium, som förut angivits: en jämförelse mellan domar avkunnade av Högsta Domstolen och av politiskt mera oberoende domstolar. Såsom domstolar av den senare typen kunna här Svea Hovrätt och Krigshovrätten komma till användning. Det faller då i ögonen, att i det Armfeltska målet Svea Hovrätt motstod de påtryckningar, som Reuterholm utövade för att få domen skärpt i viss riktning eller åtminstone få en skärpande hemställan i utlåtandet över besvären[1], men att Högsta Domstolens majoritet företog skärpningar, som i vissa delar mer än tillfredsställde Reuterholm.[2] Hertigen nedsatte sedan i fråga om vissa av de tilltalade av nåd straffen, medan han ifråga om andra företog skärpningar.[3]

Med det Armfeltska målet stod som bekant det Palm-

[1] Jfr Wedberg, a. a., s. 59 f., och nedan s. 360 f.

[2] Wedberg, a. a., s. 62 f. Jfr omdömet härom hos Wrede, M. Calonius, 1917, s. 198 f.

[3] Protocoll hållit på Drottningholms slott den 22 sept. 1794 inför H. K. H. Hertigen af Södermanland uti Högmåhlet..., tryckt i Sthlm 1794. Skärpningarna för Mineur och Forster skedde med användande på ett överraskande sätt till deras nackdel av en alltför ödmjuk formulering i Högsta Domstolens yttrande, se härom Calonius till Porthan den 29 sept. 1794, Calonii bref till Porthan 1793—1800, Skr. utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finland LV, 1902, s. 62; Wedberg, a. a., s. 65. Utslaget säges vara »med Kongl. Maj:ts Högste Domstol beslutit», Kongl. Maj:ts nådiga utslag uti Högmålet..., tryckt i Sthlm 1794. Jfr om ett annat tvivelaktigt fall, det å nästa sida omnämnda utslaget 1797 i den Ruuthska processen, Wedbergs uttalande, a.a., s.79.

quistska i ett visst sammanhang.[1] Aktor yrkade här dödsstraff, men trots upprepade skrapor och påtryckningar dömde Krigshovrätten endast till ett års suspension utan lön. Krigshovrättens självständighet medförde, att denna domstol avskaffades. Högsta Domstolen skärpte straffet till förlust av tjänsten. Hertigen nedsatte emellertid straffet under det som Krigshovrätten ådömt. Häri får emellertid på intet vis anses ligga ett ogillande av Högsta Domstolens hållning, då det är väl bekant, att Reuterholm mången gång önskade att i en sträng dom få en verkningsfull bakgrund för sin egen mildhet.[2]

I det Ruuthska målet ligger kriteriet på ett omvänt sätt. Där blev den tilltalade i första instans dömd av en rätt, kammarrevisionen, som på ett särskilt sätt stod under Reuterholms inflytande. Han var nämligen där president. Utan att själv sitta i målet utövade han med vanlig hänsynslöshet påtryckning på bisittarna i kollegiet för att få sin fiende Ruuth fälld.[3] Kollegiets dom blev mycket sträng. Den gillades av Högsta Domstolens majoritet den 14 mars 1796.[4] Att den var materiellt oriktig, insågs av Calonius, som dissentierade, och framgick tydligare, när Ruuth efter Gustav Adolfs regeringstillträde kunde framlägga hela sitt bevismaterial. Målet upptogs på nytt, och Högsta Domstolens majoritet kom till ett slut, som innebar en mycket betydande mildring i den förra domen utan att majoriteten likväl gick så långt som Calonius. Konungen stadfäste den 22 nov. 1797 majoritetens tillstyrkande.[5]

I detta sammanhang må också erinras om den mera kitsliga än betydande rättegången mot Härnösands konsistorium, tydligen egentligen riktad mot den gamle gustavianen Nordin. Hovrättens dom skärptes här av Högsta Domstolen.[6] Med anledning av konsistoriets försök att före-

[1] Wedberg, a. a., s. 67.

[2] Nylund, G. A. Reuterholm, 1917, s. 107 f.

[3] Edmans brev till Reuterholm, G. A. Reuterholms samling. R. A. Oerhört komprometterande för Reuterholm är, att han ej avbröt alla förbindelser med Edman efter mottagandet av det djävulska brev, vari Edman uppgör ett program att följas av Reuterholm vid hans personliga bearbetning av en av bisittarna, S[andle]r. Jfr även Nylund, a. a., s. 189.

[4] Brissman, Sveriges inre styrelse under Gustav IV Adolfs förmyndareregering, 1888, s. 120 f., lämnar med ledning av de tryckta protokollen en utförlig framställning av den första Ruuthska processen. Jfr Wedberg, a. a., s. 70 f.

[5] Wedberg, a. a., s. 79.

[6] Wedberg, a. a., s. 68 f. Beslutet fattades den 21 sept. 1795 (ej 15 sept.). K. Maj:ts Just. Rev. Prot. R. A.

bygga och dess tilltag att på förhand antyda missnöje med ett administrativt beslut, som regeringen under vissa förutsättningar vore »omtänkt» att fatta, tillämpade domstolen RB 28: 1 och ansåg alltså konsistoriet skyldigt till domkval.[1] Straffet bestämdes till tre månaders suspension för alla medlemmarna utom biskopen och till böter för dem alla. Det åberopade lagrummet stadgade som straffpåföljd endast böter, och suspensionen har väl tillagts som straff för kränkning av ämbetsmans särskilda trohetsförpliktelse. Hertigen förskonade av nåd från suspensionen, som ersattes med offentlig varning för alla utom biskopen.

Det är emellertid givet, att jämförelser av det slag, som här gjorts, endast lämna relativa värden. Det må också framhållas, att det förekom fall av politiska processer, då Högsta Domstolen ej skärpte hovrättens utslag. Så var förhållandet i ett av de mål, som sammanhängde med den Armfeltska processen och av den prejudicerades, målet mot Toll. Svea hovrätt dömde den tilltalade till ämbetets förlust och två års fängelse. Under rättegången skrev Calonius till Porthan, att regeringen önskade en dödsdom, »men dertill kan hvarken HofRätten eller Högsta Domstolen bringas».[2] Högsta Domstolen följde hovrätten, och i en justitiekonselj, där bland andra Calonius deltog, fastställde hertigen den 24 juli 1795 det slut, vartill Högsta Domstolen kommit.[3] Att emellertid de båda domstolarnas överensstämmande mening ej hindrade Gustav IV Adolf att betrakta Tolls straff som beroende av en politisk konjunktur, framgår därav att han som bekant år 1796 återgav Toll hans värdigheter och kallade honom till ledamot av konseljen.[4]

Undersöker man därefter de källor som direkt omtala påtryckningar från de makthavandes sida på Högsta Domstolens ledamöter, måste det erkännas, att det onekligen är

[1] Hovrätten hade tillämpat RB 1: 12, som handlar om domare som fäller orätt dom. Högsta Domstolens tillämpning av RB 28: 1 kommenteras ej av Wedberg, vare sig i hans bok eller i hans uppsats »Till Rättegångsbalken», Sv. Juristtidn. 1922. Jfr kommentarierna rörande denna lagtillämpning i den utförliga redogörelsen för rättegången hos Hammargren, Karl Gustaf Nordin, I, 1923, s. 695.

[2] Calonius till Porthan den 13 maj 1795, a. a., s. 112; Wedberg, a. a., s. 72.

[3] Brissman, a. a., s. 83 f.

[4] Måhända ansåg hovrätten den utgång Armfeltska målet fått i högsta instans prejudicerande för dess bedömande av det Tollska.

ett dåligt tecken, att det är fullt bevisat, att dylika påtryckningar förekommit i mycket stor utsträckning och i mycket närgången form. Man frågar sig emellertid, huruvida bevis föreligga, att de verkligen burit verkan. En hel del påståenden om att så varit förhållandet kunna endast värdesättas som mer eller mindre sannolika hypoteser, och det är naturligtvis här omöjligt att diskutera de olika utsagornas visshetsgrad. Emellertid kan man icke utan vidare förklara helt betydelselöst som historisk källa det uttalande, som Calonius gör om Hallenborg: »Ach, hvad den Hallenborg är för en stackare, utan kundskap, utan caracter, och färdig att ingå i all vrångvisa, då den intresserar de store. Derpå har han gifvit flera märkvärdiga prof.»[1] Calonius var emellertid som bekant ytterligt misstrogen mot sina kolleger, och hans uttalanden i detta och liknande fall kunna på sin höjd tillmätas värdet av indicium, icke av fullt bevis.

Vid redogörelsen för den Armfeltska processen har emellertid Wedberg återgivit en del källor, som meddela upplysningar om Reuterholms påtryckningsförsök och som äro av annan natur ur källkritisk synpunkt. De äro nämligen dokument, vilka ingå som led i själva händelseförloppet. Man synes kunna ifrågasätta, om Wedberg fullt riktigt värderat deras betydelse.

Det är här fråga om tre brev. Av dem äro två skrivna till Reuterholm, det ena av justitiekanslern Lode, det andra av rikskanslern Sparre. Det tredje är skrivet av Reuterholm till hertigen.[2] Breven äro författade efter det domen i Armfeltska målet beslutats i hovrätten och under de dagar, då hovrätten höll på med dess justering, medan Högsta Domstolen samtidigt redan sysselsatte sig med läsningen av hovrättens protokoll.

Breven handla om arbetet för att genomdriva Reuterholms önskan att hindra, att Aminoff komme på fri fot. Fara för hans frigivande förelåg, enär hovrättens beslut om honom innehöll, att som mer än halva skäl förekommit mot honom men han ej kunnat förmås till eget erkännande,

---

[1] Calonius till Porthan den 15 mars 1799, a. a., s. 387; Wedberg, a. a., s. 458. Hallenborg var ledamot av domstolen 1 nov. 1796—18 maj 1800.
[2] Nylund, a. a., s. 101 f.; Wedberg, a. a., s. 59 f.

ställdes hans sak på framtiden. Lodes brev är det tidigaste. Det innehåller ett meddelande, att han icke kunnat förmå Kurck, som deltog i läsningen av hovrättens protokoll i Högsta Domstolen, och drotsen, som satt i hovrätten, till några utfästelser om medverkan. Nu griper Sparre in. Han berättar, att han talat med Kurck, som sagt, att Högsta Domstolen kunde skärpa Aminoffs dom vid prövning av besvär över hovrättens utslag. Sparre begärde, att Högsta Domstolen skulle skärpa Aminoffs dom redan förut, när den vid målets underställning yttrade sig därom, huruvida utslaget finge utfärdas, men detta avvisades av Kurck på grund av tekniska skäl. Därefter hade Sparre ett samtal med riksdrotsen, som uttalade sig på ungefär samma sätt som Kurck. Efter dessa rapporter tar Reuterholm själv hand om saken. Han och Lode hade, skriver han till hertigen, ett stormigt samtal, »en formell batalj», med riksdrotsen och Kurck. Slutet blev, att »drotsen och Kurcken lovade att foga sig efter min önskan». Denna var, att Aminoff, »denne rasande best», ej skulle slippa fri, enär det då gällde hertigens blod. Man kom också överens om de första åtgärder, som skulle vidtagas för att jämna vägen fram mot detta syfte: hovrätten skulle, när den avgav förklaring över besvären mot dess utslag, själv hemställa, att Aminoff skulle insättas på fästning.

Att Reuterholms berättelse till hertig Karl om detta samtal är riktig, torde knappast kunna betvivlas.

Planen slog emellertid fel i detta sitt första led. Hovrätten kunde icke förmås att med anledning av advokatfiskalens besvär göra den avsedda hemställan om Aminoffs insättande på fästning utan sträckte sig ej längre än att den förklarade, att frågan härom ankomme på Kungl. Maj:ts prövning. Men hovrättens hållning räddade icke Aminoff ur fängelset. Medan målet låg inför Högsta Domstolen, fortsatte regeringen bearbetningen av dess ledamöter enligt uppgift av Calonius, Hedvig Elisabet Charlotta, Hochschild m. fl.[1] Vid omröstningen i Högsta Domstolen om Aminoff gjorde en ledamot, Taube, ej ändring i hovrättens dom, två röstade för hans insättande på bekännelse, men de flesta ledamöterna, bland dem Calonius, funno honom skyldig att mista liv, ära och gods, samtidigt hemställande,

[1] Wedberg, a. a., s. 62, s. 63, n. 3, s. 67, n. 1, anförda ställen.

att han av näd skulle förskonas från dödsstraffet och på behaglig tid hållas i förvar å fästning. Hertigen avkunnade utslaget över honom i enlighet med den mening, som uttalats av Högsta Domstolens majoritet, men förskonade honom av nåd från dödsstraffet och föreskrev, att han i stället för livstiden skulle insättas å fästning.[1]

När Wedberg går att bedöma det material, som här ovan refererats, uttalar han sig först om de händelser, som omnämnas i de tre breven från Lode, Sparre och Reuterholm. Han säger: »De Reuterholmska försöken i vad de rörde Högsta Domstolen strandade dock på Kurcks fasthet.»[2] Förklaringen till att Wedberg kunnat fälla detta omdöme ligger tydligen däri att han givit en alltför snäv tolkning av syftet för Reuterholms påtryckningar. Detta säges nämligen, för så vitt det gällde Högsta Domstolen, ha varit, att »Högsta Domstolen vid prövningen i underställningsväg, om hovrättens utslag finge utfärdas, skulle skärpa domen». Riktigt är, att ett förslag om ett sådant tillvägagångssätt framfördes av Sparre och att det fick falla efter gensagor från Kurck och drotsen. Detta är emellertid en händelse av underordnad, mera tekniskt juridisk betydelse. När Reuterholm själv uppträder och levererar sin »batalj» med drotsen och Kurck, är det icke längre tal om den av Sparre framförda metoden. Reuterholms syfte är att hindra, att Aminoff blir frigiven, och hans seger består däri, att drotsen och Kurck lova sin medverkan. När det sedan kom till fråga om planens verkställande, sveko emellertid båda Reuterholms förväntningar. Hovrätten gjorde, såsom förut omtalats, icke den hemställan, som Reuterholm önskade, och drotsen satte sitt namn under dess avvisande svar.[3] I Högsta Domstolen hade Kurck deltagit vid föredragningen av målet, då det inkommit underställningsvägen, men när det ånyo upptogs till den avgörande föredragningen med anledning av de anförda besvären, var Kurck borta. Om man skall tala om Kurcks fasthet, kan han alltså sägas ha ådagalagt den endast i en teknisk detaljfråga. Vid samtalet

[1] Protocoll och K. Maj:ts utslag den 22 sept. 1794, tryckta 1794, anförda ovan s. 356, n. 3.
[2] Wedberg, a. a., s. 59.
[3] Svea Hof-Rätts Protocoller uti Undersökningsmålet ang. Förrädiska Stämplingar, tryckta 1794, s. 759, 766.

med Reuterholm visade han enligt dennes uppgift icke fasthet. Hur han till slut skulle handlat, om han suttit som domare, undandrar sig givetvis allt bedömande.

Sin redogörelse för det Armfeltska målet låter Wedberg utmynna däri att han tillbakavisar alla påståenden, att Högsta Domstolens majoritet i detta mål skulle givit vika för Reuterholms påtryckningar. Hans försvar avser i detta sammanhang målet i dess helhet. Han avslutar det med följande ord:

»Ingen lärer tro, att Calonius, som i fråga om Armfelt och Aminoff tillhörde pluraliteten, röstade mot sin övertygelse. Ej heller någon av Högsta Domstolens övriga ledamöter kan med fog förevitas, att han vid målets prövning svikit sin plikt att som en ärlig och uppriktig domare handla efter bästa förstånd och samvete.»

Den formulering, som här givits problemet, kan knappast anses vara tillfredsställande. Huruvida en person, när han handlat på visst sätt, gjort detta mot sitt samvete, är en subjektiv moralisk fråga. Full bevisning efter strängaste krav, att så skett i sådana fall som de, varom här är fråga, är svår att skaffa och kan väl endast erhållas genom eget erkännande. Men även om en dylik bevisning ej föreligger, vare sig i den Armfeltska rättegången eller i andra rättegångar, är därmed frågan om Högsta Domstolens hållning gent emot de makthavande ej löst. Det är nämligen klart, att politiskt färgade domar kunna fällas efter bästa förstånd och samvete. Att så kan ske spontant, när en domstol är nära bunden vid en regering på grund av lämpligt urval av likasinnade till medlemmar eller på grund av en organisationsform, som gör medlemmarnas välfärd helt eller delvis beroende av regeringens, liksom även i åtskilliga andra situationer, torde ej behöva närmare utvecklas. Men det kan även ske, när domens innehåll blivit bestämt efter och på grund av påtryckningar.

Man har naturligtvis icke rätt att utan vidare utgå ifrån att Högsta Domstolen fattade sin ställning i politiska processer på samma sätt under den gustavianska tiden som den gör i våra dagar, och man har därföre skäl att ifrågasätta, om vår tids normer äro tillämpliga vid bedömandet av dess handlingssätt under brytningstiden för mer än hundra år

sedan. I statsprocesserna hade det sedan gammalt varit tradition, att gränsen mellan makt och rätt icke varit skarpt uppdragen. Visserligen hade en reaktion mot frihetstidens sammanblandning av politik och rätt gjort sig märkbar och fått uttryck bland annat i förbudet mot dömande kommissioner i 1772 års regeringsform. Men kvar stod alltjämt med gällande kraft förklaringen i samma regeringsform, att den, som angrep regeringsformen, skulle betraktas som en rikets fiende. Den befogenhet, som regeringen genom dessa och andra stadganden ansågs äga att stödja sig på lagens arm gent emot sina politiska motståndare, var tydligen av en omfattning, som icke har motsvarighet i våra dagar. Det processuella förfarande som iakttogs i statsprocesserna inrymde dessutom åt regeringen särskild befogenhet att vid dem utöva inflytande. De voro nämligen underställningsmål, som efter prövning i Högsta Domstolen föredrogos och avgjordes av konungen i konselj.[1] Denna bakgrund får icke förgätas, när man har att bedöma det sätt, varpå Högsta Domstolens ledamöter fattade sin ställning till regeringen i de politiska processerna. Mot densamma framstår så mycket klarare som lysande framsteg de ledamöters handlingssätt, vilka förmådde anlägga rent rättsliga synpunkter. I sin biografi över E. F. Taube har också Wedberg låtit hans förtjänst framträda.[2]

* * *

Ett annat område, där Högsta Domstolen trädde i nära beröring med regeringen, var lagstiftningens. Den redogörelse för domstolens verksamhet och insats på detta fält, som lämnas av Wedberg, är ganska knapphändig,[3] och även om man medtar de spridda uppgifter, som lämnas i annat sammanhang, blir den långt ifrån fullständig. Förf. har tydligen i detta fall ansett det nödvändigt att begränsa sig. Det skulle emellertid varit av mycket stor betydelse för omdömet om domstolens funktion inom statslivet, om

[1] Se Wedbergs framställning i hans bok, s. 112, och hans uppsats Om prövningen i underställningsmål 1789—1809, i Tidskr. utg. av Jurid. Fören. i Finland, 1922, s. 243 f.

[2] Wedberg, Högsta Domstolen, s. 441.

[3] Wedberg, a. a., s. 135 f.

förf:s framställning varit något utförligare. Kungl. Maj:t var som bekant vid lagstiftning bunden av ständernas samtycke, men hos de olika regeringarna efter 1789 var det ett gemensamt drag, att de önskade undvika riksdags sammankallande och även i stor omfattning genomförde detta program. Behovet av nya rättsregler tillgodosågs under sådana förhållanden förutom genom användande av kungens förordningsmakt till betydlig del i form av lagförklaringar. Understundom tog, som Wedberg framhållit, Högsta Domstolen i lagfrågor initiativet, understundom fick den i uppdrag att utarbeta förslag, ibland blev den hörd över av andra utarbetade förslag.

Ett fall inom den sistnämnda gruppen hade kanske kunnat omnämnas för att visa det avseende, som fästes vid yttranden inom domstolen. På konungens befallning hade kommerskollegium utarbetat ett utlåtande angående vad som borde iakttagas vid dykeri- och bergningstvisters fullföljande den 18 febr. 1788. Detta föredrogs jämte Nedre justitierevisionens däröver avgivna betänkande i Högsta Domstolen, vars ledamöter vid fyra sammanträden avgåvo sina delvis skiljaktiga yttranden.[1] Vid ärendets föredragning i konselj den 18 jan. 1790, i närvaro av fyra Högsta Domstolens ledamöter — drotsen, Bonde, Ahnger och Jusléen — följde Kungl. Maj:t på en punkt den särmening, som i domstolen uttalats av Jusléen och Rogberg, och biföll i övrigt Nedre revisionens betänkande.[2]

Domstolens ledamöter utövade emellertid inflytande på lagstiftningen ej blott genom sina yttranden i domstolen utan även såsom tillkallade i t. f. regering eller i justitiekonselj. Då deras tillkallande i dessa fall berodde på deras ämbetsställning, synes det ha kunnat försvaras, om Wedberg ansett en redogörelse för denna deras verksamhet utanför domstolsrummet kunna inrymmas i domstolens historia. I varje fall kunde förf. från denna deras funktion ha till deras biografier hämtat bidrag, som varit av intresse för värdesättningen av deras juridiska betydelse. Ett par exempel kunna möjligen bestyrka detta.

---

[1] Prot. 24, 30 nov., 7, 14, 15, 21 dec. 1789, Råds o. Conseilleprot. i Just. Är. 1789. R. A. Jfr Wedberg, a. a., s. 353, 354 f., 356.

[2] K. Maj:ts Justitie o. Revisionsprot. 1790. R. A.

Det ena är hämtat från förarbetena till den vidlyftiga k. förkl. den 23 mars 1807, den gustavianska tidens mest omfattande lagstiftningsakt. När det grundläggande förslag härtill, som lagkommissionen utarbetat, föredrogs i t. f. regeringen den 13 febr. 1807, deltogo enligt konungens befallning två tillkallade medlemmar av Högsta Domstolen, Georgii och Ziervogel.[1] Det visade sig, att deras meningar i några fall blevo avgörande vid de beslut, som Gustav IV Adolf sedermera fattade på revisionssekreteraren Gyllenborgs föredragning den 23 mars 1807. Sålunda följde konungen mot lagkommissionens och regeringens majoritet Ziervogels och Georgiis mening rörande regeln i GB 11: 1 om hustrus fasta gods. Deras sinsemellan olika meningar rörande den tid, inom vilken den oskyldige maken finge ingå nytt äktenskap, föranledde även ändring i lagkommissionens av regeringens pluralitet tillstyrkta förslag. På en annan punkt vann Ziervogel en seger, som kanhända kändes något retsam för riksdrotsen. I lagkommissionen, där drotsen liksom i regeringen var ordf., hade han biträtt ett förslag rörande intecknings behandling å urtima ting, men då det i regeringen visade sig, att det blev majoritet mot förslaget, gick han i tämligen skruvade ordalag över på majoritetens sida, medan Ziervogel stödde lagkommissionen. Kungl. Maj:t biföll »LagCommissionens och HovRättsRådet Ziervogels mening» med ett tillägg.[2]

De anförda lagstiftningsåtgärderna kunna tjäna som exempel att visa, att Kungl. Maj:t i hög grad frigjort sig från de gränser, som regeringsformen uppställde för hans lagstiftningsmakt. Ett annat lagstiftningsärende är av intresse, då man därvid skymtar en av de krafter, som drevo utvecklingen i denna riktning, och samtidigt erhåller ett ovärderligt material för riksdrotsens karakteristik. Som Wedberg omtalat, tog Högsta Domstolen den 16 febr. 1804 i riksdrotsens närvaro initiativ till den lagstiftning, som återfinnes i 1805 års författning om klander å jordafång, genom att begära uppdrag för lagkommissionen att i ämnet utarbeta ett

---

[1] Se ovan s. 329, n. 2.
[2] Prot. öfver Just. ärenden hållit på Stockholms slott 13 febr. 1807, Prot. hållit inför H. Maj:t Kon. uti Malmö 23 mars 1807, Just. Revisionens prot. 1807. R. A.

betänkande.[1] Som lagkommissionens ordf. begärde och erhöll riksdrotsen av Calonius en promemoria i frågan.[2] Denna gick emellertid i annan riktning än den önskade och lämnades därför å sido. Vid ärendets behandling i lagkommissionen hade Poppius ett vidlyftigt yttrande, men efter honom tog riksdrotsen ordet, och det blev hans mening, som bestämde beslutet.[3] Ärendet anmäldes för konungen i justitiekonselj den 8 maj 1805 i närvaro av riksdrotsen, Ugglas, v. Ehrenheim, Zibeth och två Högsta Domstolens ledamöter, Walléen och Sebenius. Härvid uppstodo tydligen hos konungen farhågor för att han genom att utfärda den författning, som föreslogs, skulle överskrida sin befogenhet. Han lät till protokollet anteckna, att han »icke ansåg sig utan i förening med Riksens Ständer kunna ny Lag göra», och att han därför icke kunde bifalla det av Poppius framställda förslaget. I likhet med lagkommissionens majoritet fann han det emellertid vara av vikt att »förklaringsvis undanrödja de stridige begrepp uti detta ämne uppstått», och han gick med på att bifalla lagkommissionens förslag till förklaring, sedan det »blifvit jämkat och förkortat» och under förutsättning, att det utfärdades »under åberopande och såsom en följd af Lagens Stadganden i de särskilte därutinan upptagne ställen». Till nästa konselj, den 14 maj 1805, hade en omarbetning i dylik riktning skett och därvid bland annat på två ställen uttryckligen inryckts, att förklaringen vore en följdförfattning. Förslaget hade därjämte enligt kungens anvisning betydligt förkortats. I denna form hade det blivit uppläst för de i justitiekonseljen den 8 maj närvarande ledamöterna och av dem godkänts. Det blev nu underskrivet och expedierat.[4]

Av den här lämnade redogörelsen för tillkomsten av 1805 års författning om klander å jordafång synes framgå, att det var drotsen, som framdrev denna lagförklaring, vilken i verkligheten innebar lagstiftning. Långt ifrån att visa sig

[1] Wedberg, a. a., s. 136. Utom i detta sammanhang omtalar förf. drotsens åtgöranden i lagförklaringsfrågor, s. 174.
[2] Calonius, Opera omnia, III, 1833, s. 110. Orig. i Lagkommissionen 1792—1808. R. A.
[3] Lagkommissionens prot. 4 maj 1805 och skrivelse s. d. Lagkommissionen 1792—1808. R. A.
[4] Prot. öfver Just. Är. 8 och 14 maj 1805. Den senare dagen hade Stockenberg inträtt i stället för Walléen. Just. Revisionens prot. 1805. R. A.

angelägen att tillse, att en av de viktigaste gränser, som hindrade den starka kungamaktens utvidgning till fullkomligt envälde, bibehölles orubbad, medverkade han till att lugna Gustav IV Adolfs betänkligheter genom en formulering, som kringgick regeringsformen. Ett fall som detta är för övrigt ej alltför sällsynt. Historien erbjuder många exempel, som visa, hur en svag statsman, lockad av utsikten att därigenom utan svårighet nå de små syften, som ligga honom om hjärtat, påverkat den, som har makten, till att gå utanför uppställda råmärken.

Om drotsens förhållande till denna lagförklaring är vidare att märka, att han tydligen tagit en ingående personlig befattning med dess utarbetande och att man icke kan frånkänna honom ett stort ansvar både för dess innehåll och för dess form. Om det förra kan sägas, att det icke visat sig ligga i den svenska rättens utvecklingslinje. Om den senare torde utan överdrift kunna påstås, att denna vidlyftiga lagförklaring betraktad ur lagskrivningssynpunkt kan betecknas som mönster för dålig lagtext. Riksdrotsens berömmelse ökas ej därav att den var ännu sämre i det skick, vari den kom från lagkommissionen. Vill man ställa två av lagkommissionens ordförande mot varandra, kan man säga, att Gustav Cronhielm och Carl Axel Wachtmeister i fråga om lagskrivningskonst äro fullkomliga antipoder.

Såsom belysande den ställning deltagarna i justitiekonseljen ansågos intaga, må slutligen framhållas, att vid justeringen den 14 maj till protokollet i detta ärende uttryckligen antecknades, att de i konseljen den 8 maj närvarande ledamöterna godkänt författningen i dess ändrade skick. Gustav IV Adolf synes alltså ha utgått från att de i justitiekonseljen närvarande deltogo i besluten, ehuru givetvis konungen under alla omständigheter hade votum decisivum. Måhända kunde den här omtalade anteckningen förtjänat nämnas av Wedberg vid sidan av hans uppgift, att i justitiekonseljens protokoll aldrig antecknats något om de meningar, som yttrats av de närvarande domstolsledamöterna.[1]

* * *

[1] Wedberg, a. a., s. 191. I detta sammanhang säger Wedberg: »Från de sista åren av Gustav Adolfs regering finnas inga justitiekonseljproto-

Tack vare den utomordentligt förtjänstfulla skildring, som Wedberg lämnar av arbetets gång inom domstolen, känna vi nu det dagliga livet inom densamma på ett sätt, som icke har någon motsvarighet i fråga om någon annan institution i vårt land och som söker sin like även inom andra länders historieskrivning. Vi få se, hur den utövar en viss uppsikt över domare och ämbetsmän samt tillrättavisar dem, tydligen såsom arvtagare av en, låt vara beskuren, tradition från riksrådets tid,[1] hur den vidmakthåller rättegångsdisciplin gent emot parterna och deras ofta mindre väl kvalificerade koncepister och hur den söker hjälpa oskickliga parter. Vi få för oss framlagd den ställning till domstolen, som intages av justitiekanslern, av riksdrotsen i hans egenskap av den ledande mannen inom rättsväsendet och sist men icke minst av konungen såsom innehavare av de två rösterna inom domstolen och handhavare av den decisiva beslutanderätten vid justitiekonseljerna. Vi få en översikt över de mål, som under olika skeden av domstolens verksamhet tilldraga sig uppmärksamhet och hur de handläggas. I särskilda uppsatser har förf. med en annan anordning av materialet och i bredare framställning dessutom skildrat behandlingen av vissa grupper av frågor och mål, såsom frågor om nåd och lejd, underställningsmål och mål efter rättegångsbalken.[2] I sin bok låter han oss vidare följa, hur ärendena förberedas och föredragas genom Nedre justitierevisionen, hur reglerna om domförhet tillämpas, hur omröstningen går runt borden och hur vota och beslut avfattas, han inviger oss i protokollens hemligheter och lär oss känna reglerna för expedieringen av domar och utslag. Man måste vara förf. tacksam för den rikedom av detaljer, med vilken han belyst sin framställning av allt detta. Den vinner härigenom i livlighet och trovärdighet och blir en rikligt givande fyndgruva för forskare, som i olika syften nalkas

koll, blott listor med konungens egenhändigt skrivna beslut». Med anledning härav må nämnas, att det från denna tid i justitieärenden finnas, dels enstaka protokoll inför konungen ensam (t. ex. 1 febr. 1808, Gripsholm, 12 aug. 1808, K. högkvarteret), dels Allmänna beredningens protokoll, på vilka konungen tecknat godkännande och order om expedition (t. ex. prot. den 14 och 24 dec. 1808), dels t. f. regeringens protokoll. Högsta domstolens prot. 1808 (bundna serien). R. A.

[1] Jfr ovan s. 346.

[2] Se s. 317, n. 1, anförda arbeten.

hans verk. Bland dess mest betydelsefulla delar är redogörelsen för Nedre revisionens historia och funktion — man har ju här att göra med domstolens kansli, alltså med dess själ, om Axel Oxenstiernas ord gälla även i detta fall. Ej minst beskrivningen av expedieringsreglerna är av vikt att läsa för var och en, som behöver syssla med akter från Kungl. Maj:ts kansli under denna tid.

Med statistikens hjälp belyses antalet mål av olika typer, som förekommo i domstolen och den snabbhet varmed de nådde fram till föredragning. Ej heller försummar förf. att utreda ledamöternas tjänstgöringsförhållanden, deras avlöning, arbetstid och ferier, de yttre former, som iakttogos vid deras arbete, och i vad mån tillfälle bereddes dem att hålla sitt eget och domstolens utvärtes anseende uppe genom att visa sig vid hovfester och statsceremonier.

* * *

Det öppna sinne Wedberg röjer för betydelsen av den sociala sidan av ledamöternas tillvaro står väl tillsammans med det livliga intresse han lägger i dagen för vars och ens levnadsöden, icke blott de officiella utan även de mänskligt karakteristiska. Hans bok avslutas med en samling biografier över alla domstolens gustavianska medlemmar. Antalet är betydande, ty medlemmarnas osäkra ställning och de politiska vindkastens härjningar medförde, att omsättningen blev mycket stor och en och annans tjänstetid helt kort. Åtskilliga av ledamöterna tyckas ha varit föga märkliga såväl före som under och efter sin domstolstid, upplysningarna om dem äro intetsägande, och det händer ibland, att förf:s biografi gör intryck av en kransnedläggning på den okände juristens grav. Men även levnadsteckningarna av domstolens mindre framstående medlemmar äro oumbärliga för att åstadkomma det samlade intryck av domstolspersonalen, som förf. åsyftat att giva. Om några får man för övrigt veta tillräckligt för att nödgas erkänna, att domstolen under denna tid räknat flera ovärdiga medlemmar i sin krets. Å andra sidan träffar man bland dess ledamöter män, vilka under en oförvitlig och lugn levnad helt ägnat sina krafter och en framstående begåvning åt rättens tjänst. Det förefaller understundom, som om deras domaregärning nästan

utplånat de oregelbundna dragen av deras individualitet och fyllt dem med något av lagens objektivitet. För en biograf utgöra män med mera omväxlande och politiskt färgade levnadsöden eller ett oroligare och mera personligt utpräglat lynne tacksammare föremål. Även sådana män har förf. haft att teckna, och hans levnadsbeskrivningar över särskilt några av dem äro ägnade att tilldraga sig allmänt intresse.

Främst i historisk betydelse står biografien över riksdrotsen Carl Axel Wachtmeister. Få svenska män ha så länge och under en så skickelsediger tid intagit en så framskjuten plats i den svenska statsstyrelsen som han. När Gustav III förvandlade det svenska statsmaskineriet till ett osjälvständigt och böjligt redskap för sin statsmannavilja, behövde han vid sin sida en man i auktoritativ ställning, som uppbar den tunga och slitsamma uppgiften att tillse, att den dagliga rörelsen i det byråkratiska kuggverket fortgick på ett tekniskt tillfredsställande sätt. Wachtmeister drog försorg härom som rikets främste ämbetsman. Vid Gustav III:s bortgång uppstod problemet, vem som skulle träda in i den funktion, som var ledig efter den döde kungen och som måste fyllas, nämligen att sätta in den starka vilja, som statsskicket skapats att förutsätta. Redan vid avgörandet av förmyndarstyrelsens form visade Wachtmeister sin otillräcklighet: han uppgav utan strid den ställning som en av förmyndarna, vilken kungen i sitt sista testamentstillägg tilldelat honom, och fann sig i att den dödsmärkte konungens vilja lämnades utan verkan. När hertig Karl sedan icke orkade utöva den makt han som ensam förmyndare förvärvat, var Wachtmeister icke den man, som kunde ge honom i hans förfall det stöd han behövde. Genom en av dessa ödets nycker, som äro oundvikliga i historien, kom den ömtåligaste frågan i envåldsstater, den om den faktiska maktsuccessionen, att lösas på det sätt, att en trång, självsäker, ung adelsman, som Gustav III hållit nere, blev hans närmaste politiske arvtagare. Under den tid Reuterholm använde den makt, som Gustav samlat, till sitt korrumperande regemente, fullt av personliga förföljelser, stod Wachtmeister alltjämt kvar som landets nominellt främste ämbetsman. Han bibehöll samma viktiga post under hela Gustav IV Adolfs tid, även under

dennes sista år, då kungens nerver fullständigt rivits upp och hans oförmåga av politiskt handlande även enligt Wachtmeisters eget omdöme var uppenbar. Riksdrotsen synes ha fattat sin uppgift så, att han överlämnade åt andra att bestämma statsskeppets kurs och nöjde sig med att försöka hålla god ordning ombord, medan det kastades bland bränningarna. Om en man i det offentliga livet intar en ställning, som kräver statsmannaegenskaper, kan han emellertid ej själv begränsa omfattningen av sitt ansvar. Det starkaste skäl, som kan anföras till förmån för Wachtmeisters handlingssätt, synes vara det, som Wedberg anfört efter Rosenblad, nämligen att han avvärjt mycket ont. Med andra ord, han fann det konstant vara sin plikt att icke begära sitt avsked. Den, som på detta sätt löser ett av de svåraste personliga problem, som möta i det politiska livet, måste vara beredd på att bli underkastad olika omdömen.

De föraktliga beteckningar, som Reuterholm ibland förtroligt använde om Wachtmeister, sådana som »vita plåstret», »förnäm kruka»,[1] kunna givetvis ej tillmätas vitsord. Reuterholm har även fällt andra yttranden, som visa, att Wachtmeister inte var så alldeles lätthanterlig utan måste skötas med en viss försiktighet.[2] Ett fall, som är ganska belysande för frågan om riksdrotsens självständighet, är för övrigt den Armfeltska processen. Av den redogörelse härför, som lämnats i det föregående, har framgått, att riksdrotsen såsom president i Svea hovrätt visade sig motspänstig mot Reuterholms påtryckningar. Kvar står emellertid Reuterholms uppgift, att riksdrotsen lovat foga sig efter hans önskan,[3] och det förhållande, att Wachtmeister såsom medlem av konseljen ej heller synes lagt hinder i vägen för det öde, som Reuterholm beredde Aminoff. Till dem, som uttalat sig ofördelaktigt om drotsen, hör, som bekant, även Ernst Moritz Arndt.[4] Att han med sitt starka politiska patos skulle vara oförmögen att fälla ett rättvist omdöme om en man av så motsatt natur som Wachtmeister är utan vidare klart.

---

[1] Wedberg, a. a., s. 62; Nylund, a. a., s. 193.

[2] Brev från G. A. Reuterholm till F. Sparre (orig.), som börjar: »Tisdagsaftonen kl. 10. Min Egen bäste Excellence! Hazarden förde mig och Riksdrotsen ihop i Kungsträdgården i afton» . . . F. 620. U. U. B.

[3] Se ovan s. 360 f.

[4] E. M. Arndt, Skildringar ur svenska historien, 1840, s. 116, 156 f.

Men å andra sidan måste man också erkänna, att en slutgiltig historisk värdesättning av Wachtmeister ej kunde företagas av samtida, som stodo honom nära och tillhörde de ämbetsmannakretsar, inom vilka han rörde sig, t. ex. Rosenstein och Poppius.

Om den levnadsteckning Wedberg ägnat riksdrotsen synes man med skäl kunna säga, att det skulle varit önskvärt, att förf. använt mindre entonigt ljusa färger och försökt med skuggning angiva den påtagliga begränsning, som drotsen visar ej blott inom politikens utan också inom rättens område. Ej ens de svagheter, som Wachtmeister lägger i dagen, när han framträder som lagstiftare, ha berörts av förf., ehuru hans verksamhet i detta avseende, såsom här förut i annat sammanhang antytts, kan ge anledning till åtskilliga anmärkningar.[1] Man är, förefaller det, när man läser Wedbergs lovordande omdömen om Wachtmeister, i själva verket berättigad att reducera dem till att egentligen gälla Wachtmeister såsom domare. Det är i denna egenskap drotsen skildras av Rosenstein i den vackra teckning, vari förf. instämmer,[2] och ur samma synpunkt har förf. tydligen formulerat sitt slutomdöme om Wachtmeister, när han med omisskännlig värme skriver: »För mig har bemödandet att komma riksdrotsen in på livet slutat i obetingad vördnad, i känslan att han, om eljest någon, är att räkna till dem, vilka, enligt orden i vår bön vid rättegångsgudstjänster, med omutlig redlighet, med sorgfällighet och visdom pröva och döma i alla mål.»

Detta omdöme, byggt på ingående kännedom om Wachtmeisters domareverksamhet, måste givetvis tillmätas mycken betydelse och befästa hans anseende som en företrädare av gamla för statslivet betydelsefulla ämbetsmannatraditioner under årtionden, då de både inom det militära och det civila voro utsatta för hård påfrestning.

Bland de andra av Högsta Domstolens ledamöter, som intogo en förnäm ställning inom tidens administrativa och politiska liv, har förf. mera flyktigt omtalat Fredrik Sparre, rikskanslern, vars domaregärning knappast är av den vikt, att den har någon inverkan på omdömet om ho-

[1] Se ovan s. 365 f.
[2] Wedberg, a. a., s. 335.

nom, medan däremot presidenten A. F. Kurck gjorts till föremål för en väl genomförd levnadsteckning. Till ett annat socialt skikt hörde H. af Låstbom, som i hög grad tillvunnit sig förf:s intresse. Liksom även andra av domstolens ledamöter, t. ex. Karl Ulner och P. E. Georgii, var Låstbom en av de ofrälse jurister, som ställde sig till kungadömets förfogande och vunno sin befordran genom kungens förtroende. Inom denna krets, oumbärlig för kungamakten och av stor politisk betydelse, är utan tvivel Låstbom en av de mest framstående och personligen värdigaste. Hans mod att mer än en gång fritt säga Gustav III sin mening höjer honom från redskap till rådgivare, låt vara av ganska blygsamt mått. Mycket betecknande för Gustav III, Låstbom och tidens sociala förhållanden är det yttrande Gustav 1784 fällde om Låstbom, som då var revisionssekreterare, generalauditör och biträdande justitiekansler: »Så länge han blir i den syssla han har, är han nyttig. Han kan en gång bli justitiekansler. Vad annan syssla han får, går det med honom som med alla parvenyer. Han går ur sin sfär; och då duger han ej mer.»[1] Låstboms levnadsbana är i hög grad tidstypisk, och teckningen därav erbjuder mycket stort intresse för var och en, som studerar den gustavianska tidens rättsliga och politiska historia.

En ställning för sig bland Högsta Domstolens ledamöter intar Matthias Calonius, domstolens förste vetenskapsman. Det urval av hans yttranden till domstolens protokoll, som i tryck meddelats av Schlyter, hans övriga juridiska skrifter och hans brevväxling med Porthan ha redan tidigare gjort honom allmänt känd och kastat ett ganska klart ljus över hans tvärhuggna profil. Med ledning av detta jämte annat material har Wrede i en ganska utförlig framställning tecknat hans bild. Under hänvisning härtill har Wedberg ansett sig kunna i väsentlig mån inskränka omfattningen av sin biografi. Då han emellertid till följd av sina djupgående studier i domstolens arkiv äger kunskap om otryckta källor, som varit fördolda för andra, är det givet, att det fåtal sidor han ägnat Calonius läsas med det största intresse. Som bekant har Schlyter inskränkt sig till att meddela Calonii yttranden i domstolen utan att ange, i

[1] Wedberg, a. a., s. 376.

vilket fall målets utgång överensstämde med hans mening. En undersökning, som Wedberg gjort för ett år, 1799, av de sju, under vilka Calonius tillhörde domstolen, visar, att han blev överröstad i ungefär två tredjedelar av de mål, i vilka hans vota för nämnda år publicerats. Här öppnar sig utsikten över ett problem, som det återstår att lösa, innan Calonii betydelse kan anses till fullo utredd. Det gäller att skipa rättvisa mellan honom och domstolen. Även om det utan tvivel är riktigt, som Wedberg säger för att delvis förklara skärpan i Calonii omdömen om sina kolleger, att »C:s eget arbete i domstolen var av det slag, att han utan förhävelse kunde finna de flesta andras avgjort underlägset», kan man dock, trots den gamla bekanta satsen, ej vara säker på att inte hans kolleger tillsammans ibland voro klokare än han. Det må vara tillåtet att uttala den förmodan, att en undersökning skulle visa, att så varit förhållandet i flera fall än Schlyters och Wredes uttalanden ge vid handen. Också i ett annat avseende har historien att döma mellan Calonius och hans kolleger. Hans uttalanden om dem innehålla mången gång skarpa angrepp mot deras karaktär, vilka ej sällan gå på heder och ära. Även om Calonius ibland måste anses haft fog för sina nedsättande omdömen, är det i andra fall ofta svårt, stundom omöjligt att rätt värdesätta dem. Calonii brytning med sin gamle vän Porthan kan ej rimligen uppfattas blott som »en viss skugga på den annars ljusa bilden av Finlands främste jurist»,[1] utan måste nog anses som ett symtom av en misstänksamhet, vilken som ett konstitutivt drag ingick i hans lynne. Hans personomdömen bli därför efter ofta osäkert mått bidrag ej blott till andras karakteristik utan även till hans egen.

[1] Wrede, a. a., s. 229.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Biskop Wallquists första berättelse och första promemoria om Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillsättande 1789.

Elis Schröderheim har i den uppsats om »Konung Gustav III, hans rådkammare och gunstlingar», som han efter sitt fall skrev på Järva, räknat med möjligheten, att även andra skulle efterlämna anteckningar till konungens historia. »Om», säger han, »biskop Wallquist gjort något därvid, så förtjänar hans arbete otvifvelaktigt både uppmärksamhet och förtroende för 3 eller 4 år, men likväl endast i vissa ämnen, nämligen omstöpningen vid 1789 års riksdag och de därefter följande händelser», och han ägnar därefter biskopen en vacker hyllning för hans solida egenskaper.[1] Den »Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789», som Olof Wallquist nedskrivit har, sedan den år 1842 blev allmänt tillgänglig, mottagits och uppskattats på ett sätt, som motsvarar Schröderheims förhandsomdöme. Den skildring av 1789 års riksdag, som Wingquist offentliggjorde i Frey 1844, bygger till stor del på Wallquists berättelse, och Tham förklarar i sitt arbete om samma riksdag, att Wallquists berättelse är »den vida snillrikaste och i det hela mest upplysande af tidens icke officiella skrifter.»[2] Även av senare författare har denna källa tillmätts stor betydelse.

Wallquists berättelse föreligger i två av förf. egenhändigt utskrivna redaktioner, båda förvarade i Uppsala Universitetsbibliotek.

Den ena, som i bibliotekets handskriftsamling bär signum F. 600 a, utgör en volym i kvart, som tillhört förf:s brorson prof. Elof Wallquist († 1857) och från honom kommit till biblioteket.[3]

---

[1] Elis Schröderheims skrifter till k. Gustaf III:s hist., utg. av Elof Tegnér, 1892, s. 33.

[2] W. Tham, Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag, 1866, s. 8.

[3] När detta skett är ej fullt klart. Å volymens pärm har bibliotekarien C. J. Fant antecknat, att den givits »efter afl. Professoren och R. W. O. Elof Wallquist», men i donationskatalogen finns en lapp skriven av bibliotekarien C. J. Schröder med rubriken »Biskopen Dr Ol. Wallquists Autographa, 1852», varunder denna volym och två andra manuskriptnummer uppförts, Bibl. Arkiv, M. 5. U. U. B.

Berättelsen upptager i denna handskrift s. 1—380 och slutar med den av Wallquist samtidigt skrivna dateringen: »Den 9 September 1789», vilken tydligen avser tiden för manuskriptets avslutande. Denna anteckning står på fjärde sidan av ett åttasidigt lägg. Av läggets återstående sidor äro de tre närmaste blanka; på läggets sista, åttonde, sida äro några anteckningar under rubrikerna »Vid tryckning observeras» och »Såsom utmärkta ställen antecknas», gjorda av senare hand. Då förf:s text sträcker sig in på volymens sista lägg, är det troligt, att förf. skrivit på lösa lägg. Att manuskriptet en tid varit oinbundet framgår därav att första och sista sidan äro solkade. Sistnämnda omständighet visar även, att manuskriptet ej vid inbindningen förminskats genom att blad i slutet borttagits.

Denna redaktion av berättelsen är ej utgiven av trycket.

Den andra redaktionen av Wallquists berättelse förekommer i en volym i folio signerad F. 440. Om dess öden vet man, att den tillhört biskopens bror, prosten Seth Wallquist. Som ett i volymen inbundet brev från honom, daterat den 10 nov. 1803, visar, tillställde han prof. E. M. Fant denna volym jämte en del andra broderns manuskript med föreskrift, att de ofördröjligen skulle förseglas och överlämnas till biblioteket att förvaras »såsom Bihang til den stora Låren, som der förvaras efter Kon. Gustaf 3, för at upbrytas vid samma tid som den, neml. 39 år från detta». Med anledning därav att Fant föreslagit, att några i anteckningarna om riksdagarna 1789 och 1792 förekommande »hårde Expressioner om vissa personer» skulle överstrykas, gav donator honom tillika det uppdraget, att »så vida icke Historiska Wetenskapen förlorar något, Tit. värdigas med yttersta noggrannhet utplåna alt anstötligt, hvarigenom min Sal. Brors Efterkommande oförskylt skulle kunna få uthärda en hämnd, den man ämnat Fadren, men då det icke kan ske, verkställer på Barnen.»

När man i biblioteket i enlighet med Fants föreskrift den 10 nov. 1842 öppnade en av honom inlämnad lår, fann man också däri denna volym, »inbunden 260 sidor in fol».[1] Volymen blev liksom för övrigt alla de handlingar, vilka på detta sätt ur Fants händer kommo till biblioteket, införlivade med den Gustavianska samlingen.[2]

Efter att i volymens början ha lämnat tre blad tomma[3] har Wallquist å det fjärde skrivit titeln »Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789», varefter berättelsen börjar å blad 5. Enligt förf:s paginering upptager den 258 sidor.[4] Den avslutas med denna av

[1] Protocoller vid Inventer. af Konung Gustaf III:s till Kongl. Academien i Upsala donerade handskrifter, n:o 5, Bibl. Arkiv, M. 10. U. U. B.

[2] Bibliotekets arkiv, M. 10. U. U. B.

[3] Å andra bladet har sedan bibliotekarien C. J. Fant tecknat signum, å det tredje har han gjort anteckning om handskriftens proveniens.

[4] Felpaginering föreligger. Pagineringen börjar nämligen å sjätte sidan, som betecknats med siffran 5.

förf. samtidigt gjorda anteckning: »Denna Berättelse är upsatt och fullbordad d. 9 Sept. 1789 samt omskrifven och slutad d. 26 Novemb. 1795.» Därefter följer på s. 259 och 260 en av Wallquist skriven »Förtekning på Några Acter, som finnas här frammanföre», upptagande 23 nummer. Härefter följa i volymen 31 tomma blad, vilket utan tvivel visar, att biskopen skrev sin berättelse i en häftad bok. Då varken första eller sista sidan äro solkade, framgår vidare därav, att boken från början varit bunden.

Det är denna senare redaktion, som tryckts i Historiska Handlingar V år 1866. Utgivaren, som icke utsatt sitt namn, är F. A. Dahlgren.[1] I en not, som inledningsvis fogats till hans avtryck, säger utgivaren, att »af denna berättelse finnas tvenne till ordställningen något olika redaktioner, båda af författarens egen hand». Han redogör därefter i korthet för de båda handskrifternas proveniens och meddelar om sin utgivning: »Det är denna redaktion [den senare], som här återgives med iakttagande af de högst få uteslutningar, hvilka doktor Fant enligt omförmälda uppdrag verkställt.»

Den censur av texten, som Fant och utgivaren företagit, är givetvis ur principiell synpunkt betänklig, men man måste erkänna, att den, såsom utgivaren framhållit, är av mycket ringa omfattning.[2] Dahlgren kan i själva verket erhålla det vitsordet, att 1795 års redaktion på ett praktiskt taget tillfredsställande skick återgivits i hans edition.

I fråga om de båda redaktionernas förhållande till varandra har Dahlgren använt det uttrycket, att de äro »till ordställningen något olika». Det måste sägas, att denna formulering är ägnad att hos läsaren föranleda en underskattning av skillnaden dem emellan. Vid en närmare granskning finner man nämligen, att Wallquist år 1795 företagit sig att ganska grundligt omarbeta 1789 års redaktion. I många fall äro de ändringar av texten han vidtagit endast av formell natur, i andra fall äro de med eller utan förf:s avsikt av saklig betydelse.

I den politiska overksamhet, vari biskopen var försatt i Växjö och varav han som en handlingens man tydligen svårt lidit, ha

---

[1] Sev. Bergh, K. Samf. f. utg. af handskr. rör. Skand. hist. under första årh. af dess tillvaro, *HH* XXV, Bih., 1917, s. 135.

[2] Fant har strukit på fem ställen i manuskriptet. Två av dessa strykningar träffa uttryck, som förekomma även i 1789 års redaktion. Den ena avlägsnar de fula orden »i böxorna» ur Wallers i Wallquists berättelse tagna skrift (F. 440, s. 43), vilket dock Dahlgren ej efterföljt (*HH* V, s. 266), den andra utesluter det tillägg Wallquist gjort, då han till berättelsen om en av lagman J. af Nordin författad »impertinent» skrift fogar tillägget, »impertinent just som Herr Lagmannen sjelf» (F. 440, s. 106, motsvarande *HH* V, s. 315). De tre andra strykningarna träffa uttryck, som insatts först i 1795 års redaktion. Ett av dessa rör oppositionens ledare 1786, som sägas ha varit ej blott oförståndiga utan även »svarta» vilket adjektiv Fant strukit (F. 440, s. 15, motsvarande *HH* V, s. 248). De två återstående avse epitet till C. G. Nordin, vilka återfinnas nedan s. 378 med källhänvisningar i n. 3.

hans tankar ofta gått tillbaka till de stora politiska händelser vid vilka han medverkat.[1] Den berättelse om riksdagen 1789, som han skrivit kort efter händelserna, har då förefallit honom ofullständig och delvis även matt, och han har beslutit sig för att genom en omarbetning sätta den i ett skick, som motsvarade hans ändrade historiska fordringar.

Han har, när han utförde detta arbete, haft den äldre redaktionen liggande framför sig. Men han har i fråga om texten alltjämt ansett sin ställning vara en författares, icke en renskrivares. Visserligen låter han sina intressanta reflexioner om säkerhetsakten efterföljas av den förklaringen: »Så skref jag ord för ord redan 1789»,[2] men man misstar sig, om man tror, att dessa reflexioner föreligga i samma lydelse i den senare redaktionen som i den tidigare. Den ursprungliga texten har blivit rätt mycket omarbetad, och stora delar av den yngre handskriftens text äro tillägg till den äldres. Strängt taget har biskopens försäkran giltighet endast i fråga om den närmast föregående korta meningen. Tankegång och tendens äro emellertid i båda redaktionerna i huvuddragen lika.

Även om biskopen i detta fall uttryckligen framställt det anspråket, att hans senare framställning skulle alldeles motsvara hans tidigare, har han tydligen generellt ansett sig äga full rättighet att tillöka berättelsen genom att införa nytt dokumentariskt material, nya handlingar, nya upplysningar ur sitt arkiv, och även att rikta den genom nya reflexioner, nya drag ur sin minnesbild.

Ett psykologiskt belysande exempel på hans användande av den sistnämnda, den ur kritisk synpunkt betänkligaste källan, är hans berättelse om samtalet mellan kung Gustav, C. G. Nordin och honom själv i Pelaresalen på slottet den 18 febr. 1789. Hans förbittring mot Nordin för att denne enligt hans mening motverkat den av honom förordade »Compositionen» är starkt uttryckt redan i 1789 års redaktion, men 1795 har han känt ett oemotståndligt behov att ännu eftertryckligare säga sin mening. Han omtalar nu sin motståndare med sådana epitet som »denna lumpna person», »den bofven Nordin»[3] och målar ur minnet, hur denne »med et plumpt bifallsgrin», som »med et slags välbehag av Konungen uptogs», hälsade kungens decision mot Wallquists mening.

Det är alltså i full överensstämmelse med hans metod, när avvikelserna mellan de båda redaktionerna äro mycket betydande i fråga om händelserna närmast efter riksdagens slut. I den äldre avfattningen är icke blott den berättande texten betydligt kortare, utan där förekommer infört endast ett dokument, medan däremot flera meddelas i den senare avfattningen.

---

[1] Wallquist till J. A. Lindblom den 21 okt. 1793, den 1 nov. 1793, *HT* 1902, s. 251 f.

[2] Berättelse, *HH* V, s. 370—374; F. 600 a, s. 237 f.

[3] Wallquist i F. 440, s. 116, 117, motsvarande *HH* V, s. 326. Wallquists fiendskap med Nordin var fullt utvecklad redan före 1789 och följde honom livet ut.

Arten av de ändringar Wallquist företagit vid omarbetningen av sin riksdagsberättelse är icke sådan, att man skulle kunna äga anledning att påstå, att de tillkommit i förvanskningssyfte. Mot ett antagande av en sådan avsikt talar även den omständigheten, att han bevarat den handskrift, som innehöll den äldre redaktionen, och klart angivit, att denna låg till grund för det arbete han utförde år 1795. Tydligt är emellertid, att de båda redaktionerna på grund av den betydande tidsskillnaden mellan dem ur källkritisk synpunkt äro av högst olika värde.

Den äldre redaktionens text är till sin sista del, som beskriver händelserna efter riksdagens slut, här nedan avtryckt. Den upptager i manuskriptet F. 600 a s. 356—380. Vid tryckningen har emellertid en i manuskriptet införd handling utelämnats. Skälet härtill framgår av följande redogörelse.

Handlingen i fråga är en »promemoria» eller ett »betänkande», som Wallquist på Gustav III:s order utarbetat rörande Högsta Domstolens och Allmänna beredningens organisation och som han medförde till den överläggning kungen med honom hade på Haga kvällen den 14 maj.[1]

Av denna promemoria finns ett exemplar bevarat i volymen F. 439 i Uppsala Universitetsbibliotek. Denna volym är ett samlingsband. I dess innehållsförteckning har bibliotekarien C. J. Fant meddelat följande uppgift rörande handlingarnas proveniens: »N:o 6—45 Riksdagshandlingar, samlade av framl. Biskopen O. Wallquist, hvilka förvarats i den af Prof. Fant till Bibliotheket donerade låda, som öppnades d. 10 nov. 1842 enligt då förde Protocoll.»[2] Av protokollet framgår, att dessa Wallquists riksdagshandlingar vid anträffandet utgjorde en volym »inhäftad in fol.».[3]

Bland dessa handlingar ingår den här diskuterade promemorian som nr 29. Den omfattar nu $2^1/_2$ ark folio, varje ark utgörande ett lägg. Ursprungligen har den tydligen bestått av 3 ark, men det tredje arkets sista blad har, att döma av den kvarlämnade falsen, bortskurits vid inbindningen. Någon del av handlingens text har emellertid därvid ej gått förlorad, då skriften slutar på tredje arkets andra sida. Handlingen är skriven med tre stilar. Den första handen förekommer till inemot mitten av andra arkets sista sida, där den slutar inne i en mening. Här vidtager den andra handen, som slutfört meningen, skrivit hela nästa mening och några ord av den följande. Den förekommer endast på sju rader, innan den plötsligt slutar. Därefter vidtager den tredje handen, som är Wallquists egen, och skriver återstoden av texten, något mer än $1^1/_2$ sida, varefter handlingen tydligen omedelbart av Wallquist egenhändigt daterats »Sth. d. 14 Maji 1789» och undertecknats.

[1] Se härom *HT* 1924, s. 335, 337 f.

[2] Anteckningen är ej fullt exakt, då Fant vid den i volymen ingående handlingen nr 8 angivit, att den härstammar från Tersmedens donation.

[3] Bibliotekets arkiv, M. 10. U. U. B.

Det torde ej finnas någon anledning att betvivla, att denna text innehåller den ursprungliga lydelsen. Växlingen av stilar synes tyda på att handlingen färdigställts i största hast. Enligt Wallquists uppgift i hans här nedan tryckta berättelse fullgjorde han också uppdraget att författa denna promemoria i stor brådska. Med hänsyn tagen till alla föreliggande omständigheter kan den möjligheten ej anses utesluten, att här föreligger det originalexemplar, som Wallquist föredragit inför kungen och som han mycket väl kan ha behållit, då det ej behövdes för ärendets expediering.

I varje fall är det säkerligen detta exemplar, som legat till grund för den avskrift Wallquist infört i sin första redaktion av berättelsen om riksdagen 1789.

Vid avskrivningen har han emellertid — förutom rättelser av den första handens skrivfel — företagit ett betydande antal ändringar av promemorians lydelse. De äro i regel utan saklig betydelse och kunna betraktas som vittesbörd om en alltför länge fortfarande författariver avseende att formellt förbättra texten. I ett fall har han emellertid vid en dylik textförbättring kommit att utgå från kännedomen om ett kungligt beslut, som fattats först efter betänkandets tillkomst.[1] Huruvida den justering, som till följd härav kommit att äga rum på denna punkt, företagits utan någon tanke på dess historiska betydelse eller om den dikterats av en önskan att undanröja ett eventuellt missförstånd, att det kungliga beslutet skulle tillkommit i strid med Wallquists mening, kan ej med full säkerhet avgöras. Av betydelse för bedömandet av frågan om Wallquists goda tro är även i detta fall den omständigheten, att han ej förstört originalet.[2]

Den avskrift, som, verkställd på detta sätt, införts i 1789 års redaktion, F. 600 a, har Wallquist sedan noggrant avskrivit i 1795 års redaktion, F. 440. Denna senare avskrift ligger till grund för trycket i Hist. Handlingar.[3]

Under sådana omständigheter har det ej synts vara sakligt erforderligt, att vid det avtryck av sista delen av berättelsen i 1789 års redaktion, vilket här nedan meddelas, även avtrycka den däri införda avskriften av betänkandet. Skulle någon ytterligare text av betänkandet tryckas, borde tydligen i första hand den i F. 439 bevarade ifrågakomma.

---

[1] Se härom *HT* 1924, s. 338.

[2] Att ärkebiskop J. A. Lindblom haft tillfälle att taga kännedom om detta original framgår därav att han av en del därav egenhändigt tagit en avskrift, vilken ingår i volymen F. 439 som det närmast originalet följande numret, eller n:o 30. Ett par randanmärkningar i originalet äro även av Lindbloms hand. I ett P. S. till det förut omtalade i F. 440 inbundna brevet säger Seth Wallquist, att Lindblom förut fått läsa Olov Wallquists papper — riksdagsberättelsen i F. 440 tydligen inbegripen — och önskade göra det ännu en gång, vilket väl ej kunde nekas honom, men papperen borde dock helst förbliva i Fants förvar.

[3] *HH* V, s. 445—453.

I samma ämne, som behandlas i ovan omtalade promemoria eller betänkande, har Wallquist författat även en annan kortare promemoria eller note. Denna promemoria har hittills varit känd endast genom den avskrift, som Wallquist infört i 1795 års redaktion av berättelsen om 1789 års riksdag, och som tryckts av Dahlgren.[1]

I denna redaktion härstammar promemorian från den 15 maj 1789. Den är i denna lydelse resultatet av en omarbetning, som Wallquist av vissa skäl företagit av en äldre avfattning.[2]

Den ursprungliga avfattningen har hittills ej framdragits av forskningen. Den finns emellertid bevarad.

I volymen F. 507 i Uppsala Universitetsbibliotek ingår nämligen i original, skriven med Wallquists hand, men ej undertecknad och ej daterad, promemorian i dess första redaktion. Den upptager där två ark, som emellertid ej äro fullskrivna; skriften slutar nämligen på mitten av andra arkets tredje sida.

Å promemorians första sida finns med blyerts antecknat »*Tersm*[*eden*]», vilket anger att den kommit till biblioteket genom kammarherre Nils Tersmedens donation år 1843. I den av Tersmeden själv upprättade summariska förteckningen över de av honom till biblioteket lämnade samlingarna upptages även brev till Gustav III från biskop Wallquist.[3] De av Tersmeden lämnade papperen — liksom de genom prof. E. M. Fants förmedling överlämnade — inordnades i Gustavianska samlingarna. Till dessa hör volymen F. 507, som ingår i den serie, vilken innehåller brev från svenska män till konungen. Samtliga i volymen ingående brev och promemorior från Wallquist — med undantag för ett brev den 23 nov. 1786, tydligen ställt till riksrådet Ramel — äro för övrigt märkta med samma blyertssignatur som den promemoria, varom här är fråga, och alla dessa lika signerade ha tydligen haft gemensamma öden. Utan tvivel är det från Nils von Rosenstein, som de kommit till hans systerdottersson Nils Tersmeden.[4] De flesta av de från Wallquist härrörande handlingar, som finnas i här nämnda volym, äro tryckta av Montan. Han har emellertid förbigått den promemoria eller note, som här är föremål för uppmärksamhet [5]

I det skick, vari promemorian föreligger i den här beskrivna brevsamlingen, blev den tillställd Gustav III den 14 maj 1789 på morgonen. Den har karaktaren av en för konungen personligen avsedd föredragningspromemoria, i motsats till den senare redaktionen, som är en föredragningspromemoria avsedd att visas för samtliga till överläggning inför konungen kallade.[6] De skiljaktig-

---

[1] *HH* V, s. 456—458.
[2] *HT* 1924, s. 334
[3] Bibliotekets arkiv, M. 10. U. U. B.
[4] Jfr Bibliotekets arkiv, M. 5. U. U. B.; Geijer, Konung Gustaf III:s efterl. papper, I, 1843, s. II.
[5] Montan, Minnen och bref af biskopen .. Olof Wallquist, 1878.
[6] *HT* 1924, s. 333 f.

heter den första redaktionen visar i jämförelse med den senare äro av intresse såsom belysande förloppet vid Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillkomst. I den första redaktionen beröras även frågorna om förenings- och säkerhetsaktens utfärdande och om edsavläggelsen å densamma.

1.

Wallquists berättelse om Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillsättande i »Berättelse om Riksdagen i Stockholm år 1789», första redaktionen. (F. 600. U. U. B.).

— — — — — — — — — — — — — —

Efter Riksdagens slut förföll allting först i en stilla tysthet: den aflöstes af en allmän oro, om Säkerhets-Acten skulle komma ut och hurudane förändringar K. M. i det fallet skulle täckas förordna. Konungen var om alt detta sjelf hvarken obetänkt eller obekymrad. Månge afrådde från Säkerhets-Actens publicerande, men den expedierades likafullt och uplästes i Stockholms kyrkor Böne-Söndagen d. 17 Maji.[1] Förändringarne hade skett tilförene den 15:de, och Historien om dem är, så långt jag vet, följande:

K. M. hade sjelf projecterat dem och lemnade mig detta project tillika med den nya Canzlie-Ordningen och Instruction för Rådet vid Konungens resa 1774 til Finland[2] med befallning, at jag skulle redigera allt i en slags Ordning och inkomma med mit underdåniga betänkande. Jag undanbad mig på alt möjeligt sätt detta Nådiga förtroende, men måste det dock behålla. Sedan jag haft papperen et par dagar, requirerades de ifrån mig på Nådig Befallning til Ahlman. Då de åter varit bortta 2:ne dygn, lemnades de d. 13 Maji sent om aftonen åter til mig igen af Konungen sjelf med Befallning, at jag följande dagen skulle positift afgifva mit underdåniga betänkande. Jag skref det til mästa delen om natten, och det lydde således:

Underdånigste Pro Memoria.[3]

— — — — — — — — — — — — — —

Vid genomläsandet af detta mit betänkande, finner man lätteligen, at det raporterar sig på Konungens skriftliga project och hvad Han dessutom kan hafva mundteligen yttrat sig i ämnet. Sedan

[1] Wallquist har först skrivit »Junii» men ändrat detta.

[2] Orden »vid Konungens resa 1774 till Finland» äro i orig. såväl översom understrukna. I sin redaktion av år 1795 har Wallquist medtagit dem, *HH* V, s. 444.

[3] Promemorian uteslutes under hänvisning till den i *HH* V, s. 445—453, tryckta avskriften.

det var färdigt til middagstiden d. 14 Maji, läste jag det för Riks-Råderne Grefve J. G. Oxenstierna och Bar. M. Ramel, som aldeles gillade dess innehåll och äfven den tour jag gifvet mina hem-ställningar.

Samma afton lemnade jag det til Konungen, som under et Tre Timars långt företräde geck genom hela saken och til så stor del antog mina tankar, som af jämnförelsen mellan detta betänkande och de sedan skedda förändringar finnes.

Konungen lät ock öfvertala sig at til följande dagen utkalla Herrar Riksens Råd Grefve Wachtmeister, Grefve Beckfries och Bar. Fredr. Sparre, LandsHöfdingen af Ugglas, Revisions-Secreteraren af Lostbom, Lagman Håkansson och mig, med hvilka Konungen dels enskildt och dels publiquet communicerade sina tankar och Beslut.

Med mig föreföll dervid den besynnerliga omständigheten, at sedan Konungen d. 14 om aftonen gifvet mig Dess Nådigste försäkran, at blifva fri all ny sysla, nämnde Han mig likafullt den 15 at i Allmänna Ärendernas Beredning föredraga de Ecclesiastique ärenderna, i hvilka allena jag skulle äga röst. Jag undanbad mig ännu ytterligare all placering; men det var icke möjligt at slippa. Jag hemstälde då, om det ville tjena sig, at jag i Allmänna Beredningen blott deltoge för de Ecclesiastique göromålen, då alle öfrige Ledamöter deltogo i alla. Hvartil Konungen svarade: Ni må gerna deltaga i allt, men för framtiden vill jag, at den Präst, som där kommer at sitta, blott är röstägande för sit Departement, hvarföre Ni ock nu skall få et dubbelt Kallelse-Bref. En Framtid lärer visa, huru denna saken tages en annan gång.

Huru förändringarne sedermera kungjordes och verkstäldes, är en allmänt bekant sak, hvarföre jag hänne icke uptager, utan nu sluter denna Berättelse, med uprigtig önskan, at den Högste Guden, som styrer allting väl, och haft sina ögon med nåd öpna och vakande öfver Svea Land, ville välsigna följderna af denna Riksdag til gemensam nytta för Konung och Folk.

Jag har skrifvet altsammans til en påminnelse för mig sjelf at så länge jag lefver tacka Gud för den hjelp Han mig gjort under så många äfventyr denna märkvärdiga Riksdag, och til en erhindran för mina Barn om sin Faders underliga öden, dem han hvarken kunnat undvika eller ändra. Jag har ingenting at förebrå mig. Mycket ondt har jag hindrat, och intet godt har blifvet försummat, som jag kunnat uträtta.

Den 9 September 1789.

2.

Wallquists första promemoria om Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillsättande lämnad till Gustav III på morgonen den 14 maj 1789. (F. 507. U. U. B.).

Pro Memoria.

1. Lärer Kongl. Mayestät i Nåder låta upläsa Säkerhets-Acten, sådan som den nu går til Expedition. Om den skall contrasigneras,[1] lärer det böra skje ifrån Justitiæ-Expedition, men jag tror ej, at contrasignation brukats under sådane Acter i äldre tider.
2. Lärer Kongl. Mayestät Nådigast anbefalla expedition från Justitiæ-Revision til alla Collegier, Consistorier, Landshöfdingar och Chefs om afläggande af Ed på Säkerhets-Acten för alla nya Embetsmän och Betjänte, som under och hos dem antagas.
3. Lärer Kongl. Mayestät täckas förklara
   1. At en *Högste Domstohl* kommer at inrättas, aldeles svarande mot nu varande Öfre Revision, men icke uptagande andra ärender, än dem, som hittils blifvet afgjorde under Titel: *Med Vårt Trogna Råds Råde.* Hvilke desse ärender äro, kan genast uplysas från den af Herr Riks-Drotsen ingifne Note. Förmodeligen kommer äfven General-Auditeurens Departement härunder.
   2. At *Domstohlens Ordförande* blir Herr Riks-Drotsen, och *Frälse Ledamöter*
      H. R. R. Grefve Bonde
      H. R. R. Grefve Bunge
      H. R. R. Bar. Fr. Sparre
      H. R. R. Bar. Ridderstolpe, hvilke 4 Herrar Riksens Råd alternera hvart halfår om tjenstfrihet och tjenstgöring.
      Herr Revisions-Secret[erare]n Bar. Köhler
      Herr Gener. Audit. Malmerfeldt.
      Ofrälse Ledamöter
      HofRättsRådet Evelius
      Lagman Ullner
      Lagman Joh. Rogberg, Israëlsson
      Lagman Sebenius
      HäradsHöfding Ahnger.

Obs. En af desse måste gå ut, hvilket beror af Kongl. Mayestäts Nådigste godtfinnande. Alle äro välförtjänte Män. Lagman Rogberg är en af de bästa Domare i Götha Rike, och är den enda föreslagne derifrån. Ahnger har capacitet och Riksdags-förtjenster.

---

[1] Wallquist har först skrivit »underskrifvas» men ändrat detta.

3. Om lönerne lärer Kongl. Mayestät täckes förordna, at Herrar Riksens Råd behålla sina nu innehafvande löhner, dock utan præjudicat för deras efterträdare at kunna vinna samma fördelar.
För öfrige Frälse Ledamöter lärer Kongl. Mayestät täckas utsätta årlig lön af . . . .
Och för ofrälse af . . . .
4. Ledamöternas Kallelse-Bref ställas på et År, och deras sammanträde första gången sker med den aldraminsta Ceremonie i det rum, som för Sessionerna utses.
5. Referenter och Betjäning bibehållas ur nedre Revision, som fortfar i sina syslor aldeles som tilförene.
6. Ingen Instruction gifves vidare, utan skall högsta Domstohlen rätta sig efter vanliga Process-Ordningen och Allmänna Lagarne.
7. En Förordning om Högsta Domstohlen i allmänna Termer expedieras under samma Dag som Domstohlens förordnande.

a. 2. *At Allmänna Ärendernas Beredning*, som inrättas, kommer at svara mot Conseillen och uptager alla dit hörande vanliga ärender samt dem, som förr hört til Justitiæ-Revision, men icke afgjorts med Råds Råde. Ifrån Dess befattning undantagas Statsaffairer, hemligare Finance-Operationer, Utassigneringar, Befordringar m. m., hvarföre ock en Lista händanefter, som hittils, uprättas til fördelning af ärenderna mellan Konungens Cabinette och Allmänna Beredningen.

b. Ordförande blir Herr Riks Drotsen.
Ledamöter, H. R. R. Gr. Beckfries
H. R. R. Bar. Carl Sparre
Stats Secreterarne Schröderheim
Carlson och
Bar. Ruuth
Canzlie R. Elers
Lagm. Ahlman, som dock undanbeder sig,
Lagm. Håkansson
och Banco Secr. Schröder.

c. Föredragningen sker af hvarje Stats Secreterare för Dess Departement.

d. Herrar Riksens Råd och Stats Secreterarne behålla sina löhner, dock utan præjudicat af lika förmohner för deras efterträdare.
De öfrige få i lön, Elers . . . . .
Ahlman . . . . .
Håkansson . . . .
Schröder . . . . .

e. Ingen särskild Instruction gifves, utan skola ärenderne handteras på vanligt sätt, efter Cantzlieordningen och andre Författningar. Därjämte böra de ock utarbeta och föreslå en methode til ärendernas fördelning i smärre Departements.

f. Ledamöterne få Kallelse-Bref och sammanträda med all simpli-

cité til sina göromål på dag och ställe Kallelse-Brefvet utsätter.

g. Betjäningen under Expeditionerna bibehålles til vanligt biträde, och altsammans förordnas tils vidare.

h. De ledamöter, som förut icke varet brukade vid Rikets Allmänna ärender, aflägga TysthetsEd i ganska Allmänna Termer.

i. Til författande af Expeditionerna föreslås CanzlieRådet Elers, som är skrifvare och förstår samt kan få förtroende af alla i detta ämne författade skrifter.

k. Hemställes, om ej detta Förslag kan communiceras med Riks-Drotsen, inan Kongl. Mayestät täckes höra de öfrige.

l. At förekomma alla onyttiga raisonnements med oss, som hafva inga rätt at höras, lärer Kongl. Mayestät blott täckas befalla vår Tysthet och sedermera endast annoncera, at så sker som beslutat är.[1]

K. G. Westman.

Några brev från P. Z. Ahlman och H. af Låstbom rörande Högsta Domstolens och Allmänna beredningens tillsättande 1789.

Bland den krets jurister av ofrälse börd, som tjänade Gustav III, hade som bekant Pehr Zacharias Ahlman och Herman af Låstbom viktiga uppgifter att fylla under den stora politiska strid, som avgjordes genom konungens seger år 1789. I det följande behandlas två brev från Ahlman och ett från Låstbom, vilka lämna några hittills obeaktade upplysningar om deras medverkan vid organiserandet av Högsta Domstolen och Allmänna beredningen.

Av Ahlmans hand finnas bevarade två brev, båda original, daterade den 3 och 4 maj 1789, alltså från de dagar, då planläggningen av Högsta Domstolen och Allmänna beredningen befann sig på ett tidigt stadium.[2] Det första är ställt till konungen. Det andra är adresserat till »Min K. Bror» utan angivande av namn.

Båda breven förekomma i volymen F. 498 i Uppsala Universitetsbibliotek. Denna volym, som ingår i den Gustavianska manuskriptserien, innehåller brev från svenska män till Gustav III. Dess innehåll härstammar dels ur de gustavianska papperen, dels från annat håll, särskilt Tersmedens donation. Å de brev, varom här är fråga, har ej någon biblioteksanteckning gjorts om deras proveniens. I kammarherre Nils Tersmedens egenhändiga summariska förteckning över de handlingar, som han lämnade till biblio-

---

[1] Wallquist har härefter påbörjat en ytterligare punkt med orden: »m. Föredragningen i Beredningen sk», men avbrutit och överkorsat denna anteckning.

[2] *HT* 1924, s. 330 f.

teket 1843, upptagas emellertid även brev till Gustav III från underståthållaren Ahlman.[1] Troligen är härmed proveniensen för det ena, här meddelade, brevet från Ahlman fastställd.

Till vem det andra, till »Min K. Bror» adresserade, brevet varit riktat, kan ej med full säkerhet utrönas. Vissa skäl göra det emellertid ej osannolikt, att det är skrivet till biskop Wallquist. I brevet säger Ahlman, att han tillställer dess adressat »project till en ingress å Säkerhets acten». Å sin sida säger Wallquist, att både ingressen och stadfästelsen till denna akt »äro upsatte af Ahlman. Jag har med egna ögon sett hans concept».[2] Det är vidare att märka, att Ahlman i brevet yttrar, att han helst vill bli belönad av kungen med en penningsumma, enär han anser, att han ej är fullt lämplig för »ett rum ibland dem, som sku hantera Allm. ärenderne», och att Wallquist i sin första föredragningspromemoria den 14 maj 1789 föreslår Ahlman till ledamot av Allmänna beredningen, men antecknar vid hans namn, »som dock undanbeder sig».[3] Härtill kommer, att en betydande del av Wallquists litterära kvarlåtenskap införlivats med de Gustavianska samlingarna därigenom att dels de brev från Wallquist till konungen, som funnos i Tersmedens donation år 1843, dels de Wallquistska papper, vilkas överlämnande förmedlades av prof. E. M. Fant, inordnades i dem.[4] Dessa sammanträffanden, ehuru ej bevisande, torde göra det tillåtligt att tillsvidare antaga, att Wallquist varit brevets adressat. Brevet är för övrigt av intresse utom ur organisationshistorisk synpunkt även därför att det ingår i den serie av framställningar om belöningar, som efter segern i mer eller mindre tydlig form gjordes av kungens medhjälpare.[5]

Visserligen ger, som av det föregående framgått, brevets förvaringsplats ej något säkert stöd för ett antagande, att det av sin adressat framlämnats till kungen, men det är möjligt, att så skett, och det är ej uteslutet, att den nästan alltför vackra klangen av dess formuleringar beror på att det författats i den tanken, att det skulle komma inför kungens ögon.

Detta brev har för några år sedan av H. Brulin tryckts i denna tidskrift.[6]

---

[1] Bibliotekets arkiv, M. 10. U. U. B.

[2] Wallquist, Berättelse om riksdagen 1789, *HH* V, s. 367. Samma uppgift förekommer i 1789 års redaktion, F. 600 a. U. U B. Jfr om de båda redaktionerna *HT* 1924, s. 375 f.

[3] Wallquists första promemoria, *HT* 1924, s. 385.

[4] Bibliotekets arkiv, M. 10. U U. B; *HT* 1924, s. 376 f, 381. En hel del brev från Wallquist till konungen från tiden före konungens avresa till finska kriget 1788 kommo genom Gustav III:s donation till biblioteket; se de i nyss citerade volym införda protokollen.

[5] Som en dylik framställning har man tydligen att fatta det brev från Låstbom till Gustav III, som tryckts av Wedberg, Konungens Högsta Domstol 1789—1809, s. 379, 359. Brevet framkallade några vänliga ord från konungen, F. 617 b. U. U. B., varefter dennes slutliga svar blev, att han den 20 maj utnämnde Låstbom till lagman i Södermanland.

[6] *HT* 1919, s. 29 f.

Låstboms brev är bevarat i original, varå Gustav III egenhändigt tecknat sin resolution. Det återfinnes i en bunt med signum F. 617 b i Uppsala Universitetsbibliotek. I denna bunt ha sammanförts handlingar av växlande beskaffenhet, vilka enligt vad anteckningar på vissa av dem ge vid handen kommit till biblioteket från skilda håll. Bland dem är även en samling brev, resolutioner och andra meddelanden från Gustav III till Låstbom. Någon anteckning om deras tidigare öden förekommer ej.

Det brev ur denna samling, som här tryckes, är av intresse, då det föranledde en ändring i det redan fattade beslutet om Högsta Domstolens kompetens.[1]

1.

Aller Nådigste Konung.

Eder Kongl. M:ts Nådigste godtfinnande vågar jag i diupaste underdånighet underställa, om icke Eder Kongl. M:t skulle täckas af herrar Chefs för hvarje Departement i Eder Maj:ts Cancellie, nämnl. Hans Excellence Riks Drotsen för Justitiæ Revisions Expedition, General Auditeuren Revis. Secret. af Låstbom för den Expedition, samt Stats Secreterarne för de 3:ne Stats Expeditionerne, infordra en detaillerad upgift å alla de till hvar och en Expedition hörande göromål och allmenne ärenden. Så framt en ordentel. instruction för de inrättningar, Eder Maj:t Nådigst anbefalt, med acuratesse skall kunna göras, täckes Eder Maj:t Nådigst finna, att en sådan upgift är både nödig och oundgängelig; ty den kunde eljest blifva ofullkoml. Om Tisdag eller Onsdag kunde desse upgifter vara färdige och Eder M:t i underdånighet öfverlemnade.

St:m d. 3 Maji 1789.

allerunderdånigst

P. Z. Ahlman.

2.

Underdånigste Note.

Jag finner aldeles grundade de anmärktningar Revitions Secreteraren upsat och är det bäst at communissera detta med Ricks Drotsen.
Haga d. 23 Maii 1789.
Gustaf.

At få tillgång på recrüter äfven ur Bergs Lagen, har Jag i underdånighet vågat föreslå närlagde Bref till de Län mästa tillgången torde finnas.

[1] *HT* 1924, s. 345.

Af illamående hindrades Jag i går at infinna mig i Högsta Domstolen och hos Eders Maij:t vid urskillningen af de målen, som höra till Rösteberäkningen i Domstolen.

Emot den Pro Memoria Jag till Domstolen afgaf öfver Generalauditeurs ärenderne finner Jag, at värfningstvister äro uptagne å rösteberäkningen icke så aldeles utan någon slags anledning, ehuru 8 § R. F. icke tydeligen der till hörer: Om nu så sker, upkommer i synnerhet nu, då värfningen just ej så regelmässigt kunnat tillgå, åtskillige olägenheter och hinder, som kunna förekommas, om Eders Maij:t tillåter mig at tillsäija den ändring vid Protocollet

At *uti värfningstvister* infordrar *Kongl. Maij:t* allenast *Högsta Domstolens utlåtande:*

För det andra är pröfningen om Augmentshemman och Rusthåll åtskild: De förra till Beredningen, De senare till Högsta Domstolen: De äro i sin natur och egenskap at anse som man och hustru, ty de skola för Rustningens bestånd styrka hvarannan. Jag hemsteller derföre i underdånighet, at de måtte få åtföljas till Högsta Domstolen i alla de frågor som röra *Ägande Rätten*, *Arfs Rätten* och *Börds Rätten,* men i alla andra, som härifrån kunna skiljas, äfvenledes åtföljas till Beredningen; Derigenom blir en redig ordning emellan det juridiska och oeconomiska.

Allerunderdånigst
H. af Låstbom

Stockholm
d. 23 Maii 1789.

K. G. Westman.

Gustav Vasas förhållande till Sturesläkten före hans val till konung.

Frågan om Gustav Vasas förhållande till Sturesläkten under hans första offentliga verksamhetsår, åren före hans val till konung, har på sista tiden blivit föremål för vetenskaplig behandling. Dess klarläggande är ju av en icke ringa betydelse för förståendet av Gustavs historia över huvud under denna tid.

Docenten Gottfrid Carlsson, den förste som på allvar tagit upp detta spörsmål, ger i en uppsats, »Gustav Eriksson i Rydboholm»,[1] en framställning av Gustav som den unge Sture-trogne ädlingen, Sturefamiljens naturliga företrädare i landet, som kämpar för

[1] Svensk tidskrift 1921, s. 465 ff.

en restauration av dess välde för att därunder få »njuta den säkerhet till liv och egendom, som under Kristians spira var honom förvägrad», som så småningom kanske icke kunnat undgå tanken på egen makt, men för vilken de praktiska konsekvenserna härav icke varit lätta att taga, särskilt som han »måste ha känt sig åtminstone i viss mån bunden av löften eller uttalanden från tiden för befrielsekrigets utbrott», och som därför endast genom inflytelser och påtryckningar utifrån drivits fram mot antagandet av konungakronan.

Mot denna uppfattning har professor Tunberg i sin nyutkomna studie över »Gustav Vasas konungaval år 1923» i förbigående riktat några vägande anmärkningar. Han framhåller, att i samtida brev och dokument varje hänsyftning på en »Sturevältdets restauration» saknas, att där endast är tal om »Sveriges rikes och Sveriges allmoges intressen och om den nationella kampen mot utländska förtryckare». För honom står detta som »ett, ehuru indirekt, dock synnerligen starkt bevis för att Sveriges frihetskamp från början betraktades såsom en rikets och folkets sak oberoende av en viss släkts dynastiska anspråk».

Jag skall nedan beröra några punkter i denna intressanta fråga.

Vid betraktandet av Gustavs förhållande till Stureläkten under denna första tid måste det till att börja med vara av vikt att reda ut, om och i så fall i vad mån hans återkomst till Sverige den 31 maj 1520 betingats av hans förbindelse med Sturehuset.

Att Gustav, då han i september 1519 ur sin danska fångenskap flydde till Lübeck, åsyftat att därifrån sjövägen återvända till Sverige, ligger ju närmast till hands att antaga. Docenten Carlsson finner det självklart. »Då han flydde från Kalö, avsåg han naturligtvis att över Lübeck återvända till Sverige och i sin mån bistå riksföreståndaren i kampen mot de danska fienderna. . . .» Det är dock icke så alldeles säkert; åtminstone är det icke säkert, att han under hela sin vistelse i Lübeck haft sådana avsikter. Redan vistelsens längd talar däremot. Man kan knappast antaga, att han under åtta månader nödtvungen kvarhållits i staden. Vi ha dessutom en uppgift om, att han under denna tid även haft andra planer för sin framtid. Mårten Helsing berättar i sin krönika: »Udi midler tijdt Hanns saligh K. M:t bleff ther i Lybeck beliggenndes, hade hann ett stoort betänckende hooss sigh siälff, um honom rådeligere och nyttigere schulle ware, att hann begaffwe sigh till någenn herre ther i Tyslandh, effther hann för sin manlighet och skickelighet skull wäll kunde bekomme ther enn stådtligh tiänst, ehwar hann sigh tilbude, eller skulle han wåge sigh inn udi sitt fädernässlandh igenn, ther hann först therföre måtte undergå stoor fharlighet, att hann således hade, begiffwit sig ifrå Dammarch.» Denna uppgift har onekligen stor sannolikhet för sig.

Vilka planer Gustav än kan ha haft, återvände han emellertid till Sverige. Genom att sammanställa några historiska fakta tror jag, att man skall kunna uppvisa den direkta orsaken härtill.

Den 26 februari 1520 skrev Kristina Gyllenstierna från Stockholm ett brev till Danzig och de övriga vendiska städerna med underrättelse om sin makes död, bön om hjälp och en skildring av läget i landet.[1] Brevet fördes ned till Danzig av Kristinas sändebud, Peder Jakobsson, och skickades därifrån av honom vidare till Lübeck, dit det troligen anlände innan april månads utgång. Vid dess ankomst befann sig Gustav fortfarande i denna stad, och han hade förstått att under de månader han vistats där skaffa sig många vänner och gynnare, även bland de styrande, så t. ex. den mäktige borgmästaren Klaus Brömse. Han har därför säkerligen blivit underrättad om brevet och fått taga del av dess innehåll. På honom måste detta verkat som en direkt uppmaning. Kristina framhåller särskilt behovet av en ny anförare nu efter herr Stens död. »Szo nu sint der zeit die underthan kaynen anderen heuptman, der innen vorgestanden gehabt, szo liggen die veinde noch alhier im lande viel mutwillens und ubermoeth gebrauchende, wie ewer E. W. wol haben 'ab zw nehmen, was nw die armen underthan auf diss pass thwn, werden sie durch noet dor zw gezwungen, szunder als bald sie eynen anderen heuptman ubirkomen, wollen sie in aller underthenigkaith dor zw vordacht sein und myr mit leib und gutte widerumb kegen die veinde beistaen.»

Här var för Gustav ett lämpligt tillfälle att återvända till fosterlandet och där intaga en plats, som kunde tillfredsställa hans äregiriga och maktlystna sinne. Ingen kunde heller vara närmare till anförareplatsen än han, Kristina Gyllenstiernas närmaste manlige släkting, som dessutom under Sten Sture varit en av det nationella partiets främste.

För lybeckarna, som öppet icke vågade understödja Kristina men samtidigt med stor fruktan sågo Kristians framgångar, kunde Gustavs hemsändande vara ett — för dem tämligen ofarligt — försök att stäcka den danske konungens högtflygande planer.

Säkerligen har alltså Gustav från Sturehuset mottagit den direkta impulsen till sin återkomst och sitt befrielseverk.

Men har han, såsom docenten Carlsson hävdar, efter sin återkomst och sedan han börjat sitt befrielseverk, under lång tid, ända in emot sitt konungaval, arbetat för Sturehusets sak? Eller, om icke, sedan när har han haft sin egen makt till mål?

Att han, så länge Kristina fortsatte kampen, uppträtt å hennes vägnar är ju otvivelaktigt. Sedan blir saken svårare att bedöma. Från att ha varit man i ledet i det — åtminstone från nationell synpunkt — legitima regeringspartiet, blev han självständig upprorsledare mot landets även av detta parti erkände konung. I och med detsamma övertog han Kristina Gyllenstiernas roll såsom medelpunkten i de svensk-nationella strävandena, och åtminstone sedan han av Kristina Gyllenstierna själv, vilket inom kort skedde, fått mottaga uppmaningar att nedlägga dessa och avstå från

[1] *BSH* V, s. 620 f.

sina upproriska planer, måste, tycker man, med nästan tvingande nödvändighet den tanken stått klar för honom, att han arbetade i egen sak.

Att han emellertid vid sin resning av allmogen begagnat Sturenamnet och uppgivit sig föra Sturehusets sak är nästan ofrånkomligt. Docenten Carlsson påpekar med vilka starka personliga band särskilt dalkarlarna voro förenade med den yngre Stureslakten; att bland dem uppväcka någon fosterländsk rörelse i eget namn skulle således knappast lyckats Gustav. Såsom Sturarnas man och medhjälpare var han däremot, såsom vi lätt finna, väntad. I en skrivelse till allmogen i Södermanland av den 6 maj 1520 säger sig Kristina Gyllenstierna från Dalarna ha mottagit ett brev »saa lydendes, at them tykkis ganske ille oc ynkesamth ware, som wæl oc i sanninghen ær at ingen godh man aff ridderskap vil siig uppa taghe at hielpe Swärigx almoge oc straffwe sadane fiender, kongens folk, som hiit in i rikit inkomne ære, mörda, bræna oc röffwa — —».[1]

När Gustav vid årets slut uppträdde, ställde man sig till en början tveksam, emedan den nationella sakens ställning föreföll så mycket hopplösare än förut, men att han dock så jämförelsevis snabbt slog igenom, berodde säkerligen lika mycket på, att han betraktades som den längesedan av både Kristina och allmogen väntade och omskrivne anföraren, som på hans egna ord och handlingar, vilka för övrigt även de, såsom antytts, med all sannolikhet voro ägnade att styrka detta betraktelsesätt.

Vi ha i några utländska källor direkta uppgifter om en sådan Gustavs anknytning till den gamla härskarsläkten. I den tyske historieskrivaren Johan Sleidans år 1555 utgivna stora verk, »De statu religionis et reipublicæ Carolo Quinto Cæsare Commentarij», finna vi i en kortfattad men i huvudsak riktig framställning av Danmark under Oldenburgarna följande passus: »Sedan the Swenske wore i så måtto affslagne, begynte en uthaff Adelen ben:d Gustaff Erickson (såsom man meente uthaff the Lybske ther til hulpen och instigerad) them på nytt upreesa och thet gick honom lyckeligen i händer. Han låtz i förstonne procurera Steen Stures Barns wärff och bästa, men sedan han bleeff warm i kläderne, drogh han Rijket til sigh och togh Steens dotter til Hustro på thet at han kunde sigh thesto bättre förwara och befästa.»[2]

[1] *BSH* V, s. 632.

[2] Citatet ur en svensk översättning av Sleidans verk, utg. i Stockholm 1675 av Johan Sylvio.

— Dessa Sleidans uppgifter väckte i Sverige, där hans historia mycket snart blev känd, harm och ovilja på skilda håll. Av ett hertig Eriks brev till Melanchton se vi, att såväl Erik som hans fader tagit del av dem och högeligen förbittrats. Vi ha även från denna tid en direkt vederläggning av dem bevarad. I företalet till sitt latinska epos Strategema Gothici Exercitus adversus Darium, skrivet och tryckt i Wittenberg år 1559 (nyutgivet och kommenterat i Samlaren för år 1922 av Johan Nordström), ägnar dem den sedermera så berömde ärkebiskopen, dåvarande magister Laurentius Petri Gothus en hetsig kritik. Han bemöter punkt för punkt Sleidans påståenden.

Sleidan har säkerligen hämtat sina kunskaper i denna sak från danskt håll, måhända från den danske historikern Swaning, i vars ungefär samtidigt skrivna men betydligt senare tryckta krönika om Kristian II samma uppfattning av Gustavs tillvägagångssätt framföres.

Uppgiften om Gustavs äktande av Sten Stures dotter har ju i hans historia ingen grund för sig. Att han, såsom Sleidan uttrycker saken, i förstone låtsats »procurera Sten Stures Barns wärff och bästa», har man dock svårt att komma ifrån. Det stämmer ganska väl med vad vi för övrigt kunna sluta oss till beträffande hans ställning vid denna tid, och nog förefaller det mindre troligt, att ett så bestämt rykte därom kunnat uppkomma utan något som helst verklighetsunderlag.

Om Gustav således till en början uppträtt som Stureman, behöver det ingalunda betyda, att han själv så ivrigt eftersträvat en »Stureväldets restauration». »Det var under dess hägn han ville njuta den säkerhet till liv och egendom, som under Kristians spira var honom förvägrad», säger docenten Carlsson. Men Gustav måste dock ha insett, att det hägn, som ett förnyat Sturevälde kunde erbjuda, var ganska osäkert. Ättens huvudman, Sten Sture d. y:s äldste son Nils, var ett barn på åtta är; han kunde således icke på länge komma i åtanke som regent. Och en regering under hans moder, Kristina Gyllenstierna, var knappast mera tänkbar, hur populär hon än var. Gustav hade kort förut i Lübeck fått bevittna, hur hennes bön om hjälp avslogs, »quia mulier». Såväl hon som hennes son befunno sig dessutom under osäkra förhållanden i Danmark.

Enligt egen uppgift från slutet av år 1521 tycks Gustav t. o. m. ansett det tvivelaktigt, att de då voro i livet. I det öppna brev riksföreståndaren och rådet den 29 dec. 1521 ställde till påven, kejsaren och hela kristenheten angående Kristians tyranni heter det bland annat: »Han hafwer och aff the förnemste Fruer och Jungfruer här i Rijket, och i synnerheet Her Steen Stures effterlåtne

---

Ur vetenskaplig synpunkt äro hans argument dock knappast bärkraftiga. I de av dem som röra frågan om Gustavs ställning till Sturarna heter det bland annat: »Simulabat se &c. non simulabat, sed aperto Marte & reuera non solum filiorum Stenonis, uerum etiam totius patriæ salutem quæsiuit, bonaq: singulis & uniuersis abrepta restituit ac conseruavit. regni possessionem arripit. Et iuste quidem Tyranno Regnum, fraude partum, fraudeq: administratum maxima, extorsit, sibiq; a quo uniuersa terra crudeliszimus lamijs exposita, velut a parente, supplex defensionem flagitabat, retinuit, cui etiam cum propter generis nobilitatem, tum maxime propter beneficiorum-magnitudinem, summam rei Patria fæliciter prudenterq; commendauit, Regiumq: Diadema merito imposuit, ut nihil interim dicam de hæreditario iure, quod urgere uideris, de quo Lex patria consulenda est. Nobis enim non nascitur Rex, sed creatur. Filiam Stenonis ducit, O hominis tenerariam impudentiam, non solum ea quæ recte facta sunt inuertit, ac malitiose interprætatur, sed etiam quæ nunquam in rerum natura extitere, contra omnem Philosophiam, fingere & introducere non ueretur, quem hominum, Regis Gostaui, domini mei clementisz primam coniugem fuisze, Katharinam & Saxonia Dominam, latere poterit? — — —.»

Änkia, samt någre hennes Barn låtet föra fängzlige til Danmark, så at wij icke wete, om the äre lefwande eller döde, men befruchtandes at the äre döde, ty han them at lefwa missunt hafwer».[1] Dessa ord visa ju, att Gustav med avseende på riksmaktens framtida ordnande måste haft någon annan lösning till hands än en »Stureväldets restauration».

Ett talande skäl emot docenten Carlssons hypotes är också, som förut framhållits, det av professor Tunberg påpekade förhållandet, att i samtida brev och dokument varje hänsyftning på en sådan restauration saknas, att där endast rent nationella synpunkter, oberoende av alla dynastiska anspråk, framföras.

Ovanstående synpunkter lämna dock den tvistiga frågan om Gustavs ställning till Sturehuset under dessa första år olöst. Av en lycklig händelse ha vi emellertid i referat bevarad en urkund, som här åtminstone delvis fäller ett avgörande utslag. Olov Celsius berör på ett ställe i sin »Konung Gustaf den förstes historia» ett brev, som Gustav eftersommaren 1522 skrivit till Västerås' domkapitel angående Peder Jakobsson Sunnanväders val till biskop. Som källa för sin kunskap härom hänvisar Celsius till lagmannen Tobias Westenhjelms handskrivna historia om Gustav. Jag har på Uppsala Universitetsbibliotek, där Westenhjelms manuskript finnes, tagit del av det angivna stället i denna historia.[2] Själva det omskrivna brevet är nu förlorat, men man ser tydligt, att det ännu på Westenhjelms tid funnits kvar, och att denne haft det för ögonen. Dels refererar han utförligt innehållet, dels meddelar han i en marginalanmärkning sin avsikt att införa även originalet i sitt manuskript (»dess bref till domb Capitlet införes»); detta har dock ej skett. Titeln få vi emellertid veta. I en not står: »Uthanskrifften på brefwet war denne: Magnificis et eximijs patribus ac Dominis, Archidiac: decano, et cæteris Ecclesiæ Arosiensis canonicis meis sincerissimis». Jag skall nedan inrycka en del av Westenhjelms referat, som säkerligen är utfört i nära anslutning till brevets ordalag. Han påpekar själv att så på ett ställe är förhållandet.

Brevets förhistoria är denna. Då biskopsstolen i Västerås skulle besättas, röstade stiftets domkapitel på Peder Jakobsson. Riksföreståndaren, som icke litade på denne, var föga nöjd med valet och tvekade att trots mottagna trohetsförsäkringar giva sitt bifall. Sedan domprosten i Västerås, mäster Knut, förhandlat med honom härom, gav han emellertid på vissa villkor med sig. Westenhjelm berättar: »Därpå fingo de sådant swar af den första september innewarande åhr[3] att Rijksföreståndaren önskade fuller de wille med sådant wahl, än någon tijd hålla fördrag, till dess han finge yttermehra tahla med dem och sig bättre förwahra, än h:r Sten

---

[1] *GVR* I, s. 23.

[2] Konung Gustafz den Förstes Historie, Dess Lefwernes och Regementz Beskrifning, Författat af T: W: LIc. 28.

[3] Utdraget är hämtat ur Westenhjelms skildring av år 1522 i Gustavs historia.

hade giort. Men der de änteligen påstode det begynte wahlet wärkställa, förklarade han sig änteligen på den ährlige herrens (det äre sielfwa orden) Mester Knutz inrådande, och deras ödmiuka bön, wara därmed tillfridz, *allenast i den upsatte försäkringen blefwe infördt någon förbättring angående dess företrädares i Regementet, och Älskelige Swågers H:r Sten Stures efterlemnade barn, om Gud det så foga wille, att de komme uthur danske fängelset in i Rijket till deras frijhet igien och blefwe wuxne, då skulle hwarken Sunnanwäder, eller domb Capitlet med någon illfundighet upwäckia dem emot honom som Lagl. wore till Rijksföreståndare Embetet, effter dheras fader utkorat. Hwilket han hölt nödigt för sin och Rijketz säkerhet skuld, ehuruwähl han, det Gud wore kunnigt, wille bewisa dem alt godt, och deras wälfärd såsom sin egen hägna och befrämja, så länge han lefde.* Widare skulle Sunnanwäder och domb Capitlet med liflig Eed försäkra, att de hembligen eller uppenbarligen skulle ingen andelig eller wärldzlig som sig emot Rijksföreståndaren upsättia wille, bifalla, eller hielpa, utan der de wore förnimmandes några arge stemplingar å färde wara, då det i tijd upwäckia, och honom tillkiänna gif:a, som ährlige och rätträdige Swenske Herrar, och män, så och trogne wenner tillhörde och anstode.»

Gustav fordrar ytterligare en del löften och trohetsförsäkringar och lovar så att å sin sida bevisa sig mot dem som en rätt kristlig herre anstår, respektera den hörsamhet, »hwilken deras herre och Biskop å Kyrckiones wägnar i andeliga måtto tillkomme», och stadfästa deras privilegier, »som andra Rijektz herrar, och Regenter tillförne giordt».

Vid tiden för detta brevs utfärdande var som synes Sturarnas eventuella maktpretentioner för Gustav en fara, som han på allt sätt sökte förebygga. Att han dessförinnan åtminstone från och med Vadstena herremöte aug. 1521 haft samma synpunkter på sin ställning till företrädarens barn, kunna vi ganska tydligt märka. Då han hänvisar till, att han »Lagl. wore till Rijksföreståndare-Embetet effter dheras fader utkorat», kan han icke syfta tillbaka på något annat än detta möte, där troligen ett formligt val ägt rum, efter vilket han i varje fall antog den populära riksföreståndaretiteln.

Som förut påpekats, finns det flera skäl, som tala för, att han ända från början av sin självständiga upprorsresning arbetat i egen sak, om han än otvivelaktigt använt sig av Sturenamnets auktoritet.

Av Gustavs skrivelse till domkapitlet i Västerås ha vi även på andra punkter värdefulla upplysningar att hämta. Det givs oss här tillfälle att närmare bestämma tiden för Peder Jakobssons val till biskop. Detta har brukat hänföras till början av år 1523. Vi se nu, att det redan under eftersommaren 1522 varit under livlig diskussion, och att särskilt den första september detta år varit av avgörande betydelse i dess historia.

Vi märka vidare, vilket stort inflytande domprosten mäster

Knut vid denna tid måste haft över Gustav. Det var egentligen på »den ährlige herrens Mester Knutz inrådande», som han förklarade sig tillfrids med Sunnanväders val. Av Peder Swarts krönika veta vi förut, hur domprosten på riksdagen i Strängnäs 1523 skall ha inlett konungavalsakten med en för Gustav mycket berömmande latinsk oration. Han tycks någon tid ha intagit en egendomlig dubbelställning i sin egenskap av såväl riksföreståndarens synnerligen betrodde som Sturepartiets trogne anhängare. Hans och hans vän Peder Jakobsson Sunnanväders slutliga öde är ju väl bekant.

Frågan om Gustavs förhållande till dessa båda män är tyvärr ännu icke helt klarlagd. Den utgör tvivelsutan ett av de intressantaste och mest givande kapitlen i hela hans tidigare historia.

Allan Etzler.

Underrättelser.

— I serien »Göteborgs Jubileumspublikationer» har nyligen utkommit ett nytt arbete, *Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse (1915—1918)* av Sixten Strömbom (Göteborg 1924, Göteborgs litografiska Aktiebolag, 300 s. + 2 kartor). I en inledning redogöres för källor och litteratur, varefter den egentliga texten fördelar sig på följande avdelningar: »Kortfattad stadskrönika», »Slutet på nya Lödöses historia», »Topografisk översikt», »Redogörelse för utgrävningarne», »Katalog över viktigare lösa fynd». Såsom bilagor meddelas tabeller över Nya Lödöses export och import åren 1546, 1574—1576, 1586, 1607—1608, 1611, 1613, borgarförteckningar för åren 1618—1619 samt trenne kartor. En mångfald synnerligen vackra illustrationer pryda arbetet.

— Av Sveriges Geologiska Undersökning har genom F. R. Tegengren m. fl. författare utgivits en ingående redogörelse för *Sveriges ädlare malmer och bergverk* (Sveriges Geologiska Undersökning, Ser. Ca, n:o 17, Stockholm 1924). Redogörelsen omfattar dels en geologisk beskrivning, dels en översikt av fyndigheternas upptäcktshistoria och bergverkens utveckling, dels slutligen beskrivningar över de särskilda förekomsterna och bergverken. Till framställningen har fogats en förteckning över i Kommerskollegii gruvkartekontor förvarade kartor över fyndigheter av ädlare malmer. Såsom i en inledning framhålles, är detta arbete av betydelse även från den historiska forskningens synpunkt. Ett avsevärt antal historiska upplysningar hava sammanbragts rörande svensk bergverkshistoria, och särskilt värdefulla äro de tabeller, som lämnas rörande metallproduktionens omfattning under olika tider. För historikerna blir det nya verket en lättillgänglig och högst givande uppslagsbok.

— Av överbibliotekarien L. Bygdéns stora arbete *Hernösands stifts herdaminne* har en andra del utkommit (Uppsala och Stockholm, Almqvist & Wiksells boktryckeri-aktiebolag, 1924, 396 s.). Delen omfattar Norrlandssocknarna Indal-Nätra.

— Av Generalstabens Krigshistoriska Avdelning har utgivits *Georg Karl von Döbelns berättelse om fälttåget i Savolaks 1789* (Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1923). Den intressanta publikationen inledes av en förträfflig orientering över det militära förloppet av kriget 1788—1790. Ett flertal skisser äro bifogade, därav flera av Döbelns egen hand. Såsom bilagor hava avtryckts en del smärre uppsatser av Döbeln samt K. von Stedingks brev till Döbeln 1789.

— I en på C. W. K. Gleerups förlag utkommen bok, *Den moderna folkrepresentationens uppkomst* (Lund 1924, 140 s.), har Hjalmar Haralds lämnat en historisk översikt av den allmänna utvecklingen av det europeiska representationsproblemet efter franska revolutionen. Förf. följer utvecklingen från l'ancien regimes ståndsrepresentation förbi de genom juli- och februarirevolutionerna förorsakade ombildningarna i åtskilliga staters representationer till nutidens skiftande uppslag å detta rättsområde. Skildringen söker samla de för den allmänna utvecklingen betydelsefulla formerna och förslagen, sådana desamma framträtt i de skilda länderna. Detta grepp på ämnet gör framställningen delvis något svåröverskådlig och har föranlett förf. till ett urval, varvid uteslutits bl. a. utvecklingen i Norge och Finland, vilka staters hithörande författningsproblem dock äga ett obestridligt intresse, åtminstone för svenska läsare. Värdefull är förf:s utförliga skildring av den tyska — och österrikiska — författningsutvecklingen. Förf. uppställer gentemot den västeuropeiska, från franska revolutionen utgångna och av 1800-talets imperialism i förening med demokratien slutligen fullbordade representationsform med allmän och lika rösträtt den tyska representationstypen, grundande sig å stånds- eller klassvalsprinciper, vilken möjligen kan giva uppslag till framtida nybildningar i intresserepresentationens tecken.

E. F.

— Uppsala universitet intager sedan gammalt ställningen som en av vårt lands främsta jorddrottar. Över universitetets jordegendom ha under innevarande år utkommit tvenne orienterande historiker, nämligen *Uppsala universitets åkerlotter, deras uppkomst, ändamål och användning* av S. E Bring (Program 1924) och *Gustaf II Adolfs donation av arvegods och kronotionde till Uppsala universitet 1624* av S. E. Bring och O. Kollberg (Program 1924). De båda arbetena giva oss en klar och intressant framställning av universitetsjordens historia och den ekonomiska roll densamma spelat i universitetets liv.

— Ett högst värdefullt bidrag till vår lokal- och personhistoria har framlagts i Birger Wedbergs *Lidingöliv i gamla dar* (Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1924). Förf., som för sitt arbete har kunnat bygga på ett betydande, inom släkten hopsamlat material, har med en enastående detaljkännedom och i en intressant och fängslande framställning kunnat belysa Lindingölivet i dess olika aspekter under de senaste halvannat hundrade åren. Om det rika och skiftande innehållet ges en föreställning av följande kapitelrubriker: »Grupper och personager från halvseklet 1775—1825», »Krogliv», »Prästen i Danderyd mot kungamördarens vänner (Rödstugufärjan)», »Hovlakejens monopolpretentioner m. m. (Torsviksfärjan)», »Gamla flottbron, Lidingö värdshus», »Lidingövisan», »Stadsmajorens sommarnöje», »I Janne och Maria Zetterbergs hem», »Från sockenstämmor och prosteting».

— Under ledning av den kände medeltidshistorikern professor Louis Halphen i Bordeaux påbörjades år 1923 utgivandet av en serie historiska källskrifter, benämnd *Les classiques de l'histoire de France au moyen âge.* Programmet för den nya serien är mycket tilltalande. Texteditionerna skola grundas på förstahandsundersökningar av de bästa handskrifterna och förses med en knapp, men tillräcklig kritisk apparat, upptagande varianter av verklig betydelse; den latinska, provençalska eller fornfranska originaltexten skall åtföljas av en trogen översättning och ytterligare förklaras av kortfattade noter, som icke skola utlämna något, som läsaren har rätt att vänta av en samvetsgrann utgivare. Det första numret i serien utgöres av *Éginhard, Vie de Charlemagne. Éd. et trad. par L. Halphen* (Paris, Champion 1923. XXIII + 127 s.). På ett utmärkt sätt har Halphen i denna edition realiserat det uppställda programmet. Inledningen är ett mönster av klarhet och noggrannhet. Halphen är i tillfälle att kunna hänvisa till det av honom själv år 1921 utgivna betydande verket *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne,* där hans åsikter i omstridda punkter finna en utförligare motivering. Halphen är mycket kritisk i fråga om Einhards pålitlighet och opartiskhet; han anser, att denne för mycket glorifierat sin hjälte och därvid varit alltför slaviskt bunden vid sin litterära förebild Suetonius. I sin stilkritik synes dock Halphen skjuta över målet. Det är icke därför att Augustus av Suetonius framställes hava ägt de och de dygderna, som Einhard i samma eller liknande ordalag prisar Karl den store; förhållandet är väl snarare det, att Einhard ur Suetonius' skildringar av de tolv romerska kejsarna upptog de drag, som han återfann hos sin tids romerska kejsare. Einhard, som tillhört Alcuins krets och åtnjutit undervisning vid den av Karl underhållna skolan, hade ju sett sin herre genom kröningen i Rom år 800 återuppliva antikens kejsardöme. I själva verket är Einhards skrift — vid sidan av sitt värde som historisk källskrift — ur ren litterär synpunkt en av de märkligaste på latin avfattade skrifterna från medeltiden. Den är — både till form och

innehåll — ett vackert vittnesbörd om den karolingiska renässansen; den är i hög grad förtjänt av att läsas, särskilt i denna Halphens upplaga.

Axel Nelson.

— Den internationella situationen åren 1689—90, i början av Wilhelm III:s regering i England och sjömakternas krig mot Frankrike, sådan denna situation tedde sig från brandenburgsk synpunkt, behandlas i en uppsats av Danckelmann (*Die Blockade Frankreichs durch die Seemächte während des Orleanschen Krieges*, Die Grenzboten, 1921, n:o 45, s. 169—177, n:o 46, s. 200—204). Sveriges i detta läge betydelsefulla ställning (»Zünglein an der Wage in dem grossen europäischen Ringen») föranleder förf. att särskilt sysselsätta sig med Karl XI:s förhållande till de allierade. Ur rapporter från Hannovers och Brandenburgs ministrar i Stockholm Oberg och Falaiseau lämnas åtskilliga meddelanden om kampen mellan franska och engelska intressen vid det svenska hovet. Brandenburg hyste utpräglad avoghet mot Sverige, ett förhållande som åskådligt framträder i förf:s skildring (Falaiseau »sinnt Pläne aus, welche auf einen baldigen Sturz des Hauses Pfalz-Zweibrückens abzielen»). Den svenskfientliga riktningen i kurfurstens politik föranleder emellertid stundom hans ombud till uppgifter om svenska ställningar och förhållanden, som icke utan vidare kunna tagas för goda (förf. betonar själv, att F:s rapporter få upptagas med stor försiktighet).

N. H.

— *Imperialism* — ett mångtydigt ord, som under olika tider och i olika länder haft en högst skiftande innebörd. För nutiden mest bekant torde vara den användning ordet fått i sammanställningen *Brittisk imperialism*, varmed avses den riktning mot en kraftigare sammanslutning av det brittiska världsväldets olika delar, vilken under senaste mansåldern framträtt inom engelsk politik. En värdefull handledning rörande denna »imperialisms» uppkomst och utveckling lämnar Bodelsen i den nyligen utkomna avhandlingen *Studies in Mid-Victorian Imperialism* (Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel, 1924, diss.). Förf. undersöker först den engelska uppfattningen av koloniernas ställning och betydelse inom det engelska riket från slutet av 1700-talet fram till 1860-talets slut. Han fäster härvid särskilt uppmärksamheten vid den dominerande åsikten, att kolonierna med stigande andlig och materiell kultur såsom i följd av en obetvinglig naturlag skulle frigöra sig från moderlandet. Därefter behandlas omsvängningen i åskådning omkring år 1870. Såsom speciellt representativa för de »imperialistiska» tankar, som nu kommo till synes och mer och mer bemäktigade sig det engelska folkets sinnen, framhävas de båda historikerna Seeley och Froude samt den i uttryckligt »imperialistiskt» syfte stiftade »Imperial Federation League». Med början av 1890-talet slutar förf. sin fram-

ställning under betonande av att den imperialistiska rörelsen vid denna tidpunkt undergår en principiell förändring till karaktär och syften.

— Av kommendörkaptenen Arnold Munthes bekanta stora sjökrigshistoriska arbete *Svenska sjöhjältar* ha de fyra första banden, behandlande *Gustaf von Psilander*, *Jakob Bagge*, *Nils Ehrensköld* och *Klas Kristersson Horn* utkommit i ny upplaga. Det stora verket har 1923 avslutats med band VII:6, *Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld.* (Stockholm 1923, 376 s.; pr. 18 kr.). Arbetet ger framför allt en skildring av den svenska flottans inneslutning i Viborgska viken och dess utbrytning därur samt av slaget vid Svensksund 1790. Av stort intresse är redogörelsen för de olika planer till utbrytningen, som framlades. Munthe uppskattar starkt Nordenskjölds insats vid planläggningen och genomförandet av detta företag. Värdet av G. Klints anteckningar som historiskt källmaterial reduceras högst väsentligt genom förf:s undersökningar. Gyllengranat byggde i hög grad sin skildring av ryska kriget på dessa. Som alltid skildras sjöstriderna klart och åskådligt. Vid krigsrådet på Amphion kvällen före slaget vid Svensksund tillstyrkte samtliga deltagarna utom Cronstedt, att man skulle draga sig tillbaka till Svartholm och ej avvakta fiendens anfall. Munthe förklarar Cronstedts motsatta råd mot kollegernas bero på, att han ej deltagit i den »långa uppslitande blockaden i Viborgska viken och utbrytningen därur». En av förutsättningarna till segern ser förf. däri, att den svenska flottan fått tid att vila ut, under det att besättningen på den ryska var hårt ansträngd redan före slaget. Den svenska flottans läge utanför Svensksund betecknar förf. såsom taktiskt gynnsamt. På grund av det trånga farvattnet fingo ryssarna ej något gagn av sin överlägsenhet i stora fartyg: »Äran och hedern av segern vid Svensksund tillkommer i första hand konung Gustav III.» Den lysande segerns betydelse för de underhandlingar, som ledde till freden i Värälä, uppskattas högt av förf. I en av de tidigare delarna av Svenska sjöhjältar har Munthe klart uppvisat otillförlitligheten av Skjöldebrands memoarer rörande 1789 års kampanj. Värdet av J. G. av Silléns dagboksanteckningar, utgivna under titeln En månad på Amphion, reduceras starkt av honom. Det biografiska elementet får i det sista bandet ett rikligt utrymme i den med stor sympati skrivna skildringen av amiralen Nordenskjölds öden efter kriget. Förf. har här kunnat stödja sin framställning på ett rikhaltigt och värdefullt brevmaterial i släktens ägo. Kommendörkapten A. Munthe är att lyckönska till att ha fört sitt stora sjökrigshistoriska arbete till slut. *E. N.*

— *Det första tyska historikermötet efter kriget* ägde rum i Frankfurt am Main den 30 september till den 4 oktober. Det var ett egendomligt sammanträffande, att det första historikermötet under republikens baner var förlagt just till de gamla kejsarnas

minnesrika val- och kröningsstad, och det låg en viss disharmoni i, att en republikens tjänsteman talade till deltagarna i Römersaal, där hela kejsarraden från Karl den store till Franz II stumt hälsade från väggarna. Men för övrigt var politiken naturligtvis bannlyst från mötet, som hade nog att göra med att absolvera det stora program av föreläsningar, som var och en vittnade om, att kristiden icke lyckats förstöra det gamla tyska forskarnitet. Det skulle föra för långt att referera samtliga föredrag, varför endast ett par notiser må lämnas. Föreläsningarna inleddes med ett ypperligt anförande över hellenismen av den antika historieforskningens nestor, Ed. Meyer, som icke inskränkte sig till några detaljproblem, utan med vittomfattande perspektiv framhöll hellenismens insats i världshistorien och följde dess verkningar, både på Europas medeltid och de asiatiska folkens utveckling. Medan de flesta övriga talare behandlade detaljfrågor ur sina resp. forskningsområden, bjöd G. von Below på en mera grundläggande fråga av metodologisk betydelse: »Historisk periodbildning med särskild hänsyn till gränsen mellan medeltid och nutid.» Below försvarade därvid den gamla åskådning, som söker gränsen mellan medeltid och nutid vid 16:de århundradets början. Om politiken i det stora hela, som sagt, var bannlyst från mötet, så kunde den icke helt och hållet undgås vid E. Brandenburgs avslutande, högst intresseväckande föreläsning över: »Världskrigets orsaker.» Det torde icke finnas någon, som i samma utsträckning som denne Leipzigs frejdade historiker känner till hela det väldiga källmaterialet, både tryckt och otryckt. Utgående ifrån, att den 1914 rådande spänningen icke nödvändigtvis måste leda till krig, fastställde han, att det i alla europeiska huvudländer funnits ett krigsparti men att ett sådant emellertid endast i Frankrike och Ryssland haft inflytande på regeringen. Den tyska regeringens politik var helt och hållet fredlig. Det enda man kan förebrå den var brist på beslutsamhet och konsekvens samt svaghet gentemot den enda bundsförvanten Österrike-Ungern. Därigenom blev det möjligt att påtränga centralmakterna angriparens roll, som var villkoret för Englands deltagande i kriget. Sistnämnda stats liksom även Sasonovs politik är för övrigt den enda punkt, som i brist på tillräckliga publikationer fortfarande är oklar. En fläkt av världshistoriens andedräkt kändes, då omedelbart efter detta föredrag ordföranden, professor Küntzel, framlade en resolution, som antogs under väldiga applåder av den talrika publiken: »Frågan om olika folks, staters, partiers eller personers skuld och ansvarighet för världskriget kan icke utrönas, förrän alla deltagande makters arkiv äro öppnade samt grundligt och efter källkritiska metoder genomforskade. Att besvara denna fråga genom en handling av segerstaternas diplomater är en ohygglighet, som aldrig förr i världshistorien har vågats. Den påtvungna underskriften, erkännandet av skulden i Versaillesfredens artikel 231, är för den vetenskapliga sanningens fastställande utan någon som helst betydelse.» *Johannes Paul.*

Översikter och granskningar.

Stora Kopparbergets historia. I. Förberedande undersökningar. Av Sven Tunberg. Uppsala 1922. 195 s.

Professor Tunbergs undersökningar rörande Stora Kopparbergets historia äro ett led i ett större samlingsverk, som sedan flera år tillbaka planlagts och förberetts på föranstaltande av Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag och som är avsett att ur olika synpunkter behandla Kopparbergets och Falu gruvas historia från äldsta tider till våra dagar. Såsom undertiteln, Förberedande undersökningar, ger vid handen, har förf. i den nu utkomna volymen icke kommit in på den egentliga historiska skildringen. Det har nämligen befunnits nödvändigt att först till mera ingående diskussion upptaga några för det svenska bergsbrukets historia i allmänhet grundläggande problem, vilkas behandling föreskickats den speciella framställningen av Kopparbergets historia.

Det första och mest omfattande av dessa huvudproblem är det, som gäller det svenska bergsbrukets uppkomst. I motsats till äldre författare, som i patriotisk iver velat förlägga bergsbrukets uppkomst till urminnes tid, har inom den moderna historiska forskningen den åsikten allmänt omfattats, att ett bergsbruk i större skala och i modern mening icke existerat i Sverige förrän mot medeltidens mitt. Men vad som kan ha funnits dessförinnan i form av primitiv bergshantering, därom ha meningarna gått isär, och till den frågans besvarande har prof. Tunberg lämnat ett mycket vägande bidrag. Först behandlas härvid förekomsten och betydelsen av ordet Järnbäraland. Efter citat och analys av de företrädesvis norska källor från 11- och 1200-talen (bl. a. Sverresagan), vari ordet förefinnes, kommer förf. till den slutsatsen, att det återgår på ett folknamn »Jarnberar», d. v. s. »de som bära, forsla järn», att alltså Järnbäraland är »Järnbärarnes land». Ordets förekomst i norska källor kan tyda på att det tidigast använts i Norge som namn på grannfolket i öster, vilket gjort sig känt genom att sälja och transportera järn till Norge. Förf. lokaliserar — efter att ha utförligt diskuterat andra möjligheter — namnet till mellersta och västra Dalarna och sammanställer det med en från andra håll intygad primitiv myrmalmsindustri, som sedan gammalt förekommit i just dessa trakter och som haft sin avsättning till stor del åt väster. Något bevis för existensen av ett urgammalt svenskt

bergsbruk i egentlig mening anser förf. icke ordet Järnbäraland vara.

Till belysning av bergsbrukets ålder anför emellertid prof. Tunberg ett annat, hittills icke beaktat källvittnesbörd: ett av den engelskfödde minoritmunken Bartholomeus Anglicus troligen i förra delen av 1200-talet i Magdeburg författat encyklopediskt arbete: »De proprietatibus rerum», vari även en del uttalanden rörande de skandinaviska länderna förekomma. Av särskilt stort intresse är meddelandet, att Sverige har rik tillgång på metaller och att det »i fråga om silvergruvor och otaliga andra inkomstkällor» överträffar många andra länder. Prof. Tunberg ägnar mycken uppmärksamhet åt detta källställe och är benägen att tillmäta det högt vitsord, särskilt med hänsyn till den pålitlighet, som i allmänhet utmärker Bartholomeus' uppgifter. Det skulle alltså vittna om att Sverige under 1200-talets förra hälft för grannländerna framstått såsom metallproducerande land och särskilt väckt uppmärksamhet genom förekomsten av silverbergverk. Med de sistnämnda skulle enligt förf:s antagande åsyftas Silfberg i Dalarna, där silverbrytning även av andra tecken att döma tidigt ägt rum. Förf. anser troligt, att ifrågavarande silverbrytning — och därmed vårt äldsta bergsbruk — går tillbaka till de senare decennierna av 1100-talet, till Knut Erikssons regeringstid, och att den uppstått under tyskt inflytande, vilket även på andra områden kan konstateras under denna period. Han sätter företeelsen i samband med den under Knut Erikssons tid återupptagna myntpräglingen i landet, liksom han även ser den i ett vidare perspektiv: den flerstädes i Centraleuropa vid samma tid framträdande starka expansionen inom silverbergsbruket, vilken utan tvivel står i sammanhang med det ökade behovet av ädla metaller vid övergången till penninghushållning. Till samma tid, slutet av 1100-talet, vill också förf. förlägga den järnproduktion, varpå enligt hans mening Bartholomeus Anglicus syftar med sitt allmänna uttalande om Sveriges metalltillgångar; en sådan finner han bestyrkt av det förhållandet, att det svenska osmund-järnet finnes omtalat i tyska och nederländska källor så tidigt (mitten av 1200-talet), att något ursprungligt sammanhang med den först vid 1200-talets slut uppträdande storindustriella gruvdriften icke kan föreligga.

När det åter är fråga om bergsbruk i egentlig mening, d. v. s. ett bergsbruk i modern, organiserad form, ansluter sig förf. i det hela till den gängse åsikten, att ett sådant skapats först under 1200-talets sista årtionden och då under stark utländsk påverkan. Utgångspunkten var kopparmalmsbrytningen i Falu gruva, vars uppkomst förf. efter en ingående analys av de sparsamt bevarade källorna anser sig kunna med en viss grad av sannolikhet fastställa till år 1284 eller däromkring. Till ungefär samma tidpunkt är sannolikt även att hänföra uppkomsten av de äldsta järnbergverken, av vilka Norbergs torde vara det allra äldsta. Med hänsyn till bergverkens styrelse, gruvparternas fördelning, arbetets

organisation m. m. anslöto sig järnbergverken tydligen såväl till principer som detaljer nära till den organisation, som förefanns vid Falu gruva och som alltså stått modell för senare gruvföretag. Ett betydelsefullt drag i denna organisation är den kungliga höghetsrätten över gruvorna; man har tydligen att göra med ett konungen tillkommande regale, som innebar en generell dispositionsrätt över gruvtillgångarna men även befogenhet att vidtaga de för bergshanteringens utveckling nödiga åtgärderna. Hela denna märkliga utveckling, skapandet av ett organiserat svenskt bergsbruk, är, framhåller prof. Tunberg, ett led i Magnus Ladulås' betydelsefulla kungsgärning, som förträffligt tecknas på några sidor. Ett drag i densamma, som i detta sammanhang med styrka betonas, är anslutningen till tyska förebilder. Förf. redogör ingående för den äldsta tyska bergshanteringen och diskuterar dess inverkan på den svenska, varvid han kommer till det resultatet, att ett betydande sådant inflytande kan konstateras. Särskilt står den statliga överhöghetsrätten på bergsbrukets område, bergsregalet, i nära överensstämmelse med förhållandena i Tyskland, där bergsregalet mot medeltidens slut i allt större utsträckning gick över från kejsaren i territorialfurstarnas händer. Men även beträffande bergverkens inre organisation kunna likhetspunkter mellan Tyskland och Sverige påvisas, och speciellt är förf benägen att i det hela ansluta sig till den av Sommarin framställda hypotesen om särskilt starka påverkningar på Falu gruva från de berömda koppar- och silverbergverken vid Rammelsberg i Harz.

I bokens andra kapitel diskuteras den omstridda frågan om förhållandet mellan Bergslagen och Dalarna, vilka enligt historiens vittnesbörd alltifrån äldsta tider stått i nära förbindelse med varandra. Efter en skarpsinnig, både på arkeologiska och historiska fakta stödd bevisföring anser sig prof. Tunberg kunna fastslå, att med »Dalarna» ursprungligen förståtts Dalarna i vidsträckt mening, d. v. s. nuvarande Kopparbergs län jämte några socknar söder därom, men att inom detta »Stor-Dalarna» efter hand utskilts ett »Lill-Dalarna», omfattande i huvudsak vad vi nu skulle kalla mellersta och västra Dalarna och sträckande sig endast till de bergsbruksidkande distriktens nordgräns. Detta trängre område »Dalarna» har alltmera trätt i motsats till den sydöstra delen av nuvarande Dalarna, vilken fått namnet »Bergen», d. v. s. Bergslagen. Orsaken till denna utveckling är tydligen den, att sistnämnda del av landskapet under tidernas lopp så att säga individualiserats och avsöndrats från den kringliggande bygden tack vare den administrativa och judiciella självstyrelse, varmed den begåvats och varom vittna de av förf. analyserade privilegiebreven för »Västra berget» i Närke (1340), Falu gruva (1347) och Norberg (1354). Utvecklingen kom emellertid icke att fortsätta i denna riktning. De svenska bergverken nådde icke fram till den förvaltningsrättsliga och judiciella självständighet, vartill deras första organisation syntes syfta. De gemensamma intressen och det gemensamma ansvar, som under »Dalarnas

hundraåriga storhetstid» vid övergången från medeltiden till nya tiden sammanslöto hela landskapets befolkning, från bergsmän i söder till skogsmän i norr, bidrogo säkerligen också till att det gamla landskapsnamnet Dalarna i vidsträckt bemärkelse (»Stor-Dalarna») hävdade sig och i längden avgick med segern, ett resultat, som fastslogs genom den nya länsindelning, vilken under 1600-talet genomfördes.

Hela det komplex av delvis ytterst svårlösta problem, som här ovan antytts, har prof. Tunberg behandlat med den osvikliga metodiska säkerhet och stringens i bevisföringen, i den klara och magistrala framställningsform, som man är van att finna hos honom. Utan tvivel har han sagt det förlösande ordet i flera omstridda frågor och i många fall nått resultat, som komma att bli för framtiden bestående. Han har med den honom egna friskheten och kombinationsförmågan anbragt nya synpunkter och nya tolkningar, han har inte ens dragit sig för att ur det sedan gammalt som falsarium utdömda s. k. Helgeandsholmsmötesbeslutet av år 1282 söka utvinna om icke direkt en kärna av historisk sanning, så dock ett symptomatiskt intresse.

Till de undersökande partierna av arbetet har fogats en kort orientering över den litteratur, som i något avseende har närmare syftning på Stora Kopparbergs bergslag. Den inskränker sig icke till en ren förteckning utan är även resonerande och ger i flera fall ganska utförliga referat av de omnämnda skrifterna. Här upptagas i första rummet officiella relationer och framställningar rörande rikets bergverk (den tidigaste från 1624), vidare enskilda arbeten av olika slag: reseskildringar, beskrivningar, akademiska orationer och disputationer, allmänna samlingsarbeten, egentlig bergverkslitteratur, ekonomiskt-historisk och kulturhistorisk litteratur samt slutligen framställningar i bild, det hela omspännande en tidrymd alltifrån Johannes Messenius' »Dala krönika» (från omkring 1630) ända fram till Carl Sahlins bekanta arbeten. Den förträffliga översikten bör bliva till stort gagn icke blott för det ämne den närmast gäller utan för den bergshistoriska forskningen över huvud.

Det bör slutligen icke förtigas, att arbetet framträder i en typografisk dräkt, som torde hava få motstycken inom svensk historisk litteratur. Må det vara tillåtet uttala den förhoppningen, att det monumentala samlingsverket över vårt äldsta ekonomiska företag måtte inom ej alltför avlägsen framtid kunna fortsättas på ett sätt, som motsvarar både Stora Kopparbergs ärorika traditioner och den vackra början, som presterats.

Gustaf Jacobson.

Karl XII och den ryska sjömakten. Av ARNOLD MUNTHE. XXVI + 291 s. Stockholm, I. Hæggström 1924.

Efter avslutande av sitt stora arbete Svenska sjöhjältar har kommendörkapten A. Munthe ägnat sina forskningar åt Karl XII:s tid, därvid åter upptagande studier, som redan länge fångat hans intresse. Resultatet härav har blivit ovannämnda arbete, varav första delen, som skildrar händelseförloppet t. o. m. 1704, nyligen utkommit. Arbetet vilar, utom på ingående studium av den historiska litteraturen, på svenskt arkivmaterial. Avskrifter ur ryska amiralitetskollegiets arkiv och av greve Apraxins papper har förf. redan för åtskilliga år sedan lyckats förskaffa sig. Tyvärr lämnas ingenstädes i arbetet någon närmare redogörelse för beskaffenheten av detta material. Av ryska skrifter har Munthe använt Veselyjs av honom högt skattade verk »Ryska flottans historia under Peter den store» (1875). — Arbetet innehåller dels en skildring av den ryska sjömaktens tillkomst och dess förutsättningar, dels jämsides härmed en översiktlig framställning av kriget i såväl Östersjöprovinserna som Polen. De partier av verket, som handla om sjömilitära förhållanden och vad som därmed står i direkt samband, äro arbetets värdefullaste, då de bygga på förut ej känt eller litet beaktat material och innehålla nya intressanta synpunkter.

Finska viken var ännu i början av 1700-talet ej beskriven i de seglingsbeskrivningar, som uppgjorts. Sjömätningar i farvattnen vid Nevas mynning igångsattes först under kriget, varvid dock området kring Retusaari ej blev genomgånget. Under kriget med Ryssland framstod olägenheten av att ej någon örlogshamn fanns i närheten. Den svenska eskadern i Finska viken övervintrade visserligen 1702 i Viborg men återvände i regel på hösten till Karlskrona. Flottpolitiken under Karl XI hade uteslutande varit riktad gentemot Danmark.[1] Man hade ej tagit hänsyn till de östeuropeiska förhållandena. Den svenska flottans styrka låg i de stora fartygen. Någon egentlig skärgårdsflotta fanns ej, ehuru eskadrar av små fartyg funnos i Ladoga och Peipus. Ryssarna åter byggde fartyg av helt annat slag, grundgående lodjor. Dylika farkoster hade de ägt under 1600-talet. Ryska angrepp på de finländska kusterna befarade man även under de tidigare krigen. Detta framgår t. ex. av överläggningarna i rådet 1657. Amiral G. Wrangels expeditioner till Finska viken 1656 och 1657[2] avsågo att försvara kusterna mot ryska anfall. Redan före tsar Peters tid byggdes fartyg vid de då obetydliga varven vid Ladogas östra strand. Detta fartygsbyggande fick under kriget helt andra dimensioner, och det fortgick på en mängd håll, även vid Volga. På

[1] Jfr Wattrang, *HT* 1920, s. 145 ff.
[2] Zettersten, Svenska flottans historia 1635—1680, s. 399, 400; Munthe, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia, s. 439—441.

Ladoga uppskattades enligt uppgift av den svenske postmästaren Thorwœste i Nyen den ryska flottan redan 1702 till ett antal av 200 till 300 fartyg. De byggdes under ledning av de skeppsbyggmästare och timmermän, som tsaren under sin stora resa, främst i Holland, anställt i sin tjänst. Bland dem spelade den norskfödde Cornelius Cruys en betydande roll vid skapandet av den ryska sjömakten. Befälhavare för den nya galärflottan blev greken Ivan Botsis, som genast vid sin ankomst till Ryssland 1702 kunde lämna ingående redogörelse för Venedigs stridskrafter till sjöss. Botsis införde i Ryssland »den form av sjökrig, som brukades i Medelhavet och som Sverige och andra nordeuropeiska stater nödgades taga efter». För danande av den svenska skärgårdsflottan och för dess utveckling spelade säkerligen de studier av Medelhavsländernas flottor, som en hel rad sjöofficerare företogo under 1700-talet, en betydande roll.

Av de militärpolitiska förhållandena i Östersjöprovinserna ger förf. en god sammanfattning, varvid bl. a. betonas, att fästningsbyggnaderna i Nöteborg, Nyen och Narva ej hade fullbordats. Vid skildringen av kriget på denna front framgår ånyo, huru stridskrafterna splittrats. De olika befälhavarna handlade oberoende av varandra. Samverkan mellan de militära och civila myndigheterna var ofta mycket bristfällig. Behovet av en enhetlig ledning för försvaret av Österjöprovinserna insågs klart av samtiden, bl. a. av C. M. Stuart, som efter Nöteborgs fall till defensionskommissionen insände sin bekanta plan för organiserande av försvaret därstädes genom bildande av en livländsk fältarmé på 12,000 man. Förslaget ledde dock ej till någon åtgärd, då defensionskommissionen ej ansåg sig kunna anbefalla de genomgripande åtgärder, som härför varit av nöden. Uttalanden om behovet av överbefälhavare gjordes s. å. av H. Liewen.[1]

Att flottan ej ingrep till försvar av Nyen berodde, som Munthe uppvisar, av isförhållandena, vilka hindrade amiral G. Numers att i tid hinna fram med sin eskader för att undsätta fästningen. Den ryska erövringen av Ingermanland betraktas av förf. såsom synnerligen betydelsefull, därigenom att det svenska östersjöväldet klövs mitt itu. Nevamynningen är för förf. dess strategiskt viktigaste område.

Munthe ser i den omständigheten, att tsaren klart förstod Retusaaris betydelse, ett utslag av dennes praktiska genialitet. Genom att besätta ön och bygga ett batteri på dess sydsida och mitt emot på den ingermanländska landgrundningen fästet Kronslott fick tsaren herraväldet över infartsvägen till Nevamynningen. Av stort intresse är det av förf. uppvisade förhållandet, att svenska flottan ej ensam var i stånd att erövra denna ryska position. Linjeskeppen kunde ej segla innanför Retusaari, och även fregatterna måste urlasta för att passera banken vid Nevas mynning. Förf. ser ett felgrepp däri, att ej en verkligt

[1] Herlitz, Från Thorn till Altranstädt, s. 25.

betydande eskader sändes till Finska viken 1704. Orsaken härtill låg enligt honom däri att de stora transporterna till Polen slukat alla tillgängliga medel. Den eskader, som detta år sändes till Finska viken under amiral J. de Prou, hade ej order att undsätta Narva utan endast att skydda kusterna mot »fientliga invasioner» av den ryska flottan. Försöket att undsätta Narva misslyckades, bl. a. därför att fartygen voro för djupgående för att tränga tillräckligt långt upp i Narovafloden. Även försöket att genom en diversion »skaffa Narvas besättning luft» ledde ej till någon framgång. På grund av brist på lämpliga fartyg kunde de Prou ej angripa den ryska örlogsbasen, över vars styrka han dock blev i tillfälle att lämna noggranna upplysningar. Den fara för Sverige, som en rysk flotta i Östersjön betecknade, insågs klart av tidens svenska statsmän och militärer. Munthe meddelar flera belysande uttalanden, såsom av Lillieroot till Piper 22 dec. 1702: »Får han inrätta sin sjöstat i Östersjön, så blir han en av de mäktigaste potentater i världen».[1] Efter Nyens fall framhöll Stuart i skrivelse till konungen av den 25 maj 1703, att som ryssarna kunde i Ladoga »sammanbringa 300 lodjor och galärer, som nu äro byggda, så kunna de med 150 engagera sig med de 20 eller 30 fregatter, som formera Eders Maj:ts flotta, och med de andra 150 gå in i skärgården, och, där vinden fogar, överrumpla de orter, som äro av största consequence».

Munthe ställer sig i deciderad opposition till den modärna Karl XII-historiografien, sådan den utformats av t. ex. Hjärne, Stille, Herlitz och förf. till generalstabsverket Karl XII på slagfältet. I stället anknyter han till F. F. Carlson och till C. O. Nordensvan samt J. G. Wikander (»Översikt över Sveriges krig under 1700-talet», 1922). Stuarts plan till ett fälttåg mot Ryssland 1701 efter övergången av Düna och besättandet av Kurland uppskattas högt av förf. Att den ej förverkligades beklagas starkt av honom, som däri ser, att Karl XII till sin egen och Sveriges olycka lät ett gynnsamt tillfälle till att vinna en avgörande framgång mot Ryssland gå sig ur händerna. Vid skildringen av kriget i Polen ställer sig förf. skeptisk mot såväl Stilles uppfattning, att Karl XII eftersträvat ett förbund med ett självständigt livskraftigt Polen mot Ryssland, som Herlitz' åskådning, att konungen i Polen ville vinna ett avgörande ej blott mot August utan även mot tsaren. Efter erövringen av Thorn, då Augusts militära makt i Polen var krossad, hade enligt Munthe den lämpliga tidpunkten förelegat för en inmarsch i Sachsen. Det förefaller dock, som om förf. härvidlag kanske allt för starkt betonat de militära synpunkterna. — Arbetet är ett uttryck för en genomtänkt och konsekvent genomförd uppfattning av Karl XII:s politik och krigföring. För att förklara konungens gåtfulla personlighet ger Munthe en redogörelse för hans uppfostran, varvid han starkt understryker de intryck, som den unge fursten erhöll genom bibelstudiet, särskilt av Gamla testamentet. »Han är

[1] Tidigare cit. av F. F. Carlson, Sveriges historia 7, s. 233.

i mycket lik de stora krigshjältarna i den Heliga skrift med deras livsåskådning, med deras stora förtjänster och stora fel.» Ehuru denna uppfattning innebär riktiga iakttagelser, synes den mig dock vara överdriven. Flera förträffliga kartor, bl. a. en samtida svensk »Charta öfwer Nyenska redden med en dehl av Nefwa strömmen», bidraga till att underlätta tillägnandet av Munthes intressanta och uppslagsgivande framställning.

Erik Naumann.

Den svenska förlagsbokhandelns historia. Av Henrik Schück. Festskrift författad på uppdrag av P. A. Norstedt & Söner i anledning av dess 100-årsjubileum 1923. D. 1—2. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag 1923. 4:o. 249 + 467 s.

Med ovanstående monumentala verk har professor Henrik Schück fullgjort det av förlagsfirman P. A. Norstedt & Söner honom lämnade uppdraget att författa en festskrift med anledning av firmans hundraårsjubileum. Man kan icke säga annat än att valet både av författare och ämne varit det allra lyckligaste och det för det festliga tillfället mest lämpade. Den svenska förlagsbokhandelns historia hade icke kunnat få någon mera kompetent skildrare, någon som på samma sätt som vår främste litteraturhistoriker på en gång ägde förmågan av översiktlig framställning och intresse för detaljforskning. Författarens sinne för det anekdotmässiga och underhållande sätter honom i stånd att genom målande smådrag liva även de torraste uppräkningar; det av detaljer späckade arbetet blir härigenom njutbart även för den mycket stora läsekrets, som vant sig att med glädje och tacksamhet hälsa varje nytt lärdoms- eller kulturhistoriskt alster av den frejdade författarens aldrig vilande penna.

Arbetet behandlar icke endast den svenska förlagsrörelsens historiska utveckling utan ger även de stora dragen av boktryckets och bokhandelns historia i Sverige. Boktryck, bokförlag och bokhandel äro både till ursprung och fortgång så nära knutna till varandra, att den äldre svenska förläggarverksamheten icke kan fristående skildras. För boktryckets historia har författaren naturligtvis haft ledning av Klemmings och Collijns grundläggande arbeten, men sin skildring av förlagsrörelsens och bokhandelns historia har författaren kunnat grunda på egna tidigare offentliggjorda undersökningar samt på nya för det nu föreliggande arbetet av honom anställda djupgående arkivforskningar, vilka fört fram i ljuset en mängd synnerligen intressanta och viktiga dokument; i sin helhet vilar framställningen på författarens intima bekantskap med själva de litteraturalster, som varit den svenska förläggarverksamhetens föremål.

Man kan ha skilda meningar om, huruvida det sätt, på vilket författaren framför och utnyttjar det utomordentligt vidlyftiga arkivmaterialet, varit det i alla hänseenden lämpligaste. Författaren inrycker nämligen in extenso i sin text mängder av arkivalieavskrifter, vilka visserligen i och för sig äro mycket läsvärda och belysande men icke sällan genom sitt brokiga innehåll verka oroande på läsaren och störa tillägnelsen av författarens egen framställning. Det förefaller, som om det varit lämpligare att i ett urkundsband samla alla arkivalieavskrifterna och i texten lämna ett kort referat av de bevisande huvudpunkterna. Nu får läsaren visserligen omedelbar tillgång till dokumentet men erhåller understundom föga ledning vid dess rätta tolkande. Många av de av författaren meddelade dokumenten angå rättstvister och äro inlagor till myndigheterna eller av dem fällda utslag. Dessa innehålla materialier till den litterära äganderättens historia i Sverige och därför förtjänta av den största uppmärksamhet. Här må endast anmärkas, att författarens juridiska interpretation i vissa stycken redan underkastats en kritisk granskning av professor G. Eberstein i hans arbete »Den svenska författarrätten», I (Sthm 1923).

Författaren för fram sin skildring ända till våra dagar, men det senaste århundradets förlagsrörelse har naturligtvis icke kunnat skildras så utförligt, som äldre tiders mindre noggrant kända förhållanden, vilka först genom detta arbete fått sin sammanhängande belysning. Författaren har nöjt sig med att lämna meddelanden om endast de viktigaste förläggarna. Arbetets typografiska anordning samt frånvaron av register, vilket ingalunda ersättes av den endast den typografiska anordningen återgivande innehållsförteckningen, försvårar mycket återuppsökandet av önskade ställen och förhindrar tyvärr det fullständiga utnyttjandet av denna på viktiga, eljest ingenstädes anträffbara upplysningar så rika bok.

Som vanligt excellerar författaren i snabba aperçuer, vilka dock någon gång kunna ge anledning till anmärkningar. Författarens påstående rörande äldre tiders litterära förhållanden, »att det skrivna eller tryckta ordet knappt var den vanligaste kanalen för samfärdseln mellan författaren och publiken,» är i denna allmänna form knappast fullt riktigt, lika litet som påståendet, att bruket »att höra i stället för att läsa var både under antiken och medeltiden det vanligaste sättet att inhämta vetande». Att poesi, dramatik och underhållningslitteratur i allmänhet spredos på muntlig väg genom uppläsning o. d., är naturligtvis icke något bevis för att det rådde samma förhållande i fråga om den kunskapsgivande, vetenskapliga litteraturen. Författaren underskattar vidare vårt vetande om bokhandeln i antiken. Att handel med böcker drevs i Athen, omtalas redan av komediförfattaren Eupolis i det 5:e årh., och vittnesbörd därom finnas flerstädes i Platons och Xenophons skrifter. Det var också från Grekland, som både böcker och bokhandlare kommo till Rom, och även den med tiden sig utvecklande inhemska romerska litteraturen går väsentligen tillbaka på grekiska förebilder. För-

fattararvode förekom icke, lika litet som dess förutsättning — den litterära äganderätten i modern mening. Författararvodets ännu i våra dagar brukliga benämning 'honorar' visar hän på de tider — de räckte mycket länge — då auktorns enda ersättning var den hedersgåva, *honorarium*, som han kunde få mottaga av gynnare och vänner. Författaren anser, att antikens genom handskrift mångfaldiga böcker voro billiga. Detta är dock en villa, ty penningens köpkraft var då en helt annan än nu. Det är missvisande att jämföra det antika bokhandelspriset på Martialis' 14 sidor i modernt tryck omfattande Xenier, 4 sestertier (»eller ungefär 72 öre»), med bokpriset 1920, »då 75 öre per ark ej var ovanligt».

Med boktryckarkonstens uppfinning inträdde för bokhandeln helt ändrade förhållanden. Böckerna kunde nu under förutsättning av stora upplagor — minst 100 exemplar — framställas billigare, och de tryckta böckernas försäljningspris var vida lägre än de gamla handskrivna böckernas. För boktryckarna, som äldst själva voro »förläggare» i vår tids mening, gällde det att finna avsättning för det nya bokhantverkets alster; nu förslogo icke längre den gamla handskriftshandelns resurser, utan man måste i allt större utsträckning utsända agenter och ombud eller rent av inrätta filialkontor, som sörjde för den ofantligt stegrade bokproduktionens spridning och försäljning. Om ock boktryckarens och förläggarens verksamheter ursprungligen voro förenade hos en person, inträdde tidigt redan under inkunabeltiden mångenstädes en uppdelning på skilda personer. Något överdrivet är författarens påstående, att den under 1400-talet mest förekommande formen för ett bokförlag var den, att de kyrkliga myndigheterna hos en boktryckare läto trycka en bok, som sedan såldes genom deras försorg. Bland de 25,000 nu kända inkunablerna utgöra förvisso dylika »förlagsartiklar» en förhållandevis ringa del.

Den medeltida boktrycks- och förlagsrörelsen var i stort sett beräknad på internationell avsättning. Kulturens relativa enhetlighet och det gemensamma, latinska språket, varpå alla vetenskapliga, kunskapsgivande arbeten voro avfattade, utgjorde förutsättningarna härför. De litterära, vetenskapliga behoven i vårt avlägsna land tillfredsställdes länge genom bokimporten söderifrån. Peter Schöffer i Mainz hade redan på 1470-talet sänt egen bokagent till Sverige; sedan var det mest exporten från Lübeck, som försåg den svenska marknaden. Från Lübeck inkallades också (1483) Johann Snell, som är den förste, som i Sverige utövat boktryckarkonsten.

Av 1500-talets torftiga litterära förhållanden i Sverige lämnar författaren en åskådlig bild. Under den på reformationen följande delen av århundradet var endast ett tryckeri, det kungliga boktryckeriet, i gång, under successiv ledning av skilda boktryckare, vilkas namn vanligen finnas utsatta å de tämligen fåtaliga tryckalstren, som huvudsakligen utgjordes av statsskrifter, uppbyggelseskrifter och skolböcker. Författarens påstående, att den tyske boktryckaren Matthias Hynnthz varit den verklige föreståndaren för det kungliga boktryckeriet under den s. k. liturgisttiden och att Torbjörn

Tidemansson, vars namn står utsatt å tryckalstren, endast tjänstgjort som bulvan, är icke bevisat. »Huruvida denne (ↄ: Torbjörn Tidemansson) förut varit typograf, vet man ej», förklarar författaren. Redan 1557 omnämnes emellertid »Torbiörn prentare» i Stockholms stads tullräkenskaper, såsom Collijn visat. Att Matthias Hynnthz måste antas som tryckare och förläggare av den år 1577 (ej 1576, som författaren uppger) i Stockholm av Torbjörn Tidemansson tryckta upplagan av Hier. Vidas Poetica, motiveras av författaren med följande resonnemang: »Någon användning för denna bok fanns tydligen ej i det efterblivna Sverige, där nog ej tio exemplar av boken kunde säljas. Att regeringen förlagt boken kan ej tänkas, att Torbjörn Klockare, vilken står som tryckare, kommit på denna idé, är ett ännu orimligare antagande, och lika litet kan någon bokbindare i Stockholm hava vågat sig på denna affär.» Att boken tryckts för undervisningen vid Johan III:s högskola, är emellertid det närmast till hands liggande och sannolika antagandet; så framställes saken redan av G. Bolin i S:t Eriks Årsbok 1918, s. 19. Författaren antager i stället, att »Matthias Hynnthz tryckt och förlagt boken under sitt uppehåll i Stockholm samt sedan tagit upplagan med sig utrikes, där han försålt den». Tvärtemot detta antagande synes dock intet exemplar av boken hava förirrat sig till utlandet; åtminstone har den hittills icke kunnat anträffas i här rådfrågade kataloger över utländska bibliotek eller ens funnits omnämnd i här tillgängliga utländska bibliografier över Vida.

Ovanstående anmärkningar och eventuellt andra liknande väga emellertid föga emot det stora verkets positiva förtjänster. Den uppmärksamme läsaren skiljes från boken, vilken kommer att förbli standardverket på ifrågavarande forskningsområde, under känslor av den största tacksamhet och beundran för författaren.

Axel Nelson.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Allt för Alla. 1924, Nr 43, 44, 45, 46, 47. Uno Brander, Stamfaderns ynglingaår. Karl XIV Johan skildrad av sin gemål. En uppteckning. Med 5 illustr.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 36: H. 4. Jon Helgason, Nokkur islenzk miðaldakvæði. — A. Kock, Zur frage nach dem namen des gotischen bibelübersetzers. — Finnur Jónsson, Skjaldekvadenes forståelse. — Magnus Olsen, Nekrolog över Erik Brate. — George T. Flom, Anmälan av »Johan Götlind, Studier i västsvensk ordbildning». — S. G. Broberg, Bibliografi för 1922.

Arkiv för psykologi och pedagogik. 1923, H. 1—2. G. Andrén, Memoarkritikens psykologiska problem.

Biblioteksbladet. 1924, H. 5. K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1901—1920, anm. av F. H[jelmqvist].

Dalarnes hembygdsförbunds skrifter. 4. M. Åmark, Dalarnes kyrkklockor nu och fordom. Sockenvis skildrade.

Fornvännen. Under redaktion av S. Curman. **1924. H. 1.** Adolf Schück, »Sjöborgar» och »hamnstäder». Ett bidrag till Nordens handels- och stadshistoria. — C. Hallendorff, Simon Johannes Boëthius. Med 1 portr. — Emil Olson, Erik Brate. Med 1 portr.

Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1924. B. Hasselberg, Fjällfolket i Härjedalen och dess andliga odling i gångna tider. Med 1 illustr. — G. Bucht, Härnösands stifts äldsta kända prästmötesbeslut. — J. Björck, Litet om Frösö kyrka. Med 6 illustr.

Från svenska statsförvaltningen. 1924, Nr 4. Carl Hamilton, Main faitures of the organization of the central state administration in Sweden. Lecture given in Stockholm, September 1924, to members of the British society of civil servants.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift. Bd 2. Bihang. S. Aberstén och C. A. Tiselius, Göteborgs och Bohus län i litteratur, karta och bild intill utgången av år 1923. Bibliografisk översikt.

Hertha. 1924, Oktober. Pehr Johnsson. En borgfru från 1700-talet [Margaretha Barnekow.]

Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1924. Hilda Strandell, Minnen från Skog. Med 8 illustr. — D. Granqvist, Skogs kyrka. Med 3 illustr.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1924. Efr. Rang, Ur Habo församlings historia. Med 3 illustr. — J. Afze-

lius, Karaby kyrka. Med 4 illustr. — E. F. Lidzén, En gammal och en ny helgedom i Götlunda. Med 5 illustr. — C. O. Friberg, Slädene kapell. Med 3 illustr.

Lunds stifts julbok 1924. Årg. 16. H. Hägglund, Schartaus betydelse för nutiden.

Namn och Bygd. Utg. av Jöran Sahlgren. **1924, H. 3.** C. W. v. Sydow, Scyld Scefing. — H. Pipping, Malepert och Vatnuori. — H. Gering, Bálagarðssiða. — E. Wadstein, Namnet Birka och därmed sammanställda ord.

Nordhallands Hembygdsförenings skriftserie. G. Ahlberg & Elof Lindälv, Fjärås Bräcka. Ett stycke märklig Nordhallandsbygd.

Nordiska Arkeologmötet i Stockholm 1922. Berättelse över mötet och dess förhandlingar. Utarb. av Gustaf Hallström (tr. 1923). E. O. Arenander, Germanernas jordbrukskultur omkring Kristi födelse. Med 3 fig. — Birger Nerman, Det svenska rikets uppkomst. — G. Karlin, Medeltida keramik i Norden. Med 19 fig. — Sune Ambrosiani, Till den älsta svenska järnhanteringens historia.

Ord och Bild. Utgiven av Karl Wåhlin. **1924, H. 4.** Emilia Fogelklou, Några blad ur de engelska birgittinernas historia. Med 11 illustr. — Arth. Nordén, Gotland och goterna. Med 2 illustr. — S. Stockholmsbilder från fem århundraden 1523—1923. D. 1—2, anm. av C. D. Moselius. Med 4 illustr.

Pedagogiska skrifter utgivna av Sveriges allmänna folkskollärarförenings litteratursällskap. H. 107. P. Norberg, Avesta skola 1642—1872. En folkskola 200 år äldre än folkskolstadgan.

Rig 1924. Tord O:son Nordberg, Stockholms gamla slott under 1600-talets senare hälft. Med 31 fig.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1924, H. 4. A. Brusewitz, Den svenska utrikesnämndens norska och danska paralleller. — E. Sommarin, Den egentliga upphovsmannen till Skånes enskilda bank och därmed även till hela vårt nuvarande bankväsen. — Hj. Haralds, Folkrepresentativt statsorgan. En teori om folkrepresentation av svenskt ursprung.

Svensk Tidskrift. 1924, H. 6. V. Söderberg, Genèveprotokollet. — Anna Söderblom, När svensk allmoge grundade kyrkosamfundet i Norra Amerika. — Andr. Lindblom, Fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige, anm. av Åke Stavenow. Med 2 illustr.

Tiden. 1924, Augusti. T. Nothin, Äldre tiders stora jordfråga.

Tidens Kalender 1925 (tr. 1924). Gunnar Andersson, Industrien i svenskt näringsliv under det sista halva århundradet. Med flera illustr. i texten. — N. Rosén, Sveriges fiske. En historisk och ekonomisk översikt. Med några illustr. i texten.

Uppsala universitetets årsskrift 1924. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper. 6. Elias Wessén, Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria. — **Program. 3.** S. E. Bring, Uppsala universitets åkerlotter, deras uppkomst, ändamål och användning. Historik. Med 1 karta.

Finsk Tidskrift. Utg. af R. F. v. Willebrand. **1924, September.** K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1901—1920, anm. av Arne Jörgensen.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1924, H. 2.** C. v. Bonsdorff, Helsingfors upphöjelse till huvudstad. — Tvenne brev från landshövding Fredrik Gustaf Stjernvall till hans svåger Carl Gustaf von Yhlen. — B. Wedberg, Konungens högsta domstol 1789—

1809, anm. av E. Naumann. — Br. Lesch, Carl Erik Mannerheim, ämbetsmannen och statsmannen. 1. Intill 1816 jämte inledande släkthistoria, anm. av K. Grotenfelt. — J. Jaakkola, Pirkkalaisliikkeen synty, anm. av E. Anthoni.

Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 1924. H. 4. A. W. Westerlund, Åbo hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän 1623—1923. Biografiska och genealogiska anteckningar, anm. av Folke Landgrén.

Gads danske Magasin. Redigeret af Erik Rindom. **1924, September.** Christian Böiken, Bryllupet i Hallaryd. Et Blad af Lykkeridderen Lars Wivallius' Livsroman.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. E. Brandenburg. **Jahrg. 22. 1924, H. 1.** E. Heinze, Das Kursächsische Reichvikariatsrecht von der Goldnen Bulle. — H. Drüner, Der nationale und der universale Gedanke bei dem Freiherrn von Stein. — Nachrichten und Notizen (bl. a. G. Wittrock, Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf, anm. av Frhr. v. Danckelmann; G. Wittrock, Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696, anm. av Frhr. v Danckelmann; N. Herlitz, Patkuls sista diplomatiska fälttåg (1705), anm. av Frhr. v. Danckelmann.) — Fr. Busch, Bibliographie der deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **1924. 3. Folge. Bd. 34: H. 1.** E. Caspar, Gregor VII in seinen Briefen. — H. Baron, Justus Mösers Individualitetsprincip in seiner geistesgeschichtlichen Bedeutung. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Danmark—Norges Traktater 1523—1750. Bd 6. 1665--1675, anm. av D. Schäfer). — **H. 2.** Otto Schiff, Die deutschen Bauernaufstände von 1525 bis 1789. — A. Frahm, Paulskirche und Volkssouveränitet.

Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 1924. Bd 54. Fr. v. Geyso, Beiträge zur Politik und Kriegführung Hessens im Zeitalter des 30-jährigen Krieges. T. 2. Vom Tode Gustav Adolfs bis zur Zersetzung der evangelischen Partei durch den Vorfrieden von Pirna 1634/35.

The Contemporary Review. 1924, November. Gunnar Gyllander, The three-party system in Sweden.

The English Historical Review. Edited by G. N. Clark. **1924, July.** John C. Fox, The originals of the Great charter of 1215. — D. Mathew, The Cornish and Welsh pirates in the reign of Elizabeth. — C. L. Grose, The Anglo-Dutch alliance of 1678. P. 1. — C. S. B. Buckland, Richard Belgrave Hoppner. — W. Miller, The Finlay papers. — **October.** R. H. Hodgkin, The beginning of the year in the English chronicle. — M. McKisack, Borough representation in Richard II:s reign. — C. L. Grose, The Anglo-Dutch alliance of 1678. P. 2. — W. Miller, George Finlay as a journalist.

The Journal of English and Germanic philology. 1923, 1. A. Stanbunough Cook, Ibn Fadlān's account of Scandinavian merchants on the Volga in 922.

Bulletin de la Société de l'historie du protestantisme français. 1924. janvier—mars. Ch. Serfass, L'église réformée française et l'église luthérienne française de Stockholm.

Revue critique d'histoire et de littérature. 1924, 15 mars. H. Schück, Histoire de la littérature suédoise, trad. par Lucien Maury.

Revue d'histoire diplomatique. 1924, Avril—Juin. F. U. Wrangel, Drottning Kristinas resa från Rom till franska hovet.

Revue des études historiques. 1924, Avril—Juin. A. Roserot, La France médiatrice de la Suède auprès de Pierre le Grand (publie un fragment des mémoires inédits de M. de Campredon, ministre de France à Stockholm, où celui-ci raconte une mission dont il fut chargé à Saint-Pétersbourg en 1721).

Revue Historique. 1924, Juillet—Août. P. Waltz, Les artisans et leur vie en Grèce des temps Homériques à l'époque classique: 7 et 6 siècles. La condition sociale des artisans. — C.-G. Picavet, L'organisation du travail diplomatique en France de 1667 à 1670. — H. Wiel, Talleyrand courtisan peint par lui-même. — Bulletin historique. Histoire de France. De 1660 à 1789 (1re partie) par G. Pagès. — **Septembre—Octobre.** E. Rott, Le secret de l'empereur (1692—1694). — L.-A. Constans, La route Hannibal du Rhône aux Alpes. — M. Blanchard, À propos d'un buste de la république (1871). Deux lettres inédites de Thiers. — Bulletin historique. Histoire de Grande-Bretagne et d'Irlande, par Ch. Bémont (suite et fin).

44.*

Bibliografi 1923.

(Upprättad av **Kristian Setterwall.**)

---

959. Historisk Tidskrift, utgiven av Svenska Historiska Föreningen genom *Sv. Tunberg.* Årg. 43. 1923. 404 + VI s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 10 kr.
Ahnlund, N., Bidrag till problemet Anecdotes de Suède.
Carlsson, Gottfr., Wulf Gyler i svensk tjänst. 3.
Sprinchorn, C., Sjuttonhundratalets planer och förslag till svensk kolonisation i främmande världsdelar.
Fahlborg, B., Ett blad ur den svenska handelsflottans historia.
Heckscher, Eli F., Den ekonomiska innebörden av 1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Översikter och granskningar.

960. Historisk Tidsskrift, utgitt av den norske historiske Forening. Femte Rekke. Bd 5: H. 5. S. 313—508 + s. 129—171. Kristiania.

961. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup.* Litteraturhefte 1919—20. S. 287—414. Bd 3: H. 1. 98 s. Khvn.

962. **Lindhagen, Arv.,** Några ikonografiska notiser till kalendariet i Cod. Lincop. J. 79.
Nord. tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 38—41.

963. **Bull, Edv.,** Norrön historieforskning.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1923, s. 217—238.

964. **Geijer, E. G.,** Om historien och dess förhållande till religion, saga och mytologi.
Geijer, E. G., Samlade skrifter. D. 1. Essayer och avhandlingar 1803—1817, s. 238—292.

965. **Haralds, Hj.,** Undersökning av det historiska medvetandet. Efter Heinrich Rickerts metod kritiskt fullföljd. 147 s. Göteborg (tr. i Lund), Förf. Pr. 5 kr.

966. **Sommarin, E.,** Historia och ekonomi.
Tiden 1923, s. 21—31.

967. Det nordiske historikermötet i Kristiania 7—10 juli 1920.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1923. Femte Rekke. Bd 5, s. 468—475.

---

* De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1920, 1921 och 1922 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angivande av årtalet.

968. **Lindquist, Ivar,** Filolog- och historiker-mötet i Helsingfors.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 196 (25/8).

969. Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors den 17—19 augusti 1922.
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 167. Förhandlingar och uppsatser. 36. 1922 (tr. 1923). XLII s.

970. **Ahnlund, N.,** Nordiska historikermötet 1923.
Hist. Tidskr. 1923, s. 290—294.

971. **Aldén, Gust. A.,** Svenska bonden. Bilder ur hans historia. 1—2.
Läsning för svenska folket 1923: H. 3, s. 34—54; 4, s. 1—28.

972. **Benziger, C.,** Schwedisch-schweizerische Beziehungen in der Vergangenheit.
Zeitschrift für schweizerische Geschichte 1922. Jahrg. 2, s. 183--233.

973. **Bildt, C.,** Svensk historia i påvlig reflexionsspegel. På spaning efter medeltida och nutida minnen i Animakyrkan i Rom.
Dagens Nyheter 1923, N:o 54, Bihang till söndagsnumret (25/2).

974. **Boëthius, B.,** Striden mellan Geijer och Fryxell om aristokratfördömandet i Sveriges historia.
Svensk tidskr. 1923. Årg. 13, s. 332—343.

975. **Carlson, Knute Emil,** Relations of the United states with Sweden. Diss. [Philadelphia.] VI + 1 + 94 s. Allentown, Pa. 1921.
University of Pennsylvania.

976. **Hammarström, Art.,** Kåseri om kungar. 2. Kungar i norden.
Finsk tidskr. 1923. T. 94, s. 48—68. Med 1 illustr. i texten ,100—129.

977. **Historia,** Sveriges, till våra dagar under medverkan av *O. Montelius*, *Sv. Tunberg*, *Gottfr. Carlsson*, *G. Wittrock*, *A. B. Carlsson*, *G. R. Fåhræus*, *Sam Clason*, *C. Hallendorff*, *S. J. Boëthius*, *Karl Hildebrand*, *Fr. Böök* och *A. Romdahl*, utgiven av *E. Hildebrand* och *L. Stavenow*. D. 11. *Sam Clason*, Karl XIII och Karl XIV Johan. VIII + 488 s. + 6 portr. + 1 facs. Med många portr. o. illustr. i texten. 12. *C. Hallendorff*, Oskar I och Karl XV. VIII + 428 s. + 5 portr. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr. delen.

978. **Jürgens, A.,** Skandinavien und Deutschland in Vergangenheit und Gegenwart. 97 s. Lübeck 1921.
Pfingstblätter des hansischen Geschichtsvereins. Blatt 12. 1921.

979. **Schröder, Edv.,** Deutsch-schwedische und schwedisch-deutsche Kulturbeziehungen in alter und neuer Zeit. Vortrag gehalten in der Aula der Universität am 23. Juni 1922 zur Eröffnung der schwedischen Studentwochen. 22 s. Göttingen 1922.
Universitaetsbund Göttingen. Mitteilungen. Jahrg. 3: H. 2.

980. **Sjögren, Otto,** Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar för svenska folket. Andra omarbetade och tillökade uppl. Med rikt illustrerad text samt talrika bilagor. D. 1. Inledande överblick, forntiden, medeltiden. 624 s. (Ej fullst. utk.) Sthlm, Fröléen & Comp.

981. **Sprinchorn, C. K. S.,** Några drag ur Sveriges kolonialpolitik. 2. Kolonien Cabo Corso i Afrika. 3. Tilltänkta men ofullbordade företag.
Läsning för svenska folket 1922: H. 2, s. 1—24.

982. **Sprinchorn, C. K. S.,** Sjuttonhundratalets planer och förslag till svensk kolonisation i främmande världsdelar.
Hist. Tidskr. 1923, s. 109—162.

983. **Stackell, L.,** Sverige och England under gångna tider. Ett apropå till engelska eskaderbesöket.
Stockholmstidningen 1923, N:o 89 (16/7).

984. **Strindberg, Aug.,** Franska insatser i svenska kulturen.
Strindberg, Aug., Samlade skrifter. D. 27 (1921). Prosabitar från 1890-talet, s. 91—114.

985. **Strindberg, Aug.,** Spanska-portugisiska minnen ur svenska historien.
Strindberg, Aug., Samlade skrifter. D. 27 (1921): Prosabitar från 1890-talet, s. 67—90.

986. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. Bd 6. *Örström, O.*, Industrialismens och de sociala jordskredenas tidevarv. Tiden 1844—1920. H. 141—144. 128 s. Med 37 fig. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 65 öre häftet.

---

987. **Friesen, O. v.,** Emigration from Sweden in ancient times.
The Swedish nation in word and pictures (Lundborg & Runnström) 1921 s. 12—23. 4:o.

988. **Weibull, C.,** Sveriges bebyggelse. Bronsålderns karaktär. Diskussionsinlägg. 34 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 1 kr.

989. **Nordenstreng, R.,** Beimuni och beimarna.
Namn och bygd 1923. Årg. 11, s. 25—32.

990. **Sydow, C. W. v.,** Beowulf och Bjarke.
Studier i nordisk filologi 1923. Bd 14, 3, 46 s.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 283 (18/10) af *G. Cederschiöld.*

991. **Vries, J. de,** De Wikingen in de lage landen beij de zee. XI + 430 s. + 20 pl. s. Med flera kartskisser i texten. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink & Zoon.

992. **Stille, A.,** Saxos skånska stridsskildringar. Inträdestal i Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitets akademien den 14 dec. 1920. 26 s. Uppsala.
Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitets akademiens handlingar 1923. D. 34. Tredje följden. D. 1: H. 3.

993. **Toll, H.,** Erik Segersälls giften. En replik.
Hist. Tidskr. 1923, s. 282—286.

994. **Toll, H.,** Sighvat skalds resa till Svithjod. S. 545—565. Kristiania.
Særtryk av [Nor.] Historisk Tidsskr. 1923. 5 r. 5 b.

995. **Westling, Fr.,** Gravstenen över Sverker den äldres son Johan.
Hist. Tidskr. 1923, s. 286—290.

996. **Kjellberg, C. M.,** Erik den heliges ättlingar och kronpretendenter bland dem.
Hist. Tidskr. 1923, s. 351—375.

997. **Fleischer, Hans,** Folkunga-ætten.
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 67—71. Med 1 släkttavla.

998. Handlingar och brev i Danzigs arkiv till Sveriges medeltidshistoria. Utg. av *Georg J. V. Ericsson.* V + 82 s. Göteborg, N. J. Gumperts bokh. Pris 3 kr. 50 öre.

999. **Lagergren, Helm.,** Fem nyfunna medeltidsbrev. [1400—1452.]
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 70—75.

1000. **Lagergren, Helm.,** Ett pergamentsbrev från Jösse Erikssons dagar. Ett fynd i Gryckbo pappersbruks arkiv. Ett välbevarat dokument, daterat 17 november 1414.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 167, Söndagsbilaga (23/6).

1000½. **Bohling, Erich,** Karl VIII. Knutson von Schweden, die Union und die Deutsche Hanse. Auszug aus der Inaugural-dissertation (7) s. Hamburg 1922.
Die vollständige Dissertation ist in Maschinenschrift geschrieben von der Hamburger Stadtbibliothek und der Preussischen Staatsbibliothek in Berlin leihbar.

1001. **Geijer, E. G.,** Äreminne över riksföreståndaren Sten Sture den äldre. Skrift, som vunnit stora priset i Svenska akademien 1803.
Geijer, E. G., Samlade skrifter. D. 1. Essayer och avhandlingar 1803—1817, s. 1—34.

1002. **Månsson, Fab.,** Sancte Eriks gård. D. 2. I den unge Sturens tid. 442 s. Sthlm, Tiden. Pr. 8 kr. 75 öre.
Rec. i Socialdemokraten 1923, N:o 254 (31/10) av *E[ri]k H[edé]n;* i Dagens Nyheter 1923, N:o 295 (30/10) av *T. F[ogelqvis]t.*

1003. **Carlsson, Gottfr.,** Gustav Vasas konungagärning och dess historiska förutsättningar. Några synpunkter i anledning av 400-årsminnet.
Ord och bild 1923. Årg. 32, s. 289—303. Med 8 illustr.

1004. **Holmberg, T.,** Inför fyrahundraårsminnet av Gustaf Vasa. Tal vid gästrikarnas minnesfest i Ovansjö kyrka den 23 juni 1923.
Läsning för svenska folket 1923: H. 3, s. 1—22.

1005. **Jacobson, G.,** Gustaf Vasa. 87 s. Sthlm, Geber. Pr. 1 kr. 50 öre.
De största märkesmännen. 15.

1006. **Månsson, Fab.,** »Guds underman». Hur var reformationsverket möjligt?
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 13—20.

1007. Stockholms belägring och dagtingan. Sammanställning av samtida berättelser av *C. Hallendorff.*
Kung Gösta. Ett bildverk för Sveriges folk utgivet med anledning av 400-årsjubileet, s. 5—16. Med 19 illustr.

1008. Kung Gösta. Ett bildverk för Sveriges folk utgivet med anledning av 400-årsjubileet. 153 avbildningar av porträtt och bildframställningar, föremål som tillhört Gustav Vasa, minnesmärken, mynt m. m. Text: Kung Göstas intåg, dikt av *K. G. Ossiannilsson* samt en sammanställning av samtida urkunder om Stockholms belägring och dagtingan av *Carl Hallendorff.* Redaktör: *Waldemar Swahn.* 63 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 3 kr. 50 öre.

1009. **Zeeh, E.,** Stockholms sista befrielse från utländskt herravälde. Ett fyrahundraårsminne.
Meddelanden 27 från föreningen för Stockholms fasta försvar, s. 9—25. Med 3 illustr.

1010. **Ahnlund, N.,** Gustav Vasas kungaval.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 146 (2/6).

1011. Berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige sommaren 1523. Utgifven af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *Sv. Tunberg.* (1) + II + 87 s. Sthlm. Pr. 15 kr.
Historiska handlingar. D. 26, N:o 2.
Rec. i Nordische Blätter. Herausgegeben von der Nordischen Gesellschaft in Lübeck. 1923. Jahrg. 1, s. 58—59 af *Fr. Fr.*

1012. **Carlgren, Wilh.,** Junidagar i Strängnäs för 400 år sedan. Den första riksdagen i Sveriges moderna tid.
Stockholmstidningen 1923, N:o 146 B, Söndagsbilaga (3/6).

1013. **Fehr, I.,** Kungavalet i Strängnäs den 6 juni 1523. Tal i Strängnäs domkyrka den 6 juni 1923. 9 s. 4:o. Strängnäs, Förf.
Särtryck i 50 ex. ur Strängnäs Tidning. — En annan uppl. 12 s. Strängnäs (tr. i Sthlm), Förf.
Särtryck i 40 ex. ur »Till Hembygden» 1923.

1014. **[Nilsson, Esther],** Nya historiska rön om Gustav Vasas kungaval i Strängnäs år 1523. Dagen äntligen bestämt fixerad till 6 juni — valförrättningens detaljer avslöjas. Ett protokoll av vid valet närvarande lybska rådsherrar funnet i Lybeck. Av *La Plume.*
Stockholmstidningen 1923, N:o 162 (18/4).

1015. **Nyblom, K.,** När Gustav Eriksson Vasa korades till Sveriges konung.
Landstormsmannen 1923. Årg. 6, s. 134—138. Med 2 illustr.

1016. När Gustav Vasa krusade för kronan. Ödmjuka bondemän och en svårbedd riksföreståndare vid valriksdagen i Strängnäs den 6 juni 1523.
Dagens Nyheter 1923, N:o 147, Bihang till söndagsnumret (3/6).

1017. **Söderberg, V.,** Konungavalet i Strängnäs 1523. Ett samlande 400-årsminne.
Aftonbladet 1923, N:o 151 (5/6).

1018. **Tunberg, Sv.,** Gustav Vasas konungaval år 1523. Några synpunkter med anledning av fyrahundraårsminnet. 56 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 75 öre.
Rec. i Nordische Blätter. Herausgegeben von der Nordischen Gesellschaft in Lübeck. 1923. Jahrg. 1, s. 58—59 af *Fr. Fr.;* i Pedagogisk tidskr. 1923. Årg. 59, s. 260—261 af [*V.*] *V*[*es*]*sl*[*er*]*g;* i Historisk tidskr. för Finland 1923. Årg. 8, s. 92—94; i Hist. Tidskr. 1923, s. 387—388 af *G. J*[*acobso*]*n.*

1019. **Tunberg, Sv.,** Gustav Vasas val till Sveriges konung den 6—7 juni 1523.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 6—12. Med 1 fig.

1020. **Willebrand, R. F. v.,** Midsommar. Till 400-årsminnet av Gustav Vasas intåg i Stockholm.
Finsk tidskr. 1923. T. 94, s. 304—319.

1021. **Carlsson, Gottfr.,** Wulf Gyler i svensk tjänst. Ett bidrag till belysning av Gustav Vasas utrikespolitik decenniet före grefvefejden. 3.
Hist. Tidskr. 1923, s. 33—70.

1022. **Ahnlund, N.,** Gillena och Gustav Vasa.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 42—47.

1023. **J[ohnsson], P.,** Gustaf Vasa och Örebro-trakten. Några anteckningar. 1—2.
Nerikestidningen 1923, N:o 166 (21/7), 167 (23/7).

1024. **E[nero]th, Hj.,** När franske kungen gav Gustav Vasas sändebud audiens i en — lada. Regny-traktaten och dess lustiga förspel, en svensk diplomat och hans snöpliga ändalykt. [1542.].
Svenska Dagbladet 1923, N:o 106, Söndagsbilaga (22/4).

1025. **Kroon, K. F. H. de,** Erik XIV.
De Navorscher 1920. Jaarg. 69, s. 241—257, 289—309.

1026. **Hein, Max,** Hertig Albrekts av Preussen försök att befria hertig Johan av Finland 1563—1565. Efter handlingar i Statsarkivet i Königsberg.
Hist. Tidskr. 1923, s. 80—86.

1027. **Petri, G.,** Från kampen om strandrätten vid Västerhavet. [Nordiska sjuårskriget.]
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 35—39.

1028. **Eneroth, Hj.,** När Elisabeth Vasa skulle bli drottning av Frankrike. En konspirationshistoria från Johan III:s första regeringsår i samband med stämplingarna till den fångne konung Eriks förmån.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 127, Söndagsbilaga (13/5).

1029. Hertig Carls brev till Västerdalsallmogen. [23/8 1598.]
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 68—69.

1030. **Johnsen, O. A.,** Finmarkens politiske historie. Aktmæssig fremstillet. Med 29 aktstykker og 7 karter som bilag. VIII+(1)+357 s. Kristiania, Jacob Dybwad.
Videnskapsselskabets skrifter. 2. Hist.-filos. klasse. 1922. N:o 3.

1031. **Lenz, Max,** Gustav Adolf.
Lenz, Max, Kleine historische Schriften. Bd 2 (1920), s. 142—166.

1032. **Reuterskiöld, C. A.,** Idéernas kamp i Gustav Adolfs tid. Föredrag vid Heimdals minnesfest.
Uppsala 1922, N:o 259 (7/11).

1033. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1621—1623. 855 s. Khvn, Reitzel 1922.

1034. **Kaser, Knut,** Das Zeitalter der Reformation und Gegenreformation von 1517—1660. 222 s. Stuttgart-Gotha, Perthes 1922.
Weltgeschichte in gemeinverständlicher Darstellung herausg v. *L. M. Hartmann.* Bd 6: Hälfte 1. Berör s. 199—205 svenskarnas deltagande i trettioåriga kriget.

1035. **Geyso, F. v.,** Die schwedenfreundliche Politik Hessens der Jahre 1631—34. Ein Beitrag zur deutschen Einheits-Frage. 23 s. Marburg.

1036. **Mussgnug, Ludw.,** Gustaf II Adolf i Nördlingen. 1—2.
Stockholms Dagblad 1922, N:o 109 (25/4), 112 (28/4).

1037. **Schairer, Gotth.,** Die Schweden in Schwaben in der Zeit Gustavs Adolfs.
Deutsch-Nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1923, s. 82—91.

1038. **Woll, Joh.,** Hjältekonungens monument på Hesselby. Traditionen berättar, att Gustav Adolf från Svenskstenen betraktat sina truppers inryckning i Bajern.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 47, Söndagsbilaga (18/2).

1039. **Geyso, F. v.,** Pläne und Ziele des Landgrafen Wilhelm V von Hessen als Verbündeter Schwedens 1632—34. Kassel 1921.
Ur Oberhess. Zeitung.

1040. **Bildt, C.,** Då budet om Gustav Adolfs död nådde Rom.
Dagens Nyheter 1923, N:o 47, Bihang till söndagsnumret (18/2).

1041. **Kretzschmar, Joh.,** Der Heilbronner Bund 1632—1635. Bd 1—3. Lübeck, H. G. Rahtgens 1922.
Rec. i Historische Zeitschrift 1923. 3. Folge. Bd 32, s. 324—329 af *D. Schäfer.*

1042. **Gallati, Frieda,** Zur Belagerung von Konstanz im Jahre 1633. [Mit 3 Beilag.]
Zeitschrift für schweizerische Geschichte 1922. Jahrg. 2, s. 234—243.
Innehåller bl. a. ett bref från Gustaf Horn till Axel Oxenstierna.

1043. Ett brev från Gustav Horn till Axel Oxenstierna. Medd. av *P. Sondén.*
Hist. Tidskr. 1923, s. 169—171.

1044. **Geyso, F. v.,** Der Scheinfrieden von Prag und die versuchte Erdrosselung Hessens 1635/36. Kassel 1921.
Ur Oberhess. Zeitung.

1045. **Johnson, Aman.,** Den första svenska kolonien i Amerika. Förord av *Th. Westrin.* Till svenska av *Axel Palmgren.* 208 s. + 1 karta. Sthlm, Geber. Pr. 3 kr. 75 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 354, Söndagsbilaga (30/12) af *N. Forssell.*

1046. **Munthe, Arn.,** Något om Sveriges krigspolitik på 1600-talet och dess betydelse för Sveriges utveckling till ett geografiskt helt m. m. [egentligen kriget 1643—45.]
Landstormsmannen 1922, s. 207—214.

1047. **Elliot, H.,** Abraham Duquesne.
Tidskr. i sjöväsendet 1923. Årg. 86, s. 1—29 + 1 portr. Med 1 karta i texten.
Handlar bl. a. om slaget vid Femern 1644.
Ett genmäle mot denna artikel av *G. Unger* under titel: Vilken del hade Abraham Duquesne i den svenska sjösegern i Femerbält den 13 oktober 1644?
Tidskr. i sjöväsendet 1923. Årg. 86, s. 97—100.

1048. Per Lindeströms resa till Nya Sverige 1653—1656. Skildrad av honom själv i hans handskrift »Geographia Americæ eller Indiæ occidentalis beskrijffningh». Med 27 illustrationer och 3 kartor. Utgiven av *N. Jacobsson.* 206 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 4 kr. 75 öre.

1049. **Simonsson, I.,** Nicolas De Vallari. En fransk äventyrare vid drottning Kristinas hov.
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 39—47.

1050. [**Wrangel, F. U.**], Svenskt storfrämmande i Venedig i forna dagar. Hur det tillgick då tvenne svenska furstar under 16- och 17-hundratalen besökte den berömda lagunstaden. [Adolf Johan 1654—55 o. Gustaf III 1784.] Af *W. Legran.*
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 182 (9/7).

1051. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd av statsmedel i tryck utgivet av riksarkivet genom *P. Sondén.* D. 16. 1654—1656. VIII + 823 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr 25 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

1052. Rådsprotokoll hållna inför konungen under kriget i Polen 1656 (september—oktober). Utg. af *G. Wittrock.*
Svenska riksrådets protokoll. D. 16. 1654—1656, s. 730—750.
Detta protokoll är skrivet av sekreteraren *Edvard Philipsson (Ehrensteen).*

1053. De svenska härarnas marschruter under Karl X Gustavs fälttåg. Erik Dahlberghs diarium 1655—1660.
Meddelanden från kungl. krigsarkivet. [H.] 3, s. 65—158.

1054. Brandenburgarnes instruktioner vid underhandlingen i Stettin juli 1655. Meddelade av *G. Wittrock.*
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 203—214.

1055. **Wittrock, G.,** Marienburg och Labiau.
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 84—116.

1056. **Renan, Ernest,** Valentine de Milan Christine de Suède deux énigmes historiques. Édition originale. Avec une préface de *Jean Psichari* et une étude critique de *Robert Doré.* (2)+42 s. [Paris.] Tr. i 200 numrerade exemplar.

1057. **Wrangel, F. U.,** Drottning Kristinas resa från Rom till franska hovet 1656. XVI + 394 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 265, Söndagsbilaga (30/9) af *Sir Guy* [*C. P. Backman*]; i Svenska Dagbladet 1923, N:o 280 (15/10) af *C. F*[*orsstrand*].

1058. **Ballhausen, Carl,** Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652—1654 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659. Mit 23 karten und 4 Plänen. XXI + (1) + 804 s. Haag, Martinus Nijhoff.
Die drei englisch-holländischen Seekriege 1652—1654, 1664—1667, 1672 1674 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659. Bd 1.

1059. **Ahlefeldt, Ditlev,** Erindringer 1617—1660. [Utg. af *Louis Bobé.*] XLIV + 260 s. Khvn, Henrik Koppels Forlag 1922. Pr. 8 kr.
Innehåller bl. a.: En skildring af slaget vid Nyborg 1659.

1060. **Witt, Johan de,** Brieven aan Johan de Witt. D. 2. 1660—1672. Bewerkt door *Rob. Fruin.* Uitgegeven door *N. Japikse.* XVIII + 819 + (1) s. Amsterdam, Johannes Müller 1922.
Werken uitgegeven door het Historisch genootschap. Derde Ser.: N:o 44.

1061. Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hörende Aktstykker. Paa Carlsbergfondets Bekostning utgivne af *L. Laursen.* Bd 6. 1665 —1675. (3) + 714 s. Khvn, Gad.

1062. **Fabricius, K.,** Griffenfeld.
Nordisk Administrativt Tidsskrift 1923, s. 1—17+1 pl. o. 1 portr. i texten.

1063. **P[etersson], K.,** Stormaktstidens Sverige. En tidsskildring av en engelsk diplomat. [John Robinson 1680—1709.]
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 144 (26/6).

1064. Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923). (1) + 253 s. + 1 portr. i texten. Lund. — 1923. (2) + 268 s. + 1 portr. Sthlm.

1065. **P[etersson], K.,** Defoe och Karl XII. En bortglömd minnesteckning.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 245 (21/10).

1066. **Thio Tjin Boen,** Karel XII. Radja dari Zweden jang gaga perkassa bandingannja Napoleon Bonaparte. 94 s. Batavia [1920].
Boken är förf. på malajiska språket.

1067. Öjebliksbilleder fra Karl XII:s förste regeringsår. Medd. av *Georg Christensen.*
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 215—233.

1068. **Cederberg, A. R.,** Dokument aastast 1700 poolakate ja saksilaste hävitamisretke kohta Livimaale. [Ett dokument från 1700 ang. polackarnas och sachsarnas plundringståg i Livland.] 12 s. Tartus.
Äratriikk »Ajaloolisest Ajakirjast» 1923, N:o 1.

1069. **T[ingste]n, Lars,** Några ord om viktigare data i Karl XII:s krigföring 1700—1708.
K. Krigsvetenskaps akademiens tidskr. 1923, s. 1—14.

1070. **Nordensvan, C. O.,** August den starke. En tidsbild från Karl XII:s tid. Med 27 illustrationer. 253 + (3) s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 337 (11/12) af *O. B*[*yströ*]*m.*

1071. **H[erli]tz, N.,** En frukost i Rawicz (december 1704).
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 206—209.

1072. **Uddgren, H. E.,** De rysk-sachsiska fälttågsplanerna för 1705—1706 års fälttåg i Polen.
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 49—86.

1073. **Tuxen, A.,** Paul Vendelbo Lövenörn i russisk Tjeneste 1707—1712. [Dan.] Historisk Tidsskr. 1922. Niende Række. Bd 2, s. 307—336.
Handlar bl. a. om slagen vid Ljesna och Pultava.

1074. **Vejde, P. G.,** Kronobergare vid Poltava och Perevolotnja. Anteckningar ur domböckerna.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 103—109.

1075. **Hoffman, N. I.,** Regementskommissarien N. J. Hoffmans relation om händelserna efter slaget vid Poltava. Medd. af *N. Belfrage.*
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 209—218.

1076. **Lagermark, J. A.,** Försvaret af det egentliga Sveriges Östersjökust 1709.
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 87—119.

1077. Nya upplysningar från åren 1712 och 1713 om Karl XII:s vistelse i Turkiet. Medd. af *H. Voges.*
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 234—242.

1078. Magnus Stenbocks brev 1712—1713 till generalkrigskommissarien Peter Malmberg. Medd. av *E. Naumann.*
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 243—268.

1079. **Leijonhufvud, K. K:son,** Prästerskapet i Strängnäs stift och dragonuppsättningen 1712—1714.
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 218—233.

1080. **Schovsbo, G.,** Svenske Krigsfanger paa Fyen 1714.
Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1922. Bd 3, s. 69—73.

1081. **Unger, G.,** Karl XII och Königsstuhl å Rügen. Ett beriktigande och en ursäkt.
Vår flotta 1923. Årg. 19, s. 79—80. Med 2 illustr.

1082. Erobringen af Sverigs tyske Provinser 1715—1716. Udarbejdet af *A. P. Tuxen* och *C. A. With-Seidelin.* VIII + 347 + (2) s. + 6 kartor. Khvn (tr. i Odense), Gyldendal 1922. Pr. 11 kr. 25 öre.
Bidrag til den store nordiske krigs Historie. Udgivne af Generalstaben. Bd 7.
Rec. i [Dan.] Militært Tidsskr. 1923. Aarg. 52, sp. 117—120 af *K. C. Rockstroh.*

1083. Ett egenhändigt brev av Karl XII av 12 juni 1716. Medd. af *M. Schürer von Waldheim.*
Hvar 8 dag 1921—1922. Årg. 23, s. 470—472, 475. Med 2 facs. tr. i texten.

1084. **Steckzén, B.,** Görtz som statsman. (Se N:o 74 o. 553.)
Stockholms Dagblad 1922, N:o 182 (11/7).

1085. **Sörensson, P.,** Goertz och sachsarna i september 1717.
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 117—168.

1086. **Almqvist, D.,** Feifs finansiella reformer och Wilhelm von Schröders »Fürstliche Schatz- und Rent-Cammer».
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 233—253.

1087. **Sörensson, P.,** De Karolinska krigsfångarnas hemfärd från Ryssland.
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 120—200.

1088. **Stavenow, L.,** Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige. 32 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 1 kr.
Uppsala universitets årsskr. 1923. Progr. 1.

1089. **Chance, J. Fr.,** The alliance of Hanover. A study of British foreign policy in the last years of George I. XVI + 775 s. London, John Murray.

1090. **Danielson, Hild.,** Edv. Carlsons och Carl Fr. von Höpkens inträde på den diplomatiska banan.
Hist. Tidskr. 1923, s. 375—385.

1091. Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. D. 19. 1755—1756. 1. 17 oktober—20 november 1755. Utg. av *E. Naumann.* 5 + 144 + 142 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Registratorn *Carl Gustaf Edelstam* har redigerat början af denna del.

1092. Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger utgivne ved *Holger Hansen* af Riksarkivet. Bd 3. (3) + 654 s. Khvn, Reitzel.

1093. **Kuylenstierna, O.,** Gustaf III:s revolution. Ett 150-årsminne.
Stockholms Dagblad 1922, N:o 222 (20/8).

1094. **L[arsson], H.,** Den 19 augusti 1772. — Till 150-årsminnet.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 191 B (19/8).

1095. **Rydfors, Ar.,** Den 19 aug. 1922. 150-årsdagen av 1772 års revolution.
Aftonbladet 1922, N:o 221 (19/8).

1096. Johan Fredrik von Nolckens brev till Fredrik Sparre åren 1773—1781. Meddelade av *H. L. von Dardel.*
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 86—112. Med 1 portr.

1097. **W[edberg], B.,** Gustaf III på Stockholmspromenad.
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 124—125.

1098. **Haggard, Andr.,** Madame de Staël. En svensk ambassadörsgemåls triumfer och nederlag. Till svenska av *H. Björke.* 246 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 7 kr. 50 öre.

1099. **Kuylenstierna, O.,** Gustaf III och hans franska väninnor.
Stockholms Dagblad 1922, N:o 341 (17/12).

1100. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 6. Senare delen av tredje krigsåret: Svenska flottornas blockering i och utbrytning ur Viborgska viken, andra slaget vid Svensksund och freden i Värelä, Nordenskjölds öden efter kriget. Pennteckningarna av *J. Hägg,* kartor och slagplaner af *Wintzell.* IX + 376 s. + 6 pl. o. 3 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 18 kr.
Svenska sjöhjältar. 7: 6.
Af 7: 5, som utkom redan 1919 på Marinlitteraturföreningens förlag, utgavs 1923 en ny uppl., där dock endast titel, förord och omslag voro nytryckta.
7: 6 rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 336 (10/12) af *Daniel Landquist:* i Svensk militär tidskr. 1923. Årg. 12, s. 389—390 af *[C. O.] N[ordensva]n.*

1101. **Cederberg, A. R.,** »Kirje Suomesta syyskuun 14 päivältä vuonna 1788.» Pieni lisä valtiollisten lentolehtien historiaan. [Brefvet från Finland den 14 september 1788. Ett litet bidrag till de politiska flygskrifternas historia.] Porvoossa.
Separat ur Ylipainos historiallisia tutkimuksia-juhlajulkaisusta.

1102. Georg von Döbelns berättelse om fälttåget i Savolaks 1789. Utgiven av Generalstabens krigshistoriska avdelning. XV + 127 s. + 1 portr. Med 9 kartskisser i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 75 öre.

1103. **Carlquist, G.,** Vem mördade Gustaf III?
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 203 (30/7).

1104. **Nylund, M.,** Ett krig som aldrig blev av. [Sverige och Ryssland 1793, 1794, 1795.]
Landstormsmannen. Sveriges landstormsföreningars centralförbunds tidskr. Jubileumsnummer 1907—1922, s. 18—21. Med 3 portr. 4:o.

1105. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. D. 5. 1795—1796. Översatt och redigerad av *Cecilia af Klercker, född Lewenhaupt.* IX + 860 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 342 (16/12) af *Lydia Wahlström;* i Dagens Nyheter 1924, N:o 50 (20/2) af *T. F[ogelqvis]t.*

1106. **Stavenow, L.,** Till diskussionen om Jacob von Engeströms författningsprogram och dess beroende af franska revolutionsidéer. 17 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 50 öre.
Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 3.
Uppsala universitets årsskr. 1923. Progr. 4.

1107. **Linvald, A.,** Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807. Bidrag til Danmark-Norges inden- og udenrigske Historie omkring Begyndelsen af den 19. Aarhundrede. Bd 1. Styrelsen og dens Mænd, ökonomisk och social Politik. XV + 478 s. Khvn, Gad.

1108. **Trolle, C. H.,** Överste Gustafsson. Gustaf IV Adolfs liv efter avsättningen. Med illustrationer. XV + 224 s. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 342 (16/12) af *Tabu [Knut Barr];* i Dagens Nyheter 1923, N:o 322 (26/11) af *E. N[yblo]m.*

1109. **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. från och med fredssluten 1809—1810 till mitten av juli år 1813. IV + 219 s. Med 1 bilaga. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Bilaga: Ett bidrag till frågan om generallöjtnanten, friherre G. C. von Döbelns ransakning, dom, skuld m. m.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 321 (25/11) af *N. F[orssell];* i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1923, s. 252—255 af *[G. W. von Hei]de-[man].*

1110. **Lindström, Henr.,** Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—36. Akad. avh. XVIII + (1) + 355 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 8 kr.
Göteborgs högskolas årsskr. 1923. 5.

1111. **Thomson, Arth.,** Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria. 1. De grundläggande principdiskussionerna 1809—1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna. Akad. avh. XXIV + 479 + (1) s. Lund, Gleerupska univ. bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.

1112. **T[ingste]n, Lars,** Fransmännens besättande av Svenska Pommern år 1812 och vissa därmed förenade förhållanden.
K. Krigsvetenskaps akademiens tidskr. 1923. Bihäften, N:o 1, s. 27—52.

1113. **Forssell, N.,** Karl Johan och Napoleon. Några synpunkter. 1—2.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 52 (23/2), 53 (24/2)

1114. **Brander, U.,** Bernadotternas stammoder. En hovdams [fröken Jennings] minnen av drottning Desideria.
Stockholmstidningen 1923, N:o 5 B, Söndagsbilaga (7/1), 12 B, Söndagsbilaga (14/1), 19 B, Söndagsbilaga (21/1), 26 B, Söndagsbilaga (28/1), 33 B, Söndagsbilaga (4/2), 40 B, Söndagsbilaga (11/2). Även i bokform. Under

titel: Bernadotternas stammoder intime. En gammal hovdams minnen från drottning Desiderias dagar. 194 + (8) s. 4:o. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet, N:o 335, Söndagsbilaga (9/12) af *N. Forssell.*

1115. **Swahn, Wald.,** En Stockholmsborgares ungdomsroman. Drottning Desiderias och Carl Arfwedsons vänskapshistoria.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 279, Söndagsbilaga (14/10).

1116. **Ahnlund, N.,** Det ekonomiska programmet för oppositionen vid 1815 års riksdag. 20 s. Sthlm, Förf. Pr. 1 kr.

1117. **Lagerroth, Fr.,** Ett grundlagsbrott och dess motivering. Om tillkomsten av 1857 års regentskap.
Statsvetenskaplig tidskr. 1922. Årg. 25, s. 173—210.

1118. **Hejneman, E.,** Adel till börd och hjärta. Några erinringar om Fridhem och prinsessan Eugenie.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1923. [Årg. 1], s. 41—55. Med 2 illustr.

1119. **Hallendorff, C.,** Karl XV om sig själv. Ett apropå till ett femtioårsminne.
Veckojournalen. Praktuppl. 1923, s. 411 med ett portr.

1120. **Hallendorff, C.,** Karl XV under fransk-tyska kriget.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 4 (5/1).

1121. **Hallendorff, C.,** Karl XV:s brev till Verrier.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 318 (22/11).

1122. **Hallendorff, C.,** Bismarcks ingripande i brevaffären. (Se N:o 1121.)
Svenska Dagbladet 1923, N:o 319 (23/11).

1123. **Jacobson, G.,** En Spetsbergsfråga för femtio år sedan.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1923, s. 15—22.

1124. **Koht, H.,** Johan Sverdrup. H. 32—34. 96 s. Kristiania, Aschehoug & C:o. Pr. 1 kr. häftet.

1125. **Böttiger, J.,** Drottminnen.
Hvar 8 dag 1923—1924. Årg. 25, s. 19—23. Med 10 illustr.

1126. **Heiberg, Gunnar,** 1905. (2) + 153 s. Kristiania, Aschehoug & C:o. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: Storsvenskar og stornormænd; Georg Stang; Rör icke 7:de juni! Rör icke fæstningerne!

1127. **Öman, Ivar,** Karl Staaffs första ministär. Akad avh. (1) + III + 338 s. Uppsala (tr. i Norrköping), Förf. Pr. 4 kr. 75 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 350 (24/12) af *Leif Kihlberg.*

1128. **Günther, Ernst,** Minnen från ministertiden i Kristiania 1905—1908. 126 s. + 16 pl. s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 61 B, Söndagsbilagan (4/3) af *E. Thyselius;* i Dagens Nyheter 1923, N:o 65 (8/3) af *F[r.] H[enriksson];* i Svenska Dagbladet 1923, N:o 66 (9/3) af *C. Hallendorff;* i Tidens Tegn 1923, N:o 69 (22/3) av *Chr. Michelsen.*

1129. **Günther, E.,** Minnen från ministertiden i Köpenhamn åren 1908—1914. (2) + 148 s. + 16 pl. s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 347 (21/12) af *C. Hallendorff;* i Dagens Nyheter 1923, N:o 348 (22/12) af *J. W[ickma]n.*

1130. **Morris, Ira Nelson,** Minnen från min ministertid i Stockholm 1914—1923. 183 s. 2 upplagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 75 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 153 (9/6) af *J. W[ickma]n.*

1131. **Staël von Holstein, L.,** La doctrine des servitudes internationales et son application en Scandinavie. 39 s. Bruxelles.
Extrait de la Revue de droit international et de législation comparée 1922, N:o 5, 6.

Biografi och genealogi.

1132. **Arcadius, C. O., Franzén, J. A.,** och **Zetterqvist, E. A.,** Växjö stifts herdaminne. D. 1. VI + 351 + (4) s. + 2 pl. Med många portr. i texten. Växjö, Axel Quidings bokh. 1921—23. Pr. för subskribenter 6 kr., för andra 8 kr.

1133. **Bygdén, L.,** Hernösands stifts herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning. D. 1. XVI + 373 + (1) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 16 kr.

1134. **Lagerbielke, Lina,** Bilder från Sveriges storhetstid. 281 s. Med flera portr. i texten o. 2 bilagor. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 6 kr.

1135. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Naumann, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör: *B. Boëthius.* H. 16—19. Berndes—Björn. 640 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.

1136. **Löw, G.,** Pastores i Södermanland under reformationstiden. Några tillägg till Hagströms »Herdaminne».
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftsrådet. 1923. Årg. 20, s. 66—71.

1137. **Mannerfelt, M.,** Guvernörer och landshövdingar med residens på Älvsborgs slott och i Göteborg 1619—1680. 6. Lennart Torstenson. Generalguvernör över Västergötland, Värmland, Dal och Halland 1648—1651.
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 40—53. Med 4 fig.

1138. **Matrikel,** Uppsala universitets. 10. 1740—1750. På uppdrag af universitetets rektor utgifven af *A. B. Carlsson.* S. 297—383 + (3) s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1923. Progr. 2.
Detta häfte utgör sista häftet af bd 2 af Uppsala universitets matrikel.

1139. **Ohlander, Joh.,** Befattningshavarna vid Göteborgs folkskolor förr och nu. Personhistoriska notiser i samband med Göteborgs stads 300-årsjubileum enligt uppdrag utgivna. XV + 334 + (1) s. Med många portr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 10 kr.
Bidrag till Göteborgs folkskolors historia. 3.

1140. **Petersen, R.,** Från det svenska kyrkolivet under förra århundradet. Några person- och tidsskildringar. Bemyndigad övers. av *H. S.* Med förord av *Bengt Aurelius.* 367 s. + 1 portr. s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 7 kr. 50 öre.
Det danska originalet utk. redan 1895.
Innehåller biografier af Samuel Ödmann, Henrik Schartau, Johan Olof Wallin Erik Gustaf Geijer, Pehr Gabriel Ahnfelt, Johan Henrik Thomander o. Karl Olof Rosenius.

1141. **Samuelsson, Vilh.,** Två biskopar. [Biskop Tomas i Strängnäs o. biskop Matthias.]
Läsning för svenska folket 1922: H. 1, s. 60—68.

1142. **Schimmelpfennig, C. F. V., & Ahlberg, K.,** Sveriges apotekarhistoria från konung Gustaf I:s till närvarande tid. H. 16—24. S. 961—1536. Sthlm, Ernst Westerberg. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.

1143. **Leijonhufvud, Sigr.,** *Sophie Adlersparre* (Esselde). Ett liv och en livsgärning. D. 2. (2) + 280 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 5, Bilaga till söndagsnumret (6/1) af *Regan* [*E. Brandell*]; i Aftonbladet 1923 N:o 356 (29/12) af *M. C.*

1144. **C[astrén], G.,** *Gustaf Mauritz Armfelt* och Alexander I.
Nya Argus 1923, s. 21—23.

1145. **Selinus, O.,** *Nils Asbjörnsson*. En märkesman i Pitebygdens historia.
Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskr. 1922. H. 1. s. 29—36. Med 1 illustr.

1146. **Schück, H.,** Ett porträtt från frihetstiden. *Carl Reinhold Berch*. (1) + 234 s. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr. 50 öre.

1147. **Fürst, C. M.,** *Birgittareliker* i Sverige och i Rom. Ett apropå till minneshögtiden i Vadstena den 23 juli.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 195, Söndagsbilaga (22/7).

1148. **Holmgren, A. M., f. Tersmeden,** Heliga Birgitta. 66 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Sveriges folkskollärarinneförbund. Pr. 75 öre.
Svenska biblioteket. Fri läsning. H. 2.

1149. **Tunberg, Sv.,** Riksrådet *Erik Brahes* chifferkalendarium. Ett nytt bidrag till 1500-talets och det begynnande 1600-talets memoarlitteratur. 2.
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 31—38.

1150. **Bergman, E.,** General *Gustaf Björlin*. En minnesteckning och bibliografi. 8 s. Med 1 portr. Uppsala.
Särtryck ur Hembygden 1923.

1151. **Campenhausen, Herman,** Dagbok 1641—1653. Meddelad av *G. Carlquist*.
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 1—35.

1152. **Eckermann, A. v.,** *F. H. af Chapmans* liv och verksamhet. Föredrag hållet vid firande av 200-årsdagen av skeppsbyggmästaren F. H af Chapmans födelse i Göteborg.
Göteborgs sjöfartsmuseum. Årstryck 1922, s. 15—28 + 1 pl.

1153. **Traung, Olof,** Chapmansminnen på Sjöfartsmuseet.
Göteborgs sjöfartsmuseum. Årstryck 1922, s. 29—34. Med 6 illustr.

1154. **Dahlgren, E. W.,** *Louis De Geer* 1587—1652. Hans lif och verk, på uppdrag af hans ättling friherre Louis De Geer till Leufsta, tecknad. D. 1—2. XVII + (1) + 604 + (4) s. + 37 pl. med förklarande textsidor. Med 21 afbildningar i texten. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Fritzes bokh. Pr. 225 kr.
Tr. i 300 numrerade exemplar.

1155. **Cederberg, A. R.,** Några anteckningar om släkten *Duncan*.
Personhistorisk tidskr. 1922 (tr. 1923). Årg. 23, s. 164—169.

1156. **Ullström, N.,** *General Döbeln* och Önne.
Färgelanda. Tidskrift för Dalslands folkhögskoleförening 1923. Årg. 4, s. 17—24. Med 3 illustr.

1157. **Ehrensvärd, G. J.** Några brev från Gustaf Johan Ehrensvärd till Carl August Ehrensvärd. Meddelade av *Gunhild Bergh*.
Personhistorisk tidskr. 1922 (tr. 1923). Årg. 23, s. 144—163.

1158. **Lagergren, H.,** Släkten *Ekeblad till Stola.* Ett försök till utredning av dess härstamning och ifrågasatta samhörighet med dalagrenen.
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 72—85. Med 1 släkttavla.

1159. **Mannerfelt, O.,** Släkten Ekeblad och dess samlingar på Stola. Anteckningar. 1.
Personhistorisk tidskr. 1922 (tr. 1923). Årg. 23, s. 113—143.

1160. **Gränström, P. O.,** *Pontus Fahlbeck* †.
Hist. Tidskr. 1923, s. 294—298.

1161. **Wallengren, Sigfr.,** Pontus Fahlbeck †.
Statsvetenskaplig tidskr. 1923. Årg. 26, s. 211—228 + 1 portr.

1162. **Schück, H.,** Från Linnés tid. *Petter Forsskål.* 491 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr. 75 öre.

1163. **Erik Gustaf Geijers** brev till hans hustru 1808—1846. Med inledning och upplysningar utgivna av *J. Landquist.* XXXII + 495 s. + 4 portr. o. 2 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.
Geijer, E. G., Samlade skrifter. D. 12.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 68 B, Söndagsbilaga (11/3) af *Kj[ell R. G.] S[trömber]g;* i Svenska Dagbladet 1923, N:o 99, Söndagsbilaga (15/4) af *Fr. Böök.*

1164. **Arne, T. J.,** En jesuit i Sverige på Karl XI:s tid. [*Martin Gottscher.*]
Socialdemokraten 1922, N:o 200 (30/8).

1165. **Ahnlund, N.,** Historieskrivaren *Jonas Hallenberg.*
Svensk tidskr. 1923, s. 107—123. Även separat med tillagda anmärkningar. 23 s. Sthlm.

1166. **Gihl, Gunnar,** Jonas Hallenberg som fornforskare.
Rig 1923, s. 111—126. Med 15 fig.

1167. **Hamilton, Hugo,** Min farfars journal 1809—1811. Anmärkningar och anteckningar. 148 s. + 5 pl. s. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 50 öre.

1168. **Böök, Fr.,** *Arthur Hazelius.* En levnadsteckning. 438 s. + 1 portr. o. 52 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr. 75 öre.

1169. **Hillgren, Br.,** Min släkts historia. 75 + (1) s. + 7 illustr. Med flera portr. e. illustr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. 4 kr. 50 öre.

1170. **Hallendorff, C.,** En brytningstid inom svensk konservatism. 1. *Harald Hjärne* och studenterna. 2. Hjärne och Alin.
Uppsala 1922, N:o 252 (30/10), 262 (10/11).
Äfven i Föreningen Heimdals artikelserie 1922, N:o 19, 20.

1171. **Hallendorff, C.,** Harald Hjärne och den karolinska forskningen.
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 1—19 + 1 portr.

1172. **Paul, Joh.,** Harald Hjärne.
Historische Vierteljahrschrift. Jahrg. 21. 1922—23, s. 254—256.

1173. **Söderberg, Vern.,** Harald Hjärne som tidningsman i Göteborg. 1. Arten av Hjärnes medarbetarskap i Göteborgs-Posten 1873—74. 2. Hjärnes inlägg i svensk-danska lotskonflikten 1873. 3. Personlig polemik. — Sveriges förhållande till Tyskland. 4. Islands självstyrelse. — Viktor Rydberg lockas ut i pennfäktningen. 5. Fortsatt pennfäktning och slutlig försoning med Viktor Rydberg.
Aftonbladet 1922, N:o 103 (19/4), 105 (21/4), 109 (25/4), 111 (27/4), 113 (29/4).

1174. **Beckman, Nat.,** *Sven Hof.* En levnadsskildring från frihetstidens Västergötland. XI + 153 s. Med några illustr. i texten. Göteborg. Wettergren & Kerber. Pr. 4 kr.
Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. 27: 1.

1175. **Cederschiöld, W.,** *Margareta Hvitfeldt* och hennes son.
Haglund, A., o. *Hagnell, A.*, Bohuslän, s. 90—95.

1176. **Härnelius, A.,** *Hans Jansson* och hembygden.
Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund. 1923, s. 11—13. Med 2 illustr. i texten.

1177. **Andrén, G.,** *Rudolf Kjellén* †.
Hist. Tidskr. 1923, s. 86—91.

1178. **Reuterskiöld, C. A.,** Rudolf Kjellén †.
Statsvetenskaplig tidskr. 1922. Årg. 25, s. 361—364.

1179. **Lagergren, Cl.,** Mitt livs minnen. D. 2. 491 + XVI s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.

1180. **Löwenhielm, C. A.,** Min lefvernes beskrifning. 150 s. Med 1 portr. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 5 kr. 50 öre.

1181. **Wennerström, H.,** *Jonas Meldercreutz.* En norrbottnisk märkesman.
Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskr. 1922. H. 1, s. 12—28. Med 1 portr. i texten.

1182. **Schartau, Sig.,** *Johannes Messenius* och Saxo. Några anteckningar.
Hist. Tidskr. 1923, s. 163—169.

1183. **Lewenhaupt, Eug.,** *Oscar Montelius.*
Rig 1922, s. 1—16. Med 9 fig.

1184. **Nilsson, Sven,** Självbiografiska anteckningar. Meddelade av *Gunnar Wetterberg.*
Hist. tidskr. för Skåneland 1923. Bd 5, s. 292—328.

1185. **Hammargren, Jak. Alb.,** *Karl Gustaf Nordin,* f. 2/1 1749—† 14/3 1812. D. 1. 1749—1795. Kyrkohistorisk studie. XV + 704 s. Sthlm (tr. i Sundsvall), Fritzes bokh. Pr. 10 kr.

1186. **Petersson, A. G.,** *Nytorpssläkten.* En gammal bergsmanssläkt från Karlskoga. Genealogiska och biografiska anteckningar. 143 s. + 2 släkttavlor. Med många portr. o. illustr. i texten. Kristinehamn, Förf. Pr. 8 kr.

1187. **Sjöholm, J.,** *Henrik Reuterdahl* om sitt teologiska program 1832.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 160—167.

1188. **Holmquist, Hj.,** *C. O. Rosenius'* universitetsår.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 62—75.

1189. **Karlinder, K. A.,** *Rosor* eller Rutor. Ett medeltidsgenealogiskt bidrag.
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 11—22. Med 1 släkttavla o. 4 fig.

1190. **Rudbeckius, Johannes,** Akademiska högtidstal. Utgivna i översättning från latinet. 153 + (2) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1922: Vol. 5.

1191. **Billing, Einar,** Johannes Rudbeckius' aristotelism.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 91—146.

1192. **Billing, Einar,** Tal vid Rudbeckiusstodens avtäckande.
Julbok för Wästerås stift 1923. Årg. 18, s. 7—13. Med 2 illustr.

1193. **Fåhræus, Fr.,** Johannes Rudbeckius' tankar om predikoämbetet enligt hans första synodalorationer.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 70—90.

1194. **Hall, B. R.,** Till Joh:s Rudbeckius' karaktäristik. Några konturer vid 300-årsminnet.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 158 (14/6).

1195. **Samuelsson, Vilh.,** Johannes Rudbeckius (1581—1646). 15 s. Strängnäs, Förf. Pr. 75 öre.

1196. **Strussenfelt, Gunh. v.,** *Leonard Fredrik Rääf i Småland.* Ett femtioårsminne.
Arte et marte 1922—23, s. 18—23. Med 1 portr. o. 1 illustr. i texten.

1197. **Gobom, N.,** *Axel Gabriel Silverstolpe.* Bidrag till belysning av hans personlighet och tidigare författarskap. Akad. avh. VII + (1) + 182 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 4 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 237, Söndagsbilaga (21/9) af *N. Forssell* under titel »En svensk frihetsstormare under franska revolutionen».

1198. **Sparre, E.,** Några kalenderanteckningar av Erik Sparre. Meddelade av *O. Walde.*
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 23—30.

1199. **Spegel, Hakvin,** Dagbok. Ånyo utgiven av *Sune Hildebrand.* XX + 174 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.

1200. **Bring, J. Th.,** Haqvin Spegel. 25 s. Sthlm, Sveriges kristliga studentrörelses förlag. Pr. 60 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 40.

1201. **Lagermark, J. A.,** *Magnus Stenbock* såsom guvernör i Skåne.
Hist. Tidskr. 1923, s. 175—176.

1202. **Fabricius, K.,** *Arthur Stille.*
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1923. Niende Række. Bd 3, s. 95—96.

1203. **Sörensson, P.,** Arthur Stille †.
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 20—33. Med 1 portr. i texten.

1204. **Leijonhufvud, Sigr.,** *Carl Gustaf Tessin* på Svindersvik. Utdrag ur Åkerödagboken.
Ord och bild 1923. Årg. 32, s. 437—443. Med 7 illustr.

1205. **Grimberg, C.,** *Thomas Thorild.*
Haglund, A., o. *Hagnell, A.,* Bohuslän, s. 95—105.

1206. **Wijkmark, H.,** *Samuel Ödmann.* Akad. avh. [Lund]. XXXVII + 367 + (1) s. + 5 portr. + 5 pl. + 3 facs. pl. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 259 (24/9) af *Fr. Böök;* i Svensk tidskr. 1923. Årg. 13, s. 562—568 af *O. Wieselgren;* i Aftonbladet 1923 (25/11) af *G. Bokander;* i Dagens Nyheter 1923, N:o 327 (1/12) af *T. F[ogelqvis]t;* i Nya Dagligt Allehanda 1923 (27/10) af *Olle Holmberg;* i Upsala 1923 (26/11) af *E. N. S[öderberg].*

Heraldik, numismatik och sfragistik.

1207. **Clason, Fr.,** Dalpilarna i Dalarnas vapen.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 32—49. Med 9 fig. Ingår även i Hyllningsskrift till Gustaf Ankarkrona.

1208. **De Brun, Fr.,** Myntmästare i det medeltida Stockholm.
Kungl. mynt- och justeringsverket. Myntdirektörens underdåniga berättelse för år 1920 (tr. 1921), s. 116—120.

1209. **Hahr, Aug.,** De karolinska epitafierna i Västerås domkyrka.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 225—238. Med 4 fig.

1210. **Ossbahr, C. A.,** Architectura numismatica.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1923, s. 1—36. Med 23 fig.

1211. **Stackell, L.,** Vår flagga.
Stockholmstidningen 1923, N:o 134, Söndagsbilaga (20/5).

1212. **Utlåtande,** Stadskollegiets, angående Stockholms stads vapen och sigill. 15 s. Med 16 bilder. Sthlm 1922.

1213. **W[engelin], E. G.,** Helsinglands landskaps- och sockensigiller.
Helsingerunor. Hembygdsorgan för helsingarne 1921. Årg. 1, s. 21—24. Med 2 fig.

1214. **Winblad von Walter, Fr.,** Helsinglands vapen.
Helsingerunor. Hembygdsorgan för helsingarne 1921. Årg. 1, s. 6—8.

Krigshistoria.

1215. **Belfrage, Knut,** Ur gamla rådhusets gömmor. Kanoner från 1680. — Borgarfana från 1759. 7 s. Med 3 illustr. Lidköping 1922.

1216. **[Bennedich, Carl],** Kungl. Jönköpings regemente 1623—1923. En minnesskrift. Utarbetad på uppdrag av officerskåren. 92 s. + 9 pl. s. Sthlm. Ej i bokhandeln.

1217. **Braunerhjelm, A.,** Kungl. lifregementets till häst historia. Utarbetad efter samlingar af *O. M. F. Björnstjerna* och *C. A. Klingspor.* D. 5: Bd 2. Biografiska anteckningar om officerare samt civilmilitära och civila af officers tjänstegrad vid de från lifregementet till häst härstammande tre regementena, nu benämnda kungl. lifregementets dragoner, kungl. lifregementets husarer och kungl. lifregementets grenadjärer åren 1791—1921. 391 s. Med många portr. i texten. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 18 kr.

1218. **Fleetwood, G. W.,** Svenska 1600-tals bössor i Hessen.
Rig 1923, s. 25—36. Med 24 fig.

1219. **Fredberg, C. R. A.,** De forna skarpskyttarna.
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 74—78. Med 2 fig.

1220. **Generalstaben** 1873—1923. En minnesskrift. 368 s. + 11 portr. Med många portr. i texten. Sthlm, Generalstaben. Pr 20 kr.

1221. **Holm., T.,** Svensk krigföring under rikets tillblivelse- och tillväxtperiod. D. 1—2. 224 s. + 3 kartor. Sthlm, Militärlitteraturföreningens förlag. Pr. 4 kr.
Militärlitteraturföreningens förlag. 136.

1222. **Holmberg, E.,** Örlogsskepp med blekingsnamn.
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 94—100.

1223. **Häggman, J.,** Bidrag till den svenska krigsförvaltningens historia under det stora nordiska krigets senare skede. [Med 2 bilagor.]
Karolinska förbundets årsbok 1922 (tr. 1923), s. 169—205.

1224. **Kleen, W.,** Göteborgs strategiska läge.
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 12—17.

1225. **Klitgaard, C.,** Et Bidrag til Jyllands Forsvarshistorie.
Samlinger til jydsk Historie og Topografi 1923. 4. Række. Bd 4, s. 27—38.

1226. **Kloth, Herb.,** Lübecks Seekriegswesen in der Zeit der nordischen Siebenjährigen Krieges 1563—1570. Ein Beitrag zur deutschen Seekriegsgeschichte im 16. Jahrhundert.
Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1921, 23. Bd 21, s. 1—51, 185—256.

1227. **Krantz, Cl.,** Marstrands befästningar i äldre tider. En byggnadshistorisk översikt.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1922 (tr. 1923), s. 1—36. Med 20 fig.

1228. **Leijonhufvud, K. K:son,** Södermanlands regementes musikskola och musikkasern i Nyköping.
Svensk militär tidskr. 1923. Årg. 12, s. 125—131, 173—179.

1229. **Ljungberg, V.,** Göteborgs borgarbeväpning.
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 67—73.

1230. **Minne** från Kungl. Andra Livgrenadjärregementets avskedsfest på Malmen den 3 september 1922. 12 s. + 12 pl. Sthlm 1922.

1231. **Nordensvan, C. O.,** Svenska armén under senare hälften av 1600-talet.
Karolinska förbundets årsbok 1923, s. 1—48.

1232. **Reutersvärd, Ad.,** Kronobergshed och minnen från forna tiders krigarelif. 267 + (1) s. Med flera illust. i texten. Växjö, Smålandspostens boktryckeri aktieb. Pr. 10 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.

1233. **Rudelius, F.,** Kalmar regementes ursprung. Minnesskrift vid regementets 300-års jubileum. 73 + (1) s. + 5 pl. Med flera illustr. i texten. Eksjö, Eksjö tryckeri aktiebolag.

1234. **S[chürer] v[on] W[aldheim], M.,** »Rivna fanor, segertecken —». Våra troféer i trasor under mörka källarvalv.
Stockholmstidningen 1922, N:o 20 (22/1).

1235. **Silverstolpe, O.,** Indelta arméns arbetskommenderingar 1815—1865.
Svensk militär tidskr. 1923. Årg. 12, s. 49—70.

1236. **Stackell, L.,** En svensk flotta på Bodensjön.
Stockholmstidningen 1923, N:o 120, Söndagsbilaga (6/5).

1237. **Stackell, L.,** När amiral Klas Uggla skrev in båtsmän i Bohuslän och Halland. En tidsbild från år 1660 och 61.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1923, N:o 58 B (10/3).

1238. **Stackell, L.,** På kung Göstas skepp för 400 år sedan. 1500-talets örlogsfartyg, deras utseende och bemanning.
Stockholmstidningen 1923, N:o 40 B, Söndagsbilaga (11/2).

1239. **Steckzén, B.,** Om Söderhamns gevärsfaktori i äldre tider.
Norrlands försvar 1923, s. 16—31. Med 2 kartor i texten.

1240. **[Sörensen, Hildem.],** »Kalmar Nyckel» och Sveriges första Amerikalinje. Af *Sir Ensen.*
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 315 (19/11).

1241. **Tiselius, C. A.,** Äldre befästningar vid Göta älvs mynning.
Göteborgs försvar 1923. Årg. 6, s. 21—34. Med 8 fig.

1242. **Unger, G.,** Illustrerad svensk sjökrigshistoria. D. 2. Omfattande tiden 1680—1814. Avsedd för undervisningen vid k. sjökrigsskolan. Enligt nådigt uppdrag utarbetad. VIII + (2) + 315 + (1) s. Med många kartor o. illustr. i texten o. 5 bilagor. Sthlm, Bonnier. Pr. 12 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 324 (28/11) af *G. B[lix]*.

1243. **Wahl, J.,** Johan Wibe. Generallöjtnant og vicestatholder. 1637—1710. (Et bidrag til den norske hærs historie.)
Norsk Militært Tidsskr. 1922. Bd 85, s. 420—449, 467—476, 529—539, 598—609; 1923. Bd 86, s. 34—50, 393—414, 441—476 530—561 690—698.

1244. **Wernstedt, F.,** Kungl. Kronobergs regemente 1623—1923. Minnesskrift utarbetad på uppdrag av regementschefen. 65 s. + 3 pl. + 1 hopvikt karta. Sthlm, Ivar Häggströms boktr.

Litteratur- och konsthistoria.

1245. **Ahnlund, N.,** Bidrag till Problemet Anecdotes de Suède.
Hist. Tidskr. 1923, s. 1—32.

1246. **Bæckström, Arv.,** Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814. Ett bidrag till svensk stadsbyggnadshistoria. Akad. avh. [Göteborg.] 203 + (2) s. + 110 pl. Sthlm, Nordisk Rotogravyr. Pr. 18 kr.

1247. **Benson, Ad. B.,** Was Gustavus Vasa the first American drama?
Scandinavian studies and notes. Editor *A. M. Sturtevant.* 1921. Vol. 6, N:o 7.

1248. **Boëthius, Gerda,** Bergsmännen och den kyrkliga konsten i Dalarna. Ett bidrag till förståelsen av Dalarnas allmogekonst.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 27—31. Med 2 illustr. Ingår även i Hyllningsskrift till Gustaf Ankarcrona.

1249. **Boëthius, Gerda,** Konsthistoriska riktlinjer inom Västerås stift under 1600-talet.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 37—69. Med 23 fig.

1250. **Gustav Vasa-porträtt.**
Kung Gösta. Ett bildverk för Sveriges folk utgivet med anledning av 400-årsjubileet, s. 17—26. Med 10 portr.

1251. **Hahr, Aug.,** Läckö slott och andra De la Gardiska monumentalbyggnader i Västergötland. 201 + (1) s. Med 91 fig. Göteborg. Pr. 12 kr. 50 öre.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 18.

1252. **Hahr, Aug.,** Västerås domkyrka. Beskrivning och byggnadshistorik. Med 81 illustrationer. (7) + 136 s. 4:o. Västerås, Ivar Wennbergs bokh. Pr. 20 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

1253. **Hegardt, Hanna,** Studier i västsvensk kyrklig konst. Västsvenska kyrkotakmålningar från sextonhundratalets slut till omkring 1800. 144 s. Med 67 fig. i texten. Göteborg. Pr. 15 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 17.

1254. **Jacobson, G.,** Karl XIV Johan i svensk diktning. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1919.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1919—1922, s. 15—32.

1255. **Josephson, Ragn.,** Jean de la Vallées slottsförslag.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1923, s. 110—138. Med 25 fig.

1256. **Josephson, Ragn.,** Tessins slottsomgivning. 1.
Konsthistoriska sällskapets publikation 1922 (tr. 1923), s. 44—105 + 20 pl. s.

1257. **Lindblom, Andr.,** Fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige. Studier. 181 s. + 32 pl. Sthlm (tr. i Uppsala), Förf. Pr. 18 kr.
Innehåller bl. a.: Karolinska ryttarmonument i Stockholm; Karl XII som triumfator. En statyett av Guillaume de Grof; Gustaf II Adolfs monument i Stockholm; Houdon eller Lemoyne? Porträttbysterna av Gustav III:s franska väninnor.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 312 (16/12) af *Tor Hedberg;* i Svenska Dagbladet 1923, N:o 350 (24/12) af *Karl Asplund.*

1258. **Lindblom, Andr.,** Pierre-Hubert L'archevêques ryttarbild av Gustav Adolf. Några blad ur dess tillkomsthistoria.
Nationalmusei årsbok 1923. Årg. 5, s. 31—54. Med 9 fig.

1259. **Lundberg, E.,** Studier över renässansskulptur i Östergötland och angränsande trakter.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1921, s. 1—73. Med 2 vignetter o. 32 fig. i texten.

1260. **Porträtt,** Gustav Vasas.
Landstormsmannen 1923. Årg. 6, s. 131—133. Med 7 illustr.

1261. **Rydbeck, O.,** Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Mit Zusammenfassung in Deutscher Sprache. Avec un résumé en Français. (5) + 343 + (1) s. Med 244 fig. + 14 pl. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 25 kr.

1262. **Rydbeck, O.,** Lunds domkyrka. Till 800-årsminnet av det äldsta kryptaltarets invigning.
Ord och bild 1923. Årg. 32, s. 449—466. Med 17 illustr.

1263. **Rydbeck, O.,** Några synpunkter beträffande altaret i Lunds domkyrka.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 577—590. Med 9 fig.

1264. **Salvén, E.,** Bonaden från Skog. Undersökning av en nordisk bildvävnad från tidig medeltid. Akad. avh. 160 s. + 3 pl. Med 107 fig. 4:o. Sthlm, Gunnar Tisells förlag. Pr. 15 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 315 (19/11) af *H. Cornell.*

1265. **Schück, H.,** Histoire de la littérature suédoise. Traduite du suédois sur le manuscrit de l'auteur, avec avant-propos, par *L. Maury.* XXIII + 348 s. Paris, Ernest Leroux.
Bibliothèque scandinave.

1266. **Schürer von Waldheim, M.,** Karl XII:s bild på tyska glas.
Hvar 8 dag 1921—1922. Årg. 23, s. 137—138, 142. Med 7 bilder.

1267. **Sjöbeck, P.,** Anklagelseskriften mot »Tityrus» (Thomas Ihre) för bröllopskvädet »Confect vid Manfolckz Bordet».
Personhistorisk tidskr. 1922 (tr. 1923). Årg. 23, s. 185—192.

1268. **Sjöbeck, P.,** »Confect vid Manfolckz Bordet.» Ett lundensiskt bröllopskväde från karolinska tiden, med efterspel.
Boken. Något om böcker och boktryck. Utg. av Lunds grafiska faktorsförening, s. 15—26 + 1 facs. pl.

1269. **Wallin, S.,** Riddarholmskyrkan. En överblick efter den avslutade restaureringen.
Ord och bild 1923. Årg. 32, s. 1—22. Med 17 illustr.

1270. **Wrangel, E.,** De forna altarstiftelserna i Lunds domkyrka. 1—3.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 459—479.

1271. **Wrangel, E.,** Lunds domkyrkas konsthistoria, förbindelser och stilfränder. (6) + 364 s. Med 450 fig. + 15 pl. s. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 25 kr.

1272. **Wrangel, E.,** Konstverk i Lunds domkyrka. Med text. (1) + 87 + (1) s. Med 72 fig. + 48 pl. s. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 5 kr.

1273. **Wrangel, E.,** Symbolik i Lunds domkyrkas arkitektoniska utsmyckning. Tal vid minnesfesten den 17 september 1923 i anledning av domkyrkans 800-åriga jubileum.
Kristendomen och vår tid 1923. Årg. 18, s. 265—270.

1274. **Wåhlin, Th.,** Horologium mirabile Lundense. Det astronomiska uret i Lunds domkyra. Mit Deutscher Zusammenfassung, résumé en Français. XII + 217 s. Med 116 fig. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 12 kr.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

1275. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 4. Person- och ortsregister. IV + 488 s. Sthlm. Pr. 10 kr.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. II: 6.
D. 2: H. 3, 3: H. 4, 4 rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 329—336 af *K. Blomstedt.*

1276. **Almquist, J. E.,** Det processuella förfarandet vid ägotvist. Studier över jordabalkens 14 och 15 kapitel. Akad. avh. [Uppsala.] 242 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 10 kr.

1277. **Arenander, E. O.,** Om attungen i de nordiska landskapslagarna och dess innebörd. Föredrag vid Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala sammanträde den 6 april 1922. S. 17—46. Uppsala 1922.
Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1922—1924.

1278. **Brisman, Sv.,** Aktiebolaget Göteborgs bank 1848—1923. 223 + (3) s. + 17 portr. s. + 14 pl. s. Med 1 karta i texten. Göteborg.

1279. **Evers, Art.,** Den svenska brännvinslagstiftningens historia under frihetstiden till hattväldets fall. Akad. avh. [Uppsala.] XVI + 372 s. Med 7 tabeller. Lund, Gleerupska universitetsbokh. Pr. 5 kr. 50 öre.

1280. **Fontell, A. G.,** Om by i fornskifte och i »hambre». Föredrag vid Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors 1922.
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 167. Förhandlingar och uppsatser. 36. 1922 (tr. 1923), s. 91—100.

1281. **Forssel, Arne,** 1634—1934. En svensk förvaltningshistoria. Utkast till en disposition.
Från svenska statsförvaltningen 1923. Årg. 14, s. 43—50.

1282. **Gränström, P. O.,** Demokratiska företräden i svenskt samhällsskick.
Upsala 1922, N:o 189 (17/8).
Även i Föreningen Heimdals artikelserie 1922, N:o 13.

1283. **Grönberg, Arne,** Sveriges tjänstemän under frihetstiden.
Från svenska statsförvaltningen 1923. Årg. 14, s. 26—28.

1284. **Gullstrand, Ragn.,** Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet. Akad. avh. XVI + 156 s. [Med 6 bilagor.] Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

1285. **Hallendorff, C.,** Svenska brandtarifföreningen 1873—1923. Minnesskrift vid föreningens femtioårsjubileum. 237 + (1) s. + 3 portr. s. Sthlm, Sv. brandtarifföreningen. Pr. 35 kr.

1286. **Hansson, Sigfr.,** Den svenska fackföreningsrörelsen. 335 s. Sthlm, Tidens förlag. Pr. 3 kr. 75 öre.
Landsorganisationens skriftserie. 9.

1287. **Heckscher, Eli F.,** The continental system. An economic interpretation. XVI + 420 s. Ed. by *Harald Westergaard.* Oxford 1922.
Rec. i Revue critique d'historie et de littérature 1923, s. 275—276 af *Eug. Welvert.*

1288. **Herlitz, N.,** Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet. Föredrag vid stadshistoriska nämndens sammanträde i Göteborg 2 aug. 1923.
Sv. stadsförbundets tidskr. 1923. Årg. 15, s. 341—350.

1288 1/2. **Herlitz, N.,** Utredning angående vissa spörsmål rörande städernas domstolsväsen. På offentligt uppdrag verkställd. 164 s. Sthlm.
Statens offentliga utredningar 1923: 6. Justitiedepartementet.
Rec. i Svenska stadsförbundets tidskr. 1923. Årg. 15, s. 225—234 af *H. G. F. Sundberg* under titel: Städerna och deras magistrater.

1289. **Holmbäck, Å.,** Äldre inteckningsrätt. (Se N:o 202.)
Hist. tidskr. 1923, s. 71—80.

1290. **Hur** Sverige regeras. Af *Junius.*
Svensk tidskr. 1923, s. 85—100.

1291. **K[ihlber]g, L.,** Politiska processer och kättardomar. Några äldre rättsfall apropå Kabbarpsaffären.
Dagens Nyheter 1923, N:o 265 (30/9).

1292. **Myrberg, Isr.,** Ytterligare några spörsmål rörande konungens amnestirätt enligt svensk statsrätt.
Statsvetenskaplig tidskr. 1922. Årg. 25, s. 14—32.

1293. **Naumann, E.,** Om riksdagsbesvären och formerna för deras behandling.
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 167. Förhandlingar och uppsatser. 36. 1922 (1923). Svenska filolog- och historikermötet i Helsingfors den 17—19 augusti 1922, s. XIX—XXIII.

1294. **Schalling, E.,** Den svenska förvaltningens rötter.
Statsvetenskaplig tidskr. 1923, Årg. 26, s. 1—18.

1295. **Schäfer, D.,** Die Sundzoll-Tabellen.
Hansische Geschichtsblätter 1923. Bd 28, s. 162—164.

1296. **Strömbäck, Dag,** Helsingelagen.
Helsingerunor. Hembygdsorgan för helsingarne 1921. Årg. 1, s. 72—74.

1297. **Sundberg, H. G. F.,** Polisen och städernas självstyrelse.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 56 (27/2).

1298. **Varenius, O.,** Några randanmärkningar till 1809 års regeringsform. Med anledning av prof. R. Malmgrens grundlagsedition. 2.
Svensk juristtidning 1922. Årg. 7, s. 372—382.

1299. **Wessén, Elias,** Birca och bjärkörätt.
Namn och bygd 1923. Årg. 11, s. 135—178.

Bibliografi.

1300. **Arkivforskningar,** Generalstabens, i Estland och Lettland sommaren 1922.
Meddelanden från kungl. krigsarkivet. [II.] 3, s. 3—18.

1301. **Bååth, L. M.,** Sverige och Vatikanen. Det påvliga arkivet en guldgruva för svensk medeltidsforskning. Om arbetena för utgivandet av Acta pontificum Svecica.
Dagens Nyheter 1923, N:o 265, Bihang till söndagsnumret (30/9).

1302. **Cederberg, A. R.,** Muistinpanoja suomalaisista aineksista Bergiuksen kopiokokoelmassa Ruotsin tiedeakatemian arkistossa. [Anteckningar om afskrifter rörande Finland i den Bergianska samlingen i svenska Vetenskapsakademiens arkiv.] 60 s. Helsinki.
Särtryck ur Historiallinen Arkisto. T. 30.

1303. **Collijn, I.,** Bokföraren Laurentz Albrecht i Lübeck. Några bidrag till hans förbindelser med Sverige och Danmark.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 171—176. Med 2 fig.

1304. **Collijn, I.,** Det äldsta svenska trycket? Ett nyfunnet Remigiusfragment.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 3—23 + 3 pl.

1305. **Herlitz, N.,** Stadshistorisk revy 1922. 10 s. Sthlm, Nord. bokh. Pr. 50 öre.
Särtryck ur Svenska stadsförbundets tidskr. 1923.

1306. **Jacobson, G.,** Nyare memoarlitteratur från Karl Johanstiden. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1921.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1919—1922, s. 50—65.
De arbeten som omnämnas äro: H. Reuterdahl, Memoarer; Anteckningar och brev från Carl Johans-tiden. Ur landshövdingen greve Hans Wachtmeister den äldres papper; Presidenten S. A. Leijonhufvuds Minnesanteckningar.

1307. **Kohfeldt, G.,** Briefwechsel Schwedischer und Dänischer gelehrten mit dem Rostocker Orientalisten O. G. Tycksen 1753—1816.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 98—102.

1308. **Krig,** Sveriges, åren 1611—1648. Generalstabens historiska forskningsarbeten i Finland, Estland och Lettland sommaren 1922.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 290 (25/10).

1309. **Laurin, Carl,** P. A. Norstedt & Söner. Jubileumsskrift 1823—1923. 105 + (3) s. + 53 pl. s. Med 2 illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. inb. 30 kr. Tr. i 2,000 exemplar.

1310. **Leijonhufvud, K. K:son,** Domkyrko-boktryckeriet i Strängnäs och dess boktryckare. 1. 1622—1699.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. [H.] 18, s. 5—66. Med 4 facs. pl. i texten.

1311. **Lövgren, Birg.,** Handlingar rörande Blekinge i Uppsala universitets handskriftssamlingar.
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 172—180.

1312. **Samlingen,** Döbelnska.
Meddelanden från kungl. krigsarkivet. [H.] 3, s. 19—63.

1313. **Sandström., Jos.,** Landsarkivens samlingar som kulturhistoriskt material.
Rig 1922, s. 136—148.

1314. **Sandström, Jos.,** Ur landsarkivens gömmor. Kulturhistoriska källstudier. 1—2.
Upsala 1922, N:o 134 (13/6), 185 (14/6).

1315. **Schück, H.,** Den svenska förlagsbokhandelns historia. D. 1. [Till 1718.] 249 + (2) s. 2. [Efter 1718.] 467 + (4) s. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr.
Festskrift på uppdrag av P. A. Norstedt & Söner i anledning av dess 100-årsjubileum 1923.

1316. **Schück, H.,** Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 69—73.

1317. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1901—1920. Systematisk förteckning över skrifter och uppsatser som röra Sveriges historia utkomna från och med 1901 till och med 1920. XI + 835 s. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. för medlemmar af Hist. föreningen 12 kr., i bokhandeln 20 kr. Arbetet är tryckt i en upplaga om 800 exemplar, av vilka 25 äro numrerade och tryckta på bättre papper.

Skrifter utgivna av Svenska historiska föreningen. 3.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 232 ($^{28}/_{8}$) af *Carl Grimberg;* i Stockholmstidningen 1923, N:o 241 ($^{6}/_{9}$) af *Axel Nelson;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1923, N:o 212 ($^{12}/_{9}$) af *K. P[etersson];* i Hist. Tidskr. 1923, s. 301—304 af *L. Stavenow;* i Hist. tidskr. för Finland 1923. Årg. 8, s. 94—95; i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 200—206 af *S. E. Bring;* i Svenska Dagbladet 1923, N:o 208 ($^{4}/_{8}$) af *N. Ahnlund.*

1318. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1922. 40 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1923. 150 separatexemplar, därav 100 för bokhandeln. Sthlm, Fritze. Pr. 2 kr.

1319. **Simonsson, I.,** Erik Dahlbergs arkiv.
Meddelanden från svenska riksarkivet 1923. Ny följd. 1: 54—56, s. 272—323.

1320. **Wieselgren, O.,** Martinus Brunnerus' stambok.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 86—88.

Topografi.

1321. **Ahnlund, N.,** Bygde sten. Till det svenska riksterritoriets historia. 1—2.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 240 ($^{5}/_{9}$), 241 ($^{6}/_{9}$).

1322. **Ahnlund, N.,** Härnösand. 1. Stadens äldsta utveckling.
Gamla svenska städer. H. 7, s. XIV—XXVI. Med 6 fig. 4:o.

1323. **Ahnlund, N.,** Svinnegarns källa.
Rig 1922, s. 59—76.

1324. **Almgren, O.,** Sägnen om Sigtunaporten i Novgorod.
Från det gamla Sigtuna, s. 65—71. Med 2 fig.
Även i Upplands fornminnesf. tidskr. 1922—23. H. 37.

1325. **Alner, Hj.,** Rättviks sockens gränsstrid med Mora och Orsa socknar. (Leksand, Rättvik, Boda mot Mora, Orsa, Ore.)
Julbok för Wästerås stift 1923. Årg. 18, s. 119—131.

1326. **Alner, Hj.,** Särna och Idre socknars införlivande i Västerås' stift.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 308—325.

1327. **Alving, Hj.,** Genom seklernas Uppsala. 141 + (1) s. Med många illustr. i texten. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 3 kr. 50 öre.

1328. **Anderson, Alb.,** och **Tell, A.,** Varbergs fästning. Till besökandes tjänst. 56 s. + 1 karta. Med flera illustr. i texten. Varberg (tr. i Göteborg), Lundgrens bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

1329. **Andersson, Gust.,** En episod ur Gagnefs och Mockfjärds krönika från Johannes Rudbeckius' tid.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 206—211.

1330. **Beckman, Nat.,** Norra Hallandsgränsen. 1—3.
Namn och bygd 1923. Årg. 11, s. 17—24.

1331. **Beckman, Nat.,** Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast. 2:a uppl. 121 s. Med 1 karta i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 4 kr. 25 öre.

1332. **Berggrén, P. G.,** Vårt Bohuslän. Läsebok i hembygdskunskap. 230 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Uddevalla, J. F. Hallmans bokh. Pr. 3 kr. 50 öre.

1333. **Blomberg, Assar,** Socknarna Gökhem, Marka och Sörby. Anteckningar. Med 8 illustrationer. 64 s. Falköping, Förf. 1920.

1334. **Bodman, Gösta,** Göteborgs äldre industri. (3) + 389 s. + 24 grafiska tabeller + 2 pl. s. Med många illustr. i texten. Göteborg. Pr. 24 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 9.

1335. **Bohlin, E.,** Ur krönikeboken. Drag av Över-Torneå församlings historia.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1923. Årg. 10, s. 44—60. Med 8 illustr.

1336. **Bolin, Gunnar,** Stockholms häfdatecknare förr och nu.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1923, s. 84—109. Med 1 bilaga.

1337. **Bring, S. E.,** När Göta kanals västgötalinje invigdes. Ett hundraårsminne.
Stockholmstidningen 1922, N:o 256 (23/9).

1338. **Broman, Ol. Joh.,** Glysisvallur. Utgifven af Gestrike-Helsinge nation i Uppsala. H. 15. D. 3: 7. S. 481—560. Uppsala 1922. Pr. 1 kr. 75 öre häftet.

1339. **Bromé, Janr.,** Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia. Utgiven med bidrag ur Prytziska fonden i järnkontoret. 352 + (1) s. + 4 kartor. Med många illustr. i texten. Sthlm, Nordiska bokhandeln. Pr. 12 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 272, Söndagsbilaga (7/10) af Z—k—s [*Joh. Zak. Lindberg.*]

1340. **Bucht, G.,** Härnösand i forna dagar. Historiska skildringar. 45 s. Härnösand, Förf. Pr. 1 kr. 50 öre.
(Ur Härnösands-Posten 1921 och 1922.)

1341. **Bucht, G.,** Härnösand under 1808—1809 års krig. Ett blad ur vår stads historia.
Landstormsmannen. Sveriges landstormsförenings centralförbunds tidskr. Jubileumsnummer 1907—1922, s. 1—8. Med 5 illustr. 4:o.

1342. **Carlgren, W.,** Härnösand. 2. Stadens utveckling från gustaviansk tid.
Gamla svenska städer. H. 7, s. XXVI—XXIX. 4:o.

1343. **Carlquist, G.,** Torg och adelgata. Ett kapitel ur de danska — och skånska — städernas historia.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 273 (8/10).

1344. **Cederström, Eug.,** Kristianstad i äldre tider. Anteckningar. 79 + (1) s. Med många illustr. i texten. Kristianstad (tr. i Malmö), Hj. Möllers bokh. Pr. 3 kr.

1345. **Dahlman, Axel,** Gamla gymnasiehuset i Karlstad.
Värmland förr och nu 1923. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening. [H.] 21, s. 8—56. Med flera illustr. i texten.

1346. **De Brun, Fr.,** Holmiana et alia. Bd 2: H. 2—3, 3: H. 1—3, 4: H. 1—3. Fol.
Detta arbete är duplicerat med skrivmaskin i 50 exemplar. (Sthlm, Skrivbyrån Duplic.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 143 (30/5) af *N. Östman.*

1347. **De Ron, C. F.,** En gammaldags församling. [Häggdånger.]
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok. 1923, s. 15—30. Med 1 illustr.

1348. **Dybeck, W.,** Rankhyttan. Ett av vårt lands äldsta historiska minnen. Nu hem för skogsvårds- och lantbruks-skötsel i Dalarna. Föredrag...
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 62—66. Med 1 illustr.

1349. **Edlund, Gust.,** Malmö hamn åren 1775—1922. Anteckningar nedskrivna i september 1922. 58 s. + 1 pl. + 8 bilagor (kartor). Med 43 fig. i texten. 4:o. Malmö 1922.
Malmö hamndirektion.

1350. **Eklund, Th.,** Historiska krönikor från Roslagen. Samlade och utgivna. Saml. 1. 45 + (2) s. Norrtelje, Ehrengrens bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

1351. **Ennes, B. A.,** Det gamla fylkeskonungariket Finnheden. Utg. år 1809. 52 s. + 6 pl. Sthlm (tr. i Växjö), Björck & Börjesson. Pr. 1 kr. 50 öre.
Småländska hembygdsböcker utgivna av *N. Werner*. 2.

1352. **Erixon, Sig.,** Norrländska kyrkstäder.
Gamla svenska städer. H. 7, s. XXX—XXXIII. 4:o.

1353. **Ewald, Vict.,** Från hembygden. Studiebidrag till Östra Karups kyrkas historia. 184 s. Med 45 fig. i texten. Halmstad, A. E. Rittfeldts bokh. Pr. 4 kr.

1354. **Falk, Erik,** Några anteckningar om Säfsnäsbygdens historia.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 281—307.

1355. **Festin, E.,** Hackås kyrka. Ur föredrag vid den nyrestaurerade kyrkans invigning den 2 dec. 1923.
Jämten 1923. Årg. 17, s. 113—128 + 7 pl. s. Med 19 illustr. i texten.

1356. **Festin, E.,** Rödöns kyrkas brand.
Jämten 1923. Årg. 17, s. 109—112. Med 2 illustr.

1357. **Fischer, E.,** Göteborgs landerier. Med en historisk inledning av *H. Almquist*. 233 + (1) s. Med 132 fig. Göteborg. Pr. 18 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 13.

1358. **Forsslund, K.-E.,** Med Dalälven från källorna till havet. D. 1. Bok 10. 194 s. 11. 193 + (1) s. Med många illustr. 4:o. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr. 50 öre boken.
1: 10. Bjursås och Ål. 1: 11. Ljura och Gagnef.

1359. **Forsslund, K.-E.,** Gamla broar och nya.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 89—95. Med 4 fig.

1360. **Fredberg, C. R. A.,** Det gamla Göteborg. Skildringar, lokalhistoriska anteckningar, kulturdrag, sägner, historietter, anekdoter, personalia, porträtter, interiörer samt vyer af gamla hus, gårdar och gator. H. 37—73. Bd 2. S. 353—893 + (1) s. 3. 640 s. Med många illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber 1921—23. Pr. 1 kr. häftet.

1361. **Friesen, O. v.,** Rasbobygden och dess namn. Några bebyggelsehistoriska funderingar.
Upsala Nya Tidning. Julnummer 1922, s. 1—4. Med 5 fig.

1362. **Friesen, O. v.,** Sigtunas ålder och uppkomst.
Upsala Nya Tidning. Julnummer 1921, s. 4—5.

1363. **Friesen, O. v.,** Om staden Sigtunas ålder och uppkomst.
Från det gamla Sigtuna, s. 33—64. Med 1 karta.
Även i Upplands fornminnesf. tidskr. 1922—23. H. 37.

1364. **Från** det gamla Sigtuna. Uppsatser av *Gustaf Hallström, Bengt Thordeman, Otto von Friesen* och *Oscar Almgren.* 71+(1) s. Med flera illustr. i texten. Uppsala, Upplands fornminnesf. förlag. Pr. 4 kr.
Särtryck ur Uppl. fornminnesförenings tidskr. II. 37.

1365. **Frödin, Otto,** Alvastra under medeltiden. Undersökningarna år 1920. — Undersökningarna vid Alvastra år 1921.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1921, s. 74—84. Med 7 fig.; 1922, s. 49—50.

1366. **Furuskog, Jalm.,** Asphyttan, Värmlands äldsta järnbruk. Några drag ur dess historia. 2.
Värmland förr och nu 1921. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesf. II. 19, s. 29—57. Med 1 illustr. i texten.

1367. **Garfvé, Axel,** Ur Vika sockens historia.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 326—335.

1368. **H[agander], [J.],** Från Norra Wadsbo härad. Etnografiska notiser. 65+(1) s. Sköfde, Isakssonska boktryckeriaktieb. Pr. 3 kr.

1369. **Haglund, And.,** En borg, som ingen kunnat erövra. [Bohus.]
Haglund, A., och *Hagnell, A.*, Bohuslän, s. 286—296.

1370. **Haglund, And.,** Bohusläns äldsta stad. [Kungälv.]
Haglund, A., och *Hagnell, A.*, Bohuslän, s. 273—286.

1371. **Haglund, And.,** och **Hagnell, A.,** Bohuslän. En bok för skola och hem. Under medverkan av olika författare. 379+(1) s. Med många illustr. i texten. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr. 50 öre.
Gleerups böcker för hembygdsundervisning. N:o 7.

1372. **Hagström, Victor,** Bilder från det medeltida Söderköping.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1922, s. 11—24. Med 1 fig.

1373. **Halfvarsson, Hans,** Från land och strand vid Ljunga älv. Berättelser om strid med björnar och andra underbara händelser. X + (2) + 124 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

1374. **Hallberg, B.,** Om staden Brätte i Västergötland, dess uppkomst och undergång. (1) + 47 s. Med 4 bilagor. Linköping 1922. Pr. 3 kr. Tr. i 150 exemplar.

1375. **Hallenborg, J. F.,** Inlands Fräkne och Torpe härader genom tiderna. Några drag ur deras historia. Med 45 illustr. i texten. 211 s. Uddevalla, J. F. Hallmans bokh. Pr. 5 kr.

1376. **Hallström, Gustaf,** Det hedniska Sigtuna. Ett fragmentariskt bidrag till Sigtunaforskningen.
Från det gamla Sigtuna, s. 1—13. Med 7 fig.
Äfven i Upplands fornminnesf. tidskr. 1922—23. H. 37.

1377. **Hammarskjöld, Hugo,** Tuna kyrka.
Linköpings stifts julbok 1923. Årg. 18, s. 101—109. Med 4 illustr.

1378. **Heckscher, Eli F.,** Den ekonomiska innebörden av 1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar.
Hist. Tidskr. 1923, s. 309—350.

1379. **Hedwall, And.,** Boken om Hörröd. Illustrerade hembygdsskildringar. 137+(1) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Skandinaviska tryckcentralens förlag 1922. Pr. 5 kr.

1380. **Herdin, K. W.,** 1766 års brand i Upsala.
Upsala. Julnummer 1922, s. 2—3. Med 1 fig.

1381. **Historia,** Sundsvalls. På uppdrag af Sundsvalls stadsfullmäktige utg. af *N. Ahnlund.* D. 4. 143 s. Porträttgalleri, samlat av *B. Löfgren.* Med många portr. i texten. Sundsvall (tr. i Uppsala), J. Sunessons bokh. 1922. Pr. 7 kr. 50 öre. (Se N:o 280.)

1382. **Hofberg, Herm.,** Beskrifning öfver Örebro stad och land.
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1923. [H.] 8, s. 36—68. Med flera illustr. i texten.

1383. **Holmberg, G.,** Beskrivning till karta över Karlskrona år 1727.
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 13—18. Med 1 karta.

1384. **Hülphers, Abrah. Abr:son,** Beskrivning över staden Trosa. Om arbetad från originalupplagan och försedd med biografi över författaren av *Ivar Nilsson.* 35 s. Trosa, Ivar Nilsson. Pr. 1 kr. En bibliofiluppl. i 175 numrerade exemplar. Pr. 5 kr.

1385. **Hult, Hugo,** Hakunge fordom och nu. 55 s. + 4 pl. + 1 karta. Sthlm 1922. Tr. såsom manuskript.

1386. **Hult, Hugo,** Ett hundraårsminne. Åkers kanal. 22 s. Sthlm 1922. Tr. såsom manuskript.

1387. **Humble, Ol. Abr.,** Blad ur Gnarps sockens historia. Diverse ur kyrkoarkivet etc. 167 + (1) s. Med 8 illustr. i texten o. 3 sidor bomärken. Häfverö (tr. i Hudiksvall), Förf. 1922. Pr. 3 kr.

1388. **Hur** byarna styrdes 1758. 1. Byåldermannen — den tidens kommunalkamrer. 2. När åkern skulle köras och slåttern kom. Af *E. A.*
Helsingerunor. Hembygdsorgan för helsingarne 1921. Årg. 1, s. 40—41, 68—70.

1389. **Hörstadius, Sv.,** Ekolsund och Hjälstaviken.
Svenska turistföreningens årsskrift 1923, s. 258—272. Med 15 illustr.

1390. **Isberg jun., A. U.,** Handbok med uppgifter och förklaringar till A. U. Isberg seniors historiska karta över Malmö stad av år 1875. 2:a uppl. utgiven 1922. 1116 s. + 4 kartor + kartan över Malmö. Malmö, Cronquists bokh. Pr. 25 kr. hos förf., i bokhandeln 40 kr.

1391. **Jacobson, G.,** Näfveqvarns bruk under 300 år (1623—1923). 43 s. + 16 pl. s. Sthlm, Norstedt.

1392. **Jonæ, A. S.,** och **Werner, N.,** Berga kyrkas hundraårsfest 1:sta söndagen i advent år 1921. Några minnesblad. 63 s. Med flera illustr. i texten. Ljungby, N. Werner Lagan 1922. Pr. 1 kr.
S. 45—54: *Larsson, K. A.,* Berga kyrka. Kort historik.

1393. **Johnsson, P.,** Ifö. En av Skånes vackraste och minnesrikaste platser.
Lunds stifts julbok 1923, Årg. 15, s. 93—105. Med 3 illustr.

1394. **Jonsson, Ragn., Witzell, Hug.,** och **Svenson, Nat.,** Karlshamn. Asarum. Ett bidrag till hembygdens kännedom. 114 s. + XL s. annonser + 1 karta. 83 bilder i texten och några illustr. utom de numrerade bild. Karlshamn, E. G. Johanssons boktr. Pr. 2 kr.

1395. **Kalén, Joh.,** Djursten—Hjulsten.
Vår bygd 1923. Utgiven av Hallands hembygdsförbund. Årg. 8, s. 18—20.

1396. **Kalén, Joh.,** Gamla gränsmärken utefter Viske härads Västgötagräns.
Vår bygd 1923. Utgiven av Hallands hembygdsförbund. Årg. 8, s. 1—4. Med 1 illustr. o. 1 karta.

1397. **Karlsson, J. A.,** Sörmländska slott och gårdar. Anteckningar och minnen. D. 1. 108 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Enstaberga (tr. i Nyköping), Förf. Pr. 2 kr. 50 öre.

1398. **Kjellberg, C. M.,** Upsala kungsgård under Gustav Vasa.
Upsala Nya tidning 1922, N:o 8281 B (23/12).

1399. **Kjellberg, Sv. T.,** Aktuella forskningsuppgifter inom städernas byggnadshistoria. Föredrag hållet vid stadshistoriska nämndens sammanträde den 12 december 1922.
Svenska stadsförbundets tidskr. 1923. Årg. 15, s. 9—20. Med 10 fig.

1400. **Kjellberg, Sv. T.,** Skänninge marknadsgata. Ett bidrag till kännedomen om de svenska inlandsstädernas äldsta stadsplaneelement.
Gamla svenska städer. H. 7, s. 1—XIII. Med 6 fig. 4:o.

1401. **Kjellberg, Sv. T.,** Västerås under Johannes Rudbeckii tid.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 171—205. Med 12 fig.

1402. **Kjellström, Joh.,** Gripsholm. Slottet. Staden.
Tidskr. för det svenska folkbildningsarbetet 1923. Årg. 11, s. 76—118. Med 45 bilder.

1403. **Lagergren, Helm.,** Luleå silververk.
Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskr. 1922. H. 1, s. 62—95. Med 1 karta o. 1 illustr. i texten.

1404. **Landstingsakter,** Ångermanlands, 1628—1644. Med understöd af Västernorrlands läns landsting utgivna av *Joh. Nordlander.* VI + 125 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Fritze. Pr. 3 kr.
Norrländska samlingar utgivna av *Joh. Nordlander.* II. 10.

1405. **Larsen, Hj.,** Qvantenburg.
Dalia. Tidskr. för hembygdsrörelsen på Dal 1922. Årg. 1, s. 35—43. Med 5 fig.

1406. **Larsson, Karl Otto,** Byggnadsresterna i Arsenalsgatan spetälskesjukhus? Det medeltida S:t Görans hospital, ej medeltidskyrkan.
Dagens Nyheter 1923. N:o 322 (26/11).

1407. **Larsson, Ludv.,** Ur Växjö gamla biskopsgård.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 88—102.

1408. **Lilienberg, Alb.,** Göteborgs stadsplaner och bebyggande. Historik och framtidsperspektiv.
Svenska stadsförbundets tidskr. 1923. Årg. 15, s. 201—208. Med 7 bilder.

1409. **Lind, Carl,** Engelholms största olycksdag. Ett minne från 1800-talets början.
Skåne. Årsbok 1923, s. 118—125.

1410. **Lind, Ivan,** Göteborgs handel och sjöfart 1637—1920. Historisk-statistisk översikt. 260 s. Göteborg. Pr. 15 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 10.

1411. **Lindal, Har.,** Anteckningar om Trälleborg. Till hembygdsundervisningens tjänst. 29+(2) s. Trälleborg, Förf. Pr. 60 öre.

1412. **Lindqvist, Sune,** Gamla Uppsala.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 96—102 + 1 pl. Med 2 fig.

1413. **Lindroth, Hj.,** Malepert och Marstrand. En namnundersökning.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1922 (tr. 1923), s. 37—44. Med 3 fig.

1414. **Lindstam, Ragn.,** Huskvarna krönika. En historik över Huskvarnabygden och dess äldre släkter. H. 1—6. 144 s. Med många illustr. i texten. 4:o. Huskvarna, Huskvarna kyrkliga ungdomskrets. Pr. 1 kr. 25 öre häftet.

1415. **Lund** på 1690-talet. 1691 års sjättepenningslängd med upplysande anmärkningar utgiven av *G. Carlquist.* 1. Klemens och Drottens rotar. 48 s. + 1 karta. 4:o. Lund, Utg. Pr. 3 kr.
Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund. 5.

1416. **Löfgren, E.,** Det gamla Njurunda. Studier i hembygdskunskap för hemmet och skolan. D. 1. 455 s. Med många illustr. i texten. Sundsvall, Flammén & Westerlund. Pr. 8 kr. 50 öre.

1417. **Lövgren, Birg.,** I Karlskrona år 1703. Ur en otryckt resedagbok av *Jakob Möhlman.*
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 6—12.

1418. **Magnevill, A.,** Dalarnes bergslag med särskild hänsyn till Grangärde församling.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 389—402.

1419. **Motala ström** från Vättern till Boren. Ett minnesalbum. Utgivet av Motala museiförening. 50 s. text + (1) s. + s. 53—134 planscher + (2) s. + 1 karta. Tv. fol. Linköping. Pr. 30 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.

1420. **Mårtensson, T.,** Ett gammalt torg och ett nytt konstverk. [Helsingborg.]
Skåne. Årsbok 1923, s. 175—184. Med 4 illustr.

1421. **Nerman, B.,** En utvandring från Gotland och öns införlivande med Sveaväldet. 70+(1) s. Med 71 fig.
Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 1923. D. 34. Tredje följden. D. 1: H. 4.

1422. **Nordén, Arth.,** Saga och sägen i Bråbygden insamlad och kommenterad. 175 s. Med flera illustr. i texten. Norrköping, Alfred Lundbergs bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

1423. **Nordenström, Magn. N.,** Utkast till beskrifning öfwer Stöde socken vid Medelpads södra ådal belägen, författad 1769—. Första uppl. till trycket befordrad år 1894 af *Joh. Nordlander.* 2:a tillökade uppl. redigerad år 1923 af *N. J. Gustaf Wide.* Utgifven af Stöde gille. 80 s. Sundsvall (tr. i Sthlm), P. Ledins bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

1424. **Nordström, Ludv.,** Från det gamla Härnösand.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 81, Söndagsbilaga (24/3).

1425. **Norelius, C.,** Ur Lunds domkyrkas historia. 124+(1) s. Med flera illustr. i texten. Lund (tr. i Malmö), Ph. Lindstedts universitets-bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

1426. **Nylander, Fr.,** Bohusläns huvudstad. En krönika om Uddevalla.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 321, Söndagsbilaga (25/11).

1427. **Näsmark, Joh.,** Sala stad. Bidrag till dess historia. (5) + 381 s. + 1 karta + 25 pl. s. Med många illustr. i texten. 4:o. Sala, Drätselkammaren. Pr. 12 kr.

1428. **Olán, E.,** Bohus fästning och Kungälvs stad. Kort historik samt vägledning för turister. 76 s.+1 karta. Med många illustr. i texten. Sthlm (tr. i Uddevalla), Seelig & C:o. Pr. 1 kr. 50 öre.

1429. **Olán, E.,** Marstrands historia, krigsminnen och badortsliv. Med karta och bilder. 5:e genomsedda uppl. 166 s. Göteborg, Axel Björcks bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

1430. **Ortnamnen** i Göteborgs och Bohus län. D. 1. Ortnamnen i Sävedals härad jämte gårds- och kulturhistoriska anteckningar. XIX + 367 + (1) s. + 1 karta. Förordet är undertecknat *Hjalmar Lindroth.* Göteborg. Pr. 8 kr. 50 öre.
Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola.

1431. **Persson, Per,** Refsunds socken i Jämtlands län. Historiska och geografiska anteckningar samt dokumentavskrifter. Samlade och utgivna. 158 s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Sthlm (tr. i Östersund), Bokförlaget Nutiden. Pr. 4 kr.

1432. **Pira, Sig.,** Aspanäs. Ett Birgitta-minne. 38+(1) s.+4 pl. Tranås, Tranås-postens tryckeri. Pr. 2 kr. Tr. i 200 exemplar.

1433. **Planting-Gyllenbåga, G. H. W.,** och **Åkerhielm, E.,** Svenska gods och gårdar. Illustrerade herrgårdsskildringar. [D. 1.] 571 s. 4:o. Sthlm, Hasse W. Tullberg. Pr. inb. 40 kr.

1434. **Ramm, Axel,** Göteborgs donationer. Kort redogörelse. 301 + (1) s. Göteborg. Pr. 20 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 12.

1435. **Riddarhytte malmfält** i Skinnskattebergs socken, Västmanlands län. Beskrivning, utarbetad av kungl. kommerskollegium och Sveriges geologiska undersökning. VIII + 343 s. + 9 kartor. Med 121 fig. i texten och 8 bilagor. Fol. Sthlm, Nord. bokh. Pr. 12 kr.
Historik af *Harald Carlborg*, s. 139—196.
Kungl. kommerskollegium. Beskrivningar över mineralfyndigheter. N:o 1.

1436. [**Roman**], **C. G.,** Säters stad och sochn med dess tillhörigheter år 1759 upptecknade af C: G: R:***. Efter den i Säters kyrkoarkiv befintliga handskriften utgiven av *Carl-Axel Hallström*. 160 s. + 1 karta. 4:o. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1921. Pr. 10 kr.

1437. **Rosén, Joh.,** Warbergs historia författad och offentliggjord i Götheborgska magasinet 1759. Utgiven av *B. Möller*. 134+(1) s.+3 kartor. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr. 75 öre.
Svenska bygder i äldre beskrivningar. Med anmärkningar och register utgivna av *Jöran Sahlgren*. Halland. 2.

1438. **Rosman, Holg.,** Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. Bd 1. 371 s. + 1 karta. Med 120 illustr. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Sv. kyrkans diakonistyrelses förlag. Pr. 20 kr.
Kap. 2: Bo Jonsson (omkr. 1360—1386). — 3. Arfvet efter Bo Jonsson (omkr. 1386—1509).
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 28 (29/1) af *C. Hallendorff* under titel: Bo Jonsson Grip och Bjärka-Säbygodset.

1439. **Rylander, C.,** Ett pastorat som försvunnit. Häggums pastorat finnes ej mer till. En historisk återblick. 51+(1) s. Med flera illustr. i texten. Sköfde 1922.

1440. **Sahlgren, J.,** Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. 5. Om utbredningen av jordaboksnamnen på *-arp*, *-orp*.
Namn och bygd 1923. Årg. 11, s. 69—109. Med 9 fig.

1441. **Salvén, E.,** Från kyrkorna i Haaken Gullesons land.
Svenska turistföreningens årsskr. 1923, s. 85—100. Med 16 fig.

1442. **Samuelsson, Vilh.,** Strängnäs med omgivningar. 2:a uppl. 39 s. Med många illustr. i texten. Strängnäs, Oskar Eriksons bokh. Pr. 1 kr.

1443. **Sandahl, Joh. Gust.,** Oeconomisk berättelse om Askers socken i Närke. (I nytryck utg. av *P. Johnsson*.) 58 s. Örebro, Sven Berggren 1922. Pr. 5 kr. Tr. i 100 numrerade exemplar.

1444. **Sarauw, G. F. L.,** Syftet med Wärnschiöldhs karta över älvstranden på Hisingssidan. Ett bidrag till Göteborgs historia.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1922 (tr. 1923), s. 45—50.

1445. **Selinus, O.,** Piteå socken. En historik. 2.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1923. Årg. 10, s. 102—117. Med 4 illustr.

1446. **Simonsson, Ragn.,** Upplänningarnas kulturinsats. Tal vid hembygdsafton på Upplands nation den 18 februari 1923.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1923. Bd 9, s. 109—117.

1447. **Sjögren, Arth.,** Drottninggatan genom tiderna. Kulturhistoriska anteckningar. 197 + (2) s. Med 118 bilder i texten. 4:o. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 16 kr.

1448. **Slott,** Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. Ny följd. H. 32—45. H. 32. Södermanland. 4. S. 97—128. — 33. Småland. 4. S. 97—128+(2) s. — 34. Uppland. 3. S. 65—96. — 35. Södermanland. 5. S. 129—160. — 36 Uppland. 4. S. 97—128. — 37. Östergötland. 6. S. 161—192. — 38. Uppland. 5. S. 129—160. — 39. Södermanland. 6. S. 161—192. — 40. Uppland. 6. S. 161—176+(2) s. Halland. 2. S. 33—48+(2) s. — 41. Skåne. 7. S. 193—214+(2) s. Södermanland. 7. S. 193—200. — 42. Södermanland. 8. S. 201—232. — 43. Östergötland. 7. S. 193—224. — 44. Nerike. 4. S. 97—128. — 45. Västmanland. 3. S. 65—66+(2) s. Nerike. 5. S. 129—142+(2) s. Östergötland. 8. S. 224—258+(2) s. Södermanland. 9. S. 233—246+(2) s. Med många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Lundquist 1922, 23. Pr. 7 kr. häftet.
H. 32: Husby gård af *Eva von Post;* Berga och Ulfhäll af *G. Upmark;* 33: Christinelund och Ebbetorp af *G. Upmark;* Ulfsnäs af *E. Malmberg;* 34: Haga, Ekebyhof och Rastaborg af *E. Malmberg;* 35: Ulfhäll, Ekensholm och Ånhammar af *G. Upmark;* 36: Rastaborg, Fånöö och Signhildsberg af *E. Malmberg;* 37: Vadstena slott af *Aug. Hahr;* Adelsnäs af *G. Upmark;* 38: Signhildsberg och Strömsta af *E. Malmberg;* Höja af *Aug. Hahr;* 39: Ånhammar af *G. Upmark;* Nyköpings slott och residens af *Sv. T. Kjellberg;* 40: Höja af *Aug. Hahr;* Ådö af *E. Malmberg;* Hjuleberg och Susegården af *G. Upmark;* 41: Toppeladugård af *G. Upmark;* Sophiero af *Johnny Roosval;* Nyköpings slott och residens af *Sv. T. Kjellberg;* Fjellskäfte af *E. Malmberg;* 42: Fjellskäfte och Sponga af *E. Malmberg;* 43: Adelsnäs af *G. Upmark;* Norra Freberga af *W. Swahn;* Hylinge af *E. Malmberg;* 44: Laxö och Bålby af *E. Malmberg;* Örebro slott af *Aug. Hahr;* 45: Kohlswa, Hylinge och Gusum af *E. Malmberg;* Örebro slott af *Aug. Hahr;* Söderö och Södertuna af *G. Upmark.*

1449. **Stadsbyggnadsutställningen,** Internationella. Nordiska avdelningen: Danmark, Finland, Norge, Sverige. Katalog. Jubileumsutställningen i Göteborg 1923. VI+407+(1) s.+3 pl. Med många illustr. i texten. Göteborg.
Innehåller bl. a.: *N. Herlitz,* Städernas uppkomst och utveckling. Allmän översikt; *Sig. Erixon,* Lantliga bebyggelsetyper i Sverige; *Sig. Erixon* o. *Alv. Silow,* Äldre svenska bruksanläggningar i Uppland, Gästrikland och Dalarna; *G. Linden,* Städernas planläggning och lagstiftning i samband därmed efter 1850.

1450. **Stadshus,** Stockholms, vid dess invigning midsommarafton 1923. Beskrivning utarbetad på uppdrag av Stockholms stadsfullmäktige under redaktionell ledning av *Johnny Roosval* samt *Knut A. Tengdahl, Rob. Ekman, Henrik Kreüger* och *Gunnar Tisell.* D. 1. Historia och byggnadskonst. 157+(1) s.+86 pl. Med 26 fig. i texten. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Gunnar Tisells tekniska förlag. Pr. för hela verket 96 kr. Denna bok är tryckt i tvenne upplagor, varav en numrerad i 100 exemplar och en onumrerad i 1200 exemplar. Illustr. tryckta i Sthlm.
S. 13—28: *G. Bolin,* Rådhus och stadshus i Stockholm.

1451. **Stavenow, Åke,** Sjuttonhundratalets Upsala. Ett bidrag till stadens byggnadshistoria under frihetstiden.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1923. Bd 9, s. 147—216. Med 31 fig.

1452. **Stenbrohult** i forntid och nutid. Bidrag till en sockenbeskrivning utgifna av hembygdsföreningen Linné under redaktion av *Gotth. Virdestam.* 1. 126+(2) s. Med flera illustr. i texten. 2. 112+(1) s. Med flera illustr. i texten. Diö (tr. i Växjö), Utg. Pr. 3 kr. häftet.

1453. **Stockholmsbilder** från fem århundraden 1523—1923. Utgivna under redaktion av *G. Upmark. Arth. Sjögren, G. Bolin* och *Ragnar Josephson.* D. 1. Text. 79 s. + 1 pl. Med 28 fig. 2. Bilder. 336 s. Med 420 bilder. Fol. Sthlm (tr. i Uppsala), Gunnar Tisells tekniska förlag. Pr. inb. 90 kr. Utgivet i 2 uppl., af hvilka en numrerad i 150 exemplar.

1454. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 7. Redigeradt af *S. Wallin.* (6)+XXXIII s. + 73 pl. s.+73 textsidor till pl. 4:o. Sthlm, Generalstabens litogr. anstalt. Pr.: För subskribenter 14 kr. Lösa häften 16 kr.

455. **Sydow, A. v.,** Varnhems kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1923. Årg. 18, s. 96—108 + 1 pl. o. 8 illustr. i texten.

1456. **Södergren, A.,** Historiskt kartverk upprättat för jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Beskrivning. 29 s. Fol. Tr. i Göteborg. — Kartblad. 16 bl. Stor atlas fol. Kartorna tryckta i Sthlm. Göteborg, V. Wengelin. Pr. 200 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1923, N:o 265 (30/9) af *Gunnar Andersson.*

1457. **Söderlund, El.,** Engelholm.
Läsning för svenska folket 1922. H. 2, s. 57—80; 3, s. 18—25.

1458. **Thordeman, B.,** Från det äldsta Sigtuna. *Olof Palmes* grävning år 1915.
Från det gamla Sigtuna, s. 14—32. Med 10 fig. o. 1 karta.
Även i Upplands fornminnesf. tidskr. 1922—23. H. 37.

1459. **Tidstrand, J. H.,** Brandstorps kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1923. Årg. 18, s. 71—85. Med 9 illustr.

1460. **Toll, H.,** En gammal dansk kungsgård i Sverige.
Namn och bygd 1923. Årg. 11, s. 1—12.

1461. **Tunberg, Sv.,** Järnbäraland.
Ymer 1923. Årg. 43, s. 142—150.

1462. **Tänkeböcker,** Nya Lödöse, (1586—1621). Utgivna av *Sv. Grauers.* XXVII+715+(1) s. Göteborg. Pr. 28 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 6.

1463. **Ulander, Hugo,** Beskrivning av S:t Laurentii och S:t Drottens kyrkor i Söderköping. Med stöd av Söderköpings stad och S:t Ragnhilds gille. 135+(3) s. + 1 pl. o. 103+30 fig. i texten. 4:o. Söderköping, S:t Ragnhilds gille 1922. Pr. 10 kr.

1464. **Upmark, G.,** Rydboholm. Några ord om Gustav Vasas fädernegård.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 21—28+1 pl. Med 3 fig.

1465. **Vejde, Alb.,** Värend i krig. 1—2.
Stenbrohult i forntid och nutid. Utg. av *Gotth. Virdestam*, s. 23—57.

1466. **Vejde, P. G.,** Kronobergs läns herrgårdar under 1600-talet. Utkast till en översikt.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 57—87. Med 2 kartor o. 2 tabeller o. 4 illustr. i texten.

1467. **Vejde, P. G.,** Möckelsnäs. Några anteckningar om en gammal värendsk sätesgård.
Stenbrohult i forntid och nutid. Utg. av *Gotth. Virdestam*, s. 58—80. Med 3 illustr.

1468. **Virdestam, Gotth.,** Minnen från en gammal fädernegård. [Utnäs.]
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 22—38. Med 6 illustr.

1469. **Virdestam, Gotth.,** Stenbrohult.
Svenska turistföreningens årsskr. 1923, s. 233—245. Med 11 illustr.

1470. **Virdestam, Gotth.,** Ur Smålands medeltidshistoria. 1—2.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 39—50. Med 1 karta.

1471. **Walde, O.,** Blekingebilder i Uppsala universitetsbiblioteks planschsamling.
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 117—130. Med 5 fig.

1472. **Wennersten, O. V.,** En ny bok om Visby. Förord av professor *J. Roosval.* 3 kartor och 38 illustrationer. 2:a genomsedda uppl. (2)+92+(2) s. Visby, J. Ridelius bokh. 1921. Pr. inb. 2 kr.

1473. **Wetterholm, Fr.,** Falköpings kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1923. Årg. 18, s. 86—95. Med 5 illustr.

1474. **Wirde, Gottl.,** Kristianopel för 100 år sedan. Ur prosten *C. D. Ahlströms* anteckningar.
Blekinge-bygder 1923. Årg. 1, s. 101—116. Med 1 fig.

1475. **Wollin, Nils G.,** Kungsträdgården i Stockholm. 1.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1923, s. 37—83. Med 14 fig. o. 2 bilagor.

1476. **Wrangel, E., Hemberg, Eug., Kjellmark, K.,** och **Elgqvist, E.,** S:t Sigfrids källa vid Östrabo.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 144—153. Med 1 karta.

1477. **Åberg, N.,** Kalmar läns förhistoria. VI+(2)+178 s.+6 kartor. Med 329 fig. Kalmar (tr. i Uppsala), Hj. Appeltoffts bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.
Södra Kalmar län. 1.

1478. **Öhman, A.,** Lund förr och nu. Med 114 illustrationer och en större plankarta över staden. 2:a uppl. 160 s. Lund (tr. i Malmö), C. W. K. Gleerup 1922. Pr. 3 kr. 25 öre.

1479. **Östman, N.,** Rosenbad, Christopher Thiels badhus och andra historier från gamla Stockholm. VIII+140 s.+4 illustr. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr.

1480. **Johnson, Aman.,** Swedish contributions to American national life 1638—1921. 64 s. Med flera illustr. i texten. New York, Committee of the Swedish section of Americas making 1921.

Kulturhistoria.

1481. **Ahnlund, N.,** Medeltida gillen i Uppland.
Rig 1923, s. 1—24.

1482. **Ambrosiani, S.,** Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt.
Molæ chartariæ suecanæ. Svenska pappersbruksföreningens tjugufemårsskrift. Bd 1, s. 63—198 + 24 pl. o. 76 fig. i texten.

1483. **Andersson, A. P.,** m. fl., Lankasterskolor. Interiörer från Dalarne, Gästrikland, Uppland, Småland, Västergötland, Halland och Skåne. 169 + (3) s. + 1 hopvikt förteckning. Med 1 illustr. i texten. Lund, C. W. K. Gleerup 1922. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1922: Vol. 6.

1484. **Arill, D.,** Frieri och bröllop.
Västsvensk forntro och folksed, s. 143—156.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1485. **Arill, D.,** Vårhalvårets märkesdagar, arbetsliv och fester i Västsverige.
Västsvensk forntro och folksed, s. 9—30. Med 1 bild.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1486. **Atterling, C.,** Kavaljersliv i kolonien Nya Sverige. [Johan Printz.]
Svenska Dagbladet 1923, N:o 328, Söndagsbilaga (2/12).

1487. **Bagge, G.,** Ungdomsminnen från Östgötabygder. (5) + 178 s. + 1 portr. Linköping, Östgötens förlag 1922. Pr. 5 kr. 50 öre.

1488. **Bagge, P.,** Studentminnen och andra minnen från Uppsala 1869—1899. 81 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 25 öre.
Skrifter utgivna av Pedagogiska sällskapet i Stockholm.

1489. **Bannbers, O.,** Före eldhuset. En liten studie till det nordiska husets historia.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 9—19. Med 13 fig. Ingår även i Hyllningsskrift till Gustaf Ankarcrona.

1490. **Berg, Ruben G:son,** Skolgång och skolseder för 100 år sedan. Professor *Gustaf Svanbergs* minnen från Söderköpings trivialskola och Linköpings gymnasium.
Stockholmstidningen 1923, N:o 307, Söndagsbilaga (11/11).

1491. **Bergfors, G.,** Några bomärken från Lule och Pite lappmarker.
Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskr. 1922. H. 1, s. 47—50.

1492. **Boëthius, Axel,** Några anteckningar om lapparna i Dalarna, deras slöjd och skadliga djurfångst.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 20—26. Ingår även i Hyllningsskrift till Gustaf Ankarcrona.

1493. **Boëthius, B.,** Svensk brukshistoria. Några randanteckningar till den nyare litteraturen.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1923, s. 145—165.

1494. **Boëthius, Gerda,** Bidrag till det nordiska timmerhusets historia.
Ymer 1923. Årg. 43, s. 349—363. Med 13 fig.

1495. **Borries, H. K. v.,** Die Handels- und Schiffahrtsbeziehungen zwischen Lübeck und Finnland. Ein Beitrag zur Geschichte der Ostseewirtschaft. XIX+214 s. Jena.
Probleme der Weltwirtschaft. Schriften des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universität Kiel. Herausgegeben von *Bernhard Harms.* 36.

1496. **Broström, Dan.,** Anteckningar rörande Vänersjöfartens historia.
Hyllningsskrift tillägnad F. Vilh. Hansen på sextioårsdagen den 22 juni 1922, s. 268—282. Med 11 fig. och 2 tabeller.

1497. **Bugge, Alex.,** Livet på landeveien i grænsebygderne i Norge 200—250 år siden.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1923, s. 53—68.

1498. **Carlsson, Gottfr.,** Stockholms Helga Lekamensgilles handlingar: gillesboken. (Se N:o 352.)
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 84—90.

1499. **Cederblad, N.,** För 150 år sedan.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 324 ($^{28}/_{11}$).

1500. **Celander, Hild.,** Från midsommar till kyndelsmässa i västsvensk folksed.
Västsvensk forntro och folksed, s. 31—126.
Skrifter utgivna till Göteborg stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1501. **Celander, Hild.,** Sädesanden och den sista kärven i svenska skördebruk.
Folkminnen och folktankar 1920 (tr. 1921), Bd 7, s. 97—108.

1502. **Clemensson, G.,** Klippans pappersbruk 1573—1923. (3) + 335 s. 4:o. Lund, Berlings tr.

1503. **Curman, Sig.,** Kyrkorna såsom kulturminnesmärken.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 67—84 + 1 pl. Med 5 fig.

1504. **Danielsson, C.,** Striderna mellan Värmlands bruksägare och Göteborgs köpmän om utförseln av järn under slutet av 1600- och början av 1700-talen.
Jernkontorets annaler 1923. Årg. 107, s. 1—35.

1505. **Dokument** rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Utgivna av *S. Ambrosiani.* S. 81—390 + V + (1) s. Sthlm, Gunnar Tisells tekniska förlag 1920—23. Pr. 20 kr.
Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker. N:o 1: 2—5.

1506. **Eckermann, H. v.,** Några bilder från gammal och ny industriell Hälsingekultur.
Svenska turistföreningens årsskr. 1923, s. 101—128. Med 25 illustr.

1507. **Erixon, Sig.,** Bygdelag och samfundsliv för 400 år sedan enligt Olaus Magnus.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 29—41. Med 10 fig.

1508. **Erixon, Sig.,** Gården och familjen. Bidrag till belysning av storfamiljssystemets förekomst i Sverige.
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt $^{3}/_{3}$ 1921, s. 195—212.

1509. **Erixon, Sig.,** Hälsingarnas hem.
Svenska turistföreningens årsskr. 1923, s. 52—84. Med 34 illustr.

1510. **Erlandsson, Th.,** En döende kultur. Bilder ur gammalt gotländskt allmogeliv. (1)+284+(1) s. Visby, J. Ridelius bokh. Pr. 3 kr. 50 öre.

1511. **Fahlborg, Birg.,** Ett blad ur den svenska handelsflottans historia. (1660—1675).
Hist. Tidskr. 1923, s. 205—281.

1512. **Firle, Rud.,** Einfluss des Weltkrieges auf Schiffahrt und Handel in der Ostsee. 110 s. Berlin u. Leipzig 1922.
Socialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. v. Socialwissenschaftlicher Arbeitsgemeinschaft. Abt. 4: H. 2.

1513. **Fischer, E.,** Västsvenskt silver och västsvenska guldsmeder. 135 + (1) s. Med 111 fig. Göteborg. Pr. 15 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 14.

1514. **Floderus, M.** Prosten Matthias Floderus' teckning av Uppsalaprofessorerna 1809. Meddelad af *G. Carlquist.*
Personhistorisk tidskr. 1922. Årg. 23, s. 57—73.

1515. **Gaslander, J.,** Allmogens i Wästbo sinnelag, seder m. m. 97 s. + 2 pl. Sthlm (tr. i Växjö), Björck & Börjesson. Pr. 2 kr. 50 öre.
Småländska hembygdsböcker utgivna av *N. Werner.* 3.

1516. **Grimberg, C.,** Långt före rösträtten. Skildringar från svenska kvinnorörelsens barndomsår.
Dagens Nyheter 1923, N:o 258, Bilaga till söndagsnumret (23/9), 265, Bilaga till söndagsnumret (30/9), 279, Bilaga till söndagsnumret (14/10).

1517. **Gustafson, Hj.,** Byaliv i våra dagar.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1923, s. 164—178. Med 3 illustr.

1518. **Hagberg, K. V.,** Om västgötarne i forna tider. 128 + (1) s. Med 15 fig. Sthlm (tr. i Falköping), Fritze. Pr. 2 kr. 75 öre.

1519. **Hagberg, L.,** Några anteckningar om »smöjning».
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 3/3 1921, s. 171—182. Med 3 pl. o. 1 fig. i texten.

1520. **Hammarstedt, N. E.,** Svensk forntro och folksed. Ett jämförande utkast.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 53—64. Med 2 fig.

1521. **Handlingar** rörande Helga Lekamens gille i Stockholm. Utgivna av *I. Collijn.* 2—4. Erogata 1509—1528. XV + 158 s. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. 8 kr.
Kungl. bibliotekets handlingar. Bilagor. Ny följd 2: 2.

1522. **Haneson, Valdem.,** Bohusfisket. Avd. 1. Historisk översikt. 75 s. [S. 76—318 angår det nuvarande fisket.] Göteborg. Pr. 18 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 19.

1523. **Hansson, Sigfr.,** Bidrag till den svenska fackföreningsrörelsens historia. Stockholms bokbinderiarbetareförening. B. A. F. 1872—1922. X + 245 s. + 1 pl. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm (tr. i Göteborg), Stockholms bokbinderiarbetareförening 1922. Pr. 3 kr.

1524. **Hedberg, N.,** Ett celebert bergslagsbesök för hundra år sedan. 51 s. Med 1 portr. i texten. Örebro 1921. Pr. 3 kr.
Särtryck ur Blad för bergshandteringens vänner.
Sancte Örjens gille. Kulturhistoriska skrifter. N:o 2.

1525. **Heurgren, P.,** Husdjuren i västsvensk folktro och folksed.
Västsvensk forntro och folksed, s. 205—235.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1526. **Hofrén, M.,** Något om den norrländska allmogens handel och köpenskap.
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt ³/₈ 1921, s. 13—19.

1527. **Holm, T.,** När det var svenskarnes tur. (Handlar om nöden efter stora nordiska kriget.)
Läsning för svenska folket 1923: H. 3, s. 55—76.

1528. **Johnsson, P.,** Ur Göinge kyrkoböcker. Anteckningar. 44 s. Kristianstad 1922.

1529. **J[ohnsso]n, P.,** Offer- och midsommarkällor i Upland. Några anteckningar.
Upsala 1922, N:o 143 (²³/₆).

1530. **Johnsson, P.,** Trolldom och vidskepelse i Halland under 1600- och 1700-talen.
Vår bygd 1923. Utgiven av Hallands hembygdsförbund. Årg. 8, s. 28—33.

1531. **Kebon, Joh.,** En resa i Bergslagen år 1782. Dagboksanteckningar. Utgifna af *Herm. Sundholm.* 43 s. Med flera illustr. i texten. Örebro 1921. Pr. 3 kr.
Särtryck ur Blad för bergshandteringens vänner.
Sancte Örjens gille. Kulturhistoriska skrifter. N:o 1.

1532. **Kempe, E.,** Studier angående de svenska hushållningssällskapen med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område. Akad. avh. VIII+258+(1) s. Uppsala, Förf. Pr. 4 kr.

1533. **Keyland, N.,** Seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland. Några anteckningar från äldre tid.
Fataburen 1923, s. 94—108. Med 8 fig.

1534. **Klein, E.,** Midvinter och tjugondag.
Fataburen 1923, s. 44—66.

1535. **Krantz, Cl.,** Livet i Bohuslän under femtonhundratalet.
Haglund, A., o. *Hagnell, A.,* Bohuslän, s. 67—79.

1536. **Krok, Sam.,** Urshults pastorats inbyggares seder. Utg. år 1749. 52 s.+1 pl.+1 karta. Sthlm (tr. i Växjö), Björck & Börjesson 1922. Pr. 1 kr. 50 öre.
Småländska hembygdsböcker utgivna av *N. Werner.* 1.

1537. **Kuylenstierna, O.,** Svensk rokoko. Människor och dagligt liv. 343 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 9 kr. 50 öre.

1538. **Larsson, Karl Otto,** Huvudstaden och sjukhusfrågan. Historisk och organisatorisk studie jämte förslag till ett enskilt sjukhus i Stockholm av författaren och *Frans Bertil Wallberg.* VIII+303 s. +rättelser. Sthlm, Fritze 1922. Pr. 7 kr.

1539. **Lindqvist, Sune,** Hanga-drotten.
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt ³/₈ 1921, s. 105—112.

1540. **Lindskog, Carin,** Bröllopsdagar i Stockholm för 100 år sedan. Med morfarsmor på kronprins Oscars och prinsessan Josefinas bröllop. En skildring ur gamla brev.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 154, Söndagsbilaga (¹⁰/₆).

1541. **Lundqvist, M.,** Folklig sjukdomstro och läkekonst i västra Sverige.
Västsvensk forntro och folksed, s. 171—204.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1542. **Läroverksstadgar,** Sveriges allmänna, 1561—1905. Under fleras medverkan utgivna av *B. Rud. Hall.* [H]. 4—6. 1693, 1724 och 1807 års skolordningar. 122 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1922: Vol. 7.

1543. **Lövgren, B.,** Uppfostrans historia.
Hist. tidskr. 1923, s. 172—175.

1544. **Mannerfelt, Måns,** Norrland och dess färdvägar i äldre tider.
Norrlands försvar 1923, s. 32—47. Med 9 illustr.

1545. **Mannerfelt, Måns,** Smålands och Östergötlands vägar för 350 år sedan.
Svenska vägföreningens handlingar 1923. Årg. 10, s. 236—240.

1546. **Minnesblad** från Uplands nation 1. maj 1923. 24 s. 4:o. Uppsala, Uplands nation. Pr. 1 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: *Ragn. Simonsson,* Tal på hundraårsdagen av Uplands och Fjärdhundra nationers förening. Hållet vid minneslandskap å nationen den 9 april 1923.

1547. **Nilsson, Nils Gustaf,** Sjöfartens och skeppsbyggeriets utveckling. Norden.
Sveriges sjöfart. Utg. av *N. G. Nilsson* och *G. Åsbrink.* Sthlm 1921, s. 54—100. Med många illustr. i texten. 4:o.

1548. **Nordberg, Alb.,** Fogdehistorier från Luleå socken under 1500-talet. Utdrag ur planerad sockenhistoria.
Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskr. 1922. H. 1, s. 37—46.

1549. **Ohlander, Joh.,** Göteborgs folkskoleväsen i gamla dagar och i våra. En skolhistorik i anledning av Göteborgs stads 300-årsjubileum enligt uppdrag utarbetad. IX + 277 s. Med flera illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 7 kr.
Bidrag till Göteborgs folkskolors historia. 2.

1550. **Olán, E.,** Ostindiska compagniets saga. Historien om Sveriges märkligaste handelsföretag. Med 107 bilder. 2:a uppl. 176 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr. 75 öre.

1551. **Olsson, P. A.,** Rester av äldre allmogebyggnader i Urshults socken, Småland.
Rig 1923, s. 80—86. Med 9 fig.

1552. **Opera,** Gustaf III:s. Minnesskrift utgiven med anledning av Kungl. teaterns 150-årsjubileum 1773 $^{18}/_{1}$ 1923. 87 + (6) s. + 12 pl. s. Sthlm, Gunnar Tisells förlag. Pr. 5 kr.
S. 23—87: *Holg. Nyblom,* Gustaf III:s opera. Förutsättningar och tillkomst. En kort historik.

1553. **Roosval, Johnny,** Den 10 oktober, Sveriges första nationaldag. [Sankt Gereons dag.]
Svenska Dagbladet 1923, N:o 275 ($^{10}/_{10}$).

1554. **Rosén, Helge,** Död och begravning.
Västsvensk forntro och folksed, s. 157—170.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

1555. **Storskolan** i Kalmar. Minnen och hågkomster från Kalmar högre allmänna läroverk af förutvarande lärjungar. D. 1. Redaktörer: *Alb. Roosval* och *Wald. Swahn.* 371 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Kalmar (tr. i Sthlm), Hjalmar Appeltoffts bokh. Pr. 20 kr.
Innehåller bl. a.: *Hj. Alving,* Ur Kalmar läroverks äldre historia; *E. E. Areen,* Kalmar läroverks byggnadshistoria. Från tiden för Kvarnholmens bebyggande till våra dagar; *I. Collijn,* Stifts- och läroverksbiblioteket i Kalmar.

1556. **Sydow, C. W. v.,** Gudinnan Fröja i folktraditionen.
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 3/8 1921, s. 168—170.

1557. **Söderberg, Wern.,** Mäster Samuel i S:ta Clara.
Stockholmstidningen 1923, N:o 349 B, Julnummer (23/12).

1558. **Söderblom, Nath.,** Hemma i Hälsingland.
Svenska turistföreningens årsskr. 1923, s. 1—12.

1559. **T[iseliu]s, C. [A.],** Resor i Bohuslän på 1700-talet.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1922, N:o 116 (20/5), 233 (7/10).

1560. **Tufvesson, Th.,** I kärra och karet genom gångna tider. Anteckningar. Med klippta silhuetter av *Oskar Andersson.* 143 + (1) s. Malmö, Framtidens bokförlag. Pr. 5 kr.

1561. **Upmark, G.,** Stockholms guldsmedsämbetes »borax-fass».
Fataburen 1922, s. 97—108. Med 25 fig.

1562. **Vendel, Vald.,** Gymnasistlivet i Karlstad under det gamla gymnasiets sista tid 1840—1852.
Värmland. Värmlands hembygdsförbunds årsbok 1923. Årg. 1, s. 38—57. Med 1 illustr.

1563. **Warne, Alb.,** Swartziska friskolan i Norrköping och dess grundare. En skolhistorisk undersökning med anledning av friskolans 150-årsjubileum. 252 s. + 1 portr. 4:o. Sthlm (tr. i Linköping), Seelig & C:o. Pr. 10 kr.

1564. **Wessén, Elias,** Forntida gudsdyrkan i Östergötland.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1921, s. 85—147. Med 4 kartor.

1565. **Wessén, Elias,** Till de nordiska äringsgudarnas historia. (Se N:o 774.)
Namn och bygd 1922. Årg. 10, s. 97—118.

1566. **Wide, And. G.,** Några tidsbilder från Jämtland och Medelpad under 1800-talet.
Jämten 1923. Årg. 17, s. 49—64.

1567. **Widén, Joh.,** Om Jämtlands läns vägar (allmänna vägar och järnvägar). Återblick, nutidsläge.
Jämten 1923. Årg. 17, s. 9—25.

1568. **Williams, M. W.,** Social Scandinavia in the Viking age. X + (3) + 451 s. + 1 karta. Med 50 fig. New York, The Macmillan Company 1920.

1569. **Ågren, K.,** Lekar.
Västsvensk forntro och folksed, s. 127—142.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 15.

Kyrkohistoria.

1570. **Andersson, S.,** Något om Erik-Jansismen, särskilt dess verksamhet i Alfta.
Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1923, s. 86—100. Med 4 illustr.

1571. **Arner, And.,** Studier öfver svenska kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet. Akad. afh. VII + 231 + (1) s. Lund (tr. i Umeå), Gleerupska univ. bokh. Pr. 4 kr.

1572. **Bohlin, Torst.,** Religionsfrihetens genombrott i Sverige.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 40 (11/2).

1573. **Bring, J. Th.,** Ur vår svenska gudstjänsts historia.
Linköping stifts julbok 1923. Årg. 18, s. 109—114.

1574. **Bucht, G.,** Kristendomens införande i Norrland.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1923, s. 110—153. Äfven separat. 46 s. Sundsvall.

1575. **De Vylder, Ludv.,** Det samstämmiga vittnesbördet. Något om andelivet i Tornedalen.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1923. Årg. 10, s. 61—73. Med 8 illustr.

1576. **Ekman, E. J.,** Inre missionens historia. Ny, reviderad uppl. utarbetad av *N. P. Ollén*. D. 1—3. 1273+(11) s. Jönköping, H. Halls boktryckeri aktieb. förlag 1921, 22. Pr. för alla tre del. inb. 25 kr.
D. 1: De andliga livsrörelserna i Sverige från 1700-talets början till år 1840. 2: Den stora väckelsen under 1840- 1850-talet samt det första organisationsarbetet under 1860-talet. 3: Frikyrkorörelsens genombrotts- och organisationsperiod 1872—.

1577. **Forsselius, K.,** Ur Åmots kyrkoarkiv.
Julhälsningar till församlingarna i Ärkestiftet 1923, s. 101—112. Med 9 illustr.

1578. **Från** Johannes Rudbeckius' stift. En festgåva till Rudbeckius-jubileet 1923. VII + (1) + 465 s. + 1 portr. Med många illustr. i texten. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 15 kr.

1579. **Gustafsson, Axel,** Rudbeckii tid och vår tid. Några drag ur Mora församlings historia.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 212—224.

1580. **Hasselberg, C. J. E.,** Ernst Arbman och den jämtländska väckelsen på hans tid. Anteckningar och minnen. 194 s. + 1 släkttafla + 1 portr. Med flera illustr. i texten. Härnösand (tr. i Sundsvall), Stiftsrådets förlag. Pr. 2 kr.

1581. **Hasselberg, C. J. E.,** Ett religionsmål vid Rödötinget på konventikelplakatets tid.
Jämten 1923. Årg. 17, s. 38—48. Med 4 illustr.

1582. **Holm, R.,** Stat och kyrka i 1600-talets Sverige. Några synpunkter.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 345—355.

1583. **Holmdahl, Otto S.,** Kungl. Maj:t och kyrkomötet.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 540—556.

1584. **Holmquist, Hj.,** Den svenska reformationens begynnelse 1523—1531. Till fyrahundraårsminnet. 157+(1) s. Sthlm, Sveriges kristliga studentrörelses förlag. Pr. 3 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 272 (7/10) af *N. Algård*.

1585. **Holmquist, Hj.,** Kirche und Staat im evangelischen Schweden.
D. Festgabe für Karl Müller zum siebzigsten Geburtstag (1922), s. 209—227.

1586. **Klein, Dav. H.,** Bishop Swedberg and the old Swedes' church in Philadelphia.
New Church life. A monthly magazine. (Bryn Athyn) 1922. Vol. 42, s. 1—10.

1587. **Kronqvist, Adr.,** Jöns Hjorter. En märklig lekmannapredikant från förra århundradet.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1923. [Årg. 1], s. 88—111. Med 2 illustr.

1588. **Liedgren, E.,** Psalmbeståndet i Petrus Rudbeckius' Enchiridier 1622 och 1627.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 147—170.

1589. **Lindblad, C. S.,** Från sista seklets gryning i Göteborgs stift. Abela Gullbransson. 132 s. Vinberg (tr. i Göteborg), Förf. 1922. Pr. 2 kr.
Livsbilder från Göteborgs stift. 2.

1590. **Lindblad, C. S.,** Det andliga Göteborg på 1800-talets början.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1923. Årg. 13, s. 21—34.

1591. **Mazer, Th.,** Anders Collin. Hans lefnadsbild jämte bref från honom i andliga ämnen. Bidrag till de andliga rörelsernas historia i vårt land. 70 s. Sthlm, Adolf Johnson & C:is förlag. Pr 1 kr. 75 öre.

1592. **Mortensen, Joh.,** Svenska församlingen i London. Anteckningar om svenska kyrkan och svenska föreningen i London.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 96 (9/4).

1593. **Necrologium** Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium. Utgivet av *L. Weibull.* På bekostnad av Lunds domkyrka. CII + 213 + (1) s. + 1 pl. Med 14 fig. o. facs. pl. i texten. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 15 kr.

1594. **Nordström, N. J.,** Svenska baptistsamfundets historia. D. 1. 336 s. + 2 portr. Sthlm, B.-M:s bokförlags aktieb. Pr. 6 kr.

1595. **Nyman, J. A.,** Entusiasterna i Tornedalen. [Isak Grape och Nils Wiklund.]
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1923. Årg. 10, s. 74—85. Med 5 illustr.

1596. **Pers, And.,** Väckelsen i Mora.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 271—280.

1597. **Prinzell, V.,** Värends apostel S:t Sigfrid.
Växjö stifts hembygdskalender år 1923. Årg. 14, s. 8—19. Med 6 illustr.

1598. **Rodhe, Edv.,** Bidrag till Lunds domkyrkoråds historia. 47 s. 4:o. Lund.
Inbjudning till Lunds domkyrkas 800-års jubileum den 17 och 18 september 1923 af domkyrkorådet i Lund. Bifogad skrift.

1599. **Rodhe, Edv.,** Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken. 513 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Sv. kyrkans diakonistyrelses förlag. Pr. 12 kr. 50 öre.

1600. **Rodhe, Edv.,** Den svenska prästdräkten.
Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923, s. 399—412.

1601. **Sjöberg, Fr.,** Utomkyrklig svensk lekmannapredikan under 1800-talet. Homiletisk studie. Akad. avh. [Lund.] (1) + VI + 215 + (2) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1923, N:o 272 (7/10) af *N. Algård.*

1602. **Skoglund, J.,** Det andliga nutidsläget i övre Västerdalarne.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 439—451.

1603. **Söderblom, Nath.,** Den nya tiden och de gamla helgedomarna.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesföreningens årsskr. 1923, s. 1—5.

1604. **Södergren, V.,** Västsvenskt kyrkoliv. Tvenne föredrag vid studentmötet i Marstrand den 30 juni 1923. 1. Något historik och geografi. 2. Ett försök till karakteristik.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1923. Årg. 13, s. 67—108.

1605. **Söderqvist, O.,** 1523—1923. Fyrahundraårsminnet ur kyrklig synpunkt.
Linköpings stifts julbok 1923. Årg. 18, s. 97—101.

1606. **Virdestam, Gotth.,** Per Nymans vistelse hos P. L. Sellergren 1823—24.
Växjö stifts hembygdskalender år 1923. Årg. 14, s. 20—50. Med 9 illustr.

1607. **W[engelin], E. G.,** Något om Helsinglands kyrkor under katolska tiden.
Helsingerunor. Hembygdsorgan för helsingarne 1921. Årg. 1, s. 42—48. Med 4 fig.

1608. **Åmark, M.,** Västmanlands medeltida kyrkklockor.
Från Johannes Rudbeckius' stift, s. 1—36. Med 21 fig.
Även i Upplands fornminnesf. tidskr. 1923. Bd 9, s. 118—146. Med 15 fig.

Finland och Östersjöprovinserna.

1609. **Adler, Fr.,** Aus Stralsunds Vergangenheit. T. 2. Die Schwedenzeit Stralsunds 1628—1815. Stralsund im 30 jähr. Krieg, Der Grosse Kurfürst vor Stralsund, Die Zeit Karls XII von Schweden. 112 s. Greifswald, Karl Moninger.
Pommersche Heimatkunde. Bd 4.

1610. **Allardt, And.,** Strömfors socken. 354 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 100 m.

1611. **Anthoni, E.,** Svenska opinioner och händelserna i Finland 1808—1809.
Hist. tidskr. för Finland 1923. Årg. 8, s. 42—46.

1612. **Anthoni, E.,** Jacob Tengström och stiftstyrelsen i Åbo stift 1808—1832. [D.] 1. Akad. avh. 270 + (1) s. Med 2 bilagor. Helsingfors, Söderström & C:o.

1613. **Anttila, Aarne,** Ensimäinen Suomessa matkustanut ranskalainen. Hubert Languet, v. 1557. [Den första franska resenären i Finland, Hubert Languet, år 1557.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 395—402.

1614. **Bonsdorff, C. v.,** Finlands inträde i ryska riket.
Finsk tidskr. 1922. T. 93, s. 329—345.

1616. **Cederberg, A. R.,** Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. 15 + (1) s. Med 2 facs. pl. i texten.
Acta et commentationes universitatis Dorpatensis. B. Humaniora. T. 3 (1922).

1618. **Danell, G.,** Svenskarna i Estland.
Rig 1922, s. 17—41. Med 11 fig.

1619. **Durchman, Osm.,** En i Finland ännu fortlevande släkt med namnet Stålhandske.
Personhistorisk tidskr. 1923. Årg. 24, s. 48—52.

1620. **Durchman, Osm.,** Ätten von Delvig. En i Finland utslocknad, i Sverige fortlevande, icke naturaliserad ättegren.
Personhistorisk tidskr. 1922 (tr. 1923). Årg. 23, s. 170—184.

1621. **Finne, J.,** Hämeen läänin asutuksen muodostuminen. [Tavastehus läns kolonisering.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 100—103.

1622. **Granfelt, O. Hj.,** Åbo hovrätt 1623—1923.
Finsk tidskr. 1923. T. 95, s. 185—200.

1623. **Granit-Ilmoniemi, E.,** Jakob Immeniuksen päiväkirjasta. [Ur Jakob Immenius' dagbok.]
Historiallinen Arkisto 1922 (utg. 1923). Tieteellisiä ilmoituksia, s. 1—3.

1624. **Hainari, O. A.,** ja **Grotenfelt, Kust.,** Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617—1721. [Finlands historia under Sveriges storhetstid 1617—1721.] Sisältää 286 kuvaa. X + 800 s. Jyväskylässä, K. J. Gummerus 1922.
Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka. Neljäs osa: Ruotsin mahtavuuden aikakauden historia.

1625. **Herrgårdar** i Finland. H. 3—11. 3. Nyland. 2. S. 41—80. 4. Egentliga Finland. 2. S. 41—80. 5. Savolaks. 47 s. 6. Nyland. 3. S. 81—120. 7. Egentliga Finland. 3. S. 81—120. 8. Tavastland. 1. 40 s. 9. Nyland. 4. S. 121—160. 10. Nyland. 5. S. 161—200. 11. Tavastland. 2. S. 41—80. Med många portr. o. illustr. 4:o. Helsingfors, Söderström & C:o 1921—23. Pr. 36 m. häftet.
H. 3: Hertonäs av *G. Nikander;* Fagervik av *K. K. Meinander;* Stor-Abborfors av *Alb. Hästeko;* 4: Tykö av *C. G. Björkenheim;* Tenhola av *John E. Roos;* Sjölax av *Kr. Jägerskiöld;* 5: Örnevik och Järvikylä av *N. K. Grotenfelt;* Vehmais av *J. Grotenfelt;* Frugård av *Clas von Collan:* 6: Summa gård av *Ragn. Rosén;* Kiala och Jackarby av *And. Allardt;* Gammelbacka av *G. Nikander;* 7: Sjölax av *Kr. Jägerskiöld;* Qvidja av *John E. Roos;* Perno gård av *Ingrid von Schantz;* Brinkhall av *R. Numelin* och *G. Nikander;* 8: Karlberg av *Hugo E. Pipping;* Sesta av *P. O. von Törne;* Saaris i Tammela av *K. Antell;* Hahkiala av *Axel Charpentier;* 9: Gammelbacka av *G. Nikander;* Strömfors bruk o. Kulla gård av *And. Allardt;* Poitsila av *Ragnar Rosén;* 10: Poitsila av *Ragnar Rosén;* Svartå av *K. K. Meinander;* Ratula av *G. Alex. Rotkirch;* 11: Hakkiala av *Axel Charpentier;* Erkylä av *Carl Munck.*

1626. **Juvelius, E. W.,** Tuomas Pacchaleniuksen ilmiantaminen. [Angivelsen mot Tomas Pacchalenius.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 169—176.

1627. **Keyser,** Danzigs Handel mit Finnland.
Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1922. Jahrg. 21, s. 60—62.

1628. **Krook, Ragn. A.,** Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige.
Hist. tidskr. för Finland 1923. Årg. 8, s. 1—38.

1629. **Marsson, Rich.,** Die schwedischen Generalstatthalter in Stralsund.
Stralsundische Zeitung 1923, Sonntags-Beilage, N:o 36 (9/9), 37 (16/9), 38 (23/9).

1630. **Melander, K. R.,** Mietteitä pirkkalaiskysymyksestä. [Tankar rörande birkarlfrågan.] 92 + (1) s.
Historiallinen Arkisto 1922 (utg. 1923). 30, 3.

1631. **Melander, K. R.,** Ernst Gustav Palmén historiantutkijana. [Ernst Gustav Palmén som historieforskare.] 22 s.
Historiallinen Arkisto 1922 (utg. 1923). 30, 2.

1632. **Melander, K. R.,** Pietari Brahen aikeista perustaa kaupunki lahjoitustiloilleen Paraisten pitäjässä. [Om Per Brahes planer att grunda en stad inom sina förläningar i Pargas' socken.]
Historiallinen Arkisto 1922 (utg. 1923). Tieteellisiä ilmoituksia, s. 3—5.

1633. **Melander, K. R.,** Poimintoja taloudellisesta tilasta Pommerissa 30-vuotisen sodan aikoina. [Särplock om det ekonomiska läget i Pommern under 30-åriga kriget.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 357—394.

1634. **Nikander, G.,** Plägseder av rättslig betydelse vid själfångst i Österbotten.
Acta academiæ Aboensis 1922. Humaniora 3, s. 1—24.

1635. **Paasikivi, J. K.,** Pankkisetelin historiaa Ruotsi-Suomessa. [Banksedelns historia i Sverige-Finland.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 136—168.

1636. **Ruuth, J. W.,** Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 4. 224+XX s. Med flera illustr. i texten. Helsingfors. Pr. 50 m.
Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2. H. 13.

1637. **Ruuth, M.,** Abraham Achrenius ajan merkki ajoiltaan. [Abraham Achrenius »ett tidens tecken från sin tid».] Osa: 1. 235 s. 2. 202 + (4) s. Porvoosa, Werner Söderström 1922.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 17.

1638. **Schybergson, C. M.,** Hembygdsforskare. 3. Per Brahe och hembygdsforskningen.
Hem och hembygd 1923. [H.] 3, s. 5—11. Med 1 portr.

1639. **Schybergson, C. M.,** Per Brahes ställning till rättegångarna angående förbjuden lärd magi vid Åbo akademi.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 167. Förhandlingar och uppsatser. 36. 1922 (tr. 1923), s. 1—90.

1640. **Sirelius, U. T.,** Om gästabud i Finland för släktens samtliga avlidna.
Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 3/3 1921, s. 69—74.

1641. **Stenberg, A. W.,** Bokhandelsförhållandena i Borgå från 1746 till våra dagar. Borgå, böckernas stad. En bit kulturhistoria.
Finsk tidskr. 1923. T. 95, s. 53—62.

1642. **Takolander, A.,** Saltviks kyrka.
Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1923 (tr. 1922), s. 27—35. Med 2 illustr.

1643. **Voionmaa, V.,** Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana. [Om kronans koloniseringsplaner i Finland under medeltiden.]
Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 104—135.

1644. **Wehrmann, M.,** Geschichte der Insel Rügen. 2:e verbesserte Aufl. T. 1—2. 174 s. Greifswald, Karl Moninger.
Pommersche Heimatkunde. Herausg. von *Fr. Adler* u. *M. Wehrmann*. Bd 1—2.
6. Abschnitt: Die Schwedenzeit. S. 123—152.

1645. **Westerlund, A. W.,** Åbo hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän 1623—1923. Biografiska och genealogiska anteckningar. Bd 1. XIV+(1)+374 s.+6 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Åbo. Åbo tryckeri- och tidningsaktiebolag. Pr. 200 m.

1646. **Westling, Fr.,** Mõned lisandused Tallinna doomkooli ajaloole. 3. [Några tillägg till Revals domskolas historia.]
Ajalooline ajakiri 1923, s. 99—104.

1647. **Willebrand, R. F. v.,** Vår högsta domstol under svenska tiden. (Se N:o 693.)
Finsk tidskr. 1923. T. 94, s. 217—240.

1648. **Wrede, R. A.,** Ett trehundraårsminne. [Åbo hovrätt.]
Tidskr. utg. av Juridiska föreningen i Finland 1923. Årg. 59, s. 251—271.

Allmän och utländsk historia.

1649. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Femte upplagan. H. 4—49. D. 1. *Bergman, J.*, Den äldsta forntiden och Hellas. H. 4—9. 2. *Bergman, J.*, Det romerska medelhavsväldet. 3. H. 1—4. *Bergman, J.*, Medeltidens historia. 4. *Svensén, E.*, Upptäckternas och reformationens tidsålder. 5. *Svensén, E.*, Konungarnas och revolutionernas tidevarv. 6. *Svensén, E.*, Franska revolutionens samt nationalitets- och världspolitikens tid. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 1 kr. häftet.

Recensioner.

1650. **Weibull, Curt,** Sveriges och Danmarks äldsta historia. En orientering. (Se N:o 494.)
Rec. i Namn och bygd 1922 (tr. 1923). Årg. 10, s. 171—173 af *Jöran Sahlgren;* i Svenska Dagbladet 1923, N:o 130 ($^{16}/_{5}$) af *Sune Lindqvist;* i Fornvännen 1923, s. 60—80 af *G. Ekholm* under titel: Det nyaste bidraget till vår förhistoria. Några kritiska synpunkter.

1651. **Weibull, Curt,** Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullböcker och pundtullkvitton 1368—1369 och 1398—1400. (Se N:o 513.)
Rec. i Hansische Geschichtsblätter 1923. Bd 28, s. 141—143 af *Walter Vogel.*

1652. **Månsson, Fabian,** Sancte Eriks gård. D. 1. (Se N:o 514.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 285 ($^{7}/_{12}$) af *P. O. Gränström.*

1653. **Brahe, Abr.,** Tidebok [1594—1629]. Utg. af *C. M. Stenbock* och *R. Stenbock.* (Se N:o 45.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 128 ($^{6}/_{6}$) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n.*

1654. **Bergelin, E.,** Karls des Zwölften Krieger in russischer Gefangenschaft. (Se N:o 543.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1923, s. 195—199 av *S. E. Bring.*

1655. **Ballagi, Aladár,** XII Károly és a svédek atvonulása magyarozszágon 1709—1715. [Karl XII och svenskarnas genomtåg genom Ungern 1709—1715.] (Se N:o 544.)
Rec. i Stockholmstidningen 1923, Söndagsbilaga, N:o 106 ($^{22}/_{4}$) af *Zoltán Bendek.*

1656. **Häggman, J.,** Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727. (Se N:o 558.)
Rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1923, s. 405—407 af *E. W. Juvelius.*

1657. **Kuylenstierna, O.,** Gustav III. (Se N:o 90.)
Rec. i Finsk tidskr. 1922. T. 92, s. 384—390 under titel: Oswald Kuylenstiernas bok om Gustav III. Några randanteckningar.

1658. Sveriges krig åren 1808 och 1809. Utgivet af Generalstabens krigshistoriska avdelning. D. 9: 1—2. (Se N:o 571.)
Rec. i Aftonbladet 1922, N:o 172 (1/7) af *Gustaf Reutersvärd.*

1659. **Carlquist, G.,** Landshöfdingen Gustaf Wathier Hamilton och hans anteckningar från Karl Johanstiden. (Se N:o 108.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922 (29/12) af [*A.*] *Ä*[*hma*]*n;* i Upsala 1922, N:o 75 (31/3) af *E. N. S*[*öderberg*].

1660. **Wikander, J. G.,** Översikt över Sveriges krig under 1700-talet. (Se N:o 654.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1922, N:o 280 (17/10) af *C. O. N*[*ordensvan*]; i Aftonbladet 1922, N:o 282 (19/10) af *O. Kuylenstierna.*

1661. **Ågren, Sv.,** Karl XI:s indelningsverk för armén. Bidrag till dess historia åren 1679—1697. (Se N:o 656.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1923, s. 96—97 af *G. Wittrock;* i Svensk militär tidskr. 1923. Årg. 12, s. 43—45 af [*C. O.*] *N*[*ordensva*]*n.*

1662. **Nordfelt, A.,** Erikskrönikans ålder och tillkomst. Några synpunkter. (Se N:o 662.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1923, s. 184—186 af *G. Bolin.*

1663. **Almquist, Joh. Ax.,** Stockholms stads brandförsäkringskontor 1746—1921. (Se N:o 199.)
Rec. i Stockholmstidningen 1922, N:o 5 (7/1) af *Ivar Simonsson* under titel: Ett bidrag till Stockholms stads historia.

1664. **Heckscher, Eli F.,** Ekonomi och historia. (Se N:o 674.)
Rec. i Ekonomisk tidskr. 1923, s. 95—103 af *B. Boëthius;* i Statsvetenskaplig tidskr. 1923. Årg. 26, s. 78—81 af *E. F. K. S*[*ommari*]*n.*

1665. **Kihlberg, Leif,** Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarsystem intill 1905 års totala ministerskifte. (Se N:o 681.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1923. Årg. 26, s. 160—167 af *G. Andrén;* i Tiden 1923, s. 110—113 af *L. Dalgren.*

1666. **Wedberg, Birg.,** Konungens högsta domstol 1789—1809. (Se N:o 693.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1922, N:o 276 (13/10) af *Carl Laurin;* i Svensk tidskr. 1923, s. 128—130 af *C. Hallendorff;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1922, N:o 309 (13/11) af *G. C*[*arl*]*q*[*uis*]*t;* i Nya Dagligt Allehanda 1922, N:o 345 (21/12) af *Arne Forssell* under titel: Ett vetenskapligt storverk; i Stockholms Dagblad 1922, N:o 303 (9/11) af *Sam Clason* under titel: Rättskipning och kulturhistoria; i Statsvetenskaplig tidskr. 1923. Årg. 26, s. 167—170 af *R. M*[*almgren*]; i Svensk juristtidning 1922. Årg. 7, s. 383—385 af *Å. Thomasson;* i Tidsskrift for Retsvidenskab 1922, s. 444—452 af *G. Hallager;* i Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland 1923. Årg. 59, s. 51—55 af *E. E*[*stlande*]*r;* i Stockholmstidningen 1923, N:o 20 (22/1) af *Nils Stjernberg.*

1667. **Wedberg, Birg.,** Om nåd och lejd under konungens högsta domstols Gustavianska skede. (Se N:o 694.)
Rec. i Nordisk Tidsskrift for Strafferet 1922, s. 315—318 af *E*[*yvind*] *O*[*lrik*].

1668. **Aberstén, S.,** Bibliographia Gothoburgensis. (Se N:o 696.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 51—55 af *S. Hallberg.*

1669. **Haapanen, Toivo,** Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. D. 1. Missalia. (Se N:o 710.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1923. Årg. 10, s. 42—45 af *I. Collijn.*

1670. **Erixon, Sig.,** Skultuna bruks historia. D. 1. (Se N:o 263.)
Rec. i Upsala Nya Tidning 1922, N:o 8060 (4/4) af *B. Thordeman* under titel: Ett monumentalverk över svenska allmogens byggnadskultur.

1671. **Historia,** Sundsvalls. D. 1. *Ahnlund, N.*, Tiden 1621—1721. 2. *Ahnlund, N.*, Tiden 1721—1803. 3. *Humble, S.*, Tiden 1803—1862. (Se N:o 280.)
Rec. i Upsala Nya Tidning 1922, N:o 8042 (13/8) af *S. E. Bring.*

1672. **Tunberg, Sv.,** Stora Kopparbergets historia. 1. (Se N:o 822.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1923. Årg. 26, s. 77—78 af *E. F. K. S[ommari]n.*

1673. **Krantz, Cl.,** Under länsherrevärja och biskopsstav. Kulturhistoriska skildringar från 1500-talets Bohuslän. (Se N:o 855.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 149 (1/7) af *C. A. Tiselius.*

1674. **Olán, E.,** Svenska brännvinets historia från Sten Stures dagar till husbehovsbränningens slut. (Se N:o 864.)
Rec. i Tirfing 1923. Årg. 17, s. 18—20 af *Thorild Dahlgren.*

1675. **Schück, H.,** Kulturhistoriska skizzer. (Se N:o 872.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1922, N:o 279 (30/11) af *Otto Sylwan.*

4—*240652.*

REGISTER.

Rättelse till 1922 års bibliografi.

N:o 636 står Gestriklands kult. för. 1921, skall vara 1922.

Stockholm 1924. P. A. Norstedt & Söner.

Historiska Föreningens årssammankomst den 11 april 1924.

Sammankomsten öppnades av styrelsens ordförande, statsrådet Clason, varefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse.

Svenska Historiska Föreningen har under sistförflutna året räknat omkring 600 årsavgiftsbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till vilka kommit 2 postprenumeranter. Antalet ständiga ledamöter räknat från föreningens stiftande uppgår till 116 — av vilka nu 40 levande jämte 12 institutioner — och den jämlikt stadgarna av deras avgifter bildade fonden till 9 250 kronor.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum. Styrelsens medlemmar ha varit: Statsrådet S. Clason, ordförande, f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, landshövding N. Edén, professor C. Hallendorff, v. ordförande, minister T. Höjer, generallöjtnant H. Wrangel, arkivrådet H. Brulin, skattmästare, professor L. Stavenow, professor H. Almquist, professor S. Tunberg, sekreterare.

Föreningen har under året utgivit fyrtiondetredje årgången av sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande av utgivningskostnaderna har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 3 000 kronor samt dessutom från Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien erhållit ett anslag av 750 kronor. Under året har föreningen dessutom genom bibliotekarien Setterwall utgivit Svensk historisk bibliografi 1901—1920.

* * *

I början av juli år 1923 avhölls i Göteborg en nordisk historisk kongress, såsom den andra i ordningen anslutande sig till den nordisk historiska kongressen i Kristiania år 1920. En redogörelse för kongressens förhandlingar har influtit i Historisk Tidskrifts spalter.

* * *

Den svenska historiska litteraturen har under år 1923 varit av jämförelsevis stor omfattning. Av urkunds- och källpublikationer

må först nämnas: Weibulls edition av Necrologium Lundense, Collijns nya del av Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm, Tunbergs publikation i Historiska Handlingar av en berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige sommaren 1523, en ny del av Svenska riksrådets protokoll utgiven genom Sondén, avseende åren 1654—1656, en ny del av Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll, omfattande året 1755, utgiven genom Naumann, en ny del av Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, avseende åren 1795—1796, utgiven av Cecilia af Klercker. Dessutom bör erinras om smärre källeditioner, såsom Hakvin Spegels dagbok, ånyo utgiven av Sune Hildebrand, Ångermanlands landstingsakter för åren 1628—1644, publicerade av Nordlander, samt de av Ambrosiani samlade dokumenten rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Den akademiska disputationslitteraturen är synnerligen rik. Sveriges ekonomiska och kamerala historia beröra ett flertal avhandlingar, såsom Lindströms över näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—1836, Thomsons över grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866, Evers om den svenska brännvinslagstiftningens historia under frihetstiden och Kempes om de svenska hushållningssällskapen. Inom författnings- och rättshistoriens område falla Gullstrands bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia, Ömans undersökning om Karl Staaffs första ministär och J. E. Almquists studier över det processuella förfarandet vid ägotvist. Till den kyrkohistoriska disciplinen höra Wijkmarks monografi över Samuel Ödmann, Arners undersökning av den svenska kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet och Sjöbergs utredning rörande utomkyrklig svensk lekmannapredikan under 1800-talet. Slutligen böra även påpekas Goboms studie över Axel Gabriel Silverstolpe och tvenne konsthistoriska dissertationer, nämligen Salvéns över bonaden från Skog och Baeckströms över Göteborgs byggnadshistoria före 1814.

Av sammanfattande framställningar märkas tvenne nya band av Sveriges historia, utgiven av Hildebrand och Stavenow. Banden omfatta Karl XIII och Karl XIV Johan av Clason och Oskar I och Karl XV av Hallendorff.

För Sveriges äldsta och medeltida historia äro att anteckna Rosmans stora verk över Bjärka-Säby — i själva verket en ingående monografi över Bo Jonssons liv och verk — Ruuths förtjänstfulla, under året avslutade Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet och ett flertal smärre tidskriftsuppsatser av Arenander, Kjellberg, Nerman, Stille, v. Sydow, Toll, Weibull, Wessén m. fl. Vasatidens historia representeras förnämligast av spridda studier till Gustav Vasas historia, delvis tillkomna med anledning av årets fyrahundraårsminne; bland författarna kunna nämnas Carlsson, Fehr och Tunberg. Rörande Storhetstidens historia må påpekas Dahlgrens monumentala arbete över Louis de Geer, Johnsons nu på svenska utkomna arbete rörande den svenska kolonien i Amerika, Wrangels detaljrika skildring av drottning

Kristinas resa till Frankrike 1656 samt åtskilliga tidskriftsuppsatser av Ahnlund, D. Almqvist, Lagermark, Uddgren, Wittrock m. fl. Till Sveriges nyare historia höra flera av de nyss omnämnda gradualavhandlingarna, Tingstens intressanta studier över Sveriges politik under åren 1809—1813 och dessutom några smärre undersökningar av Ahnlund, Lagerroth, Sprinchorn, Stavenow m. fl.

På personhistoriens område må först uppmärksammas åtskilliga samlings- och matrikelverk: ett par häften av Svenskt biografiskt lexikon, utgivet av B. Boëthius, ett nytt häfte av Uppsala Universitets matrikel, utgivet av A. B. Carlsson, en del av Växjö stifts herdaminne, utgivet av Arcadius, Franzén och Zetterqvist, en del av Härnösands stifts herdaminne, utgivet av Bygdén, samt Westerlunds anteckningar rörande Åbo hovrätts tjänstemän. Inom den övriga personhistoriska litteraturen bör erinras om Dahlgrens, Rosmans och Wijkmarks ovan omnämnda arbeten, Schücks intressanta monografier över Berch och Forsskål, Bööks brillianta teckning av Arthur Hazelius, Beckmans levnadsskildring av Sven Hof, Sigrid Leijonhufvuds biografi över Sophie Adlersparre samt smärre uppsatser av Ahnlund, Carlquist, Walde m. fl.

För krigshistoriens vidkommande skall hänvisas till Munthes förtjänstfulla utredning av sjökrigshändelserna under senare delen av år 1790, regementshistoriska bidrag av Bennedich, Braunerhjelm och Wernstedt, Generalstabens under året utkomna minnesskrift samt Häggmans studier i den svenska krigsförvaltningens historia. Konsthistorien representeras av ett stort antal förträffliga arbeten. Lunds domkyrkas åttahundraårsjubileum har framkallat ingående undersökningar i Lunds domkyrkas byggnadshistoria av Rydbeck och Wrangel. Göteborgs trehundraårsjubileum har givit anledning till en avhandling av Hahr över Läckö slott och andra De la Gardieska monumentalbyggnader i Västergötland samt Hanna Hegardts studier i västsvensk kyrklig konst. Över fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige har Lindblom publicerat en utmärkt undersökning. Dessutom erinras om Salvéns och Baeckströms ovan omtalade dissertationer. På förvaltnings- och rättshistoriens område märkes vid sidan av förut påpekade gradualavhandlingar en utredning av Herlitz angående städernas domstolsväsen. Beträffande den ekonomiska historien skola särskilt nämnas Brismans minnesskrift över Göteborgsbankens historia och tidskriftsuppsatser av Fahlborg och Heckscher.

Inom den bibliografiska och arkiv- och biblioteksvetenskapliga litteraturen observera vi Schücks stora verk över den svenska förlagsbokhandelns historia, Setterwalls omfattande Svensk historisk bibliografi 1901—1920, Ericssons förteckning över handlingar och brev i Danzigs arkiv till Sveriges medeltidshistoria, smärre uppsatser av Collijn, Herlitz och Simonsson samt slutligen Historisk Tidskrifts egen historiska bibliografi för år 1923, utarbetad av Setterwall. Den topografiska litteraturen har såsom vanligt

varit synnerligen rik. Nya häften ha utkommit av Svenska slott och herresäten och Gamla svenska städer. Den speciella stadshistorien har särskilt riktats genom ett flertal i samband med Göteborgs trehundraårsjubileum utgivna värdefulla arbeten av Bodman, Fischer, Grauers, Lind, Ramm, Södergren m. fl. I detta sammanhang bör också omnämnas Näsmarks bidrag till Sala stads historia. Beträffande topografisk och bygdehistorisk forskning i övrigt skall erinras om Rosmans ovan nämnda arbete, Bromés behandling av Nasafjälls historia, Carlborgs historik över Riddarhytte malmfält, de av ett flertal författare utgivna Stockholmsbilderna från fem århundraden 1523—1923, Clemenssons skildring av Klippans pappersbruk 1573—1923 och smärre artiklar av Almgren, Beckman, v. Friesen, Hallström, Lindqvist, Sahlgren och Åke Stavenow. Av stort topografiskt intresse är även den av Lindroth utgivna språkliga undersökningen av ortnamnen i Sävedals härad.

På det kulturhistoriska området må framhävas Ahnlunds uppsats om medeltida gillen, Ambrosianis forskningar rörande äldre svensk papperstillverkning samt åtskilliga skolhistoriska bidrag av Hall, Alving m. fl. Den svenska kyrkohistorien företrädes av många förträffliga arbeten. Utom ovan nämnda gradualdisputationer må påpekas Holmquists tankeväckande studie över den svenska reformationens begynnelse 1523—1531 och Rodhes stora verk över svenskt gudstjänstliv i historisk belysning.

Det återstår till sist att nämna ett par ord om de under året utkomna utländska arbeten, som äro av särskild betydelse för svensk historia. Av Finnmarkens politiska historia har professor Johnsen på officiellt uppdrag givit en vidlyftig utredning. I Ballhausens stora holländska sjökrigshistoriska arbete ingår ett parti behandlande det svensk-holländska sjökriget 1658—1659. Av synnerligt värde för den svenska historiska vetenskapen äro naturligtvis också Kretzschmars utmärkta arbete över Heilbronnförbundet och den danska generalstabens undersökning rörande erövringen av Sveriges tyska provinser 1715—1716 — dessa båda verk utkommo dock av trycket redan under år 1922.

Härefter föredrogs följande

Revisionsberättelse.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av nedanstående tablå:

Debet.

Saldo från 1922	17,587: 98	17,587: 98
H. M. Konungens årsavgift 1923	50: —	
543 årsavgifter för 1923 à 10 kr. . . .	5,430: —	
2 årsavgifter för 1922 à kr. 12: 60 . . .	25: 20	
Prenumerationsavgifter genom postverket (2 abonnenter à kr. 10: 04)	20: 08	
Redovisning för 1923 från Fritzes bokförlagsab.	1,278: 77	
Redovisning för 1922 från Gad, Köpenhamn	219: 45	
» t. o. m. 1922 från Edgren, Åbo (Fmk 460: 35)	43: 96	
Räntor på obligationer	335: —	
» » sparkassemedel	351: 47	
Tillfällig gåva	100: —	
Lösa årgångar och häften av Historisk Tidskrift (inkl. postavgifter)	322: 57	
Återburna postavgifter	323: 40	
Statsanslag för 1923	3,000: —	
Vitterhetsakademiens anslag för 1923 . .	750: —	12,249: 90
	Summa kronor	29,837: 88

Kredit.

Å Redaktionens konto	3,354: 60	
» Boktryckeriets konto	8,792: 70	
» Distributions- och diversekonto	1,184: 85	13,332: 15
	Summa utgifter	13,332: 15
Saldo till 1924		16,505: 73
	Summa kronor	29,837: 88

Behållningen är sålunda placerad:

5 Svenska statens 5 % obligationer à 1,000: — kr.	. kr.	5,000: —
1 » » » obligation » 500: — »	. »	500: —
1 A. B. Christiernssons 6 % obligation à 1,000: — »	. »	1,000: —
Å sparkassa i Skandinaviska Kreditaktiebolaget . .	»	4,414: 29
» » » Svenska Handelsbanken	»	2,350: 86
» » » Inteckningsbanken	»	3,093: 35
Kontant i kassan	»	147: 23
	Summa kronor	16,505: 73

Historiska föreningens räkenskaper för 1923, av vilka ovanstående är ett utdrag, äro av oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar äro inventerade. Och få vi med anledning av sålunda verkställd revision tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1923 års förvaltning.

Stockholm den 17 mars 1924.

Verner Söderberg. *Erik Naumann.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1923 års förvaltning.

Till ledamöter i styrelsen omvaldes de förutvarande.

Till revisorer omvaldes dr V. Söderberg och förste arkivarien dr E. Naumann och till deras suppleanter förste arkivarien dr B. Boëthius och förste arkivarien dr T. Gihl.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Professor Heckscher höll föredrag om »Grunddragen av 1500-talets ekonomiska politik och idéer i Sverige».
